

ŠARENÍ FILOLOŠKÍ STRUČAK
ZBORNÍK U ČÁST PROFESORICI ŽELJKI FINK ARSOVSKI

Izdavači

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
FF press

Godina tiskanog izdanja: 2022
Godina elektroničkog izdanja: 2023

Za izdavača

Domagoj Tončinić

Urednice

Branka Barčot
Anita Hrnjak

Recenzentice zbornika

Nataša Jakop
Mira Menac-Mihalić

Recenzenti članaka

Petra Bago; Ivica Baković; Branka Barčot; Martina Bašić; Agnieszka Będkowska;
Rafaela Božić; Eugenija Ćuto; Jasminka Delova-Siljanova; Ivana Filipović Petrović;
Marina Gutovskaja; Sandra Hadžihalilović; Miroslav Hrdlička; Anita Hrnjak; Amir Kapetanović;
Barbara Kovačević; Ivana Latković; Danijela Lugarić Vukas; Marija Malnar Jurišić;
Ivana Matas Ivanković; Zdenka Matek Šmit; Mira Menac-Mihalić; Ivana Peruško; Heinrich Pfandl;
Marija Popović; Marina Radčenko; Ermina Ramadanović; Slavomira Ribarova; Dubravka Sesar;
Oksana Timko Đitko; Ana Vasung; Adrijana Vidić; Ivana Vidović Bolt; Katerina Veljanovska

Jezična redakcija

autorska

Grafičko oblikovanje i računalni slog

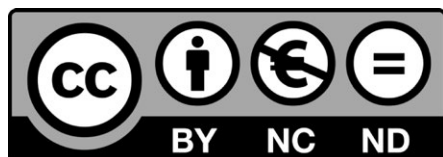
Marko Maraković, FF Press

<https://www.doi.org/10.17234/9789533790121>

ISBN

978-953-379-068-8
978-953-379-012-1

Objavlivanje knjige omogućeno je sredstvima Ministarstva znanosti i obrazovanja
Republike Hrvatske.

Djelo je objavljeno pod uvjetima [Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 Međunarodne javne licence \(CC-BY-NC-ND\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/) koja dopušta korištenje, dijeljenje i umnažanje djela, ali samo u nekomercijalne svrhe i uz uvjet da se ispravno citira djelo i autora, te uputi na izvor. Dijeljenje djela u prerađenom ili izmijenjenom obliku nije dopušteno.

Šareni filološki stručak

Zbornik u čast profesorici Željki Fink Arsovski

Sadržaj

Uvodna riječ.....	9
Životopis prof. dr. sc. Željke Fink Arsovski	15
Bibliografija prof. dr. sc. Željke Fink Arsovski	19

Prigodni stručak

<i>Sesar, Dubravka: Vivat, floreat, crescat!</i>	31
<i>Hrnjak, Anita; Barčot, Branka: Frazeološki PERPETUUM MOBILE</i>	35
<i>Tafra, Branka: Vrhunci hrvatske leksikografije</i>	37

Frazeološki stručak

<i>Barčot, Branka; Milković, Lidija: Frazeografija u mrežnome ruhu – od kartoteke do Sketch Enginea</i>	45
<i>Čagalj, Ivana: O leksikografskom statusu (ne)standardnih frazema (na hrvatskim i slovačkim primjerima)</i>	63
<i>Федосов, Олег Иванович: «Докатились, допрыгались, доскакались!» (о фразеологизации значений некоторых глаголов с приставкой до-)</i>	75
<i>Hrnjak, Anita: Žene, majke, kraljice među nama: odraz rodnih stereotipa u hrvatskoj frazeološkoj neologiji</i>	85
<i>Jukić, Sandra: Hrvatski i poljski frazemi sa sastavnicom glava/głowa</i>	95
<i>Karlić, Virna; Tušek, Jelena: Frazemska fleksibilnost na sučelju pragmatike i konstrukcijske gramatike</i>	109
<i>Kovačević, Barbara; Lewis, Kristian; Vidović Bolt, Ivana: Lažni prijatelji na europskoj frazeološkoj karti</i>	125
<i>Kržišnik, Erika: Primerjalni frazemi v rabi in slovarju</i>	139
<i>Parizoska, Jelena: Predatribucija u glagolskim frazemima u hrvatskome jeziku</i>	151
<i>Petrovska, Lesja; Dugandžić, Ana: Značenjski potencijal frazema s komponentom oko/oko u hrvatskom i ukrajinskom jeziku</i>	163
<i>Pintarić, Neda; Komorowska, Ewa: Slavenski atributi boje za dane u tjednu</i>	173
<i>Ribarova, Slavomira: Je li bolje raditi kao mrav ili pčelica? O ulozi deminutiva kod poredbenih frazema</i>	181
<i>Степанова, Людмила Ивановна: Ангел в чешской и русской фразеологии (на фоне хорватской)</i>	193

<i>Turk, Marija</i> : O višerječnim svezama u <i>Rječniku omišaljskog govora</i> Ivana Mahulje... 201	
<i>Valenčić Arh, Urška</i> : Kdor vesele pesmi poje, gre po svetu lahkkih nog – o prevajanju frazemov v otroški in mladinski literaturi..... 211	
<i>Vasung, Ana</i> : Frazemi od <i>ponedjeljka</i> do <i>petka</i> (u južnoslavenskim jezicima)..... 225	
<i>Veljanovska, Katerina; Mirčevska-Boševa, Bilyana</i> : Бoитe вo зоонимната фразеологија на македонскиот, на рускиот и на хрватскиот јазик 237	

Paremiološki stručak

<i>Мокиенко, Валерий Михайлович</i> : Орнитоним <i>Финк</i> и близкородственне назвања в зеркале европeјской паремиологии 247	
<i>Popović, Marija</i> : Neke manje poznate novčane jedinice u ruskim poslovicama 257	
<i>Селиверстова, Елена Ивановна</i> : Пословичные <i>черт</i> и <i>бес</i> в составе бинарных построений 265	

Književno-jezikoslovni cvijetak

<i>Užarević, Josip</i> : O hrvatskome slogu, slogovanju i slogovniku (Kratak uvod u slogoslovlje)..... 277	
--	--

Književni stručak

<i>Benčić, Živa</i> : Šutnja i mistifikacija u pripovijesti F.M. Dostoevskog „Krotka“ 293	
<i>Peruško, Ivana</i> : <i>Zapisi mladog liječnika</i> M. A. Bulgakova između novog čitanja i transmutacije 305	
<i>Vojvodić, Jasmina</i> : Gercenov poljubac (o poljupcu u romanu <i>Tko je kriv?</i> Aleksandra Gercena) 317	

Studentski stručak

<i>Jurković, Linda</i> 331	
<i>Kušćer, Nikola</i> 333	

UVODNA RIJEČ

Impresivna biografija i bibliografija prof. dr. sc. Željke Fink Arsovski svjedoče o njenoj izuzetno plodnoj i uspješnoj znanstvenoj i predavačko-sveučilišnoj karijeri iza koje kao pokretačka sila stoji njena velika požrtvovnost, marljivost, znanstvena ozbiljnost i ljubav prema filologiji, rusistici i nadasve frazeologiji.

Znanstveni opus Željke Fink Arsovski može se pratiti na nekoliko područja: u frazeologiji i frazeografiji, sintaksi te kontaktnoj lingvistici. Osim više od stotinu znanstvenih i preglednih te dvadesetak stručnih članaka koje je u najvećoj mjeri predstavljala sudjelujući na međunarodnim znanstvenim skupovima u Hrvatskoj i inozemstvu, veliki doprinos hrvatskoj i slavenskoj frazeologiji čini njena znanstvena knjiga *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Riječ je o prvoj monografiji te vrste u hrvatskoj filologiji koja postaje nezaobilazna polazna točka za svakog istraživača poredbene frazeologije i frazeologije općenito. Njome hrvatska frazeologija dobiva prvu monografiju u kojoj se sustavno pristupa poredbenoj frazeologiji sa strukturnog, paradigmatškog, sintaktičkog, semantičkog i konceptualnog stanovišta.

Željka Fink Arsovski idejni je začetnik koncepcije kontrastivne frazeografske obrade poredbenih frazema koja se donosi u dvama pionirskim leksikografskim radovima: *Hrvatsko-slavenskom rječniku poredbenih frazema* i *Hrvatsko-romansko-germanskom rječniku poredbenih frazema*. *Hrvatski frazeološki rječnik*, koji Željka Fink Arsovski objavljuje 2003. godine u suautorstvu s A. Menac i R. Venturinom, izuzetan je leksikografski događaj jer predstavlja prvi takav rječnik suvremenoga hrvatskog jezika. Ukupno je čak devet frazeoloških rječnika koje Željka Fink Arsovski u suautorstvu s brojnim suradnicima donosi na hrvatsku i međunarodnu leksikografsku scenu. Primjetivši da je od sedamdesetih godina prošloga stoljeća do danas zanimanje za frazeologiju u Hrvatskoj višestruko umnoženo, Željka Fink Arsovski prepoznaje potrebu sustavnog i cjelovitog popisa znanstvenih i stručnih radova koji se bave hrvatskom frazeologijom te osmišljava koncepciju na temelju koje u suradnji s B. Kovačević i A. Hrnjak nastaju *Bibliografija hrvatske frazeologije*, zatim nadopunjena i proširena *Bibliografija hrvatske frazeologije – Frazeobibliografski rječnik*, a treća i najrecentnija u nizu upravo je u nastajanju.

Željka Fink Arsovski s punim se pravom može nazvati nasljednicom akademkinje Antice Menac, začetnice *zagrebačke frazeološke škole*, lingvističke škole čiji je rad danas izuzetno plodotvoran i prepoznat u slavističkom frazeološkom svijetu uglavnom zahvaljujući doprinosu Željke Fink Arsovski koja sustavno istražuje hrvatske frazeme kroz kontrastivne analize hrvatskoga frazeološkog korpusa u odnosu na ruski te druge slavenske i neslavenske jezike. U njenim se radovima frazemi najčešće uspoređuju sa strukturnog, kategorijalnog, semantičkog i sintaktičkog stajališta, ali opisuje se i njihova varijantnost, sinonimni i antonimni nizovi frazema, kao i slučajevi polisemije i homonimije u frazeologiji. Osobito su bitni za razvoj hrvatske frazeologije radovi u kojima se istražuje podrijetlo frazema, ali jednako tako i upotreba frazema u funkcionalnim stilovima kao i funkcioniranje frazema u kontekstu, njihove transformacije i nastajanje novih frazema.

Gotovo pola stoljeća nakon što su akademkinja Antica Menac i prof. dr. sc. Josip Matešić pokrenuli val znanstvenog interesa za hrvatsku frazeologiju, on danas nezaustavljivo

raste zahvaljujući u velikoj mjeri Željki Fink Arsovske koja je svojim nastavnim i znanstvenim radom obogatila spoznajama o hrvatskoj i ruskoj frazeologiji mnoge naraštaje studenata preddiplomskih, diplomskih i poslijediplomskih studija, te probudila u njima i brojnim svojim suradnicima interes i ljubav prema frazeologiji. Kao neposredna posljedica toga Zagreb je postao jedno od istaknutih i prepoznatljivih centara u slavenskom frazeološkom svijetu, a i šire. Ta je činjenica apostrofirana profesoričinim članstvom u Komisiji za frazeologiju pri Međunarodnom slavističkom komitetu od 1996. godine. Treba istaknuti da je profesorica Željka Fink Arsovske također osmislila i koncipirala kolegij *Frazeologija* u okviru studija Ruskoga jezika i književnosti. Atraktivnošću frazeologije Željka Fink Arsovske privlačila je studente iz naraštaja u naraštaj, a svojom predanošću profesorskom pozivu, pravednošću u odnosu profesora i studenta, potrebnom izbalansiranom dozom strogoće i smirenosti, služila je kao primjer kako kolegama u užem radnom kolektivu tako i šire, kuda god je sezao njezin krug djelovanja i znanstveno-nastavnih kontakata.

Osim frazeologijom, profesorica Željka Fink Arsovske dugi se niz godina bavila i sintaksom ruskoga i hrvatskoga jezika, a kao rezultat toga nastao je i vrijedan priručnik za studente rusistike koji služi kao literatura na seminaru iz *Sintakse ruskoga jezika*. Dugi niz godina njezina je znanstvena pozornost bila usmjerena i na kontaktnu lingvistiku. Osim na matičnome Fakultetu i na drugim fakultetima u nas, profesorica Željka Fink Arsovske nesebično je dijelila svoje znanje i spoznaje održavajući predavanja i na inozemnim sveučilištima.

Kao znanstvenica – dr. sc. Željka Fink Arsovske odlikuje se znatiželjom, upornošću, pedantnošću, preciznošću, metodičkom dosljednošću, minucioznošću i analitičkom ozbiljnošću, a kao kolegica i nastavnica – pravednošću, korektnošću, nepristranošću i nekonfliktnošću. Te znanstvene odlike i pedagoški talent bile su sretan spoj za mentorsko vođenje dvaju znanstvenih magistarskih radova i osam doktorskih disertacija.

Niz godina, u nekoliko mandata, Željka Fink Arsovske bila je predstojnica Katedre za ruski jezik te je uspješno rješavala kadrovska i organizacijska pitanja kako na Katedri za ruski jezik tako i na Odsjeku za istočnoslavenske jezike i književnosti (dovođenje znanstvenih novaka i lektora na Odsjek, pomoć pri njihovom trajnome zapošljavanju, briga o znanstvenome napredovanju mlađih kolega). Osim navedenih funkcija valja istaknuti i prodekanski mandat Željke Fink Arsovske na matičnoj ustanovi, ali i članstvo u Upravnom odboru Društva sveučilišnih nastavnika i drugih znanstvenika u Zagrebu. Organizacijske i koordinacijske vještine Željke Fink Arsovske posebno su došle do izražaja tijekom šestogodišnjeg vođenja Ljetne škole Filozofskog fakulteta na Rabu, a bila je i organizatorom međunarodnog frazeološkog skupa na Rabu 2006. godine.

Željka Fink Arsovske dobitnica je dviju godišnjih nagrada Filozofskoga fakulteta: Godišnje nagrade Filozofskoga fakulteta za znanstveni, stručni i nastavni rad, suautorstvo i rad na *Hrvatskom frazeološkom rječniku* i autorstvo niza radova s područja frazeologije i frazeografije, te Godišnje nagrade Filozofskoga fakulteta za suautorstvo i rad na *Rječniku hrvatskih animalističkih frazema*.

Profesorica Željka Fink Arsovske svojom plodnom znanstvenom djelatnošću, kako na domaćem tako i na međunarodnom planu, kao i predavačkim i organizacijskim radom, bitno je pridonijela međunarodnoj afirmaciji hrvatske rusistike, frazeologije i frazeografije, a sa-

mim time i Filozofskoga fakulteta odnosno Sveučilišta u Zagrebu na kojem je provela cijeli svoj radni vijek. Odlaskom u mirovinu njezina stvaralačko-istraživačka energija nije nimalo splasnula, o čemu svjedoče brojni novi radovi i projekti. Slijedom svega rečenog možemo sa sigurnošću ustvrditi da je profesorica Željka Fink Arsovski trajna inspiracija svima nama koji se divimo njenoj stvaralačkoj inspiraciji, energiji i entuzijamu te se radujemo svakom njenom novom radu. Stoga nam je želja da ovaj zbornik, naš šareni filološki stučak, bude rođendanski dar i znak zahvalnosti našoj dragoj profesorici, mentorici, kolegici i prijateljici.

Ovaj zbornik radova nastao je u čast profesorici Željki Fink Arsovski povodom njezina 70. rođendana, kao znak zahvalnosti za sve što je za radnog vijeka učinila za struku, kako na domaćem tako i na međunarodnom planu, za svoje studente, kolege i suradnike.

Knjiga se sastoji od dvadeset i devet radova, od kojih su dvadeset i četiri dvostruko recenzirane znanstvene studije podijeljene u četiri cjeline: *Frazeološki stručak*, *Paremiološki stručak*, *Književno-jezikoslovni cvijetak*, *Književni stručak*. Na samome početku donosi se životopis slavljence te ukupni popis njezinih radova. Nakon biografije i bibliografije knjiga zapravo započinje *Prigodnim stručkom* koji broji tri „obljetnički intonirana“ rada. Prvi od njih pod naslovom *Vivat, floreat, crescat!* potpisuje Dubravka Sesar. Sljedeći rad autorica Anite Hrnjak i Branke Barčot – *Frazeološki PERPETUUM MOBILE* – govor je održan na svečanome okruglom stolu organiziranom u čast profesorici Fink Arsovski pod nazivom „Frazeološki kotač i dalje se vrti...“ 16. studenoga 2018. godine na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Treći rad u *Prigodnom stručku* napisala je Branka Tafra: *Vrhunci hrvatske leksikografije* kratki su osvrt na značenje frazeoloških rječnika Željke Fink Arsovski u hrvatskoj leksikografiji.

Cjelina pod naslovom *Frazeološki stručak* okuplja sedamnaest tekstova na različite frazeološke teme. U metodološkom smislu riječ je o različitim pristupima, što cjelinu čini znanstveno aktualnom, zanimljivom i poučnom. Tako je osnovni cilj rada Branke Barčot i Lidije Milković *Frazeografija u mrežnome ruku – od kartoteke do Sketch Enginea* predstaviti novu metodološku stazu za nastanak dvojezičnog, usporedivog korpusa te prikazati na koji se način može kartoteka, prikupljena na tradicionalan način, iskoristiti i „odjenuti u suvremeno mrežno ruho“. Rad Ivane Čagalj *O leksikografskom statusu (ne)standardnih frazema (na hrvatskim i slovačkim primjerima)* posvećen je statusu socijalno, geografski, situacijski i/ili stilski obilježenih ustaljenih sveza riječi u temeljnim prevoditeljskim poma-galima – frazeološkim, dijalektnim i sociolektnim te prijevodnim rječnicima hrvatskoga i slovačkoga jezika. U tekstu Olega Fedoszova «*Докатились, допрыгались, доскакались!*» (*O frazeologizaciji značenja nekih glagolov s приставкой до-*) predmet su analize neki ruski glagoli s prefiksom *до-* te dinamički procesi u razvoju njihovih oblika i značenja, a koje autor teksta pronalazi u precedentnom tekstu, odnosno citatu iz poznatoga ruskog filma iz 60-ih godina prošloga stoljeća. Anita Hrnjak u svome radu *Žene, majke, kraljice među nama: odraz rodni stereotipa u hrvatskoj frazeološkoj neologiji* donosi interpretaciju novog načina konceptualizacije žene u hrvatskoj frazeologiji pod utjecajem drugačije rodne paradigme u društvu, promijenjenih rodni stereotipa i rodni uloga na

primjeru nekoliko novijih rodno obilježenih frazema. Sandra Jukić u prilogu *Hrvatski i poljski frazemi sa sastavnicom* glava / głowa kontrastivno analizira frazeme s navedenim somatizmom u dvama slavenskim jezicima. U studiji Virne Karlić i Jelene Tušek naslovljenoj *Frazemska fleksibilnost na sučelju pragmatike i konstrukcijske gramatike* poredbenim se frazemima značenja ‘lijep’ i ‘ružan’ pristupa na metodološki sasvim nov i inovativan način. U radu se Barbare Kovačević, Kristiana Lewisa i Ivane Vidović Bolt *Lažni prijatelji na europskoj frazeološkoj karti* uspoređuju frazeološki lažni prijatelji na formalnom i sadržajnom planu te se uspostavljaju korelacije između frazeoloških sastavnica i značenja frazema u odabranim europskim jezicima. U prilogu Erike Kržišnik pod naslovom *Primerjalni frazemi v rabi in slovarju* autorica provodi korpusno istraživanje poredbenih frazema sa zoonimskom sastavnicom. U sljedećem prilogu *Frazeološkog stručka – Predatribucija u glagolskim frazemima u hrvatskome jeziku* – autorice Jelene Parizoske također je riječ o korpusnom istraživanju, no ovdje su predmet istraživanja glagolski frazemi koji sadrže opisni ili odnosni pridjev kao sastavnicu. Autorice Lesja Petrovska i Ana Dugandžić u tekstu *Značenjski potencijal frazema s komponentom oko / oko u hrvatskom i ukrajinskom jeziku* provode semantičku analizu frazema sa somatizmom *oko* u dvama navedenim slavenskim jezicima. *Slavenski atributi boje za dane u tjednu*, prilog autorica Nede Pintarić i Ewe Komorowske, u odabranim slavenskim jezicima prikazuje tzv. frazokultureme u kojima se uz imeničku komponentu u svojstvu pridjevske pojavljuje neka od kromatskih ili akromatskih boja. Slavomira Ribarova se u radu *Je li bolje raditi kao mrav ili pčelica? O ulozi deminutiva kod poredbenih frazema* bavi manjim brojem strukturno poredbenih frazema hrvatskoga jezika povezanih s konceptom RAD, točnije frazemima koji se odnose na marljivog čovjeka. Tekst *Ангел в чешкој и русској фразеологији (на фоне хорватској)* autorica Ljudmila Stepanova koncipira na način da se u analizi čeških i ruskih frazema sa sastavnicom *anđeo* izravno naslanja na članak koji je Željka Fink Arsovski objavila 2019. godine. Prilog Marije Turk *O višerječnim svezama u Rječniku omišaljskog govora Ivana Mahulje* strukturna je i semantička analiza višerječnih sveza zabilježanih u navedenom rječniku, pri čemu se pozornost u radu posvećuje jednako tako i unutarfrazemskim i međufrazemskim odnosima, te frazeološkom posuđivanju. Urška Valenčić Arh se u svom radu *Kdor vesele pesmi poje, gre po svetu lahkkih nog – o prevajanju frazemov v otroški in mladinski literaturi* bavi translato-loškom problematikom, odnosno pitanjem udomaćivanja ili otuđivanja prilikom prijenosa frazema na ciljni jezik i to na primjerima književnosti za djecu i mlade. *Frazemi od ponedjeljka do petka (u južnoslavenskim jezicima)* autorice Ane Vasung kontrastivna su jezična i kulturološka analiza frazema i uzrečica u čijem su sastavu nazivi za dane u tjednu u pet južnoslavenskih jezika. Dvojac Katerina Veljanovska i Biljana Mirčevska-Boševa za ovu su prigodu napisale rad *Боите во зоонимната фразеологија на македонскиот, на рускиот и на хрватскиот јазик* u kojem istražuju frazeološke jedinice s kromatskim sastavnicama *crno* i *bijelo* u okviru zoonimske frazeologije u navedenim trima slavenskim jezicima.

Drugu cjelinu pod naslovom *Paremiološki stručak* čine tri teksta posvećena poslovicama. Valerij Mokienko proučio je meritorne paremiološke izvore brojnih europskih jezika s ciljem semantičke analize poslovice i uzrečica s ornitonimom *Fink*. Rezultati navedene analize donose se pod naslovom *Орнитоним Финк и близкородственние названия в зеркале европейской паремологии*. Drugi prilog u ovome stručku ima za cilj pokazati i utvrditi

prisutnost u ruskim poslovicama leksema novčanih jedinica koje više nisu u opticaju, tj. novčanih jedinica koje su se koristile do 17. st. Riječ je o prilogu Marije Popović *Neke manje poznate novčane jedinice u ruskim poslovicama*. Ovu cjelinu zatvara rad *Послови́чные черт и бес в составе бинарных построений* Elene Seliverstove u kojem autorica naglašava važnost specifičnosti percepcije pojmova *черт* i *бес* u narodnim vjerovanjima s obzirom na činjenicu da su te kulturološke konotacije utkane u semantiku analiziranih poslovice.

Treća cjelina, *Književno-jezikoslovni cvijetak*, broji samo jedan rad kojemu u ovoj knjizi pripada posebno mjesto zbog hibridnosti metodološkog pristupa analiziranoj građi. Studija *O hrvatskome slogu, slogovanju i slogovniku (Kratak uvod u slogoslovlje)* Josipa Užarevića doprinos je slogovanju, a njezina posebnost leži u pokazivanju i dokazivanju da je slog, iako jezikoslovni problem, itekako povezan s pjesničkim ritmom (stopom, metrikom).

Četvrta cjelina, naslovljena *Književni stručak*, obuhvaća tri priloga u kojima se donose analize i prezentacije ruskih književnih djela. Živa Benčić u prilogu *Šutnja i mistifikacija u pripovijesti F.M. Dostoevskog „Krotka“* bavi se šutnjom kao neverbalnim znakom s lažnom referencijom te nastoji upozoriti na bitne točke njezine podudarnosti s mistifikacijom u kasnoj pripovijesti Dostoevskog „Krotka“. Ivana Peruško u radu „*Zapisi mladog liječnika „M.A. Bulgakova između novog čitanja i transmutacije*“ analizira film Alekseja Balabanova *Morfij* i britansku televizijsku crnu komediju *A Young Doctor's Notebook* pri čemu polazi od odnosa između književnog teksta i filma, a s osloncem na klasifikaciju ekranizacije Leonida Nehoroševa, odnosno razlikovanja *ilustracije* i, osobito, *novog čitanja* te *transmutacije*. Ova cjelina završava radom Jasmine Vojvodić pod naslovom *Gercenov poljubac (O poljupcu u romanu Tko je kriv? Aleksandra Gercena)* u kojem autorica tematizira raznolikost značenja i funkcija poljupca kao složenoga semiotičkog znaka, te analizira tri primjera poljupca iz romana *Tko je kriv?* ruskoga pisca A.I. Gercena.

Zbornik radova završava cjelinom *Studentski stručak*. Riječ je o dva „cvijetka“, točnije o dva govora studenata Linde Jurković i Nikole Kuščera koja su oni u ime svojih kolega studenata poklonili profesorici Fink na okruglome stolu „Frazološki kotač i dalje se vrti...“ održanome 16. studenoga 2018. godine na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Najtoplije zahvaljujemo autorima koji su svojim priložima „aranžirali“ ovaj *Šareni filološki stručak*, recenzentima pojedinih tekstova te glavnim recenzenticama izdanja Nataši Jakop i Miri Menac-Mihalić.

Urednice

<https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.01>

ŽIVOTOPIS PROF. DR. SC. ŽELJKE FINK ARSOVSKI

Željka Fink Arsovski je rođena 17. studenog 1952. godine u Zagrebu gdje je završila osnovnu školu i jezičnu gimnaziju. Godine 1971. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu upisala je studij Ruskog jezika i književnosti i studij Sociologije. Kao apsolventica jedan je semestar studirala ruski jezik na Filološkom fakultetu Sveučilišta u Kijevu. Tijekom i nakon studija nekoliko je puta boravila na visokoškolskim ustanovama u Rusiji i Ukrajini s ciljem usavršavanja ruskoga jezika (1975. Filološki fakultet, Kijev, Ukrajina; 1985. Pedagoški institut Gercen, Petrograd, Rusija; 1997. Filološki fakultet Sveučilišta u Petrogradu, Petrograd, Rusija). Diplomirala je 1976. godine.

Godine 1978. počela je raditi na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu pri Katedri za ruski jezik kao asistentica za ruski jezik. Završila je Poslijediplomski studij lingvistike i magistrirala na temi *Kolokvijalna urbana frazeologija u suvremenoj ruskoj pripovjedačkoj prozi*. Godine 1994. obranila je doktorsku disertaciju pod naslovom *Adjektivni frazeologizmi u ruskom i hrvatskom jeziku*.

U znanstveno-nastavno zvanje docenta izabrana je 1997., u zvanje izvanrednoga profesora 2002., u zvanje redovitog profesora 2007., a u zvanje redovitog profesora u trajnom zvanju 2012. godine. 2019. godine dodijeljeno joj je počasno zvanje *professor emeritus*.

Osnovni joj se znanstveni interesi vežu za područje frazeologije, frazeografije, leksikologije, leksikografije, sintakse, pravopisa i kontaktne lingvistike. Na studiju Ruskoga jezika i književnosti predavala je *Sintaksu ruskoga jezika* i *Frazeologiju ruskoga i hrvatskoga jezika*, *Elementarnu gramatiku ruskoga jezika*, a studentima Južne slavistike – *Leksikologiju i frazeologiju*. Šest je godina održavala seminare na Poslijediplomskom doktorskom studiju lingvistike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (za studente slavistike), a od akademske godine 2014./2015. održava predavanja iz *Frazeologije*. Od akademske godine 2016./2017. održava predavanja iz *Frazeologije* i na Poslijediplomskom doktorskom studiju hrvatske kulture.

Od akademske godine 1993./1994. do 2000./2001. održavala je nastavu iz kolegija *Elementarna gramatika ruskoga jezika*, *Sintaksa ruskoga jezika*, *Leksikologija i frazeologija* i na dodiplomskom studiju Ruskoga jezika i književnosti na Sveučilištu u Zadru.

Nekoliko je godina (od 2000./2001. do 2005./2006.) predavala *Frazeologiju* na Poslijediplomskom studiju lingvistike na Sveučilištu u Zadru. Na istom je sveučilištu održala ciklus predavanja iz kontaktne lingvistike u sklopu doktorskih Europskih studija (2005./2006.). Bila je suradnica i na poslijediplomskom studiju dijalektologije u Rijeci, te na poslijediplomskom doktorskom studiju lingvistike ljubljanskog i mariborskog Filozofskog fakulteta u Sloveniji.

Kao gostujući profesor održavala je predavanja na sveučilištima u Rijeci, Ljubljani, Mariboru, Sankt Peterburgu, Lavovu, Kijevu, Pragu i Innsbrucku. Bila je mentorica pri izradi diplomskih i završnih radova mnogim studentima rusistike (oko 100). Pod njezinim su mentorstvom napisana dva znanstvena magistarska rada: Ivo Fabijanić *Anglicizmi u ruskoj računalnoj terminologiji* (2003); Anita Hrnjak *Frazemi s bojom kao komponentom (na primjeru hrvatskih i ruskih frazema)* (2005) i osam doktorskih disertacija: Ivana Vidović Bolt *Frazemi sa zoonimskom sastavnicom u poljskom i hrvatskom jeziku* (komentorica: prof. dr. sc. Neda Pintarić, 2004); Barbara Kovačević *Hrvatska somatska frazeologija* (2006); Ivo

Fabijanić *Anglizmi u ruskoj i hrvatskoj ekonomskoj terminologiji* (2009); Kristian Lewis *Hrvatsko-ruski lažni prijatelji* (2012); Branka Barčot *Divlja životinja kao sastavnica u hrvatskoj, ruskoj i njemačkoj frazeologiji* (komentorica: prof. dr. sc. Marija Turk, 2014); Anita Hrnjak *Rodni elementi u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji* (2015); Ana Vasung *Bugarski i hrvatski priložni frazemi s prostornim i vremenskim značenjem* (komentorica: izv. prof. dr. sc. Emilija Nedkova, 2015); Marija Popović *Napici u hrvatskim i ruskim poslovicama* (komentor: prof. dr. sc. Stipe Botica, 2018).

Aktivno je sudjelovala na više od 80 znanstvenih skupova u Hrvatskoj i inozemstvu (u Rusiji, Ukrajini, Bjelorusiji, Poljskoj, Češkoj, Slovačkoj, Sloveniji, Bugarskoj, Mađarskoj, Njemačkoj, Austriji, Španjolskoj, na Tajvanu).

U Hrvatskoj i inozemstvu objavila je 135 znanstvenih, preglednih i stručnih članka u stručnim časopisima i u zbornicima sa znanstvenih skupova. Osim toga autorica je jedne znanstvene knjige, priručnika iz sintakse ruskoga jezika, suautorica je devet frazeoloških rječnika, te dviju bibliografija hrvatske frazeologije. Članci (većinom izvorni znanstveni) objavljeni su u kolektivnim monografijama, zbornicima sa znanstvenih skupova, kao poglavlja u knjizi.

Od 1988. do 1996. bila je članom uređivačkog kolegija časopisa *Strani jezici*, od 2014. u uredničkom je odboru časopisa *Вестник Московского государственного областного университета* (Rusija), a od 2018. član je uredničkog odbora časopisa *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету* (Ukrajina).

Recenzirala je dvadesetak znanstvenih knjiga i rječnika, te velik broj znanstvenih i stručnih članaka za stručne časopise i zbornike s međunarodnih znanstvenih skupova.

Uredila je zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u gradu Rabu 2006. godine „Slavenska frazeologija i pragmatika“ (Zagreb, 2007; suurednica Anita Hrnjak), zbornik radova posvećen Antici Menac o njezinu 90. rođendanu „Stručak riječima ispunjen“ (Zagreb, 2012), a suurednica je kolektivne monografije „Славянская фразеология в современных СМИ (публицистический дискурс)“ (Greifswald – Sankt-Peterburg – Zagreb, 2017, uz Harryja Waltera i Valerija Mokenka).

Od 1988. godine suradnica je na projektu *Proučavanje hrvatske frazeologije*, odnosno *Hrvatska frazeologija* (glavni istraživač akademkinja Antica Menac). U okviru projekata objavljivala je mnogobrojne članke na frazeološku temu, a u njihovu okviru sastavljeni su i *Hrvatski frazeološki rječnik* (2003), *Hrvatsko-ruski frazeološki rječnik* (2011) i *Hrvatski frazeološki rječnik* (2014).

Aktivno je proučavala jedan specifičan segment unutar frazeologije – frazeme s poredbenom strukturom pri čemu treba naglasiti da se interes proširio i na taj tip frazema u drugim slavenskim i neslavenskim jezicima. Željka Fink Arsovski glavna je autorica i autorica koncepcije *Hrvatsko-slavenskog rječnika poredbenih frazema* (2006) kao i *Hrvatsko-romansko-germanskoga rječnika poredbenih frazema* (2016).

Od 1991. do 2000. bila je suradnica na projektu *Jezični dodiri u neposrednom i posrednom posuđivanju* (glavni istraživač akademik Rudolf Filipović). U okviru toga projekta bavila se temom anglizama u ruskom jeziku.

Od siječnja 2007. godine voditeljica je projekta *Kontrastivno proučavanje ruskoga i hrvatskog jezika* prijavljenog pri MZOS-u. U okviru toga projekta 2008. godine zapošla-

va znanstvenu novakinju / asistenticu Branku Barčot pri Katedri za ruski jezik matičnoga Fakulteta. Po završetku tog projekta od srpnja 2014. do srpnja 2018. voditeljica je projekta *Primjena frazeološke teorije u frazeografiji* koji je financirala Hrvatska zaklada za znanost. Bila je i suradnica na potporama Sveučilišta u Zagrebu: *Animalistički frazemi u slavenskim jezicima* i *Mogućnosti leksikografske obrade animalističkih frazema u slavenskim jezicima* (voditeljica: Ivana Vidović Bolt).

Željka Fink Arsovski bila je predsjednica Organizacijskog odbora međunarodnoga znanstvenog skupa *Slavenska frazeologija i pragmatika* održanog u gradu Rabu od 17. do 19. 9. 2006.

Od 1996. godine predstavnica je Republike Hrvatske u Frazeološkoj komisiji pri Međunarodnom slavističkom komitetu.

U razdoblju od 2001. do 2004. godine Željka Fink Arsovski obnašala je funkciju prodekanice za nastavu Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. U to vrijeme, ponajviše njezinom zaslugom, uprava Filozofskog fakulteta u Zagrebu uspostavila je, obnovila i institucionalizirala stručnu i znanstvenu suradnju s prominentnim sveučilištima i drugim znanstveno-nastavnim institucijama u Ruskoj Federaciji zahvaljujući kojoj je hrvatskim studentima rusistike nakon desetak godina pauze tijekom i nakon Domovinskog rata u Hrvatskoj ponovo omogućen odlazak u neke od ruskih sveučilišnih centara, a nastavnicima odlazak na usavršavanje, znanstvene konferencije te je olakšana i razmjena stručne i znanstvene literature.

Od 2001. do 2016. obnaša funkciju predstojnice Katedre za ruski jezik. Bila je pročelnica Odsjeka za slavistiku od 1998. do 2000., a od 2012. do 2014. pročelnica Odsjeka za istočnoslavenske jezike i književnosti.

Kao voditeljica Ljetne škole Filozofskog fakulteta na Rabu (2003.–2009.) organizira i koordinira ukupno 34 programa namijenjena studentima i bivšim studentima Filozofskog fakulteta u Zagrebu, ali i polaznicima drugih fakulteta i sveučilišta u zemlji i inozemstvu s ciljem proširivanja i produbljivanja znanja stečenih na studiju.

Od siječnja 2000. do siječnja 2002. bila je potpredsjednica Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku i predsjednica njegove zagrebačke podružnice.

19. listopada 2015. dodijeljena joj je Godišnja nagrada Filozofskoga fakulteta za znanstveni, stručni i nastavni rad, suautorstvo rječnika *Hrvatski frazeološki rječnik* (2014.) i niz radova s područja frazeologije i frazeografije.

U akademskoj godini 2017./2018. dobitnica je Godišnje nagrade Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu za *Rječnik hrvatskih animalističkih frazema* (u suautorstvu s I. Vidović Bolt, B. Barčot, B. Kovačević, N. Pintarić, A. Vasung).

Članica je Upravnog odbora Društva sveučilišnih nastavnika i drugih znanstvenika u Zagrebu (od 19. 3. 2013.) te Hrvatskog filološkog društva i Hrvatskog društva za primijenjenu lingvistiku.

BIBLIOGRAFIJA PROF. DR. SC. ŽELJKE FINK ARSOVSKI

Autorska knjiga

Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra, FF-press, Zagreb, 2002., 128 str.

Uredničke knjige

Slavenska frazeologija i pragmatika (suurednica A. Hrnjak), Knjigra, Zagreb, 2007.

Stručak riječima ispunjen, zbornik radova posvećen Antici Menac o njezinu 90. rođendanu, FF press, Zagreb, 2012.

Rječnici

Hrvatski frazeološki rječnik (u suautorstvu s A. Menac i R. Venturinom), Naklada Ljevak, Zagreb, 2003., 414 str.

Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema (u suautorstvu s E. Kržišnik, S. Ribarovom, T. Dunkovom, N. Kabanovom, I. Mironovom Blažina, R. Trostinskom, A. Spagiškom Pruszak, I. Vidović Bolt, D. Sesar, M. Dobričkovom, M. Kursar), Knjigra, Zagreb, 2006., 439 str.

Hrvatsko-engleski frazeološki rječnik (u suautorstvu s D. Vrgočem), Naklada Ljevak, Zagreb, 2008., 1028 str.

Hrvatsko-ruski frazeološki rječnik (u suautorstvu s A. Menac, I. Mironovom Blažina, R. Venturinom), Knjigra, Zagreb, 2011., 470 str.

Hrvatski frazeološki rječnik (u suautorstvu s A. Menac i R. Venturinom), Naklada Ljevak, Zagreb, 2014., 794 str.

Hrvatsko-romansko-germanski rječnik poredbenih frazema (u suautorstvu s E. le Calvé Ivičević, D. Sarić, S. Soares Camões, I. Lončar, C. Rouco Chao, S. Malinar, L. Zergollern-Miletić, R. Lučić, A. Bierich, B. Barčot, Z. Novoselec, C. Bredekamp), Knjigra, Zagreb, 2016., 387 str.

Rječnik hrvatskih animalističkih frazema (u suautorstvu s I. Vidović Bolt, B. Barčot, B. Kovačević, N. Pintarić, A. Vasung), Školska knjiga, Zagreb, 2017., 244 str.

Rusko-hrvatski frazeološki rječnik (u suautorstvu s V. Mokienkom, A. Hrnjak, B. Barčot), Knjigra, Zagreb, 2019., 765 str.

Лента библейской мудрости. Русско-славянский словарь библейских крылатых выражений и афоризмов с соответствиями в германских, романских, армянском и грузинском языках. В двух томах (u suautorstvu s Z. K. Adamija, A. S. Alešinim, D. Balákovom, H. Walterom, N. F. Venžinovič, M. S. Gutovskom, D. Drakulić-Prijma, E. E. Ivanovim, E. Komorovskom, E. Kržišnik, A. S. Makarovom, V. M. Mokienkom, A. Morpurgo, N. Prasolova-Milčovskom, N. Rajnochovom, M. Ruiz-Zorrilla, A. Sarkisjanom, M. Čabašvili, J. Šindelářováom), MGU imeni A. A. Kulešova, Mogilev, 2019., 288. str.

Bibliografije

Bibliografija hrvatske frazeologije (u suautorstvu s A. Hrnjak i B. Kovačević), Knjigra, Zagreb, 2010., 98 str.; 814 str. (na CD-u).

Bibliografija hrvatske frazeologije. Frazeobibliografski rječnik (u suautorstvu s B. Kovačević i A. Hrnjak), Knjigra, Zagreb, 2017., 969 str.

Priručnik za nastavu

Сборник упражнений по синтаксису русского языка, FF press, Zagreb, 2006., 2013., 77 str.

Znanstveni radovi

- Neke odrednice kolokvijalnog frazeologizma, *Strani jezici*, br. 2, Odjel za strane jezike Hrvatskoga filološkog društva, Školska knjiga, Zagreb, 1986., 98–102.
- Leksikografska obrada frazema tipa *biti dobra srca* i *čovjek dobra srca*, *Filologija*, 30-31, 1988., 199–207.
- Veliko ili malo slovo vlastitih imena u množini, *Jezik*, br. 4, Hrvatsko filološko društvo, 1988., 107–112.
- Frazeologizmi s numeričkom komponentom (na materijalu hrvatskih ili srpskih i ruskih frazeologizama), *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, br. 24, Filozofski fakultet, Zagreb, 1989., 81–97.
- Tipovi adjektivnih frazeologizama (na materijalu ruskog i hrvatskog jezika), *Filologija*, knjiga 20-21, HAZU, Razred za filološke znanosti, Zagreb, 1992.–1993., 91–103.
- O jednom tipu frazeoloških varijanti (na materijalu hrvatskih ili srpskih i ruskih frazeologizama), *Rječnik i društvo: zbornik radova sa znanstvenog skupa o leksikografiji i leksikologiji održanog 11–13. X. 1989. u Zagrebu* (ur. R. Filipović, B. Finka, B. Tafra), Razred za filološke znanosti HAZU, Zagreb, 1993., 65–70.
- Sinonimni nizovi frazeologizama kojima se opisuje čovjekova vanjština (na materijalu hrvatskog i ruskog jezika), *Strani jezici*, br. 1, Odjel za strane jezike Hrvatskoga filološkog društva, Školska knjiga, Zagreb, 1993., 20–27.
- Nekoliko primjera sekundarne adaptacije anglicizama u ruskom jeziku, *Primijenjena lingvistika danas* (ur. J. Mihaljević Djigunović, N. Pintarić), Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb, 1994., 126–132.
- O jednom tipu sekundarne adaptacije anglicizama u hrvatskom jeziku, *Strani jezici*, br. 3-4, Odjel za strane jezike Hrvatskoga filološkog društva, Zagreb, 1994., 163–169.
- Frazemi sa značenjem ‘vrlo daleko’ u ruskom i hrvatskom jeziku, *Filologija*, knjiga 24–25, HAZU, Razred za filološke znanosti, Zagreb, 1995., 121–127.
- Hrvatski i ruski frazemi sa značenjem ‘vrlo blizu’, *Suvremena lingvistika*, br. 41–42, Hrvatsko filološko društvo, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1996., 139–145.
- O poredbenim pridjevskim frazemima (na materijalu hrvatskoga i ruskoga jezika), *Jezik i komunikacija* (ur. M. Andrijašević, L. Zergollern-Miletić), Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb, 1996., 402–405.
- Ruski i hrvatski frazemi s komponentama *бог, черт (дьявол)* i *bog, vrag (davo)*, *Filologija*, knjiga 27, HAZU, Razred za filološke znanosti, Zagreb, 1996., 17–24.
- Frazeološke igre u reklamama ili misli li četkica za zube svojom glavom, *Tekst i diskurs* (ur. M. Andrijašević, L. Zergollern-Miletić), Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb, 1997., 325–331.
- Pridjevski i glagolski frazemi sa značenjem ‘jako pijan’ i ‘jako se napiti’ (na materijalu ruskoga i hrvatskoga jezika), *Prvi hrvatski slavistički kongres: zbornik radova* (ur. S. Damjanović), sv. I, Zagreb, 1997., 231–241.
- Bůh v chorvatských biblických příslovích a frazeologizmech, *Češtinář (Zpravodaj katedry českého jazyka a literatury Vysoké školy pedagogické v Hradci Králové)*, ročník VIII, číslo 5, Hradec Králové, 1997./98., 133–140.

- Anglicizmi kojima se u hrvatskom i ruskom jeziku imenuje odjeća i obuća (o nekim aspektima posuđivanja), *Jezična norma i varijeteti* (ur. L. Badurina, B. Pritchard, D. Stolac), Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb-Rijeka, 1998., 143–146.
- God in Croatian Biblical Proverbs and Phrasemes, *Europhras '97: Phraseology and Paremiology (Liptovský Ján, 2.–5.9.1997)* (ur. P. Ďurčo), Akadémia PZ, Bratislava, 1998., 102–110.
- Leksikografska obrada frazema tipa *biti dobra srca* i *čovjek dobra srca*, *Filologija*, knjiga 30–31, HAZU, Razred za filološke znanosti, Zagreb, 1998., 199–207.
- Русские и хорватские фразеологизмы со значением ‘умереть’, *Studia Russica*, XVII (отв. ред. А. Золтан), Будапештский университет им. Л. Этвеша, Факультет гуманитарных наук, Кафедра восточнославянской и балтийской филологии, Будапешт, 1999., 268–274.
- Uzvični frazemi-replike kojima se izražava čuđenje, *Teorija i mogućnosti primjene pragmalingvistike* (ur. L. Badurina, B. Pritchard, N. Ivanetić, D. Stolac), Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb-Rijeka, 1999., 221–224.
- Hrvatski i ruski frazemi motivirani kartanjem i igraćim kartama, *Слово во времени и пространстве (к 60-летию профессора В.М.Мокиенко)* (ред. Г. А. Лилич, А. К. Бирих, Е. К. Николаева), Фолио-пресс, Санкт-Петербург, 2000., 205–213.
- Междометные фразеологизмы в хорватском и русском языках, „*Slowa, słowa, słowa*”... w *komunikacji językowej* (pod red. M. Grabskiej), Gdańsk, 2000., 228–235.
- Tipovi frazema-fonetskih riječi, *Riječki filološki dani 3* (ur. D. Stolac), Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2000., 93–98.
- Востоочнославянские языки в хорватской лексикографии, *Вестник Международного славянского университета*, серия «Филология», том III, 1, Харьков, 2000., 31–34.
- Frazemi s strukturo priredne besedne zveze in priredno zloženega stavka, *Skripta 5, Zbornik za učitelje slovenščine kot drugega/tujega jezika* (ur. E. Kržišnik), Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Ljubljani, Ljubljana, 2001., 75–82.
- Hvatamo li za bradu Boga ili boga? O jednom pravopisnom problemu u frazeologiji, *Filologija*, knjiga 36-37, HAZU, Razred za filološke znanosti, Zagreb, 2001., 139–148.
- Kakvim se frazemima obraćamo?, *Drugi hrvatski slavistički kongres: zbornik radova*, (ur. D. Sesar, I. Vidović Bolt), sv. I, Hrvatsko filološko društvo i Filozofski fakultet, Zagreb, 2001., 385–391.
- Музыкальные инструменты как компоненты хорватских и русских фразеологизмов, *Вестник Международного славянского университета, Серия «Филология»*, том IV, 1, Харьков, 2001., 35–39.
- Odabir frazema za Priručni frazeološki rječnik hrvatskoga jezika (rezultati ankete) (u suautorstvu s A. Menac), *Frazeografia słowiańska. Księga pamiątkowa poświęcona prof. dr hab. Halinie A. Lilicz* (red. M. Balowski, W. Chlebda), Uniwersytet Opolski, Opole, 2001., 341–354.
- Спорт и детские игры как источник фразеологизмов хорватского языка (в сопоставлении с русским), *II Славистические чтения памяти проф. П.А. Дмитриева и проф. Г.И. Сафронова (материалы международной научной конференции 12 – 14 сентября 2000 г.)* (отв. ред. М. Ю. Котова), Филологический факультет СПбГУ, Санкт-Петербург, 2001., 92–93.
- Nove pojave u frazeologiji hrvatskoga jezika (u suautorstvu s A. Menac), *Słowo. Tekst. Czas VI, Nowa frazeologia w nowej Europie, Materiały VI Międzynarodowej Konferencji Naukowej (Szczecin, 6–7 września 2001 r., Greifswald, 8–9 września 2001r.)* (pod red. M. Aleksiejenki, W. Mokijenki, H. Waltera), Komisja Frazeologii Słowiańskiej Międzynarodowego Komitetu Słowistów, Uniwersytet Szczeciński, Instytut Filologii Słowiańskiej, Ernst-Moritz-Arndt-Universität w Greifswaldzie, Instytut Słowistyki, Szczecin – Greifswald, 2002., 303–308.

- Smijeh i plač u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji, *Riječki filološki dani 4* (ur. D. Stolac), Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2002., 95–102.
- Sport u frazeologiji, *Primijenjena lingvistika u Hrvatskoj - izazovi na početku XXI. stoljeća* (ur. D. Stolac, N. Ivanetić, B. Prichard), Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb – Rijeka, 2002., 123–128.
- Koncept lijenosti u frazeologiji hrvatskoga, ruskog, talijanskog i njemačkog jezika (u suautorstvu s Marijom Turk), *Psiholingvistika i kognitivna znanost u hrvatskoj primijenjenoj lingvistici» lingvistiku* (ur. D. Stolac, N. Ivanetić, B. Prichard), Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb – Rijeka, 2003., 247–258
- Šatrovački govor u Hrvatskoj jučer i danas, *Wiener Slawistischer Almanach, Slawische Sprachen Heute*, Band 52, Biblion Media GmbH, Leipzig 2003., 79–90.
- Entomonimi u frazeologiji hrvatskoga i ruskog jezika, *Riječki filološki dani 5* (gl. ur. I. Lukežić), Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2004., 139–148.
- Хорватские фразеологизмы *dobiti / dobivati košaricu* и *dati / davati košaricu*, *Rossica Olomucensia*, XLII, 2. část, Olomouc, 2004., 641–647.
- Morfološke i sintaktičke osobine poredbenih frazema hrvatskoga jezika, *Frazeologia słowiańska i inne płaszczyny systemu językowego* (pod red. J. Bartoszewskiej, W. Mokijenki, H. Waltera), Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, 2004., 51–58.
- Zanati i alat u frazeologiji hrvatskoga jezika (u usporedbi s ruskim), *V Славистические чтения памяти проф. П. А. Дмитриева и проф. Г. И. Сафронова (материалы международной научной конференции 11–13 сентября 2003 г.)* (отв. ред. Е. Ю. Иванова), Филологический факультет СПбГУ, Санкт-Петербург, 2004., 45–50.
- Čega se vrug boji i od čega bježi. O dvama frazemima hrvatskoga i ruskog jezika, *Jezikoslovlje*, 6.1-2, Filozofski fakultet u Osijeku, Osijek, 2005., 95–106.
- Frazeologija u prirodnim znanostima, prirodne znanosti u frazeologiji, *Frazeologické štúdie IV* (ur. M. Jankovičova, J. Mlacek, J. Skladana, Jana), Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 2005., 60–68.
- Hrvatski frazem *djevojka (Katica)* za sve i njegovi ekvivalenti u ruskom jeziku, *VI Славистические чтения памяти проф. П.А. Дмитриева и проф. Г.И. Сафронова (материалы международной научной конференции 9–11 сентября 2004 г.)* (отв. ред. Е. Ю. Иванова, М. Ю. Котова), Филологический факультет СПбГУ, Санкт-Петербург, 2005., 131–137.
- U džep, iz džepa ili po džepu (hrvatski frazemi s komponentom *džep*), *Грани слова (Сборник научных статей к 65-летию В.М. Мокиенко)* (ред. М. Алексеенко, Х. Вальтер), Элпис, Москва, 2005., 203–209.
- Хорватские фразеологизмы с компонентом *kormilo* (в сопоставлении с русским и с компонентом *кормило*), *Проблемы семантики языковых единиц в контексте культуры (лингвистический и лингвометодический аспекты)*, *Международная научно-практическая конференция 17-19 марта 2006 года* (ред. В.М. Мокиенко, А.М. Мелерович, И.Ю. Третьякова, М. А. Фокина), Элпис, Москва – Кострома, 2006., 502–506.
- Хорватские сравнительные фразеологизмы со значением «классный» и «классно», *Rossica Olomucensia XLIV, Ročenka katedry slavistiky na Filozofické fakultě Univerzity Palackého*, Olomouc, 2006., 847–852.
- Какая на самом деле снежная королева?, *Проблемы семантики языковых единиц в контексте культуры (лингвистический и лингвометодический аспекты)*, *Международная научно-практическая конференция 17-19 марта 2006 года* (ред. А. А. Шумейко), Элпис, Москва, Москва – Кострома, 2006., 506–510.

- Опыт составления словаря славянской сравнительной фразеологии, *Слово в словаре и дискурсе, Сборник научных статей к 50-летию Харри Вальтера* (ред. А. Бирих, Т. В. Володина), Эллис, Москва, 2006., 685–690.
- Politika mrkve i batine ili biča i medenjaka, *Jezik i mediji, Jedan jezik: više svjetova* (ur. J. Granić), Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb – Split, 2006., 241–250.
- Rat i mir u hrvatskoj frazeologiji, *Riječki filološki dani 6* (ur. I. Srdoč-Konestra, S. Vranić), Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2006., 119–130.
- Svjetlo i sjena u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji, *Слово в словаре и дискурсе, Сборник научных статей к 50-летию Харри Вальтера*, Москва, 2006., 157–164.
- Что откладывают в ящик и кому не дают ходу? (две группы хорватских фразеологизмов в сравнении с русскими), *Материалы XXXVI международной филологической конференции, Выпуск 19, Фразеология в тексте и словаре* (ред. В.М. Мокиенко), Санкт-Петербургский государственный университет, Филологический факультет, Санкт-Петербург, 2007., 134–140.
- Hrvatski frazemi kojima se opisuje neka ilegalna djelatnost (u usporedbi s ruskima), *Kritik und Phrase (Festschrift für Wolfgang Eismann zum 65. Geburtstag)* (ur. P. Deutschmann), Praesens Verlag, Wien, 2007., 523–531.
- Hrvatski poredbeni frazemi sa značenjem ‘spavati’ i ‘zaspati’, *Frazeologia a językowe obrazy świata przelomu wieków* (red. W. Chlebda), Uniwersytet Opolski, Opole, 2007., 281–287.
- Hrvatski priložni frazemi s komponentama *dan i noć* i njihovi ekvivalenti u drugim jezicima, *Frazeologické štúdie V, Princípy lingvistickej analýzy vo frazeológii* (ur. D. Baláková, P. Ďurčo), Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta, Ružomberok, 2007., 239–250.
- Кого бережем как свой глаз, а кого как каплю воды (о хорватских фразеологизмах со значением ‘заботливо беречь (хранить) кого, что’), *Frazeologija v jezikoslovlju in drugih vedah* (ur. E. Kržišnik, W. Eismann), Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Ljubljana, 2007., 137–150.
- Русские фразеологизмы *дойная корова* и *золотое дно* и их хорватские эквиваленты, *Сборник XI МАПРЯЛ: Мир русского слова и русское слово в мире, том 2, Проблемы фразеологии, Русская лексикография: тенденции развития*, (под ред. С. Георгиевой), Heron Press, София, 2007., 313–317.
- Tata od formata i konobar do jaja, *Slavenska frazeologija i pragmatika* (ur. Ž. Fink Arsovski, A. Hrnjak), Knjigra, Zagreb, 2007., 88–93.
- Hrvatska frazeologija – staro i novo (u koautorstvu s A. Menac), *Komparacija systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich 3. Frazeologia* (red. W. Mokijenko, H. Walter), Universität Greifswald – Institut für Slawistik, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, Opole, 2008., 88–100.
- О некоторых образных и культурно-исторических элементах в сравнительных фразеологизмах, *Фразеология и когнитивистика (Материалы 1-й Международной научной конференции, Белгород, 4-6 мая 2008 г.), том 1, Идиоматика и познание* (от ред. Н.В. Алефиренко), Комиссия по славянской фразеологии Международного комитета славистов, Белгородский государственный университет, Белгород, 2008., 130–133.
- Об одном типе хорватских адъективных фразеологизмов в сопоставлении с русскими, *Przegląd Rusycystyczny*, Nr 4 (124), Polskie Towarzystwo Rusycystyczne, Katowice, 2008., 80–89.
- Trošimo li do zadnje pare ili lipe (novčane jedinice u hrvatskoj frazeologiji), *Riječki filološki dani 7* (ur. I. Srdoč-Konestra, S. Vranić), Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2008., 463–471.

- Старый как мир или как Библия?, *Материалы международной научной конференции, посвященной 1145-летию Славянской письменности, Вестник Кыргызского национального университета им. Жусупа Баласагына* (ред. Ч.Т. Джолдошева, В.Д. Скидров, Н. Сардарбеккызы, Г.Н. Коротенко, З.Т. Барболова, Г.К. Таирова), серия 1 (6), выпуск 2, Бишкек, 2008., 193–199.
- Komponenta *svijeća* u hrvatskim frazemima (u usporedbi s nekim slavenskim i neslavenskim jezicima), *Südslavistik, Zeitschrift für südslavische Sprachen, Literaturen und Kulturen*, <http://www.suedslavistik-online.de/01/>, siječanj, 2009., 165–177.
- О хорватском предложно-именном сочетании *u nogata*, *Материалы XXXVII Международной филологической конференции, Фразеология в прошлом и настоящем* (под ред. Х. Вальтера, В.М. Мокиенко, А.В. Савченко), Санкт-Петербургский государственный университет, Факультет филологии и искусств, Ernst-Moritz-Arndt Universität Greifswald, Санкт-Петербург - Грайфсвальд, 2009., 168–175.
- Сравнительные фразеологизмы романских и германских языков в сопоставлении с хорватскими (опыт составления словаря), *Проблемы истории, филологии, культуры* (гл. ред. М.Г. Абрамзон), 2 (24), Москва-Магнитогорск-Новосибирск, 2009., 302–306.
- Utječe li politika na definicije u rječnicima?, *Jezična politika i jezična stvarnost / Language Policy and Language Reality* (ur. J. Granić), Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb, 2009., 457–467.
- Золото в хорватской и русской фразеологии, *Русское слово, Сборник научных трудов*, выпуск 2 (ред. Е.И. Алещенко), Изд-во ВГАПК РО, Волгоград, 2009., 101–107.
- Kuga* (чума) в сравнительных фразеологизмах хорватского, русского и некоторых других языков, *Фразеология и познание, сборник докладов 2-й Международной научной конференции «Фразеология, познание и культура», том I* (под ред. Н.Ф. Алефиренко), БелГУ, Белгород, 2010., 270–274.
- О двух хорватских фразеологизмах с компонентом *banana*, *Phraseologie und Text, Materialien der XXXVIII. Internationalen wissenschaftlich-methodischen Konferenz* (red. A. Savchenko, V. Mokienko, H. Walter), St. Petersburg State University, Faculty of Philology, Ernst-Moritz-Arndt Universität Greifswald, Sankt-Petersburg – Greifswald, 2010., 205–214.
- О хорватских и русских фразеологизмах с компонентами *letvica* и *планка*, *И вновь продолжается бой ...* (под ред. В. М. Мокиенко), ГОУ ВПО «Магнитогорский государственный университет, Межкафедральный словарный кабинет им проф. Б. А. Ларина СПбГУ, Ernst-Moritz-Arndt-Universität, Магнитогорск, 2010., 258–262.
- Što se gura pod tepih i zašto? (kulturološka i sociolingvistička analiza hrvatskog i ruskog frazema), *Славянская фразеология и паремология в XXI веке* (под ред. Е. Е. Иванова, В. М. Мокиенко), Змицер Колас, Минск, Минск, 2010., 114–119.
- Što se skriva u ormaru? (o novom frazemu u hrvatskom i ruskom jeziku), *Slowo. Tekst. Czas. Jednostka frazeologiczna w tradycyjnych i nowych paradygmatach naukowych* (pod red. M. Aleksiejenko, H. Walter, M. Hordy, T. Szutkowski), Uniwersytet Szczeciński, Szczecin, Greifswald, 2010., 48–56.
- Vatra* u hrvatskim frazemima, *Dynamische Tendenzen in der slawischen Phraseologie, Динамические тенденции в славянской фразеологии* (red. D. Baláková, H. Walter), Ernst-Moritz-Arndt Universität, Greifswald, 2010., 143–152.
- Хорватский фразеологизм *živjeti kao bik na gmajni* и его эквиваленты в других языках, *Литературная и диалектная фразеология: история и развитие, том I* (под ред. В.И. Макарова), НовГу им. Ярослава Мудрого, Великий Новгород, 2011., 294–298.
- Из чьей шинели все мы вышли (от крылатого слова до фразеологизма), *Проблемы истории, филологии, культуры – Journal of historical, philological and cultural studies, No 3*, Российская академия наук, Москва – Магнитогорск – Новосибирск, 2011., 205–209.

- О хорватских субстантивных фразеологизмах с компонентом *slijep* (в сопоставлении с другими языками), *Фразеология и языковая динамика. Материалы XXXIX Международной филологической конференции (15-19 марта 2010 г.)* (под ред. В.М. Мокненко, А.В. Савченко), Филологический факультет СПбГУ, Ernst-Moritz-Arndt Universität Greifswald, Грайфсвальд – Санкт-Петербург, 2011., 221–226.
- У кого пальцы в повидле? О трех хорватских фразеологизмах с соматизмом *prst*, *Когнитивно-прагматические векторы современного языкознания, Юбилейный сборник научных трудов к 65-летию доктора филологических наук, профессора, заслуженного деятеля науки РФ Н.Ф. Алефиренко* (под ред. И.Г. Паршиной, Е.Г. Озеровой), Изд-во «Флинта», Изд-во «Наука», Москва, 2011., 227–232.
- Hrvatski frazemi s komponentama *zaspati, spavati, san* i njihovi ruski ekvivalenti, *Stručak riječima ispunjen, Zbornik radova posvećen Antici Menac o njezinu 90. rođendanu* (ur. Ž. Fink Arsovski), FF press, Zagreb, 2012., 47–62.
- О тенденциях развития хорватской фразеологии, *II Международный научный симпозиум «Славянские языки и культуры в современном мире», Труды и материалы* (под ред. М.Л. Ремновой, О.В. Дедовой, Л.М. Захарова, К.В. Лифанова), Издательство Московского университета, Москва, МГУ им. М.В. Ломоносова, 2012., 134–135.
- Što nam kaže srce? (od reklamnog slogana do frazeosheme), *Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского*, том 25 (64), № 2 (1), Филология. Социальные коммуникации Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского, Симферополь, 2012., 134–140.
- Что растет как грибы после дождя? Хорватские фразеологизмы с компонентами *kiša, pokisao, pokisnuti* и их эквиваленты в русском и нескольких других языках, *«Вода» в славянской фразеологии и паремииологии, = A víz a szláv frazeológiában és paremiológiában = Water in Slavonic phraseology and paremiology : kollektivnaja monografija ; T. 2.* (А. Zoltan, О. Fedosov, S. Janurik), Tinta Könyvkiado, Budimpešta, 2013., 687–693.
- «Чтобы получить работу, набирайте “М”» (о заглавиях в хорватской прессе), *Вопросы русской исторической грамматики и славяноведения: к 175-летию со дня рождения Ватрослава Яича (1838-1923), Материалы международного научного семинара (19-20 сентября 2013 года, г. Петрозаводск)* (ur. Н.В. Патроева, А.М. Дундукова), Издательство ПетрГУ, Петрозаводск, 2013., 132–135.
- Хорватская лексикография (u suautorstvu s Brankom Tafra), *Славянская лексикография* (ред. М. И. Чернышева), Азбуковник, Москва, 2013., 310–340.
- «Невыносимая легкость» рекламирования (о двух слоганах, источником которых является художественная литература), *Язык как система и деятельность – 4*, Материалы Международной научной конференции, посвященной 95-летию со дня рождения Людмилы Алексеевны Введенской (ur. Л.Б. Савенкова, Н.В. Изотова, С.В. Ильясова, Е.Ю. Кашаева), Издательство Foundation, Ростов-на-Дону, 2013., 281–283.
- Tko to tamo troši novac? Hrvatski i ruski frazemi sa značenjem ‘trošiti novac’, *Frazeološka simfonija: Sodobni pogledi na frazeologijo* (ur. N. Jakop, M. Jemec Tomazin), Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana, 2013., 39–48.
- О Хорватско-славянском словаре сравнительных фразеологизмов, *Славянская лексикография* (ред. М. И. Чернышева), Азбуковник, Москва, 2013., 373–389.
- Сравнительные фразеологизмы: национальное и общеевропейское, *Nationales und Internationales in der slawischen Phraseologie = Национальное и интернациональное в славянской фразеологии* (ur. H. Walter, V.M. Mokienko), Ernst Moritz Arndt Universität Greifswald, Greifswald, 2013., 151–158.
- Frazemi s komponentama *rep i hvost, Životinje u frazeološkom ruhu* (ur. I. Vidović Bolt), FF press, Zagreb, 2014., 99–115.

- Hrvatski i ruski frazemi sa sastavnicama *ton* i *тон*, *Frazeologické štúdie VI, Hudobné motívy vo frazeológii* (ur. M. Dobriková), Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava, 2014., 70–80.
- Русизмы в хорватском языке: употребление и лексикографическая фиксация, *Проблемы истории, филологии, культуры*, 3 (45), Российская академия наук, Магнитогорский государственный технический университет им. Г.И. Носова, Москва – Магнитогорск – Новосибирск, 2014., 240–242.
- Сравнительные фразеологизмы: национальное и общеевропейское, *XLII Международная филологическая конференция, 11 – 16 марта 2013, Избранные труды*, Санкт-Петербург, 2014., 333–345.
- Žive li Hrvati i Rusi američki san? O prijevodnim ekvivalentima frazema s komponentom *san* u ruskom i nekim drugim jezicima, *Frazeologia a preklad* (ur. W. Chlebda), Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, 2014., 413–420.
- Stol* в хорватской фразеологии: от питания до переговоров, *Ha kriljama slova* (ред. А.А. Осипова, Н.В. Позднякова), ЗАО „Магнитогорский Дом печати“, Магнитогорск, 2015., 189–196.
- О марионетках, игрушках и о слепом оружии (русские и хорватские фразеологизмы со значением действия под влиянием чужой воли), *Русский язык и литература в пространстве мировой культуры, Материалы Конгресс в 15 томах* (ред. Л. А. Вербицкая, К. А. Рогова, Т. И. Попова и др.), МАПРЯЛ, Санкт-Петербург, 2015., 189–194.
- Чему удивляется цыпленок? (О четырех хорватских сравнениях из семантического поля удивления), *Устойчивые сравнения в системе фразеологии* (ред. В. М. Мокиенко), Издательство „ЛЕМА“, Санкт-Петербург, Грайфсвалд, 2016., 139–146.
- Iza ugla* – od mjesnoga značenja prema vremenskom, *Prostor in čas v frazeologiji* (ur. E. Kržišnik, N. Jakop, M. Jemec Tomazin), Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana, 2016., 139–148.
- О фразеосхемах в заглавиях хорватского публицистического текста, *Медиалингвистика*, 3, 13, 2016., 83–91.
- Što čini razliku? (Tri novija frazeološka kalka u hrvatskom jeziku), *Slavenska filologija. Prilozi jubileju prof. em. Milenku Popoviću* (ur. Ž. Čelić, T. Fuderer), FF press, Odsjek za istočnoslavenske jezike i književnosti, Zagreb, 2016., 80–88.
- Što sve prolazi ispod radara? (o upotrebi jednog novijeg hrvatskog frazema), *Život mora biti djelo duha. Zbornik posvećen prof. dr. sc. Dubravki Sesar* (ur. Z. Kovačević, I. Vidović Bolt), Disput, Zagreb, 2017., 113–119.
- Фразеология в тексте современных хорватских граффити, *Фольклорная фразеология: проблемы лингвокультурологического и лексикографического описания* (ur. W. Harry, V.M. Mokienko), Ernst-Moritz-Arndt, Universitaet Greifswald, Greifswald – Sankt Peterburg, 2018., 89–95.
- Je li važno što Mađarska nema mora? O hrvatskim frazemima kojima se izražava ravnodušnost i nezainteresiranost, *Slavofraz 2016: Phraseologie und (naive) Psychologie/Phraseology and (naive) psychology/Frazeologija i (naivnaja) psihologija* (ur. A. Bedkowska-Kopczyk, H. Pfündl), Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 2018., 103–112.
- Kako su nam se posložile karte? (Hrvatski frazemi motivirani gatanjem), *Universitas Comeniana, Philologica, LXXVII* (ur. S. Vojtechová Poklač), Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava, 2018., 162–170.
- Može li se sve dovesti u pitanje? (o hrvatskim kolokacijskim svezama i frazemima sa sastavnicom ‘pitanje’), *Od dvojbe do razdvoje. Zbornik radova u čast profesorici Branki Tafri* (ur. P. Košutar, M. Kovačić), Ibis grafika, Zagreb, 2018., 81–93.

- О двух словарях сравнительных фразеологизмов, *Slovanská lexikografie počátkem 21. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference, Praha 20. – 22. 4. 2016* (ur. B. Niševa, D. Blažek, I. Krejčířová, K. Skwarska, E. Šlaufová, M. Vašíček), Slovanský ústav, v. v. i., Praha, 2018., 131–138.
- О хрватским i руским пословицама (i frazemima) s komponentama *kruh, хлеб* i njima srodnicima (u suautorstvu s M. Popović), *Tragovi tradicije, znakovi kulture. Zbornik u čast Stipi Botici* (ur. E. Rudan, D. Nikolić, J. Tomašić), Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatsko filološko društvo, Matica hrvatska, Zagreb, 2018., 639–650.
- Русские и хорватские фразеологизмы с компонентом *бомба (bomba)*, *Актуальные проблемы и перспективы русистики* (ur. J. Castellví, A. Zainouldinov, I. Garcia, M. Ruiz-Zorilla), University of Barcelona, Barcelona, 2018., 1547–1556.
- Tko se sakrio u mišju rupu? (Hrvatski frazemi s komponentama sa značenjem nastambe ili prostorije u kojoj žive životinje), *Od fonologije do leksikologije. Zbornik u čast Mariji Turk* (ur. D. Stolac), Biblioteka časopisa Fluminensia, Rijeka, 2018., 89–102.
- Hrvatski frazemi sa sastavnicom *anđeo, Slavofraz 2019. Percepcia nadprirodzena vo frazeológii* (ur. M. Dobriková, Mária), Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava, 2019., 134–140.
- Hrvatski i ruski frazemi sa sastavnicom *barut (nopox, Slavofraz 2018.: frazeologija, učenje i poučavanje* (ur. Ž. Macan), Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Rijeka, 2019., 35–49.
- O apelativizaciji vlastitih imena u svjetlu pravopisnih pravila hrvatskoga jezika, *Sprachgeschichte und Sprachwandel im Slavischen, Festschrift für Jadranka Gvozdanović* (ur. A. Bierich, T. Bruns), Peter Lang, Berlin, 2019., 101–115.
- Кого выбивают из седла? Хорватские фразеологизмы с компонентом *седло* и их русские эквиваленты, *Język i pamięć. Księga jubileuszowa dedykowana Panu Profesorowi Wojciechowi Chlebdzie z okazji 70. urodzin* (ur. W. Mokijenko, J. Tarsa), Uniwersytet Opolski, Opole, 2020., 209–219.
- Новые фразеологизмы в хорватском языке: каким образом черный лебедь повлиял на результаты выборов?, *Новое в русской и славянской фразеологии* (ur. A. Архангельская), Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc, 2020., 296–300.
- О четырёх новейших фразеологических кальках в хорватском языке, *Славянская фразеология. Заимствования и кальки в славянской фразеологии. Коллективная монография* (ur. H. Walter, V. M. Mokienko), Universität Greifswald, Greifswald – Sankt-Peterburg, 2020., 25–31.
- О хорватских фразеологизмах, содержащих компоненты из христианства, *Scientific Bulletin of Uzgorod University. Series Philology*, 1 (43), 2020., 263–270.
- Које је ваше средње (друго) име? (О хрватским frazemima s komponentom *ime*), *Kroz prostor i vrijeme. Zbornik u čast Miri Menac-Mihalić* (ur. A. Frančić, B. Kuzmić, M. Malnar Jurišić), FF Press, Zagreb, 2021., 407–417.
- О неким лингвистичким елементима у приповјетци *Tuđa žena i muž pod krevetom* F. M. Dostoevskoga, *Dvjesto godina Dostoevskog* (ur. J. Vojvodić), Disput, Zagreb, 2021., 55–72.
- О новейших спортивных фразеологизмах со значением самоотверженности, *Славянская фразеология и паремология. Национальное и интернациональное. Стабильное и изменчивое. К 70-летию со дня рождения профессора В. И. Ковалея. Сборник научных статей* (ur. E. В. Ничипорчик), ГГУ им. Ф. Скорины, Гомель, 2021., 309–315.

Stručni članci

- Г.А. Золотова, Синтаксический словарь, Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса, М., 1988, *Strani jezici*, br. 2, 1989., 95–99.

- R. Filipović, Anglizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku, Zagreb, 1990, *Suvremena lingvistika*, br. 33, 1992., 77–81.
- Dva nova rječnika ruskoga jezika, *Strani jezici*, br. 2, 1998., 109–112.
- А. Бирих, В. Мокиенко, Л. Степанова, Словарь фразеологических синонимов русского языка, Ростов-на-Дону, 1997, *Suvremena lingvistika*, br. 45-46, 1998., 97–98.
- A. Menac, D. Sesar, R. Kuchar, Hrvatsko-češko-slovački frazeološki rječnik, Zagreb, 1998, *Suvremena lingvistika*, br. 45-46, 1998., 98–100.
- Редкие слова в произведениях авторов XIX века*, ответственный редактор Р. П. Рогожникова. – Москва: Русские словари, 1997, *Filologija*, knj. 32, 1999., 207–209.
- Rusizmi u srpskom jeziku, *Suvremena lingvistika*, br. 47-48, 1999., 209–212.
- Zbornik *Europäische Phraseologie im Vergleich, Gemeinsames Erbe und kulturelle Vielfalt*, Bochum, 1998, *Suvremena lingvistika*, br. 47-48, 1999., 219–221.
- Rječnik ruske frazeologije – povijesno-etimološki priručnik, *Suvremena lingvistika*, br. 49-50, 2000., 169–171.
- A. Menac, Hrvatska frazeologija, *Suvremena lingvistika*, br. 64, 2007., 228–231.
- Anatolij Ivčenko, Sonja Wölke, Hornjoserbski frazeologiski słownik / Obersorbisches phraseologisches Wörterbuch / Верхнелужицкий фразеологический словарь, *Suvremena lingvistika*, br. 64, 2007., 225–227.
- Novo v slovenski i hrvaški frazeologiji (u suautorstvu s Erikom Kržišnik), *Četrto slovensko-hrvaško slavistično srečanje, Četrty hrvatsko-slovenski slavistički skup*, Zbornik referata sa skupa u Jeruzalemu, Ljubljana, 2009., 127–137.
- Prikaz udžbenika *Шаг за шагом*, *Strani jezici*, br. 1 (40), 2011., 77–80.
- Ruska leksikografska trilogija, *Suvremena lingvistika*, br. 73, 2012., 121–126.
- Dva slavistička zbornika: značajan iskorak u proučavanju slavenskih jezika, *Zadarska smotra*, god. LXI, br. 2, 2012., 188–191.
- Splitska frazeologija, *Jezik*, br. 4, 2012., 154–157.
- Славистика в Загребском университете, *Славянские народы и их культуры*, сборник научных статей, Гомель, Гомельский государственный университет им. Франциска Скорины, 2013., 52–55.

<https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.03>

Prigodni stručak

VIVAT, FLOREAT, CRESCAT!

Svaka sredina i svako vrijeme ima svoje običaje i najsretniji su oni koji im se bez razmišljanja pokoravaju. Ne postavljajući suvišna pitanja oni održavaju dobru tradiciju. U našoj akademskoj sredini običaj je da se kolegici ili kolegi na odlasku (obično u mirovinu) posveti zbornik radova napisanih upravo za tu priliku. To su originalni, unikatni darovi koji se nigdje ne mogu kupiti, a darivatelja ipak stoje manje ili više truda, ovisno o tome koliko je lak (ili težak) na peru i koliko je spreman izdvojiti i „ispolirati“ neku dragocjenost iz svoje škrinjice.

Već se dugo pitam što da darujem Željki za njezin zbornik. Jer Željka meni nije bilo tko. I zato je meni teže nego drugima. U našem akademskom krugu dr. sc. Željka Fink-Arsovski, prof. emerita naša je ugledna rusistica koja se nadaleko proslavila kao vodeća osoba u hrvatskoj frazeologiji i frazeografiji. Ona nije samo nasljednica i učenica akademkinje Antice Menac, osnivačice glasovite *zagrebačke frazeološke škole*, nego je postala naš hrvatski frazeološki *guru*, kojega znaju i respektiraju vodeći europski frazeolozi. U krugu svojih studenata ona je draga profesorica, stroga ali pravedna, u svemu savjesna, krajnje strpljiva i uvijek dobronamjerna. U krugu prijatelja ona je jednostavno *naša* Željka; ona uvijek sve napravi na vrijeme i kako treba, zna prihvatiti stvari onakve kakve jesu pa prešuti sve što bi nekoga moglo uznemiriti, samozatajno prešuti i vlastite uspjehe, nikad se ne hvali i nikad se ne žali. A za mene je Željka posve jedinstvena osoba, jer njoj sam uvijek mogla povjeriti i ono što ne bih nikome drugome. Trpjela je sve moje mane, moje nekontrolirane reakcije, prolazne ljutnje i prolazna oduševljenja, moja razočaranja i „male snage“, moje promašene velike korake, svašta je trpjela, pa čak i moje pušenje i *luftanje* sobe usred zime. Ne znam zašto je sve to podnosila. Vjerojatno zato što sam joj uvijek bila iskrena, iako ne mislim da je to neka vrlina jer meni je tako lakše živjeti. I uvijek smo se o svemu mogle dogovoriti, čak i onda kad to uopće nije bilo lako. Željka se 1995. godine doselila k meni u „podrumsku“ sobu B-023, koju su do tada sa mnom velikodušno podijelili moji (i Željkini) profesori Miho Skljarov i Renata Volos. Oni su te jeseni otišli u mirovinu, a ona je postala moja nova cimerica koja mi je darovana s neba jer sam je do tada uglavnom poznavala iz viđenja. Ostale smo cimerice i nakon preseljenja na 2. kat – u sobu B-223, a oduprle smo se i pokušaju moje tadašnje pročelnice (neću joj spominjati ime) da nas rastave i premjeste po kriteriju pripadnosti različitim katedrama. Iako smo sasvim različite i imamo različite interese i poglede na mnoge stvari, nikad nije bilo problema koji bi nas razdvojio ni razloga zbog kojega bismo se rastale. Ima li veće sreće u radnom vijeku jednoga čovjeka, pogotovo jednoga sveučilišnoga nastavnika vječito izloženoga plimama samodopadnosti i kušnjama taštine? Sreća je što sad ne moram napisati nikakav znanstveni rad i što će to Željka razumjeti. Sreća je što ovdje ne moram nabrajati ono što bi mi bilo teško nabrojiti – njezine rječnike, knjige i općenito njezine radove koji su godinama nastajali pred mojim očima, u okolnostima koje nisu bile kabinetski mirne i tihe, nego se uvijek radilo na nekoliko razboja i jurilo na nekoliko kolosijeka. Sreća je što svaki zbornik mora imati urednu bibliografiju i urednu biografiju

i što će taj teški zadatak preuzeti oni (one!) kojima je Željka Fink povjerila i svoju nastavu i svoje znanstvene projekte. Kojima je velikodušno darovala svoje povjerenje.

Mislila sam da ću – u skladu s običajima – za Željkin zbornik napisati jedan lijepi, poštenu znanstveni članak koji bi ulazio u područje frazeologije. Po mogućnosti dijalektne, jer ja stalno „plačem“ nad dijalektnim frazemima, ponajprije čakavskim (tipa: *biti* s kim *gaće i guzica*), ali i kajkavskim (tipa: *dati dreku pljusku*). Onima kojih u standardnim rječnicima nema – ne samo zato što su dijalektni, nego i zato što su malo „prosti“. Međutim (neću reći *nažalost*), moja istraživanja nisu dala zreloga ploda jer su bila nesustavna, neznanstvena, više emotivna nego racionalna. Tematska su se područja polako sužavala sve do jedne slučajne usporedbe između frazeološke faune i flore, odnosno hrvatskih (i nekih slavenskih) frazema u kojima su osnovne sastavnice zoonimi i fitonimi. Ali nisam stigla daleko. Nakon poprilično dugoga prelistavanja rječnika moj je zaključak prilično neoriginalan: u frazeologiji je malo fitonima. Malo flore u usporedbi s faunom. Dakle, ništa nova.

Novo bi se možda moglo otkriti u izboru, distribuciji i semantičkoj analizi fitonimnoga leksika u frazeologiji. Odmah je vidljivo da se izbor svodi na bilje i biljne pojmove koji najčešće imaju uporabnu (praktičnu) primjenu ili služe kao objekti usporedbe. Kod frazema s fitonimima ta je praktična svrha izraženija nego kod onih sa zoonimima. Iako je „tjelesnost“ biljaka kao živih bića s gledišta somatologije i dalje upitna, teorijski se i fitonimni frazemi mogu semantički razvrstati po uzoru na zoonimne pa su tako imenice (iz hrvatskoga frazeološkog rječnika) banana, bob, čičak, dren, figa, gljiva, grah, grožđe, jabuka, kesten, kikiriki, korov, kruška, kukolj, limun, list, luk, mak, orah, papar, paprika, paradajz, ruža, šipak i vrba homonimi; grana, klip, korijen, list, panj, pljeva, sjeme i zrno (npr. maka) očito su meronimi; dok bi šuma i drveće, a možda i grm bili hiperonimi. Nisam na čistu s prutom i šibom, a ni sa slamkom i drvljem, jer iako su biljnoga podrijetla, označavaju nežive pojave. Broj fitonima u hrvatskim frazemima tako je ograničen da svaki prosječni govornik može pretpostaviti u kakvom će se kontekstu pojaviti i u kakvoj funkciji (npr. u kontekstu da nešto ne vrijedi ni pišljiva bob, da nečega ima kao pljeve, da će se nešto dogoditi kad na vrbi rodi grožđe, ili pak u usporedbama tipa *zdrav kao dren*, *crven kao paprika*, *žut kao limun* itd.).

Među fitonimnim frazemima koje nam nude hrvatski rječnici (uglavnom Željkini) teško je naći neki s izrazito pozitivnom konotacijom. Poredbeni frazemi *rumen kao jabuka* i *zdrav kao dren* označavaju čovjekovo dobro, pozitivno fizičko stanje, ali u njima nema metaforičke maštovitosti i ljepote. U frazemima *vaditi za koga kestene iz vatre*, *biti manji od makova zrna* i *čuvati koga*, što *za sjeme* prevladava ironija i osjećaj vlastite slabosti, a mi tražimo fitonimni frazem koji oslikava pozitivno ljudsko iskustvo.

U navedenom popisu samo je jedna biljka koja bi mogla biti „svečarska“ sastavnica frazema. Ruža. Ali frazem kaže: *ne cvjetaju (ne cvatu) ruže* komu. Znači da nečija situacija nije dobra. Dobra bi bila da postoji frazem: *cvjetaju (cvatu) ruže* komu. Ali on ne postoji. U Matešićevu rječniku postoji doduše frazem: *put posut cvijećem (ružama)* – u značenju ‘udoban / lak životni put’, ali taj frazem nije potpuna semantička opreka gore navedenome, a ruže su samo varijanta cvijeća u frazemu kojemu je osnovna sastavnica put. Iako je ruža pojam koji ima veliku simboličku vrijednost i zaslužuje posebnu kulturološku i literarnu pozornost (daleko širu od one koju Shakespeare ili Eco pridaju njezinu imenu), za *običnoga* jezikoslovca ona neka bude samo hiponim od hiperonima biljka. A budući da je doživljava-

mo kao cvijet – i to jedan od najljepših – neka taj njezin meronim ovoga puta bude sinonim za cvijet. Samo neka taj cvijet ili biljka u cvatu bude metafora sreće u frazemu sa značenjem dobrih želja, otprilike kao u studentskoj himni: *Vivat academia, vivant professores... semper sint in flore!*

Željki bih ovom prilikom umjesto buketa ruža ili stručka cvijeća (koji bi brzo uvenuio) voljela darovati цветы красноречия, ali nemam retoričkoga dara. Rado bih joj darovala i цветик-семицветик – da joj ispuni sve želje, ali on postoji samo u ruskim bajkama. Usput: u ruskom цвет znači ‘boja’, a cvijet je najčešće цветок u jednini ili цветы u množini.

Na sreću, u hrvatskom ipak postoji „cvjetni“ frazem za ovu prigodu, i to dijalektni, na „mojoj“ ikavici. Nema ga u rječnicima, ali odavno živi i u staroj i u novoj književnosti, u usmenoj predaji i u dalmatinskoj pjesmi. Tako npr. hrvatski pisac iz Bačke Ivan Petreš još 1911. piše: Već kud podješ *svudan cviće cvalo*, / Sunčan život, vik te obasjao, / Našla bolje u životu sriće, / Cvitast, šaren život ko proliće (Praštanje), a Vjeka Tičinović sto godina kasnije u jednoj svojoj pjesmi kaže: Njega nima, / vrime je stalo. / *Lipi moji – sve van cvalo...* (Krik galeba, 2000). U potonjem stihu *cviće* je redundantno, na što ukazuju i ruske rasprave na temu Цветут цветы – тавтология?

I napokon, ni živa i žilava klapska pjesma – Sve ti sritno bilo, / *sve ti cviće cvalo*, / i ljubavi puno i svačeg po malo (klapa Šibenik) – ne dopušta da nestane taj lijepi, poetični hrvatski frazem u kojemu se pomoću jednoga (prozaičnoga) fitonima iskazuju dobre želje. Želim mu da uđe i u hrvatski frazeološki rječnik.

Draga moja Željka, cijeli smo se život bavile riječima, a kad ih trebamo uvijek nam nedostaju one „prave“ – one za svaku priliku i za sve dane. Ni sada ne znam bolje od onih koje pamtim iz djetinjstva: **Sve Ti cviće cvalo!**

<https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.04>

FRAZEOLOŠKI PERPETUUM MOBILE¹

Perpetuum mobile zamišljeni je stroj, koji se, jednom pokrenut, ne bi nikada trebao prestati gibati i pri tome bi još obavljao koristan rad (*perpetuum mobile* I. vrste) ili bi pak trebao pretvarati toplinu izravno u rad (*perpetuum mobile* II. vrste). *Hrvatski leksikon* objašnjava da je prvi neostvariv zbog nemogućnosti da se energija stvori ni iz čega, a drugi zato što se rad može dobiti iz topline samo istodobnim hlađenjem jednoga i grijanjem drugoga spremnika. Naš svečarski *perpetuum mobile* zapravo je *perpetuum mobile* III. vrste koji prkosi zakonima fizike i kreće se na području metafizike. Profesorica Željka Fink Arsovski rusistički je *perpetuum mobile* III. vrste. Početak njezinoga „akadenskog gibanja“ seže u daleku 1978. godinu, kada se zapošljava na Filozofskome fakultetu u Zagrebu kao asistentica pri Katedri za ruski jezik tadašnjega Odsjeka za slavenske jezike i književnosti. Danas, u vremenu kada humanistika proživljava duboku krizu uslijed plimnoga vala površnih, nesustavnih ali nadasve atraktivnih djelatnosti, profesoričin četrdesetogodišnji neumorni rad u nastavi uzoran je primjer posvećenosti korisnome radu koji ne trpi ni površnost ni nesustavnost. Toplinu, odnosno frazeološki žar profesorica Željka Fink Arsovski već dugi niz godina pretvara izravno u frazeografske radove i to bez hlađenja jednoga i grijanjem drugoga spremnika, budući da je ona uspješno „zagrijavala“ i još uvijek „zagrijava“ sve „spremnike“, odnosno sve svoje suautore prilikom zajedničkog rada na rječnicima i projektima.

Isti taj žar nije joj pomogao samo da umješno bira kvalitetne suradnice i suautore, već i da ih krajnje znalački stvara. Naša malenkost, nas dvije organizatorice, samo smo dio njome stvorenoga niza zaljubljenika u lingvistiku, slavistiku i frazeologiju nove generacije. Već kao studentice rusistike osjetile smo tu energiju i toplinu koja nas je pokrenula i usmjerila na prekrasno putovanje kroz jezik i frazeologiju na kojem nas je profesorica Fink pratila kao znanstveni autoritet, savjesna mentorica i prijateljica. Pritom nam je uvijek *davala zeleno svjetlo* za nove ideje, ohrabrujući nas pritom da *prebacimo u petu brzinu* i *dodamo gas* na putu prema novim znanstvenim spoznajama.

I tako nas dvije, zahvaljujući profesorici Fink i njezinim iznimnim „skipperskim“ vještinama, *plovimo punim rusističkim jedrima*, jedna gotovo dva desetljeća, a druga jedno desetljeće. Jedna se u međuvremenu prometnula u *frazeološki jači spol* i *frazeološku ženu-zmaja*, a druga ima *vučji rusistički apetit* i *slonovsko lingvokulturološko pamćenje*. No, najvažnije je da smo rusistički *jedno tijelo* i *jedna duša* i da održavamo kretanje vječno pokretnoga.

Kao što je naša svečarica svojedobno napisala za akademkinju Anticu Menac i prof. Josipa Matešića, začetnike hrvatske frazeologije, da su sedamdesetih godina prošloga stoljeća pokrenuli hrvatski frazeološki kotač, mi danas, pola stoljeća kasnije, ponosno konstatiramo da se taj frazeološki kotač i dalje vrti. Za to treba zahvaliti u velikoj mjeri profesorici Željki

1 Govor održan na svečanome okruglom stolu u čast prof. dr. sc. Željki Fink Arsovski pod nazivom „Frazeološki kotač i dalje se vrti...“ 16. studenoga 2018. godine na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Fink Arsovski koja je svojim nastavnim i znanstvenim radom odgojila mnoge naraštaje studenata preddiplomskih, diplomskih i poslijediplomskih studija, te probudila u njima zanimanje i ljubav prema ruskom jeziku i kulturi, a posebice prema frazeologiji. Njeno bogato znanstveno iskustvo, mnogobrojni znanstveni i stručni radovi, plodotvorni frazeografski rad i neosporni organizatorski i pedagoški talent ucrtali su Zagreb kao jedno od istaknutih centara na zemljopisnoj karti frazeološke Slavije. Na tome Vam, profesorice Fink, od srca veliko hvala! Trudit ćemo se i dalje dostojno i uz punu znanstvenu odgovornost održavati kretanje kako rusističkog tako i frazeološkog *perpetuum mobile* III. vrste prilagođavajući ga i čineći ga društveno svrsishodnim i korisnim, i to sve, dakako, uz toplinu, odnosno neizostavan i neophodan žar koji nam u nemutiranom obliku ostavljate utkanog u naš znanstveni genetski kod.

<https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.05>

VRHUNCI HRVATSKE LEKSIKOGRAFIJE

Pod naslovom *Natuknica i nadnatuknica u frazeološkom rječniku* prigodno sam izlaga 16. XI. 2018. na okruglom stolu „Frazeološki kotač i dalje se vrti ...“ na Filozofskom fakultetu u Zagrebu u povodu odlaska u mirovinu prof. dr. sc. Željke Fink Arsovski, prvoga imena hrvatske frazeologije, frazeologinje koja je odgojila čitavu školu mladih frazeologa. Moje je izlaganje bilo uglavnom popis frazeografskih problema uočenih pri recenziranju više frazeoloških rječnika koje je Željka Fink objavila u suautorstvu. Članak pod istim naslovom, u kojem sam razradila odgovore na postavljena pitanja, objavljen je u *Južnoslovenskom filologu*, LXXVII (2021) 2. Taj sam rad posvetila našoj slavljenci, koja me i potaknula da uronim u čaroban frazeološki svijet i da ga pokušam razumjeti. Budući da ne mogu sama sebe nadmašiti i da ne mogu ništa bolje napisati, a naša slavljenci zaslužuje samo najbolje, znatiželjnike upućujem na taj rad, a ovom ću se prigodom samo kratko osvrnuti na značenje frazeoloških rječnika Željke Fink u hrvatskoj leksikografiji.

Nema sumnje da su Antica Menac i Željka Fink, svaka u svoje vrijeme i na svoj način, bile pokretači izrade frazeoloških rječnika, da su gradile njihove koncepcije, da su rješavale neriješena pitanja, da su imale glavnu riječ u radnim timovima iz čijih su radionica izišli mnogobrojni rječnici, pa ćemo dalje, ne zanemarujući prinose ostalih suautora, govoriti o rječnicima Željke Fink. Da bi se donekle dobila slika njihova mjesta u suvremenoj hrvatskoj leksikografiji, potrebno je barem na nekoliko primjera pokazati leksikografske koncepcije, koje su obično izložene u predgovorima rječnicima, te dati poneku usporedbu obrade u rječnicima, uglavnom suvremenim objasnidbenim jednojezičnicima, s *Hrvatskim frazeološkim rječnikom* (2014) jer su usporedivi zbog toga što su jednojezični.

Već na prvi pogled frazeološki rječnici Željke Fink, a njih je čak desetak, razlikuju se od većine suvremenih hrvatskih rječnika po primjeni novijih jezikoslovnih spoznaja i po rješavanju neriješenih gramatičkih i leksikoloških pitanja. Leksikografija je tradicija, kako je to još Zgusta ustvrdio, a hrvatska je tradicija duga gotovo pola tisućljeća. No, ubrzanim razvojem jezikoslovlja, a posebice razvojem teorije leksikografije, došlo je vrijeme da se leksikografija oslobodi konzervativnosti kao svoga glavnoga obilježja. Frazeološki rječnici Željke Fink odskaku u svakom pogledu od postojećih hrvatskih rječnika. Predgovor i upute za služenje rječnikom s objašnjenjem načela obrade odišu jasnoćom, kratkoćom i jednoznačnošću. Premda se to razumijeva, osobito ako rječnik rade jezikoslovci, nije uvijek tako, npr. nije jasno ni čitatelju jezikoslovcu što su autori drugih hrvatskih rječnika mislili kad su objašnjavali da su u rječniku obrađeni na kraju rječničkih članaka „izričaji“, „frazе“, „stručne i znanstvene sintagme“ ili „sintagmatske veze ili izrazi“ i „sintaktičke sveze i izrazi“ jer se iz toga ne razaznaje što su u rječniku frazemi i koje su zapravo druge višerječne jedinice. Nasuprot toj terminološkoj zbrci, čitatelj frazeoloških rječnika Željke Fink ne treba imati neko posebno jezično znanje da se lako snađe u rječniku, da dozna što je što, a zahtjevniji čitatelj može mnogo toga naučiti već iz uvodnoga dijela. Koncepcija je svakoga rječnika Željke Fink razrađena do najmanjega detalja i nema raskoraka između njezina objašnjenja i obrade u samom rječniku, kao što je u jednom našem velikom jednojezičniku u kojem u

predgovoru stoji da su obrojčani homonimi, a ono u rječniku osim homonima (*list¹*, *list²*) obrojčane su i natuknice koje pripadaju različitim vrstama riječi (*dobro¹* im., *dobro²* pril.), ali i heterofoni (*pas¹*, *pas²*), dakle nehomonimi.

Leksikografsku kvalitetu rječnika Željke Fink podiže ponajprije

1. razrađenost kriterija od grafičkoga oblikovanja do obrade međufrazemskih odnosa i njihova dosljedna primjena

2. ujednačenost obrade strukturno jednakih frazema te u prvom redu izbor nadnatuknice pod kojom će frazem biti obrađen

3. utvrđenost vanjskih i unutrašnjih frazemskih granica

4. nenarušenost semantičke i gramatičke ekvivalentnosti lijeve i desne strane rječnika

5. maksimalna funkcionalnost grafičkih sredstava primjenom različitih tipova slova i zagrada kojima je postignuto prepoznavanje varijantnosti sastavnica, rekcije, fakultativnih sastavnica, semantičko-sintaktičkih ograničenja, pa i pragmatičkih podataka o upotrebi.

Rječnici naše frazeografinje nisu rađeni napametno, što se vidi po priloženim popisima literature i izvora, pa je to svakako novost u odnosu na većinu hrvatskih rječnika. Mnoga rješenja u njima daju im znanstvenu vrijednost jer su plod frazeoloških istraživanja. U kroatističkoj je literaturi dosta prijepora u određivanju identiteta i granica jezičnih jedinica. Nije rijedak slučaj da se ne prepoznaje gramatička i leksička polisemija pa se jedna riječ opisuje u rječniku pod dvjema natuknicama, ili obratno, dvije se riječi opisuju pod jednom natuknicom. Na primjer, ako su u rječniku dvije heterofonske homogramne (raznozvučne istoslovnice) natuknice koje se razlikuju naglaskom i značenjem (jedna znači živo, žensku osobu, a druga neživo), tada trebaju imati svaka svoju natuknicu. Stoga je promašaj ako isti rječnik ima dvije natuknice: *pòzòrnica*, *pozòrnica*, a samo jednu *řibarica* (s dva značenja: žena i brod) i *brodàrica* (s jednim značenjem: žena) jer su to jednaki slučajevi kad naglasak ima tvorbenu funkciju. Promašaj je i kad rječnici imaju dvije natuknice mjesto jedne za višeznačnice *bol* i *crvenjenje*, odnosno jednu *bog*, *crnac*, *crkva* za apelativ i onim (*Bog*, *Crnac*, *Crkva*) te jednu (*kàtār*) za dvije riječi (*kàtār*, *kàtār*) različite etimologije i naglasaka bez ijednoga zajedničkoga značenjskoga obilježja, jedna *singulare tantum*, druga s oba gramema kategorije broja. Ima čak i primjera izdvajanja morfološkoga oblika kao nove vrste riječi (nije riječ o primjerima konverzije tipa *doma*, *noću*), npr. *dvije* im. ž., premda je općepoznato da broj *dva* ima kategoriju roda. Čitatelj ne može dokučiti zašto su autori tako postupili jer i broj *jedan* ima kategoriju roda pa *jedna* i *jedno* nisu natuknice. Natuknicu je u jednojezičniku lakše uspostaviti jer uglavnom slijedi gramatičku podjelu riječi na vrste, dok je u frazeološkom rječniku to mnogo teže jer su natuknice frazemi, a u oba je slučaja riječ o određivanju identiteta jezične jedinice, u prvom leksema, a u drugom frazema. Željka Fink sa svojim suautorima odredila je vanjske i unutrašnje granice frazema, što uopće nije bio lak posao jer se često ne može naći rješenje u domaćoj jezikoslovnoj literaturi, osobito u gramatikama i rječnicima, npr. u jednom je rječniku *amo-tamo* prilog, a u drugom frazem, dok gramatike ostavljaju otvoreno pitanje jesu li takve jedinice jedan prilog ili dva korelativna priloga.

Vanjske su granice frazema prema drugim višerječnim jezičnim jedinicama kod Željke Fink točno određene, a da to nije u drugim rječnicima jasno, vidjesmo već po nazivlju iz njihovih predgovora.

Činjenica je da će osnovno pitanje koje se jezične jedinice smatraju frazemima ostati ponekad bez odgovora jer se jezikoslovci neće složiti, na primjer, jesu li fonetske riječi frazemi, mogu li polusloženice biti frazemi, može li jedna riječ biti frazem itd. Stajališta ovise čak i o tome o kojem je jeziku riječ s obzirom na to da se frazemi razlikuju od jezika do jezika. Kad se i razgraniči frazem od drugih višerječnih jedinica, ostaje još jedno preteško pitanje kad je posrijedi jedan, a kad dva (ili više) frazema ako je jednak ili djelomično podudaran sastav frazema. Uvijek će biti različitih mišljenja o tim problemima, ali je važno da se objasni što se pod frazecom u rječniku razumijeva. Upravo to čitatelj može doznati iz uvodnoga dijela frazeoloških rječnika Željke Fink. Dovoljno je pročitati njezin kratki predgovor u *Hrvatsko-slavenskom rječniku poredbenih frazema* pa da bude jasno kako razlikovati poredbeni frazem od poredbe kao stilske figure, koja je struktura poredbenih frazema, kako oni nastaju, kako se formira njihovo značenje, koje podatke daje uspoređivanje poredbenih frazema u devet slavenskih jezika, koje su sličnosti i razlike itd. Samo majstor od zanata može s tako malo riječi toliko mnogo reći.

Unutrašnje granice frazema jednako je teško utvrditi kao i vanjske. Upotrebom različitih tipova slova i zagrada Željka je Fink jednoznačno odredila koji su dijelovi frazema njegove stalne sastavnice, koji su zamjenjivi, koji su fakultativni, a koji ne ulaze u frazem, što je vrlo važno za razumijevanje frazema i za njegovu pravilnu upotrebu u kontekstu. O tome može ovisiti značenje frazema: *izgubiti glavu* 'poginuti', *izgubiti / gubiti glavu* 'zbuniti se / zbunjivati se', *izgubiti / gubiti glavu* (za kim) 'jako se zaljubiti / zaljubljevati (*u koga*)'. Tolika izrazna sličnost, a tolika značenjska razlikost! Iako se često ističe da su frazemi okamenjene jedinice, promjenjivost i zamjenjivost njihovih sastavnica prilično je česta pa pravilno prepoznavanje unutrašnjih granica frazema rješava i jedno od najtežih frazeoloških pitanja: je li svaka zamjena sastavnica samo znak promjenjivosti unutrašnjih granica frazema, njegova varijantnost, ili je zamjenjivost dokaz sinonimnosti frazema, jer o tome ovisi koliko je zapravo frazema. Da bi olakšala čitatelju snalaženje u rječniku, Željka je Fink ujednačila obradu stavljajući u okrugle zagrade sve zamjenjive sastavnice.

Osim dobro razrađenih kriterija za prepoznavanje vanjskih i unutrašnjih granica frazema Željka je Fink hrvatskoj leksikografiji razgraničila međufrazemske i unutarfrazemske značenjske odnose. O tome ovisi hoće li biti dvije natuknice ili jedna, što je najveća dvojba svakoga leksikografa bez obzira na to koju vrstu rječnika radi. Svaki imalo ozbiljan leksikograf mora se zamisliti nad leksičkim (ili frazemskim) značenjskim odnosima i zapitati se: jedna ili dvije natuknice, obrojčati ih ili ne obrojčati, koji je kanonski lik, s tim da frazeolog ima dvostruku dvojbu: kako uspostaviti natuknicu, a kako nadnatuknicu. Iako je teorijski sve jednostavno: kod polisemije je riječ o jednom frazemu s više značenja, kod homonimije o dvama frazemima jednaka izraza i nepodudarna značenja, ali istoga kategorijalnoga značenja, a kod konverzije također je riječ o dvama frazemima jednaka izraza, ali različita kategorijalnoga značenja, praksa pokazuje da autori rječnika znaju zanemariti te činjenice, što dobro ilustrira samo jedan primjer, a njih je više, iz suvremenoga jednojezičnika: 1. *dûg* i 2. *dÿg*. Ta dva leksema nisu ni u kakvu značenjskom odnosu jer se razlikuju i po naglasku i po pripadnosti različitim vrstama riječi pa ih nije trebalo obrojčati kao da su homonimi. Iako ima graničnih slučajeva pa je teško utvrditi koliko je jezičnih jedinica posrijedi, navedeni je primjer vrlo jasan: dvije vrste riječi i dva različita naglaska, a jasno je i da frazemi s množinskim likom tipa *skidati sve bogove*

imaju sastavnicu *bog*, a ne *Bog* kako jednojezičnik bilježi. Upravo je Željka Fink razgraničila u brojnim frazemima te dvije sastavnice. Našlo bi se još dosta primjera obrade da se pokaže koliko su frazeološki rječnici Željke Fink unaprijedili hrvatsku leksikografiju.

Treba istaknuti da u rječnicima Željke Fink nigdje nije narušena gramatička i semantička ekvivalentnost lijeve i desne strane. Premda se razumijeva da su natuknica i njezina definicija metajezično sinonimične i premda u tome ne bi autori jezikoslovci smjeli griješiti, nije rijedak slučaj u hrvatskim objasnidbenicima da je ekvivalentnost narušena pa se u definiciji frazema *gubiti glavu*, među ostalim glagolima, nesvršeni glagol *gubiti* definira svojim svršenim parnjakom *izgubiti* 'izgubiti glavu', ili obratno, da se svršeni definira svojim nesvršenim parnjakom; *načuditi se* 'čuditi se mnogo'.

U odnosu na ostale hrvatske rječnike frazeološki su rječnici Željke Fink napravili ove velike iskorake:

1. Razrađeni su frazeografski kriteriji i dosljedno primijenjeni.

Upravo je dosljednost nasuprot dosljedne nedosljednosti u drugim rječnicima najjači prvi dojam kad se otvore frazeološki rječnici.

2. Višerječnicama (koje su zbog leksikalizacije zapravo leksemi) priznat je status nadnatuknice, npr. *morska medvjedica*.

Tih je nadnatuknica vrlo malo i prvi se put pojavljuju u *Rječniku hrvatskih animalističkih frazema* koji je izrađen u okviru projekta Hrvatske zaklade za znanost *Primjena frazeološke teorije u frazeografiji* voditeljice Željke Fink. Naslov projekta dovoljno govori o tome da su dobri rječnici ogledalo jezikoslovnih teorija.

3. Frazemskim sastavnicama nastalim konverzijom, najčešće poimeničnjem, npr. ČISTA (*imati tri čiste*), MLADI (*dobiti mlade*), priznat je status nadnatuknice, ako zadovoljavaju uvjete da budu nadnatuknice.

Ne samo što je konverzija priznata u uspostavljanju nadnatuknice nego je u obradi frazema prvi put općenito u frazeografiji razgraničena polisemija od konverzije. Konverzija se obrađivala, i još se obrađuje pod polisemijom, ali frazemi jednaka izraza koji imaju različita kategorijalna značenja ne mogu se svesti pod polisemiju jer su dva, a ne jedan frazem jednako kao što je slučaj, primjerice, s poimeničnjem pridjeva kojim se dobivaju dvije riječi jednaka izraza, ali različitih gramatičkih (morfoloških i sintaktičkih) i značenjskih obilježja.

4. Homografija nije frazeografski problem.

U izradi rječnika leksikografi se vrlo često sreću s pitanjem razgraničavanja polisemije i homonimije, polisemije i konverzije te sinonimije i varijantnosti jer o tome ovisi koliko će biti natuknica. U praksi se taj složeni problem sveo uglavnom na rješavanje homografije, za što se u našim rječnicima može naći mnogo primjera. S obzirom na to da se nadnatuknice u frazeološkom rječniku ne akcentiraju, Željka je Fink mogla ići lakšim, formalnim putem pa homografiju riješiti obrojčavanjem nadnatuknica. Kao znanstvenica postupila je jedino ispravno. U *Hrvatskom frazeološkom rječniku* (2014) razgraničeni su dosljedno:

a. homofonski homogrami (istozvučne istoslovnice) koji pripadaju dvjema vrstama riječi imaju označenu vrstu riječi: ZLO (imenica), ZLO (prilog); DOBRO (imenica), DOBRO (prilog)

b. heterofonski heterografi (raznozvučne raznopisnice) koji pripadaju istoj vrsti riječi ili različitoj vrsti imaju obilježen akcent: PÀRA i PÀRA; PRÁVO i PRÀVO

c. homonimi su obročani: BRDO¹, BRDO²; KONAC¹, KONAC²; KRILO¹, KRILO².

Pod sigurnom palicom Željke Fink posljednjih godina *zagrebačka je frazeološka škola* iznjedrila mnoge rječnike koji su dosljedni u primjeni valjanih frazeografskih kriterija te su više nego solidan temelj za preispitivanje primjene znanstvenih spoznaja već pri planiranju izrade rječnika, a osobito u samoj izradi.

Željka je Fink napravila velike pomake u hrvatskoj leksikografiji ne samo vrsnoćom svojih rječnika nego i novim tipovima. Njezini poredbeni rječnici bili su leksikografski izazovni projekti, ali su sad frazeolozima prava riznica „jezičnog, a istodobno i kulturnog bogatstva“, kako autorica završava svoj predgovor *Hrvatsko-slavenskomu rječniku poredbenih frazema*. Mi bismo mogli zaključiti da su rječnici Željke Fink velika frazeografska riznica s mnogo frazeološkoga, leksikografskoga i općenito jezikoslovnoga blaga. Oni su vrhunci suvremene hrvatske leksikografije, ali, usudila bih se reći, i svjetske frazeografije.

<https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.06>

Frazeološki stručak

BRANKA BARČOT

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

LIDIJA MILKOVIĆ

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FRAZEOGRAFIJA U MREŽNOME RUHU – OD KARTOTEKE DO *SKETCH ENGINEA*

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 81'373.7'374

811.163.42'373.7:811.112.2

811.112.2'373.7:811.163.42

[HTTPS://WWW.DOI.ORG/10.17234/9789533790121.07](https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.07)

U radu se najprije donosi pregled razvoja frazeografije u Hrvatskoj: od tiskanih rječnika nastalih „u radionici“ *zagrebačke frazeološke škole* do e-frazeografije digitalnog doba, a potom se predstavljaju rezultati rada na pilot-projektu koji se temelji na ručno prikupljenoj kartoteci njemačkih frazema. Opisuju se sve projektne faze rada na frazeološkoj građi: digitalizacija kartoteke te obrada digitaliziranih dokumenata; frazeološka obrada građe; pronalazak hrvatskih frazeoloških ekvivalenata; anotiranje frazema; izrada usporedivoga publicističkog potkorpusa njemačkih i hrvatskih frazema pomoću alata *Sketch Engine*. Cilj je ovoga rada predstaviti razvojni put frazeografije u nas posljednjih 50-ak godina te prikazati na koji se način može kartoteka, prikupljena na tradicionalan način, iskoristiti i „odjenuti u suvremeno mrežno ruho“. Dakle, krajnja je svrha rada predstaviti utabanu novu metodološku stazu za nastanak dvojezičnog korpusa koji bi bio od najveće koristi ponajprije studentima njemačkog jezika u nas i prevoditeljima s njemačkog jezika i na njemački, ali jednako tako i izvornim govornicima njemačkog jezika te slavistima na njemačkom govornom području. Spomenuta metodološka staza potencijalno će jednako tako biti zanimljiva i našim istraživačima koji se bave područjem frazeologije i frazeografije budući da, koliko nam je poznato, ovakav korpus u nas ne postoji.

Ključne riječi: tradicionalna frazeografija; e-frazeografija; publicistički potkorpus njemačkih frazema; publicistički potkorpus hrvatskih frazema; usporedivi frazeološki korpus; Sketch Engine

1. UVOD

Dobro je poznato da je potreba za bilježenjem nerazumljivih, novih riječi stara onoliko koliko i kontakti među jezicima. Općenito se može reći da je leksikografski rad u jezično-kulturnim zajednicama započeo onda kada su se pojavili prvi popisi riječi s kratkim objašnjenjima. O formalnim leksikografskim počecima u svijetu ali i u nas detaljnije piše Ivana Filipović

Petrović (2018: 5–40) u svojoj monografiji *Kada se sretnu leksikografija i frazeologija. O statusu frazema u rječniku*. Mi bismo u ovom radu pozornost željeli usmjeriti na frazeografiju u nas. Poput velikog Henrija Béjointa i mi ćemo uzeti slobodu te parafrazirati Stevea Pinkera te se usuditi ustvrditi kako nikada nismo susreli filologa koji se nije zainteresirao za frazeme. Da bilježenje frazema u rječnicima nije nimalo lagan zadatak, najbolje ilustrira citat Sue Atkins koja navodi da su oni „močvara za leksikografe“ (Filipović Petrović 2018: 83).

Kako su se u toj „močvari“ od samih početaka izdvajanja frazeologije kao samostalne lingvističke discipline snalazili naši frazeolozi i frazeografi opisuje se u prvom dijelu rada naslovljenom *Frazeografija s pečatom zagrebačke frazeološke škole*. Potom slijedi opis naše recentnije frazeografske situacije u dijelu *Frazeografija i izazovi digitalnog doba*. Budući da je cilj ovoga rada osim predstavljanja razvojnog puta frazeografije u Hrvatskoj tijekom posljednjih 50-ak godina, jednako tako i prikazivanje načina na koji se kartoteka, prikupljena na tradicionalan način, može iskoristiti i „odjenući u suvremeno mrežno ruho“, slijede poglavlja u kojima se opisuju faze rada na pilot-projektu pod nazivom *Publicistički potkorpus mrežnoga njemačko-hrvatskog frazeološkog rječnika*, zatim se opisuje alat *Sketch Engine* kao i specifičnosti rada s tim alatom te znanja i vještine potrebne za pronalazak željenog frazema u usporedivom publicističkom potkorpusu njemačkih i hrvatskih frazema. O tom se usporedivom potkorpusu također detaljnije piše u zasebnom dijelu ovoga rada, a jedna od tema kojima se ovdje bavimo su i razlike između anotacije frazema u potkorpusu s jedne strane, te njihova grafičkog izdvajanja u tiskanim frazeološkim rječnicima, s druge strane.

2. FRAZEOGRAFIJA S PEČATOM ZAGREBAČKE FRAZEOLOŠKE ŠKOLE

Zahvaljujući akademkinji Antici Menac i njezinom pionirskom radu *O strukturi frazeologizma* s početka 70-ih godina XX. st. utabao se put frazeologiji kao lingvističkoj disciplini na našim prostorima. Navedeni je rad označio početak frazeoloških istraživanja u Hrvatskoj temeljenih na teoriji ruske frazeologije, kolijevci frazeološke znanosti. Njezin je frazeografski rad također pionirski na ovim prostorima¹. Akademkinja Menac odigra-

1 Sa suradnicima (Tatjana Korać, Milenko Popović, Miho Skljarov, Radimir Venturin, Renata Volos) sastavlja dvosveščani *Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik* (1979, 1980). U razdoblju od 1985. do 1998. g. tiskani su dvojezični i trojezični frazeološki rječnici u seriji *Mali frazeološki rječnici*. Idejni je začetnik tog projekta Antica Menac, a uz nju je još cijeli niz suradnika bio uključen u realizaciju te ideje: Menac, A., Trostinska, R. I. *Hrvatskosrpsko-rusko-ukrajinski frazeološki rječnik* (1985); Menac, A., Sesar, D., Kuchar, R. *Hrvatskosrpsko-češko-slovački frazeološki rječnik* (1986); Menac, A., Pintarić, N. *Hrvatskosrpsko-poljski frazeološki rječnik* (1986); Menac, A., Vučetić, Z. *Hrvatskosrpsko-talijanski frazeološki rječnik* (1988); Menac, A., Blaževac, K. *Hrvatskosrpsko-francuski frazeološki rječnik* (1988); Menac, A., Rojs, J. *Hrvatsko-slovenski frazeološki rječnik* (1992); Cvjetković-Kurelec, V. *Hrvatsko-novogrčki frazeološki rječnik* (1994); Bricko, M., Salopek, D. *Hrvatsko-grčki frazeološki rječnik* (1994); Novaković, D., Perić, O., Tajčević, L., Vratović, V. *Hrvatsko-latinški frazeološki rječnik* (1994). Drugo izdanje su imali: *Hrvatsko-rusko-ukrajinski frazeološki rječnik* (1993); *Hrvatsko-talijanski frazeološki rječnik* (1995) i *Hrvatsko-češko-slovački frazeološki rječnik s indeksom čeških i slovačkih frazema* (prošireno i dopunjeno izdanje) (1998).

la je ključnu ulogu vezano za frazeologiju na hrvatskoj jezikoslovnoj sceni te je svojim znanstvenoistraživačkim radom u toj disciplini stekla velike zasluge. Osim Antice Menac i frazeologa okupljenih oko nje u *zagrebačku frazeološku školu* ne smije se zaboraviti znanstveni i frazeografski rad i doprinos Josipa Matešića².

Frazeografska je djelatnost u Hrvatskoj i danas najvećim dijelom vezana uz *zagrebačku frazeološku školu* koju karakterizira kontinuitet u radu te širenje leksikografskog spektra ne samo na jednojezičnom i dvojezičnom planu već i na višejezičnom planu s tim da su uključeni kako slavenski tako i neslavenski europski jezici, a svim je tim rječnicima zajedničko to da je hrvatski polazišni jezik. Upravo je glavni pokretač frazeografske djelatnosti u okviru *zagrebačke frazeološke škole* slavjenica u čiju je čast ovaj zbornik i pripremljen – Željka Fink Arsovski. *Hrvatski frazeološki rječnik* koji Željka Fink Arsovski objavljuje 2003. godine u suautorstvu s Anticom Menac i Radomirom Venturinom izuzetan je leksikografski događaj jer predstavlja prvi takav rječnik suvremenoga hrvatskog jezika. Željka Fink Arsovski je frazeološki *perpetuum mobile* i idejni začetnik koncepcije kontrastivne frazeografske obrade poredbenih frazema koja se donosi u dvama pionirskim leksikografskim radovima s nizom suautora: *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema* (2006) i *Hrvatsko-romansko-germanski rječnik poredbenih frazema* (2016). Ukupno je osam frazeoloških rječnika koje Željka Fink Arsovski u suautorstvu donosi na hrvatsku leksikografsku scenu³.

Što je zajedničko ovim frazeološkim rječnicima? Koja su se frazeografska načela primjenjivala „u radionici“ *zagrebačke frazeološke škole* prilikom njihova sastavljanja? Ako dvjema stazama – tradicionalnoj i kognitivnoj – kojima se kretala i kreće frazeologija kao lingvistička disciplina (*usp.* Filipović Petrović 2018: 41–81), dodamo i treću stazu – lingvokulturološku, onda valja zaključiti da se metodologija frazeografskog rada *zagrebačke frazeološke škole* kreće po tradicionalnoj stazi. Frazeograf na početku treba donijeti odluku o tome za koga se sastavlja rječnik, koji će frazemi ući u rječnik, koja će riječ imati status nadnatuknice, kako će izgledati natuknički lik te kakva će biti tzv. arhitektura rječničkog članka. Takve se odluke opisuju u uvodnom dijelu rječnika, a *zagrebačka frazeološka škola* u frazeološkim rječnicima u uvodnom dijelu uvijek dosljedno navodi osnovne podatke o rječniku te se prilikom opisa rječničkog članka navode sljedeće informacije i to prema algoritmu: nadnatuknica, natuknica, definicija frazema i primjer njegove upotrebe. Korisniku se uvijek donosi informacija o ukupnom broju frazema u rječniku te informacija o njihovoj generalnoj strukturi, no princip se njihova odabira za uključivanje u rječnik podrobnije ne objašnjava (izuzetak je u tom smislu tematski *Rječnik hrvatskih animalističkih frazema* iz 2017.). Budući da je riječ o tiskanim rječnicima, nadnatuknica igra važnu ulogu prilikom

2 On je autor prvoga *Frazeološkog rječnika hrvatskoga ili srpskog jezika* (1982), a u njegovoj redakciji 1988. g. izlazi *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik*. U radu na tom rječniku surađivali su: Renate Hansen, Jürgen Petermann, Stefan Rittgasser, Martina Steiger i Irena Zimanji-Hofer.

3 Uz navedena tri valja spomenuti i ostalih pet rječnika: *Hrvatsko-engleski frazeološki rječnik* (2008) (u suautorstvu s D. Vrgočem); *Hrvatsko-ruski frazeološki rječnik* (2011) (u suautorstvu s A. Menac, I. Mironovom Blažina, R. Venturinom); *Hrvatski frazeološki rječnik* (2014) (u suautorstvu s A. Menac i R. Venturinom); *Rječnik hrvatskih animalističkih frazema* (2017) (u suautorstvu s I. Vidović Bolt, B. Barčot, B. Kovačević, N. Pintarić, A. Vasung); *Rusko-hrvatski frazeološki rječnik* (2019) (u suautorstvu s V. Mokienko, A. Hrnjak, B. Barčot).

organizacije i prezentacije frazeološke građe. *Zagrebačka frazeološka škola* slijedi tzv. morfološki princip kada je riječ o navođenju nadnatuknice. U praksi to izgleda na sljedeći način: ako frazem sadrži imenicu, obrađen je pod tom imenicom, te se ona smatra glavnom riječju, odnosno nadnatuknicom. Ako frazem sadrži dvije imenice, za nadnatuknicu se uzima ona prva. Kao imenice se tretiraju i druge vrste riječi kada su poimeničene. Po nadnatukničkoj hijerarhiji nakon *imenice* i *poimeničene riječi* slijede *pridjev*, *prilog*, *glagol*, *broj* pa *zamjenica*. O uporabi vrsta slova (primjerice, debelih verzalnih slova za nadnatuknice, debelih slova za natuknice, običnih kosih za oznaku rekcije), o dosljednom i vrlo minuciozno razrađenom principu uporabe izlomljenih zagrada (za fakultativne dijelove frazema), okruglih zagrada (za zamjenjive sastavnice frazema) te uglatih zagrada kojima se označuje moguća kolokacija frazema, potom o gramatičkim pitanjima vezano za lik natuknice kao i pravopisna pitanja – jednom riječju, o mikrostrukturi frazeoloških rječnika *zagrebačke frazeološke škole* – studiozno i znalački se osvrnula Branka Tafra u radu naslovljenom *Natuknica i nadnatuknica u frazeološkom rječniku iz 2021. godine*.

Natuknički lik frazema odluka je autora rječnika s pečatom *zagrebačke frazeološke škole* i nije nužno rezultat najveće frekvencije upotrebe. Osim toga, iz rječničkog članka nužno se ne iščitavaju ni podaci o varijantama i modifikacijama frazema, već je to prepušteno korisniku za kojeg se pretpostavlja da jezikom vlada u dovoljnoj mjeri kako bi mogao razumjeti te samostalno proizvesti varijaciju⁴ i/ili modifikaciju⁵ određenog frazema, pa čak i kao rezultat ludičke čovjekove aktivnosti kojoj podliježu frazemi jednako kao i leksemi.

Imajući na umu tri načina na koja se mogu koristiti korpusni podaci u leksikografske svrhe, valja reći da *zagrebačka frazeološka škola* koristi korpusno oprimljeni pristup (*corpus-illustrated approach*), odnosno ona pristupa korpusu kako bi se ciljano pronašli primjeri u službi ilustracije određenog frazema (za razliku od pristupa vođenog korpusom (*corpus-driven approach*) i korpusno utemeljenog pristupa (*corpus-based approach*)) (Tognini-Bonelli 2001). U uvodnom dijelu rječnika uvijek se navodi kako su izvori za primjere u rječniku u prvom redu prozna djela, potom publicistika, a onda i primjeri do kojih se došlo pomoću internetskih pretraživača i naposljetku korpusni primjeri.

3. FRAZEOGRAFIJA I IZAZOVI DIGITALNOG DOBA

Elektronička leksikografija ili e-leksikografija razvija se od sredine prošloga stoljeća, no valja istaknuti kako su računala tada bila korištena samo za obradu podataka nakon što su podaci prethodno prikupljeni konvencionalno, odnosno ručno (Štrkalj Despot, Ostroški Anić 2020: 6). Prijelomni trenutak za razvoj e-leksikografije bio je prijelaz prema leksičkoj bazi podataka. Kristina Štrkalj Despot i Ana Ostroški Anić u svom članku iz 2020. godi-

4 Frazeološke su varijante izrazi koji su se ustalili dugom upotrebom, što znači da su određene izmjene leksičkog sastava i strukture frazema prihvaćene jezičnom konvencijom (Parizoska 2019: 2).

5 Frazeološke se modifikacije objašnjavaju kao namjerne i svjesne preinake frazema, pri čemu govornici namjerno mijenjaju leksički sastav, strukturu i značenje frazema u danom kontekstu radi određene komunikacijske svrhe (Parizoska 2019: 2). Treba znati da kognitivnolingvistička istraživanja pokazuju kako modifikacijama frazema upravljaju kognitivni mehanizmi te da ona nisu samo odraz jezične kreativnosti individualnih govornika (*ibid.*).

ne *Pregled razvoja hrvatske e-leksikografije* ističu kako je prijelaz revolucionirao i leksikografsku obradu i prezentaciju građe korisniku, ali i način na koji se korisnik podacima služi (*ibid.*). Osamdesete godine XX. st. donose rječnike u CD-ROM obliku, a u devedesetim godinama pojavljuju se prvi pravi izvorno digitalni mreži rječnici. S obzirom na činjenicu da se u to doba tiskani rječnici najprije konvertiraju u digitalni oblik, još uvijek se ne može govoriti o velikoj razlici između tiskanih i e-rječnika. Korpusna revolucija, koja se smješta u vremenske okvire posljednja dva desetljeća prošloga stoljeća, „pripremila je teren“ za revoluciju u leksikografiji. Za razliku od svjetske leksikografske scene koja se brzo prilagodila korpusnoj revoluciji, hrvatska leksikografija dobila je prvi izvorno digitalni rječnik hrvatskoga jezika tek s tridesetak godina zakašnjenja, iako je hrvatska leksikografija bila pravovremeno uključena u prve korpusne projekte i začetke razvoja discipline e-leksikografije, no svoj golemi leksikografski potencijal, kako zaključuju Štrkalj Despot i Ostroški Anić (*ibid.*: 18), ona nažalost nije iskoristila.

„Ipak, doba suvremene leksikografije doba je korpusne lingvistike i računalne tehnologije, a to su područja u koja se hrvatska frazeografija tek treba uključiti“ (Filipović Petrović 2018: 138). S obzirom na digitalno doba i digitalno okruženja u kojem živimo i kojeg smo dio, i frazeografija iznalazi način da odgovori izazovima digitalnog doba koji se pred nju stavljaju. O potencijalu i uključenosti hrvatske elektroničke frazeografije ili e-frazeografije u svjetske trendove može se ustvrditi isto, odnosno mogu se donijeti vrlo slični zaključci kao i općenito za hrvatsku e-leksikografiju.

Autorski dvojac Parizoska i Filipović Petrović stava su da je svrha frazeološkog e-rječnika prenijeti korisniku informaciju o stvarnoj upotrebi frazema, a to je po mišljenju dviju autorica ona informacija o upotrebi koja proizlazi iz korpusnih podataka. Njihov *Mrežni frazeološki rječnik hrvatskoga jezika* na kojem autorice rade upravo je vođen prezentacijom podataka prikupljenih u hrvatskome mrežnom korpusu hrWaC (Ljubešić, Klubička 2014). Dakle, način bilježenja frazema ovisi o frekvenciji njegova pojavljivanja u korpusu. Sastavljačice rječnika na temelju te frekvencije donose odluku o tome koje oblike nekog frazema zabilježiti kao ustaljene varijante, te ako ih ima više, kojim ih redoslijedom navesti. Prednosti e-rječnika, kako ističu Parizoska i Filipović Petrović, jest to da oni nisu prostorno ograničeni, da natuknice uključuju poveznice, da se frazemi mogu pretraživati po bilo kojoj riječi, a moguće su i dodatne informacije koje ranije nisu nalazile mjesto u frazeološkim rječnicima tradicionalnog tipa. One u svom radu i koncepciji mrežnoga rječnika hrvatskog jezika veliku pozornost posvećuju varijantnim oblicima frazema, njihovim modifikacijama i konceptualnoj organizaciji. Njihov način obrade i bilježenje leksičkih, tvorbenih i leksičko-sintaktičkih varijanata u skladu je s teorijskim postavkama kognitivne gramatike. „Varijante su one konstrukcije koje imaju istu konceptualnu osnovu i sličan leksički sastav, a na različite načine opisuju situaciju koju jezično oblikuje dani frazem. Zbog toga se sve vrste varijanta navode u istoj natuknici“ (Parizoska, Filipović Petrović 2020: 948–949).

4. OD KARTOTEKE DO SKETCH ENGINEA

Željka Fink Arsovski zajedno sa Stefanom Rittgasserom, uvažanim njemačkim slavistom, od 2002. godine radila je na sastavljanju pionirskoga *Hrvatskog frazeološkog kor-*

*pusa*⁶. Koliko nam je poznato, rad na tom korpusu zaustavljen je, a na mrežnim je stranica dostupna probna verzija koja obuhvaća slova A, B, C, Č, Ć, D, DŽ, Đ, E, F, R, Z. Na dostupnoj se stranici navodi da se korisnicima prezentira frazeološko jezično blago hrvatskoga jezika iz suvremenih tekstova (u rjeđim se slučajevima navode primjeri iz XIX. st. te iz prve polovice XX. st.), odnosno iz književnih djela te iz publicističkih tekstova. Vezano za način navođenja frazema, autori slijede sličan princip kao i kod tiskanih frazeoloških rječnika o kojima je bilo riječi ranije u tekstu, odnosno slijede tzv. morfološki princip. Dakle, riječ je o abecedno organiziranoj digitalnoj zbirci frazema koji se crvenim slovima ističu unutar tekstova. Taj popis hrvatskih frazema s ilustracijama iz književnih i publicističkih tekstova nije anotiran, pa stoga nije pogodan za pretraživanje prema, primjerice, nekoj od sastavnica frazema.

U međuvremenu umirovljeni profesor Rittgasser osim što je za svoga radnoga vijeka vrijedno ručno prikupljao hrvatsku frazeološku građu, isto je to posljednjih pedesetak godina činio i s njemačkim frazeološkim blagom i to ponajprije iz raznih novina i časopisa, a potom je svoju građu, koju sam nije leksikografski obrađivao, velikodušno ustupio autorima ovih redaka.

Svjescni korpusne revolucije i digitalnih izazova s kojima se frazeografija susrela, petoročlana je istraživačka skupina prihvatila izazov i odlučila je iznaći način te utabati metodološki put s ciljem da tu kartoteku učini dostupnom širokom krugu korisnika: kako studentima njemačkog jezika u nas i prevoditeljima, tako i izvornim govornicima njemačkog jezika (budući da prikupljena građa predstavlja svojevrsni raritet i za njemačku frazeografiju) te slavistima na njemačkom govornom području, a jednako tako i istraživačima u nas koji se bave područjem frazeologije i frazeografije. Infrastruktura institucijskog projekta pod nazivom *Publicistički potkorpus mrežnoga njemačko-hrvatskog frazeološkog rječnika* u trajanju od svega nekoliko mjeseci omogućila je istraživačkoj skupini da ostvari navedeni cilj za jedan manji dio spomenute kartoteke.

Metodologija rada nad ručno prikupljenim karticama s frazemima iz njemačkih tiskovina uključivala je sljedeće etape: 1) digitaliziranje i uređivanje prikupljene publicističke građe odgovarajućim alatom za optičko prepoznavanje znakova (riječ je o programu *ABBYY FineReader*). Točnost rezultata dobivenih automatskim prepoznavanjem dodatno je provjerena pomnim iščitavanjem teksta i usporedbom s izvornom građom, nakon čega su greške u rezultatima optičkog prepoznavanja ručno ispravljene. Iz novinske građe izbačeni su neiskoristivi ulomci: rukom pisani primjeri, nepotpune rečenice, isječki iz francusko-njemačkoga rječnika i sveze riječi koje prema našem shvaćanju nisu nužno frazemi, o čemu će detaljnije biti riječi u dijelu naslovljenom *Usporedivi publicistički potkorpus njemačkih i hrvatskih frazema*; 2) obradu publicističke građe na način da su se iz novinskih isječaka najprije ekstrahirale frazeološke jedinice, odnosno da su se razdvojile rječničke natuknica od ilustrativnog primjera upotrebe. Izdvajanje njemačkih frazema iz primjera provedeno je uz oslanjanje na njemački frazeološki rječnik *DUDEN Band 11: Redewendungen, Wörterbuch der deutschen Idiomatik.*; 3) pronalazak ekvivalentnih hrvatskih frazema te ilustrativ-

6 *usp.* www.ffzg.hr/hfk/old/ (Datum pristupa: 17. 12. 2021.)

nih primjera upotrebe frazema u publicističkom potkorpusu hrWaC-a (Ljubešić, Klubička 2014). Hrvatski ekvivalentni frazemi zabilježeni su uz oslanjanje na *Hrvatski frazeološki rječnik* (2014) autorskog trojca A. Menac - Ž. Fink Arsovski - R. Venturin; 4) anotiranje frazeološke građe; 5) izradu usporedivoga publicističkog potkorpusa njemačkih i hrvatskih frazema pomoću alata *Sketch Engine*. O posljednjim dvjema etapama rada, odnosno o anotiranju frazeološke građe kao i o izradi usporedivoga publicističkog potkorpusa njemačkih i hrvatskih frazema podrobnije će biti riječi u daljnjem tekstu.

U ovoj je fazi rada u okviru višemjesečnog institucijskog projekta obrađeno ukupno oko 800 kartica iz kojih je ekscerpivano 500-tinjak njemačkih frazema koji su zatim obrađeni i posloženi abecednim redom prema glavnoj sastavnici. Glavni sastavnica je ukupno 200. U usporedivom hrvatskom potkorpusu pridodano je zasad svega 10 % potpunih frazeoloških prijevodnih ekvivalenata. Ipak, svaki hrvatski prijevodni ekvivalent pridružen je samo jednom njemačkom paragrafu. To znači da svoj frazeološki prijevodni ekvivalent ima samo 6,25 % njemačkih segmenata u korpusu.

5. O SKETCH ENGINEU

Sketch Engine korpusni je upitni sustav koji u sebi ima integrirane proširene mogućnosti pretraživanja i ekscerpiranja jezičnih podataka, a sve operacije unutar sustava temelje se na korpusnom upitnom jeziku (*Corpus Query Language - CQL*) (Kilgarriff i sur. 2004: 107). Već je 2014. godine, deset godina od osnutka, postao vodeći alat za stvaranje, obradu i pretraživanje korpusa (*ibid.*: 7). Osnovne mogućnost koje *Sketch Engine* korisniku, zainteresiranome za različite aspekte funkcioniranja jezika, pruža su sljedeće: skica riječi, to jest sažeti prikaz gramatičkih i kolokacijskih odlika određene riječi, razlike u skicama riječi, konkordancija, n-gram, tezaurus te stvaranje jednojezičnih i višejezičnih korpusa.⁷ Sve opcije integrirane u sustav mogu se primijeniti na korpuse sadržane u *Sketch Engineu*, ali i na korpuse koje sami korisnici stvaraju (*Sketch Engine* 2021). Korisnik alata može stvoriti korpus koristeći vlastite dokumente ili prikupljanjem javno dostupne tekstove s Interneta. Korpusi koje korisnici samostalno učitavaju u *Sketch Engine* prolaze kroz proces lematizacije, označivanja vrsta riječi (*part-of-speech tagging - POS-tagging*) i morfosintaktičkih oznaka (*morpho-syntactic tagging*). Kako bi se mogao zadati upit pomoću leme ili oznake, svakoj pojavnici unutar korpusa mora biti pridodana informacija o njenom cjelovitom flektivnom obliku i pripadnosti vrsti riječi. Kako je riječ o jezično specifičnim informacijama, alati se za svaki jezik razvijaju neovisno o *Sketch Engineu* te se mogu naknadno uključiti u taj sustav. Kada korisnik stvara novi korpus, njemu se predlaže koji sustav lematiziranja, označivanja vrsta riječi i morfosintaktičkih oznaka treba primijeniti za pojedini jezik. Ukoliko korisnik ne želi koristiti sustave anotiranja dostupne na *Sketch Engineu*, on može samostalno označiti tekst i, formatiravši ga prema zadanim parametrima, učitati ga u program. Za hrvatski jezik predlaže se skup oznaka *MULTEXT-East Morphosyntactic Croatian Spe-*

7 Prijevodi engleskih termina vezanih za korištenje *Sketch Engineom* temelje se na pojmovniku sastavljenom u okviru projekta Hrvatski mrežni rječnik (MREŽNIK) koji financira Hrvatska zaklada za znanost. Pojmovnik je dostupan na mrežnim stranicama projekta: <http://ihjj.hr/mreznik/page/pojmovnik/6/> (Datum pristupa: 16. 12. 2021.)

cification, puni popis gramatičkih oznaka sastavili su Nikola Ljubešić i Tomaž Erjavec i dostupan je na mrežnoj stranici Grupe za obradu prirodnoga jezika pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.⁸ Za njemački jezik pri izradi korpusa u *Sketch Engineu* predložen je skup oznaka *German RFTTagger part-of-speech tagset*,⁹ kojega su razvili Helmut Schmid i Florian Laws (Sketch Engine 2021). Detaljan popis tumačenja morfosintaktičkih oznaka dostupan je u vodiču za korištenje *Sketch Enginea*.¹⁰ Poznavanje popisa morfosintaktičkih oznaka potrebno je korisniku za napredno pretraživanje korpusa pomoću upita zadanoga CQL-om.

5.1. Anotacija prikupljene publicističke građe

Anotacija ili označavanje korpusa proces je dodavanja dodatnih informacija o tekstu. Informacije se mogu dodavati strukturama (dokumentima, paragrafima, rečenicama itd.) ili pojavnica (Sketch Engine 2021). Pojavnica se obično pridodaju informacije o pripadnosti vrsti riječi ili njihovoj sintaktičkoj funkciji, a strukturama se može dodati sijaset informacija. Unutar *Sketch Enginea* postoji ugrađeni anotacijski alat. Pomoću njega mogu se anotirati pojavnice i dodati novi tipovi metapodataka o učitanim dokumentima (godina objavljivanje, izbor, stilski registar itd.), ali ne i strukture u korpusu (*ibid.*). K tome, anotirati se mogu isključivo korpusi koje korisnici sami stvaraju. Budući da anotacija frazeološke građe podrazumijeva označavanje skupa pojavnica kao određene strukture, ugrađeni anotacijski alat unutar *Sketch Enginea* nije moguće koristiti za tu svrhu, već je neophodno anotirati dokumente izvan njega. Dokumenti, rečenice i paragrafi obično se automatski anotiraju pri učitavanju korpusa, ali korisnik može po potrebi ručno označiti njihove granice. Anotacijska sintaksa nije proizvoljna, već se zasniva na proširivom jeziku za označavanje, XML-u (*eXtensible Markup Language - XML*). Anotacijske oznake elementi su XML dokumenta. Početak elementa označuje se početnom oznakom, to jest, odabranim nazivom zapisanim unutar šiljastih zagrada (<frazem>). Završna oznaka razlikuje se od početne samo po kosoj crti prije naziva elementa (</frazem>), a unutar njih nalazi se sadržaj elementa (Kirašić 2005: 80). Korisnik XML-a samostalno odlučuje kako želi nazvati svoje anotacijske oznake, te što će u njih uključiti. U anotaciju je moguće je uključiti i informaciju o elementima. Ona podrazumijeva dodavanje atributa i vrijednosti elementima. Primjerice, pri anotiranju frazema mogle bi se posebno označivati glavne i sporedne sastavnice, što bi korisniku omogućilo zadavanje upita o položaju jedne sastavnice frazema u odnosu na bilo koju drugu jedinicu korpusa. Primjer tako označenoga tekstnog odsječka izgleda ovako:

```
Ganz <frazem type="sporedne_sastavnice"> von der </frazem> <frazem
type="glavna_sastavnica"> Hand </frazem> <frazem type="sporedne_sastav-
nice"> zu weisen ist </frazem> diese Möglichkeit <frazem type="sporedne_sa-
stavnice"> nicht </frazem>.
```

8 <http://nlp.ffzg.hr/data/tagging/msd-hr.html> (Datum pristupa: 26. 1. 2022.),

9 Više o razvoju i primjeni alata može se pročitati u članku: Schmid; Helmut; Laws, Florian, „Estimation of Conditional Probabilities with Decision Trees and an Application to Fine-Grained POS Tagging“, COLING 2008, Manchester, Great Britain.

10 <https://www.sketchengine.eu/german-rftagger-part-of-speech-tagset/> (Datum pristupa: 16. 12. 2021.)

U danome prikazu **frazem** je oznaka, **type** je atribut, a **glavna i sporedne sastavnice** vrijednosti su atributa **type**. Pri anotaciji naše publicističke građe nije provedena dodatna klasifikacija, već je u građi dodijeljena samo oznaka **frazem**. U trenutnoj fazi rada na pilot-projektu oznaci je dan naziv **frazem** u skladu s ustaljenom frazeološkom terminologijom u hrvatskom jeziku, ali, ukoliko bi se rad nad projektom nastavio, nazivi anotacijskih oznaka uskladili bi se sa smjernicama udruženja *Text Encoding Initiative*¹¹, kako bi i resursi stvoreni u okviru projekta mogli komunicirati s drugim sličnim resursima. Ako će se u kasnijim fazama rada nad građom pojaviti potreba za detaljnijom klasifikacijom, ona će se također uvesti u skladu sa smjernicama spomenutog udruženja. U do sada obrađenoj građi nije se pojavio slučaj da se u istom odlomku pojavljuju dva frazema. Ako bi se pojavio takav slučaj radu nad građom, pokušao bi se pronaći način nadilaženja tog problema u anotacijskoj praksi primijenjenoj u projektima koji nalikuju našem.

Svaka kategorizacija korpusnih podataka proces je interpretacije, a za uspješnu interpretaciju potrebno je jasno izdvojiti i opisati parametre koji se pri njoj uzimaju u obzir. Taj metodološki postupak olakšava precizno definirana anotacijska shema. Anotacijska se shema može predočiti kao iscrpna operativna definicija određene varijable s detaljnom uputom kako treba vrijednosti varijable pripisati jezičnim, tj. korpusnim podacima. Ona obično uključuje shemu kodiranja koja specificira oznake kojima će se prikazati jezične kategorije u korpusu (Stefanowitsch 2020: 120–127). U publicističkoj građi koju je sabrao profesor Rittgasser pridružene su anotacije za tri tipa struktura: frazeme, paragrafe i dokument. Čitava građa anotirana je kao jedan dokument, rečenice nisu ručno anotirane jer se oznake za početak i kraj rečenice automatski pridodaju pri učitavanju korpusa u *Sketch Engine*. Anotacijska oznaka za paragraf dodana je svakom novinskom isječku, a o sastavu anotiranih frazema više će biti riječi u sljedećem odlomku. Kako bi se izbjegle greške pri ručnom unošenju anotacijskih oznaka u korpus, koristio se uređivač jasnopisa (*plan text editor*) Notepad++. U Notepad++ instaliran je WebEdit dodatak te je Notepad++ pomoću tog dodatka konfiguriran tako da se može lako označiti niz pojava zadanim oznakama. Taj dodatak također omogućuje postavljanje dodatnih tipki pomoću kojih se bez tipkovnih prečaca pridjeljuju anotacijske oznake. Paragrafi se omeđuju oznakama <p></p>, dokumenti <d></d> i frazemi <frazem></frazem>. Prilikom pretrage pojedine sastavnice u anotiranom korpusu potrebno je zadati upit koji uključuje anotacijsku oznaku za frazem.

5.2. Sastav anotiranih frazema

U ruskoj sintaktičkoj tradiciji za svrstavanje skupa tagmema u rečenične dijelove ključno je razlikovanje slobodnih i neslobodnih sintagmi. Za slobodne sintagme tipično je da leksičke jedinice koje ulaze u njen sastav čuvaju svoje samostalno leksičko značenje i sastavnice takve sintagme mogu se zamijeniti riječima koje pripadaju istoj kategoriji. Neslobodne sintagme sastoje se od leksički nesamostalnih riječi. U rečenici se sastavnice neslobodnih sintagmi ne raščlanjuju, nego funkcioniraju kao jedan cjelovit rečenični dio (Валгина 2003: 35–36). Frazemi pripadaju neslobodnim sintagmama i upravo je to njihovo svojstvo jedna

11 <https://tei-c.org/> (Datum pristupa: 15. 12. 2021.)

od ključnih osobina pri definiraju frazema.¹² Primjerice, u frazemu *dati / davati u dobre ruke* koga, što (HFR 2014: 508), sastavnica *u dobre ruke* nije priložna oznaka, već dio nerazdvojive cjeline. Bez obzira na to što se iz dijakronijskoga gledišta ponekad mogu odrediti tipovi gramatičkih veza između pojedinih tagmema u sastavu frazema, te veze u suvremenom jeziku gube svoju produktivnost. Frazemi se u rečenici ponašaju kao nerazdvojive cjeline i imaju vlastita valencijska svojstva (Шведова и др. 1980: 25). Stoga, riječi označene kurzivom u frazeološkoj rječničkoj natuknici koja se navodi niže ukazuju na produktivna valencijska svojstva frazema i klasificiraju se kao samostalni rečenični dijelovi pri sintaktičkoj analizi. U primjerima upotrebe frazema u *Hrvatskom frazeološkom rječniku* izdvajaju se samo sastavnice frazema, a nisu uključene riječi kojima frazem kao značenjski nedjeljiva cjelina otvara mjesto u rečenici, tj. sadržaj ispunjenih valencijskih mjesta frazema. To je zamjetno u sljedećim primjerima:

dati / davati (staviti / stavljati) ruku u vatru <za koga, za što; da...>
 jamčiti (garantirati) <za koga; da>, imati puno povjerenje <u koga, da...>
 ...gore nema nitko ništa protiv tebe, čak ni Učo, jer on nije zloпамtilo, iako, naravno, nitko u ovoj situaciji NE BI za tebe STAVLJAO RUKU U VATRU.
 (Bauer)
 Za Banovine nije više značio ništa, ustaše bi ga vjerojatno ubili da nije već bio na samrti. To je, naravno, samo pretpostavka za koju ne bih mogao STAVITI RUKU U VATRU. (HFR 2014: 508)

U prvom primjeru u sastav frazema uključena je negacija i puni flektivni oblik glagola, ali ne i dopune kojima mjesto u rečenici otvara frazem. U drugom primjeru modalni glagol u kondicionalu I. nije uključen u sastav frazema, iako on u rečeničnom ustrojstvu zajedno s infinitivom suznačnoga glagola čini složeni glagolski predikat (Silić, Pranjaković 2005: 289).

Takav princip označivanja frazema, međutim, nije prihvaćen pri anotiranju sastava frazema tijekom rada na spomenutom pilot-projektu. Unutar anotacijskih oznaka uključene su sve dopune kojima frazem otvara mjesto u rečenici kao što se vidi iz sljedećeg primjera:

<p> *Paladino se doima pošten čovjek, a da je stručnjak, to svatko zna. No, <frazem> ne bih stavio ruku u vatru ni za koga </frazem>, a stoji i ministрова da Rebro ima goleme gubitke i da se mora raditi po zakonu, ali sam Hebrangov nastup, koji djeluje osvetnički, apsolutno ide na živce.* </p>

U njemačkom frazeološkom rječniku *DUDEN Band 11: Redewendungen, Wörterbuch der deutschen Idiomatik* sastavnice frazema u primjerima upotrebe nisu ni na koji način označene.

die / seine Hand für jmdn., etw. ins Feuer legen: sich vorbehaltlos und uneingeschränkt für jmdn., etw. verbürgen: Wir kennen sie, seit sie in die Stadt gekommen ist, und legen jederzeit die Hand für sie ins Feuer (Brecht, Mensch 25). (DUDEN: 319)

12 Fink-Arsovski (2002: 6–7) vršenje sintaktičke funkcije kao dio rečeničnoga ustrojstva uvrštava u kriterije koje je neophodno zadovoljiti kako bi se neki skup riječi mogao smatrati frazedom.

Pri anotiranju njemačkih frazema primjenjivao se isti princip kao i pri anotiranju hrvatskih frazema; označene su sve dopune i skupovi dopuna koje ispunjavaju valencijska mjesta frazema.

<p> Aber hast du auch vermutet, daß er dich betrügt? RUTH: Was einen Seitensprung angeht, na ja, <frazem> **die Hand hätte** </frazem> ich <frazem> **für ihn** </frazem> wohl <frazem> **nicht ins Feuer gelegt** </frazem>. Aber ich habe ihn nicht für einen notorischen Fremdgeher gehalten. </p>

Označivanje dopuna frazema pruža korisniku mogućnost olakšane klasifikacije gramatičkih i ontoloških svojstava frazeoloških dopuna i pomaže odrediti kojim tematskim ulogama pripadaju dopune te otvara mogućnost odgovaranja na mnoga istraživačka pitanja, naprimjer, jesu li češće dopune koje označuju živoga ili neživoga referenta te mijenja li se značenje frazema ovisno o njegovim dopunama.

5.3. Pretraživanje korpusa

Za pretraživanje anotiranih frazema u *Publicističkom potkorpusu mrežnoga njemačko-hrvatskog frazeološkog rječnika* najvažnija je opcija unutar *Sketch Enginea* konkordancija. Ona služi za pretraživanje korpusa zadavanjem upita o lemmama, pojavnica, skupovima riječi i oznakama te o dokumentima i korpusnim strukturama unutar kojih se tražene jezične jedinice nalaze. Za pretraživanje lema i pojava dovoljno je upisati traženu riječ na prazno polje unutar sučelja pod opcijom *concordance*, a za pristup svim ostalim podacima u korpusu potrebno je zadati upit pomoću CQL-a. Rezultati bilo koje pretrage pokazuju se u kontekstu upotrebe i korisnik ih dodatno može obrađivati razvrstavanjem, anotiranjem, izradom frekvencijske distribucije i filtriranjem. Integracija metapodatka o sastavu frazema u korpus provodila se uzimajući u obzir mogućnosti pretrage koje CQL nudi korisniku unutar *Sketch Enginea*. CQL u *Sketch Engineu* temelji se na inačici koju su razvili Oliver Christ i Bruno M. Schulze¹³. Za pretraživanje anotiranih struktura u korpusu najvažniji operatori su *within* i *containing* (Jakubiček i sur. 2010: 742). Za pretraživanje struktura i/ili nizova anotiranih pojava, upit treba sadržavati atribute i njima pridružene vrijednosti te podatak o njihovom položaju unutar određene strukture. Za pronalazak leme *ruka* potrebno je zadati sljedeći upit.

[attribute="value"] → [lemma="ruka"]

Prikazani upit pronaći će sve primjere pojavljivanja leme *ruka* u korpusu. Ukoliko korisnik želi pronaći sve primjere te leme u sastavu frazema, u upitu je neophodno označiti da se lema nalazi unutar anotacijske oznake **frazem**. To se postiže uvrštavanjem operatora *within* ili *containing* u upit. Operator *within* označuje da se pronađeni niz znakova nalazi unutar granica zadane strukture (*ibid.*). Pretraga pomoću operatora *within* zadaje se tako

13 Više o korištenju te inačice CQL vidi u: Oliver Christ, Oliver; Schulze, Bruno M.; Hofmann, Anja and Esther Koenig, *The IMS Corpus Workbench: Corpus Query Processor (CQP): User's Manual. Technical Report*, University of Stuttgart: Institute for Natural Language Processing, Stuttgart, Germany, 1999.

da se prije njega upisuje pojava, lema ili oznaka, a nakon njega naziv tražene strukture, npr.

`[tag="N.*"] within <frazem/>`

Operator *containing* ima gotovo jednaku sintaksu kao i operator *within*. Upit se razlikuje po redoslijedu upisivanja podataka; naziv strukture potrebno je upisati prije operatora, a traženu jezičnu jedinicu nakon operatora, npr.

`<frazem/> containing [word="Hand"] [tag="V.*"]`

Tako zadani upit kao rezultat vraća zadani obrazac omeđen strukturom `<frazem/>`, odnosno sastavnicu *Hand* nakon koje u linearnom poretku slijedi bilo koji flektivni oblik glagola u sastavu frazema. Za prikaz granica frazema u rezultatu pretrage potrebno je odabrati strukturu *frazem* pod *View options* u sučelju *Sketch Enginea*. Isti upit može se zadati za jednojezični, ali i za usporedivi korpus. Za pretraživanje usporedivoga korpusa treba odabrati opciju *Parallel Concordance*, zatim kao tip upita označiti CQL, a ostatak pretrage jednak je kao i u jednojezičnom korpusu.

S obzirom na obilježja *Publicističkoga potkorpusa mrežnoga njemačko-hrvatskog frazeološkog rječnika*, on više odgovara definiciji usporedivoga, nego usporednoga korpusa. Prema Bratanić (1998: 174) usporedivi korpusi jesu korpusi različitih jezika sastavljeni prema identičnom obrascu, a usporedne (paralelne) korpuse čine tekstovi na jednom jeziku i njihovi prijevodi na drugi jezik, a namijenjeni su ponajprije uspostavljanju prijevodne ekvivalencije. Građa je po jednakom kriteriju odabrana za uvrštavanje u *Publicistički potkorpus mrežnoga njemačko-hrvatskog frazeološkog rječnika* (primjeri upotrebe frazema u publicistici), a i frazemi su po istoj anotacijskoj shemi obilježeni u rečenicama na hrvatskome i njemačkome jeziku. Ipak, primjeri upotrebe nisu u potpunosti prevedeni, već samo sadrže frazeološke prijevodne ekvivalente. Iz tih razloga *Publicistički potkorpus mrežnoga njemačko-hrvatskog frazeološkog rječnika* zapravo bi valjalo nazvati usporedivim korpusom anotiranih njemačkih i hrvatskih frazema.

6. USPOREDIVI PUBLICISTIČKI POTKORPUS NJEMAČKIH I HRVATSKIH FRAZEMA

Tijekom rada na pripremanju njemačkoga korpusa u svrhu sastavljanja usporedivoga publicističkog potkorpusa njemačkih i hrvatskih frazema u *Sketch Engineu* otvorio se niz frazeoloških pitanja među kojima je i ono o donjoj i gornjoj granici frazema. Unatoč činjenici da se višerječnost izdvaja kao jedna od osnovnih formalnih značajki frazema, u ručno prikupljenoj Rittgasserovoj frazeološkoj građi zamijetili smo i jednorječne (leksičke) frazeme koje smo objeručke prihvatili kao donju, minimalnu granicu frazema jer dijelimo Čermákov stav o jednorječnim (leksičkim) frazemima koje on naziva *lexical idioms* ili *cranberry idioms* (usp. Čermák 2007), te stav Elisabeth Piirainen koja naglašava kako bi uključivanje metaforičkih jednorječnih jedinica (*figurative one-word units*) u polje istraživanja moglo obogatiti naše znanje o metaforičnosti jezika i njegovoj vezi s kulturološki relevantnim tekstovima (usp.

Piirainen 2012: 37). Tako su u korpus uključeni njemački leksički frazemi poput *Blaustrumpf*, *butterweich*, *glasklar* i *Schlitzohr*. Kada je riječ o gornjoj granici frazema, odnosno, što se tiče omeđivanja maksimalne širine frazeološkog polja, Rittgasserovo i naše se shvaćanje razilaze. Uprkos tomu mi smo ipak odlučili ostaviti poslovice u korpusu, dok smo lingvokultureme¹⁴ ostavili postrani, tj. nismo ih uključili u korpus. Tako je u konačnici, u korpus, primjerice, uključena paremiološka jedinica *Man muss das Eisen schmieden, solange es heiß ist* koja ima hrvatski ekvivalent *Željezo se kuje dok je vruće*, a iz korpusa su ispali sljedeći lingvokulturemi: *die Gretchenfrage*; *wie Hans Glück-in-die-Luft*;, *ach du, mein Sohn Brutus*. Potonji primjer ima hrvatski ekvivalent *Zar i ti, sine Brute?* To je jedan od najpoznatijih citata Julija Cezara, odnosno riječi koje je Cezar na samrti uputio jednom od urotnika, Marku Juniju Brutu, a radilo se o dramatičnim okolnostima atentata i izdaji. I danas se taj lingvokulturem koristi u situaciji kada se komentira nečija neočekivana izdaja ili ponašanje. Što se tiče preostala dva navedena lingvokulturema, za razliku od Cezarovog citata oni nisu dio internacionalnoga jezičnog sloja, već su usko vezani za kulturu njemačkoga govornog područja te ih poznaju nositelji njemačke kulture. *Die Gretchenfrage* ima značenje ‘odlučujuće, ključno pitanje’, a etimološki je vezano uz *Fausta* Johanna Wolfganga von Goethea. Mlada djevojka Margareta, odnosno Greta, kojoj religija igra veliku ulogu u životu, Faustu postavlja sljedeće pitanje: *Nun sag, wie hast du's mit der Religion? Du bist ein herzlich guter Mann, allein ich glaub, du hältst nicht viel davon.* „Gretino pitanje“ tako je postalo sinonim za svako odlučujuće, tj. ključno pitanje, i nije, dakako, vezano samo za pitanje o stavu prema religiji. S obzirom da ga mi poimamo kao lingvokulturem, nismo ga uključili u korpus, a nije zanemariv ni podatak da ta jezična jedinica nije zabilježena u njemačkim frazeološkim rječnicima kao ni iduća poredbena jedinica. Poredbena konstrukcija *wie Hans Glück-in-die-Luft* ima značenje ‘poput nepažljivog dječaka koji ne gleda kuda hoda pa posrće; poput sanjara’, a etimološki se vezuje uz dječju priču *Die Geschichte vom Hanns Guck-in-die-Luft* iz XIX. st. Heinricha Hoffmanna. Riječ je o dogodovštinama dječaka Hansa koji gleda uvis (pa otuda i dio *Guck-in-die-Luft*), hoda uokolo te posrće. No u navedenoj se poredbenoj konstrukciji *wie Hans Glück-in-die-Luft* dogodila kontaminacija s naslovom bajke braće Grimm *Hans im Glück*.

U korpusu su ostali uključeni tzv. uzvični frazemi kojima se, kako je u frazeologiji poznato, izražava odnos govornika prema onome što je izrečeno (i to u obliku replike), ili prema nekom zbivanju ili pojavi. Vrijedi napomenuti kako se za tu vrstu frazema u rječnicima ne donosi značenje, već se uz njih pronalazi pragmatička informacija o situacijama u kojima se obično upotrebljavaju. Većina je njih u ovom dijelu Rittgasserovo ručno prikupljene građe sa sastavnicom *Gott: Gott hab ihn selig!; Gott im Himmel!; Gott sei Dank!; um Gottes Willen!*.

S obzirom na to da je njemačka publicistička građa prikupljana posljednjih 50-ak godina, vrijedi napomenuti da se frazemi bilježe onako kako smo ih zatekli u primjerima upotrebe, odnosno ne slijede pravila koje je unijela Reforma njemačkog pravopisa iz 1996. godine. To su primjeri poput: *aus einem Guß* (nakon pravopisne reforme: *aus einem Guss*) ili pak primjer *an Hand von* (nakon pravopisne reforme: *anhand*) koji danas nema status frazema.

14 Za više informacija o lingvokulturemima v. Barčot 2017: 45–68.

Prema ranije opisanoj metodologiji te imajući na umu netom opisane kriterije za uključivanje ili neuključivanje određenih jedinica u naš korpus, u ovoj smo fazi rada nad Rittgasserovom kartotetokom uspjeli obraditi točno 445 frazema. Za nešto više od 10 % tih frazema pronađeni su potpuni ekvivalenti u hrvatskom jeziku koji su potom ilustrirani publicističkim primjerima iz hrWaC-a (Ljubešić, Klubička 2014), te su u konačnici spojeni u usporedivi publicistički potkorpus njemačkih i hrvatskih frazema u *Sketch Engineu*. U svrhu opimjerivanja svega ranije opisanog u nastavku donosimo tablicu s nekoliko primjera iz usporedivog potkorpusa njemačkih i hrvatskih frazema:

<p><p> Hier <frazem> zeigt </frazem> die Politik der maoistischen Gruppen <frazem> ihr wahres Gesicht</frazem>. </p></p>	<p><p>Koalicija <frazem> je pokazala svoje pravolice </frazem> u manje od 6 mjeseci. Socijalno su neosjetljivi, na izazove i probleme u gospodarstvu odgovaraju najprimitivnijim metodama, teroriziraju građane, obrtnike i gospodarstvenike sa ekstremno visokim i novim nametima, prijete se svima i prodaju loše priče u koje više nitko živ ne vjeruje.</p></p>
<p><p> Aus der Sicht der Linken kommt der Zwist im Regierungslager wie <frazem> ein Geschenk des Himmels </frazem>. Die Streiter Mitterands planen für den Fall eines Sieges bei den Parlamentswahlen eine Konfrontation mit dem Präsidenten, um ihn zum Rücktritt zu zwingen. </p></p>	<p><p>A njegov govor je ono za čim čezne svaki novinar jer zna da je to tema za naslovnicu medija, da je to <frazem> dar s neba </frazem> i dovoljan materijal da sam ispuni naslovnicu i osigura čitanost u nekoliko sljedećih brojeva.</p></p>
<p><p> WIDDER 21. März - 20. April: Alle geldlichen Angelegenheiten nur nach reiflicher Überlegung abwickeln. Glückschancen im Beruf. In der Liebe dürfen Sie sich von Ihrer großzügigsten Seite zeigen! Vorsicht vor falschen Freunden und großen Anschaffungen! Das <frazem> bringt Sie </frazem> nämlich schnell <frazem> aus dem Gleichgewicht </frazem>. </p></p>	<p><p>Nedostatak energije i poslovi koji vas očekuju mogu <frazem> vas izbaciti iz ravnoteže </frazem>. Nemojte gubiti samokontrolu i nastojte se organizirati.</p></p>
<p><p> Mein Leben ist so einsam - in Hasselwert fehlt die Herrin – ich <frazem> würde Sie auf Händen tragen </frazem> - Sie sind mir sehr, sehr teuer - jeden Wunsch würde ich Ihnen erfüllen. </p></p>	<p><p>U Splitu mi je bilo fenomenalno, tamo <frazem> su me </frazem> maltene <frazem> nosili na rukama </frazem>, osjećao sam ljubav na svakom koraku dok sam prolazio rivom “, kaže pjevač, koji je tamo nedavno snimio spot s Jelenom Rozgom za njihov duet “Ima nade”.</p></p>

7. UMJESTO ZAKLJUČKA

Važno je istaknuti da je ovaj kratkoročni projekt ispunio sve planirane ciljeve te utabao metodološki put za obradu ukupne zaprimljene kartoteke s frazeološkom građom. Stoga ga preferiramo nazivati pilot-projektom.¹⁵ S obzirom na ambicioznost iz idejne faze projekta, a uzimajući u obzir mogućnosti i realno ostvarene ciljeve, projekt bi valjalo preimenovati u *Usporedivi publicistički potkorpus njemačkih i hrvatskih frazema*. Za potpunu obradu cjelokupne Rittgasserove kartoteke te pronalazak hrvatskih frazeoloških ekvivalenata s ilustrativnim primjerima upotrebe, a potom anotiranje građe i popunjavanje postojećega usporedivog publicističkog potkorpusa u *Sketch Engineu*, potrebno je puno duže vremensko razdoblje i angažman veće radne skupine.

Ipak, inovativnost i uspješnost sastavljanja zasebnog tipa paralelnoga potkorpusa, odnosno usporedivoga publicističkog potkorpusa s anotiranom frazeološkom građom odlika je ovog pilot-projekta te ga zato smatramo zalogom za budućnost, odnosno zalogom da se aspiracije za jasnim okvirom i infrastrukturnom podrškom ovoj zamisli u vidu višegodišnjega znanstvenog projekta u budućnosti i ostvare.

Upravo ovakav jedan usporedivi frazeološki potkorpus može prevoditeljima dobro poslužiti kao dopuna postojećim frazeološkim rječnicima – ponajprije onim tiskanima – jer uključuje frazeološke varijante ali i modifikacije frazema u odnosu na kanonske oblike koji se bilježe u rječnicima. U usporedivom frazeološkom potkorpusu ovoga tipa pokazuju se frazemi u njihovom „živom okruženju“ jednog stilskog registra u dvama jezicima (u ovom konkretnom slučaju u publicističkom). Stoga bi u budućnosti bilo poželjno nastaviti s radom na ovom projektu te obogatiti njemačku i hrvatsku frazeološku i frazeografsku scenu jednim dodatnim izvorom vrijednih publicističkih oprimjerenja i to u mrežnome ruhu.

15 Više o istraživačkoj skupini, te o rezultatima pilot-projekta i njihovoj diseminaciji može se saznati na sljedećoj poveznici: http://www.ffzg.unizg.hr/slaven/istocna/?page_id=4849 (Datum pristupa: 15. 12. 2021.)

LITERATURA

- Barčot, Branka, *Lingvokulturologija i zoonimska frazeologija*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2017.
- Bratanić, Maja, „Korpusna lingvistika na kraju 20. stoljeća i implikacije za suvremenu hrvatsku leksikografiju“, *Filologija*, 30-31, 1998., str. 171–177.
- Čermák, František, „Idioms and morphology“, u: *Phraseologie: ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*, Burger, H., Dobrovolskij, D., Kühn, P., Norrick, N.R. (Hg.), 1. Halbband, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 2007., str. 20–27.
- Duden = Duden. *Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik*. Band 11, hrsg. von der Dudenredaktion, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2002.
- Filipović Petrović, Ivana, *Kada se sretnu leksikografija i frazeologija: o statusu frazema u rječniku*, Srednja Europa, Zagreb, 2018.
- Fink-Arsovski, Željka, *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*, FF press, Zagreb, 2002.
- HFR = Menac, Antica; Fink-Arsovski, Željka; Venturin, Radomir, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2014.
- Jakubiček, Miloš; Kilgarriff, Adam; McCarthy, Diana; Rychlý, Pavel, „Fast syntactic searching in very large corpora for many languages“, u: *Proceedings of the 24th Pacific Asia Conference on Language, Information and Computation*, Otoguro, Ryo; Ishikawa, Kiyoshi; Umemoto, Hiroshi; Yoshimoto, Kei; Harada, Yasunari (ur.), Waseda University, Sendai, 2010., str. 741–747.
- Kilgarriff, Adam; Rychlý, Pavel; Smrz, Pavel; Tugwell, David, „The Sketch Engine“, u: *Proceedings of the 11th EURALEX International Congress*, Williams, Geoffrey; Vessier, Sandra (ur.), Université de Bretagne-Sud, Lorient, 2004., str. 105–116.
- Kilgarriff, Adam; Baisa, Vít; Bušta, Jan; Jakubiček, Miloš; Kovář, Vojtěch; Michelfeit, Jan; Rychlý, Pavel; Suchome, Vít, „The Sketch Engine: ten years on“, *Lexicography Journal of ASIALEX* 1, 2014., str. 7–36.
- Kirasić, Damir, „XML tehnologija i primjena u sustavima procesne informatike“, u: *Proceedings of the 28th International Convention MIPRO 2005*, Kljaić, Josip; Baranović, Neven (ur.), Croatian Society for Information and Communication Technology, Electronics and Microelectronics - MIPRO, Rijeka, 2005., str. 79–88.
- Ljubešić, Nikola; Klubička, Filip, „{bs,hr,sr}WaC - Web Corpora of Bosnian, Croatian and Serbian“, u: *Proceedings of the 9th Web as Corpus Workshop (WaC-9)*, Bildhauer, Felix; Schäfer, Roland (ur.), 2014., str. 29–35.
- Parizoska, Jelena, *Promjenjivost glagolskih frazema u engleskom i hrvatskom jeziku – kognitivnolingvistička analiza*, Sveučilište u Zagrebu, 2019. (doktorski rad)
- Parizoska, Jelena; Filipović Petrović, Ivana, „Varijantni frazemi u e-rječniku“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, vol. 46, br. 2, 2020., str. 941–955.
- Piirainen, Elisabeth, *Widespread Idioms in Europe and Beyond: Towards a Lexicon of Common Figurative Units*. Peter Lang Publishing Inc, New York, 2012.
- Pranjković, Ivo; Silić, Josip, *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
- Stefanowitsch, Anatol, *Corpus linguistics: A guide to the methodology*, Language Science Press, Berlin, 2020.
- Štrkalj Despot, Kristina; Ostroški Anić, Ana, „Pregled razvoja hrvatske e-leksikografije“, u: *Svijet od riječi. Terminološki i leksikografski ogledi*, Brač, Ivana; Ostroški Anić, Ana (ur.), Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2020, str. 5–24.

Tafra, Branka, „Natuknica i nadnatuknica u frazeološkom rječniku“, *Južnoslovenski filolog*, 77(2), 2021, str. 35–59.

Tognini-Bonelli, Elena, *Corpus linguistics at work*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam i Philadelphia, 2001.

Валгина, Нина Сергеевна, *Современный русский язык: Синтаксис, 4-е издание*, Высшая школа, Москва, 2003.

Шведова, Наталия Юльевна; Арутюнова, Нина Давидовна; Бондарко, Александр Владимирович; Иванов, Валерий Васильевич; Лопатин, Владимир Владимирович; Улуханов, Игорь Степанович; Филин, Федот Петрович, *Русская грамматика. Том II. Синтаксис*, Наука, Москва, 1980.

Sketch Engine. Dostupno na: <https://www.sketchengine.eu/> (Datum pristupa: 15. 12. 2021.)

ФРАЗЕОГРАФИЯ В ЦИФРОВОМ НАРЯДЕ – ОТ КАРТОТЕКИ ДО SKETCH ENGINE

В настоящей статье представляется развитие фразеографии в Хорватии: от бумажных словарей, созданных «в мастерской» *Загребской фразеологической школы*, до электронной фразеографии цифровой эры, а потом рассматриваются результаты работы над пилотным проектом, основывающемся на вручную собранной картотеке немецких фразеологизмов. Описываются все фазы пилотного проекта, т.е. все фазы работы над фразеологическим материалом: оцифровка картотеки и обработка оцифрованных документов; фразеологическая обработка материала; поиск хорватских фразеологических эквивалентов; аннотирование фразеологизмов; создание сравнимого публицистического подкорпуса немецких и хорватских фразеологизмов с помощью Sketch Engine. Цель данной работы – во-первых, представить путь развития фразеографии в Хорватии за последние 50 лет и, во-вторых, показать каким способом можно картотеку, собранную традиционно, использовать и «одеть в современный цифровой наряд». Значит, основная выгода текста состоит в том, что мы хотим представить новый методологический путь для создания двуязычного корпуса, который прежде всего пригодится студентам немецкого языка в Хорватии и переводчикам с немецкого языка и на немецкий, а также и носителям языка, и славистам в немецкоговорящих странах. Упомянутый методологический путь возможно заинтригует и наших исследователей, интересующихся фразеологией и фразеографией, так как, поскольку нам известно, в Хорватии такого корпуса не существует.

Ключевые слова: традиционная фразеография; электронная фразеография; публицистический подкорпус немецких фразеологизмов; публицистический подкорпус хорватских фразеологизмов; сравнимый фразеологический корпус; Sketch Engine

O LEKSIKOGRAFSKOM STATUSU (NE)STANDARDNIH FRAZEMA (NA HRVATSKIM I SLOVAČKIM PRIMJERIMA)¹

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'373.7'374

811.162.4'373.7'374

[HTTPS://WWW.DOI.ORG/10.17234/9789533790121.08](https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.08)

Nastavljajući se na istraživanja prevođenja (ne)standardnih frazema u književnom diskursu, rad je posvećen statusu socijalno, geografski, situacijski i/ili stilski obilježenih ustaljenih sveza riječi u temeljnim prevoditeljskim pomagalicama – frazeološkim, dijalektnim i sociolektnim te prijevodnim rječnicima hrvatskoga i slovačkoga jezika. Premda je riječ o bliskim slavenskim idiomima, a na neki način i filologijama, navedene leksikografske tradicije pokazuju (i) niz posebnosti, napose u rječničkoj obradi dijalektne frazemske građe. Općepoznato je da bezekvivalentni frazemi, kojima se u širem smislu mogu smatrati i oni koji pripadaju nestandardnim varijetetima, bivaju velikim izazovom za prevoditelje, koji njihovo denotativno značenje i sociokulturne konotacije, kao i adekvatno prijevodno rješenje, obično prvo ovjeravaju u navedenim leksikografskim i frazeografskim priručnicima. U članku je stoga posebna pozornost posvećena kvalifikatorima sociolingvističke i stilističke vrijednosti frazema u odabranim frazeološkim i prijevodnim rječnicima te njihovu tretmanu u rječnicima nestandardnih i kolokvijalnih varijeteta dvaju jezika.

Ključne riječi: frazem; hrvatski jezik; (ne)standardni varijetet; rječnik; slovački jezik

Još krajem 1990-ih Menac (1998: 262–264) konstatira da, za razliku od obrade leksema, u hrvatskim općim i frazeološkim rječnicima načelno izostaje kvalifikacija stilističke vrijednosti frazemskih jedinica, pod kojom ona podrazumijeva stupanj njihove ekspresivnosti, pripadnost funkcionalnom stilu (poetizmi, kolokvijalizmi, žargonizmi, vulgarizmi i dr.), emocionalnu (afektivnu) obojenost (deminutivi, augmentativi, hipokoristici, pejorativi i dr.) te aksiološki sud ((ne)slaganje, (ne)odobranje). Prema njoj (*ibid.*: 264–265), takvo je stanje prije svega posljedicom neuhvatljivosti stilskih obilježja varijabilnih frazemskih struktura koja mogu biti kontekstualno i ino uvjetovana. I Barčot (2015), koja je provela analizu stilističkih kvalifikacija jedinica s arhaizmom ili historicizmom u reprezentativnom *Hrvatskom frazeološkom rječ-*

1 Rad je izložen na skupu *10th International Symposium Intercontinental Dialogue on Phraseology: The World of Plants in Phraseology and Proverbs* (20. 11. 2021., Białystok/Zagreb).

niku (2014), potvrđuje da ni danas interdisciplinarno područje stilistike frazema, kako u teorijskom pogledu tako i u leksikografskoj praksi, u hrvatskoj filologiji nije posve razvijenim. Kao primjer dobre prakse Barčot (*ibid.*) navodi ruske rječnike koji su opskrbljeni minuciozno razrađenim oznakama koje upućuju na razna stilska obilježja frazema, dok su u hrvatskoj frazeografiji takve eksplicitne kvalifikacije obično nadomještene primjerima uporabe jedinica u raznim funkcionalnim stilovima što, prema njoj, nije posve prilagođeno stranim korisnicima.

U jezikoslovnoj se slovakistici još od 1970-ih navedenim problemom teorijski i analitički bavio i jedan od vodećih slovačkih frazeologa Jozef Mlacek. Polazeći od elementarnih sociolingvističkih i stilističkih dihotomija – razgovorno/književno,² obilježeno/neobilježeno i ekspresivno/neespresivno – Mlacek (1979: 134–135) upozorava da su uz semantički aspekt upravo navedena obilježja frazema, koja praktički funkcioniraju kao indikatori njihove komunikacijske vrijednosti, presudna za njihovo primjereno korištenje u nekom kontekstu. Prema njemu (*ibid.*: 138), temeljem bilo kakve stilističke kategorizacije frazema jest upravo opreka između razgovornoga i književnoga, a na neki način i nestandardnoga i standardnoga, koja je više sociolingvističkoga, nego funkcionalnostilističkoga karaktera. Pristupajući spomenutim kategorijama kao dinamičnim procesima, a ne statičnim zadanoštim, koje mogu biti obilježene i neobilježene te se dodatno raslojavati, Mlacek zamjećuje i poseban problem – svojevrsni prijelazni tip frazema oslabljene razgovornosti ili oslabljene knjiškosti. Upravo u potonjem fenomenu koji proizlazi iz neprestane fluktuacije jedinica dolazi do izražaja jedan od najvećih leksikografskih izazova – određivanje pripadnosti frazema nekom od varijeteta, stilova ili registara.

Muhvić-Dimanovski (1995: 324–325) drži da su u pitanju sociolingvističke i stilističke kategorizacije frazema u različitim tipovima rječnika od ključne važnosti profil priručnika (receptijski vs. produkcijski) i korisnika (izvorni vs. neizvorni govornici). Prema njoj (*ibid.*), za korisnike koji usvajaju jezik nedvojbeno je bitna i informacija o socijalno, teritorijalno i/ili situacijski ograničenoj uporabi frazema. Šipka (2009: 67) naglašava da je potreba za pronalaženjem frazema u dvojezičnicima, a rekli bismo i u rječnicima općenito, prije svega karakteristična za korisnike višega stupnja jezičnih kompetencija, dakle, za izvorne i inojezične govornike koji se mogu samostalno služiti jednojezičnim dictionarima. Premda svaki leksikografski priručnik samim izborom građe i njezinom obradom projicira određeni tip implicitnoga korisnika, što može biti eksplicirano i u popratnim metaleksikografskim tekstovima (predgovoru i sl.), u ovom se radu analiziranim rječnicima pristupa iz perspektive jednoga specifičnog sudionika hrvatsko-slovačke komunikacije, i to onoga najzahtjevnijeg – prevoditelja (u prvom redu književnih tekstova), kojemu su uz sav razvoj tehnologije rječnici još uvijek temeljnim profesionalnim alatom. Riječ je, prema tome, o situacijama u kojima se (najčešće asimetrično bilingvalan) prevoditelj suočava s prevodenjem dijatopijski, dijastratički i/ili dijafazijski obilježenih frazema koji načelno imaju i nešto užu uporabu u izvornoj govornoj zajednici.

Ne gubeći iz vida razliku između međujezične/međuarijetetske (sistemske) ekvivalencije³ koja je relevantna u sastavljanju rječnika i (kontekstualne) adekvatnosti u procesu

2 Mlacek (*ibid.*) u kontekstu potonje opreke spominje i moguću trihotomiju koja bi uključivala sleng.

3 Uspoređujući dijalektnu sa standardnojezičnom frazeologijom, Buffa (1995) izdvaja stupnjeve ekvivalencije zastupljene i u kontrastivnim frazeološkim usporedbama dvaju ili više jezika: počev od

prevođenja, u ovom se radu uspoređuje koje i kakve informacije o sociolingvističkom i stilističkom statusu frazema dobivaju korisnici odabranih leksikografskih priručnika. Analizom su obuhvaćeni izabrani jednojezični i višejezični frazeološki rječnici, zatim rječnici slenga i razgovornoga jezika, kao i odabrani primjeri iz bogate dijalektne leksikografije, a u hrvatskom slučaju i frazeografije, te naposljetku opći dvojezičnici.

U prvom modernom slovačkom jednojezičnom frazeološkom rječniku *Malý frazeologický slovník* ([1974], 1988, [1989]) E. Smieškove kod izrazito obilježenih jedinica prije svega se rabe osnovne sociolingvističke oznake *hovor.* i *kniž.*, pri čemu je prva najčešće dodatno specificirana kvalifikatorima koji se odnose na ekspresivnost, govornikov stav i druga stilska obilježja (npr. *expr.*, *iron.*, *žart.*, *pejor.*), dok gotovo jedna trećina frazema, uključujući i tzv. međustilske, tj. one koji su karakteristični za razne diskurse i registre, nema nikakvu oznaku (Mlacek 1979: 137–139). Prema predgovoru (Smiešková 1988: 7), kao i izboru i obradi građe, rječnik je u prvom redu zamišljen kao lingvodidaktički priručnik za monolingvalne učenike. Kao što je vidljivo u primjeru dvaju frazema s fitonimskom sastavnicom navedenom pod (1),⁴ suprotno mišljenju da je zbog inherentne razgovornosti frazema u leksikografiji zalihosno korištenje pripadajuće oznake, Smiešková veliki broj jedinica eksplicitno kvalificira kao takve, pri čemu uporabu ilustrira i primjerima iz književnosti te medijskoga diskursa. Osim implicitnim korisnicima takve su informacije od posebnoga značenja upravo inojezičnim govornicima, posebice stoga što, kao što je spomenuto, usvajanje frazeologije te nestandardnih i kolokvijalnih varijeteta spada u visoke jezične, pa i kulturološke kompetencije, koje je, barem kad je riječ o klasičnom institucionalnom učenju izvan matičnoga govornog okruženja, teško steći.

- (1) **PETRŽLEN – predávat' (strúhat') petržlen** *hovor.* (o žene, djevčati) nebyť pozývaná na zábave do tanca
 Máme penzistov toľkých, čo netancujú iba štvorylku. A djevčat – pozri, koľko ich strúha petržlen! (M. Kukučín)
rozumieť sa niečomu ako koza petržlenu *hovor. iron.* vôbec sa do niečoho nerozumieť, nemať nijaké vedomosti o niečom
 Nedudriže, lebo vidíš, nech som dobrý, dostaneš – ty sa tomu rozumieš ako koza petržlenu – a teda mlč! (J. Kalinčiak)
 (Smiešková 1988: 170)

Iz oblikovanja, uključujući i grafičku stranu, vremenski i opsegom diskrepantnih priručnika Smieškove (*ibid.*) te *Hrvatskoga frazeološkog rječnika* ([2003], 2014) Menac, Fink Arsovski i Venturina može se zaključiti da su prije svega namijenjeni širokoj monolingvalnoj publici. Autori hrvatskoga izdanja u predgovoru doduše napominju da većina jedinica

bezkvivalentnih jedinica koje svojim oblikom i značenjem u standardnom varijetetu nemaju pandana preko raznih tipova nepodudarnosti (razlike u motivaciji, slikovitosti, leksičkom sastavu te fonološkim i morfosintaktičkim obilježjima) do potpuno istovjetnih frazema u dvama varijetetima istoga jezika. Samo se posljednji, prema njemu (*ibid.*: 80), ne mogu smatrati dijalektima u pravom smislu riječi, kakvima su u prvom redu bezkvivalentni, dok su najbrojniji oni između dvaju krajeva kontinuuma.

- 4 U Oravčevu (2014) rječniku kao razgovorni frazem zabilježen je samo drugi. Zbog promjene stila života i društvenih normi prvi, koji se odnosi na djevojke koje na zabavama nisu pozvane na ples, danas se vrlo vjerojatno može smatrati zastarjelim izrazom.

pripada razgovornom jeziku, međutim, u njihovoj leksikografskoj obradi ne koriste pripadajuću oznaku, vjerojatno je smatrajući na neki način i zalihosnom. Moglo bi se reći da ovaj rječnik pretežno obuhvaća suvremeni opći razgovorni frazemski fond, a iako je riječ o teritorijalno nediferenciranoj građi, u nekim se jedinicama reflektira i dijatopijska varijabilnost koja bez kvalifikatora regionalne ograničenosti neizvornim govornicima može izmaknuti (v. 2.i.). I po pitanju stila riječ je o heterogenom materijalu, ali obilježja poput šaljivosti, ironičnosti, meliorativnosti, eufemističnosti, pejorativnosti, vulgarnosti i dr. također izostaju. U slučajevima u kojima izrazita markiranost komponente (npr. prisutnost regionalizma ili lokalizma, tabuiziranoga pojma (v. 2.ii.) i sl.) utječe na sociolingvistički i stilistički status cijele strukture, o (ne)prikladnosti uporabe frazema u raznim kontekstima korisnici ipak mogu posredno zaključiti i bez oznaka.

(2.i.) **FAJER**

dignuti / dizati fajer

dignuti / dizati galamu (viku), izgrđiti / grđiti *koga*

Taj dan smo se Kaučeli i ja triput opijali i trijeznili, i to joj se činilo zabavnim, a sad DIŽE FAJER. Pojma nemam, ja se nisam promijenio, a ona... (Popović)

(2.ii.) **MUDO**

imati muda <za što>

imati odvažnosti (hrabrosti) da se poduzme što rizično, iskazati hrabrost

Mali moj, – rekao je moj prijatelj – IMAO SI MUDA zaploviti u ovu avanturu.

Samim time pokazao si hrabrost i to je mnogo za početak. (Šalković) (...)

(Menac i sur. 2014: 123, 343)

Slovački je frazemski fond uključen i u dva višejezična rječnika zagrebačke frazeološke škole – *Hrvatsko-češko-slovački frazeološki rječnik* (Menac i sur. 1998) i *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema* (Fink Arsovski i sur. 2006). Navedeni priručnici predstavljaju bogat izbor građe za hrvatsko-slovačke frazeološke usporedbe, a od posebne su koristi i u prevođenju, ali kao i u slučaju *Hrvatskoga frazeološkog rječnika* i u njemu izostaju sociolingvističke i stilističke odrednice koje bi olakšale adekvatnu uporabu jedinica s obzirom na profil govornika, registar, kontekst i sl. Premda je u okviru navedene škole došlo do teorijskoga promišljanja ove problematike (v. i Fink Arsovski 1986; Hrnjak 2016 i dr.), može se primijetiti da se to do sada ipak nije značajnije reflektiralo u njezinoj frazeografskoj praksi, dok je takvo što u posljednjem tipu višejezičnih frazeoloških rječnika teško i očekivati.

U posljednje vrijeme, međutim, dolazi do pomaka i u toj leksikografskoj tradiciji što potvrđuje i tematski *Rječnik animalističkih frazema* (Vidović Bolt i sur. 2017), koji je manje po broju i tipu, a više po vizualnom oblikovanju oznaka otišao korak dalje. U skladu sa suvremenim prijelazom dominantno tekstualnih generacija u one pretežno vizualne, što posebno vrijedi za tzv. generaciju Z, autorice su umjesto uvriježenih kratica koristile tri tipa ikona. Prema riječima iz predgovora (*ibid.*: 19), ikononom pogrbljenoga starca ne označavaju se arhaični frazemi, nego oni koji doduše pripadaju pasivnom fondu, ali ipak postoji mogućnost njihove revitalizacije ili pak teritorijalno ograničene jedinice (npr. u *prve kokote*; *ibid.*: 65). Ovaj kvalifikator, dakle, s jedne strane može imati sociolektno značenje,

odnosno označavati pripadnost jedinice gerijatrijskom idiomu,⁵ a s druge i dijalektnu vrijednost, točnije indicirati regionalni ili lokalni identitet (govornika). S druge strane dva emotikona upućuju na različite stupnjeve situacijske ograničenosti frazema – emotikon s prekriženim ustima odnosi se na jedinice vulgarnijega karaktera (npr. *hladiti jaja*; *ibid.*: 51), dok onaj s rukom preko usta signalizira da je riječ o izrazito neformalnom, razgovornom izrazu (npr. *dobiti po gubici*; *ibid.*: 44). Rjeđe su zabilježene i njihove kombinacije (npr. *povezani kao guščja govna*, koji nosi prvu i treću oznaku; *ibid.*: 49). Ovakvo grafičko rješenje, koje nedvojbeno dinamizira uporabu rječnika, prije svega je prilagođeno mlađim korisnicima više naviklima na ikoničke nego slovne vizualne poticaje. Riječju, riječ je o priručniku koji uz aktivni frazemski fond čuva i starije stanje za mlađe naraštaje, upućujući pritom na neke njegove stilističke i sociolingvističke aspekte.

Budući da bi opći jednojezičnici trebali sadržavati (gotovo) isključivo standardnojezične frazeme,⁶ prevoditelji se prilikom prevođenja tekstova koji uključuju neki od nestandardnih ili kolokvijalnih varijeteta, razumljivo, mogu ponajviše osloniti na rječnike dijatopijskih,⁷ dijastratičkih i dijafazijskih varijeteta. Vulić i Maresić (1998: 395–396) u analizi rječnika čakavskih i kajkavskih govora razlikuju tri tipa leksikografske obrade frazema primjenjivih i u analizi odabranoga korpusa: i) zasebne frazeološke rječnike, ii) rječnike u kojima su frazemi integrirani u leksikografski članak (u cjelini i s posebnom oznakom ili bez nje, izdvojeni unosi sa sinsematičkom riječi koja se pojavljuje samo u njima), iii) rječnike u kojima su frazemi zabilježeni samo u okviru egzemplifikacija. U analiziranom korpusu dominiraju različiti tipovi drugoga modela, a u rijetkim se primjerima pojavljuje i treći, dok je prvi samo hrvatskim specifikumom.

Jedan od eklatantnih primjera leksikografskoga sjecišta dijalek(a)ta, sociolek(a)ta i regist(a)ra, uključujući djelomice i dijakronijski aspekt, jest *Rječnik žargona splitskih mladih naraštaja* (1990) R. Vidovića, koji poput drugih rječnika toga tipa obuhvaća leksik i u manjoj mjeri frazeologiju neformalnoga urbanolekta mladih u Splitu u drugoj polovini prošloga stoljeća. U primjeru (3) pozornost plijeni dobroano skraćen leksikografski opis, koji uključuje i rezultate anketiranja ispitanika, jedne tadašnje jezične inovacije, točnije uporabe leksema *baza* (3.i.), koji se, prema Vidoviću, pojavljuje i kao sastavnica frazema (v. oprimjerenje izraza *popit(i) bazu*). Iz navedenih je primjera vidljivo da su u ovaj rječnik inkorporirani frazemi različitoga uporabnog radijusa – od općega razgovornog jezika (3.ii.1) preko splitskoga mladenačkoga govora (3.i.) do narkomanskoga žargona (3.ii.2), što je, doduše i bez razrađenoga sustava pokrata, uglavnom eksplicirano.

5 Navedeni termin, koji se sve učestalije rabi u slovačkoj sociolingvistici, još nije zaživio u hrvatskom jezikoslovlju, iako su dijalektološka i druga istraživanja pretežno usmjerena na stariju populaciju. U nekim od analiziranih rječnika, poglavito dijalektnim, a u manjoj mjeri i frazeološkim, zabilježena je tendencija čuvanja i starijega, pasivnoga fonda.

6 Zastupajući taj stav, Hudeček i Mihaljević (1997: 32) postavljaju i pitanje načina uključivanja u opće rječnike frazema koji za sastavnicu imaju nestandardni leksem (npr. *špansko selo*), pri čemu je posebnim problemom njegovo pridruživanje (nad)natuknici.

7 U hrvatskom slučaju pritom treba razlikovati rječnike književnih (npr. *Rječnik kajkavskog književnog jezika*, <http://kajkavski.hr/>) i organskih lekata.

- (3.i.) **baza** *f* – riječ vrlo širokog semant. polja, frazeološka proteza za gotovo svaki kontekst; na moj upit »Što je *baza*?« dobio sam ove odgovore: »Baza je isto što i fora ili štos. To je misao koja, u trenutku kada je izgovorena, izaziva smijeh. Izgovara se kada se želi zabaviti društvo; npr. »Tu bazu si čuo sinoć na radiju!«« (...) »Popio si bazu« znači povjervovao si, prevario si se; »riknjavao baze za smijadu« izvaljivao baze za smijanje, R 21. 6. 1987; »nije stvar u ispitu, baza je na drugoj strani« stud. Prema obavijesti mojih studenata *baza* se pojavila u govoru splitskih srednjoškolaca i studenata prije desetak godina.
- ii. 1) **puknit** *pf* – u izr. *puka mi je film* znači »prekipjelo mi je«, »dozlogrdilo mi je«, »bilo mi je dosta«; u starijem split. govoru *utràlo* me, *foťàlo* me, skoči mi je trentaùn; »i onda kad mi je puka film, izderala sam se pošteno« stud. 1990. TS *puknuo film*, DA *puko film*.
- 2) **puknit** *pf* – u narkomanskom žargonu izr. *puknit aut* znači promašiti žilu pri ubodu u drogiranju, »a šta ti je ta kvrga? – to san ti jučer puka aut ... a ruka kâ Mosor ... « stud. 1990.
(Vidović 1990: 55–56, 75–76)

U ovom se kontekstu može spomenuti i *Rječnik splitskog govora* (2006) T. F. Magnera i D. Jutronić, koji je atipičan po tom što je za razliku od drugih dijalektnih rječnika, prvenstveno namijenjenih govornicima i zaljubljenicima u pojedine varijetete te profesionalnim korisnicima, usmjeren inojezičnoj anglofonij publici, zbog čega su natuknice osim na hrvatskom standardu rastumačene i na engleskom jeziku. U većini slučajeva riječ je o leksičkim jedinicama, premda su zabilježeni i kraći iskazi, uz koje autori rijetko koriste i pojedine sociolingvističke i stilističke oznake (*slang*, *derog.* i dr.). Iz ovoga je rječnika ekscerpiran tek manji broj frazema koji uglavnom nisu eksplicitno označeni, tj. obično su uvedeni po svom kategorijalnom značenju (npr. usklični *ajde u smòkve excl.*; *ibid.*: 2; v. i 4.i.), dok su u iznimnim slučajevima izdvojeni pod (nad)natuknicom (u 4.ii. pod sintagmom). U takvom tretmanu splitske frazeologije nije ostavljeno prostora ni za njezinu uporabnu specifikaciju.

(4.i.) činit ròge <i>I</i>	biti nevjeran	to be unfaithful
(4.ii.) máre bàli <i>m. pl.</i>	zabava je završena,	fun, entertainment,
(svršili su máre bàli)	gotovo je	the ball is over
(Magner, Jutronić 2006: 27, 96)		

Prema Buffinim riječima, njegov pretežno diferencijacijski i djelomično eksplikacijski *Slovník šarišských nářečí* (2004)⁸ ponajviše sadrži apelative starijih govornika koji su u manjoj mjeri kontaminirani standardnim jezikom. Kao i u drugim dijalektnim rječnicima, grada je pretežno prikupljena snimanjem spontanoga govora starijih ispitanika u vremenskom

8 Slovačka se narječja prema osobitostima i geografskom položaju dijele na zapadnoslovačko, istočnoslovačko i srednjeslovačko, koje je od 19. stoljeća i gramatičkom osnovicom standardnoga jezika. Kad je riječ o sociokulturnoj konotativnoj vrijednosti, koja je u prevođenju iznimno bitna, može se pojednostavljeno reći da su, posebno iz zapadocentrične perspektive glavnoga grada, upravo istočnoslovački govori, uz koje se veže i niz stereotipnih predodžbi (od pjevnosti varijeteta do ležernosti njihovih govornika), jedni od „čujnijih“. Regija Šariš, s najvećim mjestom Prešov, smještena je u sjeveroistočnom dijelu zemlje koji graniči s Poljskom.

rasponu od 1940-ih do 1980-ih te iz drugih izvora.⁹ Dio leksika u kojem su kodirani razni aspekti tradicijskoga života, prema tome, pripada arhaizmima, historicizmima, a samim time i pasivnom fondu. I sam autor stoga naglašava da je na neki način riječ o historijskom rječniku. Buffa prikupljenu dijalektnu leksičku građu dodatno geografski specificira koristeći se raznim prostornim koordinatama. U primjerima prisutnosti na području cijeloga ili većega dijela Šariša takve su oznake izostavljene, kod mjestimične zastupljenosti koristi se kratica *miest.*, dok se u drugim slučajevima određuje pripadnost izraza nekoj od jedanaest šariških oblasti (*ibid.*: 7–11). Ovaj autor usto rabi i širok spektar stilističkih kvalifikatora leksema – od oznaka za učestalost uporabe (*zried.*) preko onih za dijakronijski status (*star.*, *zast.*, *nov.*) do indiciranja ekspresivnosti, emocionalnosti, aksiološkoga suda i figurativnosti (*expr.*, *fam.*, *hypok.*, *iron.*, *pejor.*, *žart.*, *vulg.*, *pren.* i dr.). Rječnik je opskrbljen i sociolingvističkim podacima, kao što su pripadnost leksičkih unosa dobnim (*det.*)¹⁰ ili profesionalnim sociolektima (*klamp.*, *kováč.*, *krajč.*, *mur.*, *obuv.*, *remes.*, *stol.*, *tes.*). Frazeološka i paremiološka građa, čije se značenje tumači samo u slučajevima kada nije posve jasno, u skladu sa suvremenim leksikografskim standardima navedena je na kraju natuknica. Za razliku od podrobnih leksičkih markera frazemi u ovom rječniku, koji je poput drugih dijalektnih rječnika prvenstveno namijenjen domaćoj publici, nisu ni na kakav način sociolingvistički i stilistički kvalificirani. U primjeru (5) izdvojena je natuknica s poredbenim frazemom koji u B-dijelu sadrži kulturem, točnije slovački gastronomski simbol – *bryndzu*. Ovaj, na šariškom području mjestimice zastupljen, ustaljeni izraz, kao što je vidljivo u egzemplifikaciji, odnosi se na jezičavu ženu čije su riječi oštre poput zreloga ovčjeg sira. Premda se negativan stav prema denotiranoj pojavi može naslutiti, korištenjem pripadajuće i drugih oznaka svakako bi se olakšala recepcija i produkcija ovoga frazema i kod govornika kojima šariški govori nisu bliski.

(5) **brindza, brendza** miest. ž. bryndza: *haluški s brindzu*
Ščipe jak stara brindza ZŠ (o jazyčnici)
 (Buffa 2004: 31)

Možda najveća razlika između leksikografske obrade slovačkoga i hrvatskoga dijalektnog frazemskog fonda počiva u činjenici da su u prvom slučaju frazemi u pravilu uključeni u rječnike mjesnih govora ili (skupine) dijalekata, dok u drugom primjeru postoji razvijena dijalektna frazeografija,¹¹ nastala pod okriljem zagrebačke frazeološke škole i zagrebačkih dijalektologa. Takva se praksa za sada kreće od rječnika mjesnih idioma do onih (skupine) dijalekata. Menac-Mihalić (2002: 49) u radu koji je prethodio njezinim dijalektnim frazeološkim rječnicima upozorava na jedan od problema sastavljanja višedijalektnoga, a može se

9 Buffa (*ibid.*: 7) naglašava da mu je najboljim informantom za frazeologiju bila majka.

10 S obzirom da je ovaj rječnik baziran na govoru starijih, dječji govor biva obilježenim.

11 Maresić, J. 1995. Mali frazeološki rječnik govora Podravske Sesveta. *Podravski zbornik*. str. 219–236; Matković, D. 2004. *Rječnik frazema i poslovice govora Vrboške na otoku Hvaru*; Menac-Mihalić, M. 2005. *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj*; Maresić, J., Menac-Mihalić, M. 2008. *Frazeologija križevačko-podravske kajkavskih govora s rječnicima*; Peruško, M. 2019. *Frazeološki rječnik medulinskoga govora*; Frančić, A., Menac-Mihalić, M. 2020. *Rječnik frazema i poslovice međimurskoga govora Svete Marije. Kaj? Storijska Kanižaj!*.

slobodno reći i bilo kojega viševarijetetskog frazeološkog rječnika – odabir tzv. uopćenoga frazema, točnije njegova fonološkoga, morfosintaktičkoga i tvorbenoga oblika te leksičkoga sastava.¹²

Do navedenih problema, razumljivo, može doći i u izradi rječnika nekoga urbanolekta, kao što je što je primjerice opsežna *Frazeologija splitskoga govora s rječnicima* (Menac-Mihalić, Menac 2011)¹³ u kojoj se u odabiru reprezentativnih varijanti prednost davala oblicima koje su koristili stariji fetivi informanti.¹⁴ Osim lokalnih realizacija frazema koji su rasprostranjeni i u govorima drugih narječja i dijalekata, ovakav tip rječnika posebno je vrijedan zbog bilježenja jedinica uskoga teritorijalnog raspona do čijega značenja i eventualnih ekvivalenata prevoditelji mogu teže doći. Prema nekim autorima (npr. Šipka 2009: 69), upravo je u nestandardnim varijetetima veći broj kulturno uvjetovanih metafora, što se reflektira i na frazeološkom planu, i to u postojanju većega broja bezekvivalentnih jedinica, koje s jedne strane nemaju pandana u formalnom i/ili sadržajnom smislu, a s druge u identitetskim konotacijama. Poredbeni frazem u primjeru (6) vjerojatno se može smatrati lokalizmom, iako je moguće da je zbog popularnosti Smojina *Veloga Mista* razumljiv i u drugim područjima Hrvatske. Kao što je vidljivo, frazemima u ovom rječniku nisu indicirane ni stilistička vrijednost ni sociokulturne konotacije, stoga se korisnik poput prevoditelja prilikom susreta s ovom i sličnim jedinicama mora osloniti na vlastitu jezičnu i (inter)kulturnu kompetenciju te druge resurse.

(6) MARE

bit (postat i sl.) ka Mare Mulica biti (postati i sl.) debela i lajava žena: *Dòšla si kâ Máre Mùlica, kò bi te prìpozna.*
(Menac-Mihalić, Menac 2011: 98)

Kad je riječ o pretežno dijastratičkoj i dijafazijskoj raslojenosti, prevoditelj koji ima kombinaciju hrvatskoga i slovačkoga jezika na raspolaganju ima tri rječnika. Uz stariji i opsegom skromniji Hochelev (1993), tu su još i Sabljakov ([1981], [2001], 2013)¹⁵ te Oravčev (2014) koji s jedne strane obuhvaćaju veliki broj razgovornih jedinica zabilježenih u postojećim općim i frazeološkim rječnicima, ali usto inkorporiraju i leksikografski manje ovjerenu građu socijalno, a kod Sabljaka i teritorijalno obilježenih lekata. Za razliku od prethodno spomenutih rječnika nestandardnih varijeteta, u potonjim su sociolingvistički i stilistički kvalifikatori potvrđeni i u opisu frazema. Pritom se mora priznati da su u sustavnom bilježenju različitih

12 Međutim, u kasnijoj su frazeografskoj praksi Menac-Mihalić i suradnice (Menac-Mihalić 2005; Maresić i Menac-Mihalić 2008; Frančić i Menac-Mihalić 2020) ipak iznašle rješenja za probleme s varijantnim oblicima, pa se tako primjerice kad je riječ o fonetsko-fonološkim odstupanjima u oprimjerenim (nad)natuknicama navodi češći oblik na koji se upućuju oni manje frekventni, oblici s diftongizacijom i samoglasničkim pomacima nemaju status uopćenih frazema, a takve se promjene zanemaruju i pri abecediranju.

13 Navedene su autorice sastavile i rječnik *Frazemi i poslovice u dalmatinsko-venecijanskom govoru Splita u 20. stoljeću* (2014).

14 U uvodnoj se studiji na odabranim frazemima demonstriraju razlike između govora starijih i mlađih (*ibid.*: 23–27).

15 Počevši od zagrebačkoga šatrovačkog u prvom izdanju, Sabljak je naredna izdanja proširivao i razgovornom građom iz drugih većih mjesta.

tipova i stupnjeva markiranosti Hochel (*mlád., žiac.* i dr.)¹⁶ i posebno Oravec (*hovor., subšt., slang., expr., hrub., vulg.* i dr.) nešto sustavniji. Zanimljiva je Hochelova (*ibid.*: 32) opaska da stilističku karakteristiku navodi samo u slučajevima markiranosti izraza, ali iz perspektive slenga, ne standardnoga jezika. Sabljak pak frazeme, poput Magnera i Jutronić, uvodi na dva načina – kao samostalne natuknice ili pod (nad)natuknicom odabranom prema proizvoljnim semantičkim kriterijima. Pritom najčešće specificira njihovu teritorijalnu zastupljenost (*reg., lok.*, naziv oblasti ili mjesta) i neka stilska obilježja (*pogr.* i sl.), a u rijetkim primjerima tumači i njihovo podrijetlo i motivaciju. Zanimljivo je da rječnik vrvi vulgarnim mačističkim izrazima za žene koje se pretežno poimaju kao seksualni objekt, čega nisu lišeni ni spomenuti slovački priručnici, ali takvi unosi ne nose nikakve odrednice stila, što otvara i određena tumačenja o njihovim implicitnim recipijentima. Iako broj i učestalost korištenja sociolingvističkih i stilističkih kvalifikatora u ovom tipu rječnika varira, ipak se mora priznati da oni u usporedbi s većinom drugih nude iscrpnije podatke koji prevoditelju olakšavaju posao.

- (7.i.) **adidaska** (...) ◦ *dat'* (komu) *a-y* (mlád.) *rozisť sa s kým* (Hochel 1993: 40)
- (7.ii.) **mať** (...) ● v spoj. **m. dost'** *slang.* ► 1. *byť opitý al. omámený drogou* 2. *byť zbitý* ● v spoj. **m. filipa** *hovor.* ► *mať dôvtip, vtíp, bystrosť* ● v spoj. **m. fôr/fóra** *subšt.* ► *mať náskok, prednosť, výhodu* (...) ● v spoj. **m. gule** *vulg.* ► *byť odvážny, priebojný* (...) (Oravec 2014: 126)
- (7.iii.) **rosa** ♦ **mlad k'o rosa u podne** – (*pogr.*) ne više tako mlad, ostario; **prduo je na rosu** – nema mu spasa, gotov je, umrijet će
- (7.iv.) **puntati brokvu** – (*lok. Split*) ostaviti, napustiti (djevojku/mladića) (Sabljak 2013: 376, 358)

Naposlijetku, u većini obostranih hrvatsko-slovačkih rječnika frazemi nisu popraćeni indikatorima njihovoga sociolingvističkog ni stilističkog statusa, izuzev Takáčeva (1999) dvojezičnika sa širokim spektrom kvalifikatora ipak premjestiti – koji se kod frazemskih jedinica ipak koriste rijetko (npr. *raditi iz petnih žila, radi se sve u šesnaest i istući kao vola u kupusu* označeni su kao popularni, razgovorni, pučki (*pop.*), *rak rana* kao figurativna (*fig.*) i dr.; *ibid.*: 403, 612).

Zaključno, različiti tipovi rječnika ovisno o njihovoj namjeni i korisnicima zahtijevaju različite načine inkorporiranja frazemskih jedinica i pripadajućih sociolingvističkih, stilističkih i inih podataka o njima. U analiziranim frazeološkim rječnicima, uključujući i dijalektne, oznake koje upućuju na uporabnu vrijednost frazema zabilježene su u dvama (Smiešková 1988; Vidović Bolt i sur. 2017). U uspoređivanim rječnicima (skupine) organskih govora markere najsustavnije rabi Buffa (2004), međutim, oni su u ovom tipu priručnika

16 Kao jedan od pionira, koji se u slovačkoj filologiji najsustavnije bavio slengom iz raznih rakursa (translatološkoga, leksikografskoga i dr.), Hochel u svom rječniku sustavno navodi socijalnodijalektna obilježja jedinica, i to pretežno leksičkih. U slučaju općeraširene jezgre slenga ne koristi nikakvu oznaku, kod srednjega sloja s blagom naznakom provenijencije rabi kvalifikator (<, npr. <*šport.*), dok rubne, socijalno izrazito ograničene slojeve indicira oznakama za niz sociolekata (npr. *dets., hud., lek., štud., voj.* i dr.; *ibid.*: 28–29, 34–37).

ipak ograničeni na leksičku razinu. S druge strane, u dvama rječnicima razgovornoga jezika (Sabljak 2013; Oravec 2014) i frazemi bivaju sociolingvistički i stilistički kategorizirani, posebno u potonjem primjeru. U prijevodnim se rječnicima pak takvi podaci pronalaze iznimno rijetko (Takáč 1999).

Na koncu, postavlja se pitanje što bi se u leksikografskom opisu frazemske građe postiglo uvođenjem takvih oznaka i kome bi one bile namijenjene. Informacije o pripadnosti frazemskih jedinica pojedinom varijetetu ili njihovim stilskim obilježjima u prvom bi redu koristile profesionalnim korisnicima rječnika (prevoditeljima, istraživačima), kao i onima koji žele savladati neki strani jezik na višoj razini, dok bi u svim drugim slučajevima takvi podaci vjerojatno bili opterećujući. O izazovima sastavljanja i objavljivanja takvoga priručnika ne treba ni govoriti. U potrazi za adekvatnim rješenjem, koje će ne samo oblikom i značenjem, nego i sociolingvističkom i stilističkom vrijednošću odgovarati izvornom ustaljenom izrazu, prevoditelji stoga moraju znati „čitati između rječnika“ te se, oslanjajući se na vlastitu jezičnu i (iner)kulturnu kompetenciju, koristiti i drugim jezičnim resursima.

LITERATURA

- Barčot, Branka, „O stilističkoj obojenosti hrvatskih frazema s historizmom ili arhaizmom kao sastavnicom“, u: *Svijet stila, stanja stilistike*, Ryznar, Anera (ur.), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2015. <https://stilistika.org/barcot> (Datum pristupa: 6. 11. 2021.)
- Buffa, Ferdinand, „K karakteristike nárečovej frazeológie“, *Slovenská reč*, 60, 1995., str. 76–80.
- Buffa, Ferdinand, *Slovník šarišských nářečí*, Náuka, Prešov, 2004.
- Fink-Arsovski, Željka, „Neke odrednice kolokvijalnog frazeologizma“, *Strani jezici*, 2, 1986., str. 98–103.
- Fink Arsovski, Željka; Kržišnik, Erika; Ribarova, Slavomira; Dunkova, Tatjana; Kabanova, Natalija; Trostinska, Rajisa; Mironova Blažina, Irina; Spagińska-Pruszek, Agnieszka; Vidović Bolt, Ivana; Sesar, Dubravka; Dobričková, Mária; Kursar, Maria, *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*, Knjigra, Zagreb, 2006.
- Hoichel, Braňo, *Slovník slovenského slangu*, HEVI, Bratislava, 1993.
- Hrnjak, Anita, „Rodna informacija u frazeološkom rječniku (na primjeru hrvatskog i ruskog jezika)“, u: *Лексикографията в началото на XXI в. Доклади от Седмата международна конференция по лексикография и лексикология (София, 15-16 октомври 2015 г.)*, Благоева, Диана, Колковска, Сия (ur.), Издателство на БАН, София, 2016., str. 442–450.
- Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica, „Frazeologija u općem rječniku: leksikografske dvojbe i mogući odgovori“, *Filologija*, 28, 1997., str. 21–34.
- Magner, Thomas F.; Jutronić, Dunja, *Rječnik splitskog govora. A Dictionary of Split Dialect*, Dubrovnik University Press, Durieux, Dubrovnik, 2006.
- Menac, Antica, „Pitanja stilističke kvalifikacije u općim i frazeološkim rječnicima“, *Filologija*, 30–31, 1998., str. 261–266.
- Menac, Antica; Sesar, Dubravka; Kuchar, Renata, *Hrvatsko-češko-slovački frazeološki rječnik s indeksom čeških i slovačkih frazema*, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1998.
- Menac, Antica; Fink-Arsovski, Željka; Venturin, Radomir, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2014.

- Menac-Mihalić, Mira, „Problemi izrade višedijalekatnoga frazeološkog rječnika“, *Filologija*, 38–39, 2002., str. 49–55.
- Menac-Mihalić, Mira; Menac, Antica, *Frazeologija splitskoga govora s rječnicima*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2011.
- Mlacek, Jozef, „O štylistickej klasifikácii frazeologizmov“, *Jazykovedný časopis*, 2, 30, 1979., str. 134–143.
- Muhvić-Dimanovski, Vesna, „Neki problemi prezentacije frazeologizama u frazeološkim i općim rječnicima“, *Filologija*, 20–21, 1995., str. 323–330.
- Oravec, Peter, *Slovník slangu a hovorovej slovenčiny*, Maxdorf, Praha, 2014.
- Sabljak, Tomislav, *Rječnik hrvatskoga žargona*, Profil, Zagreb, 2013.
- Smiešková, Elena, *Malý frazeologický slovník*, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1988.
- Šipka, Danko, „Frazemi i druge višerječne lekseme u dvojezičnoj leksikografiji“, *Südslavistiik-online*, 1, 2009., str. 65–72. <http://www.suedslavistik-online.de/01/sipka.pdf> (Datum pristupa: 14. 11. 2021.)
- Takáč, Ferdinand, *Hrvatsko-slovački rječnik. Chorvátско-slovenský slovník*, Školska knjiga, Zagreb, 1999.
- Vidović, Radovan, „Rječnik žargona splitskih mlađih naraštaja“, *Čakavska rič*, 1, 18, 1990., str. 51–87.
- Vidović Bolt, Ivana; Barčot, Branka; Fink- Arsovski, Željka; Kovačević, Barbara; Pintarić, Neda; Vasung, Ana, *Rječnik hrvatskih animalističkih frazema*, Školska knjiga, Zagreb, 2017.
- Vulić, Sanja; Maresić, Jela, „Frazemi u rječnicima izvornih čakavskih i izvornih kajkavskih govora“, *Filologija*, 1, 30, 1998., str. 395–402.

O LEXIKOGRAFICKOM STATUSE (NE)SPISOVNÝCH FRAZÉM (NA CHORVÁTSKYCH A SLOVENSKÝCH PŘÍKLADOCH)

V nadväznosti na výskum prekladu (ne)spisovných frazém v literárnom diskurze príspevok sa venuje postaveniu sociálne, geograficky, situačne a/alebo štylisticky označených ustálených slovných spojení v základných prekladových pomôckach – frazeologických, nárečových, hovorových a prekladových slovníkoch chorvátskeho a slovenského jazyka. Hoci ide o blízke slovanské jazyky, a svojim spôsobom aj filológie, spomínané lexikografické tradície vykazujú (aj) niektoré osobitosti, najmä v spracovaní nárečového frazeologického materiálu. Je všeobecne známe, že bezekvivalentné frazémy, za ktoré sa v širšom zmysle môžu považovať aj jednotky, ktoré patria k nespisovným varietám, sú veľkou výzvou pre prekladateľov, ktorí si ich denotatívny význam a sociokultúrne konotácie, ako aj adekvátne prekladové riešenie, zvyčajne najskôr overia v uvedených lexikografických a frazeografických príručkách. V článku sa preto osobitná pozornosť venuje kvalifikátorom sociolingvistickej a štylistickej hodnoty frazém vo vybraných frazeologických a prekladových slovníkoch a ich spracovaní v slovníkoch nespisovných a hovorových variet dvoch jazykov.

Kľúčové slová: frazéma; chorvátsky jazyk; (ne)spisovná varieta; slovník; slovenský jazyk

«ДОКАТИЛИСЬ, ДОПРЫГАЛИСЬ, ДОСКАКАЛИСЬ!» (О ФРАЗЕОЛОГИЗАЦИИ ЗНАЧЕНИЙ НЕКОТОРЫХ ГЛАГОЛОВ С ПРИСТАВКОЙ ДО-)

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.161.1'373.7

811.161.1'373.612

[HTTPS://WWW.DOI.ORG/10.17234/9789533790121.09](https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.09)

В настоящей статье на примере нескольких глаголов русского языка из кинофильма «Живет такой парень», многие из которых приобрели новую актуальность в современной российской жизни, мы проследим за динамическими процессами в развитии форм, функций и значений анализируемых слов за прошедшие десятилетия.

Ключевые слова: глаголы с приставкой до-; эволюция значений; переинтерпретация; фразеологизация

0. Приведенная в названии статьи фраза является цитатой из кинофильма известного писателя и режиссера Василия Шукшина «Живет такой парень» (премьера в 1964 г.). Кинофраза в исполнении молодого тогда артиста Леонида Куравлева безусловно стала крылатым выражением. Если сегодня набрать эту фразу в поисковик, то сразу появится масса ссылок на фильм, и, конечно же, можно просмотреть и отрывок, в котором она прозвучала. Смысл ее как нельзя лучше объяснит дефиниция одного из значений приставки до- в любом толковом словаре русского языка, например:

доведение действия до определенного (иногда отрицательного) результата: *дозвониться, дозваться, доболтаться, довоеваться, добежаться, довести себя до каких-л. неприятных последствий: Добегался до инфаркта* (БТС 2004: 263).

В. Шукшин гениально почувствовал фразеологическое значение таких глаголов, поэтому использовал широко применяемое выражение типа *Как докатились вы до жизни такой!* (здесь негативная оценка возникает благодаря переносному значению глагола *докатиться*) для усиления комического эффекта путем гиперболизации: «*докатились, допрыгались, доскакались!*», создав тем самым общенародное крылатое выражение.

Глагол *докатиться* в своем прямом значении ничем особым не выделяется из ряда похожих глаголов со значением: 'доведение действия до его завершения, достижение цели': *Мяч докатился до ворот. Докатили колесо до трактора. Доехали хорошо. Добрался до города на попутке. Досмотрели фильм до конца.* Но вот два

следующих элемента кинофразы уже не так просто найти в нейтральных контекстах. Можно *допрыгать до двери на одной ноге*, но трудно *допрыгаться до беды* иначе, чем в переносном смысле. Можно спокойно *дочитать книгу до конца / до середины*, но *дочитаться* можно только до неприятных последствий, например – *до головной боли*.

Краткий экскурс в семантику всего нескольких глаголов, естественно, не преследует цели исчерпывающего анализа. Только для современного русского языка описание различных связанных (идиоматических) значений, коннотаций, вербальных ассоциаций у слов с приставкой *до-* могло бы стать предметом большого исследования. В одном из интервью известный московский лингвист Екатерина Владимировна Рахилина говорила:

Значения слов меняются, и это процесс, который свойствен языку в любой период его истории. Эти эффекты легко наблюдать, прежде всего, на материале глаголов, у которых появляются новые метафоры, сдвигается значение, а с ним и меняется способ сочетания с соседними зависимыми существительными, который называется управлением...Такая смена управления произошла, например, с глаголом *грузить* (*грузите апельсины бочками*) vs. *Не грузи* меня своим героическим прошлым, ладно?¹

Похожие процессы и породившие их причины мы постараемся показать и на представленном в нашей статье материале.

1. Список русских глаголов с приставкой *до-* состоит из нескольких десятков членов от *добавлять / добавить* до *дошурупить* и *дошутиться* (БТС 2004: 263–282) и, очевидно, этот список открытый, о чем свидетельствует следующий пример из Интернета:

<...> в области трудового права Германии, где граждан виртуального «фейсбукистана» могут лишить реального рабочего места с обоснованием «дофейсбучился»²

Если просто воспользоваться данными и описаниями из стандартного толкового словаря русского языка, то и в этом случае перед нами открывается не совсем обычная картина. Выясняется, что чуть ли не большая часть глаголов с приставкой *до-* используется не в своем первоначальном, прямом значении, а в значениях, возникших в результате переинтерпретации. За базовую основу мы возьмем *Большой толковый словарь русского языка* под редакцией С.А. Кузнецова (БТС 2004), из которого приведем вначале (сокращенно) дефиницию общих значений приставки *до-*:

до- приставка, служит для образования глаголов, обозначает: 1) доведение действия до его завершения, достижение цели – *дочитать, доехать*; 2) пополнение чего-либо до известной меры, до нормы – *докупить, досыпать*;

1 <https://sn.ria.ru/20151106/1314883731.html> (Дата обращения: 14.10.2021)

2 <https://blog.pravo.ru/profile/1469/created/comments/> (Дата обращения: 14.10.2021)

3) доведение действия до определенного (иногда отрицательного) результата: *дозвониться, дозваться, доболтаться, довоеваться, добежаться, довести себя до каких-л. неприятных последствий: Добежался до инфаркта* (БТС 2004: 263)

Очевидно, что нас будут интересовать прежде всего переносные, переосмысленные, иначе говоря – идиоматизированные значения глаголов с *до-*, которые описывает дефиниция 3).

Из материала словаря (БТС 2004) мы выберем сначала примеры, так сказать, «классических фразеологизмов» (разного типа), в которых имеется глагольный компонент с приставкой *до-*. В БТС такие фразеологические единицы (далее ФЕ) помещены в основном «за ромбом»: *Довел до белого каления. Дойти до точки. Догнать ветра в поле. Петербург, доложу я вам, город замечательный. Нос не дорос. Досталось ей на орехи.*

Участие во ФЕ таких глаголов не связано напрямую с их особым (переносным) значением, а мотивировано другими причинами, так, например, это (рядом со значением «незрелости» кого-то) рифма в идиоме *нос не дорос*.

2. Следующей категорией случаев использования глаголов с *до-* в значении ‘доставить действие до отрицательного результата / неприятного последствие’ является ситуация, когда глагол в некотором выражении, в словосочетании фигурирует в своем прямом значении, на которое как бы «накладывается» значение неприятного последствие:

До того довертелся, что куртку порвал. Договорился до чепухи. Долечился до того, что без операции не обойтись. Кто это додумался звонить ночью? С трудом доволочил ноги. Никого не докричишься. Домогаться власти. Домогались, сами себя лечим. Домучил диссертацию / статью. У соседа куска хлеба не допросишься. Допек (допечь) ее злыми шутками. Едва доплелась до своей кровати. Допарился до обморока. Еле допер (допереть) мешок. Допился до чертиков. Дописался до нелепостей. Допоил до потери здоровья. Доругались до драки. Досмеялся до слез. Ну вот, дошалился! Смотри, дофилософствуешься!

Действительно, в примерах выше субъект действия и *вертелся, и говорил, и волочил, и кричал, и просил, и смеялся* и т.д., но это – по ряду причин – привело к отрицательному результату. Хотя в случае *домучил статью* (как хорошо эта ситуация известна, очевидно, и многим авторам данного сборника!) субъект, конечно же, сам переживал творческие муки, а не «мучил» продукт своего творчества. Здесь глаголы обычно не вступают в устойчивые выражения, а функционируют как бы «сами по себе», но вот в случаях *домогаться власти* и *допиться до чертиков* уже прослеживается идиоматичность.

3. Теперь рассмотрим следующие примеры: *Ну ты меня достал. Болезнь его доконала. Это известие добило старика. Спектакль дозрел. Брат быстро догорел и перестал верить в свои силы.*

Здесь мы имеем, безусловно, случай вторичной семантизации, переинтерпретации. Характерен для современного русского языка хорошо известный случай с глаголом *достать*. Вот несколько контекстов из Национального корпуса русского языка (НКРЯ):

*Я не умею!— Слушай! Ты **достал**. Что ты заладил «не умею, не умею»!
Из рации тут же громко раздается усталый раздраженный голос: «Семнадцатый, а семнадцатый, не пойти ли тебе на фиг, **достал** уже!»
В то время когда он был правой рукой Караяна и властвовал над «Deutsche Gramophone» и на Зальцбургском фестивале, он **достал** всех организаторов концертов.
Достали меня все. И этот дневник меня тоже **достал**. А не пойдешь ли ты в жопу,дневник?
Достал уже всех со своей машиной. — Дверцу закрой. — Я ее закрыла.
Не-ет, этот выскочка положительно всех **достал**!*

Это значение, возникшее в разговорном языке, очевидно, всего несколько десятилетий назад, уже фиксируется словарем (БТС 2004: 279): 5) довести кого-л. до крайне раздраженного состояния; сильно надоесть.

Примечательно, что использованный в толковании глагол *довести* сам является компонентом многих словосочетаний, где играет роль некоего оператора: *довести ... до слез / истерики / отчаяния / бешенства / безумия / сумасшествия / разорения*. Речь тут идет уже о «слабоидиоматичных фразеологизмах», т.е. коллокациях, или в терминологии Франтишека Чермака «квазифраземах». Очевидно, похожие случаи мы наблюдаем и в следующих контекстах (примеры из БТС 2004):

Дождать дело. Докопаться до истины. Из сада долетел запах липы. До деревни вмиг домахаем. Лошади мигом донесли нас до города. С гор донесло запах гари. Донесся до нас слух о новой беде. С трудом доскрипел до пенсии.

Прямое, более того, физическое значение глаголов (таких как *жать*, *копать*, *лететь*, *махать*, *скрипеть* и т.д.) отступает на второй план, происходит процесс метафоризации и фразеологизации, возникают новые смыслы, хотя в значении данных выражений как раз никаких «неприятных последствий» мы здесь не наблюдаем.

4. В каком-то смысле обратный процесс произошел примерно за одно столетие с другим глаголом с приставкой *до-*, а именно с широко используемым глаголом *добраться*. Одно из его старых значений отошло на периферию. БТС дает следующие определения трем основным значениям этого глагола, вот они:

- 1) (*Разг.*) достичь какого-л. места, затратив время и силы (*добрался до дома*);
- 2) прилагая усилия, узнать или понять что-л. (*добраться до сути / истины*)
- 3) получить возможность расправиться с кем-л., отомстить (*Уж я до тебя доберусь ...*) (БТС 2004: 264).

Первое значение является тоже результатом очень старой переинтерпретации: от прямого и очень широкого значения *братъ* до достаточного узкого, в основном про-

странственного значения ‘достичь какого-л. места’ пролегает, несомненно, долгий путь. Проиллюстрируем все три значения примерами из НКРЯ. Несмотря на не совсем понятную словарную пометку *Разг.* (разговорное), мы находим глагол в первом значении и у русских классиков, и даже в тексте, которому более 200 лет:

*Мне хотелось как-нибудь **добраться** до места, и мы въехали в аллею зверинца.* [Н. М. Карамзин. Письма русского путешественника (1793)]

*Расскажите только мне, как **добраться** до большой дороги.* [Н. В. Гоголь. Мертвые души (1842)]

*Гадко мне было, когда, усталый и от ходьбы и от мысли, **добрался** я вечером, часу уже в восьмом, в Семеновский полк.* [Ф. М. Достоевский. Подросток (1875)]

*Чем ближе к дому, тем легче: только бы **добраться** до своей деревни.* [Д. Н. Мамин-Сибиряк. С голоду (1891)]

Очевидно, близко к первому значению и следующее употребление, хотя вместо конкретного пространственного смысла здесь идет речь о «достижении места» в некой иерархии (различные статусы между студентами):

*Гоголь и Данилевский **добрались** только до звания риторов и, собственно, не имели бы права сидеть на этой лекции с товарищами-пиитами.* [В. П. Авенариус. Гоголь-студент (1898)]

Эти случаи широко распространены и в современном языке:

*Тем не менее кригсман благополучно **добрался** до рва и недалеко от угловой башины скатился с его крутого склона на дно.* [Василь Быков. Главный кригсман (2002)]

*Хоть какой-то стимул идти быстрее, а то иначе до дома до ночи не **добрешься**.*

[Ольга Зуева. Скажи, что я тебе нужна... // «Даша», 2004]

*Я нашел себе флэш игру про альпиниста который должен **добраться** до вершины горы <...>*[Переписка в icq между agd-ardin и Колючий друг (2008.02.08)]

Второе значение мы обнаружили в следующих контекстах:

*Попытаемся однако **добраться до** главного смысла этой «критики».* [Л. И. Аксельрод (Ортодокс). «Вещи в себе» — не пустяки (1910-1922)]

*Когда мы **добрались** наконец до сути дела, перед нами невольно встает вопрос: к чему же понадобилась такая беспощадная путаница, когда все так ясно до поразительности?* [Л. И. Аксельрод (Ортодокс). «Вещи в себе» — не пустяки (1910-1922)]

*Да еще то прибавилось, что кого мне один миссионер покажет окрещенным, тех, смотрю, через некоторое время другой опять язычниками числит и себе приписывает их обращение: так что я уже не только на деле, а и на бумаге-то **толку не доберусь**.* [Н. С. Лесков. Темняк (1880-1890)]

При более пристальном рассмотрении обнаружится, что такие употребления являются скорее не «свободными» проявлениями второго значения ('узнать или понять что-л.'), а связанными значениями, поэтому мы и выделили рядом с глаголом субстантивный компонент этих, очевидно, коллокаций: *до смысла, до сути, толку*. Особняком стоит последний пример, где глагол фигурирует самостоятельно, но проблема лишь в том, что в современном русском языке такого употребления мы уже не встретим:

*Вот погоди, ужсо **доберемся**, куда дочка-то твоя краденые вещи таскала!*
[С. В. Ковалевская. Воспоминания детства (1890)]

Третье значение иллюстрируют примеры как 100-летней давности:

*Всех ругала кровопийцами и жуликами; даже до соборного протоиерея **добралась** за то, что он «наел живот и завел себе бабу».* [В. Добровольский. Собачий лаз (1922)]

*Не пьешь, стерва. Мы, брат, до тебя **доберемся**. Не ускочишь.* [Вс. В. Иванов. Бронепоезд № 14.69 (1922)]

так и актуальные примеры из самого недалекого прошлого:

*Возможно, что до них наконец **доберутся** «чистые руки» и процесс расследования будет доведен до логического завершения.*

*Путин, говорят, во время одной закрытой встречи пообещал «до всех **добратся**».*

Таким образом, второе значение глагола *добратся* остается только связанным, т.е. фразеологизированным значением в небольшом числе коллокаций типа *добратся до смысла*, употребление глагола в данном случае сужается, и он оказывается уже не в центре, а на периферии лексикона.

5. Интересен и случай семантических сдвигов у глагола *домогаться*. Словарь предлагает для него такое толкование: настойчиво, упорно добиваться чего-л.: *власти / престола / женицин* (БТС 2004: 273)

Старые контексты наглядно иллюстрируют такое толкование:

*Пытать его станем, зачем он на царство сесть **домогался**?* [Е. П. Карнович. На высоте и на доле: Царевна Софья Алексеевна (1879)]

*Он **домогался** представления Государю для личной передачи какой-то тайны, но когда объявил ему наотрез, что это невозможно, он согласился изложить свою тайну письменно и принялся за работу в соседней со мной комнате.* [Д. А. Милютин. Дневник (1876)]

*Еще не дождавшись формального договора с императором, Василий начал войну и, главным образом, **домогался** овладеть Смоленском.* [Н. И. Костомаров. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. Выпуск второй: XV-XVI столетия (1862-1875)]

*Столь **домогался** Иоанн найти сподвижника в новом хане, чтобы обуздать Стефана ужасом крымских, гибельных для Литвы набегов!* [Н. М. Карамзин. История государства Российского: Том 9 (1816-1820)]

Очевидно, когда-то этот глагол использовался и в значении ‘упорно добиваться ответа / информации о чем-л., выпытывать’, например:

Захаров все домогался, какой черт у гольдов. [В. К. Арсеньев. Дерсу Узала (1923)]

Но времена меняются, и самым распространенным «объектом домогательств» при употреблении глагола *домогаться* становится не царство, а ... женщина:

Ведь он не домогался тебя, как иные, и ни одного сального взгляда не бросил. [Василий Аксенов. Пора, мой друг, пора (1963)]

Это его жены так рьяно домогался банкир. [Елизавета Козырева. Дамская охота (2001)]

Он был почти трезв и потому зол. Он домогался меня, Черпак!

В его руках осталась часть моей одежды. [Евгений Водолазкин. Лавр (2012)]

Глагол этот интересен еще и тем, что «сам по себе» он проявляет некоторые качества, присущие обычно целым фразеологическим единицам, идиомам: ограничения на употребления в определенных грамматических формах. Так, например, он редко используется в 1. лице единственного числа настоящего времени:

Итак, примите меня благосклонно и не думайте, что я домогаюсь чести быть вашим учителем! [М. Е. Салтыков-Щедрин. Сатиры в прозе (1859-1862)]
Определение всегда есть предел, а я домогаюсь далее, я иду за рогатками (с лов, чувств, мира) бесконечность, где сходится все, все. [В. В. Набоков. Дар (1935-1937)]

«А что же он вам еще сказал?» — домогаюсь я. «Спросил, сколько лет, да богат ли батюшка, да своя ли у меня фамилия...» [Андрей Битов. Фотография Пушкина (1980-1990)]

Пока я домогаюсь удачи, пока хочу ее и зову, я должен стремиться в него вписаться. [Леонид Зорин. Восходитель (2005-2006) // «Знамя», 2006]

Во всей базе данных НКРЯ имеется всего 14 случаев употребления формы *домогаюсь* (на 337 миллионов слов), но форм 3. лица прошедшего времени (*домогался, домогалась* и т.д.) – несколько сотен. Это говорит о том, что значение глагола далеко от нейтрального, что некий процесс фразеологизации происходил уже длительный период. И в результате: производное от глагола существительное *домогательство* сегодня используется чаще всего в контексте прилагательного *сексуальный* уже практически как устойчивый (в частности, юридический) термин:

Сексуальное домогательство (или харассмент) – запугивание, издевательство или принуждение сексуального характера, также нежелательное или ненадлежащее обещание вознаграждения в обмен на сексуальные услуги, иные устные или физические преследования сексуального характера. В большинстве современных правовых контекстов сексуальное домогательство является незаконным.³

3 <https://vidsebe.media/cards/90129/chto-takoe-seksualnoe-domogatelstvo-i-kak-ego-presekai> (Дата обращения: 15.10.2021)

Недавний секс-скандал вокруг известного голливудского продюсера Харви Вайнштейна поднял на поверхность множество проблем, возникающих при общении между мужчиной и женщиной. Миллионы женщин по всему миру присоединились к акции #MeToo («Я тоже»), призывающей жертвы насилия рассказать о пережитом, чтобы таким образом бороться с *сексуальными домогательствами*. Миллионы пользователей Facebook и Twitter - в том числе и публичные персоны - поделились своими историями.⁴

6. Основатель российской фразеологии писал:

Вырванное из контекста языка слово представляется узлом сплетения или фокусом пересечения разных значений, внутренняя связь и историческая последовательность которых устанавливаются в силу общих культурно-исторических убеждений или предубеждений исследователя, а чаще просто по субъективной догадке (Виноградов 1999: 793).

Надеюсь, что и наши субъективные догадки помогли нам в какой-то степени *допетреть*, *доищурупить* (понять, догадаться, дойти до смысла) до некоторых интересных взаимосвязей между семантикой и фразеологией.

Как указывал Валерий Михайлович Мокиенко, в процессе эволюции, развития фразеологии в ее состав входят:

традиционная идиоматика, претерпевшая различного рода трансформации и семантические обогащения; конденсированные паремии и свернутые минитексты (напр., анекдоты); новые и актуализированные крылатые выражения (напр., библеизмы); депатетизированные языковые клише и стереотипы и многое другое (Мокиенко 2002: 68).

Но даже всемирная пандемия не сможет «выбить фразеолога из седла» (Финк 2020: 209–219) в битве за новые знания.

Поэтому к юбилею замечательного лингвиста, фразеолога, лексикографа и Учителя с Большой Буквы, профессора Жельки Финк Арсовски нам хотелось бы пожелать, чтобы *достигнутыми* ею в науке результатами *дополняли* свои знания еще многие поколения лингвистов-славистов, чтобы Профессор *довершила* все задуманные ею планы, но чтобы и заслуженный отдых *доставил* Юбилею много радости, иначе говоря: *dotřetice všeho dobrého!*

4 <https://www.dw.com/ru> (Дата обращения: 15.10.2021)

ЛИТЕРАТУРА

БТС 2004 = Кузнецов С. А. (ред.), *Большой толковый словарь русского языка*, НОРИНТ, Санкт-Петербург, 2004.

Виноградов, Виктор Владимирович, *История слов*, РАН, Москва, 1999.

Мокиенко, Валерий Михайлович, «Проблемы европейской фразеологической неологии», В: *Slowo. Tekst. Czas VI. (Nowa frazeologia w nowej Europie)*, Szczecin – Greifswald, 2002., 63–69.

Финк, Желька, «Кого выбивают из седла? Хорватские фразеологизмы с компонентом *sedlo* и их русские эквиваленты» В: *Język i pamięć. Księga jubileuszowa dedykowana Panu Profesorowi Wojciechowi Chlebdzie z okazji 70. urodzin*, Mokijenko, W., Tarsa, J.(red.), Uniwersytet Opolski, Opole, 2020., 209–219.

“DOKATILIS’, DOPRYGALIS’, DOSKAKALIS’” (ON PHRASEOLOGISATION OF THE MEANINGS OF SOME VERBS WITH THE PREFIX DO-)

In this article, using the example of several verbs of the Russian language, many of which have acquired new relevance in modern Russian life, we followed the dynamic processes in the development of forms, functions and meanings of these words over the past decades.

Keywords: verbs with prefix *do-*; dynamic processes in lexicon and phraseology; development of meanings

ŽENE, MAJKE, KRALJICE MEĐU NAMA: ODRAZ RODNIH STEREOTIPA U HRVATSKOJ FRAZEOLŠKOJ NEOLOGIJU

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'373.7-055.2

811.163.42'373.43-055.2

[HTTPS://WWW.DOI.ORG/10.17234/9789533790121.10](https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.10)

U radu se analizira nekoliko novijih hrvatskih rodno obilježenih frazema (*željezna (čelična) lady (dama); alfa-žena (alfa-ženka); žena-zmaj; žena, majka, kraljica*) koji svjedoče o novom načinu konceptualizacije žene u hrvatskoj frazeologiji pod utjecajem drugačije rodne paradigme u društvu, promijenjenih rodni stereotipa i rodni uloga. Bez obzira na određene razlike u frazeološkom značenju, svi se odnose na jake, samosvjesne, odlučne i sposobne žene te u upotrebi najčešće imaju vrlo pozitivnu konotaciju. Iako zasad nisu svi frazeografski fiksirani, primjeri njihove upotrebe dobiveni pretraživanjem hrvatskoga mrežnog korpusa potvrđuju njihov status frazema i potrebu uključivanja u buduće frazeološke rječnike.

ključne riječi: frazeološka neologija; frazeološki neologizam; rodna uloga; rodni stereotip; rodno obilježeni frazemi; žena u frazeologiji

1. FRAZEOLŠKA NEOLOGIJA U RODNO OBILJEŽENOJ FRAZEOLŠKOJ KAO ODRAZ RODNIH STEREOTIPA

Različite definicije neologije kao lingvističkog termina fokusirane su prvenstveno na leksičku razinu jezika te se govori uglavnom o neologiji kao „ukupnosti procesa koji određuju stvaranje novih riječi u vokabularu nekoga jezika“ (Muhvić-Dimanovski 2005: 3). Međutim, neologija bez sumnje prelazi granice leksičke razine jezika i može se promatrati kao vrlo životan i aktivan proces i na frazeološkoj razini jezika te je opravdano govoriti o frazeološkoj neologiji. Neologija koja rezultira promjenama u frazeološkom fondu određenog jezika specifična je utoliko što sami frazemi, za razliku od leksema, u pravilu nose značajno viši konotativni potencijal pa i sami procesi koji dovode do stvaranja frazeoloških neologizama¹ ponešto drugačiji od onih koji rezultiraju novih leksemima koji su mahom denotativnog ka-

1 U ruskoj znanstvenoj literaturi koja se intenzivno bavi neologijom u ruskoj i slavenskoj frazeologiji za nove se frazeme u određenom jeziku najčešće koriste termini *frazeološki neologizam* (rus. *фразаологический неологизм*) (Ganapol'skaja 2005, Mokienko 2003) ili *neofrazem* (rus. *неофразаема*) (Alefirenko, Semenenko 2009).

raktera. Alefirenko i Semenenko (2009: 223) ističu da nastojeći shvatiti misaoni poticaj u pozadini neofrazeologizacije treba krenuti od činjenice da frazem koji je potencijalno aktualan iz perspektive komunikacije obično zahtijeva u većoj mjeri ekspresivno-slikoviti prikaz kojim bi uspješno prenio vrijednosni odnos čovjeka prema onome na što se frazem odnosi, a u bitno manjoj mjeri njegovu objektivnu nominaciju. Drugim riječima, reprezentacija znanja o prvotnoj denotativnoj situaciji u procesu neofrazeologizacije sagledava se u specifičnom komunikativno-pragmatičkom okviru, uslijed čega se novi frazem kao „živi jezični znak pojavljuje kroz ekspresivno-asocijativni način fokusiranja smisaone energije verbaliziranog novog ili reinterpreiranog znanja koje nastaje u procesu prekrajanja i obnavljanja jezične slike svijeta“ (Alefirenko, Semenenko 2009: 225). Budući da se jezična slika svijeta neminovno mijenja uslijed promjena društvenih i kulturoloških paradigmi u određenim periodima povijesnoga razvoja različitih kultura i društvenih zajednica, frazeologija kroz procese frazeološke neologizacije vrlo jasno ilustrira i promjene dominantnih stereotipa svojstvenih tim zajednicama. U posljednje vrijeme vidljivo je to posebno u rodno obilježenoj frazeologiji² u okviru koje se stvaraju frazeološki neologizmi koji proizlaze iz potrebe drugačije ocjene aktualne stvarnosti i odnosa prema bitnim promjenama u rodnoj paradigmi i rodnim stereotipima koji prevladavaju u kolektivnoj svijesti određenih kulturološki i nacionalno specifičnih zajednica.

Proučavajući neke od tradicionalnih univerzalnih rodnih stereotipa Rjabova (2003) ih prema njihovu sadržaju dijeli u nekoliko skupina: stereotipe povezane s djelovanjem i aktivnošću, stereotipe koji se odnose na vlast i upravljanje, stereotipe povezane s kognitivnom i emocionalnom sferom te stereotipe povezane s međuljudskim odnosima. U skladu s njima muškarcima se pripisuju karakteristike kao što su snaga, poduzetnost, odlučnost ili racionalnost, a ženama osjetljivost, pasivnost, pokornost ili požrtvovnost. Uz to se stereotipizaciji podvrgavaju i rodne društvene uloge muškaraca i žena te se muškarac tradicionalno povezuje sa sferom javnoga djelovanja, a žena s privatnom sferom koju čine obitelj, dom, briga o djeci, svakodnevnica. Muškarac se ponajprije doživljava kao radnik i građanin, a žena kao supruga i majka (Rjabova 2003: 125–130). Analiza provedena u okviru istraživanja hrvatske rodno obilježene frazeologije (Hrnjak 2017) pokazala je razlike u načinu na koji se na frazeološkoj razini konceptualiziraju žena i muškarac u skladu s rodnim stereotipima koji postoje u kolektivnoj svijesti govornika hrvatskoga jezika. Uz ženu kao referenta u korpusu hrvatske rodno obilježene frazeologije povezuje se nekoliko najizraženijih stereotipnih predodžbi. Potvrđen je stereotip o važnosti za ženu njene ljepote, vanjskog izgleda i načina odijevanja, a od negativnih stereotipa osobito dolazi do izražaja uvriježeno mišljenje o intelektualnoj ograničenosti žene, njejoj brbljivosti, svadljivosti i sklonosti ogovaranju, pretjeranoj emocionalnosti i s tim u vezi sklonošću javnom iskazivanju svojih osjećaja. Vidljivo je i stereotipno shvaćanje o sklonosti žene da vođena majčinskim instinktom u odnosu s ljudima zauzima pretjerano zaštitnički stav, a vrlo se negativno ocjenjuje pretjerano slobodno seksualno ponašanje i promiskuitetnost žene. U korpusu prikupljenom za analizu očituje se i stereotip o većoj važnosti bračnog statusa za ženu koja je izvrgnuta poruzi ako dugo ostane

2 Pod pojmom *rodno obilježena frazeologija* podrazumijevaju se frazemi kod kojih postoji određena rodna ograničenost ili rodna preferencija u upotrebi s obzirom na spol referenta na koji se frazem odnosi.

neudana. Osim navedenih stereotipa vidljiva je i stereotipna tradicionalna podjela rodni uloga prema kojoj je žena prvenstveno orijentirana na obitelj i dom.

Međutim, navedeni stereotipi u većini suvremenih kultura, uključujući i hrvatsku, u velikoj mjeri podliježu preispitivanju i kritici, pa se to očituje i u frazeologiji hrvatskoga jezika u pojavi i aktivnoj upotrebi novijih frazema koji se odnose na snažne, društveno aktivne i relevantne žene koje izlaze iz okvira svojih tradicionalni rodni uloga supruga i majki i u sve većoj mjeri zauzimaju istaknute pozicije u društvenoj hijerarhiji.

2. ŽENA U NOVIJIM FRAZEMIMA HRVATSKOGA JEZIKA

Nekoliko je novijih frazema koji su u upotrebi ograničeni na ženu kako referenta, a svi opisuju vrlo visoko ocijenjene karakterne osobine zbog kojih se upotrebljavaju s jasno izraženom pozitivnom konotacijom. U njima se odražava nova društveno-kulturološka paradigma svojstvena suvremenoj hrvatskoj realnosti te u skladu s njom i drugačije poimanje rodni uloga i statusa žene u društvu.

Prvi od njih je frazem *željezna (čelična) lady (dama)* koji se koristi za ženu čvrstog karaktera koja je odlučna i dosljedna u svojim stavovima, nepopustljiva i beskompromisna. Riječ je sintagmi koja je preuzeta iz engleskog jezika u obliku *the iron lady*, a prvotno je postojala i koristila se uglavnom u publicističkom diskursu u nizu svjetskih jezika (rus. *железная (стальная) леди (дaмa)*, fran. *la dame de fer*, njem. *die eiserne Dame*, španj. *la dama de hierro*, polj. *żelazna dama*, češ. *železná dama*, ukr. *залізна леді*) kao nadimak poznate bivše britanske premijerke Margaret Thatcher. Osnova metaforičke ekstenzije na temelju koje se sintagma koristila kao nadimak je prilično jasna s obzirom na to da snagu i nepokolebljivost kao karakterne osobine lako možemo povezati s pridjevskom komponentom koja upućuje na željezo, materijal izuzetne čvrstoće. Zbog uloge koju je ova cijenjena i utjecajna političarka odigrala u svjetskoj politici i činjenice da je na određeni način otvorila vrata drugim ženama za dotad dominantno mušku političku scenu, njen nadimak se počeo koristiti i kao nadimak za druge snažne i odlučne žene u svjetskoj politici, kao što su primjerice bile tužiteljica haaskog ratnog tribunala Carla del Ponte ili donedavna njemačka kancelarka Angela Merkel. S vremenom se prestala upotrebljavati isključivo u kontekstu politike, a aktualno frazeološko značenje odnosi se na žene u različitim drugim sferama javne i društvene djelatnosti, u različitim granama gospodarstva, u znanosti, sudstvu, zdravstvu i sl. Pritom se frazem odnosi na istaknute, snažne, beskompromisne žene koje su na određeni način u poziciji vlasti, tj. njihovi stavovi i odluke izravno utječu na djelovanje onih koji su u hijerarhiji ispod njih samih. Njime se odražava novi odnos rodni uloga žena i muškaraca u različitim društvenim sferama i predodžba o tome da suvremena žena koja više nije ograničena isključivo na privatnu sferu ipak mora biti osobito jaka, probitačna i odlučna kako bi se etablirala u još uvijek dominantno androcentričnom svijetu (Hrnjak 2008). Sljedeći primjeri³ ilustriraju opisano frazeološko značenje i upotrebu frazema u različitim kontekstima:

(1) *Vođa oporbe u njemačkom parlamentu i željezna lady CDU-a Angela Merkel fizičarka je po struci, a tijekom karijere promatrala je u laboratoriju kemijske reakcije.*

3 Svi primjeri pronađeni su pretraživanjem hrvatskoga mrežnog korpusa hrWaC.

(2) *A sve je počelo kada je **željezna dama** svjetskog rukometa Anja Andersen, danska reprezentativka i vlasnica zlatne olimpijske medalje iz Atlante te po mnogim izborima najbolja rukometašica svih vremena, zbog zdravstvenih problema naprasno morala prekinuti igračku karijeru. Kupila je tada mali i nepoznati klub [...] te odlučila ispisati novu dansku bajku.*

(3) *Izgleda da je odnedavno popularna androgina estetika u formi pothranjenih manekenki, heroin chica i izmučenog izgleda daleko iza nas, o čemu svjedoče sve češće kampanje, što modne što kozmetičke, u korist normalnog i prirodnog ženskog tijela. Tako se i **željezna lady** modnog svijeta Anna Wintour pobunila protiv izgladnjelih curica u fashion magazinima.*

(4) *Zakon je prisiljava na mirovinu, ali Mani Gotovac, kći poznate splitske glumice Marije Danire, poznata i kao **željezna lady** hrvatskog kazališta, i dalje se kani baviti teatro i uopće ne razmišlja o povlačenju. Tri ravnateljska mandata u kazalištima u Zagrebu, Splitu i Rijeci nisu je iscrpila, niti su otupila njezin oštar jezik.*

(5) *Taj rat s boljom TV-prošlošću i gledateljskim ukusom započeo je već ranih 1990 - ih godina u okrilju tada monopolističke Hrvatske televizije, čijim je zabavnim programom gospodarila **željezna lady** Ksenija Urličić.*

Jedan od zanimljivijih frazema koji se tek nedavno raširio u upotrebi je frazem *alfa-ženka* (*alfa-ženka*) koji se odnosi na jaku, snažnu, samouvjerenu i dominantnu ženu i često se koristi za ženu koja se vrlo uspješno probija kroz život, nerijetko zauzima visoke pozicije u različitim sferama društvene djelatnosti, općenito plijeni više pažnje, brže postiže uspjeh i lakše pronalazi partnere. Izravno je povezan s frazedom *alfa-muškarac* (*alfa-mušjak*) koji se u jeziku koristi bitno duže i poslužio je kao svojevrsni model prema kojem je i nastao frazem *alfa-žena* (*alfa-ženka*). *Alfa-muškarac* (*alfa-mušjak*) pojavljuje se u značenju 'snažan, istaknut, samouvjeren i dominantan muškarac'. Kao termin *alfa mušjak* je preuzet iz biologije za potrebe psihologije kako bi se njime opisao dominantan, samopouzdan muškarac koji u društvenoj hijerarhiji općenito ili u određenom segmentu društva zbog svojih liderskih sposobnosti zauzima neko od istaknutijih mjesta. Podrazumijeva se da je on izuzetno uspješan i poštovan, a frazem se često pojavljuje u kontekstu kojim se ističe kako je takav muškarac zbog svoje karizmatičnosti i samouvjerenosti privlačan ženama, a zbog svog financijskog i socijalnog statusa poželjan kao ljubavni ili bračni partner. Riječ je o značenju koje nastaje prenošenjem na društvenu hijerarhiju ljudi svih elemenata biološkog termina koji se prvotno odnosio na hijerarhiju vlasti u čoporu određenih životinjskih vrsta. Budući da se u biologiji svaka jedinka u čoporu, ovisno o njejoj poziciji u hijerarhijskom ustroju, označava slovima grčkog alfabeta, alfa mušjak je prvi u čoporu, predvodnik i vođa. Takav mušjak je redovito najjači i najhrabriji, čuva svoj čopor i osigurava mu egzistenciju i sigurnost te zbog toga uživa poštovanje i moć. Pritom se sve ženke u čoporu žele razmnožavati upravo s njim jer im osigurava sigurnost i dobar genetski materijal za potomstvo. Termin *alfa ženka* također postoji kako u biologiji tako i u psihologiji, ali je manje raširen s obzirom na to da je pojava ženke (žene) vođe daleko rjeđa i u životinjskim zajednicama i u ljudskome društvu. S frazeološkim se značenjem u hrvatskome jeziku u posljednje vrijeme pojavljuju oblici *alfa-žena* i rjeđe *alfa-ženka* pa bismo ga frazeografski mogli fiksirati u dva varijantna oblika kao *alfa-žena* (*alfa-ženka*). Značenje i kontekst u kojem se frazem koristi u hrvatskome jeziku ilustriraju sljedeći primjeri:

(6) *Feminizam uostalom radi na jačanju snage žena, ne na smanjivanju muškosti. Ako je očajan u pokušajima da se bar ponekad osjeća kao muškarac, dopustite da tako i bude. Možda jeste **alfa žena** koja provodi 12 sati na poslu, ubija sve pod sobom i penje se uredskom hijerarhijom brže nego hijena, no kad dođete kući, zaboravite životinjske instinkte.*

(7) *Nekoliko dana prije sastanka u New Yorku su se, osim francuskog predsjednika Sarkozyja, koji se više nigdje ne pojavljuje bez svoje **alfa-ženke** Carle, smjestili i tanzanijski predsjednik Jakaya Kikwete i čelnik UN-a Ban Ki-moon. Carla Bruni u mnogočemu trči ispred svog supruga [...] prije svega tu je manekenska, pa onda i glazbena karijera, a lijepa Carla redovito krasi i naslovnice modnih časopisa, te uvijek hoda ispred supruga.*

(8) ***Alfa žene** u zabavnoj industriji. Tko su žene s X-faktorom? Na ovoj listi nisu navedene žene koje se bave politikom, već one iz svijeta showbiznisa čiji se utjecaj proteže kroz velik broj medija i poslova.*

U hrvatskome jeziku prisutan je još jedan frazem novijega datuma koji upućuje na promjenu rodne paradigme u suvremenome društvu. Riječ je o frazemu *žena-zmaj* kojim se opisuje snažna, odlučna i sposobna žena jakog karaktera. U dubinskoj strukturi frazema je predodžba o zmaju kao zoomorfnom mitološkom biću koje u sebi spaja elemente različitih životinjski vrsta, najčešće gmazova i ptica, čime poprima nadnaravni karakter te se u naivnoj slici svijeta u određenoj mjeri približava skupini životinja koje predstavljaju opasnost za čovjeka. Smatra se da se lik zmaja razvio iz mitološkog lika divovske zmijske koja se u mnogim mitologijama povezivala s ženskim načelom plodnosti i vodenom stihijom, ali i s muškim načelom plodotvornosti (Tokarev 1987: 326–327, 387–388). S vremenom se u liku zmaja spajaju karakteristike gornjeg i donjeg svijeta, utjelovljene u elementima ptice i gmaza, a jača njegova negativna simbolika povezana sa simboličkim potencijalom zmijske koja je obavezno prisutna u zoomorfnom ustrojstvu tog mitološkog bića. To je osobito karakteristično za slavensku mitologiju u kojoj zmaj postaje utjelovljenje vodenog, podzemnog svijeta i nositelj principa zla, pa se često javlja motiv junaka koji ubija zmaja i time oslobađa djevojke koje mu ljudi donose kao žrtvu (Tolstoj 2012: 330–333). Jedna od prepoznatljivih osobina mitološkog zmaja je i njegova sposobnost da riga vatru koja pridonosi dojamu moći i potencira njegov zastrašujući karakter. Kao frazeološka komponenta zmaj se poistovjećuje s jakom ženom koja vođena svojim sposobnostima i čvrstim karakterom sve više hrabro zauzima pozicije u društvu koje su donedavno bile rezervirane isključivo za muškarce. Ponekad se frazedom *žena-zmaj* vrlo općenito opisuje snažna žena koja se sa svakodnevnim životnim izazovima i poteškoćama nosi s osobitom hrabrošću i odlučnošću, ali ga izuzetno često nalazimo i u kontekstu kojim se ističe kako samo snažna, hrabra i probitačna žena može uspjeti u politici, gospodarstvu i raznim drugim područjima javnog djelovanja u kojima su ranije glavne pozicije zauzimali uglavnom muškarci. Zanimljivo je da ovaj frazem vrlo često susrećemo i u kontekstu kojim se ističe da se radi o ženi koja uspješno uspjeva spojiti privatni i poslovni život, te je pritom jednako uspješna i u jednom i u drugom. U ovakvom kontekstu frazem u najvećoj mjeri oslikava vrlo delikatan položaj žene u suvremenom društvu koja je, da bi se smatrala uspješnom, primorana pomiriti rodnu ulogu majke, odgajateljice i čuvarice obitelji kakva se oduvijek stereotipno pripisivala ženama i novu rodnu ulogu koja se ranije stereotipno pripisivala muškarcima, ulogu žene koja gradi poslovnu karijeru i ravnopravno s muškarcima sudjeluje u javnome životu (Hrnjak 2014).

Leksem *zmaj* kao frazeološka komponenta utječe na stvaranje značenja i konotacije frazema na taj način da osobine odvažnosti i energičnosti izmišljenog zoomorfnog bića metaforičkim prijenosom postaju karakterne crte žene kao referenta na koji se frazem odnosi. Pritom se podrazumijeva da su te karakterne crte nadasve poželjne i pridonose samoostvarenju žene kao društvenoga bića, te frazem *žena-zmaj* dobiva nedvojbeno pozitivnu konotaciju. Vidljivo je to iz sljedećih primjera:

(9) *Olivia Pope možda na prvu izgleda krhko, ali je žena zmaj koju nitko ne može zastrašiti i koja će vrlo uspješno dotući svakoga tko joj stane na put.*

(10) *Pravi im se posao razgranao dok je Fižulić bio ministar gospodarstva, a njegova supruga Biserka, žena zmaj, vodila tvrtku. U te dvije godine bogatstvo im se povećalo za 11 milijuna eura.*

(11) *Naime, još prošlog petka ministrica Dati je bila u rađaonici, a već jučer se posve normalno pojavila u svom kabinetu. Mnogi govore o ženi zmaju, hrabroj majci koja stiže sve te kojoj ništa ne može stati na put. Uostalom, ministrica Dati prošla je dug put do čelne žene ministrice pravosuđa, a koji je započeo u skromnoj obitelji sjevernoafričkih imigranata.*

Svi navedeni frazemi na određeni način postaju odraz suvremenoga hrvatskog društva u kojima žene na velika vrata ulaze u sva područja javnoga života te zauzimaju pozicije koje su ranije bile rezervirane isključivo za muškarce, a njihova pozitivna konotacija pridonosi frazeološkoj konceptualizaciji žene koja odstupa od tradicionalnih stereotipa i poimanja o rodnim ulogama žene. U taj niz frazema hrvatskoga jezika možemo upisati i najnoviji među njima prema trenutku nastanka – frazem *žena, majka, kraljica*.

3. TKO JE I KAKVA JE ŽENA, MAJKA, KRALJICA?

Ustaljenu sintagmu *žena, majka, kraljica* definitivno možemo smatrati frazemom koji se odnosi na jaku, sposobnu ženu koja s lakoćom spaja različite rodne i životne uloge te se s uspjehom ostvaruje kako na privatnoj tako i na profesionalnoj razini. U jezik je ušao pod utjecajem popularne glazbene kulture kao dio stihova pjesme „Bižuterija“ hrvatske pjevačice Jelene Rozge⁴ koji glase: „[...] idi pa priznaj da sam ja sve u jednom – žena, majka, kraljica!“. Njegovo frazeološko značenje vrlo jasno propituje i kritizira tradicionalne rodne uloge žene svojstvene dominantno patrijarhalno orijentiranom hrvatskom društvu. Tradicionalno se muškarac povezuje sa sferom javnoga djelovanja na kojoj se ostvaruje kao radnik i građanin, društveno relevantan i utjecajan, a žena s privatnom sferom koju čine obitelj i dom na kojoj se ostvaruje prvenstveno kao supruga i majka. Ukoliko pretpostavimo da je leksem *žena* u ovome slučaju upotrijebljen u značenju ‘supruga’, možemo reći da se prve dvije komponente frazema odnose upravo na spomenute dvije najistaknutije tradicionalne rodne uloge žene, ulogu supruge i majke. Moguće je i tumačenje da se prva komponenta odnosi općenito na odraslu osobu ženskoga spola, a u skladu je s tradicionalnim rodnim stereotipom prema kojem su ljepota, privlačnost, dotjeranost karakteristike koje treba imati

4 Iz perspektive lingvokulturologije ovaj bismo frazem mogli nazvati i lingvokulturemom s obzirom na navedeno podrijetlo koje je nedvojbeno povezano s precedentnim tekstom.

svaka „prava“ žena, odnosno ono što joj osigurava ženstvenost. U oba slučaja treća komponenta na određeni način objedinjuje prve dvije opisujući ženu koja je sposobna u sebi spojiti više uloga kao kraljicu, odnosno, u prenesenom značenju ovoga leksema, ženu koja je prva i najbolja u čemu. Često se ovim frazemom opisuju javnosti poznate žene kako bi se naglasilo da su postale uspješne i zadovoljne, a da pritom nisu žrtvovala ni svoj privatni ni svoj profesionalni život i karijeru. Vrlo dobro to ilustrira sljedeći primjer:

(12) *Nikolina Pišek je ultimativno najpoželjnija žena cijele regije i san svakog muškarca. Ona je čisti primjer da izgled i pamet mogu imati savršenu simbiozu. Savršena voditeljica, izvrsna glumica i sjajna majka. Sve u jednom, žena, majka, kraljica.*

Svijest o tome da žena treba biti samouvjerena i ponosna na svoju sposobnost da se ostvaruje na više razina i igra više od jedne životne uloge donosi u ovome frazemu i jednu sasvim novu perspektivu propitivanju rodni uloga. Za razliku od prethodno spomenutih novijih hrvatskih frazema koji prvenstveno dovode u pitanje tradicionalne rodne stereotipe i odražavaju novu stvarnost u kojoj žene u sve većoj mjeri zauzimaju utjecajne pozicije u društvenoj hijerarhiji, frazem *žena, majka, kraljica* potvrđuje važnost samosvijesti žena čak i u situacijama kada nisu u fokusu javnoga života. Drugim riječima, frazemom se ističe da bi svaka žena trebala biti svjesna svojih mogućnosti da se realizira kao vrijedan sudionik društva na više različitih razina vlastitog života i na određeni način poprima status svojevrsnog feminističkog slogana. Vidljivo je to u sljedećem primjeru upotrebe ovoga frazema:

(13) *Pozdrav svim radnicama DTR-a. Vi ste žene, majke, kraljice. Ne odustajte od svojih plaća!*

Pretraživanjem mrežnoga korpusa hrWaC potvrđena je prilično česta upotreba varijantnih oblika ovoga frazema u kojima u pravilu prve dvije imeničke komponente ostaju nepromijenjene, a treća se mijenja, pa bismo čak mogli govoriti o postojanju frazeosheme *žena, majka, X* kojom se opisuje žena koja uspješno spaja ulogu supruge i majke s različitim drugim profesionalnim i poslovnim ulogama. To mogu biti najrazličitije uloge – od uspješne poslovne žene, poduzetnice, znanstvenice, braniteljice, studentice do danas vrlo aktualnih blogerica, vlogerica ili influencerica kao što je vidljivo iz sljedećih primjera:

(14) *Žena, majka, poduzetnica koja je uspjela. Kad kažem uspjela – mislim da ima uspješan biznis i da je zadovoljna sama sa sobom i sretna. Da te nigdje ništa ne grize i ne žulja. Ni osjećaj krivnje, ni loš partner, ni sinova jedinica iz lektire.*

(15) *Žena, majka, znanstvenica [...] Majci znanstvenici jednako je važno otkriće Sumameda i prvi zubčić njezine bebe, na nama je da je pratimo u otkrićima novih antibiotika i radosti majčinstva s jednakim entuzijazmom, oduševljenjem i potporom.*

(16) *Žena, majka, braniteljica: UDVDR RH poziva sve braniteljice sa područja Imotske krajine na obilježavanje Dana hrvatskih braniteljica, koje će se održavati 25.05.2019. godine u Solinu i Splitu.*

(17) *Žena, majka, studentica [...] U pauzama dojenja i mijenjanja pelena, dok je beba spavala, uzimala sam knjige i učila.*

(18) *Ivana Blažoti Mijoč: žena, majka, šminkerica [...] jedna je od prvih beauty blogerica i vlogerica na našim prostorima, influencerica s više od 26.000 followera na Instagramu, osnivačica portala Šminkerica i Tester boxa [...]*

O prepoznatljivosti i raširenosti ovakve frazeosheme u upotrebi svjedoči činjenica da se najčešće pojavljuje u naslovima publicističkih tekstova kako bi privukla pažnju čitatelja te primjeri kada se koristi s istim ciljem privlačenja pažnje kao naslov knjige, brošure ili naziv određenih manifestacija. Na primjer, susrećemo ju u naslovu knjige autorice Anite Sertić Kurtušić „Žena, majka i nečija kraljica“, u naslovu publikacija udruge BaBe o usklađivanju obiteljskih obaveza i plaćenog rada u Hrvatskoj „Žena, majka, radnica“, u nazivu okruglog stola Udruge dragovoljaca i veterana Domovinskog rata „Žena – majka – ratnica“, u nazivu izložbe ratnih fotografija u sklopu susreta braniteljica Republike Hrvatske „Žena, majka, ratnica“, sve do šaljivog naziva pjesme Šajete „Žena, majka, predsjednik“ u kojoj se asocijacijama na prvu hrvatsku predsjednicu Kolindu Grabar Kitarović parodiraju stihovi Jelene Rozge koji su indirektno i bez ikakve namjere hrvatski jezik obogatili za jedan frazem.

4. ZAKLJUČAK

Na frazeološkoj razini jezika jasno se očituje rod kao društveno-kulturološka kategorija koja osobi, ovisno o pripadnosti određenom biološkom spolu, pripisuje niz osobina, normi ponašanja i rodnih uloga, a rodno obilježeni frazemi postaju sredstvo jezične reprezentacije na taj način shvaćene kategorije roda i rodnih koncepata ženstvenosti i muškosti. Stoga ne čudi da su se u hrvatskome jeziku u posljednje vrijeme počeli koristiti frazemi koji na vrlo sličan način odražavaju promjenu tradicionalne dominantne rodne paradigme u društvu. Frazemi *željezna (čelična) lady (dama)*, *alfa-žena (alfa-ženka)*, *žena-zmaj* te *žena, majka, kraljica* zorno ilustriraju način na koji su se promijenili rodni stereotipi o ženama i s njima povezane rodne uloge žena. Bez obzira na neznatne razlike u značenju svi se odnose na snažne i samosvjesne žene koje u različitim sferama javnoga djelovanja ravnopravno staju uz bok muškarcima, česti su u upotrebi i najčešće se koriste s vrlo pozitivnom konotacijom. U postojećim frazeološkim rječnicima fiksirana su tri od četiriju ovdje navedenih i analiziranih frazema – *željezna dama (lady)*, *žena-zmaj* i *alfa-ženka*⁵, a posljednji, sudeći prema podacima iz korpusa, svakako bi trebao naći svoje mjesto u nekom od budućih frazeoloških rječnika hrvatskoga jezika.

5 Frazem *alfa-ženka* zabilježen je u *Rječniku hrvatskih animalističkih frazema*, ali samo u tom obliku. Varijantni oblik *alfa-žena* ne nalazimo ni u jednom od postojećih frazeoloških rječnika hrvatskoga jezika.

LITERATURA

- Alfirenko, Semenenko 2009 = Алефиренко, Николай Федорович, Семененко, Наталия Николаевна, *Фразеология и паремология*, Флинта – Наука, Москва, 2009.
- Ganapol'skaja 2005 = Ганапольская, Елена Владимировна, „Неология во фразеологии“, *Общество. Коммуникация. Образование*, 111, 2010., стр. 183–189.
- Hrnjak, Anita, „Tko su i kakve su *željezne dame*?“, u: *Slowo. Tekst. Czas IX. Czlowiek w przestrezeni slownika i tekstu*, Aleksijenko, Mihail, Hordy, Mirosława (ur.), Print Group Sp. z.o.o., Szczecin, 2008., стр. 42–51.
- Hrnjak, Anita, „Žene, zmajevi i opasne životinje. O nekim elementima konceptualizacije žene u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji“, u: *Životinje u frazeološkom ruhu*, Vidović Bolt, Ivana (ur.), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, FF-press, Zagreb, 2014., стр. 137–152.
- Hrnjak, Anita, *Frazeologija u rodnome okviru. Rodni elementi u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji*, Knjigra, Zagreb, 2017.
- Mokienko 2003 = Мокиенко, Валерий Михайлович, *Новая русская фразеология*, Uniwersytet Opolski: Instytut Filologii Polskiej, Opole, 2003.
- Muhvić-Dimanovski, Vesna, *Neologizmi: Problemi teorije i primjene*, FF Press, Zagreb, 2005.
- Rjabova 2003 = Рябова, Татьяна Борисовна, „Стереотипы и стереотипизация как проблема гендерных исследований“, *Личность. Культура. Общество*, 15–16, 2003., стр. 120–139.
- Tokarev 1987 = Токарев, Сергей Александрович (глав. ред.), *Мифы народов мира*, Советская энциклопедия, Москва, 1987.
- Tolstoj 2012 = Толстой, Иван Иванович (ред.), *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*, Т. 5, «Международные отношения», Москва, 2012.
- Vidović Bolt, Ivana; Barčot, Branka; Fink Arsovski, Željka; Kovačević, Barbara; Pintarić, Neda; Vasung, Ana, *Rječnik hrvatskih animalističkih frazema*, Školska knjiga, Zagreb, 2017.

**ЖЕНЩИНЫ / ЖЁНЫ, МАТЕРИ, КОРОЛЕВЫ МЕЖДУ НАМИ:
ОТРАЖЕНИЕ ГЕНДЕРНЫХ СТЕРЕОТИПОВ В ХОРВАТСКОЙ
ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ НЕОЛОГИИ**

В статье анализируется несколько в последнее время появившихся хорватских гендерно маркированных фразеологизмов, в которых отражается новый способ концептуализации женщины в хорватской фразеологии под влиянием другой гендерной парадигмы в хорватском обществе и других, измененных гендерных стереотипов и гендерных ролей – *željezna (čelična) lady (dama)* (железная (стальная) леди (дама)), *alfa-žena (alfa-ženka)* (альфа-женщина (альфа-самка)), *žena-zmaj* (женщина-дракон) и *žena, majka, kraljica* (женщина / жена, мать, королева). Несмотря на определенные различия во фразеологическом значении, все анализируемые фразеологизмы относятся к сильным, самоуверенным, решительным и способным женщинам, а употребляются чаще всего с положительной коннотацией. Хотя до сих пор не все из них фразеографически фиксированы, примеры их употребления, найденные в интернет корпусе хорватского языка, подтверждают их активный фразеологический статус и потребность их включения в будущие фразеологические словари.

Ключевые слова: фразеологическая неология; фразеологический неологизм; гендерная роль; гендерный стереотип; гендерно маркированные фразеологизмы; женщина во фразеологии

HRVATSKI I POLJSKI FRAZEMI SA SASTAVNICOM GLAVA/GŁOWA

STRUČNI RAD

UDK 811.163.42'373.7:811.162.1:

811.162.2'373.7:811.163.42

[HTTPS://WWW.DOI.ORG/10.17234/9789533790121.11](https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.11)

Tema je rada kontrastivna analiza hrvatskih i poljskih frazema sa somatizmom *glava*. Građa je prikupljena iz jednojezičnih frazeoloških rječnika hrvatskoga i poljskoga jezika, a polazište čine hrvatski frazemi za koje se pokušalo pronaći poljske izrazne i/ili sadržajne ekvivalente. Cilj je rada kontrastivnom analizom pokazati sličnosti i razlike hrvatske i poljske somatske frazeologije. Na temelju analizirane građe frazemi se mogu podijeliti u četiri skupine: potpuna podudarnost hrvatskih i poljskih frazema sa sastavnicom *glava*, djelomična podudarnost hrvatskih i poljskih frazema sa sastavnicom *glava*, nepodudarnost hrvatskih i poljskih frazema sa sastavnicom *glava* te frazemi bez ekvivalenta. Za sve se frazeme navodi i potvrda njihove upotrebe u kontekstu.

Ključne riječi: hrvatski jezik; poljski jezik; frazeologija; frazemi sa sastavnicom *glava/głowa*

1. UVOD

Vjerojatno jednu od najbrojnijih skupina frazema čine somatski frazemi. To su frazemi čije su sastavnice, tj. najmanje jedna sastavnica, dijelovi tijela. Jedna skupina frazeologa pod somatskim frazemima podrazumijeva samo frazeme koji za sastavnicu imaju dio ljudskoga tijela, a drugi uključuju i frazeme koji za sastavnicu imaju dio životinjskoga tijela. Među ostalim, pri određenju somatske skupine frazema jedni isključuju unutarnje organe, odnosno one organe koji se ne nalaze na površini ljudskoga tijela, a drugi unutar te iste skupine uključuju i frazeme koji za sastavnicu imaju dušu ili um (Kovačević 2012: 16). Od najranijih dana ljudskoga postojanja za pojedine dijelove tijela vezale su se posebne radnje, ali i simboli: „nos je organ njuha, ali i predosjećaj za opasnost; srce je organ života, ali je često viđen i kao središte ljubavi, hrabrosti i drugih osjećaja“ (*ibid.*). Veoma su česti i svima poznati frazemi sa sastavnicom *glava*, dok frazemi sa sastavnicom *jetra* nisu tako brojni¹.

Frazemi sa sastavnicom *glava* u hrvatskome i poljskome jeziku bili su temom i nekih prijašnjih radova (v. Spagińska-Pruszk 2001, Marijanović 2010, Jukić 2014). U ovome se

1 U *Hrvatskom frazeološkom rječniku* (Menac, Fink-Arsovski, Venturin, 2003) frazema sa sastavnicom *glava* ima 52 dok je frazem sa sastavnicom *jetra* samo jedan (*ići na jetra* komu).

radu uspoređuju hrvatski i poljski frazemi koji sadržavaju somatizam *glava/głowa*, a kriterij za odabir građe i analizu bio je postojanje barem jedne sastavnice koja sadrži leksem *glava/głowa*, pa u analizu nisu uključeni frazemi u čijemu sastavu ona izostaje i čije se značenje može povezati s takvim frazemima. Budući da je polazni jezik rada hrvatski jezik, pri prikupljanju građe krenulo se od hrvatskih frazema za koje se pokušalo pronaći poljske izrazne i/ili sadržajne ekvivalente. Na temelju prikupljene građe frazemi su podijeljeni u četiri skupine: potpuna podudarnost hrvatskih i poljskih frazema sa sastavnicom *glava*, djelomična podudarnost hrvatskih i poljskih frazema sa sastavnicom *glava*, nepodudarnost hrvatskih i poljskih frazema sa sastavnicom *glava* te frazemi bez ekvivalenta.

Cilj je istražiti i utvrditi izrazne i sadržajne sličnosti i razlike u dvama slavenskim jezicima – hrvatskome i poljskome – a za potrebe je istraživanja prikupljen velik broj primjera hrvatskih i poljskih frazema. Građa je prikupljena iz sljedećih rječnika: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika* Josipa Matešića, *Hrvatski frazeološki rječnik* Antice Menac, Željke Fink-Arsovske i Radomira Venturina, *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłówiami* Anne Kłosińskiej, Elżbiete Sobol i Anne Stankiewicz, *Słownik frazeologiczny języka polskiego* Daniele Podlaskie i Magdalene Świątek-Brzeziński te udžbenika *Co raz wejdzie do głowy – już z niej nie wyleci czyli frazeologia prosta i przyjemna* Anne Pięćinske. Primjeri hrvatskih i poljskih frazema u kontekstu preuzeti su iz hrvatskoga mrežnog korpusa hrWaC i poljskoga nacionalnog mrežnog korpusa (*Narodowy korpus języka polskiego*).

2. SOMATSKI FRAZEMI

Somatski frazemi uglavnom nastaju frazeologizacijom slobodnih veza „koji se zbog česte uporabe i metaforičnosti počinju ostvarivati kao ustaljeni i neslobodni leksički spojevi ili sintagme“ (Kovačević 2012: 17). Takav prijenos značenja može biti motiviran sličnostima opisanih radnji, ponašanja i sl. te na osnovi kvalificiranja osobina i usporedbe. Frazemi koji tako nastaju vezani su za pojave u svakodnevnom životu, čovjekovu životnu sredinu, njegovo razmišljanje i osjećaje (*ibid.*: 17).

Govoreći o somatskim frazemima ne mogu se zaobići gesta i mimika. Hrnjak (2005: 29) ističe važnost govora tijela (geste) i govora lica (mimike) u neverbalnoj komunikaciji pri čemu je važno da, za razliku od ljudskih radnji koje nemaju komunikativnu vrijednost, geste i mimike imaju tri osnovna obilježja – ustaljenost forme, informativnost i komunikativnost. Frazemi nastaju motivirani govorom tijela, npr. *puna šaka brade*, *trljati ruke*, i takvi frazemi nisu isti u svim jezicima i često su kulturološki uvjetovani. Također, njihova upotreba ovisi o situaciji što u većini slučajeva ostaje na izbor samome govorniku. No, nisu svi somatski frazemi popraćeni neverbalnim govorom. Isto tako, sve veze koje su popraćene gestom i mimikom ne mogu se smatrati frazemima.

2.1. Somatski frazemi u hrvatskome jeziku

Vođena posebnim kriterijima, Barbara Kovačević je kao rezultat svoje knjige *Hrvatski frazemi od glave do pete* sastavila rječnik od 734 somatska frazema. Kriteriji su za izbor takvih frazema različiti: od toga da se odredi prisutnost samo jednoga somatizma u frazemu (*izgubiti glavu*), bez posebne važnosti je li somatizam primarna ili sekundarna frazemska

sastavnica, kao i oni frazemi u kojima se somatska sastavnica ne mora nužno ostvariti (*baciti / bacati rukavicu <u lice> komu*).

Ukoliko se u pozadinskoj slici ne vidi čovjek i njegovo tijelo, utoliko ti frazemi nisu svrstani u rječnik. Tomu je tako zato što u hrvatskome frazeološkom korpusu postoje i frazemi kojima su sastavnice životinjski dijelovi tijela. Međutim, ponekad je vrlo teško odrediti u koju skupinu staviti frazem poput *prodati muda za bubrege* jer je u pozadinskoj slici životinja, a ne čovjek. Pri odabiru se frazema u ovome radu vodilo istim kriterijima.

2.2. Glava u somatskoj frazeologiji

Na glavi se nalaze oči, nos, usta i uši koji određuju čovjekova osjetila. Osim toga, za pojam *glava* vežu se i simboli. Tada njezina funkcija prestaje biti primarna, odnosno glava prestaje biti dio ljudskoga tijela, a postaje simbolom. Značenje je glave polisemno:

1. anat. a. dio tijela čovjeka i viših životinja koji sadrži mozak, usta i osjetilne organe b. gornji dio neke strukture ili organa [glava gušterače],
2. taj dio tijela kao sjedište uma, razuma, pameti [pametna glava; šuplja glava],
3. a. glavni ili prvi u čemu [glava obitelji]; vođa b. prednji dio čega [glava stola; glava kolone]; čelo,
4. osoba, pojedinac [sto kuna po glavi],
5. komad nekog prehrambenog proizvoda u obliku kupe ili lopte [glava zelja; glava šećera],
6. prošireni ili zadebljani krajnji dio čega [glava čavla],
7. mjera visine rasta [viši je od njega za glavu],
8. lice kovanice, opr. pismo,
9. dio knjige ili nekog teksta; poglavlje,
10. vrelo neke tekućice,
11. tehn. a. glavni dio čega [glava motora] b. elektromehanički uređaj unutar nekog pogona koji služi za čitanje (ili pisanje) po mediju [laserska glava]².

Različita su značenja glave potvrđena i u frazemima, a o njima svjedoče brojna književna djela. Značenjem glave kao sjedišta uma, razuma ili pameti motiviran je frazem *obilo se o glavu* komu što, a navedeni je frazem potvrđen još u 16. stoljeću u djelu *Planine Petra Zoranića: Tko se želi ratit, lasno najde uzrok. S česa neće doprit žitku odlučan rok; i većkrat on prirok ki misli dat jinim, njemu će glavu tok, njemu će se obiti o glavu to je svitovni hin*.³ U djelu *Matija Gubec: kralj seljački* Mirka Bogovića iz 19. stoljeća prisutan je frazem koji je motiviran značenjem glave kao života: *Za pet ranah božjih, ta to znači, tamo nosit glavu baš u torbi*.⁴ Zanimljiv je i frazem *glava obitelji*, polj. *głowa domu, rodziny, rodu* koji je motiviran značenjem

2 Izvor: https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=fFdhXBE%3D (Datum pristupa: 14. 11. 2021.)

3 Izvor: <http://riznica.ihjj.hr/philocgi-bin/getobject.pl?c4.6972.Cijelien.0.6.6.0> (Datum pristupa: 14. 11. 2021.)

4 Izvor: <http://riznica.ihjj.hr/philocgi-bin/getobject.pl?c4.7043.Cijelien.0.6.6.0> (Datum pristupa: 14. 11. 2021.)

glave ‘glavni ili prvi u čemu, vođa’. Pretraživanjem hrvatskoga i poljskoga korpusa potvrđen je u djelima Ksavera Šandora Gjalskog (1854. – 1935.) i Stefana Žeromskog (1864. – 1925.) koji su živjeli i djelovali gotovo u istome razdoblju: hrv. *Taj je valjda glava obitelji, ili kako li je to u njih uređeno*.⁵, polj. *Zgadzała się, skoro tak chce on, głowa domu*.⁶

U ovome se radu analiziraju frazemi koji u pozadinskoj slici imaju glavu kao dio čovjekova tijela. Glava se može smatrati najvažnijim dijelom čovjekova tijela. U njoj je smješten mozak koji njime upravlja. Iako je okom nevidljiv, često se o njemu govori, a ponekad i sama glava postaje simbolom svega što se u njoj nalazi. Mozak je tako jedan od unutrašnjih organa i manje je zastupljen nego primjerice oko ili uho. Za pojam *mozak* veže se i *pamet* koja djeluje dosta apstraktno te se povezivanjem s mozgom ili glavom postiže lakše razumijevanje. Za potrebe rada odabrani su frazemi sa sastavnicom *glava*, ali ne i oni koji sadrže dio glave.

3. Kontrastivna analiza hrvatskih i poljskih frazema

Kontrastivna analiza hrvatskih i poljskih frazema sa sastavnicom *glava* iznjedrila je velik broj hrvatskih i poljskih frazema koji su razvrstani u različite skupine s obzirom na leksemsku podudarnost frazemskih sastavnica te podudarnost frazemske slike. Vodeći se navedenim kriterijima, dobivene su sljedeće skupine: potpuna podudarnost hrvatskih i poljskih frazema sa sastavnicom *glava*, djelomična podudarnost hrvatskih i poljskih frazema sa sastavnicom *glava*, nepodudarnost hrvatskih i poljskih frazema sa sastavnicom *glava* te frazemi bez ekvivalenta.

3.1. Potpuna podudarnost hrvatskih i poljskih frazema sa sastavnicom *glava*

Postoje frazemi koji se pojavljuju u više jezika i čiji je izraz i sadržaj podudaran u svakome od njih. U primjerima koji slijede podudarni su izraz i sadržaj hrvatskih s izrazom i sadržajem poljskih frazema, a radi se o frazemima koji se odnose na čovjeka. Ti su frazemi motivirani različitim značenjima koje glava ima. Doslovnim su značenjem glave, ‘dio tijela čovjeka i viših životinja koji sadrži mozak, usta i osjetilne organe’, motivirani sljedeći frazemi: hrv. *glavu gore*<!> (1), polj. *głowa do góry* (2), čije je značenje ‘ohrabri se<!>, ohrabrite se<!>, nemoj (nemojte) gubiti hrabrost<!>’; hrv. *okrenuti / okretati glavu* (3), polj. *kręcić / pokręcić głową* (4) u značenju ‘ignorirati koga, što, ne obratiti / ne obraćati pozornost na koga, na što’; hrv. *podići glavu* (5), polj. *podnieść głowę* (6) ‘pokazivati se / pokazati se, ohrabriti se, biti ponosan’; hrv. *stajati* komu *nad glavom* (7), polj. *stać* komuś *nad głową* (8) u značenju ‘nadgledati koga, paziti na koga’.

(1) Zato, **glavu gore**, strpi se, vrijeme će učiniti svoje.

(2) No, a przede wszystkim, chłopie, **głowa do góry!**

(3) Postoje li ljudi od kojih **bi okrenula glavu** da im treba pomoć?

(4) Možna **kręcić głową**, pani minister (Oklaski), ale takie są niestety prawa.

5 Izvor: <http://riznica.ihjj.hr/philocgi-bin/getobject.pl?c4.7090.Cijelien.0.6.3.0> (Datum pristupa: 14. 11. 2021.)

6 Izvor: <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/przedwiosnie.html> (Datum pristupa: 14. 11. 2021.)

(5) **Podignimo glavu**, budimo ponosni na sebe i ne dajmo se prevariti.

(6) *Po to, żeby mogła podnieść głowę po latach prześladowań.*

(7) *Pritom želim naglasiti kako nemam namjeru nikomu **stajati nad glavom**.*

(8) *W stosie niepotrzebnych papierów i przedawnionych dokumentów trudno znaleźć sprawozdanie z zeszłego tygodnia. A szefowa właśnie **stoi nad głową**.*

Sljedeći su frazemi motivirani značenjem glave kao sjedišta uma, razuma, pameti: hrv. *fali (nedostaje)* komu *daska u glavi* (9), (9a), polj. *brakuje* komuš *piątej klepki (w głowie)* (10) ‘nije pri zdravoj pameti, ne ponaša se normalno’; hrv. *izbiti <sebi (si)> iz glave* koga, što (11), polj. *wybić / wybijać* sobie z *głowy* *coś, kogoś* (12) ‘namjerno prestatu misliti na koga, na što, odlučiti zaboraviti koga, što’; hrv. *izbiti iz glave* komu koga, što, da...; polj. *wybić* komuš *coś z głowy* ‘natjerati koga da odustane od koga, od čega, prisiliti koga da napusti (zaboravi) koga, što’; hrv. *izgubiti glavu* (13), (13a), polj. *stracić* *głowy* (14) u dvama značenjima ‘1. zbuniti se / zbunjivati se, ne snaći se / ne snalaziti se, izgubiti / gubiti prisebnost, 2. jako se zaljubiti / zaljubljujivati u koga, poludjeti (ludovati) za kim’.

(9) *Jednostavno pojedincima ovdje **fali daska u glavi** ili ne žele da je upotrijebe.*

(9a) *Neću reći da ti **nedostaje daska u glavi**, no definitivno su neki konektori krivo spojeni.*

(10) *Kto się niczego nie boi, temu z pewnością **brakuje piątej klepki**.*

(11) *I ne možeš **izbiti iz glave** tu jednostavnu rečenicu.*

(12) *Myslałam, że już **wybił sobie z głowy** te szczeniackie zabawy.*

(13) *Drago mi je da kod gola nismo **izgubili glavu**.*

(13a) *Zaigrana sam i kad se zaljubim potpuno **izgubim glavu**.*

(14) *Cóż, następna po tajwańskiej aktoreczce, dla której **straci głowę** – westchnął w myślach Bogomołow.*

Frazem hrv. *dati / davati glavu* za koga, što, da... (15), polj. *dać / dawać głowę* (16) ‘jamčiti za što, za koga, biti siguran u što, biti uvjeren u što’ *motiviran je prenesenim značenjem glave – život.*

(15) *Znam ja da je on oštre naravi, ali će prije **dati glavu** nego da mu se dogodi popuštanje u neposluhu onoga tko mu je pod njegovom komandom.*

(16) *Można by **dać głowę**, że wierzy w swoje słowa.*

3.2. Djelomična podudarnost hrvatskih i poljskih frazema sa sastavnicom *glava*

Djelomična podudarnost hrvatskih i poljskih frazema podrazumijeva razlikovanje frazema u samo jednoj sastavnici, a da im je pritom značenje jednako. U većini slučajeva radi se o inačicama⁷. Prema tome, u ovoj se skupini nalaze inačice hrvatskih i poljskih frazema

7 Kada je riječ o frazemskim inačicama, razlikujemo sljedeće: fonološke inačice (*ko’/kao bez glave*), morfološke inačice (*čuvati kao oko (oči) u glavi*), tvorbene inačice (*napuniti / puniti glavu* komu čime), sintaktičke inačice (*bez glave i repa je što ili nema ni glave ni repa što*), leksičke inačice: alternacija suznačnica (*razbijati (lupati) sebi <si> glavu*), alternacija unutar istoga semantičkoga polja (*platiti glavom (životom) što*), alternacija leksema izvan istoga semantičkoga polja (*gdje je bog (vrag) rekao laku noć*); leksičko-kvantitativne inačice (*razbijati (lupati) <sebi (si)> glavu*), višestruke inačice (kombinirano variranje): *čuvati (paziti) koga, što kao oči (oko) u glavi* (prema Kovačević 2012).

koje ujedno uvjetuju razlike među njima: hrv. *čuvati (paziti)* koga, što kao oči (oko) u glavi (gdje je *čuvati (paziti)* leksička inačica (alternacija suznačnica), a oči (oko) morfološka inačica (17), (17a), (17b); u poljskome frazemu: polj. *strzec (pilnować)* kogoś jak oka w głowie je *strzec / pilnować* (18), (19) leksička inačica (alternacija suznačnica).

(17) *Možemo se truditi iz petnih žila, ali svako toliko dogodi se da neki komad odjeće koje smo čuvali 'kao oči u glavi' bude zamrljan hranom.*

(17a) *Pazi na mobitel kao oči u glavi.*

(17b) *Pokušat ćemo ga čuvati kao oko u glavi.*

(18) *Masz mi go strzec, jak oka w głowie.*

(19) *Mówiłaś, że mam go pilnować jak oka w głowie, bo to pamiątka rodzinna.*

Hrvatski frazem sadrži višestruku inačicu, a poljski ne i zbog toga se hrvatski frazem može ostvariti u jednini i u množini, a poljski samo u jednini. Iz toga se razloga izrazno ne podudaraju u potpunosti nego samo djelomično. Sličan je i primjer hrv. *platiti glavom (životom)* što u kojemu je *glavom (životom)* (20), (21) leksička inačica (alternacija unutar istoga semantičkog polja), a u poljskome frazemu polj. *zapłacić / płacić głową za coś je zapłacić / płacić* (22), (23) tvorbena inačica. *S obzirom na to da je riječ o alternaciji unutar istoga semantičkog polja, frazemska se pozadinska slika bitno ne mijenja i taj je frazem motiviran prenesenim značenjem glave kao života.*

(20) *Samo je pitanje tko će to platiti glavom. Trener, igrač ili poneki sudac.*

(21) *Mogli biste platiti životom, a to je najviša moguća cijena.*

(22) *Prawdziwy hazard, można zapłacić głową.*

(23) *Za najcięższe zbrodnie: zranienie, zabójstwo lub zniewagę płaci się głową.*

Slijede frazemi motivirani značenjem glave kao sjedišta uma, razuma, pameti. Frazemi hrv. *gurnuti / gurati (zabiti / zabijati i sl.) glavu u pijesak <kao noj>* (24) i polj. *chować głowę w piasek* (25) imaju jednako značenje 'namjerno ignorirati istinu, ne željeti se suočiti s neugodnom stvarnošću' i razlikuju se u izrazu. U hrvatskome primjeru prisutna je alternacija suznačnica (*gurnuti / zabiti, gurati / zabijati*), ali je također riječ o tvorbenim inačicama (*gurnuti / gurati, zabiti / zabijati*) i od poljskoga se razlikuje i prema tome što sastavnica <kao noj> može i ne mora biti ostvarena.

(24) *Možemo i dalje gurati glavu u pijesak ili se možemo konačno početi ponašati odgovorno.*

(25) *Można oczywiście chować głowę w piasek, udawać przed sobą, że tego wszystkiego nie ma lub wmawiać w siebie, że inni autorzy się nie liczą, a w każdym razie są gorsi...*

Frazemi hrv. *ići (htjeti) glavom kroz (kroza) zid* (26) i polj. *bić (tłuc, walić) głową (lbem) w mur (w ścianę, o mur, o ścian)* (27) nose značenje 'htjeti silom svladati nesavladivu zapreku'. Ta se dva frazema razlikuju po glagolskoj sastavnici i prijedlogu pa je frazem-ska pozadinska slika neznatno izmijenjena.

(26) *Nikada nisi htio drugačije, nego ravno glavom kroz zid.*

(27) *I tak już przez sześć lat walimy głową w ścianę.*

I frazemi hrv. *izbaciti iz glave (pameti)* koga, što (28) i polj. *mieć coś, kogoś z głowy* (29) u značenju 'namjerno zaboraviti koga, što, prestatu misliti na koga, na što' motivirani su značenjem glave kao sjedište uma/pameti. Razlikuju se po glagolskoj sastavnici, a hrvatski frazem sadrži i alternaciju suznačnica unutar istoga semantičkog polja: *glave (pameti)*.

(28) *Kada bih mogla neke stvari izbaciti iz glave i samo nekad ne misliti na njih vjerojatno bih bila u stanju koncentrirati se na ono bitnije.*

(29) *Myszę, że i w zakładzie chcieli go **mieć z głowy**, żeby im czegoś nie namieszał.*

Gubljenje razuma i nemogućnost jasna rasuđivanja sadržani su u frazemu hrv. *miješa se* komu što u *glavi* (30), polj. *miesza się (mąci się, gmatwa się, płacze się)* komuś w *głowcie* (31). U poljskome je frazemu, za razliku od hrvatskoga, prisutna alternacija suznačnica unutar istoga semantičkog polja: *miesza się, mąci się, gmatwa się, płacze się*.

(30) *Śkripa, krikovi, lom metala, sve mi se to **miješa u glavi**, a prodorna bol u grudima izaziva mi zvjezdice ispred očiju.*

(31) *Strach **miesza się w głowie** z żalem, potem z wściekłością, odbiera rozum.*

Sljedeći su frazemi motivirani značenjem *glave* kao *sjedišta uma, razuma, pameti*. Frazemi hrv. *mota se (vrzma se) po glavi* komu što (32), polj. *coś chodzi (snuje się)* komuś *po głowie* (33) razlikuju se po glagolskoj sastavnici, a unutar svakoga je frazema prisutna i alternacija suznačnica. Značenje im je jednako: 'vraća se uvijek istim mislima *tko*, neprestano misli *tko na što*', a frazemska pozadinska slika neznatno je izmijenjena.

(32) *Stotinu vam se pitanja **mota po glavi**, a od nekih vas hvata ozbiljna panika.*

(33) *Jest noc, jestem tu sama i różne myśli **chodzą mi po głowie**.*

Djelomično se, po glagolskoj sastavnici, razlikuju i frazemi hrv. *napuniti / puniti glavu* komu čime (34), polj. *mieszać (kręcić)* komuś w *głowcie* (35) 'nametnuti / nametati komu određene misli'. U hrvatskome primjeru riječ je o tvorbenoj inačici, a u poljskome je primjeru riječ o alternaciji suznačnica.

(34) *Ipak ti je netko **napunio glavu**, šteta.*

(35) *Jak miałem mu powiedzieć, że to Bonifacy **mieszał im w głowie**, robił kawały i prowadził nie tam, gdzie trzeba.*

Frazemi sa značenjem 'ne mariti za *koga*, za što, biti ravnodušan prema komu, prema čemu' djelomično se razlikuju u izrazu, ali to ne mijenja bitno frazemsku sliku: hrv. *ne boli glava* koga za koga, za što (36), polj. *niech cię głowa o to nie boli* (37).

(36) *Neka njega **ne boli glava** za našega Ivicu.*

(37) *Już on wieczorem będzie w Bogdańcu, **niech cię o to głowa nie boli**; a nam czas do doma...*

U primjerima hrv. *ne ide u glavu* komu što (38), polj. *coś nie mieści się* komuś w *głowcie* (39) 'ne može shvatiti *tko što*, nikako ne razumije *tko što*' vidljivo je da se frazemi razlikuju po glagolskoj sastavnici – u hrvatskome primjeru to je glagol *kretanja*, a u poljskome glagol *stanja*. Bez obzira na to, frazeološko im je značenje jednako, a frazemska slika slična.

(38) *I **ne ide mi u glavu** kako ova država može podnositi takve uljeze koji joj truju dušu.*

(39) *Może niektórym **nie mieści się to w głowie**, ale wielu ludzi nadal nie ma telefonu w domu.*

Sljedeći se frazemi razlikuju izrazom i to po glagolskoj sastavnici: hrv. *razbijati (lupati) <sebi (si)> glavu* (40), polj. *łamać sobie głowę i nabić / nabijać sobie czymś głowę* (41), (42), a s obzirom na to da su sastavnice po kojima se razlikuju unutar istoga semantičkog polja, značenje im je jednako: 'mučiti sebe mislima, dugo razmišljati, mučno tražiti rješenje'.

(40) *Jednostavno ih ne mogu riješiti, a **razbijam si glavu** već neko vrijeme.*

(41) *Czy to nie nonsens, że ja, nikt inny, mam **łamać sobie głowę** nad tym, co wywoła uśmiech Zuzanny?*

(42) *Tak **sobie nabilam głowę** tym, co mi opowiedziałaś, iż do trzeciej w nocy nie mogłem zasnąć.*

Sa značenjem ‘uporno nastojati da tko nauči (sazna, prihvati) što, silom nametnuti / nametati svoje misli komu’ javljaju se frazemi hrv. *utuviti / utuvljivati (tuviti) u glavu* komu što (43), polj. *kłaść (wkladać, wbijać itp.) coś komuś do głowy (w głowę)* (44). Glagolske su im sastavnice različite, no unutar istoga semantičkog polja, a u poljskome je primjeru moguća upotreba prijedloga *do* i *w*.

(43) *To sam doživio i nitko mi ne može **utuviti u glavu** da je bilo drugačije.*

(44) *Powtarzał właśnie to, co **wbijałem mu do głowy** od dłuższego już czasu.*

Prenesenim značenjem glave kao sjedišta psihičkoga stanja motivirani su frazemi: hrv. *hvataci se za glavu* (45), polj. *złapać się (łapać się, chwycić się) za głowę* (46) koji se razlikuju po tome što je u poljskome primjeru prisutna tvorbeno inačica i alternacija suznačnica, no značenje im je jednako: ‘očajavati, biti u teškom položaju, biti u nedoumici’. Istim je značenjem motiviran i frazem hrv. *kao bez glave* (47), polj. *bez głowy* (48) ‘brzo, zbunjeno, smeteno, u panici’, a primjeri se razlikuju samo u jednoj sastavnici.

(45) *Ljudi koji su svoje kredite posudili u eurima **hvataju se za glavu** na sam spomen tog predviđanja.*

(46) *Inspektor z NIK-u **złapał się za głowę**, gdy obejrzał wiadukt od spodu.*

(47) *Tako i ovaj put jure **kao bez glave** i u punom trku zalijeću se u moje noge.*

(48) *Nasi zawodnicy grali **bez głowy**.*

Značenje glave ‘glavni ili prvi u čemu, vođa’ motiviralo je frazem *glava obitelji* (49), polj. *głowa domu (rodziny, rodu)* (50) ‘staratelj, prva i odlučujuća osoba u obitelji’. Jedna se poljska frazemska inačica podudara s hrvatskim frazemom.

(49) *Naime, otac kao **glava obitelji** i tada i sada često nameće svoja pravila i volju, djeluje iz pozicije moći i želi držati kontrolu nad svima, strahom članove obitelji natjerava da ga slušaju.*

(50) *Nie mógł znieść, że on, jako **głowa rodziny**, nie zarabia tak dużo.*

U sljedećim je primjerima vidljivo da iako u izrazu nema podudaranja hrvatskih i poljskih sastavnica, u sadržaju se one podudaraju i značenje im je slično, odnosno mogu se upotrijebiti u istome kontekstu: hrv. *imati slamu u glavi* (51), polj. *mieć siano w głowie* (52) ‘biti glup, neznalica’.

(51) *Zbilja **imaš slamu u glavi**, ja da se ljutim?*

(52) *Tak, Tim jest przystojny, ale **ma siano w głowie**.*

Frazem *imati slamu u glavi* mogao bi se povezati i s frazemom *imati praznu glavu* (53) zbog toga što je slama osušena trava koja je iznutra šuplja odnosno *prazna*. U poljskome jeziku ne pojavljuje se leksem *slama* nego *sijeno (siano)*, ali značenje je isto kao u hrvatskome primjeru.

(53) *Da biste bili poštovani, možete **imati praznu glavu**; ali obavezno pune džepove.*

Frazem *popeti se na glavu* komu (54), odnosno polj. *jeździć (chodzić) komuś po głowie, wejść (wleźć, wsiąść) komuś na głowę* (55) ‘dosaditi (dojaditi, dozlogrditi) komu, postati dosadan komu’, motiviran je doslovnim značenjem glave kao ‘dio tijela čovjeka i viših

životinja koji sadrži mozak, usta i osjetilne organe', a hrvatski i poljski frazem razlikuju se po glagolskoj sastavnici.

(54) *Na glavu si mi se popela.*

(55) *Czy będzie mi jeździć po głowie, czy nie, przestało mnie obchodzić.*

Frazem *staviti glavu na panj*, polj. *dać (oddać, położyć) głowę pod topór (miecz)* (gdje je umjesto *panja* sjekira ili mač) čije je značenje 'svjesno se izvrnuti riziku' u sebi sadrži preneseno značenje života. S obzirom na to, njihova je frazemska pozadinska slika slična.

(56) *Svaki normalan roditelj će staviti glavu na panj za svoje dijete.*

(57) *Powiedziałem: Trudno, daję głowę pod topór, ale wchodzimy w to.*

3.3. Nepodudarnost hrvatskih i poljskih frazema sa sastavnicom *glava*

U posebnoj se skupini nalaze hrvatski frazemi (sa sastavnicom *glava*) kojima poljski značenjski ekvivalent ne sadrži somatizam *glava* npr: hrv. *obilo se o glavu* komu što (58), polj. *coś odbija się czkawką* (59) 'osvetilo se (osvetit će se) komu što, imao je (imat će) neprilike (teške posljedice) *tko zbog čega*', hrv. *preko glave je* komu *čega* (60), polj. *mieć czegoś powyżej uszu* (61) 'previše je komu *koga, čega*, dosadio je komu *tko*, dosadilo je komu *što*'. Pozadinska je slika navedenih frazema također drugačija, ali sličnost je u tome što oba leksema imaju nešto zajedničko s glavom: štucavica koja se događa uslijed kontrakcije ošita i uzrokuje lagano poskakivanje glave te uho kao dio tijela koji se nalazi na glavi.

(58) *No sve je palo u vodu a konstrukcija cijelog plana obila se o glavu onima koji su ga stvorili.*

(59) *Dzisiaj ta propaganda odbija się czkawką, ale nie ma sensu wracać do przeszłości*

(60) *Trenutno je najproduktivnija ilustratorica u Hrvatskoj i ima posla preko glave.*

(61) *Daleka krewna była tam już od dwóch lat i właśnie wracała do Polski, bo miała powyżej uszu mieszkania kątem u bardzo starej damy, która już nie wstawala i przy której trzeba było robić wszystko, ale to dosłownie wszystko!*

Utvrđena je i mogućnost da za poljski frazem sa sastavnicom *glava* postoji hrvatski ekvivalent s nekom drugom sastavnicom: polj. *robić coś ponad czyjaś głowę* (62), hrv. *iza (čijih) leđa* [govoriti, raditi] (63) 'u potaji, krijući se, s lošim namjerama [govoriti, raditi što itd.]'; polj. *chylić głowę (czoło, czoła)* przed kimś, przed czymś (64), hrv. *skinuti / skidati kapu* komu (pred kim) (65) 'odati / odavati priznanje komu, iskazati / iskazivati poštovanje (divljenje) komu'; polj. *coś komuś świta (zaświtało) w głowie* (66), hrv. *upalila se lampica (żaruljica, svjećica)* komu (67) 'iznenada se domislio *tko čemu*, sjetio se *tko čega*'; polj. *coś przyszło komuś na myśl*; *coś przyszło (wpadło) komuś do głowy* (68); hrv. *palo je (pada) na pamet (um)* komu što (69) 'prisjetio se (prisjeća se) *tko koga, čega*'; polj. *coś komuś nie w głowie; komuś ani w głowie; komuś ani w głowie (nie) powstało, (nie) postoji* (70), hrv. *nije ni nakraj pameti* komu *tko*, što (71) 'i ne pomišlja *tko o komu*, o *čemu*, i ne razmišlja *tko o komu*, o *čemu*'.

(62) *Powszechnie przywołuje się wtedy obawy o porozumieniu rosyjsko-niemieckim ponad głowami Polaków.*

(63) *Ali nikada ne znam što mi govore iza leđa.*

(64) *Chylili głowę przed dzielnością kobiet, lecz jednocześnie zadawali sobie pytania: Gdzież podział się ów łęk przed górami?*

(65) *Taj osvaja sve, treba mu **skinuti kapu** i podići spomenik.*

(66) *Juž odkladal z rezygnaciją długopis, ale coś mu **zaświtalo w głowie** i zaczął znowu pisać, początkowo powoli, potem coraz szybciej, niczym w natchnieniu.*

(67) *Čim sam vidio to lice, **upalila mi se lampica**.*

(68) *Wiesz, **przyszło mi do głowy**, że moglibyśmy wybrać się do kina i w ten sposób spędzić miły wieczór.*

(69) *To **mi je prvo palo na pamet** kad sam se probudila u 5 ujutro.*

(70) *Oczywiście, mógł nie wyjeżdżać do Ameryki, tylko wrócić do kraju. Ale taka myśl **nie powstała mu w głowie**.*

(71) *Nije mu, međutim, **bilo ni nakraj pameti** da će mu taj hobi umalo upropastiti život.*

3.4. Frazemi bez ekvivalenta

Nepostojanje poljskih ekvivalenata za hrvatske frazeme i obrnuto može se povezati s kulturnom tradicijom pojedinoga naroda i posebnostima svakoga jezika. Neki od primjera hrvatskih frazema bez poljskoga ekvivalenta su: *bez glave i repa je* što (72) ‘nesređeno (nejasno, nelogično, nesuvislo i sl.) je *što*’, *glava je u torbi* komu (73) ‘u životnoj opasnosti je *tko*’, *glavom bez obzira* [pobjeći, trčati i sl.] (74) ‘velikom brzinom, u velikom strahu’; *glavom i bradom* (75) ‘osobno, sam’; *ne moći uhvatiti ni za glavu ni za rep* koga, što (76) ‘ne moći shvatiti *koga, što*’, *ode glava* <komu> ‘čovjek lako nastrada’, *oprati / prati glavu* komu (77) ‘ukoriti / koriti *koga*’, *usijana glava* (78) ‘1. glava puna ludih misli, 2. zanesenjak, fanatik’, itd. Nekima bi se od navedenih frazema mogli pridružiti poljski ekvivalenti koji za sastavnicu nemaju somatizam *glava*: hrv. *glavom i bradom*, polj. *we własnej osobie* (79).

(72) *Tekst je napisan stihijski, **bez glave i repa**.*

(73) *U tom nesretnom 13. zavoju i dalje **je glava u torbi**.*

(74) *Za svojim idejama uvijek trčim **glavom bez obzira** ne razmišljajući o mogućim katastrofama koje iz svega toga mogu proizaći.*

(75) *Bio je nazočan majstor **glavom i bradom**.*

(76) *I onu njegovu mačju pjesmu koju **ne možeš uhvatiti ni za glavu ni za rep**.*

(77) *Međutim, onda bi knjiga kasnila, njoj **bi oprali glavu** na tjednom kolegiju, jer je važno tiskati knjigu i zaraditi novce, pa makar i na nekvaliteti.*

(78) *On je **usijana glava** koja brzo prelazi na stvar.*

(79) *To ja **we własnej osobie**. Nie spodziewał się pan mnie tutaj?*

Neki su od poljskih frazema bez hrvatskoga ekvivalenta sljedeći: *(I)z głowy!* (80) ‘označava da je *što* završeno’, *barania (kapuściana, ośla, pusta) głowa* (81) ‘o čovjeku ograničenu u razmišljanju’, *ciosać komuś kolki na głowie* (82) ‘uporno nagovarati *koga* da napravi *što*’, *gromy (wyzwiska posypały) się poleciały (spadły)* komuś *na głowę* (na czyjaś *głowę*) (83) ‘*tko* je primio ostru kritiku’, *mieć źle w głowie* (84) ‘imati čudne zamisli’, *nie mieć głowy* <do czegoś> (85) ‘nemati vremena za *što*’, *przyprawić / przyprawiać o zawrót głowy* (86) ‘osjećati euforiju’.

(80) *Mamy go już z **głowy**.*

(81) *Może to moja **kapuściana głowa**?*

(82) *Przyszał mi **ciosać kolki na głowie**.*

(83) **Gromy spadaly na głowę** wujca Ola, gdy z przepastnych kieszeni swych zawsze zbyt obszernych spodni [...] dobywał butelki śliwówki [...].

(84) Trzeba **mieć źle w głowie**, żeby coś takiego napisać.

(85) Przy garach i dwojce dzieci może **nie mieć głowy do perfum** – zauważyła Karolina.

(86) Ceny mogą **przyprawić o zawrót głowy**.

U hrvatskome i poljskome frazeološkom fondu nekolicina je frazema povezana s osjećajem pripitosti, pijanstva i mamurluka: *alkohol wywietrzal (wyszumiał)* komuš z *głowy* (87) ‘prestaó je biti pijan *tko*’, *alkohol (wino, piwo) szumi* komuš w *głowie* (88) ‘*tko* je ošamućen nakon konzumiranja alkohola, vina, piva’, *mieć mocną głowę* (89) ‘biti otporan na djelovanje alkohola’, *mieć słabą głowę* (90) ‘ne biti otporan na djelovanje alkohola’. Hrvatski frazem *glava je* komu *teška* (91) ‘biti mamuran, nejasno i teško razabirati’ izražava stanje nakon pijanstva, *imati (malo više) u glavi* ‘biti pripit’, *udariti* komu u *glavu* ‘opiti, ošamutiti koga’.

(87) *Trochę i alkohol wywietrzal im z głowy*.

(88) *Długo nie mogę zasnąć, w głowie szumi mi piwo, pocałunki puchną na wargach, a policzek pali ze wstydu*.

(89) *Dawniej mogłem pić, miałem mocną głowę, ale teraz nie*.

(90) [...] *miał przede wszystkim wiele wdzięku i dlatego mógł się tak podobać, choć był nieokrzesany, a nadto miał słabą głowę i po paru kieliszkach plół androny*.

(91) *Dok struji mojim venama i mamurnim pogledom gledam u njih, teška mi je glava pa mi je lakše podignuti ruku*.

Neki su frazemi sa sastavnicom *glava* u poljskome jeziku, a za koje nema ekvivalenta u hrvatskome, motivirani odnosom jačega i slabijega: *bić (pobić)* kogaś, *coś na głowę* (92) ‘*nadmašiti koga, što, pobijediti koga što*’, *przerastać (przewyższać)* kogaś o *głowę* (93), ‘*prerasti koga, biti bolji od koga*’.

(92) *Marszałek Teodoryk von Bernheim zebrał wszystkie swe siły, stoczył bitwę i pobił Świętopelka na głowę*.

(93) *Raimu, to chyba najlepszy aktor francuski. I w filmie, i w teatrze przerasta o głowę cały zespół aktorski Francji*.

4. Zaključak

Kontrastivnom je analizom frazema utvrđen velik broj hrvatskih frazema koji imaju ekvivalente u poljskome jeziku. Frazemi su podijeljeni u četiri skupine s obzirom na leksemsku podudarnost sastavnica i podudarnost frazemske pozadinske slike. Najviše je frazema za koje je utvrđena leksemška podudarnost frazemske slike i podudarnost frazemske slike te frazema s djelomičnom podudarnošću leksemških sastavnica i sličnosti frazemske slike. Najmanje je frazema kojima se ne podudaraju sastavnice i gdje je vidljiva različitost slike. U obama je jezicima najviše frazema koji su motivirani značenjem glave kao *sjedišta uma, razuma, pameti*. *Manje je frazema čije je značenje motivirano doslovnim značenjem koje glava ima*: ‘dio tijela čovjeka i viših životinja koji sadrži mozak, usta i osjetilne organe’ te frazema motiviranih prenesenim značenjem glave kao života. Analizom je utvrđeno da su i u hrvatskome i u poljskome jeziku frazemi motivirani različitim značenjima koje glava ima, ali ne svima.

LITERATURA

- Fink-Arsovski, Željka, *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*, FF press, Zagreb, 2002.
- Hrnjak, Anita, „Geste i mimika kao izvor frazeologije (na primjeru hrvatske frazeologije)“, *Filologija*, 44, 2005., str. 29–50, Zagreb.
- Jukić, Sandra, *Hrvatski i poljski frazemi sa sastavnicom glava*, Završni rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2014.
- Kłosińska, Anna; Sobol, Elżbieta; Stankiewicz, Anna, *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa, 2007.
- Kovačević, Barbara, *Hrvatski frazemi od glave do pete*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2012.
- Marijanović, Vesna, *Frazemi sa sastavnicom glava u hrvatskom i poljskom jeziku*, Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2010.
- Matešić, Josip, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1982.
- Menac, Antica; Fink-Arsovski, Željka; Venturin, Radomir, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Ljevak, Zagreb, 2003.
- Pięcińska, Anna, *Co raz wejdzie do głowy – już z niej nie wyleci czyli frazeologia prosta i przyjemna*, Universitas, Kraków, 2006.
- Podlawska, Daniela; Świątek-Brzeziński, Magdalena, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo PARK Sp. z o. o., Bielsko Biała, 2007.
- Spagińska-Pruszk, Agnieszka, „Frazemi sa sastavnicom „glava” kojima se iskazuju intelektualne osobine u hrvatskome, poljskom i ruskom jeziku“, *Drugi hrvatski slavistički kongres: zbornik radova, sv. I*. Sesar, Dubravka; Vidović Bolt Ivana (ur.), Hrvatsko filološko društvo i Filozofski fakultet, Zagreb, 2001., str. 635–642.
- Szerszunowicz, Joanna; Vidović Bolt, Ivana, „Kulturowe znaczenie komponentu frazeologizmu a jego międzynarodowa ekwiwalencja“, *Białostockie Archiwum Językowe*, 16, 2016., str. 195–216.
- Turk, Marija; Opašić, Maja, „Supostavna raščlamba frazema“, *Fluminensia*, 20/1, 2008., str. 19–31.
- Vidović Bolt, Ivana, „Frazemska ekvivalencija u teoriji i praksi“, u: *Zbornik radova Šestoga hrvatskoga slavističkoga kongresa održanoga u Vukovaru i Vinkovcima od 10. do 13. rujna 2014. Drugi svezak*, Botica, Stipe, Nikolić, Davor, Tomašić, Josipa, Vidović Bolt, Ivana (ur.), Hrvatsko Filološko društvo, Zagreb, 2018., str. 1201–1209.
- Vidović Bolt, Ivana, *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji I.*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2011.

IZVORI

Hrvatska jezična riznica, <http://riznica.ihjj.hr/>

Hrvatski jezični portal, <https://hjp.znanje.hr/>

Hrvatski mrežni korpus, https://www.clarin.si/noske/all.cgi/first_form?corpname=hrwac;align
Narodowy korpus języka polskiego, <http://nkjp.pl/>

CROATIAN AND POLISH IDIOMS WITH THE COMPONENT *GLAVA/GŁOWA*

The paper's topic is the contrastive analyses of Croatian and Polish idioms with the Component *glava/głowa*. The aim of this paper is to show compatibility and differences in Croatian and Polish idioms with the component *glava/głowa*. Four groups of idiom's equivalence have been established: lexical compatibility of idiom components and compatibility of in-depth structure, partial compatibility of lexical components and similarity of in-depth structure, diversity of lexical components and in-depth structures and idioms without equivalent for each language analysed. Confirmation of their use in context is given for all phrases.

Keywords: Croatian phraseology; Polish phraseology; idioms with the Component *glava/głowa*

VIRNA KARLIĆ

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

JELENA TUŠEK

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FRAZEMSKA FLEKSIBILNOST NA SUČELJU PRAGMATIKE I KONSTRUKCIJSKE GRAMATIKE

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 81'23

81'367.7'373.7

[HTTPS://WWW.DOI.ORG/10.17234/9789533790121.12](https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.12)

Rad se bavi frazemskom fleksibilnošću koja se odražava u vidu kreativnih frazemskih modifikacija. Ova se pojava analizira na primjerima poredbenih frazema značenja 'lijep' i 'ružan' trodijelne strukture [(A) pridjev *lijep/ružan* + (B) veznik *k(a)o* + (C) imenica]. Faktorima frazemske fleksibilnosti te upotrebi kreativnih frazemskih modifikacija u radu se pristupa iz perspektive pragmatike (teorija hinjenja i teorija konverzacijske implikature) te konstrukcijske gramatike. U istraživačkom dijelu rada prikazuju se glavne postavke navedenih teorijskih modela. Istraživanje je provedeno u dvije faze. U prvoj fazi provedena je korpusna analiza sintagmatskih spojeva strukture [*lijep/ružan* + *k(a)o* + imenica] u mrežnom korpusu hrWaC te su među njima popisani frazemi u kanonskom i modificiranom obliku. U drugoj fazi istraživanja provedene su dvije ankete među izvornim govornicima hrvatskog jezika s ciljem utvrđivanja (1) stupnja prihvatljivosti te (2) mehanizama prijenosa (implicitnog) značenja frazema u kanonskom i modificiranom obliku.

Ključne riječi: frazemske modifikacije; hrvatski jezik; konverzacijska implikatura; konstrukcijska gramatika; poredbeni frazemi; pragmatika

1. UVOD: FRAZEMSKE VARIJANTE I NJIHOVE VRSTE

U tradiciji *zagrebačke frazeološke škole* frazemi se definiraju kao cjelovite, čvrsto strukturirane i ustaljene veze dviju ili više riječi, čije je značenje figurativno (Parizoska 2007: 173). Kao što to primjećuje Kovačević (2012: 141), „sve postojeće definicije frazema u okviru hrvatske frazeologije od njezinih začetaka do posljednjih istraživanja ističu postojanost ili ustaljenost leksičko-gramatičkoga sastava i semantičko jedinstvo frazeoloških sastavnica” iako je „[...] u jezičnoj praksi taj pojam ustaljenosti relativan”. Budući da definicija frazema zasnovana na pojmovima ustaljenosti i cjelovitosti *a priori* isključuje mogućnost njihove strukturne i semantičke fleksibilnosti, u novije je vrijeme izložena kritici (Arseneault 2014: 59).

Strukturna i semantička fleksibilnost obilježje je mnogih frazema. Pritom valja razlikovati pojmove paradigmatičnosti i varijantnosti frazema. Paradigmatičnost frazema odnosi se na gramatičku promjenjivost oblika njihovih pojedinih komponenata u kontekstu rečenice – bez utjecaja na frazeološko značenje (npr. *lijep k(a)o slika* ↔ *lijepa kao slika*) (Fink-Arsovski 2002: 21). Varijantnost frazema odnosi se na mijenjanje strukture i/ili značenja frazema neovisno o gramatičkom kontekstu unutar rečenice. S obzirom na kriterij ustaljenosti u jezičnoj upotrebi frazemske se varijante dijele na konvencionalne (sustavne) i nekonvencionalne (kreativne frazemske modifikacije).

Konvencionalne ili sustavne varijante stvorene su neovisno o kontekstu, njihov formalni oblik obično nalazimo u rječnicima jer je frekventan, a značenje mu je povezano sa značenjem temeljnoga oblika frazema. [...] Nekonvencionalne varijante ili kreativne frazemske modifikacije stvorili su pojedinci za specifičnu upotrebu u diskursu, kratkoročne su i značenje im je ograničeno kontekstom. (Marković 2013: 132)

Kao primjer konvencionalnih frazemskih varijanata mogu poslužiti varijacije poredbenoga frazema *kao jabuka*, koji može i ne mora sadržavati pridjevske komponente *crvena*, *rumena* ili *zlatna* (Fink-Arsovski 2002: 89). Kreativne frazemske modifikacije (kakve primjerice nalazimo u naslovu knjige *Ljubav na posljednji pogled* ili kulinarske televizijske emisije *Ljubav na prvi zalogaj*) ostvaruju se na strukturnom i semantičkom planu. Strukturne modifikacije nastaju zamjenom pojedinih sastavnica frazema.

Tom zamjenom upućuje se čitatelja [ili slušatelja] na frazem koji mu je iz jezične stvarnosti poznat, ali frazem nije naveden u cijelosti ili nije naveden u nepromijenjenu obliku. Iako je na taj način prekršena jedna od osnovnih značajka frazema, on je dobio novu aktualizaciju [...]. (Kovačević 2012: 142)

Dok u slučaju konvencionalnih frazemskih varijanti ne dolazi do odstupanja od značenja izvornog frazema, u slučaju kreativnih frazemskih modifikacija u pravilu dolazi do manjeg ili većeg značenjskog pomaka. Temeljna pitanja vezana uz frazemske modifikacije koja se lingvistima nameću tiču se njihovih komunikacijskih funkcija te mehanizama prijenosa njihova (modificiranog) značenja.

U domaćim frazeološkim studijama posvećenim kreativnim frazemskim modifikacijama u publicističkom i književno-umjetničkom funkcionalnom stilu kao razlog njihove upotrebe izdvaja se njihova komunikacijska uloga. Kreativne frazemske modifikacije tumače se kao sredstva kojima se prenosi „novo”, kontekstualno uvjetovano značenje i/ili kojima se postiže određeni stilski efekt (*usp.* npr. Jozić, Pon i Rakovac 2006, Parizoska 2007, Kovačević 2012, Marković 2013). Kada je riječ o načinu prijenosa smisla iskaza koji sadržavaju kreativne frazemske modifikacije, Marković (2013: 132) konstatira da se do njihova značenja „[...] dolazi preko i s obzirom na original, radi čega je prilikom variranja frazema važno zadržati barem djelomičnu prepoznatljivost temeljnoga oblika”. Parizoska (2007) na istom tragu ističe da nema apsolutne slobode u preinakama izvornog oblika frazema. Osim toga, autorica ističe ulogu pragmatičkih faktora pri uspostavljanju novog značenja frazemskih modifikacija – prije svega govornikovih komunikacijskih ciljeva: „nova značenja nastaju ako je iz odnosa kantskoga i izmijenjenog oblika frazema vidljiva komunikacijska namjera” (*ibid.* 174). Jozić,

Pon i Rakovac (2006) zaključuju da „komunikacijski partneri mogu implicitno zaključivati iz nedovršenih ili modificiranih frazema” o njihovu smislu, što vodi prema tumačenju kreativnih frazemskih modifikacija kao prijenosnika konverzacijskih implikatura.

2. FRAZEMSKA FLEKSIBILNOST IZ PERSPEKTIVE DVIJU PRAGMATIČKIH TEORIJA

2.1. Teorija hinjenja

Pragmatičke teorije tumačenja frazemske fleksibilnosti razvijaju se u posljednjih desetak godina kao reakcija na tradicionalno tumačenje frazema kao ustaljenih i cjelovitih leksičkih jedinica. Tako primjerice Egan tvrdi:

Kada bi frazemi bili leksičke jedinice, ne bismo mogli mijenjati njihovo značenje modificiranjem njihovih komponenata, jer bi njihove komponente bile semantički inertne. Međutim, značenje frazema moguće je mijenjati modificiranjem njihovih komponenata. [...] Zbog toga tumačenje frazema kao leksičkih jedinica nije prikladan teorijski okvir za proučavanje njihovih modifikacija. (Egan 2008: 389–390)¹

Za potrebe tumačenja uspješnog prijenosa značenja frazemskih modifikacija u komunikaciji Egan (2008) primjenjuje pragmatičku teoriju hinjenja (eng. *pretence theory*) (Walton 1993), prema kojoj se „[...] uz svaki frazem vezuje neko hinjenje, a njegova interpretacija odvija se u dva koraka. Prvo do nas dolazi doslovni sadržaj rečenice posredstvom uobičajenog procesa „zbrajanja” značenja njezinih komponenata. Potom nam taj doslovni sadržaj kazuje što trebamo hiniti da bismo ispravno interpretirali frazem” (Egan 2008: 387). Kao primjer Egan navodi engleski frazem *kick the bucket* značenja ‘umrijeti’, kojem je u hrvatskom jeziku značenjski podudaran frazem *otegnuti papke*. Prema teoriji hinjenja uz ovaj je frazem vezano hinjenje da kada neka osoba umre, otegne papke, tj. ispruži stopala. Stoga, kada interpretiramo iskaz *Pero je otegnuo papke*, prvo interpretiramo njegovo doslovno značenje, a potom ga procesuiramo hinjenjem.

Egan (*ibid.* 399) nadalje ističe da upotreba kanonskih oblika frazema predstavlja najjasniji signal (eng. *cue*) za prepoznavanje odgovarajućeg hinjenja – otuda proizlazi ustaljenost frazema kao jedno od njihovih temeljnih obilježja. Kada je frazem modificiran, signal je slabiji, stoga govornik treba voditi računa o kooperativnosti prema sugovorniku. Prema Eganovu mišljenju frazemi se dijele na one više i manje predvidljive, što je izravno povezano s njihovom semantičkom prozirnošću. Frazemi koji su više predvidljivi, bolje „podnose” modifikacije.

2.2. Teorija implikature

Iako je primjenom teorije hinjenja Egan (2008) objasnio fenomen fleksibilnosti frazema, njegov je pristup podvrgnut kritici – prvenstveno vezano uz njegovo tumačenje interpretacije frazema u kanonskom obliku:

¹ Citate koji su u izvorniku na engleskom jeziku prevele su autorice rada.

Pri tipičnoj upotrebi i interpretaciji frazema u kanonskom obliku (kada su nam prethodno poznati) naša se aktivnost čini direktnom – ona ne zahtijeva veći napor od uobičajene jezične upotrebe. Međutim, [Egan] pripisuje isti princip hinjenja i figurativnoj i tipičnoj upotrebi frazema. (Arseneault 2014: 66)

Arseneault (2014) upotrebu frazema u kanonskom i modificiranom obliku – kao i razlike među njima – tumači pomoću Griceove teorije konverzacijske implikature. Shodno ovome pristupu „značenje frazema izvodi se posredstvom konverzacijske implikature: iz uobičajenog komponencijalnog značenja frazema kompetentni slušatelj prepoznaje njegovo implicitno značenje temeljem svojih komunikacijskih očekivanja i jezičnoga znanja o kombinacijama riječi i frazama koje se koriste” (*ibid.* 66). Arseneault, međutim, drži da se proces prepoznavanja frazema u kanonskom obliku i frazemske modifikacije uvelike razlikuje. U skladu s Griceovom (1987) teorijom, iskaze koji sadržavaju frazeme u kanonskom obliku poistovjećuje s generaliziranom konverzacijskom implikaturom, dok iskaze koji sadržavaju frazemske modifikacije poistovjećuje s partikulariziranom konverzacijskom implikaturom (Arseneault 2014: 67). Razlika među njima u tome je što generalizirane konverzacijske implikature nisu ovisne o kontekstu iznošenja iskaza, dok partikularizirane jesu (*usp.* npr. Karlić, Bago 2021). Drugim riječima, prijenos generaliziranih konverzacijskih implikatura zasniva se isključivo na jezičnom znanju (npr. na poznavanju i prepoznavanju nekoga frazema), dok uspješan prijenos partikulariziranih konverzacijskih implikatura zahtijeva dodatno izvođenje zaključaka na temelju kontekstualnih informacija i recipijentova enciklopedijskog i/ili zajedničkog znanja. Tako je primjerice za prepoznavanje značenja prethodno spomenute frazemske modifikacije *ljubav na prvi zalogaj* potrebno poznavati značenje frazema u konvencionalnom obliku *ljubav na prvi pogled* te kontekst u kojem se modifikacija pojavljuje (naslov kulinarske televizijske emisije).

Sukladno teoriji relevantnosti Sperbera i Wilson (1986) Arseneault tvrdi da narušavanje konverzacijskih očekivanja i navika u komunikaciji može biti prihvatljivo te da modifikacije frazema sugeriraju kognitivnu ili afektivnu „isplativost” dodatnog truda koji je potreban za njihovu interpretaciju. Ta „isplativost” može se ogledavati u prijenosu novih značenja, izražavanju kreativnosti, postizanju slikovitosti i humorističnog efekta i sl.

U nastavku rada cilj nam je preispitati predstavljene Arseneaultine hipoteze na primjerima poredbenih frazema značenja ‘lijep’ i ‘ružan’ te njihovih kreativnih modifikacija.

3. FRAZEMSKA PRODUKTIVNOST IZ PERSPEKTIVE KONSTRUKCIJSKE GRAMATIKE

Konstruktivska gramatika uporabni je pristup jeziku koji pretpostavlja da je naše čitavo jezično znanje sazdano od konstrukcija, uparivanja forme i funkcije, višeg ili nižeg stupnja shematiziranosti (Goldberg 2003). Konstrukcije se međusobno razlikuju s obzirom na stupanj kompleksnosti i shematičnosti (Langacker 2008), a neovisno o stupnju shematičnosti nositelji su značenja (Goldberg 2003). Stoga, konstrukcijama smatramo punoznačne lekseme (npr. *pas*) ali i potpuno shematizirane konstrukcije argumentne strukture kao što je to npr. shematizirana ditranzitivna konstrukcija [V Obj1 Obj2].

Poredbene frazeme trodijelne strukture [(A) pridjev + (B) veznik $k(a)o$ + (C) imenica], kojima je posvećen ovaj rad, smatramo djelomično specificiranim poredbenim konstrukcijama s varijabilnom komponentom C. Analizu čiji prikaz slijedi u narednim poglavljima proveli smo s ciljem utvrđivanja u kojoj je mjeri ovaj konstrukcijski obrazac produktivan, odnosno postoje li semantička ograničenja u uvrštavanju imenica na mjesto komponente C u primjerima konstrukcija [*lijep + k(a)o + imenica*] i [*ružan + k(a)o + imenica*].

Govoreći o produktivnosti konstrukcija općenito, Goldberg (2019) tumači da govornik na temelju već zapamćenih jezičnih obrazaca evidentira svaku novu konstrukciju s kojom se susreće, stavlja je u suodnos s drugim sličnim konstrukcijama te na temelju toga svako novo oprijemljeno nalazi svoje mjesto u njegovoj mentalnoj reprezentaciji. Svaka nova jedinica, dakle, biva integrirana u govornikovo pamćenje, a ako je ta jedinica podudarna već postojećima, onda mentalna reprezentacija nije izmijenjena. Međutim, kada je govornik izložen jedinici koja je različita od onih već pohranjenih (inovativna), dolazi do pomaka u reprezentaciji.

Sve jedinice kojima je govornik izložen međusobno se grupiraju te dolazi do pokrivanja određene zone na značenjskom spektru (eng. *coverage*), a na temelju funkcionalno sličnih konstrukcija izvodi generalizacije o tim konstrukcijama. Na primjer, na temelju znanja o učestalosti pojavljivanja određene leksičke jedinice u konstrukciji [*lijep + k(a)o + imenica*] govornik jednostavno može identificirati dominantnu jedinicu. Jedinica koja je učestalija će, prema Goldberg (2019), blokirati manje učestale jedinice, odnosno govornik će izbjegavati novu (kreativnu) jedinicu ako postoji alternativa u vidu dominantne konstrukcije (eng. *statistical preemption*). Inovativna će konstrukcija ujedno biti prihvatljiv(ij)a ako je prazno mjesto konstrukcije (u ovom slučaju mjesto komponente C u trodijelnoj poredbenoj konstrukciji) ovjereno kao mjesto na kojem je zamjetna učestalost pojave različitih imenica. Tako će primjerice konstrukcija sa 100 različitih imenica na mjestu komponente C biti produktivnija od konstrukcije s njih 10.

4. ISTRAŽIVANJE

U ovom poglavlju slijedi prikaz empirijskog istraživanja koje smo provele s ciljem preispitivanja temeljnih hipoteza o frazemima i frazemskim modifikacijama iz područja pragmatike i konstrukcijske gramatike.

4.1. Građa

Istraživanje je provedeno nad primjerima trodijelnih poredbenih pridjevskih frazema, koji se u kanonskom obliku sastoje od tri komponente: (A) komponenta koja se uspoređuje (u ovom slučaju pridjev); (B) poredbeni veznik; (C) komponenta s kojom se uspoređuje (u ovom slučaju imenica) (Fink-Arsovski 2002: 12). Kod većine frazema ove vrste komponente A i C nisu desemantizirane, a komponenta C u funkciji je potenciranja značenja komponente A (*ibid.*). U većini poredbenih frazema postoji više ili manje očita logička značenjska veza između komponenata A i C, međutim postoje i slučajevi u kojima takva veza izostaje (*ibid.* 30).

Najfrekventnije vrste modifikacija trodijelnih poredbenih frazema jesu: redukcija komponente A (npr. *lijep k(a)o slika* → *kao slika*), supstitucija komponente C (npr. *lijep k(a)o Apolon* → *lijep k(a)o Brad Pitt*), proširenje frazemske sastavnice (npr. *ružan k(a)o noć* →

ružan k(a)o crna noć), a mogući su i spojevi dvaju frazema u jedan (npr. *pokisao kao miš + crkveni miš* → *pokisao kao crkveni miš*) (usp. Jukić 2018: 153). Provedeno istraživanje primarno je usmjereno na pridjevske poredbene frazeme i njihove modifikacije s reduciranom komponentom A i/ili supstituiranom komponentom C.

4.2. Metodologija, ciljevi i hipoteze

Za potrebe istraživanja provedene su dvije *online* ankete među izvornim govornicima hrvatskog jezika. U prvoj je anketi sudjelovalo 50 ispitanika – od toga 82 % studentica i 18 % studenata preddiplomskih (46 %) i diplomskih studija (54 %), a u drugoj 25 ispitanika – od toga 76 % studentica i 24 % studenta preddiplomskih (52 %) i diplomskih studija (48 %) na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu u dobi između 19 i 32 godine.

Izradi ankete prethodila je korpusna analiza poredbenih izraza strukture [(A) pridjev *lijep/ružan* + (B) veznik *k(a)o* + (C) imenica] s ciljem utvrđivanja koje se sve imenice u mrežnom korpusu hrWaC pojavljuju u poziciji C te koliko su frekventne. Najfrekventnije primjere uvrstile smo u anketu kao predstavnike konvencionalnih frazema u kanonskom obliku, dok smo među najmanje frekventnim primjerima izdvojile predstavnike kreativnih frazemskih modifikacija.

Prva anketa sastoji se od 35 zadataka, u kojima se od ispitanika traži prepoznavanje (značenja) poredbenih frazema i njihovih nekonvencionalnih modifikacija strukture [(A) pridjev *lijep/ružan* + (B) veznik *k(a)o* + (C) imenica] bez navođenja komponente A. U zadacima se od ispitanika tražilo da na mjesto reducirane komponente A upišu pridjev koji po njihovoj procjeni nedostaje. Zadaci uključuju primjere: (1) najfrekventnijih konvencionalnih poredbenih frazema značenja ‘lijep’ i ‘ružan’ (*lijep k(a)o slika, ružan k(a)o lopov*) te (2) primjere njihovih modifikacija iz korpusa koje uključuju: (a) nekonvencionalnu komponentu C koja se sastoji se od opće imenice u očitog logičkoj značenjskoj vezi s komponentom A (*lijep k(a)o princ, ružan k(a)o štakor*); (b) nekonvencionalnu komponentu C koja se sastoji od opće imenice koja nije u očitog logičkoj značenjskoj vezi s komponentom A (*lijep k(a)o sotona, ružan k(a)o porez*). Ove su frazemske modifikacije u zadacima prvo predstavljene izvan konteksta, a potom u kontekstu iskaza u kojem se pojavljuju u korpusu (izvorni iskazi u pojedinim su primjerima prilagođeni za potrebe istraživanja, bez utjecaja na njihov smisao). Od ukupno 35 zadataka iz ovog dijela upitnika 10 zadataka uključuje primjere koji su predmetom ovoga istraživanja (zadatke v. u Tablicama 2 i 3), dok su ostali zadaci u funkciji kalibratora (4) i ometača (21).

Prva anketa izrađena je za potrebe provjere naših prvih dviju hipoteza:

H1 – Značenje konvencionalnih trodijelnih poredbenih frazema prepoznatljivo je govornicima izvan konteksta iskaza i bez navođenja komponente A. → Konvencionalni frazemi prenose se kao generalizirane konverzacijske implikature.

H2 – Značenje kreativnih modifikacija poredbenih frazema s reduciranom komponentom A i supstituiranom komponentom C nije nužno prepoznatljivo izvan konteksta iskaza te bez izvođenja zaključaka na temelju recipijentova enciklopedijskog znanja. → Frazemske modifikacije prenose se kao partikularizirane konverzacijske implikature.

Druga anketa sastoji se od 120 zadataka u kojima se ispituje prihvatljivost inovativnih poredbenih konstrukcija. Od ispitanika se tražilo da na Likertovoj skali od 1 (*potpuno neprihvatljivo*) do 5 (*potpuno prihvatljivo*) procijene koliko je vjerojatno da bi se u hrvatskom jeziku neka konstrukcija mogla koristiti pri opisivanju ljepote/ružnoće neke osobe. Ispitivanje je uključivalo 40 konstrukcija [*lijep + k(a)o + imenica*], 40 [*ružan + k(a)o + imenica*], a kako ispitanici ne bi otkrili specifičan cilj ispitivanja i kako bi se izbjegao zamor u procjenama sličnog materijala, u istraživanje je uključeno i 40 ometača koje su činile konstrukcije [*hrabar/čist/žedan/prljav/brz + kao + imenica*]. Za svaku od testiranih konstrukcija odabran je po jedan primjer iz kategorija dobivenih na temelju korpusne analize. Testirani su primjeri koji su (1) frekventni (npr. *slika, dan*), a ostali su birani kao pripadnici istih značenjskih polja (npr. meteorološke pojave) koji su (2) korpusno ovjereni ali rijetki (npr. *duga*), (3) korpusno neovjereni ali smisleni (npr. *mesar, zaljubljenost*) i (4) korpusno neovjereni i nesmisleni (npr. *parkiralište, kazalište*).

Druga anketa, u kombinaciji s korpusnom analizom prikazanom u Poglavlju 4.3.3.1, provedena je s ciljem provjere naše treće hipoteze:

H3 – Kategorija u kojoj ne postoji konstrukcija s jednim visoko frekventnim oblikom produktivna je jer nema dominantnog oblika koji će istiskivati konkurentne oblike → Zato je primjerice konstrukcija [*lijep kao poznata osoba*] visoko produktivna, a konstrukcija [*lijep kao predmet*] nisko produktivna.

4.3. Rezultati

4.3.1. Stanje u korpusu

Pretraživanjem mrežnog korpusa hrWaC (Ljubešić, Klubička 2014) utvrđeno je da se poredbena konstrukcija strukture [*lijep + k(a)o + imenica*] pojavljuje u 380 primjera, a poredbena konstrukcija strukture [*ružan + k(a)o + imenica*] u 174 primjera. U Tablici 1 navedeno je pet najfrekventnijih imenica u funkciji komponente C u obje poredbene konstrukcije. Imenice koje su otisnute masnim slovima (*lijep k(a)o slika, ružan k(a)o lopov*²) u nastavku su istraživanja korištene kao primjeri konvencionalnih frazema koji su u širokoj upotrebi.

Struktura PK (komponente A+B+C)	Broj primjera u korpusu	Pet najfrekventnijih imenica u funkciji Komponente C
[<i>lijep + k(a)o + imenica</i>]	380	slika (23%), žena (3%), san (3%), Apolon (2%), grijech (2%), ostalo (67%)
[<i>ružan + k(a)o + imenica</i>]	174	lopov (16%), pas (16%), vrag (7%), noć (6%), ponoć (6%), ostalo (49%)

Tablica 1: Najfrekventnije imenice u funkciji komponente C u poredbenim konstrukcijama (PK) strukture [*lijep/ružan + k(a)o + imenica*] (hrWaC)

2 Između jednako frekventnih frazema *ružan k(a)o lopov* i *ružan k(a)o pas* opredijelile smo se za prvi radi izbjegavanja mogućeg preklapanja s drugim poredbenim frazemima s komponentom *pas* (npr. *vjeran kao pas, umoran kao pas*).

4.3.2. Analiza mehanizama prijenosa značenja frazema i njihovih modifikacija

U Tablici 2 prikazani su rezultati zadataka u kojima su primjeri frazema i frazemskih modifikacija navedeni izvan konteksta izvornog iskaza. U Tablici 3 prikazani su rezultati zadataka u kojima su primjeri frazemskih modifikacija navedeni u kontekstu iskaza u kojem se izvorno pojavljuju u mrežnom korpusu hrWaC. U prvom stupcu obiju tablica primjeri su grupirani s obzirom na sastav i (ne)konvencionalnost komponente C. U drugom stupcu navedeni su primjeri iz upitnika, dok su u trećem stupcu prikazani dobiveni rezultati. Uz svaki ponuđeni odgovor u zagradi je naveden broj ispitanika koji su ga ponudili.

Vrsta komponente C	Primjeri frazema i njihovih modifikacija [-kontekst]	Rezultati: komponenta A
1. Konvencionalna	<i>On je [lijep] kao slika.</i>	lijepa (49) , masna (1)
	<i>On je [ružan] kao lopov.</i>	lukav (14), ružan (13) , tih (8), brz (3), pokvaren (2), drzak, glup, jadan, mudar, namazan, obučen, pametan, snalažljiv, vješt, zeznut (1)
2a. Nekonvencionalna – imenica u očitoj logičkoj značenjskoj vezi s komponentom A	<i>On je [lijep] kao princ.</i>	lijep (32) , zgodan (5), dobar (3), razmažen (2), šarmantan (2), bahat, divan, nježan, plemenit, privilegiran, umišljen (1)
	<i>On je [ružan] kao štakor.</i>	ružan (20) , prljav (8), odvratn (3), lukav (2), smrdljiv (2), šugav (2), bijesan, brz, dlakav, dosadan, gadan, mali, miran, moker, naporan, podao, tih, zmazan, žilav (1)
2b. Nekonvencionalna – imenica nije u očitoj logičkoj značenjskoj vezi s komponentom A	<i>On je [lijep] kao sotona.</i>	zao (34), zločest (4), lud (2), bijesan, crn, divlji, ljut, nepredvidljiv, ohol, opak, podao, proklet, ružan (1), lijep (0)
	<i>On je [ružan] kao porez.</i>	skup (9), visok (8), dosadan (5), naporan (5), ružan (2) , težak (2), velik (2), debeo, fer, gadan, grozan, jadan, kradljivac, loš, nepotreban, nepravedan, obavezan, pokvaren, povratan, prisutan, siguran, točan, ubitačan, zao (1)

Tablica 2: Rezultati ankete: frekventnost pridjeva na mjestu reducirane komponente A u primjerima frazema i njihovih modifikacija izvan konteksta iskaza

Vrsta komponente C	Primjeri frazema i njihovih modifikacija [+kontekst]	Rezultati: komponenta A
2b. Nekonvencionalna – imenica u očitoj logičkoj značenjskoj vezi s komponentom A	<i>Osoba može biti ružna i napravi 20 estetskih pothvata i postane lijepa pa prenosi ružne gene. Tako su moji roditelji gadni, a ja sam [lijep] ko princ.</i>	lijep (45) , zgodan (2), ispaio (1), krasan (1), šarmantan (1)
	<i>Taj pas je [ružan] kao štakor, ali toliko je simpatičan da bih ga imao za kućnog ljubimca.</i>	ružan (42) , gadan (2), malen (2), prljav (2), grd (1), zmazan (1)
2c. Nekonvencionalna – imenica nije u očitoj logičkoj značenjskoj vezi s komponentom A	<i>Ti me nikada ne bi uspio zbariti, taman ni da si [lijep] kao sotona.</i>	lijep (9) , zgodan (8), lukav (8), zavodljiv (4), uporan (3), vruć (3), primamljiv (2), privlačan (2), jak, lud, pametan, pijan, ružan, šarmantan, uspješan, uvjerljiv, varljiv, zločest (1), bez odgovora (1)
	<i>To je vjerojatno zato što si [ružna] ko porez pa si ljubomorna na sve zgodne žene.</i>	ružna (21) , dosadna (4), nepoželjna (3), gadna (2), naporna (2), skupa (2), debela, glupa, grozna, nametljiva, neplaćena, nepotrebna, nesigurna, nezgodna, prefrigana, velika, visoka (1), bez odgovora (1)

Tablica 3: Rezultati ankete: frekventnost pridjeva na mjestu reducirane komponente A u primjerima frazema i njihovih modifikacija u kontekstu iskaza

(1) Konvencionalni frazemi

Analiza rezultata pokazala je da je 45 (90 %) ispitanika prepoznalo konvencionalni frazem [lijep] kao slika i njegovo značenje unatoč redukciji komponente A. Ovakav rezultat ide u prilog našoj Hipotezi 1, prema kojoj je *značenje konvencionalnih frazema prepoznatljivo govornicima izvan konteksta iskaza i bez navođenja komponente A*, iz čega proizlazi zaključak da se konvencionalni frazemi prenose kao generalizirane konverzijske implikature. Kada je riječ o frazemu [ružan] kao lopov, prepoznalo ga je svega 13 (26 %) ispitanika iako je konvencionalan te se pokazao najfrekventnijim frazedom strukture [ružan + k(a)o + imenica] u mrežnom korpusu hrWaC. Držimo da ovakav rezultat ne dovodi u pitanje valjanost Hipoteze 1, već potencijalno ukazuje na izlazak ovog frazema iz upotrebe među pripadnicima generacije mlađe od 30 godina. Ovome objašnjenju u prilog ide činjenica da jezična građa iz korpusa hrWaC datira iz razdoblja između 2011. i 2014. godine. Osim toga, rezultati zadatka u funkciji ometača koji su uključivali konvencionalne frazeme pokazuju visok stupanj

njihove prepoznatljivosti među ispitanicima, jednako kao u slučaju frazema [*lijep*] kao slika – npr. *glup kao stup* (96 %), *dobar kao kruh* (94 %), *zdrav kao dren* (82 %).

(2a) Frazemske modifikacije s komponentom C koja je u očitoj logičkoj značenjskoj vezi s komponentom A

Analiza rezultata ankete pokazala je da je unatoč reduciranoj komponenti A 32 ispitanika prepoznalo značenje frazemske modifikacije [*lijep*] kao *princ* (64 %), a 20 ispitanika značenje frazemske modifikacije [*ružan*] kao *štakor* (40 %) izvan konteksta izvornog iskaza u kojemu su upotrijebljeni u korpusu. Iz ponuđenih je odgovora (*usp.* Tablica 2) vidljivo da su ispitanici na mjestu komponente A u svim slučajevima naveli pridjeve koji su u logičkoj značenjskoj vezi s komponentom C, što je očekivano jer su takvi poredbeni frazemi najfrekventniji (Fink-Arsovski 2002: 30). Ispitanici su odgovore, dakle, izvodili zaključivanjem na temelju svojeg enciklopedijskog, a ne jezičnog znanja (što je bio slučaj s primjerima konvencionalnih frazema).

Rezultati iz Tablice 3 pokazuju da je prepoznatljivost značenja istih frazemskih modifikacija znatno veća u zadacima u kojima su navedene u kontekstu izvornog iskaza iz korpusa. Unatoč reduciranoj komponenti A značenje frazemske modifikacije [*lijep*] kao *princ* prepoznalo je 45 (90 %) ispitanika, a značenje frazemske modifikacije [*ružan*] kao *štakor* 42 (84 %) ispitanika. Drugim riječima, u slučajevima kada su ispitanici bili upoznati s informacijama o jezičnom kontekstu upotrebe frazemskih modifikacija, bili su uspješniji u prepoznavanju njihova značenja.

(2b) Frazemske modifikacije s komponentom C koja nije u očitoj logičkoj značenjskoj vezi s komponentom A

Analiza rezultata pokazala je da u zadacima s frazemskim modifikacijama s komponentom C koja nije u očitoj logičkoj značenjskoj vezi s (reduciranom) komponentom A ispitanici nisu bili uspješni u prepoznavanju njihova značenja. Naime, nijedan ispitanik nije prepoznao značenje frazemske modifikacije [*lijep*] kao *sotona* (0 %), dok je značenje frazemske modifikacije [*ružan*] kao *porez* prepoznalo svega dvoje (4 %) ispitanika. Iz Tablice 2 vidljivo je da se ponuđeni odgovori zasnivaju na nekoj vrsti očite logičke značenjske veze s komponentom C, koja u slučaju ovih dviju frazemskih modifikacija izostaje.

Međutim, u zadacima u kojima su iste frazemske modifikacije navedene u kontekstu izvornog iskaza iz korpusa stupanj prepoznatljivosti njihova značenja pokazao se višim. Značenje frazemske modifikacije [*lijep*] kao *sotona* prepoznalo je 9 (18 %) ispitanika, dok je 10 ispitanika kao odgovor navelo bliskoznačne pridjeve *zgodan* i *privlačan* (20 %). Značenje frazemske modifikacije [*ružan*] kao *porez* prepoznao je 21 (42 %) ispitanika, dok je još petoro ispitanika kao odgovor navelo bliskoznačne pridjeve *nepoželjan* i *gadan* (10 %). Iz rezultata prikazanih u Tablici 3 proizlazi zaključak da su ispitanici prilikom rješavanja ovih zadataka veću važnost pridavali informacijama o jezičnom kontekstu upotrebe frazemskih modifikacija nego enciklopedijskom znanju o obilježjima pojmova označenih komponentom C. Drugim riječima, nisu primarno tragali za očitom logičkom značenjskom vezom između komponenata A i C, već su navodili pridjeve koji se uklapaju u kontekst iskaza.

Rezultati zadataka s primjerima frazemskih modifikacija kategorija 2a i 2b potvrđuju našu Hipotezu 2, prema kojoj *značenje kreativnih modifikacija poredbenih frazema s redu-*

ciranom komponentom A i supstituiranom komponentom C nije nužno prepoznatljivo izvan konteksta iskaza te bez izvođenja zaključaka na temelju recipijentova enciklopedijskog znanja. Analiza je pokazala da je stupanj prepoznatljivosti semantički prozirnih frazemskih modifikacija (s očitom logičkom značenjskom vezom između komponenata A i C) znatno viši od semantički neprozirnih frazemskih modifikacija (bez takve veze). U slučaju semantički prozirnih modifikacija prepoznavanje njihova značenja primarno se zasniva na izvodenju zaključaka na temelju govornikova enciklopedijskog znanja, dok se u slučaju semantički neprozirnih modifikacija zasniva na primjeni govornikova znanja o jezičnom kontekstu njihove upotrebe. U oba se slučaja značenje iskaza koji sadržavaju frazemske modifikacije s reduciranom komponentom A i supstituiranom komponentom C prenose kao partikularizirane konverzacijske implikature. Ipak, držimo da njihova komunikacijska funkcija, tj. efekt na recipijenta nisu identični. Upotrebom poredbenih frazema ili frazemskih modifikacija s komponentom C koja je u očitaj logičkoj značenjskoj vezi s komponentom A govornik svoj iskaz čini predočivijim sugovorniku (*prava usporedba*). Frazemskim modifikacijama u kojima ne postoji očita logička značenjska veza s komponentom A govornik ne postigne bolju predočivost iskaza, već druge efekte poput primjerice isticanja vlastite kreativnosti te ostvarivanja humora, ironije i sarkazma, čiji se prijenos zasniva na neskladnosti između onoga što je iskazano i onoga što je očekivano, prikladno i/ili istinito (*prividna usporedba*).

Prema Eganovu i Arsenaultinu tumačenju prepoznavanje značenja frazemske modifikacije ostvaruje se posredstvom konvencionalnog frazema u kanonskom obliku. To je zasigurno slučaj s frazemskim modifikacijama s reduciranom komponentom A i konvencionalnom komponentom C. U slučaju frazemskih modifikacija s reduciranom komponentom A i nekonvencionalnom komponentom C gubi se jasna veza s kanonskim oblikom frazema.

4.3.3. Ispitivanje produktivnosti izoliranih poredbenih konstrukcija

S ciljem utvrđivanja produktivnosti poredbenih konstrukcija [*lijep + k(a)o + imenica*] i [*ružan + k(a)o + imenica*] provele smo analizu na nekoliko razina:

1. analizirana je učestalost različitih kategorija imenica na mjestu komponente C (eng. *type frequency*);
2. ispitana je prihvatljivost (a) ovjerenih učestalih, (b) ovjerenih neučestalih i (c) neovjerenih ali smislenih i (d) neovjerenih nesmislenih poredbenih konstrukcija;
3. ispitana je mogućnost interpretacije neovjerenih nesmislenih poredbenih konstrukcija.

4.3.3.1. Analiza učestalosti različitih imenica na mjestu komponente C

Analiza varijabilnosti poredbenih konstrukcija provedena je na uzorku iz korpusa hrWaC (*usp.* Tablica 4). Za potrebe ove analize iz uzorka su ručno izdvojeni primjeri u kojima se oblik [*lijep/ružan + k(a)o + imenica*] ne koristi za opisivanje ljudske ljepote ili nije poredbeni frazem. Broj primjera iz uzorka koji odgovaraju tom opisu iznosi 287 za konstrukciju [*lijep + k(a)o + imenica*] i 136 za konstrukciju [*ružan + k(a)o + imenica*]. Korpusni podaci ukazuju na to da se ustaljene i inovativne uporabe poredbenih konstrukcija mogu grupirati u nekoliko kategorija za obje analizirane konstrukcije. Kao donju mjeru za utvrđivanje ustaljenosti uzimamo pet pojavnica u računalnom korpusu (Everet 2005 *cit. prema* Parizoska 2019), pa sve konstrukcije koje se pojavljuju manje od pet puta smatramo inovativnim.

S obzirom na značenje komponente C najplodnijima su se pokazale poredbene konstrukcije kategorije (1) čovjek(olikost), koja uključuje imenice koje označavaju: (1.1) skupine ljudi po dobnoj, spolnoj, supkulturnoj, profesionalnoj ili regionalnoj osnovi (npr. *curica, glumac, panker*), (1.2) poznate osobe i likovi iz umjetničkih djela (npr. *Alain Delon, Gargamel*), (1.3) nadnaravna bića (npr. *božica, vrag*) te (1.4) igračke (npr. *lutka*). Ostalim kategorijama pripadaju poredbene konstrukcije koje sadržavaju imenice sljedećeg značenja: (2) biljke i životinje, pri čemu se ljudska ljepota najčešće uspoređuje s biljkama, a ružnoća sa životinjama (npr. *ruža, svizac*); (3) predmeti umjetničke vrijednosti te proizvodi kulture (npr. *statua, stup*); (4) meteorološke, prirodne pojave, nebeska tijela, pri čemu se ljepota uglavnom dovodi u vezu s jutrom, danom te pojavama vidljivim danju, a ružnoća s mrakom; (5) administrativni pojmovi (za iskazivanje ružnoće) koji se dovode u vezu s egzistencijalnom ili ekonomskom ugrozom pojedinca (npr. *poziv u vojsku, porez*); (6) pozitivno/negativno valentni apstraktni pojmovi (npr. *ljubav, grijeh*); (7) imenice koje se uglavnom koriste za označavanje kulturnih tabua, uglavnom vezanih uz smrt, spolnost i fiziološke funkcije tijela (npr. *zahod*).

	[<i>lijep + k(a)o + imenica</i>]		[<i>ružan + k(a)o + imenica</i>]	
	Ukupno pojavnica	Ukupno različitih pojavnica	Ukupno pojavnica	Ukupno različitih pojavnica
1.1. Ljudi	34	17	36	8
1.2. Poznate osobe i likovi	49	41	12	11
1.3. Božanstva i nadnaravna bića	32	10	9	5
1.4. Igračke	9	3	0	0
2. Biljke i životinje	15	8	23	11
3. Predmeti umjetničke vrijednosti, proizvodi kulture	104	14	4	3
4. Meteorološke, prirodne pojave, nebeska tijela	24	8	20	2
5. Administrativni pojmovi	0	0	8	2
6. Apstraktni pojmovi	19	4	4	2
7. Drugo/tabu	1	1	15	5
Ukupno	286	106	136	52

Tablica 4: Kategorizacija imenica na mjestu komponente C analiziranih poredbenih konstrukcija

Na temelju podataka o uporabi poredbenih konstrukcija možemo zaključiti da je konstrukcijska varijabilnost uvjetovana kategorijalnim semantičkim ograničenjima, odnosno da se novi izrazi realiziraju u okviru nekoliko kategorija. Rezultati analize ukazuju na mogućnost

proširenja konstrukcije uključivanjem različitih imenica na mjesto komponente C (106 različitih pojava za ljepotu; 52 za ružnoću), pa se može zaključiti da je riječ o vrlo produktivnoj konstrukciji. Međutim, uvidom u ukupan broj različitih pojava vidljivo je da se nova oprimjerenja u okviru većine kategorija uglavnom pojavljuju rijetko, pa ih možemo smatrati idiosinkratičnim oprimjerenjima upotrijebljenim radi izbjegavanja klišeiziranosti izraza, koja se često dovodi u vezu s poredbenim konvencionaliziranim frazemima (Omazić 2002). Jedina kategorija u kojoj je zamjetan veći broj različitih pojava jest kategorija (1.2) poznate osobe i likovi. U toj je kategoriji 49 pojava, od čega je čak 41 različito. Na temelju tih podataka zaključujemo da govornik stvara kategoriju koja uključuje poredbene konstrukcije [*lijep/ružan + k(a)o + poznata osoba*] na temelju prethodnih iskustava i svojeg jezičnog pamćenja (Goldberg 2019). Ako tamo ne pronalazi primjere koji bi bili dovoljno kognitivno usađeni, kao u ovom slučaju, u konstrukciju [*lijep/ružan + k(a)o + poznata osoba*] unosi imenicu (vlastito ime) s obzirom na trenutnu komunikacijsku potrebu koja je uvjetovana kulturnim trendovima. Nepostojanje dominantne konstrukcije [*lijep/ružan + k(a)o + poznata osoba*] koja je dovoljno usađena i koja bi blokirala nova oprimjerenja, dozvoljava mu maksimalnu kreativnost, koja doduše nije apsolutna već je ograničena određenim estetskim kriterijima.

S druge strane, budući da kategorija [*lijep + k(a)o + predmet*] uključuje konstrukciju s komponentom *slika*, koja je vrlo frekventan član kategorije (86 %) u odnosu na ostale (čija učestalost u kategoriji iznosi oko 14 %), dominantni oblik unutar kategorije blokirat će novu tvorenicu, čime se potvrđuje naša Hipoteza 3. Podaci pokazuju da se i u ovoj kategoriji pojavljuju nove sastavnice, no puno rjeđe u odnosu na prethodnu kategoriju zbog dominantne sastavnice koja blokira takav tip konstrukcijske varijabilnosti

4.3.3.2. Analiza prihvatljivosti izoliranih poredbenih konstrukcija

U procjenama prihvatljivosti ispitanici su samo konvencionaliziranim konstrukcijama dali ocjenu prihvatljivosti iznad 3,5 [*lijep k(a)o slika/lutka/san/boginja*] i [*ružan k(a)o noć/vrag/lopov*], dok su ostale primjere ocijenili ocjenom nižom od 3,5. U Tablici 5 prikazani su rezultati procjene prihvatljivosti pojedinih primjera poredbenih konstrukcija, a iz nje je vidljivo da su ispitanici sve konstrukcije s manje od pet pojava u korpusu procijenili kao neprihvatljive.

	[<i>lijep + k(a)o + C</i>]	Pojavnica u korpusu	Prihvatljivost	[<i>ružan + k(a)o + C</i>]	Pojavnica u korpusu	Prihvatljivost
Ovjereno, frekventno	slika	89	4,78	noć	11	4,09
	san	9	3,83	lopov	9	3,52
Ovjereno, nefrekventno	glumac	1	2,65	svinja	1	2,78
	Angelina Jolie	1	2,35	Gargamel	1	2,22

Neovjereno, smisleno	zdravlje	0	1,39	mesar	0	1,26
	šljiva	0	1,26	sumrak	0	1,57
Neovjereno, nesmisleno	kazalište	0	1,30	parkira- lišće	0	1,17
	bazen	0	1,13	sokol	0	1,22

Tablica 5. Procjena prihvatljivosti poredbenih konstrukcija

Smatramo da se ovi rezultati također mogu tumačiti načelom statističkog blokiranja koje Goldberg (2019) nudi za tumačenje konstrukcijske produktivnosti, jer ukazuju na to da snažna kognitivna usađenost dominantnih konstrukcija inhibira konkurentne te da ih ispitanici smatraju neprihvatljivima unatoč tome što ih mogu interpretirati.

4.3.3.3. Analiza semantičke smislenosti poredbenih konstrukcija

U posljednjem dijelu ovoga istraživanja od ispitanika se tražilo da interpretiraju sasvim inovativne poredbene konstrukcije, sastavljene za potrebe istraživanja od imenica koje (1) pripadaju nekom od semantičkih polja uočenih kod poredbenih konstrukcija (npr. biljke > šljiva, ljudi > mesar) i (2) ne pripadaju niti jednoj od kategorija uočenih kod poredbenih konstrukcija (npr. kazalište, parkiralište).

Za konstrukciju [*lijep k(a)o šljiva*] ispitanici su navodili da se odnosi na osobu koja je *punašna, rumena, mladolika, slatkih obraza, lijepih oblina*, dok su za konstrukciju [*ružan k(a)o mesar*] navodili da je *pretila, prljava, krupna, ružna, silovita, gruba*. Za konstrukciju [*lijep k(a)o kazalište*] ispitanici su navodili da je riječ o osobi *ekscentričnog izgleda, koja nosi nakit, elegantna, profinjena, otmjena, našminkana, raskošna* – za razliku od konstrukcije [*ružan k(a)o parkiralište*], za koju su navodili da je *dosadnog izgleda, neprivaćna, neuredna i prljava, sive boje kože*.

Izgledno je da ispitanici prilikom interpretacije inovativnih smislenih i nesmislenih konstrukcija prizivaju jezična znanja o poredbenim konstrukcijama, te svoje enciklopedijsko znanje, temeljem kojeg dolaze do slične interpretacije iskaza. Međutim, unatoč smislenosti inovativnih iskaza, procjenjuju ih neprihvatljivima, što objašnjavamo postojanjem konvencionaliziranih dominantnih jedinica koje blokiraju njihovu apsolutnu produktivnost u pojedinim konstrukcijskim kategorijama.

5. ZAKLJUČCI

U ovome radu preispitali smo pojedina tumačenja fenomena frazemske fleksibilnosti iz perspektive pragmatike i konstrukcijske gramatike. Za potrebe istraživanja provedena je korpusna analiza trodijelnih poredbenih konstrukcija strukture [pridjev *lijep/ružan* + veznik *k(a)o* + imenica] te su provedene dvije ankete među izvornim govornicima hrvatskog jezika s ciljem utvrđivanja stupnja prihvatljivosti te mehanizama prijenosa (implicitnog) značenja

frazema u kanonskom i modificiranom obliku. Iz istraživanja su proizašli sljedeći zaključci:

(1) Značenje konvencionalnih frazema u iskazu se prenosi kao generalizirana konverzacijska implikatura, koja je neovisna o kontekstu jezične upotrebe.

(2) Značenje nekonvencionalnih frazemskih modifikacija u iskazu se prenosi kao partikularizirana konverzacijska implikatura, koja je ovisna o kontekstu jezične upotrebe i/ili govornikovom enciklopedijskom znanju.

(3) Značenje nekonvencionalnih frazemskih modifikacija s reduciranom komponentom A prenosi se posredstvom značenja izvornog frazema u kanonskom obliku.

(4) Komunikacijska funkcija i mehanizmi prijenosa značenja modificiranih trodijelnih poredbenih frazema s očitom logičkom značenjskim vezom između komponenata A i C drugačiji su nego u frazema kod kojih takva veza izostaje. Prvima se postiže veća slikovitost iskaza, dok se drugima postižu pragmatički efekti (ekspresivnost, izražavanje kreativnosti, ostvarivanje humora, ironije, sarkazma i dr.).

(5) Poredbene konstrukcije djelomično su produktivne, a njihova je produktivnost uvjetovana kategorijalnim semantičkim ograničenjima: inovativne se konstrukcije realiziraju samo s imenicama pripadnicama nekoliko značenjskih polja.

(6) Produktivnost je uvjetovana i statističkim blokiranjem, pa konstrukcija s jednim dominantnim oblikom otežava njezino proširenje. Zato je konstrukcija [*lijep kao* poznata osoba] visoko produktivna, a konstrukcija [*lijep kao* predmet] nisko produktivna.

(7) Ispitanici inovativne izraze procjenjuju neprihvatljivima, čak i kada se slažu oko njihove interpretacije, oslanjajući se na svoje jezično pamćenje u kojem postoji dominantan oblik koji istiskuje konkurentne oblike.

LITERATURA

- Arseneault, Madeleine, „An Implicature Account of Idioms”, *International Review of Pragmatics*, 6, 2014., str. 59–77.
- Egan, Andy, „Pretense for the Complete Idiom”, *Noûs*, 42/3, 2008., str. 381–409.
- Fink-Arsovski, Željka, *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*, FF press, Zagreb, 2002.
- Fink-Arsovski, Željka; Kržišnik, Erika; Ribarova, Slavomira; Dunkova, Tatjana; Kabanova, Natalija; Trostinska, Rajisa; Mironova Blažina, Irina; Spaginska-Pruszak, Agnieszka; Vidović Bolt, Ivana; Sesar, Dubravka; Dobrikova, Maria; Kursar, Maria, *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*, Knjigra, Zagreb, 2006.
- Goldberg, Adele E., „Constructions: A New Theoretical Approach to Language”, u: *TRENDS in Cognitive Sciences*, 7.5, 2003., str. 219–224.
- Goldberg, Adele E., *Explain Me This: Creativity, Competition, and the Partial Productivity of Constructions*, Princeton University Press, Princeton, 2019.
- Grice, Paul Herbert, „Logika i razgovor”, u: *Kontekst i značenje*, Mišćević, Nenad, Potrč, Matjaž (ur.), Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1987., str. 55–67.
- Jozić, Ivana; Pon, Leonard; Rakovac, Alisa, „Pragmatički i značenjski elementi frazema u tekstnoj vrsti intervju”, *Jezičoslovlje*, 7.1–2, 2006., str. 153–171.
- Jukić, Sandra, „Kao u snu ili poredbeni frazemi na Instagramu”, u: *Slavofraz 2018: Frazeologija, učenje i poučavanje*, Macan, Željka (ur.), Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2018., str. 149–159.

- Karlić, Virna; Bago, Petra, (*Računalna*) *pragmatika: temeljni pojmovi i korpusnopragmatičke analize*, Zagreb, FF press, 2021.
- Kovačević, Barbara, „Frazeološke modifikacije u novinskim naslovima”, u: *Učenyje zapiski Tavričeskogo nacional'nogo universiteta im. V. I. Vernadškogo, Serija: Filologija. Social'nye komunikacii*, 25 (64), 2012., str. 141–145.
- Langacker, Ronald W., „Construction Grammars: Cognitive, Radical, and Less So”, u: *Cognitive linguistics*, Ruiz de Mendoza Ibáñez, F. J. (ur.), Walter de Gruyter GmbH & Co., 2008.
- Ljubešić, Nikola; Klubička, Filip, *Croatian Web Corpus hrWaC*, Slovenian Language Resource Repository CLARIN.SI, <http://hdl.handle.net/11356/1064> (Datum pristupa: 1. 12. 2021.)
- Marković, Bojana, „Kreativna upotreba frazema i drugih višerječnica u djelima Mladena Kerstnera – mogućnosti i namjere”, *Jezikoslovlje*, 14.1, 2013., str. 129–159.
- Menac, Antica; Fink-Arsovski, Željka; Venturin, Radomir, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2003.
- Omazić, Marija, „O poredbenom frazemu u engleskom i hrvatskom jeziku”, *Jezikoslovlje*, 3. 1–2, 2002., str. 99–129.
- Parizoska, Jelena, „Promjenjivost glagolskih frazema u engleskom i hrvatskom jeziku – kognitivnolingvistička analiza”, neobjavljena doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2019.
- Parizoska, Jelena, „Pragmatički aspekti modifikacija frazema u novinskim naslovima”, u: *Slavenska frazeologija i pragmatika*, Fink-Arsovski, Željka; Hrnjak, Anita (ur.), Knjigra, Zagreb, 2007., str. 173–177.
- Sperber, Dan; Wilson, Deirdre, *Relevance: Communication and Cognition*, Cambridge; MA: Harvard University Press, 1986.

IDIOM FLEXIBILITY AT THE INTERFACE OF PRAGMATICS AND CONSTRUCTION GRAMMAR

The paper deals with the flexibility of idioms, which reflects in the use of their creative modifications. This phenomenon is analyzed on the examples of Croatian idioms of comparison with three-part structure [(A) adjective *lijep/ružan* + (B) conjunction *k(a)o* + (C) noun]. The factors of idiom flexibility and the use of modified idioms are approached from the perspective of pragmatics (pretense theory and the theory of conversational implicature) and construction grammar. The research part of the paper examines the interpretation of the idioms from the two theoretical approaches. The research was conducted in two phases. In the first phase, a corpus analysis of the syntagmatic structures [*lijep/ružan* + *k(a)o* + noun] was conducted in the web corpus hrWaC, with the aim of determining the most frequent conventional idioms of such a structure, as well as their creative modifications. In the second phase of the research, two surveys were conducted among native speakers of the Croatian language with the following objectives: (1) to determine the degree of acceptability of idioms in canonical and modified form; (2) to determine the mechanisms of transmission of their (implicit) meaning.

Keywords: idioms of comparison; conversational implicature; construction grammar; Croatian language modified idioms; pragmatics; pretense theory

BARBARA KOVAČEVIĆ

INSTITUT ZA HRVATSKI JEZIK I JEZIKOSLOVLJE

KRISTIAN LEWIS

INSTITUT ZA HRVATSKI JEZIK I JEZIKOSLOVLJE

IVANA VIDOVIĆ BOLT

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

LAŽNI PRIJATELJI NA EUROPSKOJ FRAZEOLOŠKOJ KARTI

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811(4)'373.424'373.7

[HTTPS://WWW.DOI.ORG/10.17234/9789533790121.13](https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.13)

U radu se donose rezultati istraživanja lažnih prijatelja u frazeološkim sustavima odabranih europskih jezika, tj. u hrvatskom, engleskom, njemačkom, francuskom, talijanskom, poljskom i ruskom jeziku. Uspoređuju se frazeološki lažni prijatelji na formalnom i sadržajnom planu te se uspostavljaju korelacije između frazeoloških sastavnica i značenjâ frazema u razmatranim jezicima. Utvrđuju se tvorbene i semantičke razlike u parovima frazeoloških lažnih prijatelja na temelju kojih se tipološki svrstavaju u dvije temeljne skupine: potpuni lažni prijatelji i djelomični lažni prijatelji. U zaključku se ističu rezultati analize i navode potencijalni daljnji smjerovi istraživanja frazeoloških lažnih prijatelja.

Ključne riječi: frazemi; lažni prijatelji; poredbena jezična istraživanja; semantička analiza; strukturna analiza

1. UVOD

Lažni su prijatelji lingvistička pojava, nerijetko razmatrana u okvirima traduktologije, kontaktologije, poučavanja i usvajanja stranih jezika te drugih poredbenih jezičnih istraživanja, a najčešće su definirani kao „parovi leksema iz dvaju jezika koji su oblikom jednaki ili slični, a značenjski različiti.” (Lewis 2016: 1) U području lažnih prijatelja uobičajeno govorimo o leksičkim lažnim prijateljima (npr. hrv. *bilijun* ‘tisuću milijardi’ prema eng. *billion* ‘milijarda, tisuću milijuna’, hrv. *bukva* ‘listopadno drvo iz porodice bukava’ prema rus. *буква* ‘slovo’, hrv. *puška* ‘vatreno oružje s jednom ili dvjema dugim cijevima’ prema polj. *puszka* ‘limenka’, hrv. *rumen* ‘koji je svjetlocrvene boje’ prema slov. *rumen* ‘koji je boje limuna, žut’ te naposljetku i primjeri kao što su hrv. *pozor* ‘pozornost, pažnja’ prema polj. *pozór* ‘izgled’ i rus. *нозор* ‘sramota’). Ovdje su u usporedbu stavljeni leksemi standardnoga jezika, no pojedini istraživači proširuju znanstveni interes i na druge idiome poput mjesnih govora, o čemu temeljne zamisli i prijedlog obrade iznose Đuro Blažeka i Vendi Franc,

navodeći da „još nema istraživanja te pojave [lažnih prijatelja, *nap. aut.*] na razini između dvaju mjesnih govora istog narječja ili dvaju mjesnih govora različitih narječja.” (Blažeka, Franc 2017: 16) U tom se radu daje razgranana tipologija kompromisa u određivanju parova lažnih prijatelja između različitih mjesnih govora istoga dijalekta, koja obuhvaća akcentuaciju, vokalizam, konsonantizam i morfologiju. Uz leksičke, možemo govoriti i o terminološkim lažnim prijateljima. Primjeri su toga hrvatska riječ *novela* i engleska riječ *novel*. Obje pripadaju nazivlju teorije književnosti, ali u hrvatskome *novela* ima značenje ‘prozno književno djelo duže od crtice, a kraće od pripovijetke’, a englesko *novel* ima značenje ‘roman’. Osim njih, možemo navesti i primjere hrvatske riječi *olovo* i ruske *олово* – obje pripadaju hrvatskome odnosno ruskome kemijskomu nazivlju, ali u hrvatskome je *olovo* ‘kemijski element atomskoga broja 82 i oznake Pb’, a rusko *олово* ‘kemijski element atomskoga broja 50 i oznake Sn; kositar’. Nadalje, lažni se prijatelji mogu pojavljivati i u kolokacijama, pa govorimo o kolokacijskim lažnim prijateljima. Takvi su parovi izraza *administracija lijeka* i *administration of drug* ili *karbonizirani napitak* i *carbonated beverage*. Pravilno bi u hrvatskome bilo upotrijebiti kolokacije *primjena lijeka* i *gazirani napitak*.¹ Konačno, uz prethodno navedene skupine lažnih prijatelja proučavanja te jezične pojave mogu se usmjeriti i na frazeološke lažne prijatelje. No, najprije ćemo objasniti što smatramo frazeološkim lažnim prijateljima.

Prilagođujući prethodno navedenu operativnu definiciju lažnih prijatelja proučavanju lažnih prijatelja u frazeologiji², možemo ustvrditi da su u tom smislu frazeološki lažni prijatelji parovi frazema iz dvaju jezika koji su izrazno jednaki ili slični, a značenjski djelomično ili potpuno različiti. Sve nesporazume u razumijevanju njihovih značenja uzrokuje slika frazema ili semantički talog, koji u govornika različitih jezika pobuđuje različite asocijacije zbog refleksnoga prepoznavanja i (pogrešne) pretpostavke da izrazna jednakost / sličnost povlači i sadržajnu jednakost / sličnost na osnovi iskustva polaznoga jezika pojedinoga govornika. Stoga je opravdano ustvrditi da frazeološki lažni prijatelji kao višerječne jedinice predstavljaju složeniji problem od jednorječnih – nalikuju jedni drugima na razini mentalnih slika i leksičkih sastavnica, tj. na razini unutarnje forme, a istodobno pokazuju značajne razlike na semantičkoj razini. Dosadašnji istraživači frazeoloških lažnih prijatelja katkad ističu zajedničke značajke tih jezičnih jedinica, a katkad se u gledištima na tu pojavu i razlikuju. U hrvatskoj se frazeologiji istraživanjima lažnih prijatelja bavio J. Matešić (1995), koji je u hrvatsku frazeološku literaturu prvi uveo razmatranu temu i uspostavio temeljni terminološki i teorijski okvir. Na temelju poredbenih istraživanja frazemske ekvivalencije u europskim jezicima frazeološkim lažnim prijateljima bavila se E. Piirainen (2004), koja je sustavnim pristupom dala dodatni poticaj razradi predmetne teme. Godinu dana kasnije, Dobrovol'skij i Piirainen (2005: 109) se u svojim proučavanjima frazeoloških lažnih prijatelja, nastojeći ih definirati, usredotočuju na mentalnu sliku i značenje: „False friends in

1 Podrobnije o ovim i drugim aspektima proučavanja lažnih prijatelja u Lewis 2020.

2 Autori ovoga rada željeli su u povodu svečane obljetnice prof. dr. sc. Željke Fink Arsovske naslovnom temom udružiti svoja znanstvenoistraživačka područja te joj na taj način zahvaliti na višegodišnjim intelektualnim poticajima i ohrabrenjima, neumornoj mentorskoj pomoći i ustrajnoj ljudskoj zainteresiranosti za napredovanje u struci i izvan nje.

conventional figurative language are two or more expressions that evoke almost identical or very similar mental images but show significant differences in the actual meaning.” Također, ističu da se frazeološki lažni prijatelji značenjski razlikuju na temelju konceptualnih metafora, na temelju izrazite slikovitosti (*rich images*³), a ponekad se razlikuju i njihove sastavnice (Dobrovol’skij, Piirainen 2005: 114–120). Za razliku od njih, Szpila (2000: 79) naglašava važnost formalnih karakteristika i značenja, pa definira frazeološke lažne prijatelje kao „phraseological units in two or more languages whose lexical and syntactic structure is identical or similar but which differ in the scope of their extension.” Dakle, prema njegovu mišljenju analiza frazeoloških jedinica polazi s formalnoga gledišta, pri čemu se utvrđuje njihova leksička i strukturna ekvivalentnost, a razlike u značenju pokazuju njihovu semantičku neekvivalentnost. Mollica i Wilke (2019: 120) ne ističu posebno ni strukturno-formalni ni semantički plan istraživanoga jezičnoga fenomena, nego semantičku podjelu na djelomične i potpune frazeološke lažne prijatelje dopunjuju i formalnom podjelom na leksičke i morfosintaktičke parove. Međutim, proširujući podjelu, odmiču se od relevantnoga obilježja frazeoloških lažnih prijatelja, a navedeni primjeri pokazuju da je riječ o djelomičnoj strukturnoj i potpunoj semantičkoj ekvivalentnosti frazema. Iz takvoga odnosa ne može se zaključiti da je riječ o lažnim prijateljima.⁴

U razmatranju frazeoloških lažnih prijatelja nužno je u obzir uzeti pojam frazemske ekvivalencije. To je važno da bi se razgraničili slučajevi u kojima ista slika vodi do istoga značenja pri čemu govorimo o frazemskoj ekvivalenciji te slučajevi u kojima ista slika vodi do različitoga značenja pri čemu govorimo o lažnim prijateljima. Uz trodijelnu tipologiju ekvivalencije koja je ustaljena u zagrebačkoj frazeološkoj školi (Fink 2002) prema kojoj se frazemi dvaju ili više jezika dijele u tri skupine (potpune, djelomične i nulte ekvivalente), postoje i autori koji prednost daju četverodijelnoj podjeli (Čagalj, Svítková 2014; Szerszunowicz, Vidović Bolt 2014, Vidović Bolt 2018). Četverodijelna tipologija obuhvaća potpune, djelomične ili parcijalne, paralelne i nulte (Dobrovol’skij 2011; Čagalj, Svítková 2014; Szerszunowicz, Vidović Bolt 2014: 200–205; Vidović Bolt 2018: 1201–1209). Apolutne karakterizira značenjska i formalno-leksička identičnost (npr. polj. *kropla w morzu* – hrv. *kap u moru*) i među njima je zapažen broj biblijskih i antičkih frazema. Djelomično ekvivalentni frazemi (*usp.* Dobrovol’skij 2011: 8) imaju identičnu sliku i značenje dok su im leksički sastav i forma slični (npr. hrv. *ide kao po loju što* – polj. *coś idzie (poszło) jak po maśle*, hrv. *kuća od karata* – slov. *domček z karát*, hrv. *tišina kao u grobu* – polj. *cicho jak w grobie*). Paralelni frazemi također dijele značenje, ali se razlikuju strukturom (hrv. *star kao Biblija* – polj. *<stary> jak mumia egipska*) s time da se među paralelnim frazemima posebno izdvajaju frazeomodeli – ustaljeni modeli u frazemima više jezika (Szerszunowicz, Vidović Bolt 2014: 203; Vidović Bolt 2018: 565–566). Paralelni frazemi nazivaju se još semantičkim ekvivalentima (Čagalj, Svítková 2014: 4) i frazeološkim analogima (Nedkova

3 Više o pojmu *rich images* v. Dobrovol’skij, Piirainen 2009: 24.

4 Konkretno, riječ je o primjerima: njem. *etw. auf der Zunge haben* – tal. *avere una cosa sulla punta della lingua* (*usp.* hrv. *na jeziku je komu što ili navrh jezika je komu što*); njem. *bis auf die Haut nass werden* – tal. *bagnarsi fino al midollo* (*usp.* hrv. *pokisnuti do <gole> kože*); njem. *in Fleisch und Blut* – tal. *in carne e ossa* (međutim hrv. *od krvi (kosti) i mesa*)... (Mollica, Wilke 2019: 130–131).

2003: 81 prema Čagalj, Svítková 2014: 4), a frazemi bez frazeološkoga ekvivalenta (nulta ekvivalencija) nemaju svoj parnjak u drugom jeziku (npr. polj. *kobieta w wieku balzakovskim*, hrv. *uhvatiti se u koštac s čim, tata-mata*) ili je pak riječ o frazemima koji su kulturološki determinirani (hrv. *bosanski lonac, tri gracije iz Kroacije, i mirna Bosna, Martin u Zagreb, Martin iz Zagreba*). Međutim, pojedini kulturološki determinirani frazemi koji bi se prema postulatima o ekvivalenciji mogli svrstati isključivo u skupinu bezekvivalentnih frazema ipak pronalaze svoj značenjski pa čak i strukturni parnjak, npr. hrv. *ispravljati krive Drine* – polj. *zawracać kijem Wisłę*, hrv. *provesti se (proći) kao Janko na Kosovu* – polj. *wyjsć jak Zabłocki na mydle*, hrv. *od Kulina bana* – polj. *od (za) króla Ćwieczka*.

Dakle, u frazeološkim lažnim prijateljima naoko iste pozadinske slike vode do različitoga značenja. Zapravo, pozadinska se slika govorniku jednoga jezika može činiti ista ako ne zna kakva slika postoji kod govornika drugoga jezika i što ta slika predstavlja u njegovoj svijesti te koja značenja i konotacije nosi. Treba napomenuti da semantička nepodudarnost između formalno sličnih ili identičnih struktura frazema može proizlaziti iz različitih načina na koji izvorni govornici percipiraju odnos između stvarne slike koju nosi frazem i poruke kodirane u njoj ili je nepodudarnost odraz frazemske polisemije (*usp.* Leonidova 1983: 175 prema Szpila 2000: 79). Takva razmišljanja navode nas na zaključak da pojedini parovi frazema istodobno mogu biti i potpuni značenjski ekvivalenti i djelomični lažni prijatelji što ćemo pokazati u daljnjoj analizi.

Uzevši u obzir sve navedeno, prihvatit ćemo stajalište prema kojemu je za razmatranje frazeoloških lažnih prijatelja u prvome redu važna semantička (značenjska, sadržajna) razina, a na formalnom (izraznom, tvorbenom) planu može doći do manjih odstupanja.⁵

2. KORPUS

Korpus frazeoloških lažnih prijatelja u ovome je radu nastao ekscerpiranjem iz dvojezičnih općih i frazeoloških rječnika, a značenje je hrvatskoga frazema uspostavljeno prema najnovijim jednojezičnim frazeološkim rječnicima.⁶ Parovi su uspostavljeni tako da su razmatrani frazemi uvijek stavljeni u odnos s hrvatskim frazemom. Prilikom definiranja i analize frazeoloških lažnih parova zanemarili smo neke značajke frazema, tj. njihov dijakronijski aspekt i metaforičku motivaciju te sinkronijski aspekt koji se odnosi na određene leksičke i strukturne promjene frazema (*prema* Szpila 2000: 78). To smatramo prikladnim jer bi nas analiza na više razina odmaknula od osnovnoga cilja rada – razgraničenja frazemskih značenja. No, na mjestima gdje je to nužno za razumijevanje značenja, spomenut ćemo i te značajke.

Analizu frazeoloških lažnih prijatelja provest ćemo svrstavanjem frazemskih parova u dvije temeljne skupine prema semantičkom kriteriju – potpune i djelomične – koje predstavljaju generalnu tipologiju frazeoloških lažnih prijatelja.

5 Vrlo detaljne tipologije raščlambe frazema lažnih prijatelja prema formalnome kriteriju donose se, primjerice, u radovima Sare Košutar (2018) i Urše Posavec (2013).

6 Popis korištenih rječnika donosimo na kraju rada. Značenja stranih frazema kojima smo se koristili pri izradi ovoga rada preveli smo na hrvatski jezik i ujednačili prema hrvatskim frazeografskim načelima.

3. POTPUNI FRAZEOLŠKI LAŽNI PRIJATELJI

U potpune frazeološke lažne prijatelje ubrajamo one frazeme koji u dvama promatranim jezicima imaju identične ili vrlo slične sastavnice i strukturu (poredak sastavnica), a čije se značenje znatno razlikuje ili je potpuno različito. Primjeri tog odnosa su sljedeći:

– hrv. *izgubiti / gubiti živce* ‘izgubiti / gubiti strpljenje, ne moći se suzdržati / suzdržavati, uzrujati se / uzrujavati se, izbežumiti se / izbežumljivati se’ – eng. *lose one’s nerve* ‘izgubiti hrabrost da se učini što teško ili opasno, izgubiti samokontrolu’

– hrv. *uzeti (oduzeti) život* komu ‘usmrtni koga’ – eng. *take life* ‘oživjeti, dobiti formu’

– hrv. *sačuvati (zadržati) mir* ‘ostati priseban (hladnokrvan), sačuvati prisebnost (hladnokrvnost)’ – eng. *hold one’s peace* ‘ušutjeti, suzdržati se od reagiranja’

– hrv. *sačuvati < svoju > glavu* ‘ostati živ’ – eng. *keep one’s head* ‘ne gubiti glavu, ostati hladne glave, ostati hladnokrvan’

– hrv. *staviti (baciti) bubu (buhu) u uho* komu ‘reći komu što da bi on o tome kasnije razmišljao, dati komu materijala za razmišljanje, namjerno potaknuti koga na razmišljanje o čemu’ – eng. *put a bug (flea) in someone’s ear* ‘očitati bukvicu komu’

– hrv. *imati veliko srce* ‘biti velikodušan’ – franc. *avoir le cœur gros* ‘biti jako tužan’

– hrv. *visiti o vratu* komu ‘biti <na> teret komu, biti velika (neugodna) briga komu (za koga)’

– njem. *jemandem zum Hals heraushängen* ‘dosadilo je komu što, postalo je nepodnošljivo komu što /obično kad što predugo traje ili se stalno ponavlja u nekome izaziva ogorčenost i gađenje/’.

Iz navedenih se primjera frazeoloških lažnih prijatelja vidi da leksička i sintaktička podudarnost između lažnih prijatelja mora biti relativizirana zbog razlika u sintaktičkoj i leksičkoj paradigmatičnosti uvjetovanih osobitostima pojedinoga jezika, npr. postojanja vidskih parnjaka, članova, odnosa subjekt – objekt, poretka frazemskih sastavnica, različitih prijedložno-padežnih odnosa i sl. (*usp.* Szpila 2000: 79).

Iako rječničke potvrde uglavnom ne vode računa o stilističkoj obojenosti frazema koja je vrlo značajna pri izboru i upotrebi frazema, posebice u pragmatičnom smislu, frazemi lažni prijatelji često ukazuju da je poznavanje toga segmenta iznimno važno. Tako se engleski frazem *make the scene* u američkom slengu upotrebljava u značenju ‘pojaviti se, biti prisutan negdje’ i lažni je prijatelj s hrvatskim frazemom *napraviti / praviti scenu* ‘razljutiti se / ljutiti se, izvikati se, vikati /pred drugima/’ koji pripada formalnome načinu izražavanja. Također, engleski frazem *blow the cobwebs away* s jednim značenjem ‘razbistriti mozak, osvježiti se i dovesti misli u red’ lažni je prijatelj s hrvatskim frazemom *skinuti paučinu* < s čega > koji se javlja u sportskome registru (nogomet) i ima značenje ‘zabiti pogodak u sam gornji kut vrata’, dok mu je drugo značenje seksualno konotirano. Znači engleski frazem je identičan s hrvatskim frazemom, međutim hrvatski frazem s realizacijom rekcijskih odnosa u svojem je drugome značenju stilski obilježen, tj. vulgaran.

U suodnosu lažnih prijatelja razlikovna može biti i kategorija živosti. Hrvatski frazem *bijel kao snijeg* sa značenjem ‘izrazito bijele bolje, sasvim bijel’ najčešće se upotrebljava pri opisu boje predmeta, rijetko i ženskoga tena (npr. Snjeguljica), dok se njegov frazeološ-

ki lažni prijatelj u engleskome jeziku <as> *white as snow* upotrebljava isključivo za opis sijede ljudske kose. Međutim, hrvatski je frazem lažni prijatelj i s francuskim frazedom *blanc comme neige* sa značenjem 'biti nevin, nemati se čega sramiti' pri čemu se čini da je iskorištena simbolička uloga bijele boje kao simbola čistoće i nevinosti, a zapravo je nastanak frazema motiviran nevino osuđenim prijestupnicima (Košutar 2018: 96). Dakle, i same rječničke definicije frazema ukazuju na to da se u jednome jeziku frazem upotrebljava pri opisu čega živoga, a u drugome pri opisu čega neživoga.

Njemački frazem *sich an die Brust schlagen* razvija značenje 'pokajati se / kajati se, osjetiti / osjećati griznju savjesti zbog učinjene greške' i značenjski se preklapa s hrvatskim frazedom *posuti se / posipati se pepelom* <po glavi> ili *posuti / posipati pepelom glavu*. U hrvatskome je jeziku njegov lažni prijatelj frazem *busati se u prsa (grudi)* 'pretjerano isticati (hvaliti) svoje zasluge, praviti se važan'. Različita značenja ukazuju da je u njemačkome frazemu prevladala religiozna motivacija frazema kojom on ulazi u koncept kajanja, dok je u hrvatskome jeziku prevladala animalistička slika životinje koja udaranjem o prsa pokazuje svoju moć i dominaciju te on ulazi u koncept hvalisavosti. Za razliku od prethodnoga slučaja u kojemu supostoje dvije slike različite motivacije, postoje i lažni prijatelji kod kojih je pozadinska slika jednaka. Takvu slikovnu podudarnost nalazimo i u lažnome frazeološkome parnjaku, engleskom frazemu *lead sb by the nose* 'kontrolirati koga i natjerati ga da radi točno ono što drugi hoće' i hrvatskom frazemu *povući / vući za nos* koga 'prevariti / varati koga, obmanuti / obmanjivati koga', pri čemu je engleski frazem značenjem bliži našem frazemu *plesati kako tko svira* 'raditi (postupati) po čijoj volji, raditi kako drugi hoće'. Metaforičku motivaciju za oba negativno konotirana frazema različiti autori pronalaze u činjenici da su ljudi u prošlosti jakim i velikim životinjama (npr. medvjed, bik, konj, magarac) namještali kroz nosnice obruč (prsten) na koji je bilo privezano uže ili lanac. Tako su lakše upravljali životinjom (Bierich 1998: 51; Keber 2003: 75–76; Kovačević 2012: 264; Vrbinc 2010: 1248).

Budući da u hrvatskome jeziku postoje vidski parnjaci i ta činjenica uzrokuje postojanje frazeoloških lažnih prijatelja. Hrvatski zoonimni frazem *pjevati kao kanarinac* 'lijepo pjevati' samo je na formalnome planu identičan s talijanskim frazedom *cantare come un canarino* 'odati tajnu' (*usp.* Szerszunowicz 2011: 72). Međutim, u hrvatskome jeziku postoji i frazem *propjevati kao kanarinac* 'odati <strogo> povjerljive informacije' koji je neformalnoga karaktera i značenjski je podudaran s talijanskim frazedom (Vidović Bolt 2019: 347).

Uspostavom para hrvatsko-ruskih frazeoloških lažnih prijatelja *kao da je krava lizala koga* i *как корова языком слизала* još se jednom potvrđuje da formalna frazemska struktura može sadržavati manje razlike u sintaktičkoj i leksičkoj paradigmaticnosti, a na planu značenja ti su frazemi potpuni lažni prijatelji. Naime, hrvatski frazem ima značenje 'biti začašljan, zalizan', a ruski 'nestati bez traga'.

Fenomen lažnih prijatelja može se promatrati i u više jezika pri čemu je moguće da frazem koji je sastavnicama i strukturom podudaran u svim promatranim jezicima razvija u svakome od njih različito značenje. Pritom parovi u nekim kombinacijama bivaju semantički potpuni, dok u drugim kombinacijama, u slučaju da je koji od njih poliseman, bivaju djelomični zbog značenjske asimetričnosti. Npr. engleski frazem *jump out of one's skin* laž-

ni je prijatelj hrvatskome frazemu *iskočiti iz kože* s obzirom na to da je značenje engleskoga frazema ‘biti šokiran, iznenađen’, a hrvatskoga ‘izgubiti moć svladavanja, uzrujati se’. Istodobno su i engleski i hrvatski frazem lažni prijatelji s poljskim frazedom *wyskakiwać ze skóry* koji je poliseman i ni s jednim od svoja dva značenja (‘1. jako se truditi postići (ostvariti) što, 2. biti vrlo sretan’; *usp.* Szpila 2000: 80) ne podudara se sa značenjima hrvatskoga i engleskoga frazema. Za razliku od njih, talijanski frazem sa zanijekanom glagolskom sastavnicom *non stare nella pelle* u značenju ‘nestrpljivo iščekivati što ugodno’ potpuni je lažni prijatelj svim navedenim frazemima.

Također, engleski frazemi *bring someone to their knees* sa značenjem ‘učiniti koga slabim i umornim’, koji se odnosi na živo, i *bring something to its knees* ‘učiniti što slabim, neučinkovitim, paraliziranim’ lažni su prijatelji hrvatskome frazemu *baciti na koljena* koga, što u značenju ‘upropastiti koga, što, pobijediti koga, što, dovesti koga, što do sloma (predaje)’. Poljski je frazem *rzucić kogoś na kolana* poliseman – 1. ‘impresionirati koga 2. ‘nanijeti veliki poraz komu’ i samo je svojim prvim značenjem lažni prijatelj hrvatskoga frazema te potpuni lažni prijatelj s oba engleska frazema.

Hrvatski frazem sa zoonimnom komponentom *kupiti / kupovati mačka u vreći* i poljski *kupić kota w worku* mogu se staviti u suodnos s engleskim frazedom *buy a pig in a poke* kod kojega je u pozadinskoj slici različita zoonimna komponenta, pa je time i leksički sastav drukčiji unatoč istom redosljedu sastavnica. Značenje svih frazema je ‘kupiti / kupovati naslijepo (bez prethodne provjere), kupiti / kupovati ne znajući što je i kakvo je ono što se kupuje’. Međutim, talijanski frazem *comprare la gatta nel sacco* iste strukture i sastavnica kao hrvatski i poljski, ima drukčije značenje – ‘otići bez pozdrava, bez riječi napustiti prostor (mjesto)’ (Szczeszunowicz 2005: 1057), odnosno potpuni je lažni prijatelj prethodno navedenim frazemima.

4. DJELOMIČNI FRAZEOLŠKI LAŽNI PRIJATELJI

Pod djelomične frazeološke lažne prijatelje svrstavamo u prvome redu one frazeme koji u jednom od promatranih dvaju jezika imaju dva ili više frazemskih značenja, tj. one u kojima je raspon značenja veći u jednom jeziku nego u drugom. Takvi su slučajevi u literaturi definirani kao asimetrično polisemni frazemi (Dobrovol’skij, Piirainen 2009: 146). Više-značni frazem jednoga jezika često sadržava jedno značenje koje je zajedničko u oba jezika, kao i dodatna značenja koja pokazuju značenjsku asimetriju. Stoga su dvije frazemske jedinice istodobno potpuni ekvivalenti u jednom značenju i lažni prijatelji u drugome značenju ili drugim značenjima. Tako su npr. djelomični lažni prijatelji engleski frazem *to be on the bench* i hrvatski frazem *biti na klupi*. Engleski frazem pored zajedničkoga značenja ‘biti povučen iz igre’ ima i dodatno značenje koje se koristi u pravnom registru – ‘predsjedavati sudskim vijećem’. Asimetričnost značenja susreće se i kod djelomičnih frazeoloških rusko-hrvatskih lažnih prijatelja *в чем мать родила* i *kao od majke rođen*. Dok ruski frazem ima dva značenja (‘posve gol, potpuno nag’ i ‘posve lišen novca, sasvim siromašan’) hrvatski frazem ima samo jedno značenje (‘posve gol, potpuno nag’). S gledišta hrvatskoga govornika moguća je pogreška u razumijevanju navedenoga frazema jer je značenje ruskoga frazema šire od značenja hrvatskoga frazema. Međutim, kod poljsko-hrvatskoga para *kro-*

kodyle lzy i krokodilske suze nailazimo na obrnutu situaciju. Ti su frazemi podudarni samo u značenju ‘lažne suze, usiljen plač, pre naglašena i glumljena žalost za kim, za čim’, ali ne u značenju ‘velike suze /ob. o djetetu/’ (Barčot 2014: 186–195; Kovačević 2014: 28; Vidović Bolt 2019: 346). Dakle, hrvatski frazem ima više značenja od poljskoga, a to je značenje nastalo u novije doba jer je došlo do frazemske remotivacije (Mršević-Radović 1987: 65).

Situacija se usložnjava kada se značenja frazeoloških lažnih prijatelja preklapaju i mimoilaze u više jezika. Tako za monosemni imenični hrvatski frazem *težak slučaj* sa značenjem koje se odnosi na karakterne ljudske osobine (‘čovjek neugodne naravi, naporan (zamoran) čovjek’) u engleskom jeziku imamo značenjski ekvivalent u frazemu *hard case*. Engleski frazem može se osim na čovjeka odnositi i na što neživo čemu svjedoči i njegovo drugo značenje – ‘sanduk pića’. U istome semantičkome polju nalazi se i hrvatski frazem *tvrda kost* sa značenjem ‘nepopustljiv čovjek, čovjek kojeg je teško uvjeriti u što, teško savladiv protivnik (takmac)’. U usporedbi s njemačkim frazedom für jdn. *ein harter Knochen sein* i talijanskim frazedom *essere un osso duro* per qlcu. vidimo da se značenja znatno razlikuju. Njemački i talijanski frazemi nose značenja ‘teška osoba, netko koga je teško uvjeriti u što ili ga pobijediti u čemu’ i ‘teško rješiv zadatak’, dok je samo u njemačkome jeziku prisutno i treće značenje koje se odnosi na grubu, nepristojnu ili prostu osobu, osobu bez manira i upotrebljava se najčešće za opis muškarca. Među svim navedenim frazemima postoji značenjska asimetričnost jer su frazemi u njemačkom i talijanskom jeziku polisemni i upotrebljavaju se za opis čega živoga i čega neživoga.

Kad je riječ o engleskome frazemu *get under someone’s skin* sa značenjima ‘1. ići na živce komu, iritirati koga, naljutiti koga; 2. pozitivno utjecati na koga tako da se tko zainteresira za što; 3. pokušati saznati što druga osoba osjeća ili misli’, on s hrvatskim frazedom *uvući se / uvlačiti se (zavući se / zavlačiti se i sl.) pod kožu* komu sa značenjem ‘umiliti se / umiljavati se komu, pridobiti / pridobivati čiju naklonost’ čini potpuni lažni par, dok s poljskim frazedom *zależć komuś za skorę* u značenju ‘ići na živce komu, iritirati koga, naljutiti koga’ (*usp.* Szpila 2000: 80) biva djelomični lažni prijatelj. Također, engleski i poljski frazemi međusobno su djelomični ekvivalenti i istodobno lažni prijatelji.

Zbog različitoga morfološko-tvorbenoga ustroja slavenskih jezika u hrvatskome i poljskome jeziku postoje glagolski vidski parnjaci i prefigurani glagoli koji sudjeluju u distribuciji i ograničenju značenjske upotrebe frazema. Npr. engleski frazem *skin someone alive* u značenju ‘1. uništiti financijski koga; 2. strogo kazniti koga’ može se usporediti s hrvatskim lažnim parom *oderati / derati kožu <s leđa>* komu u značenju ‘nemilosrdno iskoristiti / iskorištavati koga, kazniti / kažnjavati koga’ u kojem leksikografski opis ne donosi uporabna ograničenja na financijski segment značenja. U hrvatskome jeziku supostoje i drugi somatski frazemi s nosivom sastavnicom *koža (oguliti do kože koga)* ili prikrivenim somatizmom (*oderati naživo koga*) koji bi jednim ili jedinim svojim značenjem bili djelomični lažni prijatelji engleskome frazemu u drugome značenju. Poljski frazem *obedrzeć kogoś ze skóry* potpuni je značenjski ekvivalent s engleskim frazedom, dok se poljski frazem *zedrzeć z kogoś skorę* preklapa s engleskim samo u prvome značenju, dok se razilazi u drugome značenju.

Zanimljiva je analiza povratnih glagola u kontekstu lažnih prijatelja. Prijelaznost i povratnost u različitim jezicima vezuju se uz nejednaka frazemska značenja. Hrvatski frazem *razbijati (lupati, trti) <sebi (si)> glavu* značenja ‘mučiti sebe mislima, dugo razmišljati,

mučno tražiti rješenje' ekvivalentan je njemačkome frazemu *sich den Kopf zerbrechen*, a oba su lažni prijatelji s talijanskim frazomom *rompersi la testa* u njegovu drugom značenju 'ozlijediti se, stradati'. Ipak u hrvatskome jeziku postoji i frazem *razbiti glavu* komu sa značenjem 'istući koga' koji ima drukčiji rekcijski odnos, drukčije značenje i frazemski status.

Usporedbom frazeoloških korpusa nekoliko odabranih jezika i klasifikacijom ekscerpirane građe pored nedvojbeno utvrđenih dviju skupina potpunih i djelomičnih frazeoloških lažnih prijatelja, formirala se i treća skupina koja se svojim značajkama preklapa s postojeće dvije skupine. S jedne strane, frazemi koji ulaze u tu skupinu posjeduju značenjsku asimetriju svojstvenu djelomičnim frazeološkim lažnim prijateljima, a s druge strane svojim značenjima pokazuju potpunu nepodudarnost, što bi ih prema semantičkome kriteriju svrstalo u skupinu potpunih lažnih prijatelja. Stoga treba biti oprezan i imati na umu ono što je kod lažnih prijatelja najvažnije – različito značenje iste forme. Potvrde za to nalazimo u hrvatsko-engleskim parovima *preko glave je komu koga*, čega u značenju 'previše je komu koga, čega, dosadio je komu tko, dosadilo je komu što' i *to be over someone's head* '1. ne ide u glavu komu što, izvan čije mogućnosti poimanja je što, 2. preskačući koga u hijerarhiji' i frazemima *uzeti (uhvatiti) zrak* 'predahnuti, odmoriti se' i *to get the air* '1. biti ignoriran, neprimijećen; 2. biti ostavljen'. Navedeni engleski frazemi u oba promatrana para imaju više značenja od hrvatskih frazema i ni u jednom se značenju ne podudaraju. Istu pojavu nalazimo i u hrvatsko-poljskom paru *dati nogu komu* '1. napustiti djevojku ili mladića 2. dati otkaz komu' i *dać / dawać nogę* 'pobjeći'. Zanimljiv je i hrvatsko-engleski frazemski par *ići do kraja* 'ne povlačiti se, uporno nastavljati, dovršiti započeto bez obzira na posljedice' i *to go all the way* '1. imati spolni odnos; 2. biti u potpunoj suglasnosti s čim' kod kojega je pod utjecajem engleskoga značenja u novije doba došlo do proširenja frazemskoga značenja hrvatskoga frazema prvim značenjem engleskoga frazema te je tako od potpunoga lažnog prijatelja frazem postao djelomičnim. Iako to značenje još uvijek nije leksikografski zabilježeno u općim i frazeološkim rječnicima, potvrde za to značenje nalazimo u *Hrvatskom mrežnom korpusu* (hrWaC).

5. STRUKTURNO-FORMALNA Odstupanja u frazeološkim LAŽNIM PRIJATELJIMA

Već smo napomenuli da zbog različitoga ustroja prirodnih jezika razmatranih u ovo me radu frazemi koje supostavljamo na formalnome planu imaju manja odstupanja. Ta se odstupanja odnose uglavnom na leksička i morfosintaktička obilježja frazema: leksička odstupanja odnose se na fakultativnost frazemskih sastavnica, zamjenu ili razliku u jednoj frazemačkoj sastavnici te razliku u kategorijalnom značenju promatranih parova frazema, a morfosintaktička na upotrebu jednine i množine, pojavu zanijekanih oblika i upotrebu različitih padeža.

Iako fakultativnost ili izostavljanje određene frazemske sastavnice rezultira njihovim nejednakim brojem u jednome od jezika, ta pojava ne utječe na pozadinsku sliku frazema, što je vidljivo u sljedećim parovima: hrv. *hodati* <kao> *po jajima* 'hodati (kretati se) oprezno' – eng. *walk on eggs (eggshells)* 'biti vrlo oprezan u iznošenju mišljenja; biti vrlo diplomatsan iz straha da se ne uvrijedi koga'; hrv. *smotati / motati oko* <malog> *prsta* koga

‘lukavo obmanuti / obmanjivati *koga*, imati vlast *nad kim*, imati jak utjecaj *na koga*’ – tal. *legarsi qlc. / legarsela al dito* ‘ne zaboraviti komu što /ob. loše ili uvredljivo/, uzeti komu što za zlo’.

Također, frazeološki lažni prijatelji koji imaju istu strukturu i raspored sastavnica mogu se razlikovati u jednoj ili više sastavnica koje djelomično mogu utjecati na pozadinsku sliku, ali je u bitnome ne mijenjaju. Tako je npr. hrvatskom frazemu *palo je s kamiona* što koji se odnosi na ukradenu robu namijenjenu preprodaji lažni parnjak engleski frazem *fall off the wagon* koji ima značenje ‘propiti se, vratiti se piću’. Dok se hrvatski frazem *ustati / ustajati na lijevu nogu* odnosi na osobu koja je od jutra loše raspoložena bez određenoga razloga te je mrzovoljna i često neugodna prema sugovornicima, engleski frazem *get off on the wrong foot* ima značenje ‘početi s pogreškom na početku; učiniti glupost’. Jednak je slučaj i s parovima hrvatsko-francuskih frazema: *nositi srce na dlanu* ‘ne skrivati svoje osjećaje, otvoreno pokazivati svoje osjećaje’ – *avoir le cœur sur la main* ‘biti velikodušan, biti darežljiv’ ili *biti (naći se / nalaziti se) na crnoj listi* ‘biti nepoželjan, biti loše pozicioniran’ – *être sur liste rouge* ‘1. ne biti uvršten u telefonski imenik; 2. biti na popisu ugroženih vrsta’.

Unutar ove skupine u kojoj je moguća razlika među sastavnicama izdvajaju se i frazeomodeli.

Frazeomodeli su frazemi kojima su zajednički značenje i struktura (s minimalnim odstupanjima), a leksički sastav pa time i slika uglavnom djelomično ili potpuno različiti. (v. Szerszunowicz, Vidović Bolt 2014: 203; Vidović Bolt 2018: 565–566; Vidović Bolt 2019: 350; Kovačević 2020: 367–368; Pintarić, Vidović Bolt 2020: 121). Iako oni uglavnom pokazuju da je riječ o paralelnoj ekvivalenciji, i kod njih postoji mogućnost pojave različitih značenja što ih može svrstati i u frazeološke lažne prijatelje. Takav primjer nalazimo u hrvatsko-francuskom paru frazema *skočiti / skakati (pasti, spasti) s konja na magarca* ‘doći u gori položaj, ići s boljega na gore, spustiti se s višega u niži položaj’ i *sauter du coq à l’âne* ‘promijeniti temu’. Međutim, različita značenja frazema u frazeomodelu vidljiva su i unutar istoga jezika, npr. *otići u Jankomir, otići u Vrapče (završiti u Jankomiru, završiti u Vrapču)* značenja ‘psihički oboljeti, poludjeti’, u kojima zamjenjivi toponim predstavlja ime grada ili naselja u kojem se nalazi psihijatrijska bolnica, koji su supostavljeni s frazedom *otići u Remetinec (završiti u Remetincu)* ‘otići u zatvor, biti uhićen’, u kojem toponim označuje dio grada u kojemu je zatvor.

Frazeološki se lažni prijatelji mogu razlikovati s obzirom na svoje kategorijalno značenje (v. Fink-Arsovske 2002: 26). Npr. hrvatski glagolski poredbeni frazem *čuvati koga*, što *kao zjenicu oka* <*svoga*> ‘brižljivo čuvati *koga*, što, paziti *na koga*, *na što*, čuvati kao svetinju *koga*, što, brinuti se o trajnom očuvanju *koga*, čega’ lažni je prijatelj engleskoga imeničnog frazema *apple of the eye* koji je frazeologizirani termin i označuje osobu koja je voljena u najvećoj mjeri (mezimac). Razlika u kategorijalnome značenju vidi se i u frazemima: hrv. *gušćji hod* ‘kretanje u koloni, jedan za drugim’ – eng. *to do the goose step* ‘marširati svečanim korakom’ (Szerszunowicz 2011: 71–72).

Od morfosintaktičkih značajki frazeoloških lažnih prijatelja izdvajaju se razlike u upotrebi gramatičkoga broja (npr. u hrvatskome frazemu *izići / izlaziti na ulicu* ‘demonstrirati, štrajkati, masovno prosvjedovati’ nalazimo jedninski oblik imenice, a u engleskome parnjaku *to go on the streets*, koji se značenjski odnosi na prostituiranje, upotrijebljen je množinski oblik imenice), padeža (npr. hrv. *biti u banani* ‘biti loše volje, biti neraspoložen, imati

problema, biti u lošem (nesređenom) stanju, biti u krizi' – franc. *avoir la banane* 'biti sretan, biti nasmijan') i zanijekanih oblika (npr. hrv. *nemati dlake na jeziku* ili *biti bez dlake na jeziku* 'biti otvoren (iskren), otvoreno iznositi svoje stavove' – njem. *Haare auf den Zähnen haben* 'biti tvrdoglav, svadljiv, lako zapaljiv, nasrtljiv').

6. ZAKLJUČAK

Analizom frazeoloških lažnih prijatelja i njihovim svrstavanjem u dvije temeljne skupine prema semantičkom kriteriju pokazali smo u osnovnim crtama suodnos hrvatskoga frazeološkog fonda s europskim jer dosad takvih istraživanja u ovome opsegu u hrvatskome jeziku nije bilo. Kako su na formalnom planu frazeološki lažni prijatelji ekvivalenti, čak ni govornici koji dobro ovladaju nekim nematerinskim jezikom ne razmišljaju o tome da frazeološki lažni prijatelji imaju drukčije značenje i nisu zamjenjivi frazemima materinskoga jezika. Pritom ih posebno može zavesti pozadinska slika frazema, pa je stoga bilo potrebno u raspravu uvesti i pojam frazemske ekvivalencije jer kod nje ista slika vodi do istoga značenja, za razliku od lažnih prijatelja kod kojih naoko ista slika vodi do djelomično ili potpuno različitoga značenja. To je posljedica refleksnoga prepoznavanja i u osnovi pogrešne pretpostavke da izrazna jednakost povlači i sadržajnu jednakost.

Posebnu smo pozornost posvetili uočavanju manjih odstupanja na formalnome planu frazeoloških parnjaka uključenih u analizu, u prvome redu leksičkih različitosti poput fakultativnosti frazemske sastavnice, razlika u jednoj frazemskoj sastavnici te razlika u kategorijalnom značenju. Na planu morfosintakse fokus smo usmjerili na upotrebu jednine i množine, pojavu zanijekanih oblika i upotrebu različitih padeža.

Zaključno se može ustvrditi kako su daljnja istraživanja frazeoloških lažnih prijatelja svakako dobrodošla te da bi im i u frazeografskom smislu trebalo posvetiti više pozornosti. Ta se napomena jednako može protegnuti i na područje usvajanja stranih jezika, teoriju i praksu prevođenja, kontaktološka i lingvokulturološka istraživanja te druge poredbenolin-gvističke analize. Premda smo u radu pri interpretaciji konkretnih primjera samo rubno spomenuli pojedine značajke stilskoga i uporabnoga registra, svakako bi bilo uputno u budućim istraživanjima dodatno osvijetliti i te aspekte.

LITERATURA

- Varčot, Branka, „Насколько же на самом деле фальшивы крокодиловы слезы? Лингвокультурологический подход к анализу хорватских фразеологизмов *krokodilske suze* и *liti (roniti) krokodilske suze*“, „Die slawische Phraseographie und Parömiographie, Славянская фразеология и паремнография“, Вальтер, Х., Мокиенко, В. М. (научные редакторы), Ernst Moritz Arndt Universität Greifswald – Санкт-Петербургский государственный университет, Филологический факультет, Greifswald – Санкт-Петербург, 2014., str. 186–195.
- Blažeka, Đuro; Franc, Vendi, „O metodologiji istraživanja lažnih prijatelja između odabranih mjesnih govora kajkavskog narječja“, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 21, 2017., str. 15–36.
- Čagalj, Ivana; Svítková, Milina, „Tipologija frazeološke ekvivalencije na primjeru hrvatskih i slovačkih frazema s ihtionimskom sastavnicom“, *Životinje u frazeološkom ruhu: zbornik radova* Vidović Bolt, Ivana (ur.), mrežno izdanje (http://www.animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Cagalj_Svitkova%20za%20WEB.pdf), FF press, Zagreb, 2014., str. 1–16.
- Dobrovol'skij, Dmitrij, „Cross-linguistic equivalence of idioms: does it really exist?“, *Linguo-Cultural Competence and Phraseological Motivation*, Pamies, Antonio; Dobrovol'skij, Dmitrij (ur.), Baltmannsweiler, 2011., str. 7–24.
- Dobrovol'skij, Dmitrij; Piirainen, Elisabeth, *Figurative Language: Cross-cultural and Cross-linguistic Perspectives. Current Research in the Semantics/Pragmatics Interface*, vol. 13, Elsevier, Amsterdam/Boston/Heidelberg, 2005.
- Dobrovol'skij, Dmitrij; Piirainen; Elisabeth, *Zur Theorie der Phraseologie. Kognitive und kulturelle Aspekte* (Stauffenburg Linguistik 49). Stauffenburg Verlag, Tübingen, 2009.
- Fink-Arsovski, Željka, *Poredbeni frazemi: pogled izvana i iznutra*, FF press, Zagreb, 2002.
- Košutar, Sara, *Ovladavanje francuskim frazemima izvornih hrvatskih govornika*, diplomski rad (u rukopisu), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2018.
- Kovačević, Barbara, *Hrvatski frazemi od glave do pete*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2012.
- Kovačević, Barbara, „I krokodili plaču“, *Hrvatski jezik*, god. 1, br. 2, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2014., str. 28–29.
- Kovačević, Barbara, „Frazeološko nazivlje“, *Hrvatsko jezikoslovno nazivlje*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2020., str. 360–377. (<https://jena.jezik.hr/wp-content/uploads/2021/01/Monografija-1.pdf>)
- Leonidova, M. = Леонидова, М., „Междуязыковая омонимия на фразеологично равнище в руски и български език“, *Славянска филология*, XVII, София, 1983., str. 173–180.
- Lewis, Kristian, *Lažni prijatelji s Rječnikom hrvatsko-ruskih lažnih prijatelja*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2016.
- Lewis, Kristian, „False Friends in Terminology: Croatian Lost in Translation“, *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 46/1, 2020., str. 141–164.
- Matešić, Josip, „Prividnost katkad vara. O „faux amis“ u frazeologiji“, *Filologija*, 24–25, 1995., str. 239–245.
- Mollica, Fabio; Wilke Beatrice, „Phraseologische Falsche Freunde im Sprachenpaar Deutsch-Italienisch: eine Fallstudie anhand von Somatismen“, *Testi e Linguaggi*, 13, 2019., str. 119–138.
- Mršević Radović, Dragana, *Frazeološke glagolsko-imeničke sintagme u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Beograd, 1987.
- Nedkova, E. = Недкова, Емилия, *Фразеологично богатство в творчеството на Алеко Константинов*, ЛЕНИ-АН, Русе, 2003.

- Pintarić, Neda; Vidović Bolt, Ivana, „Ihtionimi u Rječniku hrvatskih animalističkih frazema – frazeomodeli i poljski ekvivalenti”, *Słowiańskie przyjemności 3: Wielojęzyczność*, Solak, E., Popiołek, B. i Todorović, B. (ur.), Wydawnictwo Scriptum, Kraków, 2020., str. 111–123.
- Piirainen, Elisabeth, „False friends in conventional figurative units”, *Phraseologismen als Gegenstand sprach- und kulturwissenschaftlicher Forschung. Akten des Europäischen Gesellschaft für Phraseologie (Europhras) und des Westfälischen Arbeitskreises „Phraseologie/Parömiologie” (Locum 2002)*, Földes, Csaba; Wirrer, Jan (ur.), Schneider Verlag, Baltmannsweiler, 2004., str. 157–167.
- Piirainen, Elisabeth, „Europeanism, internationalism or something else? Proposal for a cross-linguistic and cross-cultural research project on widespread idioms in Europe and beyond”, *Hermes. Journal of Linguistics*, 35, 2005., str. 45–75.
- Posavec, Urša, *Frazeologija v Velikem angleško-slovenskom slovarju Oxford*, diplomski rad (u rukopisu), Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 2013.
- Szszunowicz, Joanna, „Pseudo-equivalents in English, Italian and Polish Faunal Phraseology”, *Proceedings XII EURALEX International Congress. Atti del XII Congresso Internazionale di Lessicografia*. Torino 6–9 settembre 2006, Corino, E.; Marello, C.; Onesti, C., Alessandria, 2006., str. 1055–1060.
- Szszunowicz, Joanna, „On Pseudo-Equivalents in English, Italian, Polish Onymic Phraseology”, *Valodu apguve problemas un perspektiva*, 6, 2008., str. 26–35.
- Szszunowicz, Joanna, „Quasi-ekwiwalenty związków frazeologicznych w teorii, frazeografii i translatoryce”, *Białostockie Archiwum Językowe*, 9, 2009., str. 323–346.
- Szszunowicz, Joanna; Vidović Bolt, Ivana, „Kulturowe znaczenie komponentu frazeologizmu a jego międzyjęzykowa ekwiwalencja”, *Białostockie Archiwum Językowe*, NR 14, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, 2014., str. 195–216.
- Szpila, Grzegorz, „False friends in phraseology: An English-Polish contrastive study”, *Tradition and Postmodernity. English and American Studies and the Challenge of the Future*, Mańczak-Wohlfeld, Elżbieta (ur.), Jagiellonian University Press, Kraków, 2000., str. 77–82.
- Vidović Bolt, Ivana, „Frazemska ekvivalencija u teoriji i praksi”, *Šesti hrvatski slavistički kongres: Zbornik radova sa znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanoga u Vukovaru i Vinkovcima od 10. do 13. rujna 2014.*, sv. II, Botica, Stipe; Nikolić, Davor; Tomašić, Josipa; Vidović Bolt, Ivana, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 2018., str. 1201–1209.
- Vidović Bolt, Ivana, „Frazemi – prevoditeljski kamen spoticanja”, *Frazeologija, učenje i poučavanje. Zbornik radova s Međunarodne znanstvene konferencije održane od 19. do 21. travnja 2018. godine u Rijeci*, Macan, Željka (ur.), Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet Rijeka, Rijeka, 2019., str. 345–360.
- Vrbinc, Marjeta, „Phraseological False Friends in English and Slovene and the Metaphors behind them”, *EURALEX Proceedings 2010*, Dykstra, Anne; Schoonheim, Tanneke (ur.), Fryske Akademy, Afuk, 2010., str. 1242–1250.
- Vrbinc, Marjeta; Vrbinc, Alenka, „Friends or Foes? Phraseological False Friends in English and Slovene”, *Arbeiten aus Anglistik und Amerikanistik*, 39/1, 2014., str. 71–87.

RJEČNICI

- Bujas, Željko, *Veliki englesko-hrvatski rječnik*, 2. izdanje, Zagreb, Nakladni zavod Globus, 2001.
- Cambridge Idioms Dictionary*, 2nd edition, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.
- Collins COBUILD Dictionary of Idioms*, 2nd edition, HarperCollins Publishers, Glasgow, 2002.

- Duden Band 11, Redewendungen*, Bibliographisches Institut / F. A. Brockhaus AG, Mannheim, 2002.
- Fink Arsovski, Željka; Kovačević, Barbara; Hrnjak, Anita, *Bibliografija hrvatske frazeologije. Frazeobibliografski rječnik*, Knjigra, Zagreb, 2017.
- Flavell, Linda; Flavell, Roger, *Dictionary of Idioms and their Origins*, Kyle Cathie Limited, London, 2006.
- Hansen, Renate, Matešić, Josip; Petermann, Jürgen; Rittgasser, Stefan; Steiger, Martina; Zimanji-Hofer, Irena, *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik*, Nakladni zavod MH – Verlag Otto Sagner, Zagreb – München, 1988.
- Hansen-Kokoruš, Renate; Matešić, Josip; Pečur-Medinger, Zrinka; Znika, Marija, *Deutsch-Kroatische Universalwörterbuch // Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik*, Nakladni zavod Globus – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2005.
- Kovačević, Živorad, *Englesko-srpski frazeološki rječnik*, 2. izdanje, Filip Višnjić, Beograd, 2002.
- Menac, Antica; Fink Arsovski, Željka; Venturin, Radomir, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2014.
- Oxford Idioms Dictionary for Learners of English*. 2nd edition. Oxford University Press, Oxford, 2006.
- Putanec, Valentin, *Francusko-hrvatski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb, 2012.
- Vidović Bolt, Ivana; Barčot, Branka; Fink-Arsovski, Željka; Kovačević, Barbara; Pintarić, Neda; Vasung, Ana, *Rječnik hrvatskih animalističkih frazema*, Školska knjiga, Zagreb, 2017.
- Vrgoč, Dalibor; Fink Arsovski, Željka; *Hrvatsko-engleski frazeološki rječnik / Croatian-English dictionary of idioms*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2008.

FALSE FRIENDS ON THE EUROPEAN PHRASEOLOGICAL MAP

In this paper, the authors analyze false friends in the phraseological systems of selected European languages – Croatian, English, German, French, Italian, Polish, and Russian. Phraseological false friends have been compared on the formal and semantic level, and correlations have been established between phraseological components and the meanings of phraseological units. Formal and semantic differences in pairs of phraseological false friends have been determined and typologically classified into two basic groups of false friends – partial and complete. In conclusion, the results of the analysis have been highlighted and future research topics suggested.

Keywords: phraseological units; false friends; comparative linguistic studies; semantic analysis; formal analysis

PRIMERJALNI FRAZEMI V RABI IN SLOVARJU¹

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.6'373.7'374

[HTTPS://WWW.DOI.ORG/10.17234/9789533790121.14](https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.14)

Namen prispevka je razširitev razmišljanja v članku *Zoonimi v primerjalnih frazemih* (Kržišnik 2014), vendar z obrnjeno hierarhijo: zanimali nas bodo vsi primerjalni frazemi (PF), v članku navajani korpusni podatki o rabi zoonimov v njih pa bodo primerjalno izhodišče za dodatno preverjanje rabe v novejših in zvrstno različnih slovenskih besedilnih korpusih: Gigafida v2.0 (1990–2018), slWaC v2.1 (2014) in Janes v1.0 (zajem besedil 2015/2016). Nastajajoči eSSKJ, ki je rastoči slovar (od l. 2016) – »s popolnoma novim celovitim opisom besedja slovenskega knjižnega jezika od druge polovice 20. stoletja do danes« (www.fran.si) – v konceptualnih izhodiščih kot frekvenčni prag za uvrstitev (enobesednega) leksema v slovar navaja 100 pojavitev v (zvrstno) različnih korpusnih virih, za frazeme pa kot najnižji prag velja 5 pojavitev. Zanimalo nas bo, kaj to pomeni za PF.

Ključne besede: besedilni korpus; frazeologija; slovar; primerjalni frazemi

1. VZROK, NAMEN IN POTEK RAZISKAVE

Kot nekorpusna jezikoslovka se lotevam ugotavljanja razmerja med rabo in slovarjem oz. uslovarjanjem primerjalnih frazemov (dalje PF) s pomočjo podatkov, pridobljenih iz korpusov slovenskega jezika, čeprav je jasno, da bi bilo to nalogo najbolje in najhitreje mogoče opraviti z vpogledom v slovar kolokacij. V slovenščini celo obstaja korpusni slovar z naslovom *Kolokacijski slovar sodobne slovenščine* (Kolokacije 1.0), vendar je uporabniku za zdaj dostopen le v obliki, ki je rezultat avtomatskega luščenja podatkov, prim. na strani <https://www.cjvt.si/raziskovalno-delo/projekti-cjvt/kolokacijski-slovar-sodobne-slovenscine>. Hkrati na Inštitutu za slovenski jezik SAZU od l. 2016 nastaja spletni rastoči slovar eSSKJ, »nov/i/ temeljn/i/ informativno-normativn/i/ razlagaln/i/ slovar slovenskega knjižnega jezika«, in sicer »na podlagi analize sodobnega jezikovnega gradiva« (Predgovor). V tem primeru gre v metodološkem smislu za nekorpusni slovar. Toda v prvi polovici 21. stol.

1 Ta članek je bil napisan kot voščilo dragi kolegici in prijateljici Željki Fink ob njeni okrogli obletnici, napisan pa je bil tudi kot premislek o eni največjih strukturnih skupin v frazeologiji in vključitvi njenih enot v splošni in frazeološki slovar – kar je pravzaprav prav tako posvečeno prof. dr. Ž. Fink in njenemu bogatemu slovarskemu opusu.

si je težko zamisliti, da bi slovar nastajal brez upoštevanja stanja v elektronskem besedilnem korpusu (še bolje, v več in različno profiliranih korpusih).²

Ne glede na metodološki pristop, lahko ugotovimo, da v nobenem od obeh navedenih nastajajočih slovarjev še niso obdelane iztočnice primerjalnih veznikov *kot*, *kakor* in *ko*, ki so identificirajoča sestavina PF v slovenščini. Zato je namen tega prispevka pregledati, kaj o rabi teh frazemov dobimo v slovenskih besedilnih korpusih *Gigafida 2.0* (1.333.360.653 pojavnic; dalje GF), *Janes* (252.904.238, dalje J) in *sIWaC* (895.903.321, dalje sIW), ki so različno obsežni,³ a hkrati tudi jezikovno- in besedilnozvrstno različni: najtradicionalnejša, načeloma brez spletnih besedil in deduplicirana je GF; J vsebuje besedila blogov, spletnih forumov, komentarjev na novice in tvitov in je tako najboljši približek govorjenih besedil, sIW je korpus slovenskih spletnih besedil in je torej najboljši pokazatelj aktualne splošne rabe jezika. Prav pred kratkim je bil zgrajen korpus *metaFida* (4.463.244.126 p., dalje mF), ki združuje javno dostopne slovenske korpuse (ne le GF, J in sIW).⁴ Iz tega skušamo dalje razmišljati, koliko in kako lahko dobljene podatke uporabimo pri delu s slovarjem, splošnim in/ali frazeološkim.

Primerjalno izhajamo iz že objavljene raziskave o PF, ki je bila gradivno omejena na PF z zoonimnimi sestavinami (dalje PFZ, prim. Kržišnik 2014), pri čemer smo – razen v točki 4 – analizo posplošili na vse PF, podatki v starejših korpusih pa so preverjeni in aktualizirani s podatki v zgoraj omenjenih novejših.

2. DISTRIBUCIJA RABE PRIMERJALNIH VEZNIKOV KAKOR – KOT – KO IN NJIHOVA VARIANTNOST

Razmerje med tremi primerjalnimi vezniki je v PF približno enakovrstno kot v slovenščini sploh – nezaznamovan je *kot*, zelo knjižni in (vsaj v frazeologiji) nekoliko starinski je *kakor*, medtem ko je primerjalni *ko* zaznamovan z govornostjo in pogovarjalnostjo (ne nujno neknjižno pogovornostjo). Ker v korpusu primerjalni in časovni veznik *ko* nista ločena, bomo o primerjalnem *ko* spregovorili samo v zvezi s PF, splošno kvantitativno razmerje med *kot* in *kakor* pa je naslednje (navedena količina velja na milijon pojavnic!):

Korpus	<i>kot</i>	<i>kakor</i>
GF	4.270,43/mio	204,28
J	3.407,50	132,46
sIW	4.326,46	204,48
mF	4.307,13	179,64

2 Iskanje gradivne potrditve na spletnih straneh seveda niso nadomestilo za po definiranih merilih urejeno korpusno besedilno gradivo.

3 Zato bomo ob primerjavi frekventnosti navajali količino pojavitev dane enote na milijon pojavnic.

4 O mF več na <https://docs.google.com/document/d/1Vn-T6REdU5pSGHCdCRwpJ4GzT3LuFN-csK5RYJOFXZrM/edit?usp=sharing>. Korpus je trenutno še v poskusni fazi, zato smo ga uporabili samo izjemoma, ko je sumarni rezultat povednejši od rezultatov o zvrstni različnosti.

2.1. Odstopanje od tega smo našli za oba zaznamovana veznika.

2.1.1. Z iskanjem *kakor*+desni kolokator naletimo vsaj na štiri PF, ki se rabijo samo ali pretežno s *kakor*.

Najprej sta to pragmatična frazema *kakor komu drago*, ki 'izraža govorcevo (zadržano) pritrdjevanje', in *kakor kdo ve in zna*, ki 'izraža govorcevo neprizadetost, nepripravljenost pomagati; privoščljivost, ukazovalnost' – zgled rabe za prvega »*Kdo bo poklical naše vozilo? Nočem, da bi še naprej norel po hiši. Naj poskrbijo zanj drugi. **Kakor vejo in znajo.***« in za drugega „[...] *toda moja navada je, vse sproti plačevati in te navade ne bom popustil.*« »**Kakor vam drago,**« pravi gostilničar in gre. – in dva pregovora, *kakor ti meni, tako jaz tebi* in *kakor si kdo postelje, tako leži / spi*. Z iskanjem [word="kakor"][tag="Z.*"][word="drago"] dobimo za PF *kakor komu drago* v GF 152, J 40, sIW 130 in v mF 343 pojavitev.⁵ Pri PF *kakor kdo ve in zna* lahko govorimo tudi o variantnosti *kakor / kot*, vendar je varianta s *kot* redkejša, prim. *kakor : kot* v GF 654 : 289, J 138 : 59, sIW 413 : 177.

Pri pregovornih PF se varianta s *kot* pojavlja izjemoma (v mF dvakrat!) v primeru, ko primerjalni veznik ni na začetku, npr. *Tako kot ti meni, jaz tebi*.⁶ Ker so pregovorni frazemi lahko in najpogosteje tudi so samostojne povedi, hkrati pa se kot samostojna poved lahko rabijo tudi stavčni pragmatični frazemi, sklepamo, da se varianta s *kakor* kot nezaznamovana ohranja na začetku. Koliko te vrste distribucija veznika *kakor* (ali vsaj njegova večja pogostnost v prvem, *kakor* v drugem delu zloženega stavka) velja tudi zunaj frazeologije, nismo preverjali, bi pa bilo smiselno.

Seveda je mogoče ugovarjati, češ da je PF *kakor komu drago* izcitatni frazem (Shakespeareova komedija *Kakor vam drago*, v angl. *As you like it*), zaradi tega tudi zaznamovan s knjižnostjo in da se zato drži *kakor*. Tudi pri pregovorih bi načeloma lahko govorili o kaki arhaizaciji v smislu časa nastanka in tradicionalnosti pregovora, a težko bi jim na splošno odvzemali mesto v govorjenem jeziku, vsaj tistim najpogosteje rabljenim. Zanesljivo pa je *kakor veš in znaš* pragmatični frazem, ki je – kot pragmatični frazemi pogosto – značilen ravno za govorjenje.

2.1.2. Medtem ko je veznik *kakor* v SSKJ² še razmeroma pogosto naveden v PF,⁷ se *ko* najde praviloma le v nekaj PF v okviru iztočnice *ko*, pod II. in s kvalifikatorjem *pog[ovorno]*, tudi ne kot edina ali osnovna varianta PF, saj je npr. *star ko zemlja* v iztočnici *zemlja* naveden v obliki *star kot zemlja*. Za občutek stanja v sodobnih besedilih navedimo, da je v korpusih razmerje *ko : kot* v tem PF naslednje: GF 9 : 64, J 21 : 32 in v sIW 33 (vendar je od tega 10-krat naslov) : 78, in ugotovimo lahko, da zlasti stanje v Janesu potrjuje zvrstno zaznamovanost variante s *ko* na govorjenost.

Preizkus variantnost *ko / kot* v okviru skladijskega vzorca *Prid+ko / kot+Sam* v vseh treh korpusih je pokazal, da so upoštevanja vredni PF še *zdrav ko dren*, *drag ko žafran*, pa tudi *zdrav ko riba*, *lačen ko volk*, *zvit ko presta*, *pijan ko krava* (zanimivo, da ne bolj tradicionalni

5 Za *kot* jih z istim iskanjem dobimo v GF 6, J 1, sIW 4, mF 12.

6 V mF se enkrat pojavi varianta *kot* tudi na začetku (*kot ti meni, tako jaz tebi*) – kot vir je naveden Janes (blogi), kar ni zanemarljiv podatek.

7 Enako tudi v SSF, iztočnice *ko* pa SSF nima, tako da je težko presoditi, koliko je te variante v njem.

pijan ko mavra, ki je v slW tudi s kot rabljen le 14-krat), *suh ko prekla* in *seveda* (neknjižno pogovorni) *hladen ko špricer*. Razen zadnjega bi jih težko označili kot neknjižno pogovorne PF.

2.1.2.1. Posebno pozornost zahtevajo t. i. intenzifikatorji, npr. *ko(t) strela*, *ko(t) vrag*, *ko(t) hudič*. Prim. razmerja:⁸

	<i>kot strela : ko strela</i>	<i>kot vrag : ko vrag</i>	<i>kot hudič : ko hudič</i>
GF	464 : 20 ⁹	105 : 21	111 : 66
J	116 : 74	30 : 31	206 : 210
slW	340 : 52	74 : 31	396 : 297

Za zdaj variante s *ko* ni ne v SSKJ² ne v SSF, a navedeni rezultati kažejo, da bi zaslužila uvrstitev ne le v frazeološki, temveč tudi splošni slovar, še posebej, ker kaže, da ustaljenost variante *ko* pri intenzifikatorjih ni nujno socialnozvrstno omejena.

2.1.3. Če povzamemo: razmerje med *kot* in *kakor* v PF je na splošno enako kot sicer v slovenščini, zato v slovarju zadošča samo navajanje z nezaznamovanim *kot*, dvojnost je lahko omenjena v uvodnem delu, kjer so podana splošna navodila za »branje« slovarskih podatkov. Izjema pri varianti *ko* so intenzifikatorji, prav tako je vredno preveriti morebitno širšo omejenost stalnosti za veznik *kakor*.

2.2. Fakultativnost primerjalnega veznika ni nič posebej novega v skupini PF. Primerjava rezultatov v korpusih z zabeleženostjo fakultativnosti veznika v slovarjih kaže nekatere novosti, ki bi se lahko pokazale kot tendence, vredne pozornosti.

2.2.1. Mogoče je najti variante, ki so že v obeh za frazeologijo najpomembnejših slovarjih, SSKJ² in SSF, npr. *je (kot) na dlani*, *stresti (kot) iz rokava*. Dalje take, ki jih SSKJ² še nima, so pa v SSF, npr. *biti (kot) pljunek v morje*, *(kot) po tekočem traku* ali *biti / sedeti (kot) na trnih*.

Korpusno gradivo pokaže PF, ki (še) niso uslovarjene variante, tako npr. *kaj gre za med* kot PF z variantama *kaj gre / se prodaja kot za med*: GF 44/26 pojavitev, J 10/2, slW 14/7. Še več je samostalniških frazemov, ki imajo pretežno ali izključno sintaktično funkcijo imenskega dela predikata, npr. *dvorezni meč*, *podaljšana roka koga / česa*, se pa pojavljajo v obliki *kot dvorezni meč*, *kot podaljšana roka*. Ker je pojavitev, tudi ob *biti* kar nekaj, nekatere težko zavrnemo kot le posledico glagolske valence, kar zagotovo je v *počutiti se kot dvorezni meč*, ne pa tudi v primeru *Obstajajo takšni stili vedenja, ki lahko organizaciji koristijo ali pa jo omejujejo*. **Mnogi so kot dvorezni meč**, s katerim je treba ravnati previdno. Vsekakor je vredno premisleka, ali gre res za variantno enoto ali le sintaktično (valenčno) povzročeno rabo, primerov za zadnje je seveda več (npr. *kupovati kot mačka v žaklju*).

8 Pravi intenzifikator se načeloma ne prilagaja vezljivostnim zahtevam, zato smo upoštevali le obliko *ko(t) hudič*, prim. razliko med *bati se koga kot hudič* in *bati se koga kot hudiča*.

9 Odštete so nestalne zveze in drugi PF, npr. *ko strela z jasnega* ali *bati se ko hudič križa* itd. Konkordance so bile pregledane ročno, zato so manjša odstopanja možna.

2.2.2. Med PF, ki v slovenskih slovarjih še niso našli svojega mesta in za katere še težko z gotovostjo rečemo, v katero smer bodo šli (PF <-> ne-PF?), sodita varianti PF *imeti spomin kot zlata ribica* in *imeti spomin zlate ribice*. O njem je bilo govora že v Kržišnik (2014), in sicer kot edinem primeru PF s potencialnim statusom samostalniškega frazema. Stanje sedem let kasneje in ob bogatejšem gradivu je naslednje:

	spomin kot zlata ribica	spomin zlate ribice
GF 2.0	3 (vsi <i>imeti</i>)	21 (5 <i>imeti</i>) ¹⁰
J	28 (24 <i>imeti</i>)	206 (88 <i>imeti</i>)
slW	19 (15 <i>imeti</i>)	101 (48 <i>imeti</i>)
mF	53 (41 <i>imeti</i>)	335 (151 <i>imeti</i>)

Iz navedenega lahko razberemo, da je varianta ne-PF še vedno v povprečju 6-krat pogostejša. Za razliko od vseh drugih navedenih primerov variantnosti je pri tem nenavadno, da je težko določiti, v kateri smeri je od samega začetka potekal razvoj (frazem ni star, niti v SSKJ² niti v SSF ni vključen). V najbolj povzemalni mF (združeni korpusi) dobimo za iskanje obeh variant naslednje podatke:

- iskanje *spomin zlate ribice*:¹¹

2003	2005	2006	2008	2009	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	2	1	1	3	6	3	36	80	44	37	18	4

- iskanje *spomin kot zlata ribica*:

2004	2006	2007	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1	2	1	2	1	1	4	11	3	5	3

Edini zanesljivi sklep, ki ga iz teh časovnih podatkov (slW jih nima, zato v tem iskanju ni zajet) lahko izpeljemo, je, da je v vseh letih pogosteje rabljena varianta *spomin zlate ribice*, in morda dodatno pragmatično spoznanje, da je bilo l. 2014 leto »slabega spomina« – obe varianti sta v tem letu najpogostejši.

Zanesljivo lahko o smeri prehoda PF v tudi variantni ne-PF govorimo pri primeru *kaj gre / teče kot po maslu*. Primerov rabe *kaj gre po maslu* očitno ni veliko, nanjo smo naleteli po naključju v *Kolokacijskem slovarju* pod lemo *maslo* skupaj s ponazarjalnimi zgledi, ki so ustrezali frazeološkemu pomenu, npr. *Daewoo je po lastnih trditvah na dobri poti, da se izkoplje iz največjih zadreg, po drugi strani pa nekatere številke kažejo, da vse ne gre po maslu*. Pregled po korpusih le z iskanjem po najpogostejši glagolski sestavini *iti* v položaju levostično pokaže naslednje: v Gf 18 (0,01), Janes 7 (0,03), slW 13 (0,01). Te vrste fakultativnost se bo, mogoče celo pri več PF, razkrila šele, ko bo dokončan slovar kolokacij.

¹⁰ Številko v oklepaju beri: od navedenega skupnega števila jih je toliko z glagolsko sestavino *imeti*.

¹¹ Vse sestavine so iskane po lemi, razen *kot*, ki je iskan po besedni obliki (ker pač druge paradigmatske oblike veznik nima, homonimni Sam pa se v tej okolici ne pojavlja).

3. POMOČ KORPUSA PRI UGOTAVLJANJU DVO– IN TRIDELNOSTI TER DOLOČANJU VARIANTNOSTI PF

V tem delu bi bil dokončani slovar kolokacij najboljša pomoč, toda iskanje pod iztočnico (oz. lemo) *kot*, kjer smo skušali najti morebitne primere vezniškega *kot* (ki je enakopisnica Sam *kót*) smo z iskanjem po predlogih našli 10 PF (pri dvodelnih) oz. njihovih predložnozveznih delih (pri tridelnih), in sicer *kot + iz filma, iz pravljice, iz sanj, iz škafo, iz škatlice, iz topa, na dlani, v pravljici, za stavo, za šalo*. Ta način iskanja smo zaradi skoposti podatkov opustili in se dela lotili z iskanjem po skladijskih vzorcih, ki so se oblikovali pri analizi PFZ (Kržišnik 2014), že pred tem pa so navedeni tudi v Fink-Arsovski (2002: 12–20). V članku o PFZ smo ugotovili, da glagolski PF predstavljajo 40 % in pridevniški PF dodatnih 20 % vseh PF. Na podlagi tega smo sestavili skladijske pogoje, s katerimi smo zveze iskali po korpusih, npr. glagolske *Glag+kot+Sam* (občno ime) = [tag="G.*"] [word="kot"] [tag="So.*"];¹²

Glag+kot+predložni Sam (občn.) = [tag="G.*"] [word="kot"] [tag="D.*"] [tag="So.*"]; *Glag+kot+deležnik* = [tag="G.*"] [word="kot"] [tag="Pd.*"] itd. Shranili in pregledali smo 1000 najpogostejših pojavitev zvez, ki smo jih dobili, ko smo vse konkordance s pomočjo urejanja po frekvencah spravili v (lematizirane) frazeološke in nefrazeološke zveze. Tako smo po skladijskem vzorcu *Glag+kot+Predl+Sam* v GF med 1000 najpogostejšimi poleg že zgoraj iz *Kolokacijskega slovarja* navedenih našli še (navajamo le predložnozvezne dele): *kot + iz svinca, iz rokava, iz puške, na krožniku, na pladnju, na punčico [svojega očesa], na trnih, po jajcih, po loju, po maslu, po olju, v panju, pri norcih, s psom, v filmu, v sanjah, v rogu, v transu, z neba, z živino, za med*. Tudi pri tem načinu iskanja opazimo pomanjkljivosti, npr:

- a) PF se zabeležijo pri več iskalnih pogojih. Pod zvezo *Glag+kot+Sam* se na 1. mestu *kot* najpogostejši recimo pojavi *rasti kot goba*, čeprav gre za PF *rasti kot gobe po dežju* in se zato ponovno pojavi v vzorcu *Glag+kot+Sam+predlSam*. A po drugi strani zaradi tega ne spregledamo dejstva, da se ta PF pojavlja tudi v skrajšani varianti *rasti kot goba / gobe*, v mF na primer 74-krat, kar ni zanemarljivo.
- b) 1000 najpogostejših zvez, najdenih z različnimi skladijskimi pogoji (=vzorci), pomeni, da bo pri različnih skladijskih pogojih upoštevano različno število pojavitev enakih zvez. Tako se npr. pri vzorcu *Glag+kot+Sam* spisek 1000 najpogostejših zvez v GF konča pri 22 pojavitvah zveze, kar pomeni, da zanesljivo nismo zajeli dovolj, sploh pa ne vseh frazemov oz. njihovih variant. Na srečo so po vseh drugih skladijskih pogojih med 1000 najpogostejšimi zvezami zajete pojavitve do 1 ali 2 enakih zvez.
- c) Upošteva se le pogostost levo od *kot* (tj. A-del PF), kar pomeni, da je treba variante iskati na več zaporednih mestih in jih seštevati. Seveda pa je ravno zato mogoče določiti mejo variantnosti, tudi v smislu naštevnosti ali opisnosti.

Nadaljnja obdelava gradiva gre v obrnjeni smeri: od najdenega C-dela h glagolski oz. pridevniški sestavini v A-delu – tako je ne le prihranjeno omenjeno seštevanje, temveč je z

12 V resnici smo najprej iskali po polnopolomskih glagolih, torej [tag="Gg.*"] (prim. v 4.2), da ne bi mest z navečjo pogostostjo zapolnjevali s pomožnikom pri tvorbi preteklika ali prihodnjika.

ugotavljanjem pogostnosti tudi prikazano število in zaporedje sestavin v A-delu. Na podlagi tega je mogoče dalje ugotavljati, ali gre za dvo- ali tridelni PF, pri tridelnih pa nabor sestavin v A-delu in stopnjo njihove stalnosti.

Preverjanje PF z navedenimi skladijskimi pogoji bi lahko zapletlo dejstvo, da zlasti pri glagolskih PF zveza med glagolsko in neglagolsko sestavino nikakor ni nujno neposredno stična, kar navedeni skladijski pogoji predvidevajo.¹³ Na srečo se je pokazalo, da večinoma ne velja, kar smo predvidevali v Kržišnik (2014), namreč, »da je praviloma najprej (in običajno to tudi zadošča) treba kot frazno jedro vzeti *kot+C-del*, ki sta neposredno povezana (*kot X*), in z iskanjem »Okolica« pregledati kolokatorje. Tako velja za glagolske in pridevniške kolokatorje, ki so najpogostejši, pa tudi za prislovne, saj so vsi besednoredno (lahko in najpogosteje so) ločeni od *kot+C-dela* (*krasti kot sraka – kradel je / bo kot sraka* itd.)«. Pokazalo se je prav nasprotno, in sicer, da je (vsaj pri glagolskih PF, ki so bili doslej natančneje preverjani) mogoče z levostičnostjo dobiti večino ali vsaj zadostno količino pojavitev za presojo stalnosti oz. variantnosti. Za primer predstavljamo sliko 22 glagolskih kolokatorjev, ki so rezultat frekvenčnega urejanja 527 konkordanc,¹⁴ dobljenih v mF z iskanjem po pogoju [tag="G.*"] [word="kot"] [lemma="riba"] [word="v"] [lemma="voda"]:

lemma	Frekvence	Items: 21 Total frequency: 526
p N počutiti kot riba v voda	354	
p N znajti kot riba v voda	81	
p N biti kot riba v voda	37	
p N plavati kot riba v voda	17	
p N globati kot riba v voda	8	
p N živeti kot riba v voda	7	
p N videti kot riba v voda	4	
p N delovati kot riba v voda	3	
p N prepoznati kot riba v voda	2	
p N počutiti kot riba v voda	2	
p N zavezati kot riba v voda	1	
p N uživati kot riba v voda	1	
p N splavati kot riba v voda	1	
p N spadati kot riba v voda	1	
p N smukati kot riba v voda	1	
p N pučtiti kot riba v voda	1	
p N prosperirati kot riba v voda	1	
p N očutiti kot riba v voda	1	
p N morati kot riba v voda	1	
p N izkazati kot riba v voda	1	
p N izgledati kot riba v voda	1	

Še najpogosteje levostičnost pri PF zaplete ločilo (vejica) pred veznikom *kot*, za katero v slovenščini velja nekoliko »mehanično« ortografsko pravilo, ki zahteva, da vejice pred *kot* ni, če osebna glagolska oblika ni eksplicitno izražena, torej vejice ni v primeru, kot je naveden zgoraj ali npr. pri *bati se česa kot hudič križa*. Zlasti (nikakor pa ne samo) v korpusu družbenih omrežij Janes se take vejice kljub temu pogosto pojavljajo – in seveda pri iskanju predstavljajo eno vmesno mesto.

3.1. Za bolj plastično predstavo o razliki med dvo- in tridelnimi PF ter dalje med tridelnimi v A-delu bolj variantnimi in nevariantnimi (ali zelo omejeno variantnimi) objavljamo »slike« frekvenc za vsako od teh kategorij mF, ki je združen korpus: pod (a) dvodelni

13 V tej fazi smo kolokativnost preizkusili tudi z iskanjem kolokacij v korpusu, in sicer 2 mesti levo in desno od t. i. fraznega jedra, tj. nevariantnega dela frazema (termin frazno jedro je pri analizi frazeologije v okviru korpusnega pristopa pri nas uporabljen npr. v Gantar 2007: 37 idr.). Izkazalo se je, da je zlasti pri kvantitativno obsežnem naboru kolokatorjev odčitavanje relevantnih oteženo, ker kolokatorjev ni mogoče urejati po besednih vrstah.

14 Vseh z iskanjem [word="kot"] [lemma="riba"] [word="v"] [word="vodi"] najdenih v mF je 671.

frazem *kot za stavo*, (b) v A-delu variantni frazem v okviru danega semantičnega polja *deževati, liti, uliti se, usuti se, scati, polivati, prati ... kot iz škafa* in pod (c) *kot sraka* – ki je C-del dveh tridelnih PF *krasti kot sraka in drati se, vreščati, vpiti kot sraka* – oba A-dela sta razmeroma stabilna. Pozornosti vredno je tudi razmerje med številom konkordanc in številom enot dane skladsenjske zveze, ki je zapisano nad vsako sliko.

Glag+*kot za stavo*

mF 2624 : 493

lemma	Frekvence	Items: 493 Total frequency: 2,625
p N biti kot za stava	411	
p N zadevati kot za stava	248	
p N padati kot za stava	211	
p N zmagovati kot za stava	64	
p N deževati kot za stava	54	
p N pokati kot za stava	44	
p N pihati kot za stava	41	
p N snežiti kot za stava	40	
p N zabijati kot za stava	35	
p N liti kot za stava	31	
p N tresti kot za stava	28	
p N prehitovati kot za stava	27	
p N rasti kot za stava	25	
p N menjati kot za stava	25	
p N leteti kot za stava	25	
p N teči kot za stava	22	
p N pobirati kot za stava	22	
p N izgubljati kot za stava	21	
p N zvoniti kot za stava	20	
p N vrstiti kot za stava	20	

Glag+*kot iz škafa*

mF 1520 : 33

lemma	Frekvence	Items: 33 Total frequency: 1,521
p N liti kot iz škaf	904	
p N biti kot iz škaf	206	
p N uliti kot iz škaf	189	
p N deževati kot iz škaf	84	
p N viliti kot iz škaf	31	
p N scati kot iz škaf	25	
p N padati kot iz škaf	19	
p N ulivati kot iz škaf	15	
p N miniti kot iz škaf	7	
p N zlivati kot iz škaf	6	
p N priti kot iz škaf	4	
p N vlivati kot iz škaf	3	
p N teči kot iz škaf	3	
p N zalivati kot iz škaf	2	
p N usuti kot iz škaf	2	
p N uscati kot iz škaf	2	
p N nalivati kot iz škaf	2	
p N dežavati kot iz škaf	2	
p N zliti kot iz škaf	1	
p N zgrmeti kot iz škaf	1	

- c) Glag+kot sraka: *krasti kot sraka*
dreti se kot sraka

mF 360 : 20

lemma	Frekvence	Items: 20 Total frequency: 360
krasti kot sraka	251	
biti kot sraka	38	
dreti kot sraka	27	
vreščati kot sraka	9	
kričati kot sraka	8	
vpiti kot sraka	5	
lagati kot sraka	5	
pokrasti kot sraka	3	
peti kot sraka	2	
goljufati kot sraka	2	
čvekati kot sraka	1	
režati kot sraka	1	
rezati kot sraka	1	
razdreti kot sraka	1	
presedati kot sraka	1	
prepisovati kot sraka	1	
okrasti kot sraka	1	
lastniniti kot sraka	1	
jokati kot sraka	1	
hreščati kot sraka	1	

4. PFZ V NOVEJŠIH KORPUSIH

Na gradivu PFZ bomo preverili rezultate v tč. 3 opisanega postopka. Najprej bomo skupine, določene glede na razpon pogostnosti rabe v Kržišnik (2014) primerjali s stanjem v vseh treh novejših korpusih, nato bomo skušali ugotoviti, koliko in katere PFZ dobimo v 1000 najpogostejših zvezah izbranih skladijskih pogojev in vzpostavili interpretativno primerjavo z naborom PFZ, ki smo ga uporabili v Kržišnik (2014).

4.1. Petstopenjsko delitev PFZ glede na količino pojavitev v Gigafidi 1.0 in s tem povezano interpretacijo vsake skupine (Kržišnik 2014) smo dopolnili s podatki iz novejših korpusov GF, J in sIW:¹⁵

- 1) 0 pojavitev (14,9 %) – frazemi niso več v rabi v pisnih tekstih – časovna markiranost: *debel kot polh* (GF 0, J 1, sIW 0), *hud kot sršen* (GF 0, J 0, sIW 0), *siten kot breja mačka* (GF 0, J 0, sIW 0), *potiti se kot miš v kopi* (GF 0, J 0, sIW 0), *peti kot škrjanček* (GF 1, J 3, sIW 0);
- 2) 1–9 pojavitev (30 %) – frazemi se umikajo iz splošne rabe – časovna markiranost ali neknjižnost, zlasti dialektalna označenost PFZ: *smrdeti kot medmašni kozel* (GF 0, J 0, sIW 1), *spolzek kot jegulja* (GF 6, J 0, sIW 3), *pijan kot muha* (GF 1, J 0, sIW 0), *ležati kot krava* (GF 3, J 4, sIW 2), *jesti kot pujs* (GF 3, J 1, sIW 4), *žreti kot prasec* (GF 1, J 1, sIW 0);
- 3) 10–19 pojavitev (17,5 %) – raba je omejena – regionalno, starostno (generacijsko) ali zaradi premočne ekspresije: *len kot fuks* (GF 5, J 2, sIW 10), *premlatiti (koga) kot mačka* (GF 1+pretepsti 6, J 0+nalomiti 1, sIW 0+sinon. *prefukati* 1, *prebutati* 1, *pretepsti* 1), *kot ovce brez pastir-*

¹⁵ Podatki v Gigafidi 1.0 so po njenem obsegu – 1.409.753.568 pojavnic – najbolj neposredno primerljivi s podatki v GF, in sicer v2.0, treba pa je upoštevati, da gre pri prvi za nededuplicirano verzijo, medtem ko je druga deduplicirana.

ja (GF 2, J 1, sIW 3), *trmast kot bik* (GF 4, J 11, sIW 4)¹⁶, *iti / lepiti se (na koga / kaj) kot muhe na drek* (GF 4, J 3, sIW2);

4) 20 – 60 pojavitev (22 %) – frazemi so v rabi v standardni slovenščini:¹⁷

iti / lepiti se (na koga / kaj) kot muhe na med (GF 21, J 7, sIW 11), *imeti spomin kot zlata ribica* (prim. rezultate v 2.2), *zapreti se kot školjka* (GF 31, J 2, sIW 14)¹⁸, *rdeč kot kuhan rak* (GF 82, J 16, sIW 41), *reven kot cerkvena miš* (GF 209, J 43, sIW 80), *je koga kot rusov* (GF 39, J 2, sIW 23)¹⁹;

5) nad 60 pojavitev (14,5 %) – tisti del PFZ, ki so zaradi velike pogostosti v slovenščini zadnjih 20 let zanimivi tudi sociolingvistično:

počutiti se kot riba v vodi (GF 233, J 18, sIW 98), *krasti kot sraka* (GF 79, J 102, sIW 62); *lagati, kot pes teče* (GF 47, J 61, sIW 82); *delati (s čim / kom) kot svinja z mehom* (GF 77, J 61, sIW 60);²⁰ *garati kot črna živina* (GF 102, J 16, sIW 46), *(obnašati se) kot slon v trgovini s porcelanom* (GF 47, J 9, sIW 25), *piti kot žolna* (GF 57, J 22, sIW 30), *kot pes*.²¹

Ugotavljamo, da so podatki v 1. in 5., deloma tudi 4. skupini količinsko primerljivi, medtem ko je za 2. in 3. skupino treba predvidevati premik za eno pogostnostno skupino nižje glede na pogostnost (izjeme med njimi so označena s krepkim tiskom).

4.2. Kaj torej za izbiranje (npr. za slovar) PFZ pomeni 1000 najpogostejših zvez po izbranih skladijskih pogojih: koliko PFZ je med njimi in katere so to? Zaradi omejenega prostora, predstavljamo nabor le v dveh skladijskih vzorcih / pogojih: prvega, Glag+kot+Samobč, v katerem je največ PF (predvidoma pa jih tudi največ manjka, prim. v 3 b), in šestega, Glag+kot+Samobč+Samobč, ki jih ima najmanj. Rezultati veljajo za stanje v GF 2.0 dedup, ki je po velikosti (in tudi zvrstno) najbolj primerljiva z Gigafido 1.0:

1. Glag+kot+Samobč [tag="Gg.*"] [word="kot"] [tag="So.*"]²²

počutiti se / znajti se kot riba [v vodi], boriti se kot lev, držati se kot klop, kot pes, delati / ravnati kot svinja [z mehom], krasti kot sraka, dvigniti / vstati kot feniks, obna-

16 Med frekvencami je v GF in sIW na prvem mestu *močen kot bik* (GF 45, sIW 11).

17 Termin standardna slovenščina je rabljen namenoma in presega obseg knjižnega jezika predvsem v smeri pogovornosti in govorjenosti.

18 Nedovršniška varianta *zapirati se* je veliko redkejša in ni upoštevana.

19 Kot omenjeno že v Kržišnik (2014) je ta frazem problematičen, ker se zelo uveljavlja nova motivacija, ki se kaže z variantnim pisanjem male oz. velike začetnice, kar ta PF počasi izriva iz skupine PFŽ (prim. *rus* 'ščurku podobna žuželka' in *Rus* 'pripadnik naroda'). V Kržišnik (2014: 252) je navedeno razmerje *rus* : *Rus* 5:36, v novejših korpusih so razmerja naslednja: GF 6 : 33, J 1 : 1, sIW 1 : 13.

20 Upoštevana je le varianta z *delati*, zelo pogosta pa je tudi varianta *ravnati*, enako velja za naslednji frazem, kjer je upoštevana le varianta *garati*, čeprav je *delati* le malo manj pogost; pri *kot slon v ...* je upoštevana samo varianta *obnašati se*, pogosta je tudi varianta s sinonimom *vesti se*, prim. navedene variante v 4.2.

21 Intenzifikator *kot pes* bi zahteval posebno raziskavo – najprej zato, da bi ga kot intenzifikator zares potrdili.

22 Zapis zaporedja frazemov ustreza njihovi pogostnosti (pri glagolskih frazemih to velja za najpogostejšo glagolsko varianto). V oglatih oklepajih je naveden tisti del frazema, ki ga najdemo tudi s katerim drugim skladijskim pogojem (prim. 3 a). Zunajfrazemska določila zaradi omejenega prostora opuščamo.

šati se kot slon [v trgovini s porcelanom], skrivati kot kača [noge], cepati kot muhe, boriti se kot levinja, piti kot žolna, hoditi kot mačka [okrog vrele kaše], molčati kot riba, zapreti se kot školjka, garati kot živina, lepiti se kot muhe [na med], plavati kot riba, šopiriti se kot pav, zebe kot psa k., peti kot slavček.

6. `Glag+kot+Samobč+Samobč [tag="Gg.*"][word="kot"][tag="So.*"][tag="So.*"]`
skrivati kot kača noge, vstati kot pišč feniks, držati kot pes ježa.

Navedimo še PFZ, ki smo jih dobili, a v Kržišnik (2014) zaradi ne vključenosti v slovar ali pre nizke pogostnosti v korpusu niso bile upoštevane: *(za)rjuti / zavpiti kot ranjena zver, izgledati kot oskubljena kura / kokoš, držati kot pes ježa, igrati / poigravati se kot mačka z mišjo, vleče se kot zgodba o steklem polžu.*

Tako smo z 9 skladijskimi vzorci / pogoji (ki niso vsi skladijski vzorci glagolskih PF) dobili 50 PFZ. V Kržišnik (2014) je glagolskih PFZ 40 % ok. 250, in če ob tem upoštevamo še, da je med vsemi PFZ 15 % takih, ki se v sodobnih besedilih ne rabijo več, torej sodijo v 1. skupino (gl. 4.1), lahko rečemo, da smo na splošno med 1000 najpogostejšimi glagolskimi zvezami dobili nekako 50–60 % glagolskih PFZ, rabljenih v sodobnih besedilih. To bi pomenilo, da 1000 najpogostejših zvez v vsakem skladijskem pogoju ni zadostna količina, da bi z njo pokrili nabor PF za sodobni slovar slovenščine – to vsekakor velja za 1. skladijski pogoj (vzorec `Glag+kot+Sam`). Drugo vprašanje pa je, ali lahko iz PFZ delamo posplošitev na vse PF, čisto mogoče namreč je, da količina rabe PFZ upada.

5. SKLEP

Graditi slovar samo na podatkih iz korpusov verjetno ni dovolj, je pa neizogibno. Kar pa se metode dela s korpusnimi podatki na tukaj opisani način tiče, zagotovo velja, da je z ustrežno (do določene mere avtomatizirano) metodologijo znotraj korpusnega jezikoslovja to mnogo boljše in lažje izvedljivo, kakor z delno korpusno metodo, v kateri korpus predstavlja le besedilno gradivo. Ko bo slovar slovenskih kolokacij dokončan, bomo lahko primerjali, koliko so s to raziskavo dobljeni rezultati relevantni.

LITERATURA

- Fink-Arsovski, Željka, *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*, FF press, Zagreb, 2002.
- Gantar, Polona, *Stalne besedne zveze v slovenščini*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana, 2007.
- Kosem, Iztok (ur.), *Kolokacije v slovenščini*, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana, 2021., <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/znanstvena-zalozba>
- Kržišnik, Erika, „Zoonimi v slovenskih frazeoloških primerah“, v: *Životinje u frazeološko ruhu*, Ivana Vidović Bolt (ur.), FF-press, Zagreb, 2014., str. 243–262, <https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress/catalog/book/115>

SPLETNI VIRI

- eSSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 2016–, <https://fran.si> (Dostop: nov. 2021.).
- Gigafida 1.0 = Slovenski referenčni korpus, 1990 – 2011, <https://www.clarin.si/noske> (Dostop: nov., dec. 2021.).
- Gigafida 2.0 = Slovenski referenčni korpus Gigafida v2.0, 1990-2018, brez bližnjih duplikatov, <https://www.clarin.si/noske> (Dostop: nov., dec. 2021.).
- Janes = Korpus besedil s slovenskih družbenih omrežij Janes v1.0, <https://www.clarin.si/noske> (Dostop: nov., dec. 2021.).
- Kolokacijski slovar sodobne slovenščine*, <https://viri.cjvt.si/kolokacije/slv> (Dostop: nov., dec. 2021.).
- metaFida = Slovenski združeni korpus v0.1, <https://www.clarin.si/noske> (Dostop: nov., dec. 2021.).
- slWaC = Korpus slovenskega spleta slWaC v2.1, 2014, <https://www.clarin.si/noske> (Dostop: nov., dec. 2021.).
- SSF = Keber, Janez, *Slovar slovenskih frazemov*, 2015, spletna izdaja <https://www.fran.si> .
- SSKJ² = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 2014, spletna izdaja www.https://fran.si .

SIMILES IN USE AND IN DICTIONARIES

The aim of the contribution is a continuation of the article *Zoonyms in similes* (Kržišnik 2014), but with a reversed hierarchy: we will pay particular attention to similes in general, but the corpus data on the use of zoonyms in similes will serve as a comparative starting point for further checks of usage in more recent Slovenian text corpora that differ from the point of view of stylistic variety, i.e., Gigafida v2.0 (1990–2018), slWaC v2.1 (2014) and Janes. The eSSKJ (e-Dictionary of Standard Slovenian) is a growing dictionary (the compilation started in 2016) “with a completely new comprehensive description of the lexis of standard Slovenian from the second half of the 20th century to the present day” (www.fran.si); in its manual of style, it lists 100 hits in corpus sources that differ with regard to stylistic variety as a threshold for the inclusion of a (single-word) lexeme into the dictionary, while for phraseological units, the lowest possible threshold is 5 hits. Our aim was to explore what this means for similes.

Key words: text corpus; phraseology; dictionary; similes

PREDATRIBUCIJA U GLAGOLSKIM FRAZEMIMA U HRVATSKOME JEZIKU

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'373.7

811.163.42'367.4

[HTTPS://WWW.DOI.ORG/10.17234/9789533790121.15](https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.15)

Ovaj rad bavi se uvrštavanjem pridjeva uz imeničke sastavnice glagolskih frazema u slučajevima kad to nije gramatički obavezno, na primjer *doći pod veliki upitnik, prijeći politički Rubikon*. Cilj je pokazati da se funkcija predatributa u frazemima razlikuje s obzirom na to je li riječ o opisnom ili odnosnom pridjevu. Proveli smo istraživanje 100 glagolskih frazema u hrvatskome mrežnome korpusu hrWaC-u. Rezultati pokazuju da opisni pridjevi služe za intenziviranje frazeološkog značenja, a odnosni pridjevi ograničavaju referenciju imeničke sastavnice. Također se pokazuje da odnosni pridjevi imaju širu upotrebu nego opisni pridjevi. Odnosni se pridjevi pojavljuju u frazemima koji već imaju pridjevsku sastavnicu (*iznositi stranačko prljavo rublje*) te u otvorenim dijelovima frazema u koje se obično uvrštava posvojna zamjenica, posvojni pridjev i(li) imenica (*tjerati vodu na hrvatski mlin*). Odnosni pridjevi češće se umeću u frazeme nego opisni pridjevi zato što specificiraju ciljnu domenu, a to proizlazi iz činjenice da je njihova temeljna funkcija kategorizacija.

Ključne riječi: predatributi; pridjevi; glagolski frazemi; korpus; hrvatski jezik

1. UVOD

U nekim glagolskim frazemima u hrvatskome jeziku uz imenice dolaze pridjevni atributi i oni su stalne frazeološke sastavnice, npr. *navući na tanak led koga, uploviti u bračne vode*. Kao i u nemetaforičkim konstrukcijama, predatributi u sastavu frazema izražavaju različite vrste kvalifikacije. Tako opisni pridjevi pobliže određuju neko svojstvo imeničkog referenta (npr. *pasti na niske grane*), a odnosni pridjevi stavljaju dva entiteta u neki odnos (npr. *imati slonovsko pamćenje, zakopati ratnu sjekiru*).

Frazeološka istraživanja u različitim europskim jezicima pokazuju da se pridjevi uvrštavaju ispred imeničke sastavnice i kad to nije gramatički obavezno (npr. Moon 1998, Langlotz 2006, Dobrovolskij 2007, Omazić 2015), poput *попасть в жестокую переделку* 'upasti u tešku gabulu' u ruskome i *touch a national nerve* 'dirnuti u nacionalni živac' u engleskome. Neki frazemi imaju otvoreni dio u koji se obavezno uvrštava atribut, na primjer u hrvatskome *biti u čijim kandžama, pasti na čija pleća, živjeti pod čijom čizmom*. S druge strane, u primj-

rima poput *понасть в жестокую переделку* ‘upasti u tešku gabulu’ pridjev nije obvezatan atribut.¹ Prema podacima iz mrežnoga korpusa hrWaC-a, umetanje atributa ispred imenica u sastavu glagolskih frazema česta je pojava i u hrvatskome. Ovo su dva primjera:

(1) Sportsko je kladenje odavno *uzelo velikog maha* u Hrvatskoj i svijetu.

(2) Nisam ni znao da im je ostalo još toliko čistačica, portira i ostalog najplaćenijeg osoblja, koje guši napredak i *čini financijski kamen oko vrata* državi.

U primjeru (1) u frazem je kao atribut uvršten opisni pridjev, a u primjeru (2) odnosni pridjev. Značenja oblika *uzeti velikog maha* i *činiti financijski kamen oko vrata* mogu se interpretirati kao ‘jako se raširiti’ odnosno ‘biti financijski teret’.²

Većina dosadašnjih istraživanja predatribucije u frazemima usredotočena je na pitanje modificira li pridjev samo imenicu ili cijeli izraz te kako ta promjena utječe na frazeološko značenje. S druge strane, ne postoje studije o tome koji je odnos između vrste pridjevnog atributa i njegove funkcije u frazemima, a nije obrađeno ni pitanje postoje li neke razlike između upotrebe opisnih i odnosnih pridjeva.

Cilj je ovoga rada pokazati da predatribut koji se uvrštava uz imeničku sastavnicu u frazemu ima različitu funkciju s obzirom na to je li riječ o opisnom ili odnosnom pridjevu. Naziv *odnosni pridjev* upotrebljavamo u užem smislu i pod njime smatramo pridjeve na *-ski* i *-ni* (npr. *financijski, politički, državni*). Također ćemo pokazati da odnosni pridjevi imaju širu upotrebu u frazemima jer je njihova osnovna funkcija kategorizacija. Istraživanje smo proveli na glagolskim frazemima u hrvatskome jeziku pomoću računalnog korpusa hrWaC-a.

Rad započinjemo kratkim teorijskim pregledom atribucije. Govorit ćemo o podjelama pridjevnih atributa po značenju te o dosadašnjim spoznajama o predatribuciji u frazemima. Zatim opisujemo istraživanje u hrWaC-u, iznosimo rezultate i u raspravi pokazujemo razlike u funkciji i upotrebi opisnih i odnosnih pridjeva kao atributa u glagolskim frazemima. Na kraju se nalazi zaključak.

2. PRIDJEVNA ATRIBUCIJA

2.1. Značenja pridjevnih atributa

Temeljna je funkcija atributa kvalifikacija imenice uz koju stoji. Ovisno o tipu kvalifikacije, službu atributa mogu imati različite vrste riječi. Prototipni je atribut pridjev i on поближе određuje neku razmjerno stalnu značajku imeničkog referenta (više o funkciji kvalifikacije pridjevom v. Radden, Dirven 2007: 141–153).

1 Te primjere ujedno valja razlikovati od slučajeva gdje je pridjev stalna sastavnica frazema, ali se može izostaviti, npr. u engleskome *like a (hot) knife through butter* (dosl. kao (vrući) nož kroz maslac) ‘vrlo lako’, u hrvatskome *s (punim) pravom* ‘opravdano, s razlogom’.

2 Opisi značenja frazema u ovome radu preuzeti su iz *Hrvatskog frazeološkog rječnika* (Menac i sur. 2014).

Kad je riječ o značenjskim tipovima pridjevnih atributa, gramatike imaju različite podjele s obzirom na teorijski okvir i jezikoslovnu tradiciju. Tako, na primjer, novije gramatike hrvatskoga jezika (Silić, Pranjković 2005; Belaj, Tanacković Faletar 2014) napuštaju tradicionalnu podjelu na opisne i odnosne pridjeve prema kojoj u potonju skupinu spadaju ne samo pridjevi poput *gradski*, *američki* i *autobusni*, već i gradivni i posvojni pridjevi. U tim se gramatikama kategorija odnosnog pridjeva shvaća u užem smislu te ona uključuje jedinice kojima se iskazuje odnos (Silić, Pranjković 2005: 310). Preciznije rečeno, odnosni pridjev služi za identifikaciju imeničkog referenta (Belaj, Tanacković Faletar 2014: 123–126).³

Gramatike engleskoga jezika koje su utemeljene na podacima iz velikih računalnih korpusa (npr. Biber i sur. 1999) pridjeve dijele u dvije značenjske skupine. U jednoj su opisni pridjevi (engl. *descriptors*) koji označavaju imenicu po nekom svojstvu, a u drugoj odnosni pridjevi (engl. *classifiers*). Jedinice u potonjoj skupini ograničavaju referenciju imenice tako što je stavljaju u određenu kategoriju (Biber i sur. 1999: 508–509), a među njima su pridjevi poput *external* ‘vanjski’, *Irish* ‘irski’ i *social* ‘društveni’.

U svojoj kognitivnoj gramatici engleskoga jezika Radden i Dirven (2007: 150–154) pokazuju da atribut označava neko karakteristično svojstvo imeničkog referenta. Autori pridjevne attribute dijele u četiri skupine, od kojih su dvije bliske kategorijama opisnih i odnosnih pridjeva u hrvatskim gramatikama. Opisnim su pridjevima u ovoj gramatici najsličniji skalarni pridjevi (engl. *scalar adjectives*). U tu se skupinu ubrajaju jedinice poput *visok* i *intelligentan* koje imenički referent smještaju na ljestvici danoga svojstva (Radden, Dirven 2007: 151; Langacker 2008: 186). Svojevrni pandan odnosnim pridjevima jesu denominalni pridjevi (engl. *denominal adjectives*) poput *predsjednički*, *glazbeni*, *plastičan*. Jedinice u toj skupini označavaju sudionike događaja (v. također Stanojević i sur. 2011) pa tako, primjerice, u konstrukciji *predsjednički izbori* predsjednik ima semantičku ulogu teme. Kako se taj tip pridjeva tvori od imenica, oni su po naravi bliski stvarima (Athanasiadou 2006) – konceptualno autonomnim entitetima koje u jeziku označavaju imenice.⁴ Njihova je temeljna funkcija kategorizacija te oni uključuju samo dio entiteta unutar kategorije kojoj pripada imenički referent, kao u konstrukcijama *pravni savjet*, *financijski savjet* i *liječnički savjet* (Radden, Dirven 2007: 152).

Pridjevni atributi javljaju se i u sastavu figurativnih konstrukcija, na primjer u glagolskim frazemima, te imaju istu funkciju, a to je kvalifikacija. U nekim je slučajevima predatribut stalna frazeološka sastavnica. U sastavu frazema najčešći je tip predatributa pridjev, npr. u engleskome *roll out the red carpet* (dosl. rasprostrijeti crveni tepih ‘dočekati sa svim počastima’), u hrvatskome *pasti na plodno tlo*, *presjeći gordijski čvor*. Kao atributi rjeđe se javljaju glagolski pridjevi (rus. *принять кого-либо с распростертыми объятиями* ‘dočekati raširenih ruku koga’) i redni brojevi (hrv. *pasti u drugi plan*). S druge strane, kako pokazuju frazeološka istraživanja u engleskome i ruskome, uz imeničke sastavnice često

3 Marković (2010: 85–95) navodi 13 značenjskih tipova pridjeva, među kojima je POSVOJNOST I ODNOS, a tu se ubrajaju pridjevi poput *politički*, *hrvatski*, *financijski*.

4 Langacker u svojoj kognitivnoj gramatici radi podjelu konceptualnih kategorija na stvari i relacije (engl. *things and relations*; Langacker 1987: 214) koje odgovaraju jezičnim kategorijama imenice i glagola.

se umeću pridjevi i kad to nije gramatički obavezno, na primjer *kill two very big birds with one stone* ('ubiti dvije jako velike muhe jednim udarcem'), *заварить кавказскую кашу* ('zakuhati kavkasku kašu'). O dosadašnjim teorijskim spoznajama o toj pojavnosti govorit ćemo u sljedećem odjeljku.

2.2. Predatribucija pridjevom u frazemima

U svome istraživanju predatribucije u engleskim frazemima, Langlotz (2006: 207–213, 266–271) pokazuje da umetnuti pridjevi imaju dvije funkcije. U prvom slučaju pridjev bliže određuje svojstvo konkretnog referenta imeničke sastavnice. To ilustrira sljedeći primjer:⁵

(3) The Christmas-story writer has to *walk a narrow tightrope* between sentiment and skepticism.

'Onaj koji piše božićne priče mora pažljivo balansirati (dosl. mora hodati po uskoj žici) između osjećajnosti i skepse.'

U frazemu *walk a tightrope* (dosl. hodati po žici) 'balansirati između dvaju uvjerenja' ispred imenice je umetnut pridjev *narrow* 'uzak'. Na taj način govornik manipulira predodžbom na kojoj se temelji doslovno značenje frazema, a pridjev ujedno služi za intenzifikaciju frazeološkog značenja pa se konstrukcija *walk a narrow tightrope* može interpretirati kao 'pažljivo balansirati između dviju mogućnosti'.

U drugom slučaju predatribut specificira potkategoriju kojoj pripada metaforički referent imenice, kao u sljedećem primjeru:

(4) Many among us are earning less now with very little cash in the bank to allow us to *weather the financial storm*.

'Mnogi od nas sada zarađuju manje i imaju jako malo gotovine u banci koja bi nam omogućila da prebrodimo financijsku krizu (dosl. financijsku oluju).'

Langlotz (2006: 210) tu funkciju predatributa u frazemu naziva označavanjem teme (engl. *topic indication*) te objašnjava da pridjev ukazuje na to kako treba interpretirati frazeološko značenje u danom kontekstu. Tako se u primjeru (4) sintagma *the financial storm* odnosi na specifičnu vrstu krize. Budući da u takvim slučajevima atribut ograničava referenciju imeničke sastavnice, za označavanje teme najčešće se koriste odnosni pridjevi poput *financial* ('financijski').

Kad je riječ o istraživanju ove pojavnosti u slavenskim jezicima, frazeološke studije u hrvatskome ne bave se posebno atribucijom unatoč tome što se u radovima *zagrebačke frazeološke škole* istražuju različiti strukturni elementi frazema, među kojima su i sintaktički aspekti pridjevskih frazema (v. npr. Fink-Arsovski 2002, Fink 2008). U svojoj studiji pridjevne atribucije u ruskome jeziku Dobrovol'skij (2007) je došao do zanimljivog podatka. Njegovo istraživanje pokazuje da se pridjev može pojaviti u otvorenom dijelu frazema

5 Engleski primjeri dobiveni su pretraživanjem mrežnog korpusa enTenTen13.

u koji tipično dolazi imenica u genitivu. Jedan je takav primjer izraz *разыгрывать карту* чего-либо (dosl. igrati na kartu čega) ‘nastojati ostvariti što uz pomoć čega’. On se javlja i u obliku *разыгрывать* какую-либо карту (dosl. igrati na neku kartu) s odnosnim pridjevom kao atributom, na primjer *разыгрывать реформаторскую карту* ‘igrati na reformatorsku kartu’. Dobrovol’skij dalje ne analizira ovu pojavnost, već samo tvrdi da upotreba pridjeva umjesto genitiva odstupa od norme (Dobrovol’skij 2007: 33). Međutim, podaci iz računalnog korpusa ruTenTen17 pokazuju da se frazem *разыгрывать карту* s odnosnim pridjevom javlja u 585 primjera (npr. *разыгрывать национальную / религиозную / этническую / патристическую карту* ‘igrati na nacionalnu / vjersku / etničku / domoljubnu kartu’), što znači da njegovo uvrštavanje u otvoreni dio frazema u koji obično dolazi genitiv možemo smatrati konvencionalnom upotrebom.

Dosadašnje (malobrojne) studije predatribucije u frazemima većinom su usredotočene na to odnosi li se pridjev samo na imenicu ili na cijeli izraz te kako umetanje predatributa utječe na frazeološko značenje. S druge strane, studije se ne bave suodnosom vrste pridjeva i njegove funkcije u frazemu niti mogućim razlikama u upotrebi različitih tipova pridjevnih atributa. Stoga ćemo se u ovome radu usredotočiti upravo na ta dva pitanja, a istražiti ćemo pridjevnu atribuciju u hrvatskome jeziku.

3. ISTRAŽIVANJE

Istraživanje smo proveli u hrvatskome mrežnome korpusu hrWaC-u (1,2 milijarde riječi) pomoću softverskog alata Sketch Engine. Građu smo prikupili u dva koraka. Iz korpusa smo izvadili prvih 300 najfrekventnijih glagola. Zatim smo za svaki glagol pretražili imenice koje su njegovi karakteristični kolokati, a s tim se glagolom pojavljuju u konstrukcijama koje imaju figurativno značenje. Na primjer, među tipičnim imeničkim kolokatima glagola *prodavati* jesu *magla*, *mudo* i *fora*, a one se s tim glagolom pojavljuju u frazemima *prodavati maglu*, *prodavati muda pod bubrege* i *prodavati fore*. Tako smo dobili 100 glagolskih frazema, a taj se broj odnosi na različnice (engl. *types*). Dobivene frazeme pretražili smo u hrWaC-u kako bismo utvrdili funkciju pridjevnih atributa koji se uvrštavaju uz imeničke sastavnice te postoje li neke razlike u upotrebi različitih vrsta pridjeva.

4. REZULTATI

Od 100 glagolskih frazema uključenih u istraživanje, njih 23 već sadrži atribut. Od ta 23 frazema, u njih 11 konvencionalna je frazeološka sastavnica pridjev, npr. *iznositi prljavo rublje*, *okrenuti novu stranicu*. U 3 frazema kao zaatribut dolazi imenica u genitivu – *biti u središtu pozornosti*, *pribiti na stup srama* i *otići u ropotarnicu povijesti*. Najzad, 9 frazema ima otvoreni dio u koji se obavezno uvrštava atribut (npr. *tjerati vodu na čiji mlin*, *preuzeti kormilo čega*), a on se tipično izražava posvojnomo zamjenicom, posvojnomo pridjevom na *-ov*, *-ev*, *-in* i(li) imenicom u genitivu.

Rezultati pokazuju da se uz imenice u sastavu glagolskih frazema kao predatributi najčešće uvrštavaju opisni pridjevi i odnosni pridjevi na *-ski* i *-ni*, na primjer *doći pod veliki upitnik*, *uzeti gospodarski danak*, *prijeći generacijski Rubikon*, *ući u nogometne anale*. Kad

je riječ o funkciji i upotrebi tih dvaju tipova pridjevnih atributa, dobili smo dvije skupine rezultata. Prvo, opisni i odnosni pridjevi imaju različite funkcije – opisni pridjevi određuju referent imenice po nekom svojstvu, a odnosni pridjevi služe za ograničenje referencije imeničke sastavnice. Drugo, odnosni pridjevi imaju širu upotrebu u frazemima nego opisni pridjevi. U nastavku ćemo opisati te dvije skupine rezultata.

4.1. Funkcije opisnih i odnosnih pridjeva

Kad uz imeničku sastavnicu dolazi opisni pridjev kao predatribut, on poblizje određuje neku značajku njezina referenta. Ovo su dva primjera:⁶

(5) U zadnje je vrijeme pak serija incidenata *bacila veliku sjenu* na rad IPCC-ja.
(*baciti sjenu* na što)

(6) *Stavljajući snažan naglasak* na vizualni aspekt filma, autorica stvara vrlo sugestivnu atmosferu.

(*staviti naglasak* na što)

U tim primjerima entitete na koje se odnose imenice pridjevi smještaju na ljestvici intenziteta određenog svojstva. Točnije, *velik* i *snažan* označavaju da su imenički referenti *sjena* odnosno *naglasak* prema svojoj veličini smješteni visoko na ljestvici danoga svojstva. Istovremeno, predatribucija pridjevom služi za intenziviranje frazeološkoga značenja. Oblici u primjerima (5) i (6) mogu se interpretirati kao ‘jako naškoditi čijem ugledu’ odnosno ‘osobito isticati što’.

Kad je riječ o odnosnim pridjevima na *-ski* i *-ni* koji se uvrstavaju kao predatributi, oni služe kao referentna točka (engl. *reference point*) za umni pristup ciljnom entitetu.⁷ Novonastala složena konstrukcija sastavljena od odnosnog pridjeva i imenice obuhvaća samo dio entiteta unutar kategorije na koju se odnosi imenička sastavnica. To ilustriraju sljedeći primjeri:

(7) Autorica je i sama *dodirnula financijsko dno* proglašivši osobni bankrot i krenula iz početka.

(*dotaknuti dno*)

(8) Svaki normalan građanin ne može ništa drugo nego se složiti, poučen vjerojatno i pokojim vlastitim iskustvom u *borbi s državnim vjetrenjačama*.

(*boriti se s vjetrenjačama*)

U tim primjerima pridjev ukazuje na domenu kojoj pripada apstraktni referent imenice. Oblik *dodirnuti financijsko dno* možemo interpretirati kao ‘financijski potpuno propasti’, a *borba s državnim vjetrenjačama* kao ‘uzaludna borba s državom’.

6 Ispod svakog primjera u zagradi se daje oblik u kojem se dani frazem najčešće pojavljuje u korpusu hrWaC-u.

7 Više o funkciji referencije v. Langacker (1991: 167 i dalje); Langacker (1993).

4.2. Upotreba opisnih i odnosnih pridjeva

Druga skupina rezultata pokazuje da odnosni pridjevi imaju širu upotrebu u frazemima nego opisni pridjevi. Odnosni pridjevi umeću se u frazeme u čijem se sastavu već nalazi drugi, opisni pridjev:

(9) Ako centar *dobije zeleno proračunsko svjetlo*, jedna će od njegovih najvažnijih zadaća biti sastaviti županijski registar nematerijalne baštine.

(*dobiti zeleno svjetlo*)

(10) Nakon vrlo slabog komercijalnog uspjeha albuma *Folklore* iz 2003. godine, nije ni čudo da je Nelly odlučila *okrenuti novu glazbenu stranicu*.

(*okrenuti novu stranicu*)

U tim primjerima odnosni pridjev ukazuje na ciljnu domenu. Tako se sintagma *zeleno svjetlo* (9) metaforički odnosi na dopuštenje, a uvrštavanjem pridjeva *proračunski* specificira se da je riječ o dopuštenju dobivenom za korištenje sredstava iz proračuna. Konstrukciju *okrenuti novu glazbenu stranicu* u primjeru (10) možemo interpretirati kao ‘započeti nešto novo u svojoj glazbenoj karijeri’.

Isključivo se odnosni pridjevi pojavljuju u otvorenom dijelu frazema u koji se obavezno uvrštava atribut izražen posvojnomo zamjenicom, posvojnomo pridjevom i(li) imenicom. Dat ćemo dva primjera. Prvi je primjer frazem *preuzeti kormilo* čega ‘započeti upravljati čime’.⁸ U tom izrazu u otvoreni dio tipično dolazi imenica u genitivu i ona ima funkciju referencije, npr. *preuzeti kormilo reprezentacije / države / stranke / tvrtke*. U sljedećim primjerima kao referentna točka služi odnosni pridjev:

(11) Konačno, i 2009. u Europskoj uniji pruža dovoljno tvoriva. Na njezinu je početku od Francuske *europsko kormilo preuzela* Češka.

(12) Uskoro će ponovno biti politička snaga koja će *preuzeti državno kormilo*.

U primjerima (11) i (12) odnosni pridjev označava sudionika događaja koji opisuje dani frazem. Značenja tih oblika mogu se interpretirati kao ‘od Francuske preuzeti upravljanje Europom’ odnosno ‘početi upravljati državom’.

Drugi je primjer frazem koji se u korpusu najčešće javlja u obliku *tjerati vodu na čiji mlin*, a njegovo je značenje ‘djelovati komu u korist’. U otvoreni dio frazema tipično dolazi posvojna zamjenica (*voda na njihov mlin*), posvojni pridjev (npr. *voda na suparnikov / Barcelonin mlin*) te imenica u genitivu ili dativu (npr. *voda na mlin protivnika / globalistima*). U sljedećim primjerima funkciju referencije ima odnosni pridjev:

(13) Možete li navesti nekoliko suvremenih autora/ica još neprevedenih na hrvatski, a koji zaslužuju pažnju? -Teško mi je nabrajati takve autore, jer bi to značilo *navođenje vode na vlastiti prevoditeljski mlin*.

(14) Tu smo došli do ključne točke pregovora koja potpuno *tjera vodu na hrvatski mlin*.

8 Više o hrvatskim frazemima sa sastavnicom *kormilo* v. Fink 2006.

Pridjevi u primjerima (13) i (14) označavaju osobu odnosno skupinu ljudi u čiju korist djeluje ona sama ili netko drugi.

Kod nekih se glagolskih frazema uz imeničku sastavnicu sustavno uvrštavaju odnosni pridjevi. To je, primjerice, slučaj kod frazema čiji su konvencionalni oblici *prodavati maglu* ‘obmanjivati, davati lažna obećanja’ i *preuzeti palicu* ‘preuzeti kontrolu’. Ovo su neki primjeri njihove upotrebe u korpusu hrWaC-u:

(15) *prodavati moralnu / informatičku / ideološku / domoljubnu / intelektualnu maglu*

(16) *preuzeti redateljsku / voditeljsku / premijersku / producersku / uredničku palicu*

U tim izrazima odnosni pridjev ograničava referenciju imeničke sastavnice. Na primjer, *prodavati ideološku maglu* može se interpretirati kao ‘govoriti izmišljotine povezane s ideologijom’, a *preuzeti redateljsku palicu* kao ‘preuzeti režiju (npr. filma)’.

Nadalje, korpusni podaci pokazuju da se uslijed čestog umetanja pridjeva u određeni glagolski frazem, predatributna konstrukcija može konvencionalizirati. Ovo su neki primjeri:

(17) *biti u gadnoj / totalnoj / debeloj / teškoj zabludi*

(18) *biti u totalnom / teškom bedu*

(19) *biti u gadnoj / financijskoj gabuli*

(20) *biti u financijskom / vremenskom škripcu*

Skice riječi⁹ imenica *zabluda*, *bed*, *gabula* i *škripac* pokazuju da su pridjevi u primjerima (17–20) njihovi karakteristični kolokati te se s njima uobičajeno pojavljuju u frazemima *biti u zabludi* ‘imati pogrešne pretpostavke’, *biti u bedu* ‘biti loše volje’, *biti u gabuli* ‘biti u teškoj situaciji’ i *biti u škripcu* ‘biti u teškom položaju’. Iz korpusnih je podataka također vidljivo da se u konvencionaliziranoj predatributnoj konstrukciji može pojaviti opisni pridjev (npr. *biti u teškom bedu*) i odnosni pridjev (*biti u financijskom škripcu*). Pritom opisni pridjev služi za intenziviranje frazeološkoga značenja (npr. *biti u gadnoj gabuli* ‘biti u vrlo teškoj situaciji’), a odnosni pridjev pobliže određuje vrstu događaja koji opisuje frazem (npr. *biti u vremenskom škripcu* ‘biti u stisci s vremenom’).

5. RASPRAVA

Rezultati istraživanja pridjevne atribucije u glagolskim frazemima u hrvatskome jeziku pokazuju da predatribut ima različitu funkciju s obzirom na to je li riječ o opisnom ili odnosnom pridjevu. Opisni pridjev određuje neko svojstvo konkretnog referenta imeničke sastavnice (npr. *staviti snažan naglasak* na što). To znači da se pomoću pridjeva opisuje izvorna domena – predodžba na temelju koje nastaje značenje danoga frazema – i on ujedno

9 Skica riječi (engl. *Word Sketch*) funkcija je u alatu Sketch Engine koja prikazuje tipične kolokate neke riječi i gramatičke konstrukcije u kojima se javlja. Za opis skice riječi v. <https://www.sketchengine.eu/guide/word-sketch-collocations-and-word-combinations/#toggle-id-4>.

služi za intenziviranje frazeološkog značenja. S druge strane, odnosni pridjev ograničava referenciju imeničke sastavnice i njegovim se uvrštavanjem ukazuje na ciljnu domenu, tj. specificira se situacija koju opisuje neki frazem (npr. *dodirnuti **financijsko dno***). To je ujedno i razlog zbog kojeg se odnosni pridjevi mogu umetati u frazeme koji već sadrže pridjev (npr. *dobiti zeleno **proračunsko svjetlo***).

Rezultati pokazuju i da se isključivo odnosni pridjevi pojavljuju u otvorenom dijelu frazema u koji se obavezno uvrštava atribut izražen posvojnomo zamjenicom, posvojnomo pridjevom i imenicom, na primjer *preuzeti kormilo **države** / preuzeti **državno** kormilo, voda na mlin **Hrvatske** / voda na **hrvatski** mlin*. Kako u tim slučajevima otvoreni dio frazema označava sudionika, odnosni se pridjev onamo može uvrstiti jer ima funkciju referencije. Na taj način razmjerno shematični sudionik kojeg imenica profilira postaje specifičan. Budući da se odnosni pridjevi tvore od imenica (koje profiliraju stvari), oni su konceptualno bliski stvarima i stoga služe kao referentna točka. Iz korpusnih podataka o predatribuciji odnosnim pridjevima ujedno je vidljivo da oni imaju širu upotrebu u frazemima nego opisni pridjevi, a to možemo objasniti činjenicom da je temeljna funkcija odnosnih pridjeva kategorizacija.

Naše je istraživanje također pokazalo da se u nekim frazemima koji nemaju pridjevsku sastavnicu predatributna konstrukcija može konvencionalizirati uslijed česte upotrebe. To je moguće jer je, općenito govoreći, veza između predatributa i imenice razmjerno stabilna. Točnije, predatribut određuje neku razmjerno stalnu značajku imeničkog referenta i to se odražava u njegovu položaju ispred imenice (Radden, Dirven 2007: 154–156). Rezultati ove studije pokazuju da se u nekim glagolskim frazemima uz imeničku sastavnicu često uvrštavaju opisni pridjevi (npr. *biti u **teškoj** zabludi* ‘imati potpuno pogrešne pretpostavke’), a u nekima odnosni pridjevi (npr. *biti u **financijskom** škripcu* ‘imati novčanih problema’). U nekim frazemima uvrštavaju se predatributi iz izvorne i ciljne domene, na primjer *biti u **gadnoj** gabuli / biti u **financijskoj** gabuli*. Sve to pokazuje da predatribucija imeničkih sastavnica pojednostavljuje umni pristup frazemu jer intenzivira frazeološko značenje (u slučaju opisnih pridjeva) ili pokazuje o kojoj je ciljnoj domeni riječ (u slučaju odnosnih pridjeva).

S obzirom na rezultate ove studije, daljnja istraživanja pridjevne atribucije mogla bi se usmjeriti na upotrebu odnosnih pridjeva u otvorenom dijelu frazema u koji obično dolazi posvojni element ili genitiv, poput *voda na **hrvatski** / **koprivnički** / **turistički** mlin*. Naime, korpusni podaci pokazuju da je ta pojavnost česta i u drugim slavenskim jezicima, primjerice u ruskome i poljskome. Iz korpusa ruskoga jezika ruTenTen17 neki su primjeri *вода на **коммунистическую** / **предвыборную** / **московскую** / **женскую** / **рекламную** мельницу* (dosl. voda na komunistički / predizborni / moskovski / ženski / reklamni mlin), a u korpusu poljskoga jezika plTenTen12 pojavljuju se primjeri *voda na **liberalny** / **polityczny** / **propagandowy** / **niemiecki** młyn* (dosl. voda na liberalni / politički / propagandni / njemački mlin). Mogući razlog takve upotrebe odnosnoga pridjeva u slavenskim jezicima jest da on ima sličnu funkciju kao genitiv, a to je referencija (Stanojević i Peti-Stantić 2017).

6. ZAKLJUČAK

Cilj je ovoga rada bio utvrditi suodnos vrste pridjevnog atributa koji se uvrštava uz imeničku sastavnicu i njegove funkcije u frazemu. Rezultati istraživanja predatribucije u glagolskim frazemima u hrvatskome jeziku pomoću računalnog korpusa hrWaC-a pokazuju

da se uz imenice najčešće uvrštavaju opisni pridjevi i odnosni pridjevi na *-ski* i *-ni*, a oni imaju različite funkcije. Opisni pridjevi služe za intenziviranje frazeološkog značenja, a odnosni pridjevi za ograničenje referencije imeničke sastavnice. Također, odnosni pridjevi imaju širu upotrebu u frazemima nego opisni pridjevi. Uvrštavanjem odnosnih pridjeva u frazem kad to nije gramatički obavezno ukazuje se na ciljnu domenu. Stoga se ti pridjevi mogu pojaviti u frazemima koji već imaju pridjevsku sastavnicu te u otvorenim dijelovima frazema koji označavaju sudionike događaja. Na općenitoj razini, funkcija predatributa po svojoj je naravi bliska stvarima jer ga umnogome određuje imenica uz koju dolazi. Odnosni pridjevi mogu se lako uvrstiti u frazeme kao predatributi jer imaju istu shematičnu strukturu kao imenice.

LITERATURA

- Athanasiadou, Angeliki, „Adjectives and subjectivity“, u: *Subjectification: Various Paths to Subjectivity*, Athanasiadou, Angeliki, Canakis, Costas, Cornillie, Bert (ur.), Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 2006., str. 209–239.
- Belaj, Branimir; Tanacković Faletar, Goran, *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika. Knjiga prva: Imenska sintagma i sintaksa padeža*, Disput, Zagreb, 2014.
- Biber, Douglas; Johansson, Stig; Leech, Geoffrey; Conrad, Susan; Finegan, Edward, *Longman Grammar of Spoken and Written English*, Pearson Education Limited, Harlow, 1999.
- Dobrovol'skij 2007 = Добровольский, Дмитрий Олегович, „Лексико-синтаксическое варьирование во фразеологии: ввод определения в структуру идиомы“, *Русский язык в научном освещении*, 2 (14), 2007., str. 18–47.
- Fink-Arsovski, Željka, *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*, FF press, Zagreb, 2002.
- Fink, Željka, „Хорватские фразеологизмы с компонентом *kormilo* (в сопоставлении с русскими с компонентом *кормило*)“, u: *Проблемы семантики языковых единиц в контексте культуры (лингвистический и лингвометодический аспекты)*, Мокиенко, В. М., Мелерович, А. М., Третьякова, И. Ю., Фокина, М. А. (ur.), Elpis, Moskva, 2006., str. 502–506.
- Fink, Željka, „Об одном типе хорватских адъективных фразеологизмов в сопоставлении с русскими“, *Przegląd Rusycystyczny*, 4 (124), 2008., str. 80–89.
- Langacker, Ronald W., *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1: Theoretical Prerequisites*, Stanford University Press, Stanford, 1987.
- Langacker, Ronald W., *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 2: Practical Applications*. Stanford University Press, Stanford, 1991.
- Langacker, Ronald W., „Reference-point constructions“, *Cognitive Linguistics*, 4, 1, 1993., str. 1–38.
- Langacker, Ronald W., *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2008.
- Langlotz, Andreas, *Idiomatic Creativity*, John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia, 2006.
- Marković, Ivan, *Uvod u pridjev*, Disput, Zagreb, 2010.
- Menac, Antica; Fink Arsovski, Željka; Venturin, Radomir, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Ljevak, Zagreb, 2014.
- Moon, Rosamund, *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach*. Clarendon Press, Oxford, 1998.

- Omazić, Marija, *Phraseology through the looking glass*, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences, Osijek, 2015.
- Radden, Günter; Dirven, René, *Cognitive English Grammar*, John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia, 2007.
- Silić, Josip; Pranjković, Ivo, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Školska knjiga, Zagreb, 2005.
- Stanojević, Mateusz-Milan; Peti-Stantić, Anita, „Variation between Prepositions Taking the Dative and the Genitive in Croatian“, u: *Each Venture a New Beginning. Studies in Honor of Laura A. Janda*, Makarova, Anastasia; Dickey, Stephen M.; Divjak, Dagmar (ur.), Slavica, Bloomington, Indiana, 2017., str. 211–225.
- Stanojević, Mateusz-Milan; Kryžan-Stanojević, Barbara; Parizoska, Jelena, „A contrastive view of adjectives in Croatian, Polish and English: subjectification as a local phenomenon“, *Cognitive Studies*, 11, 2011., str. 31–52.

IZVORI

Croatian Web (hrWaC 2.2, ReLDI), <https://www.sketchengine.eu/>.

PREMODIFICATION BY ADJECTIVES IN CROATIAN VERBAL IDIOMS

This paper deals with premodifier adjectives inserted into verbal idioms where there is no such requirement, e.g. *doći pod veliki upitnik* (‘be called into serious question’), *prijeći politički Rubikon* (‘cross the political Rubicon’). The aim is to show that the function of premodifiers inserted into idioms depends on their type: descriptors or classifiers. We performed a study of 100 verbal idioms in the Croatian web corpus hrWaC. The results show that descriptors function as intensifiers of the idiomatic meaning, while classifiers limit the reference of the nominal constituent. In addition, classifying adjectives have a wider range of use than descriptors. Classifiers may be attached to idioms which already contain adjectives (*iznositi stranačko prljavo rublje* ‘air the party’s dirty laundry’) and they occur in open slots which specify participants and are most commonly filled with a possessive pronoun, a possessive adjective and/or a noun (*tjerati vodu na hrvatski mlin* ‘provide grist for the Croatian mill’). Classifiers are more commonly inserted into idioms than descriptors because they specify the target domain and this is due to their categorizing function.

Keywords: premodifiers; adjectives; verbal idioms; corpus; Croatian

LESJA PETROVSKA

KIJEVSKO NACIONALNO SVEUČILIŠTE TARAS ŠEVČENKO (KIJEV, UKRAJINA)

ANA DUGANDŽIĆ

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZNAČENJSKI POTENCIJAL FRAZEMA S KOMPONENTOM OKO/OKO U HRVATSKOM I UKRAJINSKOM JEZIKU

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'373.7:811.161.2

811.161.2'373.3:811.163.42

[HTTPS://WWW.DOI.ORG/10.17234/9789533790121.16](https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.16)

U radu se razmatraju semantičke karakteristike frazema s komponentom *oko/oko* u hrvatskom i ukrajinskom jeziku. Frazemi sa somatizmom *oko/oko* u hrvatskom i ukrajinskom jeziku vrlo su brojni, što je posljedica shvaćanja važnosti funkcija oka kao najvažnijeg ljudskog osjetila, te njegove bogate simbolike. Postavljena problematika predstavlja interes i s gledišta razmatranja paradigmatičkih i sintagmatskih karakteristika tog dijela frazeosustava hrvatskog i ukrajinskog jezika i specifičnosti kulturne interpretacije frazema koji u njega ulaze. Cilj je rada usporediti semantiku frazema u dvama jezicima kako bi se utvrdilo što je zajedničko, a što specifično u sadržaju koncepta OKO te odredile osobitosti mehanizama njegove verbalizacije u hrvatskoj i ukrajinskoj frazeologiji.

Ključne riječi: frazeologija; hrvatski jezik; oko; semantika; ukrajinski jezik

Antropocentrizam problematike suvremenog jezikoslovlja usmjerio je istraživanja prema pronalasku veza između izvorišta jezičnih procesa i kulturno-povijesnog života naroda i čovjeka u svim vidovima ljudske djelatnosti, što se u frazeologiji odrazilo u brojnim istraživanjima frazema u širokom izvanjezičnom kontekstu. Uz to, usporedno proučavanje frazema na semantičkoj razini omogućuje nam da izdvojimo i jasnije shvatimo specifična obilježja u sadržaju koncepta, u odnosu na drugi jezik. U pogledu poredbenih istraživanja hrvatske i ukrajinske frazeologije, ona započinju radovima R. Trostinske i M. Popovića početkom osamdesetih godina dvadesetog stoljeća, a ukrajinsko-hrvatske paralele na području somatske frazeologije obrađuju se u radovima A. Dugandžić (2016), i u koautorstvu s L. Petrovskom (2020).

U ovom ćemo se radu fokusirati na značenjskim karakteristikama frazema sa sastavnicom *oko/oko*.¹ Opće je poznato da oči, tj. izrazi očiju, igraju veliku ulogu u komunikaciji;

1 U radu A. Dugandžić iz 2016. godine klasificiraju se frazemi sa sastavnicom *oko/oko* s obzirom na strukturu i semantiku, dok se u ovom radu u fokus stavljaju mehanizmi širenja i transformacija značenja, što predstavlja nastavak istraživanja semantičkih paralela na području somatske frazeologije u ukrajinskom i hrvatskom jeziku koje je provela A. Dugandžić u doktorskom radu iz 2019. godine.

one su važan organ u fiziološkom, psihološkom smislu, u društvenim odnosima. To je dalo osnovu za izradu tipičnih modela ponašanja očiju u pojedinim kulturama, pa tako i stereotipnih jezičnih načina za njihovo iskazivanje. Oko u fizičkom aspektu treba promatrati u njegovoj funkciji primanja svjetla i opažanja stvarnosti, ali i kao znak emocionalnih doživljaja. Osim što vrše svoju primarnu ulogu osjetila s funkcijama opažanja objektivnog svijeta te prijenosa informacija o zabilježenome u mozak, oči se često metaforički nazivaju i „ogledalom duše“ i „glasnogovornikom glave“, zato što u govoru tijela oči prenose i informacije u obrnutom smjeru, odnosno u njima se odražava unutarnje stanje čovjeka, ponajprije emocionalne reakcije, stanja kroz koja čovjek trenutno prolazi, koje uključuju i njegove stavove prema okolnim ljudima, stvarima i događajima. Tako se u pogledu, tj. u načinu gledanja i fiziološkim reakcijama kao što su suze, mogu „iščitati“ čovjekovi osjećaji, stavovi i razmišljanja. Zbog shvaćanja oka u naivnoj slici svijeta kao najvažnijeg ljudskog osjetila, ono je razvilo vrlo bogatu simboliku, kao i brojne jezične nominacije na razini frazeologije.

Kao što je pokazalo praćenje semantičkih karakteristika frazema s komponentom *oko* u istraživanju A. Dugandžić (2019: 101–164), u obama jezicima postoje frazemi sa somatizmom *oko* koji se značenjski odnose na osnovnu funkciju oka – vid, pa tako tvore značenjski temelj za daljnje stupnjeve metaforizacije i nastanak brojne i raznolike skupine dotičnih jezičnih jedinica. Počevši od spomenutog osnovnog značenja, tj. oka kao dijela tijela i njegovih fizioloških funkcija možemo uočiti kako se značenje udaljava od svoje jezgre prolazeći metaforičke transformacije, pa se kreće u različitim smjerovima, preko izražavanja fizioloških i emocionalnih stanja, mentalnih procesa, društvenih odnosa, ljudskih osobina, sve do izražavanja apstraktnih pojmova.

Najbrojniju skupinu frazema u obama jezicima predstavljaju jedinice koje ulaze u značenjsku skupinu koja se odnosi na gledanje što je i očekivano, budući da frazemi uključeni u ovu skupinu označavaju osnovnu fiziološku funkciju oka. U ovoj skupini frazema izdvajaju se jedinice koje označavaju pažljivo gledanje (*držati (imati) na oku, ne ispuštati iz očiju, ne skidati oka (očiju, oči, oko) s koga, s čega, pretvoriti se <sav> u oko, uzeti na (pod) oko; в сто очей дивитися, поводити (повесті) / поводити очима (оком, поглядом і т. ін.), встромити / встромляти (встромлювати) очі, зміряти / змірювати (змірити / зміряти) очима (оком, поглядом), колоти очима, посвердлити / свердлити очима (поглядом), пронизати / пронизувати (прошити / прошивати) очима*). Frazemi u ovoj skupini imaju različite konotacije, a razlikuju se i prema razini ekspresivnosti, koja ovisi o glagolskoj sastavnici (npr. *поводити – змірювати – пронизувати – свердлити – колоти*).

U istu skupinu spadaju frazemi koji se odnose na gledanje na brzinu (površno) (*baciti / bacati oko* na koga, na što, *okrznuti okom, preletjeti očima (оком)* što; *непобігати / непобігати очима (поглядом), скинути / скидати оком (очима, поглядом, зором і т. ін.)* на кого, на що, *стрибати очима*), a također su prisutni i frazemi koji označavaju gledanje na sve strane / u svim smjerovima (*kružiti okom (očима), vitlati očима, бігати очима* по чому), kao i frazemi koji se odnose na prestanak gledanja (*відвести / відводити очі, відірвати / відривати очі (погляд, спустити з ока (з очей) кого)*).

Sljedeća po brojnosti je skupina frazema koji se odnose na pozornost, tj. privlačenje pozornosti (*bode oči* komu što, *pasti / padati (upasti / upadati) u oči (oko)* komu, *zapelo je (zapinje) za oko (oči)* komu što; *бити у вічі (в око), впасти / впадати (падати) в око*

(в очи, у вічі), ili primjećivanje (*unijeti se komu u oči, спинити око* на чому, на кому, *закинути / закидати оком* на кого, kao i polisemni frazemi *baciti / bacati oko* na koga, na što, *кинути / кидати оком* (очима, погляд, зір і т. ін.) на кого, на шо).

Ostali frazemi koji se odnose na izražaj osnovne funkcije oka – vid označavaju vidljivost (*izaći / izlaziti (doći / dolaziti) na (pred) oči* komu; *зубити / губити з очей* кого, що) ili kvalitetu vida (*oko sokolovo; гострий на око* (на очі)).

Među frazemima koji se odnose na izražavanje **fizioloških stanja** izdvajamo frazeme koji se odnose na vrtoglavicu: *muti se pred (u) očima* komu; *двоїться в очах* у кого. Frazemi *zacrni se pred očima* komu i *світ <в очах (перед очима)> тьмариться* (*потьмарився, темніє, потемнів, меркне, померк, мутиться, помутився*) označavaju početak gubljenja svijesti ili njen stvarni gubitak. Osim crne, u ukrajinskom jeziku postoji i frazem koji taj gubitak svijesti oslikava i žutom ili zelenom bojom: *в очах жовтіє* (*пожовкло, темніє, потемніло, зеленіє, позеленіло* і т. ін.) у кого.

U frazemima kojima se izražava gubitak samokontrole *smrklo se (smračilo se) pred očima, rao je (pada) mrak na oči* komu i *zacrnilo se (crno je) pred očima* komu te *в очах жовтіє* (*пожовкло, темніє, потемніло, зеленіє, позеленіло* і т. ін.) prikazana je jednaka slika: mrak koji prikazuje nesposobnost da se dobro vidi označava gubitak prisebnosti kao rezultat proživljavanja jakih emocija, uglavnom negativnih, poput srdžbe, ljutnje, mržnje i sl. Ovi frazemi slični su ili jednaki frazemima koji označavaju vrtoglavicu.

Frazemi prisutni u značenjskoj skupini spavanje povezani su s frazemima koji označavaju umiranje kao prikaz vječnog sna, a zajednički fizički znak su im sklopljene oči. Frazemi hrv. *sklopiti (zaklopiti, zatvoriti) oči* i ukr. *склепнути очі* sa značenjem ‘zaspati’ polisemni su u obama jezicima, a s fakultativnom komponentom *zauvijek* i *навіки* (*навік*) imaju značenje ‘umrijeti’. U ekvivalentnim frazemima hrv. *<ni> oka ne sklopiti (stisnuti)* i ukr. *не склепнути / не склепляти очей (очі)* slika zatvorenih očiju predstavlja spavanje, a u obama jezicima frazem sadrži negativnu česticu i označava nemogućnost spavanja te ukazuje na neke nepogodne okolnosti. U ukrajinskom jeziku s istim značenjem postoji i frazem *не зімкнути / не змикати (не стулити / не стуляти) очей (повік)*.

Veliku ulogu oči imaju u izražavanju emocija, budući da ih manifestiraju na fizički uočljiv način – prvenstveno suze kao reakciju na snažne emotivne doživljaje. Tako u obama jezicima postoje frazemi koji označavaju plač: *isplakati oči, oči se napunile (navodnile); виплакати / виплакувати (сплакати) очі, очі сльозами (сльзьми) сходять*.

Kao što je već spomenuto, u očima i načinu gledanja odražavaju se različite ljudske emocije, kako pozitivne, tako i negativne, pa postoji velik broj frazema koji prikazuju ponašanje očiju u trenutku u kojem osoba proživljava neke osjećaje, tj. odnose se na **emocionalna stanja**. U komunikaciji upravo oči daju najtočnije informacije o unutarnjem stanju čovjeka, pa se stoga smatraju ključnom točkom tijela. Kroz izraz očiju (način gledanja, zadržavanje pogleda ili njegovo brzo skretanje) otkrivaju se i unutarnje kvalitete čovjeka. Kako se pokazalo, to je povezano s fiziološkim karakteristikama zjenica koje se mogu sužavati i širiti kod promjene unutarnjeg raspoloženja i prijelaza od pozitivnih osjećaja do negativnih. Budući da su važan organ u fiziološkom, psihološkom i socijalnom aspektu, oči su u pojedinim kulturama dobile stereotipne karakteristike (Pease, Garner 2002; Ekman, 2007).

U obama analiziranim jezicima veći je broj frazema koji označavaju pozitivne emocije, a po brojnosti se ističe skupina kojom se izražava radost, simpatija, ushićenje: *baciti / bacati oko* na koga, na što, *gutati (proždirati) očima* koga, što, *napasati (pasti) oči* na kome, na čemu; <аж> *искорки в очах замиготили* у кого, чийх, *бісику зрають (стрибають, іскряться* і т. ін.) *в очах, їсти (поїдати, жерти, пожирати* і т. ін.) *очима (оком) кого, що*. Budući da su u očima najprije vidljive reakcije na jake osjećaje, snažniji emotivni doživljaji češće se odražavaju u jezičnim strukturama. Požuda se snažno odražava u načinu gledanja i lako je uočljiva, pa u obama jezicima postoji više frazema vezanih uz ovaj koncept. Hrvatski frazem *iskapati oči* za kim, za čim ima značenje ‘požudno gledati koga, što’, a ukrajinski frazemi *вовчим оком* i *ласим оком* isto tako označavaju požudu, ali mogu označavati i koristoljublje, zavist. Ekvivalentni frazemi u značenju požude s identičnom slikom su hrv. *gutati (proždirati) očima* koga, što i ukr. *їсти (поїдати, жерти, пожирати* і т. ін.) *очима (оком) кого, що*. Ovi frazemi, kao i frazemi hrv. *pozobati оком (očima)* koga i ukr. *поглинати очима (поглядом, зором* і т. ін.) *кого, що* povezuju sfere hrane i požude, budući da svi frazemi koriste glagole iz područja *jesti*, koji su uz to i vrlo ekspresivni. A. Hrnjak navodi da ti frazemi odražavaju gastronomsku metaforu prema kojoj se fizički prihvatna žena doživljava kao slastan zalogaj (Hrnjak 2018: 352).

Osjećaji krivnje ili srama odražavaju se ponajprije u načinu gledanja tj. najčešće se manifestiraju izbjegavanjem izravnog gledanja u sugovornika, kao podsvjesna želja da se prikriju emocije. Stoga i frazemi za izražavanje takvog emocionalnog stanja prikazuju opisanu mimiku: *šarati očima, oboriti (spustiti) oči (pogled); очи бігають (забігали), сховати / ховати очи (погляд), потупити очи <в землю>* i sl. Ovakvi frazemi temelje se na uspostavljanju vizualnog kontakta među sugovornicima ili, obrnuto, njegovog izbjegavanja, a razlog takvom ponašanju je podsvjesna želja za uspostavom komunikacije ili njezino odbijanje.

Ostala emocionalna stanja koja se izražavaju frazemima sa somatizmom *oko* su čuđenje, zaprepaštenje, divljenje (*izbečiti (iskolačiti, razrogačiti) oči* <na koga, na što>, *витріщити / витріщати (вивалити / вивалювати, вилупити / вилупювати, вирячити* і т. ін.) *очи (баньки)*), ljutnja, gnjev, bijes (*sijevnuti očima, аж іскри з очей сиплються (посипались, летять, полетіли, скачуть, поскакали* і т. ін.) te tuga, zabrinutost (*очи туманом заходять чії*).

U obama jezicima postoje i frazemi koji se odnose na **mentalne procese**, pa se tako i u hrvatskom i u ukrajinskom jeziku oči povezuju s mišljenjem, stajalištem, a ta perspektiva utječe na mišljenje o ljudima i stvarima u okolini. Tako frazemi hrv. *gledati* čijim očima i ukr. *дивитися очима* кого, чийми, на кого, на що prikazuju stavljanje u tuđi položaj ili situaciju gledanjem na svijet kroz tuđe oči. Promjena stajališta i perspektive kao temelj za formiranje drugačijeg mišljenja vidljiva je i u frazemima hrv. *pogledati / gledati drugim (drugačijim) očima* <na> koga, <na> što te ukr. *глянути / дивитися іншими очима* на кого-що. U frazemima i jednog i drugog jezika „promjenom očiju“ dolazi do promjene mišljenja.

Od ostalih mentalnih procesa koji se iskazuju frazemima sa somatizmom *oko* spomenut ćemo pamet i iskustvo (*imati oči u glavi, буме око* у кого) i sjećanje, pamćenje (*imati pred očima* što, koga; *вертитися (крутитися) перед очима (на очах)* у кого).

Kod frazema koji se odnose na **društvene odnose**, brojni su frazemi koji se odnose na prihvatanje istine ili, nasuprot tome, prevaru, obmanu, što potvrđuje shvaćanje oka kao sim-

bola spoznaje i intelektualnog opažanja. Velik broj frazema s ovim značenjem i u hrvatskom i u ukrajinskom jeziku objašnjava se činjenicom da su oči organ koji predstavlja najvažnije čovjekovo osjetilo – osjetilo vida, kojim u najvećoj mjeri spoznajemo svijet oko sebe, pa posljedično i objektivnu sliku stvarnosti, stanje stvari, činjenice, a time i istinu. Osnovna funkcija oka – *gledanje* prelazi u mentalnu radnju – *shvaćanje*. Zbog toga otvoreno oko predstavlja shvaćanje i razumijevanje okolnog svijeta i događaja, a zatvoreno oko nerazumijevanje, neshvaćanje. Nadalje, oko možemo i namjerno zatvoriti, što postaje znak neželjenja da se razumije ili prihvati istina, kao npr. u frazemima *zatvoriti / zatvarati oči* pred čim i *заплющити / заплющувати (закрптити / закривати, замкнутити / замикати* i т. ит.) *очи* на що који имају значење ‘namjerno ne uočiti / ne uočavati što, ne htjeti se suočiti s činjenicama’. U obama jezicima postoje i frazemi koji se odnose na ukazivanje drugome na istinu, pomaganje u shvaćanju: *otvoriti / otvarati oči* komu <na što> i *відкрити / відкривати (розкрити / розкривати) очи* кому са значењем ‘pomoći / pomagati komu da uoči bitno, upozoriti / upozoravati koga na što’, a iz radnje koju prikazuju lako se izvodi njihovo značenje: zatvorene oči pokazuju da druga osoba ne vidi tj. ne shvaća, a ako joj se oči uz nečiju pomoć otvore, progledat će tj. shvatiti. Uz to, u samim očima ili ispred njih može se nalaziti nešto što onemogućuje dobar vid i jasan pogled, a time i shvaćanje istine, kao, na primjer, u frazemima hrv. *imati mrenu na očima* ‘biti zaslijepljen, ne moći prozrijeti, shvatiti’ i ukr. *полуда на очі впала кому*. Kad se navedena smetnja ukloni, vraćaju se vid i shvaćanje.

Budući da su oči, kao što je već spomenuto, organ kojim spoznajemo svijet oko sebe, a time i istinu, ta se istina može prikriti onemogućavanjem jasnog pogleda, pa su prevara i obmana verbalizirane u frazemima obaju jezika: *baciti / bacati prašinu (pijesak) u oči, zamazati / mazati oči* komu <čime>, *zaslijepiti (zavarati) oči* komu; *замазати / замазувати очи* кому, *навести / наводити полуду (більмо) на очі* кому, *пустити / пускати в очі дим (тилюку) кому*.

I ukrajinski i hrvatski jezik imaju frazeme sa sastavnicom *oko* za označavanje ugleda, poštovanja. Čak se koriste i potpuno jednake slike za označavanje povećanja i smanjenja ili gubitka tog ugleda i poštovanja, kao na primjer u ekvivalentnim frazemima hrv. *narasti (porasti) / rasti* u čijim očima i ukr. *виростити / виростати в очах* чиїх, кого са значењем ‘steći / stjecati čije poštovanje, postati / postajati cjenjeniji kod koga, dobiti / dobivati na ugledu kod koga’ te hrv. *pasti / padati* u čijim očima i ukr. *впасти / падати в очах* кого, чиїх са значењем ‘izgubiti / gubiti čije poštovanje, izgubiti / gubiti ugled kod koga, ostati / ostajati bez ugleda kod koga’. Ovi parovi frazema u pozadini sadrže i značenje perspektive koja rezultira mišljenjem subjekta koji gleda (budući da čast i ugled odražavaju tuđe mišljenje o nekome, pa tako i leksem *ugled* dolazi od *gledati*, u smislu *misлити*), dok je u prvom planu rast u pozitivnom i pad u negativnom značenju, što odražava i davnu opoziciju *gore/dolje* u kojoj je *gore* (rast) pozitivno, a *dolje* (pad) negativno (Ivanov, Toporov 1965). Analogno tome, sliku rasta, ali drugačije verbaliziranu, sadrži i frazem *biti (postati) visok (velik) u čijim očima*, a frazem *izgubiti / gubiti <sve> u čijim očima* označava pad ili potpuni gubitak ranije postojećeg ugleda i važnosti.

Budući da je oko najvažnije ljudsko osjetilo, briga i pažnja koje mu se posvećuju su iznimno velike, pa je u frazemima došlo do prijenosa takve brižnosti i pažnje na druge predmete ili osobe. To se manifestira u hrvatskom frazemu *čuvati (paziti) koga*, što kao oči (*oko*)

u glavi 'brižljivo (pažljivo) čuvati koga, što, s osobitom se pažnjom odnositi prema komu, prema čemu', te u ukrajinskim frazemima як <своє> око, як <свої> очи те як (мов, ніби і т. ін.) ока в лобі (в голові), як (мов, наче і т. ін.) <свого> ока і наче ока. Vrijednost i važnost oka vidljive su i u ekvivalentnom paru poredbenih frazema hrv. čuvati koga, što kao zjenicu oka <svoga> i ukr. берегти як зиницю ока, koji kao najveću vrijednost prikazuju zjenicu, središnji dio oka koji nam omogućuje vid. Taj par frazema prikazuje oko u naivnoj slici svijeta kao najosjetljiviji tjelesni organ, s kojim je svaki dodir nepoželjan i nesiguran (usp. frazeme iz druge značenjske skupine – nepovjerenje, neprijateljstvo, prezir, mržnja: trn u oku (peti), сіль в оци і сл. koji prikazuju koliko oku smetaju i najsitniji predmeti). Navedeni frazemi odražavaju važnost dijelova tijela koji jamče dobar vid (oko i njegov dio – zjenica). Svaka ozljeda oka smatra se teškom ozljedom, pa se pažnja usmjerena na zaštitu od mogućih neželjenih posljedica prenosi na frazeološku razinu isticanjem organa prema kojima se treba posebno brižljivo odnositi kao prema iznimnim dragocjenostima (Vidović Bolt 2017: 348; Kovačević 2012: 151).

Ostali društveni odnosi koji su verbalizirani frazemima sa somatizmom oko su nepovjerenje, neprijateljstvo, prezir, mržnja (ne moći očima vidjeti (gledati) koga, što, pogledati / gledati prijekim (krivim) okom; блиснути очима (оком) на кого-що, пропекти / проникати очима (поглядом) кого), svjedočenje, prisutnost (очи u oči, u četiri oka, vidjeti <svojim> vlastitim očima koga, što ili vidjeti svojim <vlastitim> očima koga, što ili vidjeti na svoje oči koga, što; на власні (свої) очі, на чотирі ока, око в око), izražavanje nezadovoljstva kime (gubi mi se s (ispred) očiju <!>, maći se (maknuti se) s očiju komu; нехай (хай) повилазять очі кому, щоб <i> очі не бачили), opasnost (pogledati / gledati smrti u oči; глянути / глядіти небезпеці (страхові) у вічі), dosadivanje komu (муляти очі чий, кому, лізти на очі кому, мозолити очі кому), osveta (oko za oko, zub za zub; oko za oko <, зуб за зуб>) itd.

Među frazemima sa somatizmom oko postoje i frazemi koji se odnose na **ljudske osobine**. U skupini frazema koji se odnose na vanjski izgled uočljivo je da u hrvatskom jeziku prevladavaju subjektni frazemi, dok su u ukrajinskom jeziku brojniji objektni frazemi. Nadalje, hrvatski frazemi koji označavaju vanjski izgled većinom su frazemi koji postaju dio pasivnog fonda (lijep (kršan i dr.) je tko da ga se dva oka ne mogu nagledati, tomak od oka, čovjek od oka, junak od oka), i većina ih se može upotrijebiti samo za osobe muškog spola, dok se ukrajinski frazemi kojima se opisuje vanjski izgled najčešće mogu koristiti za osobe oba spola, a ponekad čak i nežive predmete (радувати око, мішити (веселити) око (очі, зір і т. ін.), як (мов, ніби і т. ін.) риб'яче око).

Ostale ljudske osobine koje se izražavaju frazemima sa somatizmom oko su odanost (собачими очима), odlučnost (не трепнувши оком; і (ані, навіть) оком не моргнути, не змигнувши оком), opreznost (budno oko, otvorenih očiju, otvoriti / otvarati četvere (četvoro) oči; мати гостре око (гострі очі), недремне око, у <всі свої> чотирі ока; в четверо очей), zavist, lakomost (imati veće oči od želuca ili imati veće oči nego želudac, imati velike oči; неситим оком, очі великі в кого). Među frazemima kojima se iskazuje zavist, ističu se frazemi koji prikazuju urokljivo oko kao sredstvo kojim se može nekome nauditi, koje može uzrokovati bolest ili nesreću samim pogledom (zlo oko (zle oči); лихе (погане, зле, недобре і т. ін.) око, глянути недобрим оком на кого, лихим (злим) оком). U ukrajinskom jeziku postoji i frazem koji se koristi za obranu od uroka, сіль тобі в оци (в очі). Značenje

ovog izraza povezano je s vjerovanjem u magijsku moć soli i kod Slavena vrlo raširenim vjerovanjima i ritualima (SD5: 113–119), prvenstveno u vezi sa značenjem soli kao sredstva za zaštitu od zlog oka (SD4: 601; Vlasova 2001: 617). U slavenskoj slici svijeta očima se pripisivala magijska moć, one su mogle zračiti i dobro, i zlo. Odatle dolazi i predodžba o zlim očima koje su mogle nanijeti zlo onome koga ili što su pogledale. Zbog toga su tradicionalne društvene norme oštro osuđivale neprijazne, nedobronamjerne, hladne poglede jer se smatralo da takav pogled može ureći osobu (Petrovska 2014: 113). S lošim okom povezuje se i osuđivanje preizravnih pogleda tijekom razgovora, kao i zabrana gledanja tuđih stvari s velikom zainteresiranošću. Na semantici lošeg oka temelji se i semantika leksema *zavist*, *zavidjeti* i sl. (Gluhak 1993: 693). Tako se *zavist* u frazemima analiziranih jezika iskazuje hrvatskim frazecom *uzeti zlo na oko* ‘početi zavidjeti, pakostiti’, i ukrajinskim frazemima *неситим оком* i *очі завидуючі у кого, чії*, koji označavaju *zavist*, nezasitnost.

Sljedeću skupinu frazema predstavljaju frazemi koji se odnose na **apstraktne pojmove**, npr. *udaljenost* (*dokle oko seže* (*dopire* i sl.), *kopati oči*; *куди (де) око (зір) сягає (дістає, сягне* i t. in.), *куди не скинь / не кинь* (*не глянеш, не окинеш* i t. in.) *оком, скільки ока*), *brzina* (*dok (što) bi okom trepnuo* ili *dok okom trepneš, u (za) tren oka*; <i> *оком (вусом) не моргнуеш, не встигнути* (*не вспіти*) <i> *оком моргнути* (*змигнути*), *у миг* (*мить*) *ока*), *količina* (*i okom ne skinuti, na povni oči* kojima se označava velika količina). U ukrajinskom frazemu *no oči*, koji znači ‘vrlo mnogo’, visina čovjeka uzeta je kao mjerilo (oči su smještene u gornjem dijelu tijela, tj. visoko), što se može pratiti i u frazemima analogne strukture koji u sastavu imaju druge somatizme, također smještene u gornjem dijelu tijela (npr. *no vухa, no горло*). Visina čovjeka kao mjerilo količine prisutna je i u nekim hrvatskim frazemima s drugim somatskim sastavnicama koje predstavljaju nazive za gornji dio tijela – *glava, grlo, oči, uši*, npr. *biti do grla* (*guše*) *u dugovima, zaljubiti se do* (*preko*) *ušiju, imati preko glave* čega.

Za iskazivanje *mjerenja, ocjenjivanja* postoje frazemi: *od oka* [mjeriti, procijeniti itd.] i *na oko* za izražavanje značenja mjerenja bez mjernih instrumenata, otprilike, približno, te *прикинути / прикидати оком, приміритися / примірятися оком* (*очима*) do čoga koji iskazuju pogled kojim se nastoji ocijeniti ili procijeniti količina, veličina, opseg i sl. čega ili neka karakteristika promatrane osobe, a za iskazivanje *bezrazložnosti* u hrvatskom i ukrajinskom jeziku postoji par ekvivalentnih frazema gotovo identične strukture sa značenjem ‘bez jamstva, iz usluge, bez protuusluge, tek tako’: hrv. *na (za) lijepo oči* i ukr. *за красиви* (*прекрасні, незарні* i t. in.) *очі*. Značenje ovog frazema izvodi se iz apsurdna: nešto se čini samo zbog čijih lijepih očiju, iako ne postoji ikakav bolji razlog ili ikakva jamstva.

Kod analiziranih frazema sa sastavnicom *oko* u hrvatskom i ukrajinskom jeziku često se uočava pojava polisemije. Za frazeme nastale iz opisa neke fiziološke pojave, fizičkog, mimičkog pokreta ili geste, karakteristično je da imaju više značenja: doslovno značenje sintagme koja označava vidljivu fiziološku pojavu ili fizički pokret, a zatim i značenje frazema. Ovisno o uključenim metaforičkim procesima, tih značenja može biti i nekoliko. Na primjer, iz sintagme *zatvoriti oči* koja ima i svoje doslovno značenje spuštanja kapaka, nastalo je nekoliko frazema s različitim značenjima: <*zauvijek*> *sklopiti* (*zaklopiti, zatvoriti*) *oči* sa značenjem ‘umrijeti, preminuti’ i *zatvoriti / zatvarati oči* pred čim ‘namjerno ne uočiti / ne uočavati što, ne htjeti se suočiti s činjenicama’. To pokazuje kako se od osnovnog značenja frazeo-

loško značenje razvijalo u sasvim različitim smjerovima, ovisno o situacijskoj slici koja čini izvanjezični prototip. U ovom slučaju radi se o pokretu spuštanja kapaka koji u prenesenom značenju označava spavanje i umiranje ili, u drugom slučaju, odbijanje suočavanja s istinom.

Nadalje, u frazemima sa somatizmom *oko* često dolazi do preklapanja somatske i drugih konceptosfera, a najuočljivija je veza sa svjetlom i vatrom, na primjer, u frazemima hrv. *sipa (sijeva) vatra iz očiju* komu, *sijevnuti očima*; ukr. *свінути (свіркнуту) очима, метати очима (з очей) іскри* на кого, на що itd. Uz to, u ovoj se skupini frazema uočava metonimijsko prenošenje karakteristika, pa tako u frazemima somatizam *oko* često prestaje biti samo dio ljudskog tijela, nije više samo sredstvo, nego dobiva i samostalnu funkciju, postaje samostalan subjekt radnje (na primjer, u frazemu *очи розбігаються (розбіглися)* oči dobivaju ljudske osobine, sposobnost trčanja).

Sa strukturnog su gledišta analizirani frazemi sastavnicom *oko* najčešće su glagolski frazemi u obama jezicima, budući da uglavnom verbaliziraju neku radnju, no prisutni su i drugi strukturni modeli. Nadalje, glagoli kao ključna organizacijska komponenta najčešće određuju ekspresivnost te druge konotativne elemente frazema.

LITERATURA

- Dugandžić, Ana, *Somatski frazemi u hrvatskom i ukrajinskom jeziku*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, 2019.
- Dugandžić, Ana, „Somatski frazemi s komponentom *oko/oko* u hrvatskom i ukrajinskom jeziku“, u: *Лексикографіята в началото на XXI в. Доклади от Седмата международна конференция по лексикографія и лексикология (София, 15-16 октомври 2015 г.)*, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, Софија, 2016., str. 363–370.
- Dugandžić, Ana; Petrovska, Lesja, „Фразеологізми з компонентом-соматизмом «голова» на позначення мисленневих процесів у хорватській і українській мовах“, u: *Філологія, Науковий вісник Ужгородського університету*, 43, Ужгород, 2020., str. 121–126.
- Ekman, Paul, *Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life*, 2nd edition, Holt Paperbacks, 2007.
- Hrnjak, Anita, „I muškarci plaču, zar ne? O fizičkoj manifestaciji emocija u rodno obilježenoj frazeologiji hrvatskog i ruskog jezika“, u: *Slavofraz 2016: Phraseologie und (naïve) Psychologie / Phraseology and (naïve) psychology / Фразеологія и (наивная) психология*, Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 2018., str. 349–359.
- Ivanov, Vjačeslav; Toporov, Vladimir = Иванов, В. В., Топоров, В. Н., *Славянские языковые моделирующие семиотические системы*, Наука, Москва, 1965.
- Kovačević, Barbara, *Hrvatski frazemi od glave do pete*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2012.
- Pease, Allan; Garner, Allan, *Talk Language: How to Use Conversation for Profit and Pleasure*, Orion Publishing, London, 2002.
- Petrovska, Lesja = Петровська, Л., *Невербальні засоби спілкування крізь призму болгарської фразеології*, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Освіта України, Київ, 2014.
- Vidović Bolt, Ivana, „Koncept brižljivosti u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji“, u: *Život mora biti djelo duha*, Disput, Zagreb, 2017., str. 345–356.

Vlasova, Irina (gl.ur.) = Власова, И. В. (от. ред.), *Русский Север: этническая история и народная культура XIII-XX века*, Российская академия наук, Институт этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, Наука, Москва, 2001.

RJEČNICI I PRIRUČNICI

Gluhak, Alemko, *Hrvatski etimološki rječnik*, August Cesarec, Zagreb, 1993.

Matešić, Josip, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1982.

Menac, Antica; Fink-Arsovski, Željka; Venturin, Radimir, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2014.

SD4 = *Славянские древности. Этнолингвистический словарь* (под ред. Н. И. Толстого), Т. 4, Международные отношения, Москва, 2009.

SD5 = *Славянские древности. Этнолингвистический словарь* (под ред. Н. И. Толстого), Т. 5, Международные отношения, Москва, 2012.

Словник фразеологізмів української мови, Наукова думка, Київ, 2003.

Словник української мови (Т.1-11), Академія наук Української РСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Наукова думка, Київ, 1970-1980.

SEMANTIC POTENTIAL OF IDIOMS WITH THE COMPONENT *OKO/OKO* IN THE CROATIAN AND UKRAINIAN LANGUAGES

The paper discusses the semantic characteristics of idioms with the component *oko/oko* ('the eye') in the Croatian and Ukrainian languages. Idioms with the somatism *oko/oko* in Croatian and Ukrainian are numerous, which is a consequence of the importance of the functions of the eye as the most important human sense, and its rich symbolism. This topic is also of interest from the point of view of considering the paradigmatic and syntagmatic characteristics of this part of the phraseological system of the Croatian and Ukrainian languages and the specifics of the cultural interpretation of the idioms that belong to it. The aim of this paper is to compare the meaning of idioms in the two languages in order to determine what is common and what is specific in the concept EYE and to determine the features of the mechanisms of its verbalization in Croatian and Ukrainian phraseology.

Key words: Croatian language; phraseology; semantics; the eye; Ukrainian language

NEDA PINTARIĆ

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

EWA KOMOROWSKA

UNIwersytet SZCZECIŃSKI (SZCZECIN, POLSKA)

SLAVENSKI ATRIBUTI BOJE ZA DANE U TJEDNU

STRUČNI RAD

UDK 811.16'367.4'373.2

[HTTPS://WWW.DOI.ORG/10.17234/9789533790121.17](https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.17)

U radu se prikazuju boje koje se kao atributi dodaju nazivima za dane u tjednu u nekoliko slavenskih jezika (hrvatski, poljski, češki, slovački, bugarski). Prikazuju se ustaljene sintagme u kojima se uz imeničku komponentu u svojstvu pridjevske pojavljuje neka od kromatskih ili akromatskih boja (bijela, crna, siva, zelena, crvena, plava, žuta, zlatna, srebrna, ružičasta i ljubičasta). Pritom se osobita pažnja pridaje značenju koje boja kao atribut ima u religijskoj kulturi, narodnim običajima i tradiciji te popularnoj suvremenoj kulturi.

Ključne riječi: boja; dani u tjednu; religijska kultura; običaji i tradicija; popularna kultura; slavenski jezici

1. UVOD

Boja (kolor, farba) u hrvatskom su jeziku posuđenice iz turskoga (*boja*), latinskoga (*color*) i njemačkoga (*farba*). U srednjovisokonjemačkom jeziku postojao je oblik *varwe*, što je u poljskom jeziku dalo oblik *barwa* (Boryś 2005: 22). *Tjedan (sedmica)* ima sedam dana. U nekim jezicima počinje se brojiti dane od ponedjeljka, a drugdje od nedjelje (npr. u engleskome: Sunday, Monday itd.). U hrvatskome također počinje odbrojavanje od nedjelje, ali bi prema Bibliji trebalo započeti s ponedjeljkom jer se Bog na kraju stvaranja svijeta odmarao, a to je bilo u nedjelju (koja je i ime dobila po tome što je neradni dan, ne-djelja). Međutim, kako je ponedjeljak dobio ime po danu poslije nedjelje, u većini se jezika u nabrajanju dana u tjednu počinje s nedjeljom.

Boje dana u tjednu u navedenim slavenskim jezicima (hrvatski, poljski, češki, slovački, bugarski) služe kao atributi za određeni dan u tjednu ili općenito, za bilo koji dan i sat, što pokazujemo u daljnjoj analizi.

2. AKROMATSKE BOJE U FRAZOKOLOREMIMA DANA U TJEDNU

2.1. Crna boja

Crna boja u hrvatskom i češkom jeziku boja je nesreće pa se govori *crni petak* u značenju 'nesretan dan, dan kada nam ništa ne polazi za rukom'. U ostalim slavenskim jezicima atribut bez boje povezan je s danom neuspjeha uopće, a ne s petkom (*usp.* polj. *feralny dzień*, rus. *роковой день*, slovač. i češ. *nešťastný deň*; *nešťastný den*). Isto je u ruskom, ukrajinskom i bugarskom jeziku, u kojima se svaki „nesretni dan“ može obilježiti crnom bojom: rus. *чёрный день*; ukr. *чорний день*; bug. *черен ден*. Prema narodnom kalendaru godina ima 13 crnih petaka koji mogu biti obilježeni i brojem 13, što *petak 13.* čini još nesretnijim i opasnijim danom.

Crni petak u nizu slavenskih i neslavenskih jezika ima još dva značenja koja proizlaze iz suvremene američke povijesti. Prvo se odnosi na burzovni dan kada je povoljno kupovati nekretnine, a drugo na dan velikih rasprodaja kada su cijene raznih proizvoda značajno snižene.

U bugarskom se jeziku za nesretnu osobu koja nema sreće u životu kaže da je „rođena u crni utorak“, *usp.* frazokolorem *роден в черен вторник*. Prema hrvatskim narodnim vjerovanjima utorak je „loš i težak“ dan, a u bugarskom se jeziku naziva *crnim danom*. U hrvatskoj i bugarskoj religijskoj kulturi predstavlja posni dan, a u bugarskim ruralnim sredinama na taj dan zabranjeni su kućanski poslovi i seksualni odnosi, a ujedno on predstavlja i početak poljoprivrednih radova. Dijete rođeno u utorak smatra se nesretnim, što pokazuje navedeni bugarski frazokolorem.

U televizijskoj reklamiranoj trgovачkog lanca Kaufland govori se o tome „crni petak traje cijeli tjedan“, što pokazuje marketinšku strategiju prema kojoj se kupcima sugerira da mogu kupovati po povoljnijim cijenama svaki dan. Tako možemo pretpostaviti da bi se u jeziku mogao pojaviti i *crni ponedjeljak, utorak, srijeda i četvrtak uz crni petak*.

2.2 Bijela boja

Bijela boja u poljskom jeziku povezana je s ranom zorom, osvitom, s vremenom u rano jutro, kad dan tek sviće pa se za taj dio dana kaže *w białą godzinę*, što se prevodi na hrvatski 'u sitne sate', 'u cik zore'. Isto tako u poljskom se jeziku kaže *aż do białego rana* kad se nešto događalo cijelu noć, sve do zore, tj. do svitanja novoga dana. Noć je omeđena sumrakom i zorom pa se tako u slovačkom i češkom za događaj koji se odvijao tijekom noći kaže *<až> do bílého rána (dne)*. Iako se ovaj frazopragmem ne odnosi na pojedini dan u tjednu, navodimo ga zbog bijele boje zore, svakoga dana.

Subota prije Uskrsa u češkoj se tradiciji označava bijelom bojom (*Bílá sobota*), a karakteristično je da se tada peče kolač u obliku uskrsnoga janjeta. To je u hrvatskoj vjerskoj tradiciji *Velika subota*.

U poljskoj vjerskoj tradiciji *Biała niedziela* (hrv. *Bijela nedjelja*) odnosi se na nedjelju prvopričesnika koji se odijevaju u bijelu odjeću, što je znak čistoće, bezgriješnosti, nevinošti. U hrvatskoj katoličkoj tradiciji *Bijela nedjelja* ili *Mali Uskrs* nedjelja je kad su prema vjerovanju Kristovi učenici vidjeli Isusa nakon Njegova uskrsnuća.

Ujesen, prve nedjelje listopada, slavi se u Kastvu kraj Rijeke tzv. *bela nedija* kao početak jeseni i vinobranja, uz ponudu domaćih vina i jela od bundeve na otvorenom sajmu.

2.3. Siva boja

Siva boja u češkom jeziku povezuje se s utorkom. *Šedivé úterý* naziv je za utorak u Velikom tjednu kada je uobičajeno čišćenje kuća od paučine i prašine.

2.4. Srebrna boja

Treća adventska nedjelja u češkoj katoličkoj tradiciji naziva se *Stříbrná neděle* (srebrna ili radosna nedjelja).

3. KROMATSKE BOJE U FRAZOKOLOREMIMA DANA U TJEDNU

3.1. Zelena boja

Slovački i češki jezik i kultura poznaju frazokolorem *zeleni čtvrtak* (slovač. *zelený štvrtok*, češ. *zelený čtvrtek*) koji se odnosi na čtvrtak u Velikom tjednu, prije Velikoga petka. Na taj dan, prema slovačkom i češkom običaju, treba jesti zeleno povrće: mlade koprive ili špinat s kuhanim jajima, kako bi se cijelu godinu očuvalo zdravlje. Mnogi vjerski običaji pokazuju se kao dobri i poželjni za čovjeka. Tako je npr. katolički post ili nemrs petkom (i utorkom) dobar za čišćenje organizma o kojemu se danas tako mnogo govori. S druge strane, neki običaji povezani su s nekadašnjom nestašicom mesne hrane u proljeće, pa se to pretvara u običaj jedenja biljne hrane koje ima u izobilju upravo u proljeće i uglavnom se odnosi na zeleno lisnato povrće. Na sličan se način poganski običaji često prenose u novovjerske (*usp.* običaj bojanja pisanica i jedenja jaja za koji se može pretpostaviti da je povezan s činjenicom da kokoši u proljeće nose više jaje nego zimi).

U novije vrijeme trgovački lanac IKEA započeo je inicijativu obnavljanja staroga namještaja koji vlasnicima više nije potreban, a s obzirom na njen ekološki karakter i dan u tjednu koji je za to predviđen uveden je naziv *Green Friday* (zeleni petak).

3.2. Crvena boja

Negativno određenje *crvenoga petka* u bugarskom jeziku pokazuje frazokolorem *poden na червен петък*, što kazuje da je osoba rođena na taj dan osobito nesretna. Značenje mu je moguće povezati s činjenicom da petak označuje kraj radnoga tjedna pa u to vrijeme nije dobro poduzimati nikakve nove radnje ili donositi nove odluke.

Bugarski frazem *na червен понеделник*, tj. *na crveni ponedjeljak*, znači 'nikada', čime se ističe nemogućnost ostvarenja neke radnje. Pozadinska slika *crvenoga ponedjeljka* donekle je jasnija ako znamo da prostitutke, čije se radno mjesto simbolički povezuje s crvenom bojom, u Bugarskoj ne rade ponedjeljkom. U češkoj vjerskoj tradiciji postoji *crveni ponedjeljak* (*červené pondělí*), što je ponedjeljak poslije Uskrsa (tzv. uskrsni ponedjeljak

u poljskoj tradiciji je *lany poniedziałek* uz koji se povezuje običaj da momci polijevaju odabranu djevojku).

3.3. Modra (plava) boja

Modra boja odnosi se u slovačkom i češkom jeziku na ponedjeljak, što je moguće promatrati kao utjecaj njemačke fraze *blaumontag* (usp. slovački frazokolorem *mat' modrý pondelok* i češki *mít* (*držet, slavít, světit*) *modré pondělí* u značenju 'uzeti slobodan dan u ponedjeljak, nakon nedjeljne zabave').

Ponedjeljak može biti i plav, *plavi ponedjeljak*, kako se obično naziva treći ponedjeljak u siječnju. Poljski frazokolorem *niebieski poniedziałek* moguće je povezati s američkom kulturom u kojoj, osim naziva za plavu boju, *blue* ima i značenje povezano s tugom, depresijom, sjetom. Ovom sintagmom opisuje se najdepresivniji dan u godini nakon što ga je 2005. godine kao takvog opisao i definirao psiholog Cliff Arnall.

3.4. Žuta boja

U češkom se jeziku spominje *žuti ponedjeljak*, *žluté pondělí*, što je vjerski naziv za ponedjeljak nakon Cvjetnice, tj. za ponedjeljak u Velikom tjednu prije Uskrsa. Moguće je da je povezan s žutom bojom vrlo rasprostranjenih proljetnica.

3.5. Zlatna boja

Zlatna boja djelomično se simbolički povezuje s kromatskom žutom bojom, ali ima i svoje specifičnosti s obzirom na to da se kroz metaforičke ekstenzije u jeziku povezuje sa simbolikom zlata kao metala prema kojem je dobila naziv. U analiziranim frazokoloremima pojavljuje se kao atribut uz nedjelju u slovačkom jeziku. *Zlatna nedjelja* (*Zlatá nedel'a*) naziv je za posljednju nedjelja prije Božića.

3.6. Ružičasta boja

Ova boja koristi se kao atribut uz ponedjeljak u posljednje dane fašnika (mesopusta), nakon čega počinje post (od *Čiste srijede* ili *Pepelnice*, polj. *Środa popielcowa*, češ. *Popeleční středa* do Uskrsa). Moguće je da termin *ružičasti ponedjeljak* dolazi iz njemačke tradicije gdje se na isti dan odnosi naziv *Rosenmontag*. U češkoj kulturi postojao je običaj da ljudi na *ružičasti ponedjeljak* izlaze na ulice s različitim maskama. Ovaj običaj njeguje se i danas u nekim češkim, moravskim i slovačkim regijama u ruralnim sredinama (Chodsko, Doudlebsko, Slovácko)¹. Među uobičajenim maskama su smrt, vještice, vragovi i slična personificirana bića koja se pojavljuju kao svojevrsni simboli zime koje se tada isto tako simbolički protjeruje kako bi moglo nastupiti proljeće.

1 www.cs.wikipedia.org/wiki/Masopust (Datum pristupa: 18. 11. 2021.)

3.7. Ljubičasta boja

Ljubičasta boja nije zastupljena u pronađenim frazokulturemima, ali možemo spomenuti potencijalnu novu tradiciju u suvremenoj popularnoj kulturi povezanu s navedenom bojom. U izlozima kioska In Novina, okićenima ljubičastim balonima i proizvodima, utorkom se odnedavno redovito pojavljuje natpis *ljubičasti utorak*.

4. DANI U TJEDNU POVEZANI S BOJOM

4.1. Nedjelja

Za novi hrvatski običaj obilježavanja prve nedjelje u listopadu u gradu Kastvu uz kušanje mladog vina i bogatu sajamsku ponudu jela od bundeve, prvih jesenskih atributa, u čakavskom se dijalektu hrvatskoga jezika uvriježio naziv *bela nedija* (bijela nedjelja). *Bijela nedjelja* je u Hrvatskoj također Mali Uskrs, prva nedjelja poslije Uskrsa.

U katoličkoj Poljskoj *Biała niedziela* je nedjelja kada se dodjeljuje Prva sveta pričest.

U slovačkom jeziku nedjelja može biti i zlatna (*Zlatá nedel'a*) i odnosi se na 'nedjelju prije Božića'.

Srebrna nedjelja je treća adventska nedjelja koja se u češkoj katoličkoj tradiciji zove *Stříbrná neděle* (srebrna ili radosna nedjelja) jer nakon nje slijedi Božić.

4.2. Ponedjeljak

U bugarskom jeziku *на червен понеделник* (dosl. na crveni ponedjeljak) znači 'nikad', što znači nemogućnost ostvarenja neke radnje. Pokušavajući objasniti mu podrijetlo moguće je povezati ga s običajem da prostitutke u Bugarskoj ne rade ponedjeljkom, a njihovo radno mjesto karakterizira crvena boja.

Novije značenje u Hrvatskoj i Poljskoj dobiva frazokolorem *plavi ponedjeljak* ili *niebieski poniedziałek* koji ukazuje na psihički fenomen depresivnog mentalnog stanja ljudi u siječnju, najduljem zimskom mjesecu neposredno nakon što je završio bezbrižni period božićnih i novogodišnjih blagdana.

Slovački frazokolorem *mať modrý pondelok* i češki *mít (držet, slavit, světit) modré pondělí* označuje pravo na uzimanje slobodnoga ponedjeljka, kada se osobi tolerira nedolazak na posao nakon nedjeljnog provoda često popraćenog konzumiranjem pretjeranih količina alkoholnih napitaka.

Češka kultura poznaje tzv. *žluté pondělí* (žuti ponedjeljak) u Velikom tjednu. Treba spomenuti da se isti dan ponekad naziva i *modré pondělí*. Moguća je pretpostavka da su boje kao atributi u ovom slučaju povezani s najčešćim bojama proljetnica koje se tada beru.

Crveni ponedjeljak (červené pondělí) odnosi se na Uskrсни ponedjeljak.

Ružičasti ponedjeljak dobio je ime po njemačkoj tradiciji *Rosenmontag* na kraju karnevala i mesopusta, kada se po gradovima i selima okupljaju maskirani ljudi te se pije i jede uz veselu glazbu.

Popularna suvremena američka kultura povezana sa svijetom financija uvela naziv za tzv. *crni ponedjeljak* (češ. *černé poněli*), dan kada su 19. listopada 1987. pale dionice usli-

jed čega je nastupila kriza i značajni gubitak vrijednosti novca. Termin *crni dan* uvijek se obilježava kao dan krize u financijskome svijetu.

4.3. Utorak

Šedivé úterý – sivi utorak – dan kada je u češkoj kulturi uobičajeno čišćenje kuće od paučine i prašine. Taj dan može se u češkoj kulturi nazvati i *žluté úterý* – žuti utorak.

Utorak u bugarskoj kulturi može biti i crn, kao u frazokoloremu *роден в черен вторник*, koji se odnosi na osobu koja nema sreće u životu jer je rođena u utorak. Prema hrvatskim narodnim vjerovanjima utorak je „loš i težak“ dan, a u bugarskom jeziku naziva se *crnim danom*. To je posni dan kada su u bugarskoj tradiciji zabranjeni kućanski poslovi i seksualni odnosi, a u ruralnim krajevima njime se označava početak poljoprivrednih radova.

Kao dio suvremene hrvatske kulture moguće je da će zaživjeti običaj ukrašavanja izloga trgovina ljubičastom bojom te s time povezani naziv *ljubičasti utorak*.

4.4. Srijeda

Iako je srijeda središnji dan u tjednu, ona nije obilježena bojom nego drugim atributima. Npr. u češkom jeziku javlja se negativno značenje ‘nakaradna srijeda’ (*škaredná středa*) prema danu kada je Juda izdao Isusa.

4.5. Četvrtak

Slovačka i češka kultura poznaju frazokolorem *zeleni četvrtak* (slovač. *zelený štvrtok*, češ. *zelený čtvrtek*). To je dan u Velikom tjednu kada je uobičajeno jesti zelenu hranu, tj. hranu od zelenog lisnatog povrća koje u to proljetno doba ima u obilju, a moguće je pretpostaviti da je u osnovi takvog običaja priprema za buduće uskršno prejedanje visokokaloričnom hranom. Moguće je da naziv boje dolazi iz njemačke tradicije *Grein Donnerstag*, što znači ‘plačljivi četvrtak’, a upotrebom se atribut uz dan u tjednu pomiješao s *grün* kao nazivom za boju uslijed sličnog izgovora dvaju pridjeva.

4.6. Petak

U bugarskoj kulturi postoji praznovjerje prema kojemu se smatra da je osoba rođena na *crveni petak* (frazem *роден на червен петък*) nesretna i boležljiva.

Prema praznovjerju *crni petak* je u hrvatskoj kulturi neuspješan dan, dan kada nam ništa ne polazi za rukom. Osim toga nesretnog dana, petak dobiva novija dva pozitivna značenja iz anglosaksonske kulture: ‘1. dan burzovnog kraha; 2. dan rasprodaja’.

U češkom jeziku to je *černý pátek*, dok se u poljskom jeziku spominje *czarna godzina* (dosl. crni sat) čije se značenje odnosi na štednju za *crne dane*. *Crni dani* u hrvatskom jeziku sinonim su za teška vremena u životu čovjeka i društva. U novijoj češkoj tradiciji *černý pátek* odnosi se sniženje cijena i rasprodaje, što je kao i u hrvatskome noviji običaj koji je za ljude pozitivan.

Zeleni petak (Green Friday) naziv je ekološke inicijative recikliranja starog namještaja koju je osmislio trgovački lanac IKEA.

4.7. Subota

Suboti prije Uskrsa u češkoj se tradiciji kao atribut dodaje bijela boja (*Bílá sobota*). Također se tada prvopričesnici u Češkoj oblače u bijele halje te je *bijela subota* dobila naziv po vjerskoj katoličkoj tradiciji². Na *bijelu subotu* (hrv. *Velika subota*) prema češkoj tradiciji preporučuje se saditi voćke kako bi donosile dobar plod zbog Isusova uskrsnuća.

5. ZAKLJUČAK

Akromatske boje bijela, crna, srebrna i siva nalaze se kao atributi dana u tjednu subotom, nedjeljom i utorkom, a povezuju se i s jutrom, danom i satom.

Zanimljiva je uporaba 7 kromatskih boja koje su atributi, sastavnice frazokolorema uz dane u tjednu u različitim slavenskim jezicima. Izdvojene su tako modra (plava), žuta, zelena, crvena, zlatna, ružičasta i ljubičasta boja koje se odnose na različite društvene, vjerske, poganske, etnološke i psihičke pojave.

U hrvatskom i poljskom jeziku postoji bijela boja uz nedjelju (*Bijela nedjelja, Bila nedija; Biała Niedziela*) te crna boja uz petak (*crni petak*). Novije poveznice s *crnim petkom* kalkovi su preuzeti pod utjecajem američke kulture. IKEA je u novije vrijeme osmislila *zeleni petak (Green Friday)* kako bi zaustavila ekološki neosvjешteno odbacivanje staroga namještaja.

Najviše boja uz dane u tjednu razlikuje se u bugarskom, češkom i slovačkom jeziku, a pritom prednjači ponedjeljak s čak četiri boje kao atributima.

Većina boja povezana je s Velikim tjednom, poglavito u slovačkoj i češkoj kulturi. U bugarskoj kulturi boje su uglavnom povezane s praznovjerjem uz dane u tjednu.

Srijeda je jedini dan koji nije povezan s bojom nego s drugim, negativnim atributima koji proizlaze iz vjerskih tradicija (*usp.* češki naziv *škaredná středa* na Veliki tjedan).

Zanimljivo je da se u novije vrijeme pojavljuju novi atributi boje uz dane u tjednu, ali nemoguće je pretpostaviti hoće li oni ući u tradiciju (*usp.* nazive *Green Friday* i *ljubičasti utorak*).

LITERATURA

- Boryś, Wiesław, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo Literackie, Kraków, 2005.
- Gluhak, Alemko, *Hrvatski etimološki rječnik*, August Cesarec, Zagreb, 1993.
- Hrnjak, Anita, „Crno-bijeli svijet frazeologije (na materijalu hrvatskih i ruskih frazema)“, u: *Zbornik društva za primijenjenu lingvistiku, Primijenjena lingvistika u Hrvatskoj: izazovi na početku XXI. stoljeća*, HFD Rijeka, Rijeka, 2002., str. 25–34.
- Ivić, Milka, *O zelenom konju*, BIGZ, Beograd, 1995.
- Kierchner, Anna, *W kręgu kolorów: żółty, niebieski, czerwony w języku polskim i chorwackim. Leksykalno-semantyczne studium komparatywne*, neobjavljen doktorski rad, Gdańsk, 2005.
- Komorowska, Ewa, *W kręgu koloru, przestrzeni i czasu*, Volumina.pl Daniel Krzanowski, Szczecin, 2010.
- Pintarić, Neda, „Crvena boja u pragmatici poljskoga i hrvatskoga jezika“, *Riječki filološki dani 7*, Srdoč-Konestra, Ines, Vranić, Silvana (ur.), Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2008., str. 817–824.
- Pintarić, Neda, „Pragmatična značenja crne boje i njezinih nijansa u poljskome i hrvatskome jeziku“, u: *Slavenska frazeologija i pragmatika / Славянская фразеология и прагматика*, Fink Arsovska, Željka, Hrnjak, Anita, Knjigra, Zagreb, 2007., str. 178–182.
- Pintarić, Neda, *Pragmatični svijet osjetilnosti (hrvatsko-poljske kontrastivne studije)*, FF press, Zagreb, 2010.
- Pintarić, Neda, „Pragmemi i pragmafrazemi boje u poljskom i hrvatskom jeziku“, u: *W kręgu koloru, przestrzeni i czasu*, Komorowska, Ewa (ur.), Uniwersytet Szczeciński, Szczecin, 2010., str. 235–250.
- Pintarić, Neda, Komorowska, Ewa, „Zelenilo u metaforici poljskoga i hrvatskoga govornoga jezika“, *Riječ*, sv. 1, Rijeka, 2007., str. 64–71.
- Pintarić, Neda, Komorowska, Ewa, Tibenská, Eva, „Univerzalni slavenski korijeni u leksemima i frazemima kolorema“, u: *Slavenska Filologija: Prilozi jubileju prof. em. Milenka Popovića*, Čelić, Željka, Fuderer, Tetyana (ur.), FF press, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za istočnoslavenske jezike i književnosti, Zagreb, 2016., str. 99–107.

SLAVIC COLOR ATTRIBUTES FOR THE DAYS OF THE WEEK

The article deals with color as attributes for the days of the week in some Slavic languages. Thus, some color can enrich traditional as well as contemporary culture by creating old and new customs in Croatian, Polish, Czech, Slovak and Bulgarian religious and superstitious living.

Keywords: color; days of the week; religious culture; customs and traditions; popular culture; Slavic languages

JE LI BOLJE RADITI KAO MRAV ILI PČELICA? O ULOZI DEMINUTIVA KOD POREDBENIH FRAZEMA

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'367.622.22'373.7:811.162.3:811.163.3

[HTTPS://WWW.DOI.ORG/10.17234/9789533790121.18](https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.18)

U članku se donose rezultati analize strukturno poredbenih frazema u hrvatskom jeziku iz semantičkog polja *rad*, tj. iz jednoga od njegovih aspekata – marljivosti, koji sadrže zoonimske komponente *mrav*, *pčela* i *pčelica*. Određeni se aspekti dovode u relaciju s ekvivalentnim frazemima češkoga i makedonskoga jezika. Uz to analizira se i funkcija deminutiva u izabranim poredbenim frazemima.

Na temelju računalnih korpusa utvrđuje se učestalost pojedinih frazema te se pokazuje kako se svaki jezik zasebno odnosi prema analiziranim frazemima. Analiza pokazuje kako se frazemi uključuju u kontekst, koji je njihov oblik najučestaliji i pojavljuje li se njegova aktualizacija, a ističe se i uloga deminutiva u tom procesu.

Ključne riječi: češki jezik; deminutivi; hrvatski jezik; makedonski jezik; marljivost; poredbeni frazemi; računalni korpus

1. UVOD

U radu se analiziraju strukturno poredbeni ekvivalentni zoonimski frazemi u hrvatskom jeziku iz semantičkog polja *rad*, točnije iz njegova aspekta – marljivosti – te se određeni aspekti supostavljaju ekvivalentnim frazemima iz češkoga i makedonskoga jezika.

Korpus za ovu analizu čini građa iz *Hrvatsko-slavenskoga rječnika poredbenih frazema* Željke Fink-Arsovski i suradnika. Frazemi iz rječnika u okviru semantičkog polja *rad*, ovisno o vrsti riječi koja se javlja u A-dijelu¹ mogu se podijeliti na dvije skupine:

1. s glagolskom komponentom *raditi*: *raditi kao crv*, *raditi kao mrav*, *raditi kao konj*, *raditi (tegliti) kao vol*, *raditi kao životinja*, *raditi kao bijesan*, *raditi kao mutav*, *raditi kao blesav*, *raditi kao crnac*;
2. s pridjevskom komponentom *marljiv*: *marljiv kao krtica*, *marljiv kao crv*, *marljiv kao mrav*, *marljiv kao pčela*, *marljiv kao pčelica*.

Rad se bavi drugom strukturnom skupinom te se analiziraju frazemi s pridjevskom komponentom *marljiv*: *marljiv kao pčela*, *marljiv kao pčelica* i *marljiv kao mrav* koji su

1 Fink strukturni oblik poredbenih frazema opisuje kao A+B+C. A-sastavnica koja se uspoređuje, B-poredbeni veznik, C-sastavnica (sastavnice) s kojom se uspoređuje (Fink 2006: 60–64). U literaturi se često koriste i internacionalni termini, kao što je to i u češkom: *comparandum*, *comparatum* i *tertium comparationis*.

potpuno ekvivalentni² s frazemima u češkom: *pilný jako včela*, *pilný jako včelička*, *pilný jako mravenec*³ i makedonskom jeziku: *вреден како пчела*, *вреден како пчеличка*, *вреден како мравка*.

Cilj rada je usporediti iz nekoliko aspekata navedene frazeme u trima analiziranim jezicima. U prvom redu valja istaknuti funkciju deminutivne imeničke komponente u C-dijelu: *marljiv kao pčelica* i uputiti na razloge i načine na koje ona donosi dodatne informacije na konotativnoj razini, za razliku od frazema bez deminutiva: *marljiv kao pčela*, *marljiv kao mrav* te pokazati sličnosti i razlike između jezika. Kako bi se prikazale učestalost uporabe, njihove karakteristike i aktualizacije frazema, pretražuju se aktualni mrežno dostupni tekstovi koji rabe računalne korpuse zastupljene na platformi Sketch Engine (sketchengine.eu). Korpusi su odabrani jer su u njima zastupljena sva tri jezika svojim mrežnim korpusima, što ih čini stilistički usporedivima. Tako se za hrvatski jezik koristi korpus Croatian Web HrWaC 2.2.. Dobiveni rezultati dovode se u relaciju s rezultatima iz češkoga korpusa Czech Web 2017, a za makedonski s korpusom OPUS2 Macedonian. Prema potrebi makedonski dio oprimgjen je s pretraživača Googlea.

2. DEMINUCIJA – TEORIJSKI ASPEKTI

Deminucija je jedna od modifikacijskih onomazioloških kategorija. Deminutivi kao proizvod tvorbene deminucije imaju velik raspon značenja i prema nekim autorima (npr. Taylor 1995, Heltberg 1964) mogu se smatrati polisemnom kategorijom. Autori se ne slažu u potpunosti oko prototipnoga značenja deminutiva (*usp.* Schneider, Taylor, Dressler i Barbaresi, Biały i dr.), ali većina lingvista povezuje semantiku deminutiva sa značenjem ‘malenost’. S time je u skladu i definicija u *Hrvatskoj gramatici* u kojoj se umanjnice (deminutivi) definiraju kao „imenice kojima se izriče da je što po čemu manje od onoga što znači osnovna riječ ...“ (Barić i sur. 2005: 326).

A u makedonskoj gramatici (*Граматика на македонскиот литературен јазик*) B. Koneski (1982: 288-289) navodi da deminutivni sufiksi, uz navedenu kategoriju umanjnosti, izražavaju i emocije privrženosti i bliskosti.

U članku se polazi od češkoga poimanja termina prema Donutilu (1962: 46) koji navodi da deminutivnost dodaje značenje umanjnosti određenom pojmu i time ga modificira, tj. obogaćuje. S obzirom na to da je deminucijska modifikacija u svojoj osnovi kompleksna ona može biti:

- kvantitativna (percipiranje nečega kao relativno ‘manje od prosječnoga’) i u tom slučaju ostaje u području nacionalnoga značenja
- kvalitativna i uvijek emocionalna (aprecijativna ‘maleno kao milo’ ili deprecijativna ‘maleno kao beznačajno’)
- kvalitativna i kvantitativna istodobno.

2 Frazeme karakterizira značnjska i kategorijalna identičnost s hrvatskim frazemom te potpuno preklapanje u strukturi, identično ekspresivno i konotativno značenje i preklapanje slike, tj. zadržavanje identične slike u C-dijelu frazema (Fink 2006: 80–83).

3 U radu se ne analiziraju deminutivne varijante čeških frazema: *pilný jako včelka* i *pilný jako mraveneček* koji nisu zastupljeni u rječniku *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*, ali se spominju na nekoliko mjesta.

Deminutiv pritom ostaje uvijek unutar izlaznoga pojma i za razliku od njega ima samo dodatno značenje više (Donutil 1962: 47). Tako *pčelica* ne prestaje biti *pčela* iako je malena, ali ipak u sebi nosi i emocionalno značenje ('umiljata', 'draga' itd.).

Prema pojedinim autorima (npr. Kreja 1969: 15) značenja deminutiva pripadaju jednom od dvaju glavnih tipova: denotativno (konceptualno) ili konotativno (ekspresivno).

Međutim, kako tvrdi većina lingvista (Donutil 1962, Šlosar 1995, Taylor 1995), često je denotativnom značenju 'malo' pridruženo i konotativno značenje koje označava i emociju govornika, a kao najčešća konotativna značenja navode se zahvalnost i nezahvalnost⁴ (Wierzbicka 1984: 123–130). Tako je i kod *pčela – pčelica*, tj. denotativno značenje ne isključuje konotativno.

Ova dvojaka kognitivna predodžba deminutiva, koja se katkad pojavljuje istodobno, a katkad odvojeno, može se zorno primijetiti i pri njihovoj uporabi u poredbenim frazemima.

3. DEMINUTIVI I POREDBENI FRAZEMI

Poredbeni frazemi mogu se podijeliti na dvije osnovne skupine ovisno o prisutnosti deminutiva u C-dijelu (Rusinová 1998: 102):

A. frazemi jedino s deminutivnom komponentom. Komponenta u C-dijelu se ne pojavljuje u nedeminutivnom obliku;

B. poredbeni frazemi s komponentom u C-dijelu koji se pojavljuje i u deminutivnom i u nedeminutivnom obliku. Tu pripadaju analizirani frazemi s komponentom *pčela – pčelica* u svim trima jezicima: *marljiv kao pčela, marljiv kao pčelica; pilný jako včela, pilný jako včelička*⁵; *вреден како пчела, вреден пчеличка*.

Strukturno poredbene frazeme karakterizira jaka slikovitost i odsutnost desemantizacije. Oni nastaju zbog potrebe da se okvalificira i učini poznatim jedan pojam na način da se on dovede u vezu s nekim markantnim i općepoznatim modelom šire poznatoga pojma (Čermak 1982: 146). Upravo zbog odsutnosti desemantizacije sve što modificira njegovo značenje, u to se ubraja i deminutivizacija, oslikava se na značenju poredbenih frazema (Rusinová 1998: 105).

Prema semantičkim odnosima koji proizlaze iz uporabe deminutiva Rusinová (1998: 102–103) tu skupinu dijeli na sljedeće podtipove:

- izražavaju se oprečna značenja (pozitivna ili negativna)
- izražavaju se bliska značenja zbog zastupljenost istih semova
- uzajamno su zamjenjivi, može se upotrijebiti deminutivni i nedeminutivni oblik.

4 Pod *zahvalnost* Wierzbicka (1984: 123–130) svrstava npr.: sažaljenje, suosjećanje, radost, prijateljstvo, nježnost, prisnost, zadovoljstvo, radost, a pod *nezahvalnost*: ironičnost, kritičnost, odbojnost, ismijavanje itd.

5 Deminutivno značenje u češkom se jeziku često pojačava sekundarnim sufixima koji dodaju značenje još manje 'veličine', ali i pojačavaju konotativnost 'miline'. U ovom radu ne razmatra se varijanta s primarnim deminutivnim sufixima *pilný jako včelka*, jer nije zastupljena u u rječniku *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazem.*

Zadnja navedena skupina u središtu je ovoga istraživanja. Analizirani frazemi s komponentom *pčela – pčelica* u svim trima jezicima⁶ ubrajaju se u tu skupinu.

U slučaju kada su obje komponente semantički bliske i obje nose aprecijativnu emociju, zajednički im je sem ‘marljivost’ i u oba slučaja vrednovanje je pozitivno. Izbor deminutivne ili nedeminutivne komponente ovisi o govorniku, pri čemu upravo postojanje varijante čini govornikov izbor znakovitim, iako će osnovno značenje frazema ostati nepromijenjeno: ‘jako marljiv’. Razlika je u mjeri pozitivnoga vrednovanja jer deminutivna komponenta u poredbenom frazemu konotativno je aktivna. I upravo deminutivi imaju veliku ulogu u pragmatičnosti izjave svojim konotativnim značenjima koja dolaze kao evaluacija, intenzifikacija, ekspresivnost i ostalo (Dressler – Barbaresi 1994).

4. KORPUSNA ANALIZA

Učestalost analiziranih frazema u svim trima jezicima prikazuje se u idućoj tablici. Istraživanje je provedeno s pomoću softverskoga alata Sketch Engine u trima računalnim korpusima – HrWaC 2.2. za hrvatski jezik (1, 4 milijarde pojavnica), Czech Web 2017 (12,5 milijardi pojavnica) za češki jezik i OPUS2 Macedonian (49 milijuna pojavnica) za makedonski jezik.

Tablica prikazuje zastupljenost frazema u svakom od analiziranih jezika:

	Croatian Web HrWaC 2.2.		Czech Web 2017		OPUS2 Macedonian	
	broj pojavnica	i.p.m.	broj pojavnica	i.p.m.	broj pojavnica	i.p.m.
<i>marljiv kao pčela</i>	4	< 0.01				
<i>pilný jako včela</i>			30	< 0.01		
<i>врeдeн кaкo пчeлa</i>					0	x
<i>marljiv kao pčelica</i>	4	< 0.01				
<i>pilný jako včelička</i> ⁷			248	0.02		
<i>врeдeн кaкo пчeличкa</i>					0	x
<i>marljiv kao mrav</i>	7	< 0.01				

6 Češki frazem *pilný jako mravenec* koji ima varijantu s deminutivnom komponentom: *mravenček* također se ubraja u ovu skupinu. Međutim, kako se navodi u Uvodu, ovaj se rad bavi analizom frazema s pridjevskom komponentom *marljiv* koji su zastupljeni u *Hrvatsko-slavenskom rječniku poredbenih frazema* i potpuno su ekvivalentni s frazemima u češkom i makedonskom jeziku. Zbog toga se frazem *pilný jako mravenček* ne analizira u radu (vidi 1. i 3. fusnotu).

7 Frazem *pilný jako včelka* ima neznatno manje pojavnica (214) i istu relativnu frekvenciju: 0.02.

<i>pilný jako mravenec</i>			16	< 0.01		
<i>врeден како мравка</i>					0	x

4.1. U tablici je zorno prikazana frekvencija frazema s dvjema vrijednostima. Pod brojem pojavnica upisan je broj apsolutne frekvencije, ali kako se uspoređuje više jezika s različitim opsegom korpusa, navodi se i relativna frekvencija (i.p.m.⁸). Iz toga je vidljivo da su najproduktivniji češki frazemi s deminutivnom komponentom.

Nažalost, makedonski korpus OPUS2 Macedonian nije dao rezultate. Relativna frekvencija (< 0.01) i u češkim i u hrvatskim korpusima pokazuje da se radi o manje učestaloj jezičnoj pojavi. Kada bi makedonski računalni korpus rasponom bio bliži hrvatskom ili češkom, odnosno imao veći broj pojavnica, pretpostavlja se da bi se i u njemu reflektirala uporaba ove manje učestale jezične pojave. Zbog toga, a i s obzirom na to da se radi o mrežnim korpusima, u dijelu analize posegnulo se za pretraživačem Google.

4.2. U hrvatskom je jeziku u svim frazemima s najvećom frekvencijom zastupljena pridjevska komponenta u A-dijelu u muškom rodu: *marljiv kao pčela* (2 pojavnice), *marljiv kao pčelica* (2 pojavnice), *marljiv kao mrav* (5 pojavnica). Jednako je i u češkom jeziku u frazemima bez deminutivne komponente: *pilný jako včela* (17 pojavnica) i *pilný jako mravenec* (7 pojavnica) kod kojih se također ne bilježi niti jedna pojavnica s pridjevom u ženskom rodu.

Za razliku od toga češki frazem s deminutivnom komponentom *pilný jako včelička*⁹ (89 pojavnica) najčešće je zastupljen s pridjevskom komponentom u ženskom rodu u A-dijelu.

Růžo, jako vždycy pilná jako včelička.

Uporaba frazema za opisivanje ženskih osoba očito je motivirana deminutivnim oblikom imenice koja je u ženskom rodu, a ne samim deminutivom. U prilog tomu govori i frazem *pilný jako mravenček*, varijanta frazema *pilný jako mravenec*, koji je u oba slučaja zabilježen u korpusu samo u muškom rodu.

4.3. Zastupljenost zoonimske komponente u množini očekivana je i bilježi se u sva tri jezika. U hrvatskom primjeru je zoonim s analiziranom deminutivnom komponentom:

Ekolozi COOR-a marljivi kao pčelice.

U češkom jeziku korpus bilježi primjere s deminutivnom komponentom *včelička* i bez nje, primjerice:

Zpěvák Kuko dodává: „Jsme pilní jako včely a držíme se hesla – [...] po každém hovno, enem po včelách med“.

Když každý přiloží ruku k dílu a budem pilní jako včeličky, bude z nás za chvíli daňová velmoc, všichni budou danit všechny a všem nám bude hej!

8 i.p.m. – relativna frekvencija, tj. frekvencija u normaliziranim veličinama.

9 Identično je i kod frazema *pilný jako včelka* (79 pojavnica).

U makedonskom jeziku, Google za to pokazuje i najveću učestalost frazema (iznad 100 pojava) zastupljen bez deminutivne komponente, primjerice:

*По богатството, по изгледот и гардеробата, по скандалите, браковите и разводите, зависи дали сте биле **вредни како пчели** или сте летале од цвет на цвет. Google¹⁰*

4.4. Građa iz računalnih korpusa koji su bazirani na tekstovima s interneta zanimljiva je prije svega zbog toga što nam pokazuje kako se prema poredbenim frazemima odnosi jezik. U sva tri analizirana jezika frazem se uključuje u kontekst, npr. u hrvatskom:

*Ako si jak kao konj, **marljiv kao pčela**, vjeran kao pas, pođi k veterinaru po potvrdu da si i magarac.*

***Marljiva kao pčelica**, Željka je nedavno magistrirala jogijske znanosti, a trenutno živi i radi u Indiji.*

*Runjević je znao za to, no zaklopio jedno oko, jer „braca Stevo“ bio je uistinu **marljiv kao mrav** i imao bistru graničarsku glavu i krasan kumpanijski rukopis.*

Identično je u češkom jeziku:

*Místo kalhotek s bobrem potřebujeme ministra, který by byl moudrý jako sova, pracovitý jako mravenec a **pilný jako včela**.*

*Růžo, jako vždycky **pilná jako včelička**.*

*Aiakos prosil Dia o pomoc, požádal ho o znovuosídlení své země lidem, který by **byl pilný jako mravenci**.*

I u makedonskom jeziku:

*Невработен, а **вреден како пчела**. Google¹¹*

*Не за чабе е кажано биди **вреден како пчеличка**. Google¹²*

*Фантастичен талент, **вреден како мравка**, тактичен, добар-предобар, остави илјадници млади научени да свират некој инструмент, ги прошепта по светот, ... Google¹³*

5. PROMJENLJIVOST FRAZEMA

Budući da je opseg aktualizacije jako širok, za potrebe članka polazi se od češkog poimanja tog pojma. Primjerice, frazeološka kontaminacija je jedan od podtipova kompleksne aktualizacije (kombinacije morfološke, sintaktične, leksičke i kontekstne aktualizacije) (*usp.* Mlacek 1984: 114–124). Frazeološka kontaminacija nastaje stapanjem formalnog ili značenjskog dijela frazema s drugim frazemom ili slobodnim kontekstom (Mlacek, Đurčo 1995).

10 <https://zenskimagazin.mk/med-i-mleko?desktop=true> (Datum pristupa: 15. 12. 2021.)

11 <https://vecer.mk/> (Datum pristupa: 15. 12. 2021.)

12 <https://www.facebook.com/groups/361749887650771/> (Datum pristupa: 15. 12. 2021.)

13 <https://www.facebook.com/pivaraskopje/posts/2200483730089174> (Datum pristupa: 15. 12. 2021.)

Uz uobičajeno uključivanje frazema u kontekst zastupljenoga u svim trima jezicima, računalni korpusi pokazuju i njihovu nekonvencionalnu upotrebu, tj. aktualizacije koje nastaju putem funkcionalnih i nefunkcionalnih frazeoloških kontaminacija.¹⁴ One su posebno izražene u primjerima iz hrvatskog jezika.

5.1. Nefunkcionalna kontaminacija nastaje kada se dio frazema zamijeni riječju iz jezika koja nosi isto značenje kao komponenta zastupljena u frazemu, što je zabilježeno u sljedećim primjerima u istraživanim jezicima.

5.1.1. Korpus HrWaC 2.2. bilježi govornu varijantu poredbenoga veznika *ko* umjesto *kao*, što pokazuju sljedeći primjeri:

*Može li se dogoditi što je jako često u RH da slobodno **marljiv ko pčela** radiš kao mrav pa završiš kod veterinara sa potvrdom – da si magariac....??*

*Ma kako se to meni netko usuđuje reći da sam se ulijenio, a ja **marljiv ko' pčelica** muška.*

***Marljiv ko mrav** za cilo vrime.*

Tako se događa i u češkom u kojem se pojavljuje poredbeni veznik *jak* umjesto *jako*, kako bilježi češki korpus Czech Web 2017, npr.:

*Hodně štěstí bu' d' **pilná jak včely**, tohleto ti přeje tvoje milovaná Ely.*

*Milá Reni – jsme holky **pilné jak včeličky**, vid'?*

*Truda a její poslanci, **pilní jak mravenci**, mi závidějí ve skrytu, závistivě narušují můj klid.*

Pretraživanjem s pomoću mrežnog pretraživača Google za makedonske frazeme pokazuje da se pojavljuje jedan primjer, u kojem poredbeni govorni veznik *ko* zamjenjuje *kako*:

Овој е **врѣден ко пчела!** Google¹⁵

5.1.2. U hrvatskom se korpusu bilježi još jedan tip zamjene poredbenoga veznika *kao* s prijedlogom *poput*, što upućuje na tendenciju promjene (varijantne dopune) oblika. To pokazuju ovi primjeri:

*Svi oko nas su bili žurni i **marljivi poput pčela**, a mi smo se usporeno gegali prema Tromostovlju, malo se zabavali sa Prešernom, gledali ljubljance za koje Rok kaže da izgledaju naduvano, [...]*

*Sigurno ste bezbroj puta u životu iskoristili frazu: **marljiva poput pčelice**, a da pritom niste ni bili svjesni toga koliko ustvari istine leži u toj izreci.*

*Elvis je čudno biće, kao ispao iz nekakve priče, optimist, pozitivac i **marljiv poput mrava**, rime on slaže ko iz rukava.*

14 Frazeološka kontaminacija djeli se na: 1) nefunkcionalnu – ne obogaćuje frazeološko značenje. Nastaje kada se dio frazema zamijeni riječju koja nosi isto značenje kao komponenta zastupljena u frazemu. O pogrešnoj kontaminaciji govorimo kada je riječ o slučajnoj pogrešci govornika. (Čechová 1986: 183) 2) funkcionalne – obogaćuje frazeološko značenje. Kontaminacija može biti: a) unutarnja – spajanje dvaju frazema b) vanjska – širenje C-dijela frazema sa riječi iz konteksta (Mlacek, Đurčo 1995).

15 http://www.wydawnictwo.us.edu.pl/sites/wydawnictwo.us.edu.pl/files/pil_2019_1.pdf (Datum pristupa: 15. 12. 2021.)

5.1.3. Makedonski računalni korpus OPUS2 Macedonian bilježi frazem sa zamjenom pridjevske komponente priložnom u frazemu *вреден како пчеличка*, npr:

Некој работел вредно како пчеличка.

Uporaba frazema s priložnom komponentom *marljivo*, a ne pridjevskom u A-dijelu frazema bilježi se i u hrvatskom korpusu:

[...] a Kinezi i Indijci će i dalje jest jednu, a ne tri šake riže dnevno [...] marljivo radit ko mravi [...] i ni slučajno pomislit da kupe frižider, a kamoli moped ili auto. [...] koji cijeli život radi da bi sagradio kuću i dućan pa mu ga srbi sruše 1992 pa opet čovjek uporan pa sve ispočetka marljivo kao mrav i onda mu ti isti Srbi sruše dućan 2008 [...]

Analizirani frazemi bilježe i u češkome jeziku zamjenu pridjevske komponente za priložnu, npr.

Takže se vážně pilně jako včelička každý den po škole učím.

5.2. Međutim računalni korpusi bilježe i funkcionalne frazeološke kontaminacije koje obogaćuju frazeološko značenje.

5.2.1. Najčešći razlog za kontaminaciju jest zajednička komponenta i formalna identičnost te karakteristike danoga izraza. Takav je slučaj u hrvatskom i u češkom jeziku, u kojima se unutarnjom frazeološkom kontaminacijom i spajanjem dvaju frazema u jedan *marljiv kao mrav* i *marljiv kao pčela* – u hrvatskom jeziku, odnosno *pilný jak včelička*, *pilný jako mravenec* – u češkom, pojačava ekspresivnost. U oba jezika zajednička je komponenta pridjev *marljiv* (češki *pilný* – *marljiv*). Primjerice, kao u sljedećem slučaju:

Marljiv kao mrav i pčela on je sakupljao po narodnom polju cvjetiče, koja je nezgoda vremena porazbacala i potisunala u zaborav, cvjetiče, iz kojih su stari Hrvati saplitali vijenac svoje slave.

U češkom se jeziku koristi frazem s deminutivnom komponentom, što upućuje na njegovu produktivnost.

Dáda něco pořád dělá, je pilný jak včelička s mravencem dohromady.

5.2.2. Analiza bilježi aktualizaciju s vanjskom frazeološkom kontaminacijom, tj. širenje C-dijela frazema *marljiv kao mrav* dodavanjem pridjeva *pravi* ili frazem *marljivo kao pčela* dodavanjem prijedloga i imenice *u košnici*:

U subotu, 20. 4. 2013. učenici volonterske grupe Mravi bili su marljivi kao pravi mravi te su u sklopu akcije Zelena čistka – jedan dan za čisti okoliš, odlučili sve smeće oko naše škole smjestiti gdje mu je i mjesto. [...] kako sestre i najmlađe, djeca, kao i najstarije vrše molitvu i svoja poslušanja bilo u radionici ili u polju, veselo i marljivo kao pčele u košnici, uzvikivao bi [...]

U oba slučaja frazem je razumljiv i ne narušava se zajednički sem, ali se pojačava njegova ekspresivnost.

5.2.2.1. Izdvajamo sljedeći podtip vanjske frazeološke kontaminacije jer upućuje na konotativno značenje koje frazemu donosi uporaba deminutiva. Nepostojanje deminutiva u hrvatskom frazemu *marljiv kao mrav* nadopunjuje se sintaktičkim putem, atributom *mali* + osnovna riječ, dakle, opisno ili čak kao u frazemu *marljiv kao pčelica* posezanjem za svojevrsnim pleonazmom:

*Tog strašnog osjećaja da si se uzalud trudio. **Marljivo kao mali mrav**, a to uistinu jesam, skupljao svoju zimnicu: prijatelje, susrete, kakvo takvo znanje, putovao svijetom.*

*[...] neprimjetno na samoj smotri, a još se, kako to i biva, radilo i danima nakon smotre. i sve to, naravno, volonterski, **marljivo kao male pčelice**.*

Govornik pri nekonvencionalnoj uporabi aktualizacijom postiže željenu komunikacijsku svrhu. Preoblikom frazema pojačava njegovu ekspresivnost i dodaje svom iskazu individualnu notu. Primjeri potvrđuju da deminutiv ima svoju ulogu u tome.

6. ZAKLJUČAK

Pojava deminutiva u frazemima znakovita je jer je nociónalna funkcija frazema različita od uobičajenoga jezika. Deminutiv zbog prirode poredbenih frazema zadržava leksičko značenje, a s obzirom na to da C-dio najviše utječe na formiranje frazeološkoga značenja, konotativni aspekt deminutiva je veoma aktivan i utječe na cjelokupno frazeološko značenje. Tako je i u frazemima u svim trima jezicima s komponentom *pčelica*, u kojima denotativno značenje u samom deminutivu i u frazeološkom značenju ne isključuje konotativno.

Analiza korpusa pokazala je nekoliko činjenica. Relativna frekvencija od < 0.01 kod većine frazema upućuje na to da su analizirani frazemi u svim trima jezicima manje učestala jezična pojava na mrežnim izvorima. Tu činjenicu u kombinaciji s veličinom makedonskoga korpusa držimo razlogom što, nažalost, makedonski korpus nije dao drukčije rezultate. Deminutivni oblici imenica *mrav* i *pčela* zastupljeni u frazemima u promatranim jezicima pokazuju da je tvorbeni kategorija deminucije najplodnija u češkome jeziku, s toga ne iznenađuje veća frekvencija čeških frazema s deminutivnom komponentom (i.p.m. 0.02).

Hrvatski jezik ne pokazuje razlike u uporabi komponenti *pčela* – *pčelica* i najviše pojava ima frazem s komponentom *mrav*. Najčešće su frazemi u hrvatskom i češkom jeziku zastupljeni pridjevskom komponentom u A-dijelu, u muškom rodu. Jedina iznimka je češki frazem s deminutivnom komponentom koji ima učestaliju uporabu ženskoga roda. U svim se trima jezicima pri uključivanju u kontekst pojavljuje govorni oblik poredbenoga veznika (u hrvatskom i češkom učestalije) i zastupljenost množinskih oblika (u hrvatskom i češkom rjeđe, a u makedonskom jeziku češće).

Osim uobičajenoga uključivanja frazema u kontekst zastupljenoga u svim trima jezicima, računalni korpusi pokazuju njihove aktualizacije i preko funkcionalnih i nefunkcionalnih frazeoloških kontaminacija koje su posebno izražene u hrvatskim frazemima. Nefunkcionalne kontaminacije frazema zabilježene su u svim trima jezicima pri zamjeni konvencionalnih frazeoloških komponenti. To su:

Zamjena poredbenoga veznika *kao*, *jako* i *kako* njegovom govornom varijantom: *ko*, *jak*, *ko*.

Hrvatski korpus bilježi i zamjenu poredbenoga veznika *kao* prijedlogom *poput*.

Zamjena pridjevske komponente priložnom (v. 5.1.3.).

U hrvatskom i češkom jeziku konotativno značenje pojačava se funkcionalnom frazeološkom kontaminacijom na unutarnjoj razini, a samo u hrvatskim frazemima – i na vanjskoj razini. Unutarnja funkcionalna frazeološka kontaminacija u hrvatskom i češkom jeziku nastaje spajanjem dvaju frazema (v. 5.2.1), a vanjska je zastupljena širenjem C-dijela frazema (v. 5.2.2.). Znakovit je tu opisni način dobivanja konotativne naravi deminutiva (v. 5.2.2.1.).

Zaključno, frazemi s deminutivnom komponentom pozitivno su markirani u svim trima jezicima. Podatci iz suvremenih računalnih korpusa o promjenama frazema i zastupljenosti deminutivne komponente potvrđuju su posebnoga mjesta deminutiva u poredbenim frazemima. Proširivanje sastava frazema u hrvatskom jeziku i tendencija posezanja za opisnim načinom da bi se dobilo značenje deminutiva ili pak u češkom jeziku spajanje dvaju frazema u jedan s deminutivnom komponentom ima cilj pojačati konotativno značenje frazema. Tomu ide u prilog činjenica da je jedini frazem zastupljen u makedonskom korpusu s deminutivnom komponentom *врџен како пчеличка*.

Svakako, izbor deminutivne ili nedeminutivne komponente ovisi o govorniku, ali osnovno značenje frazema (upravo zbog njihovih karakteristika, tj. odsutnosti desemantizacije) ostat će nepromijenjeno u značenju 'jako marljiv'. Na izbor utječe učestalost uporabe varijante, stajalište govornika prema objektu izjave, konkretnoj situaciji i trenutačnom raspoloženju.

Deminucijska semantika oslikava se na značenju strukturno poredbenih deminutiva *pčelica* u analiziranim frazemima. Time se u frazeološko značenje osim denotativnoga značenja 'malenost' unose i konotativna značenja koja frazem nosi (aprecijativna emocionalnost, intenzitet i ekspresivnost) te utječe na pragmatičnost iskaza.

LITERATURA

- Barić, Eugenija; Lončarić, Mijo; Malić, Dragica; Pavešić, Slavko; Peti, Mirko; Zečević, Vesna; Znika, Marija, *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
- Biały, Paulina, "On the priority of connotative over denotative meanings in Polish diminutives", *Studies in Polish Linguistics* 1: 1-13, <https://vdoc.pub/documents/translating-values-evaluative-concepts-in-translation-5uth4q2kohv0> (Datum pristupa: 15. 12. 2021.)
- Čechová, Marie, „Dynamika frazeologie“, *Naše řeč*, volume 69, 1986 – 4, str. 178–186.
- Čermak, František, *Idiomatika a frazeologie češtiny*, UK, Praha, 1982.
- Donutil, Miloš, *Tvoření slov v češtině 1. teorie odvozování slov*, Nakladatelství ČAV, Praha, 1962.
- Dressler, Wolfgang U., Barbaresi, Lavina Merlini, *Morphopragmatics. Trends in Linguistics, Studies and Monographs* 76, Berlin-New York, Mouton de Gruyter, 1994.
- Fink- Arsovski, Željka, *Poredbena frazeologija: Pogled izvana i iznutra*, FF press, Zagreb, 2002.
- Конески, Блаже, *Граматика на македонскиот литературен јазик*, Култура, Скопје, 1982.
- Kreja, Bogusław, *Słowotwórstwo rzeczowników ekspresywnych w języku polskim: Formacje na -ik, -k-, -isko i -ina*, Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Gdańsk, 1969.
- Mlacek, Jozef, *Slovenská frazeológia*, Bratislava, 1984.
- Mlacek, Jozef, Ďurčo, Peter, *Frazeologická terminológia*, Bratislava, STIMUL, 1995., https://web.archive.org/web/20100204052153/http://www.juls.savba.sk/frazeologicka_terminologia/ (Datum pristupa: 15. 12. 2021.)

- Nekula, Marek; Šlosar, Dušan; Rusinová, Zdenka; Grepl, Miroslav; Krčmová, Marie; Karlík, Petr; Jelínek, Milan; Hladká, Zdeňka: *Příruční mluvnice češtiny*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2012.
- Rusinová, Zdenka, „Diminutiva ve frazeologických přirovnáních“, *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, A 46, 1998., str. 101–105.
- Schneider, Klaus P, *Diminutives in English*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 2003.
- Taylor, John R., *Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory*, Oxford, Clarendon Press, 1995.
- Wierzbicka, Anna, “Diminutives and depreciatives: Semantic representation for derivational categories”, *Quaderni di Semantica*, 5 (1), 1984., str. 123–130.

KORPUSI

Croatian Web HrWaC 2.2 <https://www.sketchengine.eu/> (Datum pristupa: 15. 12. 2021.)

Czech Web 2017 <https://www.sketchengine.eu/> (Datum pristupa: 15. 12. 2021.)

OPUS2 Macedonian <https://www.sketchengine.eu/> (Datum pristupa: 15. 12. 2021.)

WHICH IS BETTER: TO WORK AS AN ANT OR A LITTLE BEE? ABOUT THE ROLE OF THE DIMINUTIVES IN SIMILES

The paper presents the results of analysis conducted on similes from the semantic field *work*, i.e. one of its aspects – diligence in Croatian idioms with zoonimic component *mrav*, *pčela* and *pčelica*. Certain aspects are put into relation with the equivalent idioms of Czech and Macedonian language. The function of the diminutive in the selected similes is examined and noted.

Data from the linguistic corpora are used to determine the frequency and how each language behaves towards the idiom under study. The paper examines how idioms are integrated into the context, analyses which form is the most frequent and whether it is actualized, and points out the role of the diminutives in this process.

Key words: Corpora; Croatian; Czech; diligence; diminutives; Macedonian; similes

АНГЕЛ В ЧЕШСКОЙ И РУССКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ (НА ФОНЕ ХОРВАТСКОЙ)¹

STRUČNI RAD

UDK 811.162.3'373.7:811.163.42

811.161.1'373.7:811.163.42

[HTTPS://WWW.DOI.ORG/10.17234/9789533790121.19](https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.19)

Статья посвящена анализу русских и чешских фразеологических единиц с компонентом *ангел* на фоне хорватской фразеологии, описанной проф. Ж. Финк-Арсовски. В данном корпусе фразеологизмов выделяется ряд тождественных единиц с позитивной коннотацией, отражающих такие черты ангелов как красота, доброта, невинность, кротость, прекрасное пение, защита людей и др. Многие из этих характеристик отражены и в Библии. Но есть и негативные коннотации, выраженные оборотами *черный ангел*, *ангел смерти* и др. В каждом из языков присутствуют также фразеологические единицы, отличающиеся своей образностью. В русском языке это оборот *тихий ангел пролетел*, в чешском языке таких выражений больше: *dělat andělíčky*; *je mezi andělíčky*; *už slyší andělíčky zpívat*; *polykat andělíčky*; *udělat andělíčka*, *vůl jak anděl*.

Ключевые слова: фразеология; русский язык; чешский язык; хорватский язык; ангел; сопоставительный анализ

На данную тему нас вдохновила инспиративная статья юбиляра проф. Жельки Финк-Арсовски *Hrvatski frazemi sa sastavnicom anđeo* в сборнике *Slavofraz 2019. Percepcia nadprirodzena vo frazeológii* (Fink-Arsovski 2019). Мы решили сопоставить описанный хорватский материал с чешскими и русскими фразеологизмами с компонентом *ангел* (*ангелочек*), *anděl* (*andělíček*).

По Священному Писанию, ангелы (от греч. *ángelos*, букв. посол, посланник) – наделенные разумом существа, призванные служить Богу, которые были созданы еще до сотворения земной тверди. Ангелы стали символом духовного и физического совершенства, всех добродетелей. Прилагательное *ангельский* указывает на превосходную степень проявления каких-либо положительных качеств, прежде всего доброты, кротости, невинности, терпения, красоты и т. п.

Совпадающими чертами ангела в русской, чешской и хорватской фразеологии являются:

1 Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky finanční podpoře Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci v letech 2018-2021 z Fondu pro podporu vědecké činnosti, grant FPVC2018/14.

– красота – и в русской, и в чешской фразеологии ангел прекрасен, как и в хорватской фразеологии (*lijep kao anđeo*), ср.: *красивый (прекрасный) как ангел, být krásný (pěkný) jako anděl*, ср.:

Потому, когда вечные бабки на вечных скамейках говорили, что Паша красив, как ангел, – я страшно гордилась. И – да – он был красив, как ангел. (НКРЯ)

Připadalo mi, že s půvabnou herečkou v náručí, krásnou jako anděl, jako požehnání, by konečně byl někým, někým, kdo byl vybrán ze tří a půl miliardy ostatních mužů, že by byl ten jediný chlap na světě... (ČNK)

– доброта и кротость, как и в хорватской фразеологии (*dobar kao anđeo*): *ангел во плоти, притворяться / притвориться ангелом, строить из себя ангела, být hotový (učiněný) anděl*, ср.:

Но Катюха Лавринец теперь далеко, в Испании со своим Мишкой, мини-олигархом, а Ника, слава богу, здесь. Не баба – ангел во плоти. Впрочем, что тут удивительного... Вмиг срabатывает привычка анализировать всю информацию перед тем, как писать очередную статью, и, хотя сейчас практической цели никакой нет, сознание Анжели идет по проторенному пути, итожа Никину жизнь. (НКРЯ)

Teprve když jsme při placení přišli na řadu, uvědomili jsme si, že k takovému nákupu je zapotřebí mít potravinové lístky, a my jsme žádné neměli. Paní prodavačka, učiněný anděl, okamžitě pochopila situaci. Neřekla ani slovo, ani ostatní zákazníci nic neřekli, a my jsme mohli bez problému vyjít ven. (ČNK)

В русском языке найдем также выражение *ангел земной* – о праведном человеке, отличающимся духовностью, чистотой и кротостью (БМС 2005: 24). Это старославянское выражение встречается в цикле произведений, связанных с Феодосием Печерским (1406). Возможно, оно передает соответствующее греческое выражение «Земный ангель небесный человекъ Сава» (там же). В современном употреблении синонимично фразеологизму *ангел во плоти*, где *во плоти* – устаревшее выражение, означающее «олицетворенный, воплощенный». Национальный корпус русского языка приводит примеры только из поэтической речи, ср.:

Ты ль это, мой призрак, мой ангел земной? (НКРЯ).

Я падал во прах, о мой ангел земной, / Пред женственно-нежной души чистотой, / Я падал во прах пред тобой, пред тобой, / Пред искренней, чистой, глубокой, простой! (НКРЯ)

– прекрасное пение, как и в хорватском языке (*pjevati kao anđeo*): *петь как ангел, zpívat jako anděl*, ср.:

После того, как «раздались в тишине слова дирижера»: «она поет, как ангел», авторитетно высказывается высокопоставленный болван: «Только песенка ее немного странная, – заметил какой-то сановник, звякнув орденом». (НКРЯ)

Máš super smysl pro rytmus a skvěle soutěživého ducha! A Anne Beo, ty tu písničku umíš i rozprávku a zpíváš jako anděl. Budete skvělí! (ČNK)

– тихий и безмятежный сон, как и в хорватском (*spavati kao anđeo*) – *спать как ангел (ангелочек), spát jako anděl (andílek)*, ср.:

Она как ангел спала безмятежным и беззаботным сном ребёнка, мирно посапывая и обхватив обеими руками подушку. (НКРЯ)

Když spi jako andílek. Víte, kdy je vaše miminko nejkrásnější? Přece když spi! (ČNK)

– охрана и защита людей, что известно и в хорватской фразеологии (*anđeo čuvar*) – *ангел-хранитель* – *anděl strážný*. Первоначально это выражение называло ангела, назначенного Богом каждому человеку для его охраны от несчастий и грехов. В Библии мы непосредственно с выражением *ангел-хранитель* не встретимся, однако там говорится об ангелах, охраняющих людей и помогающих им. В книге Иова, напр., это ангел-наставник, который показывает человеку прямой путь его (Иов 33, 23). Ср. также в чешской Библии: „(Však) bude-li mítí anděla vykladače jednoho z tisíce, kterýž by (za) člověka oznámil pokání jeho: Tedy smiluje se nad ním, a dí: Vyprošť jej, ať nesstoupí do porušení, oblíbilť jsem mzdu vyplacení“ (Jb 33, 23-24). В светском употреблении *ангел-хранитель* – человек, опекающий, кого-л., оберегающий от несчастья, болезней, нищеты, заботящийся о ком-л., содействующий чему-л., ср.:

Кто ты, мой ангел ли хранитель, / или коварный искуситель: / Мои сомненья разреши. (НКРЯ)

Кажется, он спросонья мурлыкал про себя что-то из своих любимых опер, а к пуговице его пиджака был привязан на длинной нитке красный воздушный шарик, сопровождавший его как ангел-хранитель и ярко блестящий на утреннем московском солнышке. (НКРЯ)

„Musel tam být anděl strážný, ne?“ „Jo, prý jich bylo celé hejno... To říkal ten doktor v nemocnici, kam nás dovezli...“ (ČNK)

Byl neklidný, měl teplotu, byl nešťastný a občas vykřikoval: „Ta... ta...“ Toto slovo u malých dětí znamená volání onoho anděla strážného, který je ochraňuje: jejich otce. (ČNK)

Косвенно, по прилагательному *ангельский*, можно судить и о том, что ангелы отличаются также терпением, ср. *ангельское терпение* у кого, *má andělskou trpělivost*.

Адский труд, ангельское терпение, беспрестанную нервотрепку, усталость до чертиков, невидимые миру морщины, болезни и травмы, тысячу всяких запретов и миллион докучнейших забот. (НКРЯ)

Podle mě soustředí Karel veškerou svou lásku na syna. Jak umí s andělskou trpělivostí Victora krmit, dělat lžičkou letadýlko, jak dokáže během toho rychlého pohybu chlapce ještě pobavit. (ČNK)

Как отмечает Ж. Финк-Арсовски (Fink-Arsovski 2019: 135), ангелами первоначально были и так наз. *падшие ангелы, padlý anděl* (хорв. *pali anđeo*) – ангелы, сотворенные непорочными, со свободной волей, которые подчинились Сатане и восстали против Бога. Ср. описание низвержения этих ангелов с неба:

И произошла на небе война: Михаил и Ангелы его воевали против дракона, и дракон и ангелы его воевали *против них*, но не устояли, и не нашлось уже для них места на небе. И низвержен был великий дракон, древний змий, называемый диаволом и сатаной, обольщающий всю вселенную, низвержен на землю, и ангелы его низвержены с ним (Откровение Иоанна Богослова 12, 7–9).

Ср. в современном употреблении:

Нигде он не мог спрятаться от неё. Его сторонились: падший ангел. Но унижение не устраивало его врагов. Унижение – это субъективное переживание, как говорил Д. (НКРЯ)

Падший ангел... Сначала ты на подвиг пошел, написал Солжу, а потом донес на бар... закрыл нам опохмел... (НКРЯ)

Падший ангел стал одним из излюбленных образов мировой литературы, часто так называют согрешивших женщин или проституток, ср.:

Мой падший ангел... Я говорю «падший», потому что ты уже почти рухнула на дно греха вместе со мной... Но светлый луч любви в твоём сердце спасет нас обоих, я это знаю... Довольно же слов... (НКРЯ)

*Je možné, že i já jsem ještě v tom minulém světě jako puškou vyzbrojený **padlý anděl** chtěl ve skutečnosti lidi jíst, abych je tak trestal. Možná že když jsem viděl ty ohně a vydal se k nim rozhodnut nalézt tam lidi, bylo právě toto mou tajnou touhou. (ČNK)*

*Podle téhle logiky by bylo možné, že **padlý anděl** věří, že dělá správnou věc, takže nepřekročí hranici hříchu. Kde není hříchu, nenásleduje pád. Nebo snad ano? (ČNK)*

Во фразеологии всех трех сопоставляемых языков есть и оборот хорв. *crni anđeo*, рус. *черный ангел*, чеш. *černý anděl* – злой дух, предзнаменование несчастья, иногда – мрачная загадочная фигура, ср.:

*Хотя поэт и сам не знал ответов на свои вопросы: «Господь нахулиганил? / Все имиджи сворованы. / Но кто вы – «**черный ангел**»? / Иль белая ворона?» Интервьюеры спрашивали в лоб: а правда, что поэту так симпатичен денежный мешок Березовский? (НКРЯ)*

*Лукаво не названным остаётся Георг Тракль, чей «**чёрный ангел**» (ein Frühverstorbener) незримо парит над этими стихами, осеняя их крыльями «истленья». (НКРЯ)*

Черным ангелом иногда называют ангела смерти, что неверно, ибо ангел смерти – это посланник, которого, по преданию, посылает Бог, чтобы призвать к себе человека, дать ему покой и избавление от страданий. В православии ангелом смерти называют архангела Гавриила, который явился богоматери незадолго до ее Успения. Ср.:

И ангел смерти, конечно, перестанет убивать; и величайшая власть в мире достанется ребёнку. (НКРЯ)

Ангел смерти торопился, ибо далеко отсюда умирал пенсионер, бывший бухгалтер райпотребсоюза, уроженец города Брюсселя Лукьян Юрьевич Сорокопут. (НКРЯ)

*Už jsem viděl gladiátory, jinak tvrdé chlapy, jak byli najednou vystrašení a v šoku. Když se jich zeptáš, co se s nimi děje, odpoví, že mají pocit, jako by se o ně otřel **anděl smrti** svými křídly.» “A?” zeptal se Murrane a vymánil se ze Spiceriova sevření. “Přesně tak se teď cítím, Murrane.” Kapitola 10” Dux Femina Facti (ČNK)*

*Nemohla zvednout ruce, pohnout nohama. V hlavě ji hučelo a před očima vyvstávaly divoké obrazce. Skutečnost se vytrácela a Lucie se propadala do temného světa, odkud po ní vztahovala chapadla podivná zvířata, **černí andělé** mávali křídly a snažili se ji vtáhnout do hlubin (ČNK)*

Далее покажем фразеологизмы с компонентом *ангел*, которые встречаются только в одном из анализируемых языков.

В хорватской фразеологии, как показала проф. Ж. Финк-Арсовски, это, например, выражение <i>i> *anđeli bi jeli što* – о еде очень высокого качества, о невероятно вкусной еде.

Только в русской фразеологии видим оборот *тихий ангел пролетел* – шутливо о внезапно наступившей тишине, глубоком молчании среди общего разговора. Фразеологизм отражает тихий нрав и кротость ангелов, впервые он был зафиксирован в стихотворении Жуковского, ср.: *Все молчали: как будто Ангел тихий пролетел*. В. Д. Жуковский. Две были (БМС 2005: 24).

Тихий ангел пролетел по комнате, давая подругам шанс заметить, что их Алена умудрилась прожить с мужчиной годы, не имея понятия о том, чем тот занимается. (НКРЯ)

В современной речи иногда заменяется новым шутливым выражением *милиционер родился* (БМС 2005: 24), ср.:

Они выпили. Наступила пауза. В таких случаях говорят: «Милиционер родился». – *Давай, Женечка, спроворь чайку; – благодушно сказал хозяин и, сыто отпрыгнув, откинулся на спинку мягкого стула.* (НКРЯ)

Точного чешского эквивалента этому выражению нет, относительным эквивалентом можно считать оборот *bylo by slyšet špendlík spadnout* – букв. было бы слышно, как булавка упала.

В чешском языке можно найти довольно много фразеологизмов, неизвестных русскому или хорватскому языку, напр. выражение *žlutý anděl* – служба помощи водителям на дорогах, которая располагает машинами желтого цвета. Ср.:

V ruce stále držela mobil. Zavěsila a pak vytočila žluté anděly. Dispečerovi udala adresu a řekla, že se s mechanikem setká v Bijou. Ten podnik byl asi jen půl kilometru daleko a bylo tam spousta lidí a hodně světla. (ČNK)

В других единицах чаще встречается уменьшительно-ласкательный компонент *andělíček* (ангелочек). Эти фразеологизмы отражают, как правило, признак пребывания ангелов на небесах и, соответственно, уход из земной жизни: *dělat andělíčky* (букв. делать ангелочков) – делать незаконные аборт; *je mezi andělíčky* (букв. он среди ангелочков) – он умер (во младенчестве); *už slyší andělíčky zpívat* (букв. он уже слышит пение ангелочков) – он при смерти; *polykat andělíčky* (букв. глотать ангелочков) – тонуть. В детской речи *udělat andělíčka* значит взять ребенка под мышками и кружить его в воздухе – как летит ангел.

Интересно, что группа фразеологизмов с компонентом *anděl (andělíček)* продолжает пополняться и в наше время. Так, приблизительно в середине XX века был зафиксирован новый оборот *vůl jak anděl* (букв. вол как ангел) – об очень глупом, тупом человеке (точное время появления этого выражения определить сложно – в лексикографических изданиях впервые фиксируется в словаре *Slovník české frazeologie a idiomatiky* (1983), но опрошенные нами носители языка утверждают, что оборот им был известен уже в 50-е годы XX в.). Установить хронологические рамки неологизма трудно еще и потому, что этот фразеологизм распространен только в западной Чехии, на территории среднечешского интердиалекта *obecná čeština*, в Моравии же он практически неизвестен.

Столкновение компонентов *vůl* и *anděl* на первый взгляд вызывает удивление. Но вспомним, что названия домашних животных часто употребляются во фразеологии и вне нее для обозначения отрицательных качеств человека, ср. *blbá jako kráva* (букв.

глупая как корова), *líná jako kráva* (букв. ленивая как корова), *dře jako kuň* (букв. вкальвает как лошадь), *chodí jako přeražená husa* (букв. ходит как подбитая гусыня) и др. Характерно, что в эти негативные ФЕ входят наименования именно домашних, а не диких животных. Это связано, вероятно, с тем, что прирученные животные становились безвольными и послушными, пассивно подчинялись воле человека, поэтому он чувствовал свое превосходство над ними. Близкий контакт с домашними животными позволял наделять их человеческими качествами.

В современной чешской фразеологии слово *vůl* – вол может характеризовать следующие качества: глупость – *hloupý jako vůl* (букв. глупый как вол); лень – *musí jej hnátí jako vola na most* (букв. его приходится гнать как вола на мост); неповоротливость – *točí se jako vůl na ledě* (букв. крутится как вол на льду) и т.д. В просторечии широко распространилось пейоративное *vůl* – глупец. Ср.:

*Osel je prý hloupý, kráva blbá a komu není shůry dáno, ten je učiněný vůl. Někdo ovšem zas může být prohnaný jako liška nebo chytrý jako opice.*²

Широкое распространение получила и звательная форма существительного *vůl*, используемая в обращении. В картотеке Чешской академии наук есть примеры, относящиеся еще к XIX в.: *Co řveš, vole? vždyť nejsem hluchý* (Štěpánek 1815).

В обращении слово *vůl* часто сочетается с местоимением – *ty vole* (букв. ты, вол) или междометием – *hele vole* (букв. эй, вол), встречается (хотя и реже) и форма множественного числа (*volové, voli*). Постепенно слово *vůl* в звательном падеже – *vole* – утратило связь с прямым значением и стало грубовато-фамильярным обращением, популярным среди молодых людей. Ср.:

„Hele, radši už jdi,» řekl Schwarzovi a zatarasil svojí medvědí figurou vchod. „Co bych chodil, když se mi nechce!“ rozčiloval se dědek. „Ty mi nebudeš poroučet, ty vole.“ (ČNK)

Tak jo, Finno, uděláme to! řekne. Hele vole, vyšijeme na tom Helenu Mackovou, vole! Nechápu, kam míří (ČNK)

Установить временные рамки такого семантического опустошения звательной формы слова *vůl* сложно. По-видимому, этот процесс начался еще в первой половине XX столетия, но своего апогея он достиг позднее, в 70–80е годы XX в. Модным обращением среди молодежи стало не только рифмованное *hele vole*, но и возникшее, вероятно, по его образцу дублетное выражение *vole vole*. А сочетание *ty vole!* стало междометием, выражающим удивление или радость (Stěpanova 2004: 58–60).

Все вышесказанное, как нам кажется, свидетельствует о широкой распространенности и частотности употребления существительного *vůl* в переносном значении. С другой стороны, ощущается, по-видимому, некоторая стертость образа, утеря экспрессивности, обусловленная частотностью. Для обновления экспрессивного заряда слова язык избирает способ наращивания: присоединяя к существительному *vůl* компаративный оборот, образует фразеологическую единицу.

В результате наращивания слова *vůl* в метафорическом значении ‘глупый человек’ в среднечешском диалекте обеснá čeština возникает новый фразеологизм *vůl jak*

2 <https://zena-in.cz/clanek/nejchytrejsi-zviratko> (Дата обращения: 25.11.2021)

anděl. Причины неожиданного введения в данную ФЕ слова *anděl* можно объяснить следующим образом. Существительное *anděl* является компонентом целого ряда чешских фразеологизмов, обозначающих положительные качества, свойства и т. д.: *dobrá jako anděl* (букв. хорошая как ангел), *pěkný jako anděl* (букв. красивый как ангел), *nevinný jako anděl* (букв. невинный как ангел), *zpívá jako anděl* (букв. поет как ангел) и т.п. Частотное употребление устойчивого сравнения *jako anděl* приводит к выветриванию библейского содержания и превращению этого компаративного оборота в своеобразный интенсификатор понятия, выраженного основанием сравнения. Интересно, что подобное «превращение» слова *ангел* произошло не только в чешском, но и в некоторых других славянских языках, например, в польском: *pije jako anioł* (букв. пьет как ангел) ‘хорошо, умело’, *gwóźdź idzie w drzewo jako anioł* (букв. гвоздь идет в дерево как ангел) ‘легко’ (Николаева 1996).

К уникальным относится чешская фразеологическая единица *mluvit andělsky d'ábelsky*, сейчас относящаяся к устаревшим, со значением ‘всячески уговаривать кого-л., говорить с кем-л. по-хорошему и по-плохому’, которая была заимствована из Библии, ср.: „*Bych jazyky lidskými mluvil i andělskými, a lásky kdybych neměl, učiněn jsem měd' zvučící aneb zvonec znějící*” (1 К 13,1).

Проведенное сопоставление показывает, что в трех рассмотренных языках существует довольно значительное количество тождественных фразеологизмов с компонентом *ангел*, но в каждом языке есть и национально специфичные обороты. Компонент *anděl* (*andělíček*) наиболее частотно представлен в чешском языке, в котором он не только отражает разные стороны понятия *ангел*, но и выступает семантически ослабленным интенсификатором значения.

ЛИТЕРАТУРА

- Fink-Arsovski, Željka, „Hrvatski frazemi sa sastavnicom *anđeo*“, u: *Slavofraz 2019. Percepcia nadprirodzena vo frazeológii*, Dobříková, Mária (ur.), Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava, 2019., 134–140.
- Čermák, František, Hronek, Jiří., *Slovník české frazeologie a idiomatiky: přirovnání*, Academia, Praha, 1983.
- Stěpanova, Ludmila, *Česká a ruská frazeologie: diachronní aspekty*, Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc, 2004.
- БМС 2005 = Бирих, А.К., Мокиенко, В.М., Степанова, Л.И., *Русская фразеология. Историко-этимологический словарь*, Астрель. АСТ. Люкс, Москва, 2005.
- Николаева, Е.К. Мифологические оппозиции типа „BÓG – DIABEL“ в польской фразеологии, u: *Frazeologia a religia*. Uniwersytet Opolski, Opole, 1996., 80–81.

ИСТОЧНИКИ

- НКРЯ = Национальный корпус русского языка www.ruscorpora.ru (Дата обращения: ноябрь 2021 г.)
- ČNK = Český národní korpus www.korpus.cz (Дата обращения: ноябрь 2021 г.)
- Kartotéka České akademie věd

ANGEL IN CZECH AND RUSSIAN PHRASEOLOGY (IN COMPARISON TO CROATIAN)

The article describes Russian and Czech idiomatic units with the components *ангел*, *anděl* in contrast with Croatian phraseology described by prof. Ž. Fink-Arsovski. We analyze a large group of identical units with positive connotation. They reflect such traits of angels as beauty, kindness, innocence, meekness, beautiful singing, protection of people etc. Many of these characteristics are reflected in the Bible. But we can find also negative connotations. They are expressed in the idioms such as *черный ангел*, *ангел смерти*. In each language there are phraseological units with specific imagery, such as, for example, Russian idiom *тихий ангел пролетел*, or Czech idioms *dělat andělíčky*; *je mezi andělíčky*; *už slyší andělíčky zpívat*; *polykat andělíčky*; *udělat andělíčka*, *vůl jak anděl*.

Key words: phraseology; Russian; Czech; Croatian; angel; comparative analysis

O VIŠERJEČNIM SVEZAMA U RJEČNIKU OMIŠALJSKOG GOVORA IVANA MAHULJE

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'373.613:811.163.42'282(497.5OMIŠALJ)(038)

[HTTPS://WWW.DOI.ORG/10.17234/9789533790121.20](https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.20)

U radu se prikazuju višerječne strukture s potpunom ili djelomičnom desemantizacijom zabilježene u *Rječniku omišaljskog govora* autora Ivana Mahulje. Te su sveze pretežito frazemi i u manjem broju kolokacije. Višerječne sveze se analiziraju strukturno i semantički. Pozornost se posvećuje unutarfrazemkim i međufrazemskim odnosima, te frazeološkom posuđivanju. Posuđeni se frazemi i kolokacije, odnosno njihove sastavnice, promatraju i s gledišta njihova aktivnog ili pasivnog statusa u suvremenom mjesnom govoru Omišlja.

Ključne riječi: višerječne sveze; frazem; kolokacija; strukturna analiza; semantička analiza; unutarfrazemski i međufrazemski odnosi; frazeološko posuđivanje

0. UKRATKO O RJEČNIKU OMIŠALJSKOGA GOVORA

Rječnik omišaljskoga govora Ivana Mahulje objavljen je 2006. godine. U predgovoru stoji da je autor petnaest godina prikupljao i bilježio riječi i frazeme kojima su se u govoru koristili stanovnici Omišlja na otoku Krku u posljednjih 120 godina. Rukopisna preslika od 500 strojem pisanih stranica čuva se u knjižnici Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Rječnik je tiskan 23 godine nakon autorove smrti, a uredništvo ga je nadopunilo sa stotinjak riječi koje nisu u rukopisnom tekstu. Tiskani rječnik sadrži 10900 natuknica i 200 frazema. Višerječne se strukture navode u rječničkom članku pod natuknicom koja je sastavnica te višerječne strukture. U višerječnoj strukturi sastavnica koja je natuknica u načelu se ne navodi, nego se bilježi tildom /~/, npr. **strâh**: *ćapăt dvâ šôlda /~a/* postati plašljiv, bojažljiv; *dăt dvâ šôlda /~a/* prestrašiti nekoga. Oba su primjera navedena i pod natuknicom **šôld** (tal. soldo): *ćapăt dvâ /~a/ strâha*; *dăt dvâ /~a/ strâha*. S obzirom na to da su značenja dana pod natuknicom *strâh*, u ponovljenom navođenju pod natuknicom *šôld* ne navodi se njihovo značenje, već se upućuje na natuknicu *strâh*. U ovome se prilogu odstupa od takva prikaza, tj. donosi se cjelovit izraz višerječne strukture. Osim toga, korigirani su naglasci.¹ Nekoliko

1 U predgovoru *Rječnika* stoji „<...> riječi su akcentuirane, ali računalo prepoznaje samo dva oblika, kratki i dugi naglasak, pa je tako i zabilježeno“. To znači da nisu zabilježene nenaglašene duljine. Vidi više o tome u kritičkom osvrtu na *Rječnik* Martine Bašić (2008: 463–19). U ovome se prilogu nastojalo u navođenju primjera izbjeći te nedostatke pa su unesene promjene do kojih je autorica ovog priloga došla provjerom kod izvornih govornika. Zahvaljujem informaticama, gospođama: Katici Ivanišević (rođ. Albaneže), rođ. 1935., Dinki Lesica (rođ. Fabijanić), rođ. 1938., Sofiji Safčak (rođ. Spicijarić), rođ. 1939.

je frazema zabilježeno bez navođenja njihova značenja. U njihovoj je analizi značenje navedeno u bilješkama onako kako je dobiveno provjerom kod izvornih govornika.

1. VIŠERJEČNE SVEZE

U višerječne se sveze ubrajaju frazemi i kolokacije. Naziv frazem označava jezičnu jedinicu koja se sastoji od najmanje dviju sastavnica, od kojih bar jedna mora biti punoznačna.

Značajke su frazema: cjelovitost, čvrsta struktura i ustaljenost. Kolokacijsku se svezu promatra kao „posebnu leksičku svezu na sintagmatskoj razini temeljenu na značenjskoj povezanosti leksičkih jedinica u kojoj se konkretiziraju njihova značenja“ (Blagus Bartolec 2012: 53). Prema klasifikaciji N.M. Šanskog kolokacijske sveze odgovaraju dijelu četvrte skupine frazema, tj. „frazeološkim izrazima nominativnog karaktera.“ (Fink 2018: 83).

Frazemi i kolokacije dijele zajedničke značajke, ali su među njima potvrđene i određene razlike. Zajedničke su im značajke stabilna višerječna struktura, semantička pretvorba i reproduktivnost.

Stabilnost kao zajedničko imanentno obilježje ima u frazemima i kolokacijama različitu genezu. Iako je frazemima stabilnost imanentno obilježje, oni mogu imati inačice (Menac 1978: 186). Inačice u frazemima su konvencionalne pa ne narušavaju stabilnost frazema. Kolokacije se redovito pojavljuju samo u jednom obliku. One vrlo često imaju funkciju stručnih naziva pa je stabilnost nužan uvjet njihova funkcioniranja. Varijantnost bi ugrozila njihovu terminološku funkciju (Turk 2000: 480).

Drugo je zajedničko obilježje semantička pretvorba. Kod frazema mogu biti desemantizirane sve ili bar jedna sastavnica. Kod kolokacija najčešće je desemantiziran kolokator, a baza zadržava osnovno značenje.

Treće je zajedničko obilježje frazema i kolokacija reproduktivnost. Kolokacije se ne stvaraju proizvoljno, već se pojavljuju u gotovu obliku.

Razlike se očituju i u semantičkim odnosima unutar frazema i kolokacija. Frazemi pokazuju višestruke semantičke odnose. Mogu biti monosemični, polisemični, sinonimski i homonimski (Turk, Bogović 1998: 203–211).

Frazemima je često svojstvena ekspresivnost i konotativno značenje (Fink-Arsovski 2002: 7), dok su kolokacije lišene ekspresivnosti. One se najčešće tvore kao nekonotativne primarne nominacije u ulozi naziva unutar pojedinih struka. U načelu su monosemične, nisu vezane za pojedinačni objekt, nego za pojam (Turk 2018: 230).

Frazemi i kolokacije se i funkcionalno diferenciraju. Za razliku od frazema kolokacije uglavnom ispunjavaju terminološku funkciju. S obzirom na činjenicu da mogu sadržavati veći ili manji frazeološki potencijal, mnoge su kolokacije sekundarno zadobile i ulogu frazema, npr. *dodirna točka*: kolokacija *mat.* – ‘diralište dviju krivulja ili dviju zakrivljenih ploha’; frazem – ‘sličnost, podudarnost, bliskost, ono što povezuje’; *odskočna daska*: kolokacija *sport.* – ‘daska koja služi za pojačanje odraza u skoku’; frazem – ‘sredstvo pomoću kojega se pokušava postići neki cilj, položaj koji služi kao sredstvo za napredovanje’. Neke su kolokacije postale sastavni dio frazema, npr. *zajednički nazivnik* – *mat.* kolokacija: ‘zajednički višekratnik zadanih razlomaka’; frazem: *svesti / svoditi na zajednički nazivnik* – ‘uskладити / usklađivati što, usuglasiti / usuglašivati što, ujednačiti / ujednačivati različite stvari’.

Zaključno, neke kolokacije mogu postati frazemi ili frazemske sastavnice, obrnuto nisu nađene potvrde da su frazemi sekundarno postali kolokacije.

2. FRAZEMI

U ovome će se prilogu analizirati frazemi na strukturnoj i semantičkoj razini ekscerptirani iz Mahuljina *Rječnika* i dodatno provjereni kod izvornih govornika.

2.1. Strukturna analiza frazema

2.1.1. Analiza prema opsegu

2.1.1.1. *Fonetska riječ* sadrži autosemantičku i jednu ili više sinsemantičkih riječi:

a bèn ‘nije važno’, *a ćô* ‘što se tu može’, *aj šajëta* ‘zaboga miloga, to nije moguće’, *atënto ve!* ‘pozor!, pazi!’, *bez krijânce* ‘bez pristojnosti, neuljudno’, *i bôg!* ‘i gotovo’, *na fôrcu od* ‘uz snažnu pomoć’, *na skôsi* ‘na mahove’, *prez kuràja* ‘obeshrabljen, povučen’, *spod rûki* ‘kriomice /obično dati, prodati/’, *ustât ba* ‘ostati bez riječi’, *zven rûki* ‘izvan dohvata’.

2.1.1.2. *Sveza riječi* odnosi se na dvije ili više autosemantičkih riječi uz koje može stajati i sinsemantička riječ. Sintaktička veza između sastavnica može biti nezavisna ili zavisna (Menac 1978: 221).

Nezavisna sveza riječi je samostalna sveza koja se obično sastoji od dva člana iste morfološke vrste riječi povezana sastavnim, rastavnim ili suprotnim veznicima:

o jâ o tî ‘ili ja ili ti’, *o simo o tâmo* ‘ili ovamo ili tamo’, *o prîje o pôtle* ‘prije ili kasnije’, *ôka o zbôka* ‘bilo kako, na bilo koji (kakav) način (makar i nepošteno)’.

Zavisne sveze riječi uključuju gramatičke odnose sročnosti, upravljanja i pridruživanja (Menac 2007: 18):

Glagolske sveze

Sveza prijelaznoga glagola i imenice u akuzativu

alogât šôldi ‘uložiti novac’, *bâtit blâgdan* ‘ništa ne raditi’, *bâtit gospôšćinu* ‘igrati ulogu gospode’, *bâtit mižêrju* ‘ponašati se kao siromah’, *bâtit môdu* ‘moderno se oblačiti, tjerati posljednju modu’, *bâtit môre* ‘živjeti tvrdim životom kao pomorac’, *ćapât mâšku* (humor.) ‘prehladiti se’, *ćapât brudêt* ‘dobiti batine’, *ćût zlubîn² / prêdiku* ‘dobiti ozbiljan prigovor zbog propusta ili krivnje’, *dât kuràja* ‘uliti kome hrabrosti’, *dât komû fûgu* ‘požuriti koga oštro’, *dât brîvu³* ‘ubrzati hod’, *dêlat ćâkuli* ‘ogovarati, širiti neistinite glasine, spletkariti’, *dêlat dešpêt* ‘činite pakosti iz zlobe’, *dêlat fîntu* ‘tobože’, *dêlat mirâkuli* ‘1. praviti čudesa 2. jako se čuditi 3. uzrujavati se’, *napâsât ôči* ‘naslađivati se promatranjem’, *prît s brîvu* ‘doći uspuhano’, *udêlat môt* ‘dati znak nekim dijelom tijela’, *zamêst barîfu* ‘zametnuti tučnjavu, izazvati svađu’.

Sveza prijelaznoga glagola i imenice u akuzativu proširene atributnim riječima:

ćapât kôlp od ârije ‘oboljeti od propuha’, *dât komû dvâ šôlda fûgi* ‘požuriti koga oštro’, *dât komû dvâ šôlda strâha* ‘preplašiti koga’, *imît bâlu va glâvî* (iron) ‘biti pripit’, *imît*

2 *Zlubin* – psalam za mrtve.

3 Za leksem *briva* upućuje na glagol *abrivat se* prema tal. *abbrivare* ‘pohitati, pojuriti’.

debelô ūho ‘biti nagluh, biti bez sluha’, *imît pènu glāvù* ‘imati puno briga’, *stāvît (stāvjàt) šòldi na bāndu* ‘uštedjeti (štedjeti) novac’.

Sveza glagola i imenice u kosom padežu proširena atributnom riječju pôc k ocù Abrāhamu ‘poći s ovog svijeta, umrijeti, preminuti’.

Sveza glagola i pridjeložnog izraza

bît od mǎlo besèd ‘šutljiv’, *bît po bāndi* ‘biti sa strane’, *deržât se po bāndi* ‘držati se rezervirano, ne sudjelovati’, *hodît na prèsti* ‘hodati nečujno’, *pôc na bāndu* ‘nakriviti se (vrat, usta)’, *pôc na bāt* ‘izgubiti imovinu /zbog duga/, izgubiti pri kartanju’, *pôc za rukû* ‘uspjeti’, *pusît kôga na cidîlu* ‘prevariti koga’, *stāvît (stāvjàt) na bāndu* ‘odvojiti (odvajati) postrance’, *ustât bez besèdi* ‘zabezeknuti se’, *ustât bez besèdi* ‘ostati bez riječi’, *ustât na cidîlu* ‘biti prevaren’, *zêt kogã za bulîna* ‘uzeti koga na nišan, izrugivati se s kime’.

Sveza glagola i pridjeva

(ne) bît câr ‘(ne) biti priseban, razuman, pri sebi’, *bît komû çèrn* ‘biti komu oduran’.

Sveza glagola i priloga

bît çito ‘šutjeti’, *bît câ* ‘biti odsutan’, *dât câ* ‘riješiti se nečega davanjem’, *deržât se lârgo* ‘izbjegavati koga, što’, *hîtat / hîtît câ* ‘baciti / odbacivati’, *hîtît per ârija* ‘baciti u zrak’, *hodît câ* ‘odlaziti’, *imît kogã cèno* ‘iskorištavati koga, podcjenjivati’, *pasivât bāndo* ‘prolaziti sa strane ne zaustavljajući se pored poznate osobe, mimoilaziti’, *ne imît abâdo* ‘ne obraćati pozornost’, *opālît câ* ‘izvući se u nepoznatom pravcu’, *pôc per ârija* ‘razletjeti se’, *stât aptāk* ‘stajati pozorno’, *stât çito* ‘šutjeti’, *stāvît se demêzo* ‘umiješati se /npr. u razgovor/’.

Sveza glagola i druge vrste riječi

bît sâm zāse ‘biti sebičan’, *dèlat çè to* ‘praviti štošta, činiti glupost’, *govorît çè to* ‘govoriti gluposti’, *çāmpat çè to* ‘govoriti gluposti’, *ustât bâ* ‘ostati bez riječi’, *ustât trúbec* ‘ostati bez riječi’.

Imeničke sveze

Sveza imenice i pridjeva u hrvatskome su jeziku dosta česte (Vranić 2018: 400). U Mahuljinom *Rječniku* njihov je broj zanemariv. U njima je imenica glavna riječ, a pridjevne su riječi s njom u kongruenciji:

blâgo krêpano! ‘mrcino!’, *vèla glāvã* ‘mudar, učen čovjek’

Imenice uz pridjeložne sveze mogu imati atributnu ulogu:

grîh od Bôga ‘neoprostiva šteta ili pogreška’, *grîh od ditèta* ‘previše živahno dijete sklono svakoj dječjoj nepodopštini’, *pèça⁴ od čovîka* ‘krupan i visok čovjek, ljudina’

Pridjevske sveze

Sveze pridjeva i imenice također su u Mahuljinom *Rječniku* vrlo rijetke, npr. *pèna mor-bîna* ‘vrlo živahna, nestašna’.

Sveze drugih vrsta riječi rijetko su zastupljene, npr. zamjenice: *ça: çã pèrvo* ‘čim prije, od čega krenuti’, *çã puti* ‘više puta’, priloz: *pôc pôto* ‘pošto-poto, budžašto, tako reći, nizašto, više-manje’.

2.1.1.3. Frazemska rečenica

Rječnik omišaljškoga govora ne sadrži mnogo frazemskih rečenica. One mogu biti jednostavne i složene (Fink Arsovske 2002: 8). Zabilježene su jednostavne proširene rečenice:

4 *Pèça* (tal. pezza) – tvornička tuba platna ili tkanine.

bīt će „tèci – biži“ ‘bit će jurnjave, trke’, *čèmo bèn* ‘ima vremena’, *čè će rěć?* ‘što to znači?’, *svè mu baštâ* ‘sve mu ide od ruke’, *od njegã nî bèle nî černe* ‘on se ne izjašnjava’, *tô je dèga lancâna*⁵ ‘to je na dugi rok’, *ne prîdî mi vèć nãoči!* ‘da te više ne vidim!’

Nezavisno složene frazemske rečenice:

*prîšli bućani, stîrali ukûćani*⁶, *čovîka se vèže za besèdu, a volà za rògi*⁷, *z òsla (tovàra) brîme, òslu (tovàru) lègje*⁸, *òn ti je, čèmo bèn* ‘on je spor, ali već će to učiniti’.

Zavisno složene frazemske rečenice:

jè jih kãko mâloga bõba ‘ima ih nebrojeno’.

Malobrojni frazemi imaju oblik zavisne surečenice s priloškim kategorijalnim značenjem: *da bi mãnko čã* ‘da bar nešto znači’.

2.1.2. Poredbeni frazemi

Posebna vrsta su poredbeni frazemi (Fink-Arsovski 2002). Oni obuhvaćaju više tipova.

Pridjevski poredbeni frazemi sastoje se od pridjeva, poredbene riječi i imenice:

pijãn kãko čèp ‘tiješten pijan, pijan kako zemlja’, *sûh kakò bakaläj* ‘vrlo mršav’, *tvèrd kãko băt* ‘veoma tvrd’, *tvèrd kãko cõk*⁹ ‘jako tvrd’.

Glagolski poredbeni frazemi sastoje se od glagola, poredbene riječi i imenice:

dèlat kãko čèrv ‘biti veoma marljiv, raditi marljivo’, *zamlãtît kogã kãko bakalãja* ‘jako izmlatiti koga’, *smerđît kãko kûga* ‘užasno zaudarati’, *zvernût se kãko cõk* ‘pasti, srušiti se poput klade’.

2.2. Varijantnost strukture frazema

U Mahuljinu Rječniku zabilježene su malobrojne inačice. Njihovo bilježenje nije dosljedno provedeno. U nastavku se donose na način kako su u rječniku zabilježene.

Fonološke inačice su npr. *ãj šajèta, ãj šajèra, ãj šakèra, ãj šakèta*, a *tvorbena inačica* glasi: *ãj šakètnica*. Sve su u ulozi izražavanja čuđenja sa značenjem ‘za boga miloga’.

Morfološke inačice razlikuju se u oblicima:

hîtat / hîtit çã ‘baciti / odbacivati’; *stãvit (stãvjãt) na bãndu* ‘odvojiti (odvajati) postrance’, *stãvit (stãvjãt) šõldi na bãndu* ‘uštedjeti (štedjeti) novac’.

Sintaktičke inačice očituju se u razlikama unutar rečenične strukture:

imît debelô ùho // bît debeloga uha ‘biti nagluh, biti bez sluha’.

U *leksičkim inačicama* frazema jedna se sastavnica može zamijeniti jednakoznačnicom ili suznačnicom različitog korijenskog morfema iz istog semantičkog ili asocijativnog polja:

5 *Lancâna* – uže za privezivanje mreže stajačice uz obalu.

6 Rečenica je doslovno prevedena – Stigle pridošlice i potjerali ukućane. Značenje frazema je: ‘pridošlice se nametnule domaćim ljudima’.

7 Uz ovu frazemsku rečenicu nije navedeno značenje, nego prijevod na standardni jezik: *čovjeka se veže za riječ, a vola za rogove*. Frazem ima značenje ‘zadana riječ obvezuje’.

8 Značenje u Rječniku nije navedeno. Inače ovaj frazem postoji u svim govorima na otoku Krku i koristi se u situacijama u kojima se kome neopravdano dokinu obveze i poslovi koji nose čast i ugled, a u konačnici mu život tada postane lagodniji.

9 Cok (ven) – panj, klada.

čüt zlubîn /prèdiku ‘dobiti ozbiljan prigovor zbog propusta ili krivnje’, *dvìgnut / nosìt* koga *depèzo* ‘nositi koga punom tjelesnom snagom’, *z òsla (tovàra) brìme, òslu (tovàru) lègje* itd.

Kvantitavne inačice karakterizira mogućnost dodavanja ili izostavljanja pojedine sastavnice, a pritom se ne mijenja značenje frazema. Dodavanjem se jedino pojačava ili naglašava značenje (Menac 2007: 96):

dät komù fìgu i *dät komù dvâ šòlda fìgi* ‘požuriti koga oštro’, *dät komù strâha* i *dät komù dvâ šòlda strâha* ‘preplašiti koga’.

2.3. Kategorijalno značenje frazema

Kategorijalno se značenje frazema određuje prema semantičkom i sintaktičkom aspektu. Prema semantičkom aspektu razlikuju se tipovi frazema ovisno o tome čime se izražavaju. Glagolski se frazemi izražavaju glagolom ili glagolskim skupom riječi; imenički imenicom ili imeničkim skupom riječi, pridjevski pridjevom itd.

Kategorijalno se značenje ne mora uvijek podudarati sa strukturnim (Fink-Arsovske 2002: 9). Zato je važan sintaktički aspekt jer se kategorijalno značenje može odrediti ovisno o funkciji koju frazem ima u rečenici. Funkciju predikata imaju glagolski frazemi, subjekta, objekta ili dijela imenskog predikata imaju imenički frazemi; funkciju priložnih oznaka priložni itd.

Postoje i modalni i uzvični frazemi koji se mogu upotrebljavati kao samostalne cjeline ili umetnuti dijelovi rečenice (Fink-Arsovske 2002: 9).

U Mahuljinom su *Rječniku* zabilježeni frazemi sa svim kategorijalnim značenjima. Najzastupljeniji su glagolski frazemi (*bätit môdu* ‘moderno se oblačiti, tjerati posljednju modu’, *dèlat čakuli* ‘ogovarati, širiti neistinite glasine, spletkariti’, *pòč za rukù* ‘uspjeti’, *ustät bez besèdi* ‘zabezeknuti se’, *ustät na cidìlu* ‘biti prevaren’).

Imenički su frazemi zastupljeni u vrlo malom broju (*pèča od čovika* ‘krupan i visok čovjek, ljudina’, *vèla glāvā* ‘mudar, učen čovjek’).

Pridjevski su frazemi također malobrojni (*pèna morbîna* ‘vrlo živahna, nestašna’, *pijàn kàko čèp* ‘tiješten pijan’, *sùh kàkò bakalāj* ‘vrlo mršav’).

Priložni su frazemi zastupljeni također u manjem broju (*na skòsi* ‘na mahove’, *od drügē rükì* ‘rabljeno’).

Usklični su frazemi relativno brojni i rabe se kao samostalne jezične cjeline (*a bèn!* ‘nije važno’, *a cò!* ‘što se tu može!’, *àla kuràja!* ‘hrabro naprijed!’, *àla šù!* ‘hajde!’, *àla vè!* ‘hajde već jednom!’, *atènto ve!* ‘pozor! pazi!’, *blāgo krèpano!* ‘mrcino!’, *de fòra via!* ‘idi da te više ne vidim!’, *mā kē* ‘ne, nikako’).

2.4. Unutarfrazemski i međufrazemski odnosi

Frazemi, kao i pojedinačni leksemi, ostvaraju različite semantičke odnose. Unutarfrazemski su monosemija i polisemija, a međufrazemski su odnosi sinonimija, homonimija i antonimija.

Monosemični su oni frazemi u kojima se jednom izrazu pridružuje jedan sadržaj bez obzira na kontekst u kojem se javljaju. U Mahuljinom se *Rječniku* za većinu frazema na-

vodi jedno značenje, npr. *bàtit mižêrju* ‘ponašati se kao siromah’, *bàtit môre* ‘živjeti tvrdim životom kao pomorac’, *pustît kôga na cidîlu* ‘prevariti koga’ itd.

Polisemični su oni frazemi u kojima se jednom izrazu može pridružiti više sadržaja koji se podudaraju bar u jednom semu. U polisemiji su moguća dva odnosa: inkluzija i intersekcija. Inkluzija znači odnos u kojem je jedan sadržaj sadržan u drugom, npr. *imît bâkuli va glāvî* značenje ‘govoriti gluposti’ pretpostavlja značenje ‘biti nesređen u glavi’; značenje ‘zametnuti tučnjavu’ u frazemu *zamêst barîifu* uže je od značenja ‘izazvati svađu’.

Intersekcija je odnos u kojem se dva sadržaja presijecaju u jednom značenju, npr. u frazemu *bît atênto* sa značenjem ‘biti oprezan, posebno pažljiv’ zajedničko je značenjsko sjecište ‘pažnja’ jer je ona pretpostavka za oprez.

Homonimski frazemi imaju jednak izraz, a različit sadržaj. Između pojedinih značenja nema zajedničkih semova (Tafrá 1986), npr. *dêlat mirâkuli* ‘1. praviti čudesa 2. uzrujavati se’.

Sinonimni su različiti frazemi s potpuno podudarnim ili srodnim značenjem. Frazemi s potpuno podudarnim značenjem su apsolutni frazemi, npr. *bît cîto* i *stât cîto*, oba sa značenjem ‘šutjeti’, *govorît cê to* ‘govoriti gluposti’, *câmpat cê to* ‘govoriti gluposti’, *tvêrd kâko bât* i *tvêrd kâko còk* ‘veoma tvrd’.

Apsolutni su sinonimi vrlo rijetki. Obično se radi o suznačnim frazemima, od kojih svaki ima dodatnu konotaciju. Primjerice značenje ‘ostati bez riječi’ navedeno je u Mahuljinom Rječniku u sljedećim frazemima: *ustât bâ*, *ustât bez besêdi* i *ustât trúbec*. U govornoj praksi to znači da će se prvi frazem upotrijebiti u situaciji kad je netko zatečen čime, drugi uglavnom kad govornik nema više što dodati, a treći kad je govornik čime posramljen.¹⁰

Antonimija je međufrazemski odnos u kojem zamjenjivanje sastavnica dovodi do suprotnog značenja (Menac 2007: 77), npr. *imît dobrû glāvû* ‘biti talentiran, lako učiti, lako pamtiti’ naspram *imît slâbu glāvû* ‘slabo učiti, slabo pamtiti’.

Antonimija je zabilježena i na način da se prisutnošću i odsutnošću negacije izražava suprotno značenje: *(ne) bît câr* ‘(ne) biti priseban, razuman, pri sebi’.

3. KOLOKACIJE

Kolokacije mogu imati podudarnu strukturu s frazemima, ali za razliku od frazema one nemaju inačica. Jednoznačne su i lišene ekspresivnosti jer ispunjavaju terminološku ulogu. Kolokacije ekscerpirane iz Mahuljina Rječnika razvrstavamo prema uporabnim sferama:

Pomorstvo, brodarstvo, ribarstvo i meteorologija:

hîtit cîmu ‘baciti konop radi priveza plovnog objekta uz gat ili obalu’, *kapitân od pôrta* ‘lučki kapetan’, *kapitân de lûngo kôršo* ‘kapetan duge plovidbe’, *môla in bândo* ‘potpuno popustiti uže, jedro’, *navigât câ* ‘ploviti u strane zemlje’, *pôc apîko* ‘potonuti’, *poç fôndo* ‘potonuti’;

*çapât za brânçu*¹¹ ‘uhvatiti za škrgu’

bâkarska bûra ‘bura koja puše iz bakarskog zaljeva’, *çvêrsto sênce* ‘užareno ljetno sunce’, *fortunâl od bûre* ‘jaka bura’, *sênjska bura* ‘bura koja puše iz pravca Senja’.

10 Tumačenja dobivena od informantica navedenih u bilješci br. 1.

11 *Brânča* (ven. *branchia*) – podbradak.

Poljoprivreda:

černa zemjā ‘crnica’, *černa kâte* (bot.) ‘vrsta poljskog divljeg povrća sličnog radiču’, *velā rūža* ‘vrsta trsa, odnosno njegova grožđa’;

Vjera i blagdani:

smèrtni grīh ‘teški grijeh’, *blāgdani od pobôžnosti* ‘nezapovjedani blagdani’, *vèli i zapovīdani blāgdani*;

Dijelovi tijela i bolest:

cīv od nogī ‘cjevanica’, *čapāt kōlp od ârije* ‘oboljeti od propuha’;

U *Rječniku* su registrirane i arhaične kolokacije koje prepoznaju samo govornici starije životne dobi, kao npr. *butīga manjavīta* ‘prodavaonica živežnih namirnica’.

Kolokacije mogu zbog svog frazeološkog potencijala dodatno zadobiti ulogu frazema. Primjerice, *hītīt ânkoru* primarno je kolokacija sa značenjem ‘usidriti se’ i, sekundarno frazem sa značenjem ‘učvrstiti se u službi, nastaniti se’.

4. POSUĐENICE KAO SASTAVNICE FRAZEMA I KOLOKACIJA

Čakavsko je narječje u prošlosti primilo mnoštvo leksema i ponešto frazema iz talijanskog jezika, osobito iz venecijanskog dijalekta. Romanski su leksemi fonološki, morfološki i semantički prilagođeni čakavštini i u interakciji s domaćim leksemima obogatili su čakavsku frazeologiju. Manji broj frazema i kolokacija preuzet je u gotovu, ali prilagođenom obliku, npr. *mā ké* ‘ne nikako’, *mōla in bāndo* ‘potpuno popustiti uže, jedro’, *de fōra via!* ‘idi da te više ne vidim!’.

Jedan dio romanizama ima ulogu zasebnih leksema i ulogu frazemskih sastavnica. Kad je riječ o posuđenicama, ponajprije romanizmima, autor bilježi podrijetlo i izvorni lik leksema. U podrubnim bilješkama donosimo podatke kako su zabilježeni u *Rječniku*:

*pôc apīko*¹² ‘potonuti’, *pôc fōndo*¹³ ‘potonuti’, *pôc per ârija*¹⁴ ‘razletjeti se’, *hītīt per ârija* ‘baciti u zrak’, *čapāt kōlp od ârije* ‘oboljeti od propuha’, *hītīt v âjer*¹⁵ ‘baciti u zrak’, *deržāt se mužodōro*¹⁶ ‘tvrđoglaviti se, inatiti se šutnjom’, *bīt in ârmo*¹⁷ ‘biti potpuno spreman sa svim potrepsinama’, *bīt od ârta*¹⁸ ‘biti vješt u svom zanatu’, *ne imīt ni ârta ni pârta* ‘biti potpuno ravnodušan’, *stāt ašēnjo*¹⁹ ‘biti postojan, pouzdan’, *bīt atēnto*²⁰ ‘biti oprezan, posebno pažljiv’, *atēnto ve*²¹ ‘pozor! pazi!’, *pôc atôrzijo*²² ‘propasti urod /zbog suše/’, *dvīgnut / nosīt kogā depēzo*²³ ‘nositi koga punom tjelesnom snagom’, *rēc ščēto*²⁴ i *nēto* ‘reći

12 Apiko (tal. a picco) – doseći najveću vrijednost.

13 Fondo (< tal. a fondo) – na dno.

14 Arija (tal. aria) – zrak.

15 Ajer (ven. aere) – zrak. Napomena: upotrebljava se samo u zavisnim padežima, a nikad samostalno.

16 Mužoduro (tal. muso duro) – mrkonja, mrko lice.

17 Armo (tal. arma) – oružje, naoružanost.

18 Art (tal. arte) – obrt, zanat.

19 Ašenjo (tal. a segno) – čvrsto.

20 Atento (tal. attento, ven. atento) – oprezno.

21 Vè (tal. vè) interj. hrabrenje ili naglašena opominjanja, zabranjivanje.

22 Atorzio (ven. atorzio) – naokolo, okolo. Napomena: nije zabilježeno u talijanskom (standardnom) jeziku

23 Depezo (ven. de peso) punom tjelesnom snagom (tj. bez pomagala).

24 Ščeto (tal. schietto) – jasno, otvoreno, razgovjetno.

potpuno otvoreno', *pěča od čovika* 'krupan i visok čovjek, ljudina', *pěna morbina*²⁵ 'vrlo živahna, nestašna', *stät aptäk*²⁶ 'stajati pozorno' itd.

5. ZAKLJUČAK

Višerječne strukture zabilježene u Mahuljinu *Rječniku omišaljskog govora* svojom su strukturom podudarne onima u drugim hrvatskim idiomima. U ovom je članku prikazan samo dio tih struktura – frazema i kolokacija. U *Rječniku* nisu zabilježeni svi, čak ni aktualni leksemi (npr. *kruh*), a onda ni frazemi i kolokacije čije bi sastavnice bili ti leksemi. S druge strane, zabilježeni su mnogi udomaćeni romanizmi i višerječne sveze s romanskom sastavnicom koje današnji mlađi govornici više ne koriste. Stariji ih govornici prepoznaju i djelomično koriste, osobito u ekspresivnom izričaju. Pretpostavka je da je autoru bio cilj sačuvati te riječi od zaborava. Neke su kao samostalne riječi iščezle iz aktivne uporabe, ali su opstale kao sastavnice frazema i kolokacija jer je za frazeme karakteristično da žive dulje od svojih izdvojenih sastavnica.

LITERATURA

- Bašić, Martina, „Čekavski rječnik (Ivan Mahulja: Rječnik omišaljskoga govora, Riječki nakladni zavod – Općina Omišalj, Rijeka – Omišalj, 2006)“, *Rasprave Instituta hrvatskog jezika i jezikoslovlja*, knj. 34, 2008., 463–519.
- Blagus Bartolec, Goranka, „Kolokacijske sveze prema drugim leksičkim svezama u hrvatskom jeziku“, *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja*, vol. 24, No. 2, 2012., 47–59.
- Fink, Željka, „Može li se dovesti u pitanje? (O hrvatskim kolokacijskim svezama i frazemima sa sastavnicom pitanje)“, u: *Od dvojbe do razdvojbe, Zbornik u čast Branki Tafri*, Košutar, Petra, Kovačić, Miroslav (ur.), Ibis grafika, Zagreb, 2018., 81–93.
- Fink, Željka, „Tipovi frazema – fonetske riječi“, u: *Riječki filološki dani 3*, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, 2002., 93–98.
- Fink-Arsovski, Željka, *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*, FF press, Zagreb, 2002.
- Mahulja, Ivan, *Rječnik omišaljskoga govora*, Riječki nakladni zavod – Općina Omišalj, Rijeka – Omišalj, 2006.
- Menac, Antica; Fink-Arsovski, Željka; Venturin, Radomir, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Ljevak, Zagreb, 2014.
- Menac, Antica, „Neka pitanja u vezi s klasifikacijom frazeologije“, *Filologija* 8, 1978., 219–226.
- Menac, Antica, *Hrvatska frazeologija*, Knjigra, Zagreb, 2007.
- Menac, Antica; Menac-Mihalić, Mira, „Elementi venecijanskog dijalekta u frazeologiji suvremenih bračkih pisaca“, *Riječ, časopis za filologiju*, god. 3, sv. 2, Rijeka: Hrvatsko filološko društvo, 1997., 54–58.
- Menac Antica; Menac-Mihalić, Mira, „Frazeologija suvremenih bračkih čakavskih pjesnika“, u: *Riječki filološki dani 2*, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, 1998., 303–312.

25 Morbin (tal. morbino, ven. morbin) – pretjerana živahnost, nestašnost, objest.

26 Aptäk (njem. hab'acht) interj. (vojn.) – pozor.

- Tafra, Branka, „Razgraničavanje homonimije i polisemije (leksikološki i leksikografski problem)“, *Filologija*, br. 14, 1986., 381–393.
- Turk, Marija, „Od kolokacije do frazema“, u: *Od dvojbe do razdvojebe, Zbornik u čast Branki Tafri, Košutar, Petra, Kovačić, Miroslav* (ur.), Ibis grafika, Zagreb, 2018., 225–237.
- Turk, Marija, „Višečlani izrazi s desemantiziranom sastavnicom kao nominacijske jedinice“, u: *Riječki filološki dani 8*, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, 2000., 537–547.
- Turk, Marija, „Status kolokacija u hrvatskim općim jednojezičnim i dvojezičnim rječnicima“, u: *Riječki filološki dani 6*, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, 2010., 303–312.
- Turk, Marija; Bogović, Sanja, „O nekim semantičkim odnosima u frazeologiji“, u: *VI. Međunarodni slavistički dani (zbornik radova)*, Gadanji, Karlo (ur.), Hrvatski znanstveni zavod, Pečuh, 1998., 203–211.
- Vranić, Silvana, „Višerječne strukture u novaljskom govoru“, u: *Od fonologije do leksikologije, Zbornik u čast Mariji Turk*, Stolac, Diana (ur.), Biblioteka časopisa *Fluminensia*, knj. 8, 2018., 395–412.

ON MULTI-WORD UNITS IN IVAN MAHULJA'S RJEČNIK OMIŠALJSKOG GOVORA (DICTIONARY OF THE OMIŠALJ IDIOM)

The paper deals with completely or partially desemanticized multi-word units that can be found in Ivan Mahulja's *Rječnik omišaljskog govora (Dictionary of the Omišalj Idiom)*. The structures in question are predominantly phrasemes and, to a lesser extent, collocations. The multi-word units are analysed both with respect to their structure and semantics. Special attention is given to intra-phraseme and inter-phraseme relations and to phraseological borrowing. Borrowed phrasemes and collocations, i.e., their constituent parts, are also analysed from the perspective of their status (active or passive) in the contemporary local idiom of Omišalj.

Keywords: multi-word units; phraseme; collocation; structural analysis; semantic analysis; intra- and inter-phraseme relations; phraseological borrowing

KDOR VESELE PESMI POJE, GRE PO SVETU LAHKIH NOG – O PREVAJANJU FRAZEMOV V OTROŠKI IN MLADINSKI LITERATURI

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.6'373.74'25

[HTTPS://WWW.DOI.ORG/10.17234/9789533790121.21](https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.21)

Prevajanje frazemov predstavlja za prevajalca trd oreh, saj so stalne besedne zveze tisti elementi v jeziku, ki nam omogočajo, da predmetnost, dejanska stanja, dejanja in tudi čustvena stanja ne le poimenujemo, temveč jih tudi dodatno ovrednotimo. Stalne besedne zveze lahko imajo v posameznih jezikih različne oblike in se razlikujejo tudi v pomen-skih odtenkih. Prve razprave o prevajanju so nastale že pred dva tisoč leti, o prevajalskih metodah teoretiki razpravljajo že stoletja. Med njimi sta najbolj ustaljena dva tradicionalna načina prevajanja: potujevanje in podomačevanje. Pri potujevanju želimo ohraniti tuje prvine in bralca pripeljemo do besedila, pri podomačevanju ciljnemu bralcu predstavimo bolj ali manj domače strukture in besedilo privedemo do bralca. Na podlagi zgledov iz slovenskih prevodov otroških in mladinskih del iz nemščine (deloma tudi švedščine) bomo predstavili obe prevodni strategiji pri prevajanju frazemov.

Ključne besede: frazeologija; otroška in mladinska književnost; podomačevanje; potujevanje; prevajanje

1. UVOD

V pričujočem prispevku želimo predstaviti različne načine prevajanja frazemov. Fraze-me določajo kriteriji večbesednosti, idiomatičnosti in stalnosti. Po definiciji v predgovoru slovarja *Hrvatski frazeološki rječnik* je frazem večbeseden, ker „sastoji od najmanje dvi-ju sestavnica za koje je karakteristična ustaljenost upotrebe, cjelovitost i relativno čvrsta struktura.“ (Menac in sod. 2014: 5). Frazemi so v jezikovni skupnosti ustaljene besedne zveze, ki jih ne tvorimo sproti, ampak jih reproduciramo kot enote. Ker so frazemi sekundarni jezikovni znaki in sestavljeni iz drugih pomenonosnih jezikovnih znakov (Kržišnik 2006: 259), predstavljajo za prevajalca poseben izziv. Prevajalec mora pri iskanju ustrezne prevodne rešitve upoštevati tako značilnosti frazema na ravni *langue* kot tudi besedilne in pragmatične danosti (*parole*).

Raziskavo smo opravili na osnovi pridobljene podatkovne zbirke iz romanov otroške in mladinske literature, in sicer iz romanov Christine Nöstlinger: *Fant za zamenjavo* (nem. *Das Austauschkind*), *Tako in tako in sploh* (nem. *Sowieso und überhaupt*), *Ko se je moj oče hotel poročiti z materjo Anne Lachs* (nem. *Als mein Vater die Mutter der Anna Lachs*

heiraten wollte), *Mali povodni mož* (nem. *Der kleine Wassermann*) pisatelja Otfrieda Preusslerja, *Hrček Franček na begu* (nem. *Ein Hamster lebt gefährlich*) pisatelja Dietlofa Reicheja in *Pika Nogavička* pisateljice Astrid Lindgren (nem. *Pippi Langstrumpf*, šved. *Pippi Långstrump*). S primerjalno analizo korpusnih podatkov v izhodiščnem in ciljnem jeziku smo frazemom določili prevodno metodo. Analiza je potekala večstopenjsko. Najprej smo v izhodiščnem jeziku določili frazem in ga primerjali s prevodom v ciljnem jeziku. Prevode smo preverjali v slovarjih in korpusih. Uporabili smo *SSKJ2* in *Slovar slovenskih frazemov* (Keber 2011), spletni portal *fran*, spletno zbirko *Razvezani jezik* ter slovenska referenčna korpusa *gigafida* in *cjvt*. Na osnovi obeh prevodnih metod, ki smo ju izbrali za našo raziskavo, smo prevodni ustreznici v ciljnem jeziku določili metodo potujevanja ali metodo podomačevanja. Pri analizi smo si zastavili več vprašanj: Ali se pri prevajanju frazemov uporabljata metodi potujevanja in podomačevanja? Kakšne so razlike med obema metoda- ma pri prevajanju frazemov? Kakšne posledice ima podomačitvena usmerjenost in kakšne potujevalna usmerjenost za razumevanje besedila?

2. TEORETIČNI UVOD

Prevajanje je dejavnost, ki je neločljivo povezana s komunikacijo. Odkar ljudje med seboj komuniciramo, obstaja tudi prevajanje. Prevajanje besedil je omogočilo spoznavanje drugih civilizacij. O načinu prevajanja, prevodnih metodah in strategijah obstajajo različna teoretična stališča. Že stoletja se prepletata dva temeljna pristopa: potujevanje (dobesedni, zvesti prevod) in podomačevanje (posvajanje, prosti ali svobodni prevod) (*prim.* Vevar 2013: 49, Ožbot 2012: 155). Dihotomija med dobesednim in prostim prevajanjem se je pojavila pri Ciceru (*ut interpres* vs. *ut orator*), Hieronimu (*verbum de verbo* vs. *sensum de senso*) in Schleiermacherju (*eindeutschendes* vs. *verfremdetes Übersetzen*) (*prim.* Prunč 2007: 336).

Metoda potujevanja se navezuje na nemško romantiko, ki jo je utemeljil nemški romantični filozof Friedrich Schleiermacher v svojem teoretičnem prispevku o različnih metodah prevajanja (1813). Schleiermacher je spoznal, da „prevajalec lahko bodisi pusti pisatelja karseda pri miru in prestavi bralca bliže k njemu ali pa pusti čim bolj pri miru bralca in prestavi pisatelja bliže k njemu.“ (Schleiermacher 1813; *cit.* iz Störig 1963: 47; prev. U. V. A.). Zavzel se je za potujevanje in za genezo tujega dela, ker je menil, da na ta način prevod vzbudi v bralcu občutek tujosti in na bralca prenese duh jezika v izvorniku. Bralec se lahko „ves čas zaveda drugačnosti jezika“ (*ibid.*). Za Schleiermacherja se v prevodu ciljno besedilo povezuje z elementi tujega jezika, saj ne more obstajati identična veriga misli v dveh različnih jezikih in kulturah (*prim.* Vevar 2013: 49). Metoda podomačevanja se navezuje na antično in klasično tradicijo. Pod vplivom reformacijskih tokov in pojava nacionalnih jezikov je postalo aktualno vprašanje o različnih strategijah prevajanja. Martin Luter se je pri prevajanju *Svetega pisma* odločil za podomačevanje, ker je želel, da božja beseda postane dostopna vsakomur, ki zna brati.¹ V predznanstvenem obdobju prevajalske

1 Njegova prevodna strategija „rem tene, verba sequentur (povzemi in razumi vsebino, besede bodo sledile)“ je zaznamovala tudi Trubarjevo in Dalmatinovo prevajanje *Biblije* (*prim.* Kučič 2020: 203).

dejavnosti sta obstajali le ti dve metodi. Klasično prevajalsko pravilo se je glasilo: „Prevajaj čim bolj dobesedno in čim bolj svobodno“ (*prim.* Albrecht 1998: 61; prev. U. V. A.). Šele po letu 1945 so se postopoma pojavile prevodoslovne teorije in prevodoslovje se je sčasoma uveljavilo kot samostojna disciplina.² K temu so pripomogli različni premiki v jezikoslovju in literarnih vedah. Ožbot (2012: 181) pripisuje zasluge za premike razvoju nadstavčnega jezikoslovja, besediloslovja in analize diskurza. Konceptu ekvivalence, ki je osredotočen le na formo jezika in na prvenstveno funkcijo izvirnika, so ob bok začeli postavljati komunikacijske kontekste, funkcijsko in besedilno perspektivo. Prevodoslovec Vermeer usmerja pogled prevajalca v skopos v ciljni kulturi: „Prevladujoča značilnost vseh prevodov je namen [=Skopos]“ (Reiß / Vermeer 1984: 96; prev. U. V. A.). Po mnenju funkcijsko naravnanih prevodoslovcev jezik ni izoliran predmet, temveč je del kulture. Pri prevajanju ne gre za kodiranje jezikovnih znakov, temveč za transkulturno delovanje. Podobno stališče zagovarja že Güttinger, ki meni, da prevod ne sme biti dobeseden, temveč učinkovit, saj mora izpolnjevati isti namen kot izvirnik, in dodaja, da „namen posvečuje sredstva prevoda“ (Güttinger 1963: 66; prev. U. V. A.).

Ko se je sredi 20. stoletja veda o prevajanju ali translatologiji razvila v znanstveno disciplino, se je zdelo, da so se na področju prevajanja izoblikovale jasne prevodne metode in strategije, ki bodo prevajalce natančno usmerjale pri njihovih prevodnih odločitvah (*prim.* Prunč 2007). To do neke mere drži, vendar je prevajalčevo delo postavljeno pred marsikatero oviro, ki je ne more premostiti le na podlagi zapisanih metod. Preobrat v odnosu do ekvivalence je sicer močno vplival na sodobno prevodoslovje, a temeljnega pogleda na prevod ni spremenil. Tudi danes lahko trdimo, da pri prevajanju obstajajo dihotomija med zvestim in svobodnim prevodom, med potujevanjem in podomačevanjem in različni pogledi na obe metodi. Jezikoslovec Venuti imenuje prevode, ki so nastali po podomačevalni metodi, „simpatico“ (Venuti 1995: 274). Kritičen je do podomačevanja, saj takšni prevodi izpuščajo jezikovne in slogovne posebnosti, v njih pa prevladujejo vrednote ciljne kulture. Venuti poudarja jezikovno in kulturno drugačnost tujega besedila. Trdi, da obeh metod ne smemo obravnavati kot dva diametralno nasprotna pola. Vsak prevod je hkrati asimilirano in odtujeno besedilo, ki naj bi z jezikovnimi sredstvi ciljnega jezika do neke mere predstavljal tujost izhodiščnega jezika (*prim.* Asaduddin 2005: 885).

3. POTUJEVANJE ALI PODOMAČEVANJE FRAZEMOV V PREVODU

Prevajanje frazemov je merilo za kvaliteten prevod, ki pokaže, kako se je prevajalec znašel med instrumentarijem jezikovnega sistema in kreativno svobodo jezika v diskurzu. Zybatow (1998) opozarja, da za prevajanje frazemov ne obstaja univerzalen recept. Prevajalec se mora zanesti na svojo intuicijo in kreativnost. Njegova vloga je zelo pomembna, saj mora v izvirnem besedilu kot prvi bralec frazem najprej zaznati, nato pa ga posredovati v ciljnem jeziku tako, da bo bralčeva recepcija v izvirniku in prevodu enaka. Pri analiziranju frazemov v izhodiščnem besedilnem okolju je neobhodno potrebna perspektiva, ki pri

2 Pregleden zapis o razvoju prevodoslovja od sredine 20. stoletja do leta 2015 v Siever (2015: 43).

določanju ekvivalentnih razmerij upošteva rabo frazemov na besedilni ravni. Ustreznost prevodov se ne odraža le na strukturni ravni, temveč mora prevajalec upoštevati tudi komunikativne in funkcijske vzporednice. V frazeološki teoriji so se pri prevajanju frazemov izoblikovale različne metode (*prim.* Segura García 1998, Valenčič Arh 2014) ter posledično tudi razmerja med izvirkom in prevodom. Hallsteinsdóttir / Farø (2010: 146) naštevata prevodne postopke med izhodiščnim in ciljnim jezikom: frazem → frazem, frazem → leksem, frazem → prosta besedna zveza (PBZ) ali sintagma, prosta besedna zveza (PBZ) ali sintagma → frazem, leksem → frazem.

3.1. Zgledi potujevanja

V prispevku želimo osvetliti potujitveno in podomačevalno metodo v prevodih frazemov v romanih otroške in mladinske literature. Za ilustracijo pogledjmo tri odlomke v izhodiščnem jeziku nemščini in ciljnem jeziku slovenščini.

- (1a) „Er liebt dich, Bille!“
 „Sowieso!“, sagte Bille, nicht ohne Stolz.
 „Nicht sowieso“, sagte die Mama, „er will sich mit dir verloben!“
 „**Heiliger Strohsack!**“, murmelte Bille und sank auf den Mistkübel nieder und saß dort wie auf einem sehr großen Nachttopf. Noch nie hatte ich meine Schwester ratloser gesehen. (Nöstlinger 1982/2006: 144)
- (1b) „Ljubi te, Billi!“
 „Jasno!“ je rekla Billi ne brez ponosa.
 „Nič jasno,“ je rekla mama, „hoče se zaročiti s teboj!“
 „**Ti sveta slamnata vreča!**“ je zamrmrala Billi in se sesula na zaboj za smeti in obsedela na njem kot na kakšni zelo veliki nočni posodi. Še nikoli nisem videl svoje sestre tako nemočne. (Nöstlinger 1995: 117)
- (2a) „Na, mal **keine Panik auf der Tittitanic**. Weit können die noch nicht sein. Wissen Sie, was wir machen?“ (Reiche 1999/2004: 63)
- (2b) „No, no, **brez panike na Tititaniku**. Daleč ne morejo biti. Veste, kaj bova naredila?“ (Reiche 2002: 66)
- (3a) „Dann geh ich noch kurz weg!“, sagte er und war **in null Kommanichts** zur Tür draußen. (Nöstlinger 2013: 91)
- (3b) „Potem pa grem jaz še malo ven!“ je rekel in je bil **v nič cela nič sekunde** zunaj. (Nöstlinger 2015: 92)

V vseh treh zgledih (1b, 2b, 3b) se zdi prevod dosleden in pravilen. Podrobnejši pogled obelodani šibkosti v semantičnem in pragmatičnem smislu, do katerih lahko pride zaradi semantične potence frazemov in dvojnega branja. Nemški uslovarjeni pragmatični frazem (v 1a) [*du*] *heiliger/gerechter Strohsack!* (DUDEN 2002: 743) izraža presenečenje, začudenje ali jezo. V slovenskem prevodu (1b) po potujevalni metodi *Ti sveta slamnata vreča!* je zaznati določeno stopnjo tujosti v leksikalni zgradbi, čeprav se sestavina *sveta* v slovenščini

pogosto pojavi v pragmatičnih frazemih s podobnim pomenom, npr. *sveta mati božja, sveta nebesa, sveta pomagalka* (prim. Jakop 2006: 207). Mlademu bralcu morda dvojno branje ostalih sestavin – torej *slamnata* in *vreča* – oteži razumevanje. Hkrati pa bi lahko zvesti prevod omogočil bralcu pristnejši stik s tujostjo izhodiščnega besedila. Odločitev za eno ali drugo prevodno metodo je v prevajalčevi domeni. V naslednjem zgledu (2a) je v nemškem izvorniku uporabljen pragmatični frazem *Keine Panik auf der Titanic* z rahlo modifikacijo v sestavini *Titanic* (> *Tittitanic*). Frazem uporabljamo, ko želimo koga pomiriti. Krilatica je prešla v vsakdanji jezik iz slenga mladih in je zelo frekventna, morda zato, ker zveni melodično zaradi asonance oz. samoglasniškega stika.³ V slovenščini (zgled 2b) se v prostem prevodu po metodi potujevanja asonanca delno izgubi. Pomen lahko bralec izlušči iz pomena posameznih besed, a zveza ne učinkuje kot frazem. V prevodu se izgubijo značilnosti avtorjevega pisanja, ker potujitveni prevod slog prevaja imitativno (prim. Vevar 2013: 52). Tretji frazem je *in null Kommanichts* v pomenu ‘zelo hitro’. V prevodu (3b) „v nič cela nič sekunde“ se je delno ohranila nemška strukturna zgradba, ki je prirejena slovenski izgovorjavi zapisa z decimalkami. Uslovarjeni besedni zvezi v *sekundi* v pomenu ‘zelo hitro’ so v prevodu dodane sestavine po nemškem izvorniku. Zveze „v nič cela nič sekunde“ nismo našli v uslovarjeni obliki.⁴ Potujitvena metoda se kaže kot prevod z veliko skladnostjo na področju stavčne strukture in pomena. Ožbot (2012: 58) poudarja, da je potujitveno prevajanje literarnih besedil primerno za prevajanje lastnih imen, kulturnospecifičnih referenc in retoričnih vzorcev, a manj primerno za prevajanje frazeologije. Jezikovno potujevanje pomeni dobesedno prenašanje jezikovnih vzorcev iz izhodiščnega jezika v ciljno besedilo, zato je potrebno zelo paziti, da ne pride do napačnega razumevanja pri bralcu.

3.2. Zgledi podomačevanja

Pri podomačitveni metodi se prevajalec odloči za uveljavljeno ustreznico, ki je v ciljnem jeziku sprejemljiva, domača, znana. S tem bralcu olajša razumevanje besedila. V izbranim korpusu smo našli bistveno več zgledov podomačevanja (95%) kot potujevanja (5%). Za ilustracijo smo izbrali tri odlomke.

- (4a) Ich bin ein relativ bescheidener, pflegeleichter Knabe und **falle**,
familienmäßig gesehen, **keiner Menschenseele auf den Wecker**.
(Nöstlinger 1991/1995: 10)
- (4b) Drugače sem še kar skromen, nezahteven fant in v družini **ne grem na živce živi duši**. (Nöstlinger 2006: 10)

3 Etimološko gledano gre za krilatico, ki se v nemščini uporablja od 70. let prejšnjega stoletja. Rokovski pevec Udo Lindenberg je s svojo skupino Panikorchester prepeval pesem o italijanski luksuzni ladji „Andrea Doria“, ki je 1956 potonila v Sredozemlju. Na koncertih je bila na odrski kulisi upodobljena ladja, ki je zelo spominjala na ladjo Titanik.

4 Prevod „v nič celih nič sekunde“ smo našli le v spletnem korpusu *virij.cjvt.si* na dveh mestih v slovenskem prevodu nemškega romana *E-mail s poljubom* (v nemškem izvorniku *E-Mail mit Kuss* avtorjev Anje Kömmerling in Thomasa Brinx) za otroke od 9 do 14 let, ki je izšel leta 2005.

- (5a) Aber der Weg dorthin **ist kein Katzensprung**, und es schneite dicke, feuchte Schneeflocken. (Nöstlinger 2013: 86)
- (5b) Toda do tja **ni samo nekaj korakov** in z neba so padale debele mokre snežinke. (Nöstlinger 2015: 86)
- (6a) Gut, der Wassermann ging also am nächsten Tag seine Verwandten einladen, und denen, die **weiter weg** wohnten, schickte er Fische als Boten. (Preussler 1956: 8)
- (6b) In povodni mož je naslednjega dne šel vabit sorodnike, tistim, ki so stanovali bolj **od rok**, pa so vabila raznosile ribe. (Preussler 1969: 8)

V zgledu (4b) opazimo v ciljnem jeziku dva frazema *iti na živce komu* v pomenu 'dražiti, povzročati nejevoljo' in *živa duša* v pomenu 'nihče', ki sta ustrezno nadomestila oba frazema iz izhodiščnega jezika: *jemandem auf den Wecker fallen* ('nekoga dražiti') in *keine Menschenseele* ('nihče'). Prevod deluje neopazno in podomačeno, saj se ravna po vplivu ciljne kulture. V primeru (5b) je izhodiščni frazem *kein Katzensprung sein* nadomestila prosta besedna zveza *ni samo nekaj korakov*. Prevajalec se je odločil za naturalizirano prevodno rešitev, ki izhaja iz sobesedila, je korektna in ne izstopa iz pragmatičnega okvira. V zgledu (6b) predstavljamo prevod, v katerem je frazem v ciljnem jeziku nadomestil prosto besedno zvezo v izhodiščnem jeziku. V prevodni rešitvi (6b) deluje frazem *biti od rok* zelo všečno in ne ohromi razumevanja. Tak pristop potrjuje, da pri prevajanju ne obstaja zapisano pravilo, po katerem bi se lahko preprosto odločili za eno ali drugo metodo. Potujevanje in podomačevanje sta dve kategoriji, ki delujeta komplementarno. Prevajanje naj bi potekalo na način sprotne izbire med različnimi možnostmi, saj je prevod le funkcionalni nadomestek za izhodiščno besedilo (*prim. Ožbot 2012: 61*). Vevar (2013: 58) trdi, da so izgube pri prevajanju po potujevalni metodi veliko večje, „kakor če prevodni proces uresničujemo v znamenju primarnega posvajanja“. V nadaljevanju želimo izpostaviti zanimiv primer, pri katerem lahko tudi „primarno posvajanje“ privede do nerazumevanja oz. neskladnosti.

4. VEČNA RAZPETOST MED DOMAČIM IN TUJIM

Izhodišče za nadaljnje razmišljanje o podomačevanju je pesem iz romana o Piki Nogavički v najnovjšem slovenskem prevodu. Najprej smo se vprašali, ali pesem lahko prištevamo k frazemom in katere frazeološke kriterije izpolnjuje. Vsekakor izpolnjuje kriterij večbesednosti, ki določa, da je frazem sestavljen iz najmanj dveh besed. Zgornja meja števila sestavin, ki sestavljajo frazeološko enoto, po Burgerju (2015: 15) ni določena. Burger pojasnjuje, da maksimalni obseg stalne besedne zveze določa njena sintaktična zgradba in jo predstavlja stavek oz. poved, npr. pregovori, krilatice, citati idr. Menac in sod. (2014: 5) poudarjajo, da frazem ne nastaja „[...] u govornom procesu. Nego se kao cjelina uključuje u diskurs, pri čemu postaje dio rečeničnoga ustrojstva ili funkcionira kao samostalna cjelina.“ Tudi večja besedila, kot so na primer reki, pesmi, molitve idr., imajo lahko status frazema, če so znana večjemu številu članov jezikovne skupnosti in se prenašajo iz roda v rod (*prim.*

Burger 2015: 15). Pesem je stalna besedna zveza, ker je ustaljena v zavesti celega naroda in predstavlja besedilo, ki je znano največjemu številu generacij.

V nadaljevanju primerjamo izbrani odlomek v nemškem in slovenskem prevodu. Pika Nogavička je najbolj znana otroška literarna junakinja na svetu. Astrid Lindgren je knjigo o Pikinih dogodivščinah objavila leta 1945. Številni prevodi in predelave so ponesli v svet zgodbe o najmočnejši deklici na svetu z rdečimi kitkami. Naslednji odlomek se pojavi na koncu poglavja *Pika organizira izlet* v prvi knjigi *Pika se vseli v vilo Čira Čara*. Na poti proti domu se Anica in Tomaž spomnita pesmi, ki sta se jo naučila v šoli in se jima je zdela primerna za ta tenutek. Skupaj s Piko jo zapojejo.⁵ V nadaljevanju prikazujemo odlomek s pesmico v švedskem originalu. Ugotovljeno je bilo, da se ta pesem nahaja v švedskih šolskih učnih načrtih med letoma 1943 in 1949. Kot je pokazala anketa med maternimi govorniki švedščine, jo danes mlajše generacije poznajo na Švedskem najbolj iz romana o Piki Nogavički, redkim med starejšimi je znana kot tradicionalna pesmica tudi iz šolskih učbenikov.⁶

- (7a) *I sommarens soliga dagar,
vi gå genom skogar och hagar,
på färdens besvär ingen klagar,
vi sjunga var vi gå. Hallå, hallå,
du som ung
kom med och sjung
och sitt ej är hemma slö och tung.
Vår sångartropp
den gångar opp
på kullens allra högsta topp.
I sommarens soliga dagar
vi sjunga var vi gå. Hallå, hallå!*
(Lindgren 1995; 1. izd. 1945)

Prvi nemški prevod (7b) je nastal leta 1949 izpod peresa prevajalke Cäcilie Heinig, ki je navedena kot prevajalka v vseh naslednjih izdajah. Nemški prevod kaže na podomačevalno metodo. Prevajalka je nemškemu bralstvu ponudila razumljivo besedilo, ki ne odstira posebnih interpretacij izhodiščnega jezika. Prevod občasno preveva leksikalna in slogovna starinskost, kar ni nič nenavadnega, saj sta obe besedili, tako izvirno kot prevodno, nastali v prvi polovici 20. stoletja:

5 Pisateljica dodaja: „Pravzaprav je bila to pesem o poletju, zdaj pa bo že skoraj jesen.“ (Lindgren 1969: 49). Prikazan je prvi del pesmice. V drugem delu jo Pika prenovi po svoje in prilagodi trenutnemu razpoloženju. Devetletnica, ki s svojo antiavtoritarno držo in za družbene razmere nespoštljivim odnosom do okolice, uspešno krmari med vsakodnevnimi izzivi, rada preseneča s svojo igrivostjo in kreativnostjo.

6 Na tem mestu se za anketo in podatek o učnih načrtih zahvaljujem kolegici Miti Gustinčič Pahor, lektorici za švedščino na Filozofski fakulteti v Ljubljani, ki je izvedla anketo med svojimi prijatelji na Švedskem. Sodelovalo je osem oseb.

- (7b) *An dem schönen Sommertag
wandern wir durch Wald und Hag
und singen froh auf allen Wegen
Halli Hallo,
Auf, ihr Jungen,
und frisch gesunden,
sitzt nicht zu Hause stumm und dumm.
Kommt auf des Berges höchsten Gipfel,
schaut in des Waldes grüne Wipfel.
An dem schönen Sommertag
singen wir froh in Wald und Hag
Halli und Hallo.*

(Lindgren 2018: 83; 1. izd. 1949)

V slovenščini imamo dva prevoda. Prvi slovenski prevod je leta 1958 zapisala slovenska pisateljica Kristina Brenkova po predlogi iz nemščine. Njen prevod (7c) kaže na podomačevanje. Tudi v izdajah iz leta 1969 in 2001 je prevod pesmi povsem enak. Prevajalka namenja veliko pozornosti razumljivosti besedila in pazljivo gradi podobo prevoda kot estetične celote z ohranjeno rimo:

- (7c) *Na lep poletni dan
gremo skoz' gaj in plan,
vso pot veseli smo
hojlajdri in hojladro.
Mladina ljuba vsa,
poskoči in zapoj,
zapusti tihi dom
in pojdi v gozd z menoj.
Na lep poletni dan
veselo pojemo,
po gozdu hodimo,
hojlajdri, hojladro.*

(Lindgren 1969: 49; 1. izd. 1958)

Roman o najmočnejši deklici na svetu in njenih domišljjskih prigodah je ob 60. obletnici prve švedske izdaje iz švedščine v slovenščino na novo prevedla prevajalka Nada Grošelj leta 2015. V najnovejšem slovenskem prevodu (7d) je prevajalka izvirno besedilo v ciljnim jeziku nadomestila s Kekčevo pesmico, ki jo prepeva junak Kekec v filmu po predlogi iz romana o Kekcu.

- (7d) *Jaz pa pojdem in zasejem
dobro voljo pri ljudeh.
V eni roki nosim sonce,
v drugi roki zlati smeh.*

*Kdor vesele pesmi poje,
gre po svetu lahkih nog,
če mu kdo nastavi zanko,
ga užene v kozji rog.*

*Bistri potok, hitri veter,
bele zvezde vrh gora,
gredo z mano tja do konca
tega širnega sveta.*

(Lindgren 2015: 65)

Menimo, da je v ciljnem besedilu uporabila frazem kot stalno besedno zvezo v širšem smislu.⁷ Pisatelj Josip Vandot je kratke pripovedke o Kekčevih dogodivščinah zapisoval med letoma 1918 in 1924. Kekec je vedno nasmejan osemletni pastirček dobrega srca, ki včasih kakšno ušpiči. V zgodbah se bralcu odstira planinski svet, ki ne prikazuje le brezskrbnega idiličnega okolja v čudoviti naravi, temveč tudi težko življenje v vaški realnosti. Leta 1963 so zgodbe izšle v romanu *Kekec iz naših gora*. Roman je postal zelo popularen med slovenskimi bralci. Besedilo, ki prehaja iz roda v rod, je znano velikemu številu generacij. Vandotov roman je doživel upodobitev na filmskem platnu, prvi film *Kekec* je nastal leta 1951. Glasbo za naslovno pesem *Kekčeva pesem* (gl. zgled 7e), ki je nastala leta 1963 za drugi film o Kekcu z naslovom *Srečno, Kekec* je napisal skladatelj Marjan Vodopivec, besedilo pesmi pa je napisal pisatelj Kajetan Kovič.

(7e) *Kekčeva pesem
Jaz pa pojdem in zasejem
dobro voljo pri ljudeh.
V eni roki nosim sonce,
v drugi roki zlati smeh.*

*Kdor vesele pesmi poje,
gre po svetu lahkih nog,
če mu kdo nastavi zanko,
ga užene v kozji rog.*

*Bistri potok, hitri veter,
bele zvezde vrh gora,
gredo z mano tja do konca
tega širnega sveta.*

(Kajetan Kovič, v: Ribič 1963)

7 V kratki anketi med slovenskimi govorci smo ugotavljali, koliko je Kekčeva pesem v današnjem času še znana med Slovenci. Sodelovalo je 46 oseb, stari od 18 do 95 let. Vsi so besedilo prepoznali kot Kekčevo pesem.

V zgledu (7d) opazimo kontaminacijo podomačevanja in neke vrste potujevanja. Razumljivo je, da se prevajalec pri svojih individualnih odločitvah ravna po različnih vzgibih. Vendar takšen prevod poraja določena vprašanja. Menimo, da je (skorajda ponarodela) pesem v jezikovni skupnosti stalna besedna zveza z močno konotacijo. Pri prevajanju je potrebno upoštevati nekatere smernice. Že dlje časa veljavni postulat v teoretičnih pristopih opisujejo Gautier in sod. (2018: 1; prev. U. V. A.), ki med stalne besedne zveze prištevajo tudi poezijo, če lastnost „stalnosti izhaja iz diskurza oz. se realizira in jo je moč zaznati v diskurzu“ ali drugače povedano: če gre za stalnost besednih zvez v jezikovni rabi. Schmale (2018: 194f.) meni, da lahko pri prevajanju zgolj preprosto ponavljanje obstoječega jezikovnega gradiva, ki se že dlje časa uporablja v jeziku, nakazuje na pomankljivo kreativnost. V prevodih se prevajalci včasih odločijo, da v ciljnem jeziku uporabijo prosto besedno zvezo, četudi obstaja ekvivalenten frazem v ciljnem jeziku. Med vzroke za to odločitev Schmale (*ibid.*) našteva zastarelost, nezdržljivost v slikovitosti frazemov idr. Podomačivni prevod (7d) prestavi svet dogajanja v domači svet in potegne za seboj ves pragmatični kontekst (planine, klobuk, pero idr.). Kekčeva pesem ima v slovenskem prostoru globoko zasidrane konotacije v kulturni dediščini. Izhodiščno vsebinsko in pomensko sporočilnost naj bi prevajalec preoblikoval tako, da upošteva slovnične, skladijske, pragmatične idr. normative v ciljnem jeziku. Navkljub prevajalkinemu pojasnilu na koncu romana, kjer zapiše: „Znana slovenska pesem, ki se smiselno prilega situaciji, se pravi pohodniška, optimistična, otrokom dobro znana pesem – se mi je zdela druga Kekčeva pesem (...)“ (*prim. Grošelj 2015: 355*), se zdi, da sta bili prezrti močna sporočilnost in stabilnost Kekčeve pesmi v slovenskem prostoru. Prevod po pretirano podomačevalni metodi učinkuje tuje. Domači junak Kekec je postavljen v tuje kulturno okolje z drugačnim pogledom na svet. Rekontekstualizacija v smislu ponovne interpretacije besedila z značilnostmi stalne besedne zveze lahko pri bralcu porodi napačen vtis. Bralstvo lahko zmede dejstvo, da se srečata dve močni literarni figuri – Kekec in Pika Nogavička.

Za primerjavo s slovenskim prevodom smo poiskali prevod izbranega besedila v hrvaščini. Tudi v hrvaškem jeziku obstajata dva prevoda. Pod prvi prevod v hrvaščino se je leta 1973 podpisal skandinavist Mirko Rumac (*prim. Badić in sod. 2020: 6*).

- (7f) *Za sunčanih dana ljeta
prek' šuma i pašnjaka ide naša mala četa
prepuna poleta.
Kud idemo — tud pjevamo : hoja-hoj, hoja-hoj ...
Ako si mlad,
zapevaj sad!
Naš mladi kor
sad strmi gor'
na vrh, na vrh, gdje raste bor!
Za sunčanih dana ljeta
kud idemo — tud pjevamo : hopa-hoj, hoja-hoj ...
(Lindgren 1973: 55)*

Najnovejši prevod iz švedščine, ki je izšel v letošnjem letu, je napisal Edin Badić.

- (7g) *Sunce, ljeto i nigdje hlada,
a mi put šuma i livada
i teško nam ništa ne pada,
ori se iz sveg glasa, hopsa-sa.
Ako si mlad,
zapjevaj sad!
Ne budi trom, ne budi spor,
naš mali zbor
penra se gor'
na vrh, na vrh, čuje se žamor.
Sunce, ljeto i nigdje hlada
Ori se sveg glasa, hopsa-sa.*
(Lindgren 2021: 62)

Če primerjamo oba hrvaška prevoda, lahko opazimo, da sta prevajalca uporabila podomačevalno metodo, vendar vsak drugače. Izsledki ankete med govorce hrvaščine so pokazali, da anketiranci pesmi iz romana o Piki Nogavički niso prepoznali ali povezali s kakšnim drugim besedilom.⁸ Oba prevoda izražata slogovno uglajenost, izvirnost in usklajenost v ritmu. Zanimiva je ugotovitev, da je v novejšem prevodu ohranjen del „Ako si mlad, zapjevaj sad!“ Kot pravi Oittinen, je prevod vedno neke vrste prevajalčeva interpretacija izvirnika, ki v prevodu otroške literature zrcali spoznanja iz svojega izkustvenega sveta: „While interpreting stories and rewriting them for future readers, translators are acting on the basis of their own child images, which means, that while adapting, they are in the end rather more visible than invisible.“ (Oittinen 2000: 74)

5. ZAKLJUČEK

Prevajanje omogoča sporazumevanje med ljudmi iz različnih svetov, a hkrati izpostavlja, da ima prevod povezovalno vlogo med dvema svetovoma. Buden (2007: 54; prev. U. V. A.) pravi, da je prevod „[...] avtentično mejno bitje, ki se ne more dokončno odmakniti ne od ene in ne od druge strani, med katerima posreduje“. Zgledi so potrdili, da je vprašanje potujevanja in podomačevanja, ki je že od nekdaj izzvalo teološke, filozofske, literarne in jezikoslovne razprave, vedno aktualno. V zagovor potujevalni metodi lahko sklenemo, da je jezik živ in da stalno prihaja do jezikovnih sprememb, zato se ne moremo izogniti prevzemanju frazemov iz drugih jezikov. Spremembe potekajo postopoma, nekatere se v ciljnem jeziku ustalijo, druge zamrejo. Podomačitvena metoda je pogostejša. V želji, da bi besedilo čim bolj približal bralcu, mora biti prevajalec dovolj pozoren, da ga v njegovi vnemi ne zanese predaleč, in podomačevanje prilagoditi učinku besedila na bralca. Prevajanje je potovanje po poti, polni različnih ovir in izzivov, zato kdor prevaja, ne gre po svetu lahkih nog.

8 V kratki anketi je sodelovalo 16 govorcev hrvaščine v starosti med 26 in 44 leti.

LITERATURA

- Albrecht, Jörn, *Literarische Übersetzung. Geschichte, Theorie, kulturelle Wirkung*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1998.
- Asaduddin, Mohammad, Pogovor z Lawrenceom Venutijem. *Sodobnost* 69 (7/8), 2005., str. 880–891.
- Buden, Boris, *Der Schacht von Babel: Ist Kultur übersetzbar?* Kulturverlag Kadmos, Berlin, 2007.
- Burger, Harald, *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Erich Schmidt, Berlin, 2015.
- DUDEN, Redewendungen, Dudenverlag, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich, 2002.
- Gautier, Laurent, Modicom, Pierre-Yves, Vinckel-Roisin, Hélène, „Zum Einstieg: Dimensionen der Verfestigung“, v: *Diskursive Verfestigungen: Schnittstellen zwischen Morphosyntax, Phraseologie und Pragmatik im Deutschen und im Sprachvergleich*, Gautier, Laurent, Modicom, Pierre-Yves, Vinckel-Roisin, Hélène (ur.), de Gruyter, Berlin, Boston, 2018., str. 1–18.
- Grošelj, Nada, „Kako se je kalil nov prevod Pike Nogavičke“, v: *Pika Nogavička*, Mladinska knjiga, Ljubljana, 2015., str. 347–355.
- Güttinger, Fritz, *Zielsprache. Theorie und Technik des Übersetzens*. Manesse Verlag, Zürich, 1963.
- Hallsteinsdóttir, Erla, Farø, Ken. „Interlinguale Phraseologie: Theorie, Praxis und Perspektiven/ Interlingual Phraseology: Theory, Practice and Perspectives“, *Yearbook of Phraseology*, 2010., str. 125–158.
- Jakop, Nataša, *Pragmatična frazeologija*, Založba ZRC, Ljubljana, 2006.
- Kržišnik, Erika, „Izraba semantične potence frazemov“, *Slavistična revija*, 54, pos. št., 2006., str. 259–279.
- Kučiš, Vlasta, „Trubarjev in Dalmatinov svetopisemski prevod po vzoru Lutrove prevajalske strategije ‚rem tene, verba sequentur‘“, *Slavia Centralis*, 12 (1), 2020., str. 203–214.
- Lindgren, Astrid, *Pika Nogavička*, prev. Kristina Brenkova, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1969/¹1958.
- Lindgren, Astrid, *Pika Nogavička*, prev. Nada Grošelj, Ljubljana, Mladinska knjiga, 2015.
- Lindgren, Astrid, *Pipi Duga Čarapa*, prev. Mirko Rumac, Izdavačko knjižarsko poduzeće Mladost, Zagreb, 1973.
- Lindgren, Astrid, *Pipi Duga Čarapa*, prev. Edin Badić, Stribor znanje, Zagreb, 2021.
- Lindgren, Astrid, *Pippi Langstrumpf*, prev. Cäcilia Heinig, Oetinger, Hamburg, 1987/¹1949.
- Lindgren, Astrid, *Pippi Långstrump*, Rabén & Sjögren Bokförlag, Stockholm, 1995/¹1945.
- Menac, Antica, Fink-Arsovski, Željka, Venturin, Radomir, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2014.
- Nöstlinger, Christine, *Das Austauschkind*, Beltz, Weinheim Basel, 1982./2006.
- Nöstlinger, Christine, *Fant za zamenjavo*, prev. Tatjana Žener, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1995.
- Nöstlinger, Christine, *Als mein Vater die Mutter der Anna Lachs heiraten wollte*, Oetinger, Hamburg, 2013.
- Nöstlinger, Christine, *Ko se je moj oče hotel poročiti z materjo Anne Lachs*, prev. Stanislav M. Maršič, Mohorjeva založba, Celovec, 2015.
- Nöstlinger, Christine, *Sowieso und überhaupt*, Dachs Verlag, Dunaj, 1991.
- Nöstlinger, Christine, *Tako in tako in sploh*, prev. Ana Grmek, Mohorjeva založba, Celovec, Ljubljana, Dunaj, 2006.

- Oittinen, Ritta, *Translating for Children*, Garland Publishing, Inc., New York, 2000.
- Ožbot, Martina, Manzonijeva Zaročenca v slovenščini, *Primerjalna književnost*, 33/3, 2010., str. 141–161.
- Ožbot, Martina, *Prevodne zgodbe. Poskusi z zgodovino in teorijo prevajanja s posebnim ozirom na slovensko-italijanske odnose*, Založba ZRC, Ljubljana, 2012.
- Preussler, Otfried, *Der kleine Wassermann*. Thienemann, Stuttgart, 1956/⁶⁶2015.
- Preussler, Otfried, *Mali povodni mož*, prev. Marjana Kobe, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1969.
- Prunč, Erich, *Entwicklungslinien der Translationswissenschaft: von den Asymmetrien der Sprachen zu den Asymmetrien der Macht*. Frank & Timme, Berlin, 2007.
- Reiche, Dietlof, *Freddy. Ein Hamster lebt gefährlich*, Beltz, Weinheim Basel, 1999./2004.
- Reiche, Dietlof, *Hrček Franček na begu*, prev. Mira Miladinović Zalaznik, Mladinska knjiga, Ljubljana, 2002.
- Reiß, Katharina, Vermeer Hans J., *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*, Niemeyer, Tübingen, 1984.
- Ribič, Ivan (po noveli Josipa Vandota), *Srečno, Kekec*, videoposnetek, Andromeda: Viba film, Ljubljana, 1963.
- Segura García, Blanca, *Kontrastive Idiomatik- Deutsch - Spanisch: Eine textuelle Untersuchung von Idiomen anhand literarischer Werke und ihrer Übersetzungsprobleme*, Lang, Frankfurt a.M., 1998.
- Siever, Holger, *Übersetzungswissenschaft. Eine Einführung*, G. Narr, Tübingen, 2015.
- Störig, Hans Joachim, *Das Problem des Übersetzens*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1963.
- Valenčič Arh, Urška, „Ein Prinz auf der Erbse“. *Phraseologie und Übersetzung. Am Beispiel der Kinder- und Jugendliteratur von Christine Nöstlinger im Deutschen und Slowenischen*. Schneider Verlag Hohengehren, Baltmannsweiler, 2014.
- Vevar, Štefan, *Vrvohodska umetnost prevajanja*, Cankarjeva založba – Založništvo, Ljubljana, 2013.
- Venuti, Lawrence, *The translator's invisibility: a history of translation*. Routledge, London, New York, 1995.
- Zybatow, Lew, „Übersetzen von Phraseologismen oder was bringt die kognitive Linguistik dem Übersetzer?“, v: *Phraseologismen in Text und Kontext. Phrasemata I*, Wirrer, Jan (ur.), Aisthesis, Bielefeld, 1998., str. 149–167.

SPLETNI VIRI

- Badić, Edin, Sandra Ljubas. „Pipi Duga Čarapa u cenzuriranom hrvatskom ruhu.“ *Sic*, 11, 1, 2020., str. 0-0. <https://doi.org/10.15291/sic/1.11.lc.9>. (Dostop: 20. 11. 2021.)
- <http://www.gigafida.net>, (Dostop: 10. 9. 2021.)
- <https://viri.cjvt.si/gigafida>, (Dostop: 26. 10. 2021.)
- Keber, Janez, *Slovar slovenskih frazemov*, www.fran.si, (Dostop: 16. 9. 2021.)
- Razvezani jezik. <http://razvezanijezik.org>, (Dostop: 16. 9. 2021.)
- SSKJ 2 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. Ljubljana: Založba ZRC. (<https://fran.si/>) (Dostop: 28. 9. 2021.)

WER FROHE LIEDER SINGT, GEHT LEICHTEN FUSSES DURCH DIE WELT: ÜBER DAS ÜBERSETZEN VON PHRASEMEN IN DER KINDER- UND JUGENDLITERATUR

Das Übersetzen von Phrasemen stellt für den Übersetzer eine anspruchsvolle Aufgabe dar. Feste Wortverbindungen sind jene Sprachelemente, die es ermöglichen, Gegenstände, Sachverhalte, Handlungen oder Emotionen nicht nur zu benennen, sondern auch zusätzlich zu bewerten. Beim Vergleichen fester Wortverbindungen in verschiedenen Sprachen lassen sich Unterschiede in Form und/oder Bedeutung erkennen. Die ersten Auseinandersetzungen mit dem Übersetzen entstanden bereits vor 2000 Jahren, und über Übersetzungsmethoden wird seit Jahrhunderten diskutiert. Verfremdung vs. Einbürgerung sind Übersetzungsmethoden, die sich im Laufe der Jahre etabliert haben und den Erwartungshorizont der Rezipienten auf unterschiedliche Weise berücksichtigen. Die Verfremdung folgt der Forderung, im Zieltext fremde Elemente aus der Ausgangssprache einzusetzen. Bei der Einbürgerungsmethode wird die Übersetzung so rezipiert, als handle es sich um ein in der Zielsprache verfasstes Original. Anhand von Beispielen aus slowenischen Übersetzungen von Werken der deutschen (zum Teil auch schwedischen) Kinder- und Jugendliteratur werden beide Übersetzungsmethoden beim Übersetzen von Phrasemen dargestellt.

Schlüsselwörter: Phraseologie; Kinder- und Jugendliteratur; Übersetzen; Verfremdung; Einbürgerung

FRAZEMI OD PONEDJELJKA DO PETKA (U JUŽNOSLAVENSKIM JEZICIMA)

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163'373.7'27

[HTTPS://WWW.DOI.ORG/10.17234/9789533790121.22](https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.22)

U radu se istražuju frazemi i uzrečice u južnoslavenskim jezicima (bugarskom, hrvatskom, makedonskom, slovenskom i srpskom jeziku) u čijem su sastavu nazivi za dane u tjednu. Kontrastivna lingvokulturološka analiza istražuje motiviranost prikupljenih frazeoloških jedinica u zastupljenim jezicima, pri čemu je posebna pažnja posvećena simboličkim danima u tjednu, osobito u narodnom kalendaru južnih Slavena, jer se uz njih vežu narodna i kršćanska vjerovanja, praznovjerja i običaji. Podjela dana u tjednu na sretne i nesretne, odnosno povoljne i nepovoljne dane te muške i ženske, duboko je ukorijenjena u jezičnoj slici južnih Slavena, o čemu svjedoče prikupljeni frazemi i uzrečice. Frazeološki su najproduktivniji oni dani uz koje se vežu negativne konotacije, što govori u prilog pejorativnoj prirodi frazeologije. Iako moderno društvo gubi vezu s nekadašnjim predodžbama i vrijednosnim sustavima (najbolji je primjer ponedjeljak koji se nekad smatrao sretnim i povoljnim danom), one i dalje žive u frazeologiji i paremiologiji jer se jezični sustav mijenja sporije od društva i kulture. Ipak, analiza će pokazati i pojavu nekih novih ustaljenih jezičnih jedinica, vezanih uz sasvim drugačiju percepciju dana u tjednu.

Ključne riječi: dani u tjednu; frazemi; južnoslavenski jezici; lingvokulturologija; narodni kalendar

0. UVOD

Rad obuhvaća kontrastivnu analizu frazema i uzrečica u južnoslavenskim jezicima (bugarskom, hrvatskom, makedonskom, srpskom i slovenskom) koje za sastavnicu imaju dane u tjednu. Polazeći od tvrdnje da nazivi za dane u tjednu svjedoče o kombinaciji kršćanskih i poganskih vjerovanja, ali i o međukulturnim te međujezičnim kontaktima u imenovanju dana (*usp.* Бошњаковић 2006), cilj je ovoga radi utvrditi koje su predodžbe o danima u tjednu fiksirane u frazeološkom fondu i utvrditi njihovu kulturnu konotaciju. Ovakav pristup, u kojemu se frazeološke i paremiološke jedinice promatraju kao jezične realizacije kulture pojedinih naroda, proizlazi iz lingvokulturologije (*usp.* Barčot 2017, Маслова 2001, Zykova 2019). Najvažnije je svojstvo jezika to što u sebi akumulira kulturnu konotaciju kao rezultat međusobnog utjecaja jezika i kulture. Prema tome, kontrastivna proučavanja frazeologije trebaju biti lingvokulturološkog karaktera jer imaju za cilj otkrivanje nacionalno-kulturne specifičnosti jezičnih sustava (Недкова 2011: 16).

U okviru lingvokulturološke analize, u ovome radu, dane u tjednu promatramo kao koncepte, shvaćene u širem smislu (u odnosu na kognitivistički pristup) jer ne uključuju samo kategorijalna obilježja označenog već i svu kulturološku informaciju koja se na njega odnosi (Витанова 2012: 12).

Prikupljeni je korpus ekscerpiran iz frazeoloških i općih tiskanih i mrežnih rječnika, znanstvenih radova i monografija te iz mrežnih korpusa (bugarskog, hrvatskog, slovenskog i srpskog jezika) dostupnih na platformi Sketch Engine. Iz analize su izuzeti dijalektni frazemi jer bi njihovim uključivanjem građa nadmašila opseg ovoga rada, ali ne i zastarjeli i manje frekventni frazemi jer bi njihovim isključivanjem građe pak bilo premalo, a nužni su i za rekonstrukciju cjelovite jezične slike svijeta.

1. Ponedjeljak

Ponedjeljak je *dan poslize (po) nedjelje* i u slavenskim je jezicima svoj naziv dobio na temelju odnosa prema prethodnom danu. Iako je danas, u modernom društvu, negativno obilježen jer uglavnom ponedjeljkom počinje ljudima mrzak radni tjedan, u folkloru i tradicijskoj kulturi južnih Slavena ovaj je dan bio određen kao sretan i povoljan. Početak tjedna percipirao se kao nešto pozitivno, dan pogodan za početak gradnje kuće, radova u polju i započinjanje raznih ženskih poslova. Također, vjerovalo se da će cijeli tjedan biti onakav kakav bude ponedjeljak (Турпић 2020: 30).

U narodnom su kalendaru posebno bili važni ponedjeljci vezani uz veće kršćanske praznike. Kod pravoslavnih južnih Slavena prvi ponedjeljak uskršnjega posta naziva se *čisti ponedjeljak*, na taj dan čovjek mora biti duhovno i tjelesno čist, pa su uz njega vezani razni obredi čišćenja, kupanja, brijanja i šišanja. Upravo je *čisti ponedjeljak* u pozadinskoj slici bugarskog frazema *оставам / остана на <нес> понеделник* značenja 'biti prevaren, obmanut u očekivanju da tko uspije ili dobije nešto što jako želi'. Naime, čisti se ponedjeljak u bugarskom narodnom kalendaru naziva i *несу / нес / кучу* ('pseći'), *разнетни* ('raspeti'), *бесни* ('bijesni'), a potječe iz običaja obrednog ljuljanja ili vješanja pasa kako bi se spriječila bjesnoća jer se vjerovalo da su se tijekom zime u njih uvukli *bjesovi* tj. zle i nečiste sile. Iako se frazem češće koristi bez sastavnice *nes* upravo nam ta sastavnica otkriva motivaciju frazema.

Za razliku od bugarskog, u slovenskom se jeziku ponedjeljku pripisuje atribut *mačji*. *Mačkast (mačkov) ponedeljek* označava 'ponedjeljak, kada se *tko* loše osjeća, kad je *tko* loše raspoložen zbog prekomjernog uživanja u alkoholu'. Ovaj je frazem motivacijski povezan s frazomom *imeti mačka* značenja 'biti mamuran', a u slovenski je jezik došao iz njemačkoga u kojem se riječi *Kater* ('mačak') i *Katzenjammer* ('mačje jaukanje') u prenesenom značenju rabe za opis mamurluka¹.

Osim mačjeg, u slovenskom postoji i *plavi ponedeljek* kojim se opisuje 'ponedjeljak, kada radnik neopravdano izostane s posla'. Keber (2015: 723) navodi da su s ovim fraze-

1 Keber navodi da se u leipziškom studentskom žargonu frazemima *seinen Kater spazieren führen* ('voditi mačka u šetnju') te *einen Kater ausführen* ('voditi mačka van') opisuju posljedice opijanja tj. mamurluk. Za izraz *Katzenjammer* Keber tvrdi da je nastao početkom 19. stoljeća u akademskim krugovima Heidelberga (2015: 723).

mom povezani i žargonski izrazi *ponedjeljkar* za osobu koja neopravdano izostaje s posla i glagol *ponedjeljkovati* značenja ‘neopravdano izostajati s posla’, za što je najčešće uzrok upravo alkohol. Ekvivalentni frazem, izrazom i značenjem, zabilježen je u češkom (*modrý pondělek*) i njemačkom jeziku (*blauer Montag*), ali ne i u ostalim južnoslavenskim jezicima. I u engleskom jeziku postoji *blue monday*, no on se značenjski donekle razlikuje. Njime se opisuje najdepresivniji dan u godini, treći ponedjeljak u siječnju, a potječe iz 2005. godine kada ga je definirao psiholog Cliff Arnall. Plava se boja u engleskom jeziku povezuje s tugom pa postoje frazemi *feel blue* i *have the blues*. Naravno, engleski *plavi ponedjeljak* ušao je u analizirane južnoslavenske jezike u značenju ‘najdepresivniji dan u godini’ i nalazimo ga u člancima o depresiji i samopomoći, ali u slovenskom uz atribut *modar* (*modri ponedeljek*) što je uobičajen pridjev za plavu boju, dok se *plav* rjeđe rabi u tom značenju, ali je uobičajen u opisu svijetle kose.

U slovenskom je jeziku ponedjeljak frazeološki produktivan dan. Kržišnik (2014: 378) bilježi još dva frazema: *dolg kot ponedeljek* i *kaj vleči se kod ponedeljek*. Prvi je frazem poredbene strukture sa značenjem ‘jako dug (dugačak), jako velik (visok) /o osobi/’, ali ima i vremensko značenje ‘jako dugotrajan’. Drugi je frazem, prema podacima iz korpusa, novijega datuma i ima samo vremensko značenje dugoga trajanja (*ibid.*). Motivacija frazema proizlazi iz negativne percepcije ponedjeljka kao prvog radnog dana koji dugo traje.

2. UTORAK

Utorak je drugi dan u tjednu i prema tome je dobio svoje ime. Naziv se razvio iz praslavenskog korijena *vъtorъ* značenja ‘drugi’, kojeg je u hrvatskom i srpskom s vremenom istisnuo oblik *drugi*.

Đurić (2020: 44) navodi da semantika utorka sadrži i komponentu *ponavljanja* ili, njoj blisku, komponentu *udvostručavanja* (istog su korijena, primjerice, bugarski glagol *повтарям* te makedonski *повторуваа* značenja ‘ponavljati’), što se može uočiti i u narodnim vjеровanjima. U makedonskom je frazeološkom rječniku tako zabilježena frazemska polusložnica *вторник-повторник* sa značenjem ‘ni u utorak ne valja raditi (izgovor lijenčine)’ te *вторник-заморник* za koji se navodi da potječe iz anegdote o lijenoj ženi koja je svaki dan tražila opravdanje kako ne bi radila uz izliku da je naporno (zamorno) raditi u utorak (Димитровски, Ширилов 2003: 138).

O percepciji utorka kao lošeg, teškog i nesretnog dana svjedoče i vjеровanja kod južnih Slavena da utorkom ne valja započinjati poslove, ne odlazi se u prošnju niti se organiziraju svadbe (*usp.* Ђурић 2020: 46–47, Стојнев 2006: 66). Ova je predodžba *nepovoljnog utorka* u pozadini hrvatske uzrečice *utorak kratak korak*, s rimovanim sastavnicama, a kojom se poručuje da se ništa ne obavlja dobro ako se započne u utorak nego da je bolje ili početi u ponedjeljak ili čekati srijedu.

Jedno je praznovjerje vezano uz to da će dijete rođeno u utorak biti nesretno, boležljivo i da će cijeli život patiti, ili pak da neće dugo živjeti ili će rano postati udovac/udovica. Ovo je vjеровanje u pozadinskoj slici bugarskog frazema *роден в черен вторник* kojim se opisuje nesretna osoba, kojoj ne ide u životu i nema sreće. Đurić (2020: 54) tumači da u sintagmi *crni utorak* postoji dvostruko negativna markiranost ovoga dana u narodnoj kulturi jer je utorak sam po sebi negativan dan, a crna boja dodatno simbolizira tamu, mrak i nečiste

sile. U narodnom kalendaru južnih Slavena postoji nekoliko negativno obilježenih utoraka², a jedan od njih je i *crni*. Odnosi se na utorak u već spomenutom prvom tjednu uskršnjega posta (koji pravoslavni južni Slaveni nazivaju *Todorov tjedan*, prema svetom Todoru) uz koji se vežu i drugi atributi pa se naziva i *куц вторник / хромѝ утораѝ* ('hromi, šepavi utorak' u Bugarskoj i Srbiji), *крив вторник / криви утораѝ* ('krivi utorak' u Bugarskoj i Srbiji), *луд вторник* ('ludi utorak' u Bugarskoj), *глув вторник / глух утораѝ* ('gluhi utorak' u Bugarskoj i Srbiji), *сух вторник / сув торник* ('suhi utorak' u Bugarskoj i Makedoniji). U podlozi svakog od navedenih naziva nalazi se određeno praznovjerje ili narodni običaj, ali svi svjedoče o vrlo nepovoljnoj prirodi utorka u kulturnoj tradiciji triju naroda. U narodnom kalendaru Hrvata i Slovenaca s crnim se utorkom donekle podudara *pokladni utorak* ili *pustni torek*, dan prije *Čiste srijede* (Pepelnice) kojim započinje korizma. Korijeni običaja vezanih uz taj dan također su pretkršćanski i imaju razne magijske i apotropejske funkcije kao kod pravoslavnih naroda.

Ovdje valjda spomenuti i *crni utorak* koji dolazi s američkog kontinenta, a odnosi se na slom njujorške burze 29. listopada 1929. godine kojim je započela velika ekonomska kriza. Njemu su prethodili *crni četvrtak* i *crni petak*³ koje je obilježila masovna prodaja vrijednosnica. Sve tri kolokacije danas pronalazimo u hrvatskom jeziku u okazionalnom prenesenom značenju, a njima se pridružio i *crni ponedjeljak* koji se odvio 19. listopada 1987. godine kada su naglo pale vrijednosti dionica na burzama širom svijeta (Turk, Opašić 2010: 313).

3. SRIJEDA

Srijeda (staroslavenski *srěda*) je treći dan radnoga tjedna i dan u sredini tjedna, a naziv potječe iz praslavenskog oblika s metatezom **serda* gdje je značio 'sredina' (Gluhak 1993: 576–577). Ista je motivacija i, primjerice, u njemačkom *Mittwoch*, dok se većina romanskih jezika oslanja na boga Merkura.

Budući da predstavlja sredinu tjedna, njegova je simbolika ambivalentna pa se u slavenkim vjerovanjima uz srijedu vežu pozitivne i negativne konotacije. Takvu prirodu srijede potvrđuje i Đurić:

„[...] na primer, na jednoj teritoriji sreda može biti okarakterizirana kao veoma „povoljan“ i „dobar“ dan za obavljanje jednog posla, ali istovremeno i kao „nepovoljan“ dan kada je reč o drugim poslovima. Zbog toga se ne može govoriti o apsolutno ujednačenoj i jedinstvenoj oceni ovog dana“ (2020: 65).

Negativna obilježenost srijede nesumnjivo je rezultat kršćanskog poimanja srijede kao dana kada je Judinom izdajom počela Kristova patnja, pa se primjerice u engleskom jeziku *Velika srijeda* naziva i *špijunska srijeda* odnosno *Spy Wednesday*. Središnja pozicija srijede u tjednu, etimološka povezanost s pojmom sredine, ali i izdaja, u pozadini su hrvatskih i srpskih frazema *usred* (*nasred*, *posred*) *srijede* <čega>, *nasped* (*nocped*, *ycped*) *cpede* značenja 'u samom središtu čega' i *izaći na srijedu* s čim, *staviti na srijedu* što, *na cpedy*

2 Đurić (2020: 52) osim *crnog utorka*, navodi i *deveti utorak* i *vodeni utorak*.

3 Više je *crnih petaka* u američkoj povijesti, o čemu će više riječi biti u nastavku rada.

изнети (дати) нешто, на среду изађу с нечим ‘dati da svi vide, da svi mogu ocijeniti, izaći pred javnost’.

Prvi dan korizme je *Čista srijeda*, obilježena strogim postom i nemrsom, koja je zbog simboličnog čina posipanja pepelom po glavi, što je čin koji se u početku vršio iz solidarnosti prema javnim grešnicima, dobila naziv Pepelnica.⁴ Pepelnica, ali ne i srijeda⁵, sastavnica je arhaičnih slovenskih frazema *držati se kakor na pepelnico* ‘držati se žalosno, tužno’ i *pepelnično raspoloženje* ‘žalosno, tmurno raspoloženje’. S obzirom da je korizma razdoblje pokore, posta i pobožnosti, u motivaciji je frazema slika raspoloženja koje je karakteristično (ili bar očekivano) na taj dan.

I u bugarskoj frazeologiji zabilježen je frazem koji u pozadinskoj slici sadrži korizmeni dan. Riječ je o posljednjoj nedjelji prije Uskrsa, koja se kod pravoslavnih naroda naziva *Vrbnica* ili *Cvetnica*, a kod katoličkih *Cvjetnica*. U Bugarskoj su simbol ovoga praznika grančice vrbe, koje se posvećuju u crkvama i odnose domovima kako bi štitile od zla i bolesti. S obzirom da taj kršćanski praznik uvijek pada u nedjelju, jasna je apsurdna slika u bugarskom frazemu *на Врџбница в сряда (петък)* sa značenjem ‘nikada’ (Vasung 2011: 170). Zamjenjivost srijede s petkom u sastavu frazema nije slučajna jer se oba dana percipiraju kao *neparni, ženski i posni dani* (usp. Бурић 2020), kada su bili zabranjivane razne aktivnosti poput pranja i šišanja te ženski poslovi, posebice tkanje i pređenje. Sinonimni je frazem *на Марта в сряда*, u čijem je semantičkom talogu narodni praznik babe Marte. Mjesec ožujak (*март*) u bugarskom folkloru ima simboliku povezanu sa ženskim počelom – to je, naime, jedini ženski mjesec u godini, personificiran u liku babe Marte koja 1. ožujka⁶ obilazi sela kako bi istjerala zle sile. Toga dana Bugari jedni drugima daruju martenice, vrstu amajlije ispletene od crvenog i bijelog konca, koju nose dok ne ugledaju prvi znak proljeća – prvu lastavicu ili propupale grančice drveta. I danas je taj običaj vrlo popularan u čitavoj Bugarskoj. S obzirom da 1. ožujak može biti bilo koji dan u tjednu, motivacija ovoga frazema nije toliko jasna kao u frazemu *на Врџбница в сряда (петък)*, no dupliciranje ženske prirode *srijede* i mjeseca *marta* zasigurno utječe na njegovu metaforičnost, ekspresivnost i idiomatičnost.

4. ČETVRTAK

Četvrtak je, poput utorka, dobio svoj naziv iz rednoga broja (praslavenski *četvрътъкъ*) jer se percipira kao četvrti dan u tjednu.

Kod svih je Slavena četvrtak vrlo povoljan dan, pogotovo za početak i obavljanje poljodjelskih poslova, i za njega se općenito vežu pozitivne konotacije kao i za ponedjeljak. Četvrtak je *parni* i *muški* dan, toga se dana nije postilo i za njega nisu vrijedile zabrane koje su bile vezane za srijedu i petak (npr. zabrana raznih ženskih poslova). U frazeologiji južnih Slavena manji je broj frazema s ovom sastavnicom, vjerojatno zbog slabije metaforičnosti koja proizlazi iz pozitivne markiranosti ovoga dana u tjednu.

4 <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=47499>. (Datum pristupa: 14. 12. 2021.)

5 Iako navedeni frazemi u sastavu ne sadrže srijedu, uvrštavamo ih jer je srijeda nesumnjivo u njihovom semantičkom talogu.

6 Prema bugarskom narodnom vjerovanju 1. ožujka je prvi dan proljeća, a poklapa se s klimatološkim početkom proljeća.

Novijeg su datuma uzrečice kojima se u južnoslavenskim jezicima četvrtak, jer prethodno petku tj. kraju radnoga tjedna, percipira kao mali petak: *четвъртък е малкия петък*⁷ (bug.), *četvrtak je mali petak* (hrv.), *четврток – мал петок* (mak.) i *četrtak je mali petek* (slo.), *četvrtak je mali petak* (srp.).

5. PETAK

Petak je također dobio naziv po položaju u tjednu tj. kao peti dan u odnosu na nedjelju.

Petak je dan snažne simbolike, uz koji se vežu brojne asocijacije, narodni običaji, vjerovanja i praznovjerja. Đurić smatra da je „na formiranje bogate i složene semantike petka u narodnom mišljenju uticala sinteza više različitih faktora, od kojih se, prema svom značaju, u prvom redu izdvajaju: gramatički rod naziva, mesto u sedmici i hrišćanske konotacije“ (2020: 108). Za sve navedene elemente potvrde nalazimo u prikupljenoj građi.

Podjela dana na *muške* i *ženske*, prema gramatičkom rodu naziva, utjecala je i na podjelu muških i ženskih poslova koji se tim danima smiju, odnosno ne smiju obavljati. Petak je ovdje iznimka jer se unatoč gramatičkom rodu naziva smatra ženskim danom (*usp.* Ђурић 2020, Стојнев 2006) i u folkloru je personificiran u liku Svete Petke.

U bugarskoj je frazeologiji registriran frazem *на мъжкия петък* sa značenjem ‘nikada’ (*usp.* Vasung 2011). U motivaciji je ovoga frazema, kao i u već spomenutim frazemima istoga značenja, apsurdna slika nepostojećeg dana – *muškog petka*. Istoga je značenja srpski frazem *на Ђурин петак*, u čijoj je motivaciji dan svetog Đure tj. Đurđevdan. Mršević-Radović objašnjava da se Đurđevdan u srpskom narodu smatrao početkom nove godine i bio je važan za reguliranje imovinskih odnosa, poreznih obaveza i sl. U 19. stoljeću na taj se dan isplaćivala plaća slugama, radnicima i plaćao se porez. Kasnije je početak nove godine pomaknut na 1. siječnja i u tome je kontekstu jasno da se na Đurđevdan ‘više ništa ne može dobiti’. Prema jednom starom pravilu Srpske pravoslavne crkve, ukoliko Đurđevdan pada na Veliki petak, on se pomiče kako se ta dva petka nikada ne bi poklopila (2008: 57).

Za petak se u narodnoj kulturi južnih Slavena veže i najviše zabrana rada i drugih aktivnosti jer se smatra teškim, lošim i nepovoljnim danom (*usp.* Ђурић 2020, Стојнев 2006). Petkom, dakle, ne valja ništa započinjati, jer je i posljednji dan radnog tjedna. O tome nam svjedoče uzrečice *petak zao početak* u hrvatskom i srpskom, *petak svakom poslu rđav početak* u hrvatskom i *petek je slab začetek* u slovenskom. Novijeg su datuma uzrečice kojima se petak, kao posljednji dan radnoga tjedna, smatra povoljnim danom za neke radnje, i to one vezane uz moderne načine opuštanja i zabave: slovenskim *petek je dan za zadetek* poziva se na zabavu i prekomjerno uživanje u alkoholu, dok se hrvatskim i srpskim *petak je dan za metak* ovaj dan karakterizira pogodnim za spolne odnose.

Sveobuhvatna simbolika petka kao lošeg i nepovoljnog dana sadržana je u kolokaciji *crni petak* koja postoji u svim europskim jezicima, ali i na američkom kontinentu. Proširenost upotrebe, zastupljenost i popularnost u svim jezicima te metaforička nabijenost ove sveze riječi učinila ga je pogodnim za komercijalizaciju, prvo u SAD-u, odakle se proširio cijelim svijetom, pa je on danas prije svega poznat kao *black friday*, dan velikih rasprodaja.

7 Pretraživanjem mreže pronađeni su primjeri u kojima se i srijeda naziva *malim petkom* s obrazloženjem da se već u srijedu gubi volja za poslom.

Za američki *crni petak* postoji više tumačenja o porijeklu: (1) odnosi se na 29. rujna 1869. kada započinje financijska kriza nakon kraha američke burza zlata; (2) za razdoblje 50-ih godina u Philadelphiji kada je policija tim nazivom opisala petak nakon Dana zahvalnosti kada su horde turista i navijača navalile u grad zbog utakmice koja se odvijala u subotu. Kasnije, 60-ih, trgovci su taj povod iskoristili kako bi goste privukli i u trgovine, a radnici bi zbog kupovine izostajali s posla; (3) prema tzv. *teoriji crne tinte* trgovci su s dobitkom poslovali samo u razdoblju prije Božića, a nakon Dana zahvalnosti, i tada bi računovođe crvenu tintu (kojom se ispisivalo poslovanje s minusom) zamijenili crnom tintom kojom se prikazivao profit (History).

U južnoslavenskim jezicima supostoje dva *crna petka*; prvi je frazem značenja ‘vrlo nesretan dan’ i potječe iz simbolike duboko ukorijenjene u narodnom kalendaru, a drugi je kolokacija *crni petak*, prevedenica iz engleskog *black friday*, a odnosi se na petak koji slijedi nakon američkog Dana zahvalnosti, kada trgovački lanci nude pogodnu kupovinu, velike popuste i rasprodaje.

No, vratimo se na južnoslavenski *crni petak* (bug. *черен петък*, mak. *црн петок*, slo. *črni petek*, srp. *црни петак*), za koji vrijedi dvostruka negativna markiranost (smatra se, primjerice, da je petak najstrašniji i najnesretniji dan u tjednu) koju je Đurić ustvrdila za *crni utorak* (v. utorak) i u svim se analiziranim jezicima rabi u značenju ‘nesretnog, lošeg dana, dana u kojem se događaju samo ružne stvari’. U bugarskoj je frazeologiji negativna nabijenost petka otišla toliko daleko da se svaki težak i nesretan dan naziva *зъл петък*. Slika crnog petka kao sredstva kažnjavanja sadržana je u kletvi u srpskom *дођи ће и њему црни петак*, odnosno makedonskom *ке му дојде и нему црн петок*.

Nadalje, južni su Slaveni vjerovali da će dijete, rođeno na taj dan, biti nesretno. Ovakvo je vjerovanje u pozadini bugarskog frazema *роден на черен петък* i makedonskog *роден на црн петок* kojim se opisuje osoba koja je nesretna i nikako joj ne ide u životu. Na negativnu percepciju petka utjecala je i Biblija, osim što je petak dan Kristove smrti, vjeruje se da je u petak Eva navela Adama da zagrije jabuku te da je Kain ubio svog brata Abela (Јовановић 2017: 212). Turk, Opašić i Spicijarić Paškvan (2012: 271) navode da je u prošlosti petak bio dan predodređen za pogublivanje.

Veliki petak, koji se u pravoslavlju naziva i *raspeti petak* sastavnica je bugarskog frazema *омърсявам се / омърся се на распети петък* sa značenjem ‘prijevremeno završiti kakav posao, završiti s poslom kada ne treba’. U sastavu je glagol *omrsiti*, a u podlozi slika hranjenja kada za to još nije vrijeme tj. na Veliki petak kada je obavezan post. Osim posta, kod svih je Slavena toga dana obavezno i suzdržavanje od rada, veselja i pića (Ђурић 2020: 122). Upravo je takvo vjerovanje sadržano u slovenskom frazemu *držati se (gledati) kakor <na> kvatrni (veliki) petek* kojim se opisuje žalosno i beživotno držanje. U slovenskom se jeziku veliki petak naziva i *kvatreni dan* ili *kvatra*, a potječe iz naziva koji je crkva namijenila danima na početku svakoga od četiri godišnja doba, kada se treba posvetiti molitvama i pokori.

Petak kao dan posta u slici je frazema *znati (dati) svom petku post* značenja ‘znati sebi na ugodan način urediti život, ne predati se suviše žrtvama i pretjeranoj požrtvovnosti’.

Među prikupljenim frazemima sa sastavnicom *petak* zabilježeni su i oni frazemi kod kojih motivacija, pa i ekspresivnost, ne proizlazi iz unutarnje forme već se realizira na planu

izraza – i to rimom u frazemu *u rijetke petke* značenja ‘rijetko, vrlo rijetko’ i ponavljanjem u frazemima kojima se izražava neprekidno trajanje, u hrvatskom *<i> svetkom i petkom* ‘svaki dan, uvijek, neprestano, bez prestanka (odmora)’ i slovenskom *v petek in svetek*. Sastavnice potonjih frazema su *petak*, dan u tjednu, i *svetak*, regionalizam sa značenjem ‘blagdana’. Keber (2015: 101) pak pojašnjava da je *svetek* starinski naziv za praznik. Neovisno o statusu leksema *svetek*, jasno je da pripada i slovenskom i hrvatskom jeziku i da je njegova upotreba ograničena. Nije rijetka pojava da u frazemima koji pripadaju standardnom jeziku imamo sastavnice sa statusom dijalektizma ili pak arhaizme i historicizme. U navedenim se hrvatskim i slovenskim frazemima leksem *svetak* (*svetek*) našao zbog rimovanja s komponentom *petkom*, čime je ostvarena dodatna ekspresivnost. Množinskim oblicima u instrumentalu, u hrvatskom frazemu, naglašava se dužina trajanja.

Petak i svetak našli su se i u hrvatskoj uzrečici *nije svaki petak svetak* značenja ‘ne događaju se svaki čas dobre stvari, ne ponavljaju se uspjesi svakodnevno, ne može nešto uspijevati stalno, uspjesi i ugodnosti ne ponavljaju se često i ne dolaze uvijek kad želimo’.

6. SUBOTA

U svim slavenskim jezicima naziv za šesti dan u tjednu dolazi iz hebrejskog *šabbāt*, a u jezike je ušao preko grčkoga. Đurić (2020: 155) navodi da hebrejski naziv dolazi od *Šabbetai* što je pak naziv za planetu Saturn, a najvjerojatnije je nastao u Babilonu na početku progona Židova. Kod Babilonaca je sedmi dan, računajući od nedjelje, bio dan posvećen Saturnu, a Židovi su taj naziv preuzeli za dan kada se ne radi, dok su za sve ostale dane ostavili numeričke nazive. Veza sa Saturnom ostala je sačuvana jedino u nazivu u engleskom jeziku *Saturday* (*ibid.*).

Predodžbe o suboti su proturječne, pozitivne su predodžbe uglavnom češće kod južnih Slavena katoličke vjeroispovijesti, dok su negativne vezane uz gramatički rod koji je utjecao na percepciju ovoga dana kao *ženskog* pa time i nečistog, negativnog i opasnog dana, a potom i dana koji je vezan za onostrano i pogodan za razne oblike magije i uspostavljanje kontakta s onim svijetom, najčešće precima (Ђурић 2020: 159). Zato se subota smatra i *zadušnim danom* ili *danom mrtvih* pa joj se u narodnom kalendaru pripisuje atribut *mrtva*, zbog čega se nije smatrala pogodnim danom za svadbe, krštenje i započinjanje poslova (*ibid.*). S tim je u vezi vrlo frekventan bugarski frazem *къоравата (сляпата) събота* kojim se opisuje trenutak kada netko, bez puno razmišljala, donosi nepromišljenu odluku o udaji ili ženidbi. Nepromišljenost se u motivaciji frazema dovodi u vezu sa sljepilom, što je pak povezano s konceptualnom metaforom ZNATI JE VIDJETI.

U bugarskom je zabilježen frazem vremenskog značenja *в събота пред Великден* u kojemu se subota dovodi u odnos s Uskrsom (bug. *Великден*), koji pada uvijek u nedjelju. Značenje je ovoga frazema ‘u posljednji trenutak’ (hrvatski je ekvivalent *u zadnji čas*), a ima i sem zakašnjelosti.

U srpskom je jeziku zabilježena uzrečica *субота ђачка бубота*, koja je nastala iz običaja da subotom đaci dobivaju batine od svojih učitelja bez ikakvog razloga (dok je tijekom tjedna fizičko kažnjavanje bilo opravdano) (Јовановић 2017: 211). Ovaj je običaj zapisao Vuk Karadžić riječima: „Kad sam ja 1796. išao u Loznicu u školu, još je bio običaj đake u

subotu poslije podne tući bez ikakve krivice; ako je koji onaj dan, makar i poslije podne, bio bijen za lekciju ili za drugo što, to mu se nije primalo u račun, nego je morao i po drugi put običaja radi biti bijen.“ U pozadini ovog, na prvi pogled banalnog običaja, vjerojatno se nalazi stariji ritual udaranja radi istjerivanja nečiste sile i poticanja rasta i razvoja djece (Ђурић 2020: 177).

7. NEDJELJA

U svim južnoslavenskim jezicima posljednji dan tjedna imenuje se na isti način, kao dan na koji se ne radi (**ne děla*). Sekundarno je u nekim jezicima nastalo i značenje vremenskog odsjeka od sedam dana.

Predodžba o nedjelji kao prazničnom danu proširila se pojavom kršćanstva pa se naziva i *danom Gospodnjim*, *Božjim* ili *svetim danom*, danom obiteljskog okupljanja, a pozitivne konotacije najviše su vezane uz nedjelju kao dan uskrsnuća Isusa Krista. Za južne Slavene (a i ostale) nedjelja je povoljan, sretan i lak dan i zato se najčešće bira za odlazak u prosidbu ili svadbu (Ђурић 2020: 180). U kulturi svih slavenskih naroda rad nedjeljom smatran je velikim grijehom (*ibid.*).

Nedjelja je slabo zastupljena sastavnica u frazemima analiziranih jezika. S obzirom da je frazeologija uglavnom pejorativno obilježena, nedjelja sa svojom pozitivnom simbolikom nije frazeološki produktivna.

U bugarskom je rječniku zabilježen samo jedan frazem *кѡравата (сляпата) неделя* koji je ujedno sinonim već spomenutom frazemu *кѡравата (сляпата) събота*.

Slovenski rječnik bilježi frazeme *imati svaki dan nedeljo* ‘ne morati raditi i živjeti ugodnim, bezbrižnim i lijenim životom’, *<kao da> je vsak dan nedjelja* <za koga, kje> ‘živi bezbrižno, u izobilju *tko*’, *ni vsak dan nedjelja* <za koga, kje> ‘nije sve uvijek lijepo i ugodno’. Frazemi su motivirani predodžbom o nedjelji kao danu odmora, bezbrižnom i ugodnom danu. Iako iste frazeme ne nalazimo u hrvatskim frazeološkim rječnicima, posljednja se dva, prema podacima iz hrWac-a, aktivno koriste u svakodnevnom jeziku:

Zašto imamo javni sustav mirovina s tri generacije na strani ponude, ali samo dvogeneracijski na strani potražnje? Zašto čini se vjerujemo da umirovljenje znači da je svaki dan nedjelja?

Mali trikovi koji će vam u tome pomoći su tantričko disanje, i traženje pravih točaka za stimulaciju. Nije svaki dan nedjelja pa se i najstrastvenijim parovima dogodi da seks odrađuju rutinski ili nemaju baš pretjerane volje za akciju.

8. FRAZEMI KOJI SADRŽE DVA DANA U TJEDNU

U posljednju skupinu frazema uvršteni su oni frazemi koji za sastavnicu imaju dva dana u tjednu, ali su u pozadinskoj slici oba dana dovedena u ravnopravni odnos. Osim toga, u pozadinskoj slici ne nalazimo simboliku, vjerovanja ili narodne običaje, nego se isključivo radi o zajedničkim obilježjima tih dana s obzirom na njihov raspored unutar tjedna.

Prvom se skupinom frazema izražava kratko vremensko trajanje. Zabilježeni su srpski frazem *od nemka do cybome* značenja ‘za kratko vrijeme, od danas do sutra’, hrvatski *od srijede do petka* ‘kratko trajati, imati vrlo kratak vijek trajanja, imati prolaznu vrijednost’

i od (s) petka na subotu ‘kratkotrajno, na brzinu, za kratko vrijeme, kratkoročno’, makedonski *од вторник до среда, од немок до сабота* ‘za vrlo kratko vrijeme’ te bugarski *от петък до събота* ‘za vrlo kratko vrijeme’.

Drugu skupinu čine frazemi u kojima se dani u tjednu percipiraju kao jednaki, odnosno kao entiteti koji su nerazdvojni i uvijek zajedno. U srpskom i makedonskom su to petak i subota: *бити као немак и субота* ‘biti stalno zajedno, ne razdvajati se’; *немок и сабота се*, a u makedonskom je zabilježen još jedan frazem u kojem su sastavnice četvrtak i petak: *како четврток и немок* ‘uvijek zajedno, nerazdvojni’. U frazemima su sadržani oni dani koji slijede jedan iza drugoga i u tome se krije njihova nerazdvojnost.

U trećoj je skupini samo jedan frazem, u kojem se pojavljuju četvrtak i petak. Riječ je o bugarskom frazemu *когато дойде четвъртък подир петък*, u čijoj su slici ovi dani dovedeni su u odnos koji narušava konvencijom dogovoren redoslijed dana u tjednu. U pozadinskoj je slici, dakle, apsurdnost nelogičnog vremenskog slijeda čime se izražava značenje ‘nikada’ tj, nemogućnost ostvarenja kakve radnje (*usp.* Vasung 2011).

9. ZAKLJUČNO RAZMATRANJE

Broj prikupljenih frazema pokazuje da su dani u tjednu frazeološki vrlo produktivna sastavnica. Prikupljeno je ukupno 70 frazema i uzrečica, od kojih 10 sadrži dva dana u tjednu i oni su zasebno analizirani. Raspodjela po danima je sljedeća: ponedjeljak 6 frazema, utorak 4 frazema, srijeda 11 frazema, četvrtak 4 frazema, petak 26 frazema, subota 3 frazema i nedjelja 6 frazema. Frazeološki su produktivniji oni dani uz koje se vežu negativne konotacije, što govori u prilog pejorativnoj prirodi frazeologije. Brojčano se ovdje ističe *petak* kao dan izrazite negativne markiranosti.

Dani u tjednu u svim su analiziranim jezicima, pa shodno tome i u svim kulturama, leksemi koji svoju kulturnu konotaciju realiziraju upravo u frazemima i uzrečicama i to na dva načina:

1. generalizacijom – dan u tjednu postaje znak duboko ukorijenjenih predodžbi o povoljnim i nepovoljnim, sretnim i nesretnim danima (npr. *plavi ponedjeljak, petak zao početak*)

2. specijalizacijom – dan u tjednu je specificiran kao krononim, važan u narodnom kalendaru i kao takav nositelj kulturne informacije (*оставам / остана на пес понеделник, држати се (gledati) kakor <na> kvatrni (veliki) petek*).

Dani u tjednu zasigurno su važan element jezične slike svijeta, koja se mijenja kao što se mijenja i svijet. Ipak, prema J. Maćkiewicz, jezična je slika svijeta povijesni model i mijenja se sporije od društva i kulture pa se zato u njoj zadržavaju elementi danas već neaktualnog viđenja svijeta: pradávná uvjerenja, vjerovanja, ostaci nekadašnjeg iskustva i znanja (1999: 21 *cit. prema* Pintarić 2005: 228). Ova analiza govori tome u prilog, ali pokazuje da u jezičnu sliku svijeta polako ulaze i novi vrijednosni sustavi suvremenog društva.

LITERATURA

- Бошњаковић, Жарко, „О именовану дана у недељи“, у: *Susret kultura, Zbornik radova*, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, 2006., str. 571–576.
- Витанова, Маријана, *Човек и свят. Лингвокултурологични проучавања*, БУЛ-КОРЕНИ, Софија, 2012.
- Бурић, Драгана, *Дани у недељи у народној култури јужних и источних Словена*, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2020.
- Јовановић, Иван, „Француске и српске паремије у лексичко-семантичком пољу „време““ у: *Језик, књижевност, време: језичка истраживања*, Мишић Илић Биљана, Лопчић Весна (ur.), Издавачки центар Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet, Niš 2017., str. 203–216.
- Маслова, Валентина Авраамовна, *Лингвокултурологија*, Издавачки центар «Академија», Москва, 2001.
- Мршевић-Радовић, Драгана, *Фразеологија и национална култура*, Друштво за српски језик и књижевност Србије. Београд, 2008.
- Недкова, Емилија, *Фразеологизмите като знаци в езика на културата*, ЛЕНИ-АН, Русе, 2011.
- Стойнев, Анани, *Българска митологија, енциклопедичен речник*, Издавателство Захарий Стоянов, Софија, 2006.
- Barčot, Branka, *Lingvokulturologija i zoonimska frazeologija*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2017.
- Kržišnik, Erika, „Izražanje prostora v slovenski frazeologiji“, *Slavistična revija*, letnik 62/2014, št.3, julij-september, 2014., str. 375–383.
- Pintarić, Neda, „Emotivan odnos prema prostoru u kojem živimo: jezična slika „doma“ u hrvatskom, poljskom i ruskom jeziku“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 31, 2005., str. 227–248.
- Turk, Marija; Opašić, Maja, „Kulturno-povijesni kontekst kalkiranja u hrvatskome jeziku“, *Kroatologija* 1, 2010., str. 300–315.
- Turk, Marija; Opašić, Maja; Spicijarić, Nina, „Crno na bijelom: Crna, bijela i siva boja u hrvatskoj, talijanskoj i njemačkoj frazeologiji“ у: *Zbornik međunarodnoga znanstvenog skupa u spomen na prof. dr. Josipa Jerneja (1909.-2005.)*, Ljubičić, Maslina; Peša Matracki, Ivica; Kovačić, Vinko (ur.), FF press, Zagreb, 2012., str. 269–282.
- Vasung, Ana, „Frazemi sa značenjem ‘nikada’ u bugarskom, hrvatskom, makedonskom i srpskom jeziku“, *Filološke studije*, vol. 9. No. 1, 2011., str. 167–178.
- Zykova, Irina Vladimirovna, *Konceptosfera kulture i frazeologija: Teorija i metode lingvokulturološkog proučavanja*, Srednja Europa, Zagreb, 2019.

RJEČNICI

- Anić, Vladimir, *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, NL Zagreb, 2003.
- Gluhak, Alemko, *Hrvatski etimološki rječnik*, August Cesarec, Zagreb, 1993.
- Matešić, Josip, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1982.
- Menac, Antica; Fink-Arsovski, Željka; Venturin, Radomir, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2014.
- Димитровски, Тодор; Ширилов, Ташко, *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*, Т. 1, 2 и 3, Огледало, Скопје 2003.
- Нанова, Ани, *Фразеологичен синонимен речник на българския език*, Хейзъл, Софија, 2005.

Ничева, Кети; Спасова–Михайлова, Сийка; Чолакова, Кристилина, *Фразеологичен речник на българския език*, Т. 1 и 2, БАН, София, 1975.

Оташевић, Ђорђе, *Фразеолошки речник српског језика*, ИК Прометеј, Нови Сад, 2012.

Hrvatska enciklopedija, <https://www.enciklopedija.hr/> (Datum pristupa: 14. 12. 2021.)

History, <https://www.history.com/news/black-friday-thanksgiving-origins-history> (Datum pristupa: 14. 12. 2021.)

Keber, Janez, *Slovar slovenskih frazemov*, www.fran.si (Datum pristupa: 14. 12. 2021.)

MONDAY TO FRIDAY IDIOMS (IN THE SOUTH SLAVIC LANGUAGES)

This paper deals with idioms and sayings found in South Slavic languages (Bulgarian, Croatian, Macedonian, Slovenian, and Serbian languages) with the component names for the days of the week. Contrastive analysis explores the motivation behind the collected idioms of the represented languages, whilst paying particular attention to the symbolic meaning of the days of the week, especially regarding the folk calendar of the South Slavs, because they are associated with folk and Christian beliefs, superstitions, and customs. The distinction between lucky and unlucky days of the week, i.e., favorable and unfavorable days, as well as male and female days, is deeply embedded in the language world picture of the South Slavs, as evidenced by the collected idioms and sayings. In phraseological terms, the days associated with negative connotations are the most productive, which speaks in favor of the pejorative nature of phraseology. Although modern society is losing touch with former notions and value systems (the best example being Monday, which was once considered a happy and auspicious day), they still live on in phraseology and paremiology because the language system changes much more slowly than society and culture. However, the analysis will also show the emergence of phraseological units – which are associated with a completely different perception of the days of the week.

Key words: days of the week; folk calendar; idioms; linguoculturology; South Slavic languages

КАТЕРИНА ВЕЛЈАНОВСКА

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ (СКОПЈЕ, МАКЕДОНИЈА)

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ „БЛАЖЕ КОНЕСКИ“

БИЉАНА МИРЧЕВСКА-БОШЕВА

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ (СКОПЈЕ, МАКЕДОНИЈА)

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ „БЛАЖЕ КОНЕСКИ“

БОИТЕ ВО ЗООНИМНАТА ФРАЗЕОЛОГИЈА НА МАКЕДОНСКИОТ, НА РУСКИОТ И НА ХРВАТСКИОТ ЈАЗИК

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.3'373.7

811.161.1'373.7

811.163.42'373.7

[HTTPS://WWW.DOI.ORG/10.17234/9789533790121.23](https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.23)

Овој труд се фокусира на зоонимните фраземи во македонскиот, во рускиот и во хрватскиот јазик кои во својот состав имаат хромоним. Мотивација за изборот на темата беше фактот дека боите имаат значајна улога во духовната и материјалната култура и дека ним им се придава магиско, естетско, психолошко и симболичко значење што неминовно се одразува и во јазикот. Во овој конкретен труд решивме да ги анализираме фраземите кои во својот состав ја имаат црната или белата боја, со сема јасно се разликуваат во значењата и се спротивставени една на друга. Покрај тоа, тие се јавуваат и како најпродуктивни хромоними што влегуваат во составот на зоонимните фраземи. Целта на оваа анализа е да се даде еден мал прилог во контрастивното проучување на фразеолошките фондови на трите јазици преку воочување на разликите и на сличностите во влијанието на симболиката на конкретните бои врз фразеолошкото значење во трите јазици.

Клучни зборови: зооними; македонски јазик; руски јазик; фраземи; хрватски јазик; хромоними

Зоонимните фраземи претставуваат значаен сегмент од фразеолошкиот фонд на секој јазик. Тоа е со сема разбирливо ако се земе предвид присутноста и улогата што ја имаат животните во животот на човекот. Тие, дополнително, предизвикуваат интерес со фактот дека кога зоонимот влегува во состав на една фразема, тој го губи своето лексичко значење и, соодветно, ја губи способноста да означува животно. Зоонимната компонента како резултат на фразеологизацијата се здобива со посебни, несистемски значења кои не се карактеристични за овие зборови во слободна употреба и можат да се идентификуваат само при разложување на фразеолошкото значење (Мелерович 1979: 79).

Во основата на значењето на зоонимните фраземи лежи метафоричката употреба на главната компонента – зоонимот, но важноста на опкружувањето на зоонимите

не треба да се потценува: „опкружувањето има голем удел во формирањето на содржината на фразеолошката единица“ (Козлова 2003: 100 според Скитина, Соловјева, Шабанова 2020: 293). Нашата анализа е насочена кон елементите што го опкружуваат зоонимот, а имаат симболичко значење или поконкретно кон хромонимите имајќи предвид дека боите имаат широк и сложен дијапазон симболички значења

Без оглед на тоа што постојано се водат дебати за природата на бојата, за нејзиното објективно постоење, сепак неспорен е фактот дека живееме во свет на бои. Бојата е појава која е во директна зависност од субјектот кој перципира, а покрај тоа, таа е објективна појава, физичко својство на предметите, независно и, истовремено, зависно од примачот на визуелната информација (Завьялова 2011: 13). Бојата е својство на светлината да предизвикува одредени визуелни претстави во согласност со спектралниот состав на рефлектираното или емитираното видливо зрачење. Светлината со различни бранови должини возбужда различни претстави на бои. Вежбица, Фрумкина, Леонтјев ги формулирале основните функции на бојата: 1. сликовита, 2. естетска, 3. експресивна, 4. функција на стимулација на психички процеси, 5. комуникација, 6. сигнална, 7. заштитна, 8. атрактивна (привлекување внимание), 9. идентификациска (ср. Завьялова 2011: 12-13). Боите се важен и неодминлив елемент на човечката перцепција на екстралингвистичката стварност, па оттаму разбирлива е нивната значајна улога во јазикот како средство за изразување на таа стварност (Hrnjak 2002: 203).

Во овој труд се разгледуваат зоонимни фраземи, пословици и поговорки кои како составна компонента ја имаат белата или црната боја. Изборот на овие бои е направен од една страна бидејќи тие претставуваат крајни вредности на спектарот, а од друга бидејќи се најпродуктивни, т.е. фондот на фраземи со овие компоненти е значително поголем во однос на бројноста на фраземите со други хромоними.

Материјалот за анализа е ексцерпиран од фразеолошките речници на трите јазици (*Фразеолошкиот речник на македонскиот јазик* (2003-2009) на Димитровски и Ширлилов, *Rječnik hrvatskih animalističkih frazema* (2017) на Vidović Bolt и соработници, *Большой фразеологический словарь русского языка* (2006) на В. Н. Телия, како и од многубројните трудови посветени на оваа тема. За оваа прилика би ги издвоиле магистерската дисертација на Терзијоска (2013), трудот на Макаријоска и Павлеска-Георгиевска (2021), Никоудиновска (2012), како и статиите на Кульпина (2001), Hrnjak (2002), Завьялова (2011), Turk, Орашиќ, Spicijarić (2012), Varčot, Hrnjak (2019) и др.

Треба да се напомене дека целта на овој труд не е да се опфатат сите можни фраземи, пословици и поговорки со овие компоненти, туку да се даде еден мал прилог во контрастивното проучување на фразеолошките фондови на трите јазици преку воочување на разликите и на сличностите во влијанието на симболиката на конкретните бои врз фразеолошкото значење во трите јазици.

Белата боја се смета за апсолутна боја на светлината и поради тоа е симбол на чистота, вистина, невиност и пожрвуваност или на божественост. Иако има и извесни негативни значења – страв, кукавичлак, капитулација, студенило, празнина и бледноста на смртта, белото е позитивната страна од антитезата ‘црно-бело’ во сите симболички системи (белиот рицар и црниот злосторник) (Тресидер 2001: 15). Кај христијаните

белата боја е симбол на светлина, чистота, радост, како спротивност на црната боја на жалоста, иако кај други култури оваа улога ја носи белата боја (Тресидер 2001: 22).

Во анализираниот материјал белата боја се среќава во изразите што се користат за опис на нешто што е изразито бело. Така, во рускиот јазик, се користи споредбата со птицата еја *белый как лунь* која најчесто се однесува на сосема бела/седа коса, додека во хрватскиот јазик споредбата се прави со кљовите на слонот во фраземата *bijel kao bjelokost* и најчесто се користи за блескаво бели заби. Во македонските извори не пронајдовме соодветен еквивалент.

Во зоонимната фразеологија оваа боја е присутна и во фраземите кои во речниците се толкуваат како 'редок исклучок, голема реткост, нешто многу необично'. Тука спаѓаат македонските фраземи: *бел гавран*, *бела чавка*, *бела врана* кои означуваат човек што се изделува од останатите, хрватската *bijela vrana* се толкува како личност која со своите особини и однесување се разликува од другите во своето опкружување, исклучок, и руската фразема *белая ворона* се користи за опис на луѓе чие однесување или систем на вредности се разликува од останатите луѓе. Истиот зооним го среќаваме и во *белую ворону и свои заклюют* која и значенски е блиска до претходните изрази. Мотивацијата за овие фраземи се поврзува со фактот дека белите гаврани, чавки или врани во природата се многу ретки и се јавуваат како резултат на мутација – албинизам и се поранливи бидејќи се позабележливи за грабливците. Белиот гавран, чавка или врана се сметаат за симбол на необичност, поинаквост што е често проследено со неразбирање и неприфаќање од опкружувањето, а истовремено се симбол на одредена чистота, избраност и незаштитеност.

Наредната група е обединета околу значењето 'идеален партнер, сопруг' и тука спаѓаат: *принц на бел коњ* во македонскиот, *princ na bijelom konju* во хрватскиот и *принц на белом коне* во рускиот јазик. Мотивацијата за овие фраземи кои се присутни во многу јазици доаѓа од приказните во кои девојката го чека својот принц на бел коњ. Во оваа група според значењето спаѓа и фраземата *čekati princa na bijelom konju* во хрватскиот јазик, додека фраземата *doći (osvanuti) na bijelome konju* значи 'доаѓа со снег'.

Блиски до нив се и фраземите *качен на бел коњ* '(како) победник' во македонскиот јазик и руските фраземи *на белом коне* што се толкува како 'важен човек' и *войти/въехать на белом коне* со значење 'триумфално, победнички влегува некаде'.

Белиот коњ го среќаваме и во фраземата *дури не го видат на бел коњ со бели очи и со петиците напред* со значење 'до смртта' на што се алудира со белите очи и со петиците напред што произлегува од обичајот мртвоците да се изнесуваат од дома со нозете напред.

Во македонскиот јазик белата боја се поврзува и со мечката во фраземата *бела мечка* која се користи за означување заштитено лице на раководна функција, алудирајќи на заштитеноста на ретките и загрозени животни. Фраземите во кои белата боја се поврзува со мачката и кобилата *не гледа ни бела мачка и не гледа бела кобила* се обединети околу значењето 'ништо не гледа (од умор или пијанство)'. Во хрватскиот јазик со полето пијанство се поврзува фраземата *vidjeti bijele miševe* која се користи со значење 'пијан до бесвест'. Според Turk, Орашиќ, Spicijariќ (2012: 276) личноста која е

пијана до бесвест го гледа и она што го нема, она што не постои и тоа го поврзуваат со нестварноста и имагинарноста како една од симболиките на белата боја.

Со значење ‘засекогаш’, а со ироничен призвук во македонскиот јазик се користи фраземата *додека да обели гавранот* во која како во типична алогична фразама, појава од реалниот свет се претставува во невообичаен облик, спротивно на логиката.

Во рускиот јазик со белата боја се поврзува бикот во фраземата *сказка про белого бычка* која се користи со значење злодејна долга приказна, ‘приказни за мали деца’. Според Мокиенко *белото бикче* не е поврзано со некаков реален настан, а како поткрепа за своето мислење тој го наведува фактот дека во другите јазици покрај *бикчето* се појавуваат и други животни (во кашупски црн бик *gâdac o čarñim buli*, во летонски бела кокошка *pasaka par balto vistini*, во молдавски *повеся ку кукошул рошу* и романски *povestea cu cocoşul roşu* црвен петел и сл. (Мокиенко 1986: 240 според Мршевић-Радовић 2008: 17–18).

Мршевић-Радовић (2008: 18) смета дека *белото бикче* може да се смета како алегорична на Христос и ја поврзува со апокрифот „Книгата на Енох“ кој бил многу популарен во словенскиот свет. Таму човечкиот род симболично е претставен во облик на животни. Делот за историјата на еврејскиот народ завршува со најава за доаѓањето на Месијата каде се вели дека Господ подигнал нов дом и таму се родило бело теле (*vitulus albus natus est*) кое имало големи рогови и сите земски животни и небесни птици му се поклониле, а потоа сите станале бели телиња.

Покрај овој зооним, во рускиот материјал белата боја ја среќаваме и во комбинација со лексемата *мухи* во *белые мухи* со значење на снегулки по аналогија со инсектите кои летаат во воздухот.

Пословицата *Бей сороку и ворону, добьешься и до белого лебедя* се поврзува со трпението и надежта и ја носи пораката дека треба да се почне со нешто поситно, помало и со тек на време да се постигне и поголема цел.

Црната боја речиси насекаде се јавува како боја на негативните сили и на тажни настани. Таа го симболизира мракот на смртта, неукоста, очајот, несреќата, желбата, тагата и злото (сатана го нарекуваат принц на темнината), нижите рамништа или степени на светот (задгробниот свет, првобитниот хаос) и злокобните претскажувања. Во англиската идиоматика, црната боја е синоним на несреќа: црна мачка, црни денови (Тресидер 2001: 283). Иако негативното симболичко значење на црната боја е пресудно за формирањето на фразеолошкото значење, Барчот и Хрњак (Barčot, Hrnjak 2019: 17) потсетуваат дека списокот на асоцијации поврзани со црната боја не е исклучиво негативен. Црната боја е еквивалент на кинескиот концепт *jīn*, симбол на женското начело и насочен е кон внатрешноста, додека *yang* е поврзан со белата боја, со машкото начело и е насочен кон надвор.

Во анализираниот материјал црната боја се среќава во фраземите кои означуваат човек што е изразито црн (пред сè во косата или во кожата). Во хрватскиот јазик се користи фраземата *crn kao gavran*, а блиска до неа е и *crn kao krtica* која се однесува на нешто во изразито црна боја. Според Н. А. Завьялова (2011: 157) во рускиот јазик би ја издвоиле фраземата *чёрный как ворон* со истото значење ‘многу црн’. Но, во рускиот јазик регистрираме и фразема *чёрный ворон (воронок)* со значење ‘1. навестување на

смрт и 2. црно возило за превоз на уапсените во периодот на СССР'. Првото значење е во согласност со христијанската традиција според која гавранот е предвесник на несреќа, ја симболизира сатаната и гревот. Всушност, гавранот е симбол кој има повеќе противречни значења. Така, тој се смета за медијатор меѓу животот и смртта, предвесник на злото и смртта, но во словенската митологија оваа птица се смета за симбол на мудроста што се објаснува со нејзиниот долг животен век, а со долгиот живот се стекнуваат искуство и мудрост.

Како аналогни изрази на гореспоменатите *бела врана (чавка, гавран)*, *bijela vrana*, *белая ворона* ги регистрираме фраземите *црна овца* со значење '1. човек што е далеку од средината според своите постапки, исклучок според негативно однесување, 2. грешник', *crna ovca obitelji (u obitelji)* со значење 'личност која со своите особини и однесување се разликува од останатите во опкружувањето, исклучок', и *чёрная овца/чёрная овца среди белых* за означување личност која кардинално се разликува од своето опкружување, која има однесување или систем на вредности што се различни од оние кај другите луѓе. Иако велиме дека станува збор за аналог, треба да се напомене дека фраземата *белая ворона* може да се користи и со неутрална емоционална обоеаност во пријателски разговор во споредба со *чёрная овца* која носи поизразен негативен карактер. Потеклото на овој израз се поврзува со фактот дека чувањето на црните овци било неисплатливо бидејќи никој не сакал да ја купува нивната волна која не можела да биде фарбана во сакана боја. Затоа се обидувале да ги искоренат црните овци со тоа што не го овозможувале нивното размножување. Така, појавата на црна овца во стадото се случувала многу ретко и се сметала за непосакувана. Ова станува мотивација за фраземата со што се укажува на личност која е посебна и различна, но истовремено и непосакувана во општеството.

Интересна е ситуацијата со црната мачка која ја среќаваме во фразеолошките фондови на трите разгледувани јазици, но има несовпаѓање во значењето. Така, во македонскиот јазик фраземата *црна мачка* се толкува како 'несреќа', додека во хрватскиот јазик фраземата *crna mačka* се дефинира како 'непобедлив (несовладлив) противник'. Во рускиот јазик ја регистрираме фраземата *чёрная кошка* со значење 'лош знак', и *чёрная кошка пробежала (проскочила)* со значење 'се случила неочекувана кавга, се нарушиле пријателските односи'. Оваа фразама е мотивирана од верувањето дека ако црна мачка го пресече патот, тоа носи несреќа и проблеми: *црна мачка му го пресече патот*.

Со црната боја во македонскиот јазик се поврзуваат и змијата и кукавицата во следните фраземи: *црна змија го изеде/ го клукна црна змија* '1. му се случи нешто лошо, несреќа 2. претчувство дека ќе се случи нешто лошо', *црна змија во пазува* 'непријател што е во близина' и како *црна кукавица* 'сосема сам'. Покрај ова значење регистрирано во *Фразеолошкиот речник на македонскиот јазик*, кај Терзијоска (2013) го среќаваме и толкувањето 'јадна жена, што е за жалење'. Со ова значење се доближува до значењето на фраземата *crna kukavica* која во хрватскиот јазик се користи за означување бедник, личност што може да предизвика само сожалување. Покрај овој пример, во хрватскиот јазик со црната боја се поврзуваат и: *crni konj* со значење неочекуван победник и *crna pantera* за згодна млада жена со темен тен, грациозна, добро

градена црна жена. Овие две фраземи се единствените што ја содржат компонентата *црна*, а имаат позитивно значење.

Во рускиот јазик црната боја ја среќаваме и во поговорките *чёрного кобеля не отмоешь до бела* што се користи во ситуации кога човек не може да се справи со нечии недостатоци и означува дека е непоправлив, *чёрная собака, белая собака, а все один пес; чёрная собака, белая собака – а все псиной воняет; овца бела, овца черна – шерсть одна; коза чёрная, коза белая – а все дух один* дека и покрај разликите во изгледот, во суштина се работи за едно исто нешто, и *чёрная корова, да белое молочко* која се користи за означување дека надворешниот изглед нема пресудно значење.

Заклучок

Со помош на хромонимите може да се претстави односот на човекот кон културата, се дава слика за особеностите во неговото однесување, мисли, а при меѓујазично контрастирање на таквите феномени и стереотипи се формираат соодветните етнички слики на светот (Кульпина 2001: 430).

Во нашиот конкретен случај, од анализата спроведена врз материјал од македонскиот, хрватскиот и рускиот јазик се доаѓа до заклучок дека има сличности и разлики како во изборот на компонентите, така и во значењата на фраземите. Сличностите се должат на фактот што дел од овие фраземи припаѓаат на општословенскиот фразеолошки фонд или се интернационални единици при што е сочувана симболиката на белата, односно на црната боја (*бела врана, bijela vrana, белая ворона, принц на бел коњ, princ na bijelom konju, принц на белом коне, црна овца, crna ovca obitelji (u obitelji), чёрная овца/ чёрная овца среди белых*), додека разликите што се појавуваат во одделни јазици најчесто се должат на влијанието на традицијата, обичаите и верувањата. За илустрација би ги навеле македонската фразема *дури не го видат на бел коњ со бели очи и со петиците напред* што е директно мотивирана од погребните ритуали и руската фразема *черный ворон (воронок)* што е во согласност со христијанската традиција според која гавранот е предвесник на несреќа. Од друга страна, фраземите *црна мачка, crna mačka* и *чёрная кошка* имаат иста структура и составни компоненти во трите јазици, а се јавуваат со различни значења. Покрај наведеното, треба да се има предвид и симболиката на зоонимите и нивната улога во формирањето на фразеолошкото значење кое може да биде позитивно (*crni konj* и *crna pantera*) или негативно (*crna kukavica*) при истата хроматска компонента.

ЛИТЕРАТУРА

- Димитровски, Тодор; Ширилов, Ташко, *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*, Огледало, Скопје, 2003., стр. 2003–2009.
- Завьялова, Наталья Алексеевна, *Фразеологические единицы с колоративным компонентом как составляющая дискурса повседневности Японии, Великобритании и России*, Издательство Уральского университета, 2011.
- Кульпина, Валентина Григорьевна, *Лингвистика цвета. Термины цвета. Термины цвета в польском и русском языках*, Московский Лицей, Москва, 2001.
- Макаријоска Лилјана; Павлеска-Георгиевска, Бисера, *Прилози за македонската фразеологија*, авторско издание, Скопје, 2021.
- Мелерович, Алина Михайловна, *Проблема семантического анализа фразеологических единиц современного русского языка*, Ярославский государственный педагогический институт, Ярославль, 1979.
- Мршевић-Радовић, Драгана, *Фразеологија и национална култура*, Чигоја, Београд, 2008.
- Никодиновска, Радица, „Белата боја во македонските и во италијанските фразеолошки изрази“, *Годишен зборник на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“*, 38, Скопје, 2012., стр. 293–302.
- Скитина, Нина Александровна; Соловьева, Наталия Владимировна; Шабанова, Вероника Петровна, „Зоонимные фразеологические единицы с компонентом-колоронимом в русском и английском языках: сопоставительная характеристика“, *Филологические науки. Вопросы теории и практики*, Грамота, Том 13, 2020., стр. 292–297.
- Телия, Вероника Николаевна, *Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий*, АСТ-Пресс книга, Москва, 2006.
- Терзијоска, Екатерина, *Фраземи со компонента бело, црно и црвено во рускиот и во македонскиот јазик*, (необјавена магистерска дисертација), Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2013.
- Тресидер, Цек, *Речник на симболи*, Издавачки центар Три, Скопје, 2001.
- Barčot, Branka; Hrnjak, Anita, „Kada crna marica promijeni boju i ime“, u: *Komparativnoslavističke lingvokulturalne teme*, Pintarić, Neda; Čagalj, Ivana; Vidović Bolt, Ivana (ur.), Srednja Europa, Zagreb, 2019., str. 15–23.
- Fink-Arsovski, Željka, *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*, FF press, Zagreb, 2002.
- Hrnjak, Anita, „Crno-bijeli svijet hrvatske frazeologije“, u: *Primijenjena lingvistika u Hrvatskoj – izazovi na početku XXI. stoljeća*, Stolac, Diana; Ivanetić, Nada; Pritchard, Boris (ur.), HDPL, Zagreb-Rijeka, 2000., str. 203–210.
- Opašić, Maja; Spicijarić, Nina, „Prilog kontrastivnoj analizi frazema sa sastavnicom boje u hrvatskoj, talijanskoj i njemačkoj frazeologiji“, *Fluminensia*, 1, 2010., str. 121–136.
- Turk, Marija; Opašić, Maja; Spicijarić, Nina. „Crno na bijelom: Crna, bijela i siva boja u hrvatskoj, talijanskoj i njemačkoj frazeologiji“, u: *Zbornik međunarodnoga znanstvenog skupa u spomen na prof. dr. Josipa Jerneja (1909. - 2005.)*, Ljubičić, Maslina; Peša Matracki Ivica; Kovačić, Vinko (ur.), FF press, Zagreb, 2012., str. 269–282.
- Vidović Bolt, Ivana; Barčot, Branka; Fink-Arsovski, Željka; Kovačević, Barbara; Pintarić, Neda; Vasung, Ana, *Rječnik hrvatskih animalističkih frazema*, Školska knjiga, Zagreb, 2017.

THE COLORS IN THE ZOONYMIC PHRASEOLOGY IN MACEDONIAN, RUSSIAN AND CROATIAN LANGUAGES

The subject of analysis in our paper are the zoonymic phrasemes in Macedonian, Russian and Croatian languages which have a chromonym component. The motivation for choosing the theme was the fact that colors have a significant role in the spiritual and material culture and that they are given a magical, aesthetic, psychological and symbolic meaning that is inevitably reflected in the language. In this particular paper, we focused on analyzing the phrases that have black or white color as their component, primarily because they clearly differ in meaning and are opposed to each other. In addition, they appear as the most productive chromonyms that are part of zoonymic phrasemes.. The purpose of this analysis is to make a small contribution to the contrastive study of phraseological funds and to observe the differences and similarities in the specific colors symbolism influence on the phraseological meaning in these three languages.

Keywords: zoonyms; Macedonian language; Russian language; phrasemes; Croatian language; chromonyms

Paremiološki stručak

ВАЛЕРИЙ МИХАЙЛОВИЧ МОКИЕНКО

САНКТ-ПЕТЕРБУРГСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ (САНКТ-ПЕТЕРБУРГ, РОССИЯ)

ОРНИТОНИМ ФИНК И БЛИЗКОРОДСТВЕННЫЕ НАЗВАНИЯ В ЗЕРКАЛЕ ЕВРОПЕЙСКОЙ ПАРЕМИОЛОГИИ¹

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.11'373.45:398.9(4)

811.112.2'373.45:398.9

[HTTPS://WWW.DOI.ORG/10.17234/9789533790121.24](https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.24)

В статье делается попытка объяснить историко-этимологические источники фамилии профессора Жельки Финк. Слово *Fink* в немецком языке обозначает небольшую певчую птицу зяблика. В некоторых славянских языках это слово было заимствовано. Пословицы и поговорки с компонентом *Финк* распространены в основном в Северной Германии и имеют параллели в голландском языке. В славянских языках наименования зяблика не развивают такой паремиологической активности, как в немецком, но характеризуются образным и структурно-семантическим многообразием. В статье приводятся примеры таких паремий и делается их анализ.

Ключевые слова: профессор Желька Финк; германизм *Fink*; паремиология; пословицы и поговорки с компонентом *зяблик*; орнитонимы; коннотации орнитонима *зяблик*

Поздравляя нашу достопочтимую профессора Жельку Финк со славным Юбилеем, все фразеологии мира, конечно же, перечитывают ее труды. Среди них, разумеется, – фундаментальные словари (Fink-Arsovski 2002; Fink-Arsovski 2006; Fink-Arsovski, Kovačević, Hrnjak 2010; RHAf 2017; Fink-Arsovski, Mokienko, Hrnjak, Barčot 2019) и целый каскад креативных статей, поражающих наше воображение широтой своего тематического диапазона: музыкальные инструменты как компоненты хорватских и русских фразеологизмов (Финк 2001a), спорт и детские игры как источник фразеологизмов хорватского языка (Финк 2001), фразеологизмы с компонентами *letvica* и *планка* (Финк 2010), *slijep* (Финк 2011) и *kormilo* и *кормило* (Финк 2006) ... и даже ... *бомба* (*bomba*) (Финк 2018), не говоря уже о таких таинственных фразеологических «артефактах», как британский «скелет в шкафу» (Fink 2010), внезапно оживший в славянских языках.

1 Исследование выполнено за счет гранта Российского научного фонда (проект №20-18-00091 «Мир восточных славян в паремиологической интерпретации: аксиологические доминанты и их лингвокультурнографическая репрезентация», реализуемый в Санкт-Петербургском государственном университете).

Внимательно глядяваясь в это богатое публикационное поле проф. Жельки Финк, я долго пытался найти в нем хотя бы небольшую невспаханную ею делянку. И поиски продолжались бы бесконечно, если бы мне не помог мой немецкий друг и фразеологический соратник проф. Харри Вальтер, который неоднократно вместе со мной общался с нашей Юбилярницей и съел с нею (и со мной) на заседаниях фразеологической комиссии и конгрессах славистов не один пуд соли. Как-то раз, навещая в Грайфсвальде своего друга, я обратил внимание, что он живет на улице с чисто орнитологическим названием: *Sprosserweg 23*. В буквальном переводе на русский оно значит «Соловьиная тропа» или «Соловьиная улочка». Причем – не просто соловьиная, ибо в Германии обычных певчих соловьев зовут *Nachtigall*. Ведь *Sprosser* – это достаточно редкий в Германии вид южного соловья, *Luscinia megarhynchos*, относящегося к отряду воробьинообразных (*Passeriformes*) и семейству дроздовых (*Turdidae*). Словом, председатель нашей Фразеологической комиссии живет на улице имени Южного Соловья.

Меня, конечно, не удивило, что Харри Вальтер живет на улице с таким названием: все мы, фразеологии, достаточно редкие птицы в этом прагматическом мире. Когда я поделился этими наблюдениями с Х. Вальтером, он заметил, что название его улицы в их микрорайоне – не исключение. «Все наши улицы, а точнее, *Weg*'и, – гордо сказал он, – имеют «птичьи» названия. И действительно, пройдясь с ним вблизи его дома, я не успевал фиксировать подобные наименования: *Spatzweg*, *Soorweg*, *Spechtweg*, *Starweg*, *Storchweg*... И вдруг я увидел название самой красивой улицы этого немецкого микрорайона, от которого мое славянское сердце радостно забилося: *FINKWEG*! Да-да – именно так: улица имени нашей Жельки Финк!!!

«Эврика!» – подумал я. – Наконец-то сюжет для юбилейной статьи в честь нашей Юбилярницы найден. Значит, можно подарить ей этимологическую и паремиологическую генеалогию её звучной и славной фамилии...

Первый чисто орнитологический вопрос, который я поспешил решить: какую именно птицу в Германии называют омонимом фамилии известной женщины-фразеолога, члена Фразеологической комиссии при Международном комитете славистов? И почему улица недалеко от дома председателя этой же комиссии называется в ее честь *Finkweg*?

На этот вопрос ответить было несложно. Орнитоним *Fink* на русский язык переводится как *зяблик*, т.е. обозначает птицу *Fringilla coelebs* L. из семейства вьюрковых (*Fringillidae*) из отряда воробьиных (воробьинообразных, или воробьеобразных, *Passeriformes*). К вьюрковым относятся, кроме зяблика, и такие известные птицы, как чиж, снегирь, щегол, клёт, дубонос и др. Как мы помним, и *Sprosser* – вид южного соловья, давший название местожительству проф. Х. Вальтера, также относится к отряду воробьинообразных и семейству дроздовых, что, как увидим ниже, далеко не случайно.

Однако, оставим Кесарю Кесарево, а Богу Богово, т.е. не будем погружаться в биологические разыскания. Нас, лингвистов, конечно же, интересует прежде всего вопрос: Какой след в языке и особенно во фразеологии и паремиологии оставило звучное наименование *Финк* (*Fink*)?

Сразу отметим, что след этот не менее глубок, чем след птицы семейства вьюрковых из отряда воробьиных в природе. Носители немецкого языка бережно сохранили коннотативную и паремиологическую память об этом слове, видимо, предполагая, что автор предлагаемой юбилейной статьи эту память попробует воссоздать.

Какие же коннотаты и фразеосхемы оставило нам, финкофилам, это благозвучное слово в скрижалях немецкого языка?

Словари фиксируют разные значения и формы этого слова. Так, один из старейших немецко-русских словарей (Эртель 1846: 681) приводит такой их ряд: *Fink* 'зяблик', 'вьюрок'; *Finkchen* 'маленький вьюрок, зяблик'; *Finke* 'монастырский служка'; *Finkler* 'птицелов'; *finkeln* 'ловить зябликов, птиц'; *Finkenritter* 'пустой дворянин, хвастунишка'; *Finkenwein* 'мольсгеймское вино'; *Finkenaue* 'в старину Мекленбургская мелкая монета'. В современных словарях можно найти и некоторые антропоморфные коннотации этого слова – напр., в студенческом арго *Fink* обозначает студента, который не относится ни к одной из студенческих корпораций (Duden 1985: 509).

В немецкой паремиологии и фразеологии некоторые из этих значений отражены еще более рельефно. Так, последнее арготическое значение, видимо, развилось на основе наблюдений над поведением зяблика, породивших поговорку *Ein Fink fliegt selten allein* (букв. Зяблик редко летает один), имеющую и голландскую параллель *Een vink vliegt zelden alleen*. Между прочим, в пятитомном тезаурусе немецкой паремиологии Карла Фридриха Вильгельма Вандера, где помещена эта паремия (Wander Bd. 1: 1026–1027), слову *Fink* отводится достойное место. Здесь собраны практически все поговорки и поговорки, так или иначе характеризующие нашу любимую птицу. Попробуем их семантически сгруппировать и прокомментировать.

Некоторые поговорки характеризуют небольшие размеры зяблика по сравнению с такой большой птицей, как аист: *In einem Finkennest fängt man keinen Storch* (букв. В гнездо зяблика аиста не поймашь). Показательно при этом, что близкий к этому вариант поговорки известен и голландскому языку, правда, – с другой, более экзотичной для европейского Севера птицей: *Men vangt geen papegaai in een vinkenet* (букв. Попугая в сеть для зябликов не поймашь). Общий паремиологический смысл здесь понятен: добиваться желаемого результата следует, соизмеряя способы и средства его достижения.

По-видимому, «намеком» на небольшой размер зяблика таится и в шутивно окрашенном сложном слове *Finkenlohn* 'заработок зяблика', которое образует поговорку с другим, также «малометрическим» орнитонимом: *Finkenlohn – Meisenarbeit* (букв. Заработок зяблика – работа синицы).

Небольшой размер зяблика имплицирован и в поговорке *Armer Fink, wie haben sie dich gerupft, sagte der Junge, als er aus der Katechismusstunde kam und eine Fledermaus kleben sah* (букв. Бедный зяблик, как они тебя ощипали, – сказал мальчик, выйдя с урока катехизиса и увидев прильнувшую к стене летучую мышь). В ней, по мнению интерпретаторов, отражено ироническое отношение к парадоксальным учебным программам консервативных начальных школ, по которым ученики не получают полезных знаний о «земных вещах», а память их перегружается малопонятными, экзотическими и ненужными фактами. Любопытно, что в голландском варианте этой

поговорки о Finke-зяблике вновь в качестве его «контрагента» фигурирует именно попугай: *Dat is eene schoone papegaai, zei de boer, en hij zag eene vledermuis op de kruk* (букв. «Это красивый попугай», – сказал фермер, увидев летучую мышь на табурете). Зяблик и попугай выступают в одном компаративном ряду и в пословице *Besser ein Finke in der Hand als ein Papagai in Ostindien* (букв. Лучше зяблик в руке, чем попугай в Восточной Индии).

Представление же об ощипывании зяблика как легком и бесполезном занятии, почти равном с бездельем, отражает пословица *Besser einen Finken rupfen, als müssig sitzen* (букв. Лучше щипать зяблика, чем сидеть сложа руки). Она также находит полную аналогию в голландской паремии *Beter een vink geplukt, dan ledig gezeten* (букв. Лучше щипать зяблика, чем сидеть без дела).

Шутливое отношение к маленькой и безвредной птичке, видимо, отражает и пословица *Man muss auf den Finkenschlag Acht geben, ehe der Flug vorbei ist* (букв. Нужно остерегаться пения зяблика до того, как его полет закончится). Шутливый эффект здесь достигается амбивалентностью семантики сложного слова *Finkenschlag*, которое буквально может быть понято и как ‘удар зяблика’, но переносно обозначает именно его пение.

Семантическая двуплановость, пожалуй, таится и в пословице *Ein Finke kann mehr als einen Gesang* (букв. Зяблик может спеть больше, чем одну песню). К.В. Вандер не случайно помещает ее не под вокабулой *Fink*, а под вокабулой *Finke* ‘старая разменная мелкая монета’ (Wander Bd. 1: 1026). Действительно, такое редкое значение для этого слова фиксируют старые словари (Эртель 1846: 681). И паремиологическая шутка основана на совмещении орнитологической и монетарной семантики, выражая печальную, но не меркнувшую в веках идею о всевластии денег – даже таких небольших по своему достоинству, как старинная и уже забытая разменная монета *Finke*.

Метафорическая семантика слова *Fink* породила и довольно странное сложное слово – *Finkenritter*, т.е. «Зяблик–рыцарь», вошедшее в загадочную паремию *Wer dich aus dem Finkenritter fragt, dem antworte aus Eulenspiegel's Vorrede* (букв. Любому, кто спросит тебя [прочитай что-либо] из «Зяблика–рыцаря», ответь из предисловия к «Уленшпигелю»). Ироничность этой сентенции ощущается даже тогда, когда её истинный смысл остается до конца не понятным.

Антропоморфное перевоплощение *Finka*-зяблика отражено и в старинном немецком ономастиконе. Пословица *Er ist wie Johann Fink, der nicht gern an den Pranger ging (am Pranger stand)*, в буквальном переводе значащая – Он похож на Иоганна Финка, который не любил, когда его ставили к позорному столбу (т.е. осуждали) была зафиксирована и в диалектном варианте. Причем, в регионе Шлезвиг-Голштейн, совсем недалеко от земли Меклембург-Передняя Померания, т.е. почти на родине проф. Х. Вальтера: *He is êgen as Johann Fink, de wull nig an 'n Kâk (Pranger) stân*.

Как видим, немецкий малый фольклор сохранил немало паремиологических реминисценций об орнитониме *Fink*. Показательно, я бы даже сказал, – не случайно, что по ареалу почти все эти паремии концентрируются либо прямо на родине председателя Фразеологической комиссии профессора Харри Вальтера, т. е. в земле Меклем-

бург-Передняя Померания (resp. в соседней земле Шлезвиг-Голштейн), либо совсем рядом – в Голландии. Тем самым не исключено предположение, что родиной далёких предков нашей Юбилярицы Жельки Финк была именно эта далёкая географически от Хорватии, но близкая по ее фразеологическому духу земля.

Однако, любая гипотеза требует тщательной проверки – особенно лингвистическими фактами. А они убедительно показывают, что наличие заимствованного слова далеко не всегда означает его полного сущностного тождества с обозначаемым явлением, субъектом и объектом. Иными словами: для подтверждения или опровержения выше означенной гипотезы следует выявить, на какой именно стадии языковой эволюции германизм *Финк* мог стать фамилией профессора Жельки Финк.

Рассмотрим с этой целью ряд наименований птицы «зяблик» в славянских языках. Все ли они чисто славянские или уже на этапе собственно орнитологической семантики уже подпитывались ресурсами других языков, в том числе немецкого?

Ряд славянских наименований нашей ‘небольшой лесной певчей птицы с красноватыми боками’ довольно разнообразен: бел. *бepaсцянка*, укр. *зяблик*, пол. *zięba*, словацк. *zeba*, *finch*, чеш. *pěnkava*, в.-луж., н.-луж. *zyba*, хорв. *zeba*, словен. *zeba*, серб. *zeba*, босн. *finch*, макед. *финч*, болг. *чинка*. Как видим, в большинстве славянских языков эта птица обозначена тем же корнем, что и в рус. и укр. *зяблик*, причем пол. *zięba*, словацк. *zeba*, в.-луж., н.-луж. *zyba*, хорв. *zeba*, словен. *zeba* и серб. *zeba* в словообразовательном отношении «первороднее», ибо бессуфиксально воспроизводят праславянское наименование птицы – **zęba*. Этимологи производят его от глагола **zębnōti* ‘зябнуть, ощущать холод, страдать от холода’. Кстати, рус. *зяблик*, имеющее и переносное значение ‘мерзляк, знобуша’, а также тверск. *зяблица* ‘капуста, покинутая на гряде до морозов’ (ДК 1: 1743) прямо подтверждают такую этимологию. Ср. также русские диалектизмы пск., твер. *зяблик* ‘о человеке, чувствительном к холоду, зябком’, арх. ‘прозвище тщедушного и худошавого человека’ (СРНГ 12: 46).

Любопытный комментарий в этом отношении предлагают авторы украинского этимологического словаря, связывая слово *зяблик* с этим глаголом «з огляду на те, що зяблик витримує холод краще, ніж інші перелітні птахи; ця ж особливість, мабуть, відбита і в науковій назві *fringilla (frigilla)* від лат. *frigus* ‘холод’ (ЕСУМ 2: 285). Ср. итальянское название зяблика – *fringuello*.

В ряду славянских наименований, как видим, присутствует и интересующий нас германизм – словацк. *finch*, босн. *finch*, макед. *финч*. Следовательно, фамилия прародителей нашей Юбилярицы могла восходить и к одному из славянских заимствований нем. *Fink*, прямо именующих симпатичного зяблика и тем самым лишь опосредованно связанных с приведенными выше северонемецкими паремиями. Что, между прочим, и неплохо, ибо, как мы видели, в немецкой языковой среде это слово окрашено и негативными тонами. Ср. *Dreckfink*, *Mistfink* ‘неряха, грязнуля’ образ которых немецкие этимологи объясняют тем, что зяблики любят искать себе пищу в лошадиных «яблоках». Этимология же самого слова *Fink*, конечно, ничего общего с таким образом не имеет: оно является типичным звукоподражанием, воспроизводя звуки [s]pink-[s]pink!, издаваемые зябликами (НВ 1963: 169). Ср. чешское название зяблика *pěnkava* и рус. *пенка*, *пеночка* – маленькая певчая птичка сем. славковых с

зеленовато-бурым оперением, обычно гнездящаяся на земле (*Звонкий голос пеночки*), Regulus (БТС: 791; ДК 4: 1443). Немецкое слово *Fink* имеет устойчивые параллели во всех германских языках: англ. *finch*, датск. *Finke*, голланд. *vink*, швед. *fink*, норв. *finke*, фризск. *finch*, исланд. *finkur*, идиш *fintsch* и др. Не случайно его фонетические варианты, как мы видели, обогатили и некоторые славянские языки.

Нас, фразеологов и паремиологов, конечно, интересуют не столько слова, обозначающие зяблика, сколько пословицы и поговорки, которые с помощью такого орнитологического компонента образованы. И тут зябликофилов-паремиологов (к которым относится и автор этой статьи) ждет, увы, разочарование. Во всей паремиологической Славии следы этой птицы столь же малы, как и ее небольшой размер. Нет этих следов ни в многоязычном словаре сравнений под редакцией Ж. Финк (Fink-Arsovski 2006), ни в фундаментальной библиографии хорватской фразеологии под ее редакцией (Fink-Arsovski, Kovačević, Hrnjak 2010), ни в других, известных автору этих строк хорватских источниках. Нет фразеологизмов и пословиц с наименованием зяблика (словен. *zeba*, болг. *чинка*) и в фундаментальных словенских и болгарских фразеологических словарях, включающих также и диалектные паремии (Keber 2011, ФРБЕ). Отсутствуют они и в сводном двухтомнике белорусских пословиц и поговорок (Грынблат 1976), и в четырехтомном своде украинской паремиологии (Пазяк 1987–2001).

После долгих поисков удалось найти несколько паремий с образом зяблика лишь в русском, польском и чешском языках. При этом ни их образность, ни их паремиологическая модель никак не связаны друг с другом.

Просторечные и диалектные устойчивые сравнения с компонентом *зяблик* (*зябрик*) отражают, собственно, семантику, заложенную в праславянизме **zēba*: прост. шутил. (*замёрзнуть*) как *зяблик* ‘о сильно замёрзшем, дрожащем от холода человеке’ (Мокиенко, Никитина 2008а: 228); пск. шутил.-ирон. *съёжиться как зябрик* ‘о съёжившемся от холода, испуга и т. п. человеке’ (СППП 2001: 97; ПОС 13: 142). Русская же идиоматика с нашим орнитонимом представлена всего одним шутивным оборотом, записанном в жаргонной речи современной молодежи города Магнитогорска: *Гималайский зяблик* ‘женские гениталии’ (Максимов 2002: 84; Мокиенко, Никитина 2008: 262).

Пословичное наследие русского малого фольклора с таким компонентом несколько богаче поговорочного, а главное – древнее, ибо записи соответствующих паремий восходят к XVI–XVII вв. Однако, в них фигурирует не лексема *зяблик*, а, видимо – ее более древние варианты *зяблец* и *зяблиця*: *Холостой – простой, женат (женатый) – богат (богатый), а вдовец – что зяблец* (ДП 1: 281; Даль 4: 560; Аникин 1988: 318; Мокиенко, Никитина, Николаева 2010: 107); *Холостой – простой, женат – рогат* (т.е. сильный, крепкий, уверенный в себе), *а вдовец – что зяблец* (Сим. XVII–XIX вв.: 150; СлРЯ XI–XVII вв. 22: 177; СОРЯ XVI–XVII вв. 2: 41; 6: 72; 8: 126; Снегирев 1848: 432; Мокиенко, Никитина, Николаева 2010: 107); *Жаворонок к теплу, а зяблиця к стуже* (Сим., 102; СлРЯ XI–XVII вв. 6: 72; СОРЯ XVI–XVII вв. 8: 126; Снегирев 1848: 115; Мокиенко, Никитина, Николаева 2010: 332). Как видно из этих паремиологических контекстов, слова *зяблец* и *зяблиця* синкретично обозначают и птицу зяблика, и зябнущего человека, сохраняя их древний этимологический смысл.

Чешская поговорка *ne tak kusá jako s ocasem pěnkava zpívá* (букв. не столь куцая, как поющий хвостом зяблик) – лишь периферийный, один раз зафиксированный в старых источниках вариант более употребительной шутливо-иронической поговорки *ne vše kusá jako s ocasem*, которая образована универбацией древнего (скорее всего – античного) басенного сюжета о лисе и обезьяне. Ее значение толкуется как «Каждый должен знать свое место» или «Что подходит одному, то не подходит другому» (Flajšhans 1: 714).

Вторая поговорка известна в нескольких вариантах: *zvieš, kam pěnice nose sedá* (букв. узнаешь, куда зяблик носом садится), *nejsem hlup, bych nevěděl, kam pěnice nose sedá* (букв. не так я глуп, чтобы не знать, куда зяблик носом садится); *nevie ještě, kam pěnkava nose sedá* (букв. он еще не знает, куда зяблик носом садится). Первые записи этой поговорки относятся к XV веку и она воспроизводится позднейшими паремиологическими сборниками – в том числе Я. А. Коменского, Фр. Лад. Челаковского и др. (Flajšhans 2: 124–125). Её популярности способствовало и употребление в хрестоматийном романе Божены Немцовой «Бабушка». Орнитологический образ этой поговорки лапидарно раскрывает Др. Лад. Челаковский: «Pošlo pořekadlo to z národní hádanky: *Kam pěnkava nose sedá?* – Odpověď: *Zobáčkem proti větru, aby jí do zadku nefoukal a peří nezježil*» (букв. Поговорка возникла на основе народной загадки: Куда зяблик носом садится? – Ответ: Клювиком против ветра, чтобы ему в попку не дуло и топорщило перья» (Čelakovský 1949: 626). Как видим, здесь отражены народные наблюдения за повадками интересующей нас птицы.

Польские паремии являются, собственно, народными приметам, констатациями о предсказаниях дождливой погоды. При этом они обе относительно новые: *Kiedy rano śpiewa zięba, tedy będzie padae z klęba* (NKP 3: 873) (букв. Когда утром поет зяблик – разверзнутся хляби небесные); *Gdy wilga śpiewa, będzie deszcz* (NKP 3: 686) (букв. Где поет зяблик – будет дождь).

Между прочим, с такого рода предсказаниями связан и наш немецкий зяблик – *Fink*. В многотомном словаре немецких суеверий (HDA 2: 1507-1508) и сам зяблик, и птицы его широко разветвленного семейства характеризуются прежде всего как предсказатели погоды. Уже древнегреческий философ и естествоиспытатель Теофраст (288 до н. э. – 285 до н. э.), утверждал, что, по его наблюдениям, зяблик, громко распеваящий утром, предвещает шторм – особенно когда он сидит на крыше. Как правило, он возглашает приход дождя, шторма или холодов своим звонким голосом. Немало и довольно странных поверий, связанных с нашей птицей. Например, – будто бы в гнезде зяблика иногда бывает камень серого цвета, с помощью которого можно сделаться невидимым. Правда, подобные легенды, как подчеркивают составители словаря немецких суеверий, не связаны с пословицами и поговорками, в которых фигурирует название зяблика – *Fink*.

Фамилия же нашей Юбилярицы, известной славистики-фразеолога, члена нашей Фразеологической комиссии, несомненно, как я пытался показать, связана с этим звучным орнитонимом. Древние римляне говорили, что *Habent sua fata libelli*. Но не только книги имеют свою судьбу – имеют судьбу и наши фамилии. И фамилия профессора Жельки Финк так или иначе связана с названием небольшой, но звонко-

голосой птицы. Когда и какими путями это название обогатило именованное хорватского языка, мы пока точно не знаем. Но время до следующего Юбилея хорватской исследовательницы у нас есть, и мы обязательно ответим и на этот генеалогический вопрос. Сейчас же будем наслаждаться пусть и немногочисленным, но ярким образным паремнологическим кружевом, которым это название украсило наш фольклор и наши языки. А автор этих строк всегда, подходя к дому профессора Вальтера по улице *Sprosserweg 23*, обязательно свернет на соседний *Finkweg*, чтобы благодарно вспомнить Жельку Финк и всё, что наш Юбилеяр делала и делает для славянской Фразеологии. Желаю Ей не озябать и не прозябать перед вызовами нашей холодеющей и холодящей короновирусной эпохи.

ЛИТЕРАТУРА

- Аникин, В. П. (ред.), *Русские пословицы и поговорки*, Художественная литература, Москва, 1988.
- БТС = Кузнецов, С. А. (гл. ред.), *Большой толковый словарь русского языка*, Норинт, Санкт-Петербург, 1998.
- Грынблат, М. Я. (склад.), *Прыказкі і прымаўкі ў дзвюх кнігах*. Складанне, сістэматызація тэкстаў, ўступны артыкул і каментарыі Грынבלата, Т. 1–2, Навука і тэхніка, Мінск, 1976.
- Даль В. И., *Толковый словарь живого русского языка*. 3-е изд., Т. 1–4, Москва, 1955.
- ДП = Даль В.И., *Пословицы русского народа*, Художественная литература, Москва, 1957.
- ЕСУМ = Мельничук, О. С. (гол. ред.), *Етимологічний словник української мови*. У 7 т., Наукова думка, Київ, Т.1: А – Г., 1982., Т.2: Д – Кошці., 1985., Т.3: Кора – М., 1989, Т.4: Н – П., 2003., Т.5: Р – Т., 2006., Т.6: У – Я., 2012.
- Максимов, Б. Б., *Фильтруй базар. Словарь молодёжного жаргона города Магнитогорска*, Магнитогорский гос. ун-т, Магнитогорск, 2002.
- Мокиенко В. М.; Никитина Т. Г., *Большой словарь русских поговорок*, ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», Москва, 2008.
- Мокиенко В. М.; Никитина Т. Г. *Большой словарь русских сравнений*, ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», Москва, 2008а.
- Мокиенко В. М.; Никитина Т. Г.; Николаева Е. К., *Большой словарь русских пословиц*, «ОЛМА Медиа Групп», Москва, 2010.
- Пазяк, М. М. (упор.), *Прислів'я та приказки*, Наукова думка, Київ, Т. 1. Природа. Господарська діяльність людини, 1989., Т. 2. Людина. Родинне життя. Риси характеру, 1990, Т. 3. Взаємини між людьми, 1991, Т. 4. Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток, 2001.
- ПОС = *Псковский областной словарь с историческими данными*. Основан Б. А. Лариным, изд-во ЛГУ–СПбГУ, Санкт-Петербург, 1967–2019.
- Сим. XVII–XIX вв. = Симони, П., *Старинные сборники русских пословиц, поговорок, загадок и проч. XVII–XIX столетий*, Санкт-Петербург, 1899.
- СлРЯ XI–XVII вв. = *Словарь русского языка XI–XVII вв.* / Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова РАН, Вып. 1–30, Наука, Азбуковник, Москва, 1975–2015.
- Снегирев, И. М., *Русские народные пословицы и притчи, изданные И. М. Снегиревым с предисловием и дополнениями*, В Университетской Типографии, Москва, 1848.

- СОРЯ XVI–XVII вв. = *Словарь обиходного русского языка Московской Руси (XVI–XVII вв.)*. Под ред. О. С. Мжельской. Вып. 1–8, изд-во С.-Петерб. ун-та, «Наука», Москва, 2004–2019.
- СППП 2001 = Мокиенко, В. М.; Никитина, Т. Г. (сост.), *Словарь псковских пословиц и поговорок*, Норинт, Санкт-Петербург, 2001.
- СРНГ = Мызников, С. А. (гл. ред.), *Словарь русских народных говоров*. Вып. 1–51, Санкт-Петербург, 1965–2019.
- Финк, Ж., „Спорт и детские игры как источник фразеологизмов хорватского языка (в сопоставлении с русским)“, в: *II Славистические чтения памяти профессора П. А. Дмитриева и профессора Г. И. Сафронова. Матер. международной научной конференции. 12–14 сентября 2000 г.*, Котова, М. (ред.), Филологический факультет СПбГУ, Санкт-Петербург, 2001., с. 92–95.
- Финк, Ж., „Музыкальные инструменты как компоненты хорватских и русских фразеологизмов“, в: *Вестник Международного славянского университета*, Серия «Филология», том IV, 1, 2001., с. 35–39.
- Финк, Ж., „Хорватские фразеологизмы с компонентом *kormilo* (в сопоставлении с русскими с компонентом *кормило*)“, в: *Проблемы семантики языковых единиц в контексте культуры (лингвистический и лингвометодический аспекты)*, Шумейко, А. А. (ред.), Элпис, Москва, 2006., с. 502–506.
- Финк, Ж., „О хорватских и русских фразеологизмах с компонентами *letvica* и *планка*“, в: *И вновь продолжается бой, сборник научных статей, посвященных юбилею д.ф.н., проф. С. Г. Шулежковой*, Мокиенко, В. М. (ред.), ГОУ ВПО «Магнитогорский государственный университет», Межкафедральный словарный кабинет им проф. Б. А. Ларина СПбГУ, Ernst-Moritz-Arndt-Universität, Магнитогорск, 2010., с. 258–262.
- Финк, Ж., „О хорватских субстантивных фразеологизмах с компонентом *slijep* (в сопоставлении с другими языками)“, в: *Материалы XXXIX Международной филологической конференции. Фразеология и языковая динамика*, Мокиенко, В. М., Савченко, А. В. (ред.), Ernst Moritz Arndt Universität Greifswald, Greifswald – Санкт-Петербург, 2011., с. 221–226.
- Финк, Ж., „Русские и хорватские фразеологизмы с компонентом *бомба (bomba)*“, в: *Актуальные проблемы и перспективы русистики. Материалы по итогам Международной конференции русистов в Барселонском университете*. Castellví, J., Zainouldinov, A., Garcia, I., Ruiz-Zorilla, M. (ред.), Estudis Eslaus, Departament de Llengües i Literatures Modernes i Estudis Anglesos, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2018., с. 1547–1556.
- ФРБЕ = Ничева, К.; Спасова-Михайлова, С.; Чолакова, К., *Фразеологичен речник на българския език*, Издателство на Българската Академия на науките, София, Т. 1 1974., Т. 2, 1975.
- Эртель, В., *Полный немецко-русский словарь, составленный по лучшим источникам В. Эртелем*, Том первый, Вып. 1–4, Санкт-Петербург, 1846.
- Čelakovský, Ladislav, *Mudroslovi národu slovanského ve příslovích. Připojena jest sbírka prstonárodních českých pořekadel*, nakl. Výchrad, Praha, 1949.
- DUDEN 1985 = *Bedeutungswörterbuch*. 2., völlig neu bearb. u. erw. Aufl. Hrsg. u. bearb. v. W. Müller, Dudenverlag, Mannheim-Wien-Zürich, 1985.
- Fink, Źeljka, „Što se skriva u ormaru? (o novom frazemu u hrvatskom i ruskom jeziku)“, u: *Slowo. Tekst. Czas. X. Jednostka frazeologiczna w tradycyjnych i nowych paradygmatach naukowych*, Aleksiejenko, M., Walter, H., Hordy, M., Szutkowski, T. (ur.), Uniwersytet Szczecinski, Szczecin – Greifswald, 2010., str. 48–56.

- Fink-Arsovski, Željka, *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*, FFpress, Zagreb, 2002.
- Fink Arsovski, Željka; Kržišnik, Erika; Ribarova, Slavomira; Dunkova, Tatjana; Kabanova, Natalija; Mironova Blažina, Irina; Trostinska, Rajisa; Spagińska Pruszak, Agnieszka; Vidović Bolt, Ivana; Sesar, Dubravka; Dobriková, Mária; Kursar, Maria, *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Knjigra, Zagreb, 2006.
- Fink-Arsovski, Željka; Kovačević, Barbara; Hrnjak, Anita, *Bibliografija hrvatske frazeologije*, Knjigra, Zagreb, 2010.
- Fink-Arsovski, Željka; Mokienko, Valerij Mihajlovič; Hrnjak, Anita; Barčot, Branka, *Rusko-hrvatski frazeološki rječnik*, Knjigra, Zagreb, 2019.
- Flajšhans, Václav, *Česká přísloví. Sbirka přísloví, přípovědek a pořekadel lidu Českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku*, Díl I. Prísloví staročeská. Díl I (A-N), díl II (O-Ru), Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha, 1911–1913., 2-é, rozšířené vydání, Předmluva V. Mokienko, komentáře V. Mokienko, L. Stěpanova, Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc, 2013.
- HW 1963 = *Etymologie. Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache*, Bearb. von Günther Drosdowski, Paul Grebe und weiteren Mitarbeitern der Dudenredaktion, Duden, Bd. 7, Dudenverlag, Mannheim-Wien-Zürich, 1963.
- HDA = *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, Hg. von E. Hoffmann-Krayer und Bächtold-Stäubli, 10 Bde, Berlin, 1927–1942.
- Keber, Janez, *Slovar slovenskih frazemov*, Založba ZRC SAZU, Ljubljana, 2011.
- RHAF 2017 = Vidović Bolt, Ivana; Barčot, Branka; Fink Arsovski, Željka; Kovačević, Barbara; Pintarić, Neda; Vasung, Ana; *Rječnik hrvatskih animalističkih frazema*, Školska knjiga, Zagreb, 2017.
- NKP = Krzyżanowski, J. (red.), *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich*, T. 1 – 4, Państwowy instytut wydawniczy, Warszawa, 1969–1978.
- Wander, Karl Friedrich Wilhelm, *Deutsches Sprichwörterlexikon. Ein Hausschatz für das deutsche Volk*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1964.

ORNITHONYM FINK AND CLOSELY RELATED NAMES IN THE MIRROR OF THE EUROPEAN PAREMIOLOGY

The article attempts to explain the historical and etymological sources of the surname of Professor Zeljka Fink. The word Fink in German means a small chaffinch songbird. In some Slavic languages, this word was borrowed. Proverbs and sayings with the Fink component are common mainly in Northern Germany and have parallels in the Dutch language. In Slavic languages, the names of finch do not develop such paremiological activity as in German, but are characterized by figurative and structural-semantic diversity. The article provides examples of such premisses and analyzes them.

Key words: professor Zeljka Fink; *Fink* Germanism; paremiology; proverbs and sayings with the component *finch*; ornithonyms; the connotations of the ornithonym *finch*

MARIJA POPOVIĆ

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

NEKE MANJE POZNATE NOVČANE JEDINICE U RUSKIM POSLOVICAMA

PREGLEDNI RAD

UDK 811.161.1:398.9(470):336.74

[HTTPS://WWW.DOI.ORG/10.17234/9789533790121.25](https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.25)

Predmet ovog istraživanja je prikaz nekih manje poznatih novčanih jedinica u ruskim poslovicama koje su se koristile do 17. stoljeća: *куна*, *гривна*, *полушка*, *алтын*, *деньга*. Jedinice s leksemima *копейка* i *рубль* spominju se tek u nekim primjerima poslovice radi jasnijeg prikaza. Poslovice se uz bajke smatraju „kodovima“ određene kulture koja se prenosi generacijama odražavajući specifičnosti percepcije i životnih stavova, dok je novac nužan element u životu svake zajednice koji odražava sustav vrijednosti i kulturoloških osobitosti. Željeli smo stoga pokazati i utvrditi prisutnost u poslovicama leksema novčanih jedinica koje više nisu u optjecaju. Pokazat ćemo važnost lingvokulturoloških elemenata za razumijevanje poslovice koje odražavaju ideje o novčanim odnosima te predložiti tumačenja manje poznatih jedinica. Korpus za potrebe članka prikupljen je na osnovi leksikografskih izvora koji uključuju najopširnije zbornike poslovice te poslovice pronađene u znanstvenim radovima na internetu: Даль, В.И. *Пословицы и поговорки русского народа*; Мокиенко, В.М., Никитина, Т.Г., Николаева, Е.К. *Большой словарь русских пословиц*.

Ključne riječi: kulturološke osobitosti; novac; novčane jedinice; ruske poslovice; ruski jezik

UVOD

Novac kao neizbježna potreba u životu i odnos prema njemu, način stjecanja i trošenja u različitim kulturama i vremenima uvijek je aktualna tema. Tendencija unifikacije monetarnog sustava u Europskoj uniji dovodi u pitanje očuvanje naziva novčanih jedinica u kolektivnoj memoriji. Zanimalo nas je jesu li se nazivi ruskih novčanih jedinica očuvali u poslovicama, a time i u kolektivnoj memoriji naroda.

U srednjem vijeku u Rusiji su se koristile novčane jedinice čiji su nazivi danas pali u zaborav, a tek su se neke od njih zadržale u jeziku te ih možemo pronaći u ruskim poslovicama. U ovom radu navest ćemo najznačajnije jedinice te provesti semantičku analizu poslovice u kojima smo pronašli lekseme s novčanim jedinicama: *куна*, *гривна*, *полушка*, *алтын*, *деньга*. Analizu smo ograničili na one lekseme koji se najčešće pojavljuju u poslovicama, ne uključujući *рубалj* i *копейку*. Poslovice s jedinicama *рубалj* i *копейка* brojne su i zahtijevaju zasebnu analizu. Zato se u ovom radu primjeri s leksemima *рубалj* i *копейка* po-

javljaju samo u nekim slučajevima, uglavnom s leksemima koji označavaju druge novčane jedinice poput grivne, poluške i altina. Time se u suodnos stavljaju dvije jedinice i pokazuju odnosi vrijednosti među njima, npr. *рубль – гривна*; *рубль – полушка*; *алтын – копейка*.

KUNA

Jedan od najstarijih naziva za novčanu jedinicu je *куна* ‘kuna’ koji proizlazi od krzna kune koje je imalo važnu ulogu u trgovini s arapskim istokom prije optjecaja kovanica. Kuna je „od 7. do 10. st. bila protuvrijednost za jedan arapski dirhem, a poslije i za jedan zapadnoeuropski denar, koji su strani trgovci davali u Rusiji za jedno kunino krzno“ (HE 2021).

Po kuni je i stari ruski monetarni sustav dobio naziv – kunski monetarni sustav – koji je uključivao jedinice: *kuna* (*куна*), *grivna* (*гривна*), *nogata* (*ногата*), *rezana* (*резана*) i *veverica* (*веверица* ili *векуша*). Omjer njihovih vrijednosti bio je slijedeći: grivna = 20 nogata = 25 kuna = 50 rezana = 100 – 150 veverica. Tijekom stoljeća odnos vrijednosti mijenjao se, pa će u 12./13. st. kuna biti izjednačena s rezanom. Navedeni nazivi koristili su se i za označavanje stranih novčanih jedinica npr. dirhama, europskog denarija, ali i ruskog srebrnjaka. Kuna je označavala i bilo koji srebrni novac. Kada je (od kraja 14. st. u Moskvi i drugim kneževinama) započelo kovanje vlastita novca, pojavili su se novi nazivi za novčane jedinice (Гладкий 2001: 327).

U poslovicama smo pronašli jedan primjer za kunu i više primjera u kojima se spominje grivna, ali uvijek u usporedbi s drugim jedinicama. Primjere za manje vrijedne jedinice poput nogate, rezane i veverice nismo pronašli.

Naziv ruske novčane jedinice *kuna* ostao je zabilježen u poslovice o siromaštvu u liturgijskoj knjizi *Паремейник*¹ (1313.), *usp. Что кун, то все в калите, что пьрт, то все на себе* (Мокиенко i sur. 2010: 463). Kako je navedeno u etimološkom rječniku Fasmera (Фасмер 2004) *калита* je ‘kožna vrećica za novac’ koja se obično vješala na pojas, dok staroruska riječ *пьртъ* označava ‘odjeću’ ili ‘komad tkanine’.

GRIVNA

Grivna je težinska i novčana jedinica stare Rusije. Naziv joj potječe od zlatnog ili srebrnog nakita u obliku obruča koji se nosio oko vrata. Grivna se odnosila i na određenu masu plemenitog metala. Tako su u optjecaju bile *grivna srebra* (*гривна серебра*) kao težinska jedinica i *grivna kuna* (*гривна кун*) kao jedinica koja se sastojala od određenog broja kovanica. U početku im je težina bila ista, zatim je grivna srebra vrijedila nekoliko grivna kuna. U Kijevskoj Rusiji od 11. st. u optjecaju su bile šesterokutne kijevske grivne, težine 140–160 grama, koje su se koristile kao sredstvo plaćanja do mongolsko-tatarske invazije (Гладкий 2001: 157).

1 Паремийник или Паремейник (od grč. Paroimia – poslovice) zbirka je tekstova iz Starog i dijelom iz Novog zavjeta iz koje su se čitali tekstovi tijekom religijskih blagdana i velikog posta. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/es/85042/ПАРЕМИЙНИК> (Datum pristupa: 3. 12. 2021.)

U poslovicama se grivna najčešće pojavljuje u usporedbi s drugim novčanim jedinicama. Najviše smo pronašli poslovice u kojima se uspoređuje s rubljem. Te dvije novčane jedinice bile su u optjecaju zajedno, kada se uz naziv grivna počeo upotrebljavati i rubalj za novgorodske srebrne poluge koji će s vremenom i zamijeniti grivnu (poluga rublja težila je koliko i poluga grivne). Rubalj će kasnije postati glavna jedinica ruskog monetarnog sustava, a grivna je nastavila postojati i kao novčana i kao težinska jedinica od 204,75 grama, sve dok ju u 18. st. nije zamijenila funta (Гладкий 2001: 158). U poslovicama s dva elementa u sastavu često možemo iščitati vrijednost novčanih jedinica, odnosno njihov međusobni odnos vrijednosti. Iz sljedećeg primjera vidljivo je da rubalj i grivna nemaju jednaku vrijednost, *usp. Рублю гривна не ровня* te da je grivna manje vrijedna jedinica od rublja, *usp. Без семи гривен – не рубль; Выпил на гривну, а славы (шуму) – на сто рублей; Гривна бежит, рубль гонит, а сто рублей голову сломит; Лучшие получить на гривну убытку, чем на рубль стыда*. Razlog je tomu to što se vrijednost grivne u odnosu na rubalj smanjila, pa je tako u 19. st. iznosila deset kopejki, dok je rubalj vrijedio sto kopejki (Евгеньева 1999).

Posljednji navedeni primjer u kojem se govori da je bolje izgubiti novac nego vlastiti obraz pojavljuje se i u varijanti s *altinom* (*алтын*), računskom novčanom jedinicom koja je u optjecaju od 14. st. (Гладкий 2001: 14–15), *usp. Лучшие (понести) на гривну убытку, чем на алтын стыда*.

U sljedećim se primjerima naglašava važnost štednje i novca manje vrijednosti, *usp. Кто гривны не бережёт, сам рубля не стоит*, ali se škrtošću osuđuje i upozorava se na gubitak veće količine novca, ako se štedi na sitnicama, *usp. Поскупился на гривну, потерял рубль*.

Opozicija „svoj – tuđi“ izražena je sintagmama koje tvore antitezu *домашняя гривна* ‘domaća grivna’ i *заезжий рубль* ‘strani rubalj’, *usp. Домашняя гривна лучше заезжего (отъезжего, дальнего) рубля; своя гривна ‘своя grivna’ i соседний рубль ‘tuđi rubalj’, usp. Своя гривна всегда милее соседнего рубля*. Na opoziciju „svoj – tuđi“ nalazimo i u sljedećem primjeru s novčanom jedinicom *алтын*, *usp. На свои алтыны купил, а не на чужие*. U svim se navedenim primjerima daje prednost i manjoj količini vlastita novca u odnosu na vrijedniji, ali nesigurniji, tuđi novac.

POLUŠKA

Poluška je jedinica male vrijednosti. Odnosila se na $\frac{1}{4}$ kopejke. Dolazi od riječi *полу́ха* u značenju ‘polo kovanice’ (Фасмер 2004). Da je poluška novčana jedinica male vrijednosti, možemo iščitati iz poslovice *За морем телушка – полушка, да рубль перевозу* koja govori o prilici koja se može učiniti dobrom, ali kada se uzmu u obzir sve okolnosti, pokazuje se upravo suprotno. Poluška je ušla u optjecaj početkom 16. st., a od 1534. jedinica je najniže vrijednosti koja je iznosila četvrtinu kopejke i kovala se od srebra (Гладкий 2001: 498).

Odnos bogatstva i siromaštva vidljiv je i u primjerima poslovice o škrtošću u kojima se vrijednost poluške uspoređuje s vrijednosti rublja, *usp. У богатого да скупого рубль плачет, а у тчива да убога полушка скачет; У скупого рубль плачет, а у щедрого и полушка скачет*. Kako je i navedeno u primjerima, škrtošću koja nosi negativnu konotaciju u ruskim se poslovicama uglavnom vezuje uz imućnije, a velikodušnost uz siromašne.

ALTIN

Novčana jedinica *altin* (*алтын*) u navedenim primjerima jest arhaizam koji se odnosi na staru rusku novčanu jedinicu, ali i na naziv za kovani novac (od druge polovice 17. do početka 18. st.).

Izraz *алтын* potječe od tatarske riječi *alty* u značenju broja šest i pojavio se u Rusiji istovremeno s pojavom kovanica pod nazivom *денга* u posljednjim desetljećima 14. st. Jedan altin imao je vrijednost šest novčića pod nazivom *денга*. Kovan je 1654. od bakra pod nazivom *алтынник*, a od 1704. do 1726. od srebra (Гладкий 2001: 14–15). Prema Jakoboviću (Jakobović 2014: 21) altin dolazi od turskog *altun* ‘zlatan’, a koristio se i kao novčana jedinica Osmanskog carstva u obliku zlatnika od 1454. Postoji pretpostavka da je pojava altina bila povezana s plaćanjem danaka tatarskim osvajačima. Altin je mogao igrati ulogu posredne jedinice u prijelazu iz ruskog monetarnog sustava, u mongolsko-tatarski. Iako se altin nije uklapao u ruski monetarni sustav (1 rubalj = 33 altina + 2 novčića (денга), 3 rublja = 100 altina) koristio se u plaćanju. Od 1534., kada je u optjecaj ušla nova moneta tzv. *новгородка* ili kopejka, altin je vrijedio tri kopejke (Гладкий 2001: 15).

Vrijednost altina u odnosu na kopejku izražena je u poslovcici, *usp. По-латыни – два алтына, а по-русски – шесть копеек*. Da altin nije jedinica velike vrijednosti, govore nam sljedeći primjeri poslovice o bogatstvu i siromaštvu, *usp. Алтын Мартыну – ни сапог подшитъ, ни скоба подковать; Алтыном Мартыну ни сапог подшитъ, ни скоба подбитъ; Кто не богат, так и алтыну рад; Как не богат, так и алтыну рад; Счастье бедному – алтын; богатому – миллион. Сиг – алтын, а уха под тын (т.е. не вкусна)* poslovice je o odnosu cijene i kvalitete koja kaže kako se od jeftine ribe ne može napraviti dobra riblja juha. Hrvatski ekvivalent bi mogao biti primjer, *usp. Jeftino meso, čorba za plot*.

Poslovice s leksemom *алтын* pojavljuju se u sintagmama koje se temelje na opreci: *свои* i *чужие алтыны* ‘svoji i tuđi altini’, *usp. На свои алтыны купил, а не на чужие*. U sljedećim primjerima brojevima su izraženi odnosi gubitka i dobiti u različitim omjerima: 3:5 – *На три алтына торгу, а на пять долгу*, 1:5 – *На алтын товару, а на пять раструски*.

Алтын в мошине, а Мартын в квашине rimovana je poslovice koja se sastoji od sintaktički simetričnih rečenica. Takav semantički paralelizam u skladu s gramatičkom simetrijom tipičan je za poslovice (Адрианова Перстц, Лихачева 1962: 12). *Квашина* je po značenju ‘posuda za fermentaciju tijesta za kruh’ pa možemo pretpostaviti da poslovice govori o tome da ako ima novca, bit će i kruha.

Neograničena moć i nužnost novca univerzalan je motiv koji je prisutan u poslovicama mnogih kultura. Navedeno je tako da altin omogućuje ratovanje, trgovinu, a njegov nedostatak uzrokuje tugu, *usp. Везде с алтыном господин; (С) алтыном воюют, без алтына горюют; Алтыном воюют, алтыном торгуют, а без алтына горюют*. Sljedeća poslovice koja govori o tome kako svijetom vlada novac koji otvara sva vrata i pročišćava put, *usp. Алтын сам ворота отпирает и путь очищает* semantički je ekvivalent poslovice o podmićivanju, *usp. Дай грош – будешь хорош*. Neograničena moć novca, važnost štednje i načini ophođenja s novcem motivi su koje redovito nalazimo u poslovicama o novcu. Primjer *С алтыном – сиди под тыном* upućuje na savjet kako ne treba javno pokazivati svoj novac.

DENJGA

U nizu poslovice naišli smo na novčanu jedinicu *денга* i njezinu ortografsku varijantu *деньга*. Od kraja 18. st. došlo je do promjene u ortografiji od kada se umjesto *денга* upotrebljava varijanta *деньга*. Riječ je to istočnog podrijetla koja je u Indiji označavala srebrni novac. *Denjga* je ruski srebrni novac u optjecaju od 14. do 18. st. čije je kovanje počelo u Moskvi krajem 14. st., a od početka 15. st. i u drugim ruskim kneževinama (Гладкий 2001: 177). Krajem 17. st. zbog nedostatka srebra kovali su se novčići te novčane jedinice od bakra (Богуславский 2004: 378). U rječniku Ožegova i Švedove (Ожегов, Шведова 2008: 160) nalazimo podatak da je vrijednost denjge iznosila pola kopejke.

Antiteza je u sljedećim primjerima izražena sintagmama u opoziciji bijelo – crno² *белая денга* ‘bijela denjga’ i *чёрный (чорной) день* ‘crni dan’: *Белая денга про чёрный день*; *Береги белую денгу на чёрный (чорной) день*. U primjerima se naglašava važnost štednje za lošija vremena kada će novac biti potreban, ali i potreba za novcem u svakoj prigodi bilo da se radi o svakodnevnim prilikama, prazniku ili vremenu oskudice, *usp. Деньга на будень, денга на праздник, денга на чёрный день*; *Деньга про белый день, денга про красный день, да денга про чёрный день*.

Sintagma *кругла денга* ‘okrugla denjga’ opisuje oblik kovanice koji upućuje na njezina svojstva da se zahvaljujući obliku može brzo i lako kretati i iščeznuti, a pozadinska slika sugerira situaciju u kojoj novac brzo napušta vlasnika kotrljajući se, *usp. Кругла денга: скоро выкатывается; Денга покатна живёт*.

Učestala je u poslovicama i prisutnost sintagmi s posvojnim zamjenicama – *моя денга* ‘moja denjga’, *usp. Али моя денга щербата, никто ея не возьмёт?*; *наша денга* ‘naša denjga’, *usp. Наша денга не щербата*. U navedenim se poslovicama spominje oštećenje na kovanicama *щербата денга* u značenju ‘okrnjen novac, oštećen novac’, a radi se o poruci zasnovanoj na prijenosu značenja u semantičko polje ljudskih karakteristika. Izražena je ideja da netko nije gori od drugih i da svačiji novac ima istu vrijednost, što se može interpretirati i kao hvalisanje i arogancija. Neke su varijante te poslovice izražene u obliku retoričkog pitanja: *Али моя денга щербата, что никто её не возьмёт?*

O svemoći novca u određenim životnim situacijama možemo reći *Много может денга; Денга гору бьёт*.

U poslovicama o štednji izražene su karakteristike novca: novac voli račun, *usp. Деньга счёт любит, а хлеб – меру, треба га помно чувати, usp. Деньгу да девку в теми держи*. Novac zahtijeva puno pažnje u obraćanju s njim, *usp. Деньга — не щепка, считай да поберегай*. Važnost štednje izražava se u poslovicama s napomenom da „novac rađa povac“, *usp. Деньга деньгу родит, а беда беду; Деньга на деньгу набегает; Деньга деньгу родит; Деньга деньгу наживает; Деньга денгу достаёт (добывает, зовёт, кует, наживает, родит)*.

Da novac treba zaraditi pod svaku cijenu, govori poslovice, *usp. Хоть долбилом, хоть кадилом, а деньгу добыть*. Poslovice s pozadinskom slikom novca koji stvara rupu u džepu te ispada iz njega *Деньга и в кармане дыру вертит; Лишняя денга не продерёт*

2 Identičnu opoziciju nalazimo i u hrvatskim poslovicama *Bijele novce čuvaj za crne dane; Bijele novce valja ostavljati za crne dane*.

кармана impliciraju oskudicu koja proizlazi iz činjenice da se novac brzo troši. U primjeru o bogatstvu i siromaštvu prema kojem papirni novac „nije za seljake“, *usp. Не крестьянская деньга бумажка* spominje se papirni novac koji se u Rusiji pojavio 1769. za vladavine Katarine II. pod nazivom *ассигнации*.

Moralna dimenzija u svjetonazoru izražena je u primjerima o stjecanju novca u kojima se osuđuje nepravedno stečen novac koji se uspoređuje s vatrom, *usp. Неправедная деньга – огонь*. U opoziciji pravedno – nepravedno ističe se da se duže „zadržava“ novac stečen pravednim putem, *usp. Неправедное как пришло, так прошло, а праведная деньга век кормит*.

U poslovicama s negativnom konotacijom navodi se da novac može potkupiti, prevariti, zavesti, obmanuti i moralne autoritete poput svećenika i Boga, *usp. Деньга – мана: и пона в яму завела; Деньга пона купит и Бога обманит; Деньга и пона в яму заведёт*.

Škrtost se u ruskim poslovicama osuđuje kao negativna osobina koja dovodi do gubitka novca ili prisutnosti straha. Sljedećom se poslovičicom sugerira slika škrtke osobe koja dršće od straha nad svojim novcem, *usp. У скупого деньга лежит, а шкура дрожит; Деньга лежит, а шкура дрожит*.

ZAKLJUČAK

Na korpusnoj podlozi ruskih poslovice s nekim novčanim jedinicama pronašli smo primjere koji se pojavljuju u očekivanim značenjima poput važnosti štednje, siromaštva, bogatstva, načina ophođenja s novcem, karakteristike novca. Najviše primjera je bilo s leksemima *denjga* (*деньга*), *altin* (*алтын*) i *grivna* (*гривна*). U poslovicama su prisutne brojne opozicije: crno – bijelo, svoje – tuđe, domaće – strano, bogatstvo – siromaštvo. U primjerima poslovice s dvjema različitim novčanim jedinicama može se iščitati odnos vrijednosti za što smo potvrdu pronašli u povijesnim izvorima.

Mnoge poslovice koje označavaju novčane jedinice poprimile su značenje naziva za novac, npr. *altin*, *denjga* koriste se kao metonimija za označavanje novca općenito.

U poslovicama naglašen je i motiv štednje, pažljivog ophođenja s novcem i nužnosti novca. Upozorava se, međutim, na način stjecanja novca te je kao komparatum za nepravedno stečen novac u jednom od primjera iskorišten motiv vatre koja simbolizira opasnost.

Moralna dimenzija u ophođenju s novcem prisutna je i u primjerima u kojima se upozorava da novac može obmanuti čak i svećenika za kojeg se pretpostavlja da bi trebao predstavljati moralni autoritet u zajednici. U poslovicama se osuđuje i škrtost koja vodi ka strahu i gubitku veće količine novca.

Mnogi su se nazivi ruskih novčanih jedinica očuvali u poslovicama, a time i u kolektivnoj memoriji naroda. Za neke od njih, poput *nogate*, *rezane* i *veverice* (*vekše*) nismo pronašli primjere. Razlog brojnosti primjera s leksemima *denjga* (*деньга*), *altin* (*алтын*) i *grivna* (*гривна*) mogao bi biti kontinuitet upotrebe novčanih jedinica i promjena njihove vrijednosti tijekom stoljeća. Stoga su brojni primjeri poslovice u kojima se suprotstavljaju dvije ili više jedinica i time se klasificiraju hijerarhijski.

LITERATURA

HE = *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=53760> (Datum pristupa: 3. 10. 2021.)

Jakobović, Zvonimir, *Leksikon novčanih jedinica*, Školska knjiga, Zagreb, 2014.

Адрианова Перстц, В.П.; Лихачева Д. С., *Демократическая поэзия XVII века*, Советский писатель, Москва–Ленинград, 1962.

Богуславский, В.В., *Славянская энциклопедия XVII век*, том 1, Олма-пресс, Москва, 2004.

Гладкий, В.Д., *Славянский мир: I–XVI века: Энциклопедический словарь*, Центрполиграф, Москва, 2001.

Мокиенко, В.М.; Никитина, Т.Г.; Николаева, Е.К., *Большой словарь русских пословиц*, ОлмаМедиаГрупп, Москва, 2010.

Ожегов, С.И.; Шведова, Н.Ю., *Толковый словарь русского языка*, Российская Академия Наук, Москва, 2008.

Словарь русского языка: В 4-х т. Евгеньева, А.П. (ред.) РАН, Институт лингвистических исследований, 4-е изд., стер., Рус. яз.; Полиграфресурсы, Москва, 1999., <http://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/default.asp> (Дата обращения: 3.12.2021)

Фасмер, Макс, *Этимологический онлайн словарь русского языка*, 2004., <http://vasmer.narod.ru/> (Дата обращения: 3.12.2021)

LESS KNOWN MONETARY UNITS IN RUSSIAN PROVERBS

The subject of this research is the presentation of some lesser-known monetary units in Russian proverbs that were used until the 17th century: *куна*, *гривна*, *полушка*, *алтын*, *деньга*. Units *копейка* and *рубль* are mentioned only in some examples of proverbs for the sake of clarity. Proverbs along with fairy tales are considered as “cultural codes” passed down through the generations, reflecting the specifics of perception and life attitudes. Money is a necessary element in the life of any community that reflects the system of values and cultural characteristics. Therefore, we wanted to show and determine the presence in proverbs of lexemes of monetary units that are no longer in circulation. We will point out the importance of linguistic and cultural elements for understanding proverbs that reflect the ideas of monetary relations and suggest interpretations of lesser-known units. The corpus of proverbs for the needs of the article was collected based on lexicographic sources that include the most extensive collections of proverbs: Даль В.И. *Пословицы и поговорки русского народа*; Мокиенко В.М., Никитина Т.Г., Николаева Е.К. *Большой словарь русских пословиц*.

Keywords: cultural features; money; monetary units; Russian proverbs; Russian language

ЕЛЕНА ИВАНОВНА СЕЛИВЕРСТОВА

САНКТ-ПЕТЕРБУРГСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ (САНКТ-ПЕТЕРБУРГ, РОССИЯ)

ПОСЛОВИЧНЫЕ ЧЕРТ И БЕС В СОСТАВЕ БИНАРНЫХ ПОСТРОЕНИЙ

Izvorni znanstveni rad

UDK 811.161.1'37:398.94

[HTTPS://WWW.DOI.ORG/10.17234/9789533790121.26](https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.26)

Статья посвящена анализу пословиц с компонентами *бес* и *черт* с целью выявления особых комбинаций – биномов, образуемых с участием этих компонентов (*черт – баба*, *черт – болото*, *черт – бес*, *черт – поп*, *черт – человек*, *черт – бог*, *черт – пьяный* и др.), отражающих народные представления и демонстрирующих известное постоянство и способность переходить из одной паремиологической единицы (ПЕ) в другую. Совокупность паремийных биномов с участием одного и того же компонента репрезентирует достаточно детальную картину того, каким предстает мифологический персонаж в народном сознании, каковы векторы его осмысления, связанные с ним ассоциации. Как фольклорный текст способен «нарисовать» фольклорный дом или создать человека, так паремии «рисуют» образ мифологического персонажа, черты его внешнего облика и характера, отношение к человеку и проч. Обретая прочный статус, биномы выходят за тематические пределы, очерчиваемые демонологической семантикой паремии, и переосмысливаются. Частотность бинома как фрагмента знания об исследуемом объекте является показателем важности признаков, хотя и относительная пассивность отдельных биномов не всегда есть свидетельство их «случайности». Сопоставление биномов, образуемых с участием слов, принадлежащих одной концептосфере, показывает, что компоненты ПЕ получают в провербиальном пространстве собственных «спутников», участвующих в реализации мотивов и ментальных установок. Частотность отдельных биномов может служить показателем важности реализуемой с его помощью концептуальной информации.

Ключевые слова: пословица; бинарная структура; концепт; черт; бес; содержательный и образный аспекты

Любой язык, являясь необъемлемой и важнейшей частью национальной культуры, «создает культурно детерминированную картину мира и, тем самым, онтологизируя мысли о мире, осуществляет движение от мировидения к мировоззрению» (Ковшова 2019: 13). Пословицы, выступая вербальными экспонентами культурной информации, содержат указание на признаки предметов внеязыковой действительности и регулярные отношения между ними, лежащие в основе ПЕ и отражающие структуру фольклорного концепта. С другой стороны, для паремии характерно использование мифонимов, за которыми стоят народные представления о персонажи-

рованных предметах и явлениях, наделяемых народным сознанием определенными свойствами и способностями. Наиболее рельефными среди культурных концептов, формирующих обыденную картину мира, являются представления – в высшей степени обобщенные чувственно-наглядные образы реалий окружающего мира, и среди них – более, чем другие, – те представления, которые оказываются отражением не реально воспринимаемой реалии, а мифологического существа (Алефиренко 2002: 19). Мифологическое существо выступает смыслогенерирующим центром паремийно-логической единицы (ПЕ) как фольклорного текста, позволяющего охарактеризовать некую актуальную ситуацию и выразить отношение к тому, что происходит в действительности.

Культурная функция мифонимов определяется тем, что они вносят в семантику паремий культурные коннотации, имеющие этномаркированный характер. А совокупность паремий, содержащих определенный мифоним – номинацию ирреального персонажа, способна воссоздать мифологему со значительной степенью детализации ее трактовки. Изучение блока ПЕ, объединенных общностью компонента, позволяет увидеть – и в этом мы видим свою задачу, – как пословицы участвуют в осмыслении концептов, с которыми они связаны, в освещении его с разных сторон – многочисленных и неоднозначных.

В пословицах с компонентами *бес* и *черт* отразились представления о населяющих мир существах и силах, принимающих неожиданный облик и выполняющих разнообразные функции. В народных верованиях нет стройной картины взаимоотношений богов и представителей нечистой силы – божества (существа) низшего ранга многолики¹. Они словно хранят в себе «те стадии формирования верований, которые, казалось бы, должны последовательно сменять, вытеснять друг друга» (Власова 1995: 15). В средневековой Руси сверхъестественная сила, воспринимавшаяся ранее как единая, имевшая неясные очертания и населявшая весь окружающий мир, начинает соотноситься с бесами. Позже появляются более четкие облики домового, лешего, водяного, банника и проч.

Согласно поверьям, бесы, имеющие вид фантастического животного – с копытцами, хвостом, рожками, крыльями – обитают в доме, в лесу, в воде и наделяются чуть ли не универсальными способностями. Они вездесущи, своим видом и действиями напоминающие и чертей (само название *черт* появилось в России, видимо, не ранее XVII в.), и водяных и леших – всю нечистую силу (*там же*: 13). В народных поверьях *бесами* называют различных представителей нечистых: это их родовое название. В качестве собирательного образа нечистой силы *бес* выступает в быличках (Жоролева 2003: 548) и в поверьях русских крестьян XIX–XX вв.

В составе ПЕ с компонентом *бес* обнаруживается достаточно устойчивый набор комбинаций – *биномов*², образуемых компонентом *бес* и связанным с ним иным ком-

1 Этот ряд весьма широк и включает богов и демонов славянской мифологии, названных именами собственными (Аред, Анчутка, Макешь, Кондрашка, Кощей, Кузькина мать и др.)

2 Под биномами мы понимаем материальные сгустки в составе ПЕ (компоненты), номинирующие предметы и явления окружающего мира, которые, будучи знакомыми и понятными говорящему,

понентом, выступающим в роли призмы, высвечивающей тот или иной угол зрения на интересующий нас объект. Закрепляясь, биномы переходят из одной ПЕ в другую: «вторые» элементы бинома способствуют при этом выявлению набора сем, присущих этому компоненту в составе ПЕ, и участвуют в характеристике мифологического персонажа, в выражении пословичных идей, связанных с «нечистым социумом».

Наиболее активен в образовании ПЕ рифмованный бином *б е с – л е с*³: *Работа не бес, не убежит в лес*⁴; *Не ходи в лес – и дома бес*; *У леса, как у беса, всего много*; *Толчитесь бесы, да не в нашем лесе!* и др. Как видим, пара *бес – лес* участвует в создании ПЕ различных конфигураций. Составляющие бинома располагаются в разных частях или в одной части ПЕ, используются в разных грамматических формах (*леса – беса, беси / бесы в лесе, бесом – лесом*) и даже удваиваются: *Лес лесом, а бес бесом*.

Во всех жанрах фольклора *бесу* отведен определенный локус – *омут / озеро*, равно как и другим героям фольклорного мира: волку и медведю – *лес*, корове – *стойло*, соловью – *клетка / ветка*, мыши – *норка* и проч. С *бесом* связывают и иные места обитания: *б о л о т о – Навели <нехристи> на беду (беса), как бес на болото*; *Ввели в грех, как бес в болото*; *в о д а – Все бесы в воду, да и пузырья вверх*; *Гори кабак и с ярыжником, все бесы в воду, а черт на берег*. Вода воспринимается как место концентрации сверхъестественного – в первую очередь, речь идет о природных водоемах (*Огня черт боится, а в воде селится*) (Власова 1995: 19). Болото – излюбленное место «нечистиков», в частности, – *анцыбала* ('нередко относится к нечистой силе, обитающей в болоте'), *анчутки* ('чертик, существо, связанное с водой, болотом') и др.

На основе ритмической близости происходит сближение компонентов *бес* и *пес* – с созданием рифмованных симметричных частей ПЕ. *Б е с – п е с*: *Был как бес, потек как пес*; *потечь – 'побежать, пойти'*; *Знает как бес, а лает как пес*; *Завидливый, что пес, обидливый что бес*; *Бес то знает, на кого пес (он) лает* и др. Семантика первых двух из приведенных ПЕ не вполне отчетлива, однако маркированность паремийными признаками – ритмом, рифмой, паронимическим сближением элементов бинома – восполняет эту размытость. Для поддержания пословичного статуса ПЕ и не должна обладать всеми достоинствами – достаточно ощутимого проявления ее свойств или со стороны тропа, или со стороны эвфонии (Крикманн 1978: 88). С другой стороны, паремиям свойственна семантическая неопределенность, располагающая к ее осмыслению говорящими через неопределенные ассоциации.

Появление компонента *пес* объясняется, однако, не только удачным ритмическим соотношением элементов основы ПЕ. Собака – одна из ипостасей черта, беса (Гура 1997: 18). Восприятие собаки как одной из личин нечистой силы восходит к язычеству, хотя позже эти животные начинают противопоставляться в религиозном сознании

позволяют фиксировать связи между ними, из которых в конечном итоге выводится смысл всего изречения. На них базируется концептуальное содержание ПЕ. Повторяющиеся устойчивые комбинации элементов, связанные определенными семантическими отношениями, свидетельствуют об ассоциативном восприятии окружающего мира носителями языка.

3 Более подробно типы рифмованных паремийных биномов представлены в: Селиверстова 2009.

4 Здесь и далее приводятся паремии из «Большого словаря русских пословиц», под ред. В.М. Мокиенко (2010).

христианскому культу, осмысляться как инородцы, и сравниваться с другими иноверцами; ср. славянские выражения: лемк. *треба як пса до церкви; требало як пса до неба*; польск. *potrzebny jak pies v kościele*; чеш. *platný jak pes v kostele*; с.-х. *дочекаше га као пса у цркву* (Кузнецова 2002: 235). Этим объясняется и наличие вариантов в ПЕ *Бес то знает, на ково (он) пс лает* и *Нам хоть пс (бес), только бы яйца нес* – части бинома становятся здесь взаимозаменяемыми субститутами в рамках одной ПЕ.

Биномы *бес – ангел*, *бес – аминь*, *бес – крест*, *бес – ладан*, *бес – свят*, *бес – бог* отражают антагонизм бесов – духов зла, слуг и воинов дьявола и ангелов и божественной троицы, с которыми связывают многие освященные «атрибуты». Согласно поверьям, бесы боятся петуха, ладана, крестного знамения, молитвы (Власова 1995: 59).

- *Бес – ангел: Ангел в правде помогает, а бес <с> лжею подстрекает;*
- *Бес – ладан: Ладан выкадил, а беса не выгонил;*
- *Бес – аминь: Аминем беса не избудешь (не отбудешь, не отшибешь); Аминем от беса не отбудешь;*
- *Бес – бог: Беден бес, что у него бога нет; Богат Бог милостью, а скуден (беден), да бес; Дельба от Бога, а сыпичына от беса; Богово дорого, бесово дешево;*
- *Бес – свят: Бес хлеба не ест, да не свят;*
- *Бес – келья: Как бес, под келью подлез;*
- *Бес – крест: Боится бес креста, а свинья песта; От беса крестом, а от свиньи пестом.*

Последнюю ПЕ можно рассматривать как сочетание двух биномов: пара *бес – свинья* выступает как организующий элемент конструкции с параллельно организованными частями, а компоненты *крест – пест* составляют частотный рифмованный бином; ср.: *Говорит крестом, а глядит пестом; От смерти ни крестом, ни пестом.*

Принадлежность беса к прочим представителям нечистой силы отразилась в биномах *бес – черт*, *бес – бес* (*бесово*):

- *Бес – черт: Старого черта да поднял (да подпер) бес; Горы кабак и с яръжником, все бесы в воду, а черт на берег; Шутил бы черт с бесом, а водяной с лешим.*
- *Бес – бес: Бес беса по лапе узнает; Бес с бесом сойдутся; Бес беса хвалит, <а людям беды ладит>; Бесу бесово место; Бес на беса налетел и дрызги врозь;*

В нескольких ПЕ реализуется восприятие беса как искушителя:

- *Бес – седина: На седину бес падок; Седина в бороду (голову), а бес в ребро;*
- *Бес – люди (человек): Силен бес (враг) и горами качает, а людьми, что венниками, трясет; Лукавый человек пуще беса – человек уподобляется бесу и даже способен превзойти его в хитрости – редкий случай, когда прямо названо одно из качеств нечистой силы;*
- *Бес – всяк: Никто беса не видит, а всяк его ругает;*
- *Бес – грех: Бес около ходит да на грех наводит – с бесом связано понятие греха, поскольку традиционное бесовское свойство – сбивать с пути, искушать человека;*
- *Бес – гибель: Бес рыщет, гибели ищет.*

Бином *в и н о – б е с* свидетельствует о том, что в народном представлении пьянство, вино сопрягалось с бесовским искушением простых людей, ассоциировалось с пороком, грехом: *Вина напилась, вся бесу отдалась; Вина напиться – бесу предаться.*

В ПЕ отразилась «деятельность» беса как искусителя, направленная в особенности против аскетов, чернецов, иноков, находящихся с ними «в отношении объявленной войны» – люди, которые готовили себя к службе высшим силам, должны были уметь противостоять бесовским козням: *Радостен б е с, что отпущен и н о к в лес; Б е с ы плачут, как и н о к и скачут; Б е с ы плачут, как и н о к и алчут; Б е с ы не плачут, когда ч е р н и ц и пляшут.*

На основе семантического признака ‘хитрый, изворотливый’ сближаются элементы, образующие бином *б е с – б а б а*: *Баба да бес – один в них вес; Беси то ведут, что бабы бредят.*

Бесу приписывалось стремление безобразничать в хлеве и в доме, «водить» людей и носить их на себе, пытаться утопить лодку или лошадь, оборачиваться волком, медведем и т.д. Бесы могли ввести во грех блуда, чревоугодия, сребролюбия, гнева, уныния и т.д. (Власова 1995: 57-58; Королева 2003: 547), но обстоятельства этой деятельности в ПЕ не детализируются: *Б е с не пьет и не ест, а п а к о с т и деет* (о святошах). Пакоствивый характер бесов известен всем носителям народной культуры. ПЕ также указывают на их постоянные происки, вездесущность: *Не надо и беса, коли ты здесь; Кой бес вомчал, тот и вымчит; Не смылит ни бельмеса, а сердится бесом* и др. Эстетическая сторона ПЕ не менее важна, чем типичность и семантическая прозрачность бинома: в последних выражениях соблюдение правил эвфонического оформления, т.е. эстетическая сторона паремий, возобладала над четкостью их семантического рисунка, основы. В отличие от предыдущих, биномы *бес рыщет, беса здесь* (*здесь* – т.е. в наличии, присутствует), *бес вомчал, вертится бес(ом)*, *бес попался* реализуют ассоциации, представленные в виде синтагматических биномов.

О внешности беса пословицы говорят не много: *Бес и рогат и хвостат, а корове не брат.*

Общая картина представлений, проиллюстрированных ПЕ с компонентом *бес*, достаточно близка к воссоздаваемой паремиями с компонентом *черт*. Черт также является у восточных славян родовым понятием, включающим всех нечистых. Наименование «бес» – более раннее наименование нечистой силы, так что между ее отдельными разновидностями нет особой разницы; ср.: *Бур черт, сер ч е р т, а все один б е с.*

Черт – один из самых вездесущих и популярных героев народных поверий. Согласно народным легендам, *черт* и *бес* обнаруживают внешнее сходство, их сближают и способы проявления злокозненности. Наиболее существенным является бином *ч е р т – Б о г / Г о с п о д ь*, причем в одних ПЕ *бог* и *черт* выступают как субъекты действия, а черт норовит испортить задуманное Господом (*Бог дал путь, а черт кинул крюк*), а в других – *черт* существует в параллельном мире и копирует действия Бога на свой манер (*Бог сотворил попа, а черт скomorоха*).

- *Ч е р т – Б о г / Г о с п о д ь*: *Бог даст денежку, а черт дырочку; и пойдет Божья денежка в чortову дырочку; Послал Бог работу, да отнял черт охоту; Где Господь пишецу сеет, там черт плевелы; И вор Богу молится, да черт*

молитву его перехватывает; Богу угождай, а черту не перечь; Бог сотвори попа, а черт скomorоха; Гороватому Бог подает, а у скупого черт отбирает; Дитя падает, Бог перинку подстиляет; стар падает – черт борону подставляет; Упрямый, что лукавый: ни Богу свеча, ни черту кочерга; Бог дал, а с чертом потягаемся и др.

Значительную группу составляют ПЕ, реализующие оппозицию «черт – святые «объекты», к которым относятся люди и ритуалы, связанные с церковью, различные проявления «божеского», святого:

- *Ч е р т – к р е с т (к р е с т и т ь): Черта крести (ксти), а он в воду глядит; Ездил черт в Ростов, да набегался от крестов; От черта крестом, а от свиньи пестом;*
- *Ч е р т – м о л и т в а: И вот Богу молится, да черт молитву его перехватывает; Черт Ваньку не обманет: Ванька сам про него молитву знает (ср.: вертится как черт перед заутреней).*

Сюда же следует отнести ПЕ о черте, которого даже молитвой ‘кланяясь до земли, касаясь лбом пола’) не выдворить из дома: *Пусти ч е р т а в дом, так не вышибешь его и л б о м;*

- *Ч е р т – л а д а н: Ладан на вороту, а черт на шее; Ладан на чертей, а тюрьма на татей; Не с ветру говорится, что черт ладану боится;*
- *Ч е р т – п о п: Поп свое, а черт свое; Шел бы черт на свадьбу, да боится попа; Поп с кадилом, а черт с рогатиной; Идет поп дорогою, а черт поперек;*
- *Ч е р т – м о н а х: И черт под старость в монахи пошел; Черт монаху не попутчик; На черта только слава, а монах поросенка съел;*
- *Ч е р т – с в я т о й / с в я т о е м е с т о: Около святых черти водятся; Одолели черти святое место;*
- *Ч е р т – г р о м: Бегаёт от дому, будто черт от грому; Есть и на черта гром. Гром – проявление божьего гнева.*
- *Ч е р т – к р е с т и н ы: Отнекивался черт от крестин.*

Здесь может занять свое место и ПЕ с компонентом *д у ш а* – именно за ней как сущностью человека охотится нечистый: *Пошла душа по рукам – у черта будет.*

В наивной картине мира оппозицию *черту* составляет и человек, созданный по образу и подобию *Бога*, поддерживаемый им (Чернышева 2003: 276) и «вооруженный» против черта: *Ч е р т – ч е л о в е к / л ю д и: Все люди в шапках, один черт в колпаке; Все люди в лаптях, один черт в сапогах; Все люди в избе, один черт на дворе; Черт и век не пьет, а людей искушает; Люди дорогой, а черт (волк) стороной и т.д.* – четко прослеживается семантическая модель указания на принципиальную «инакость» черта по сравнению с людьми.

В ПЕ сближаются разные обозначения нечистой силы – для подчеркивания общей природы отдельных ее разновидностей: *Ч е р т ч е р т а по лаптям найдет; Черт на черта нашел в рогозном мешке; Черт черта знает, чей черт сын и др.; Из пустой хранины либо ч е р т либо д ь я в о л; Возьми черт диавола, <a> оба ненадобны; Взял черт диавола; Едет черт на диаволе; Мил черт одному с а т а н е; Монах говорит: сатана соблазнил (яйцо на свече испечь); черт говорит: и сам впервые вижу; Смечал ч е р т лес, да помешал ему б е с; Старого черта да поднял бес и др.*

Нашли отражение в ПЕ и представления о внешности черта: *Кого черт рогами под бока не пырлял!*; *Держи черта за рога: и то находка!*; *Взял черта за рога, повел на базар*; *Мужик богатой, как черт рогатой*; *Все черт и одной шерст и*.

Черт, принадлежащий к темному миру, ассоциируется и с такими его представителями, как *сова, ворона, собака*. Все ночные птицы семейства совиных наделяются демоническими свойствами (ср. *Из пустого дупла то ли сыч, то ли сова, то ли сам сатана*). Вид филина, ворона, совы могли принимать помощники колдуна. Согласно одному из вариантов поверья, вороны и галки появились из опилок, щепок от выстроганного чертом волка (Гура 1997: 531): *Авирону черт дал оборону с ову и ворону*; *Хохол глупее вороны, а хитрее черта*; *Ешь собака собаку, а последнюю черт съест*; *Собака брешет, подъячий пишет, черт ли им верит*.

Если вино ассоциативно связывается с бесом, то черту противопоставлен пьяный: *Смелым Бог владеет, пьяным черт качает*; *Не сам пьяный ходит, черт его носит* (ср. *Сидор пьяет – черт челом бьет*; *Иван пиво пьет, а черт со стороны челом бьет*. – ‘благодарит за соvrащенного с пути истинного’).

Черт – эталон силы, хитрости и изобретательности и по этим качествам, оцениваемым в основном отрицательно, с ним ассоциируются и женщина и мужчина, проявляющие некоторые качества, совершающие негативные поступки:

- *Черт – мужик / мужчина*: *Мужик богатой, как черт рогатой*; *Мужик глуп, как свинья (прост как ворона), а хитер, как черт*; *Мужик сер, а ум у него не черт съел*; *Лишь мужик пиво заварил, а уж черт с ведром*; *Мужчина, коли хоть немножко казистее черта, красавец*;
- *Черт – баба / жена*: *Баба бредит, а черт <ли> ей верит*; *Где черт не сможет, туды бабу пошли*; *Баба болтает – черт ее толкает*; *Баба гнев держит на черта, а черт того и не ведает*; *В чужую жену черт ложку меду кладет*;

С вмешательством черта ассоциируется чье-либо нежелательное появление (*Нет черта в доме – прими зятя*; *Не зять бы был, не чертом (не собакой) бы слыл*; *Те щу в дом – черта в дом* – в «Новой абеведе...») упоминается, что черт, бывая гостем в деревенской избе, справляет по теще поминки (Власова 1995: 354).

Очерчена в ПЕ среда обитания черта, аналогичная бесовской: *Гнилого болота и черт боится*; *Два черта не живут в болоте*; *Было бы болото, а черти будут* и др.; *Дошел черт броду, кинулся в воду*; *Черт а крести а он в воду глядит*; *Не пьет черт меду, глядит он в воду*; *Работа не черт, в воду не уйдет* и др.; *Где черт ни был, а на усть е приплыл*; *В тихом омуте черт и водятся* – подтверждением сакральности омута является его ассоциация с адом: *Из омута в ад – рукой подать*.

Черти живут в овине, бане (*Черт с тобой, не живи со мной; пойдём в баню, да разведемся!* – именно в бане как сакральном помещении можно нарушить данную перед Богом клятву), но иногда попадают и в дом: *Пусти черта в дом, так не вышибешь его и лбом*; *Хорош бы дом, да черт живет в нем*.

Запечатлена в ПЕ и народная легенда о падших ангелах, уставших славить бога и потому сброшенных с неба на землю и ставших чертями: *Ходил черт за облак о м, да оборвался*. В качестве продолжения темы предыдущей ПЕ можно рассматривать

паремии *Большому черту большая и яма*; яма – локус, символизирующий ‘низ’, противостоящий ‘верху’ (ср. *ад – рай*) и отведенный нечистой силе, преисподняя.

В ПЕ через отдельные детали воспроизводится «портрет» черта – существа, неприглядного, отмеченного «набором» негативных характеристик: он силен и опасен, вездесущ, настырен. Основные же его черты – каверзность, упрямство, «поперечность»: *Много в черте (у лихого) силы, да воли ему нет; Черта нянчить – не унянчить* (‘упрямый’); *Хрен редьки не слаще, а черт полена не маягче; Не так с трашечерт, как его малюют; Ты за порог (пирог), а черт поперек*.

Отразились в ПЕ и представления о черте как существе, намеренно вредившем человеку: *Не было печали, так черти на качалу; Не черт тебя не с на худой мост; Не черт толкал – сам попал; Кто старое вспомянет, того черт на расправу потянет; Кто лукавит, того черт за давит* и др. Здесь отразилось представление об излюбленных местах появления чертей – путях, границах (таковым является в символическом смысле и порог), а также перекрестки (Власова 1995: 19). Достаточно широкий спектр чертовых каверз представлен глагольными компонентами, которые, характеризуя его действия, образуют так называемые синтагматические (линейные) биномы: *И вор Богу молится, да черт молитву его перехватывает; Черт и век не пьет, а людей искушает; Баба болтает – черт ее толкает* и др. Нечистый предстает как активно действующий персонаж, а ПЕ с сочетаниями «черт + его действие/поступок» представляют собой ПЕ-сюжеты. Они реализуют, в соответствии с концепцией и терминологией А.П. Бабушкина, фразеологический концепт-сценарий, предполагающий включение сем ‘движение’, ‘развитие’, ‘временное измерение’ (Бабушкин 1998: 27). Типичные действия мифологического персонажа, отразившиеся в фольклорных текстах, учитываются и при разработке словаря мифологической лексики: каждая их мифологем помещается в парадигматический ряд (*домовой – нежить, нечисть, водяной, кикимора* и т.д.) и в словосочетания, отражающие типичную деятельность человека по отношению к нечистому и наоборот: *верить в домового, шутка домового, домовый стучит, возится, душит* (Абьякая 2004).

Черт ассоциируется в ПЕ не только с представлением о нечистой силе со всеми ее свойствами: в переосмысленном виде этот компонент выполняет и экспрессивную функцию – например, в составе сравнения указывает на значительный рост или возраст: *С черта вырос, а кнутом не стеган (не бит)*. Компонент *черт* образует устойчивые экспрессивные выражения, входящие в ПЕ в качестве ее фрагмента и выражающие отрицательные значения ‘никто’, ‘никуда’, ‘никогда’, ‘нисколько’: *Хорош бы ты парень, да ни к черту не годишься; До поры рот не дерет, а пора придет – и черт не уйдет; Займует, так сватушка сват, а занял, так и черт ему не брат; Родня средь дня, а как солнце взойдет – ее и черт не найдет; Крепка тюрьма, да черт ее любит; На то лето, не на это, а на третий год, когда черт умрет* и др. Своеобразная оценочно-экспрессивная конструкция с компонентом *черт* обнаруживается в ПЕ *Велик мордвин (репей), да черт ли в нем; Черт ли писал, что Захар комиссар; Черт ли нес на худой мост; Дурак, съешь ли пирог? Съем и два, да черт ли тебе даст?* и др.

Даже оставив в стороне некоторые из биномов, не отмеченных частотностью, мы получили в итоге довольно наглядную картину того, как общее знание об объекте «рассеяно» по отдельным ПЕ. Концепт как довольно крупное идеальное образование

складывается, подобно мозаике, из отдельных признаков, которые вырисовываются в пословицах во многом благодаря устойчивым связям компонента *бес / черт* с другими составляющими ПЕ. При этом в пословицах проявились те ассоциативные связи, которые подкрепляются в большинстве случаев общефольклорными наблюдениями и отражены в загадках, приговорах, обрядах, свадебных песнях и т.д.

Частотность определенной единицы знания об исследуемом объекте, например, активность в ПЕ оппозиции *черт / бес – Бог*, является показателем важности этого признака, хотя и относительная пассивность некоторых биномов (*бес – вино, черт – пьяный*) не всегда есть свидетельство их «случайности».

Степень активности компонента в составе ПЕ зависит и от его способности менять семантическое наполнение в зависимости от соседствующих с ним компонентов. Так, бином *черт – баба* приводит в действие семы ‘хитрый’, ‘бойкий’, в то время как сочетание *один черт* (ср. *Муж и жена – одна сатана / один черт*) актуализирует семантику равенства.

Сопоставление выявленных биномов, образуемых компонентами *бес* и *черт* показывает, что фрагменты пословичного знания о них во многом пересекаются. Это объясняется принадлежностью объектов к одной концептосфере – это вербальные тела концепта «нечистая сила». Их сближают и сложившиеся традиции – например, ограждать от любых духов природы и дома молитвой и крестным знаменем, курением ладана. Близки представления носителей языка о действиях, совершаемых нечистой силой и ее «отношениях» с людьми, об общности категорий людей (*монах, поп, инок, чернец*), вызывающих особую неприязнь у «нечистых», и т.д.

Близость разных номинаций, связанных с одной концептосферой, хорошо видна на примере ПЕ, допускающих подстановку вместо одного наименования другого: *Сивизна (седина) в бороду – черт в ноги (бес в ребро)*; *Дьявол гордился, да с неба свалился (Ходил черт за облаками, да сорвался)*; *Шут (бес), поиграй да опять отдай* и др.

Тем не менее, *черт* и *бес* по сравнению с компонентами *дьявол, враг, нечистой, сатана* и др. являются в ПЕ наиболее активными и теснят «конкурентов».

Интересно, что сопоставимость могущества *бога* и *черта / дьявола* и их фольклорное противостояние отразились в вариантах ПЕ *Кнут не дьявол (не бог), а правду сыщет*.

Таким образом, проведенный нами анализ позволил увидеть, как совокупность достаточно устойчивых биномов в рамках ПЕ постепенно воссоздает объект как целое, выделяя отдельные его стороны.

ЛИТЕРАТУРА

- Абьякая, О.В., *Мифологическая лексика русского языка в лингвокультурологическом аспекте и принципы ее лексикографического описания*: Автореф. дис. канд. филол. наук, СПб., 2004.
- Алефиренко, Н.Ф., «Лингвокультурологический аспект когнитивной семантики», *Русистика*, 2, 2002., с. 16–22.
- Бабушкин, А.П., *Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка, их личностная и национальная специфика*: Автореф. дис. докт. филол. наук, Воронеж, 1998.

- Власова, М., *Новая абевега русских северий: Иллюстрированный словарь*, СПб., 1995.
- Гура, А.В., *Символика животных в славянской народной традиции*, М., 1997.
- Ковшова, М.Л., *Лингвокультурологический анализ идиом, загадок, пословиц и поговорок: Антропонимический код культуры*, ЛЕНАНД, М., 2019.
- Королева, Е.Е., «Диалектная фразеология и ее истоки (на материале русских говоров Латгалии)», в: *Русское слово в мировой культуре. Русский текст и русский дискурс сегодня. Мат. X Конгр. МАПРЯЛ*, СПб., 2003., 546–554.
- Крикманн, А.А., «Некоторые аспекты семантической неопределенности пословицы», в: *Паремнологический сборник. Пословица. Загадка (Структура, смысл, текст) / Сост., ред. и предисл. Г.Л. Пермякова*, Наука, М., 1978., 82–104.
- Кузнецова, И.В., «Славянские устойчивые сравнения, связанные с постами», в: *Слово. Фраза. Текст. Сб. научн. ст. к 60-летию проф. М.А. Алексеенко*, М., 2002., с. 233–242.
- Мокиенко, В.М., Никитина, Т.Г., Николаева, Е.К., *Большой словарь русских пословиц*, ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», М., 2010.
- Селиверстова, Е.И., «Рифмованный бином как основа пословиц», в: *Известия Волгоградского государственного социально-педагогического университета*, 10 (44), 2009., с. 63–66.
- Чернышева, Л.В., «Образ человека по данным русской паремологии», в: *Русское слово в мировой культуре. Концептосфера русского языка: константы и динамика изменений. Мат. X Конгр. МАПРЯЛ*, СПб., 2003., с. 273–282.

PROVERBAL DEVIL AND DEMON IN BINARY CONSTRUCTIONS

The article is devoted to the analysis of proverbs with the components of *devil* in order to identify special combinations – binomials, formed with the participation of these components (*devil – woman, devil – swamp, devil – pop, devil – man, devil – god, devil – drunk, etc.*), reflecting popular beliefs and demonstrating a certain constancy and ability to move from one paremiological unit to another. The set of paremic binomials with the participation of the same component represents a fairly detailed picture of how the mythological character appears in the popular mind, what are the vectors of his interpretation, the associations connected with him. Just as a folklore text is able to “draw” a folklore house or create a person (Nikitina 1993), the paremias “draw” the image of a mythological character, the features of his appearance and character, his attitude towards a man, etc. Having acquired a solid status, binomials go beyond the thematic limits outlined by the demonological semantics of paremia and are rethought. The frequency of a binomial as a fragment of knowledge about the object is an indicator of the importance of a certain feature, although the relative passivity of individual binomials is not always evidence of their “randomness”. Comparison of binomials formed with the participation of words belonging to the same concept sphere shows that, even being close, the components of the proverbs receive in the proverbial space of their own “satellites”, participating in the realization of certain motives and mental representations. The frequency of binomials can serve as an indicator of the importance of conceptual information realized with its help.

Key words: proverb; binary structure; concept; devil; content and imaginative aspects

Književno-jezikoslovni cvijetak

O HRVATSKOME SLOGU, SLOGOVANJU I SLOGOVNIKU (KRATAK UVOD U SLOGOSLOVLJE)

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'342.7

[HTTPS://WWW.DOI.ORG/10.17234/9789533790121.27](https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.27)

Slog se – kao najmanja izgovorna jedinica – treba sustavno proučavati u okviru zasebne jezikoznanstvene (pod)discipline – slogoslovlja. Osnovna pretpostavka za sveobuhvatnu strukturnu i funkcijsku analizu hrvatskih slogova, tj. unutar slogovnih (fonemskih) i međuslogovnih odnosa, jest izradba *Slogovnika hrvatskoga jezika*. U danoj se raspravi najprije daje uvid u narav hrvatskoga sloga i u načela rastavljanja riječi na slogove (slogovanje), a na kraju se iznose neki zaključci koji proistječu iz dosadašnjega rada na *Slogovniku*. Pokazuje se da je znatna količina hrvatskih slogova usko povezana kako s leksičkim značenjima (slogovi-jednosložnice, slogovi-prefiksi) tako i s gramatičkim značenjima (npr. slogovi-nastavci koji tvore cijele nastavačke paradigme). Posebno će mjesto u daljnjem proučavanju slogova (i jezika općenito) imati računalno jezikoslovlje.

Ključne riječi: slog; ritam; slogoslovlje; slogovnik hrvatskoga jezika

1. SLOG

Ako morfologija proučava morfeme, a morfonologija fonemsku strukturu morfema, nije li logično da se podrži ideja slogoslovlja (silabologije) kao jezikoslovne discipline koja bi (sve)obuhvatno proučavala slogove? Jer sve što vrijedi npr. za morfonologiju – da proučava broj fonema ostvaren u morfemu, razmjer između vokala i konsonanata u morfemima raznih tipova i dr. (Muljačić 1972: 162) – vrijedi isto tako, ako ne i više, za slogoslovlje...

Hrvatski naziv *glas* dobro izriče ono što ruska lingvistika naziva *zvuk reči*, a engleska *speech sound*. Naime, *glas* jest zvuk, ali zvuk s pomoću kojega se i u kojem se oblikuje ljudski govor odnosno jezik.¹ Zato upravo *glas* dobro izražava predmet bavljenja kako fonetike tako i fonologije. Jedna – fonetika – vidi glasove (a onda i slogove) kao akustičko-artikulacijsku stvarnost, a druga ih – fonologija – gleda kao idealnu stvarnost koja kao da nema nikakve veze s jezično-govornom materijalnošću (pa se govori o *fonemima* – mentalnim predodžbama glasova).² No sasvim je jasno da su te dvije jezikoslovne discipline najuže

1 Ne treba zaboraviti da Ferdinand de Saussure nije samo suprotstavljao *jezik-sustav (la langue)* i *govor-ostvaraj (la parole)* nego ih je ujedno izvodio iz zajedničke – dublje i obuhvatnije kategorije – *jezične sposobnosti (le langage)*.

2 Shvaćajući glasove kao materijalizacije ili ostvaraje fonema, Anatolij Janovič Šajkevič ističe kako u jezicima postoje stotine glasova, a samo deseci fonema (Šajkevič 2020: 61).

povezane: fonetika bi bez fonologije bila slijepa, a fonologija bi bez fonetike bila prazna (da parafraziram poznatu Kantovu misao iz *Kritike čistoga uma* koja se ticala povezanosti pojmovna i zorova).

Slogovi su, kao i glasovi, jezična univerzalija – postoje u svim jezicima (Šajkević 2020: 45). Upravo se oni, a ne glasovi kao glasovi, smatraju najmanjom artikulacijskom govornom jedinicom. Obično se ističe kako slogovi nisu povezani sa značenjem, ali to je jedna od stvari koju ću u ovoj raspravi pokušati dovesti u pitanje. Vidjet ćemo naime kako slogovnik (popis, razredba i razradba slogova) jasno pokazuje da slogovi čine sustav koji je povezan ne samo s fonemskim i morfemskim sustavom nekoga jezika (u našem slučaju hrvatskoga) nego i s cjelokupnom sferom značenja, osobito gramatičkoga.

Slog uključuje različite stvarnosne protege (fizičke, fiziološke, psihičke, socijalne), a i strukturno je kompleksan: sadrži obvezatnu jezgru (slogotvorni element ili silabem – u pravilu samoglasnik) i neobvezatne rubove-asilabeme – pristup i odstup – kojih su nositelji suglasnici. U generativnoj se fonologiji jezgra i odstup zajednički nazivaju rimom. Ivo Škarić navodi strukturu CVC (konsonant – vokal – konsonant) kao „arhetipski slog“, ali odmah zatim zapravo pobija tu tvrdnju, navodeći da je takav slog u hrvatskome zastupljen samo s 9,3% (Škarić 1991: 328–329). I zaista, realno stanje hrvatskoga slogovlja pokazuje da je tipičan hrvatski slog otvoren, dvočlan i asimetričan,³ sa strukturom CV. Najfrekventniji je hrvatski slog /ma/, a slijede ga /ni/, /o/, /na/, /ra/, /vi/, /po/, /je/, /ti/, /za/. U tome nizu najfrekventnijih – otvorenih – slogova imamo samo jednoga „uljeza“ – zatvoreni slog /naj/ koji po učestalosti dolazi poslije sloga /vi/ (Essert i sur. 2020: 24).

Mnogi fonetičari i fonolozi ističu da su, kad je riječ o frekventnosti pojedinih slogovnih tipova u hrvatskome jeziku, najdominantniji (preko 80%) otvoreni slogovi tipa V, CV, CCV i CCCV (Škarić 1991: 332; Turk 1992; Meštrović i sur. 2015). Razloge tomu možemo tražiti ne samo u povijesti slavenskih jezika, za koje je nekada, otprilike do 12. stoljeća, vrijedio zakon otvorenih slogova (*svaka* je riječ bila izgrađena na tome načelu), nego i činjenicom da je u svima danas poznatim jezicima svijeta aktivno načelo otvorenih slogova, dok su zatvoreni slogovi, ako postoje, uvijek u drugome planu. Nije poznat ni jedan jezik u kojem bi pri strukturiranju slogova prevladavalo načelo zatvorenosti.⁴

Tek novije fonološke teorije počinju shvaćati slog kao jezikoslovni problem koji je povezan s fenomenima kao što su ritam, mora, stopa, metrika (*usp.* Mihaljević 1991; Jelaska 2004; Josipović Smojver 2017; Volenec 2020). Pomalo iznenađuje da se jezikoslovci pritom rijetko pozivaju na višetisućljetnu tradiciju proučavanja ritma u pjesništvu, odnosno stihotvornome stvaralaštvu, odakle generativna fonologija i preuzima svoj metajezik. Ovdje bih upozorio tek na nekoliko momenata.

3 „Jezici vole asimetriju“ (Muljačić 1972: 153).

4 „Stvarno minimalna izgovorna jedinica nije bilo koji slog, nego samo otvoreni: elementi takva sloga maksimalno su sliveni, povezani, što dovodi do snažne izmjenene svojstava suglasnika i samoglasnika koji ulaze u dani slog“ (Bondarko 1979: 311). To znači da otvoreni slogovi grade riječ odostraga, od posljednjega samoglasnika: /tu/ → /stu/ → /kstu/ → /kstvu/. Usnenost *u* uvjetuje pousnjenje svih suglasnika koji se na nj naslanjaju. Sasvim je drukčija situacija kad je *u* na početku sloga, tj. kada se slog gradi kao zatvorena struktura: /ut/ → /ust/ (311). S rečenim se slaže činjenica da u havajskome postoje samo V i CV slogovi te da u mnogim jezicima „slogovi nemaju odstup“ (Volenec 2020: 391).

Kao što svi jezici svijeta imaju slogove, tako i svi stihovni sustavi svijeta imaju slogove kao osnovu na kojoj oblikuju pjesme. To znači: različita obilježja sloga – *intonacija* (promjena tona), *kvantiteta* (razlikovanje dugih i kratkih slogova), *silina* (naglašenost – nenaglašenosti), kao i sam *broj slogova*, uvjetuju različite vrste versifikacije (pod čim se razumije način organizacije glasovne supstancije stihotvornoga govora): *melodijsku versifikaciju*, *kvantitativnu (ili metričku) versifikaciju*, *akcenatsku (ili tonsku) versifikaciju* i *silabičku versifikaciju*. Kako je za uspostavljenje stihovnoga ritma nužan ne samo određeni broj slogova nego i njihova nemonolitnost (ritmičku jedinicu tvore najmanje dva sloga različite kvalitete), među nabrojenim se versifikacijskim sustavima uspostavljaju različite kombinacije – melodijsko-silabička versifikacija, kvantitativno-silabička, a za neke je jezike, npr. za ruski te donekle i za hrvatski, najvažnija akcenatsko-silabička versifikacija koja računa ne samo na određen broj slogova u stihu nego i na strogu uređenost naglašenih i nenaglašenih slogova. Kao što je rečeno, nije slog sam po sebi ritmička jedinica, nego on, zajedno s drugim slogom, čini minimalnu, to znači dvočlanu, ritmičku jedinicu – stopu. Pritom u silabičko-akcenatskome sustavu, koji uz *broj slogova* aktivira opoziciju *naglašeni slog – nenaglašeni slog*, imamo pet osnovnih stopa, od kojih su dvije dvosložne, a tri trosložne: trohej (´ - -), jamb (- ´ -), daktil (´ - -), amfibrah (- ´ -), spondej (- - ´). Već se na prvi pogled vidi da nabrojene stope odgovaraju dvosložnim i trosložnim riječima u jeziku. Stoga se može reći da se hrvatski jezik, u kojem prosječna govorna riječ sadrži 3,12 slogova, a prosječna jezična riječ 2,25 slogova⁵ (Škarić 1991: 318; *usp.* i Meštrović i sur. 2015: 17), dobro uklapa u gabarite „pjesničkoga jezika“. Indikativna je – s motrišta slogovne strukture – i frekventnost „govornih riječi“: najčešće su trosložne (31,5%), pa dvosložne (28,7%) i četverosložne (22,4%), a slijede ih manje zastupljene peterosložne (8,6%), jednosložne (4,9%) i šesterosložne riječi (2,9%). S tim u vezi Škarić kaže: „Kako je trosložna govorna riječ najčešća, a naglašeni je slog ili arza najčešće prvi slog, u našem je govoru najčešća ritmička stopa daktil i ne mnogo manje učestao trohej“ (Škarić 1991:319).⁶

Kada govorimo o dubinskoj ritmičkoj naravi jezika, ne treba smetnuti s uma da već i u samu slogu uočavamo određenu dinamiku, odnosno kontraste: silabem – asilabemi, samoglasnik – suglasnici, središte – rubovi, početak sloga – svršetak sloga, predjezgreni fonemi – zajejzgreni fonemi, pristup – odstup. Žarko Muljačić s pravom kaže da „ne smije doći do gomilanja vokala i konsonanata. Idealno bi bilo kad bismo imali naizmjence KVKVKVKV itd., ali se u praksi moramo zadovoljiti i manjim kontrastima. Govor je razgovjetniji i otporniji na buku ako u njemu ima više kontrasta“ (Muljačić 1972: 160).

Zaključujemo: slog treba shvatiti kao supstancijalnu (tvarnu) osnovicu ne samo stihovno-pjesničkoga ritma nego i jezičnoga (govornoga) ritma u cjelini. Pjesnički ritmovi samo iznose na svjetlo dana ono što se skriva u osnovama jezika kao duhovnostvaralačke

5 Pod „govornom riječju“ Škarić razumije „fonetsku riječ“, a pod „jezičnom riječju“ – riječ napisanu u tekstu (Škarić 1991: 317).

6 O jambu Škarić dodaje: „Po strogim pravilima o preskakivanju naglasaka jamb bi trebao biti isključen, ali se i on pojavljuje, istina rijetko (1,4%), jer ta pravila u jezičnoj stvarnosti nisu kruta“ (Škarić 1991: 319). Anapest pak, kad je o standardu riječ, ni u kojoj kombinaciji ne dolazi u obzir, jer pretpostavlja trosložne riječi s naglaskom na posljednjem slogu (što za dijalekte nije nikakav problem: *planinā, slobodā, sudbinā, tišinā*).

i komunikacijske ljudske moći. Stoga se za prozni jezik ljudske svakidašnje komunikacije može reći da je svojevrsna redukcija, pa i devijacija, u odnosu na punoću i prvotnost tzv. pjesničkoga jezika. A ne obrnuto, kako se to često misli.

Uz istraživanje fundamentalne uloge sloga u oblikovanju jezičnih ritmova zadaća je slogoslovlja da proučava i niz drugih važnih slogovnih funkcija i aspekata. U tome se sklopu osobito ističe odnos sloga prema glasovima (fonemima) od kojega se slažu različiti tipovi slogova.⁷ Ništa manje nije važan odnos sloga prema morfemima (i morfovima),⁸ status sloga (i morfema) u silobomorfemima koji, kao najveća subleksička jedinica, premošćuju jaz među slogom (i morfemom) s jedne strane i riječju s druge te otvaraju novu perspektivu za razumijevanje (rješavanje?) naglasne problematike u hrvatskome jeziku (*usp.* Užarević 2013). Već smo vidjeli da se riječ, kao osnovna jezična jedinica, može i mora shvatiti kao ritmička jedinica (stopa) složena od slogova različite kvalitete. U tome kontekstu valja upozoriti na niz „diferencijalnih obilježja“ sloga: *otvoreni – zatvoreni* (to obilježje pretpostavlja da su definirane granice sloga), *dugi – kratki, naglašeni – nenaglašeni, početni – središnji – dočetni, početak sloga – kraj sloga, jezgra (silabem) – rubovi (asilabemi), samoglasnik – suglasnici, zvonkost – šuštavost*. Usto postoje određena ograničenja u distribuciji slogova u riječi: „postoje inicijalni skupovi [i slogovi] koji ne mogu biti finalni i finalni koji ne mogu biti inicijalni“, a „svi inicijalni skupovi mogu biti medijalni, ali obratno nije uvijek moguće“ (Turk 1992: 71).

Posebno intrigantna istraživačka tema jest odnos fonema i pisma te sloga i pisma. Kao „drugi oblik postojanja jezika“ koji dopunjuje usmeni oblik jezika, pismo je također oblik „pohranjivanja zvukovnosti govora“ (Šajkević 2020: 73). Dva osnovna sustava pisma – ideografsko i fonetsko – svjedoče, baš kao i jezik u cjelini, da istodobno postoje dvije kvalitativno različite protege stvarnosti – pojmovno-duhovna i akustičko-materijalna. S jedne je strane dakle ideografija – zapis ideja (pojmovna), a s druge fonetsko pismo – zapis glasova, slogova, „govornih riječi“. Iz rečenoga je jasno da zapisivanje i razvrstavanje slogova nikada nije samo akustička (fonetska) stvar, nego mora računati i s morfologijom, etimologijom, pismovnom tradicijom... Ipak, pismom se, prema Škariću, „najčešće bilježi uglavnom samo fonemski sloj“ (Škarić 1991: 337). I mada je abeceda „fonološko pismo u kojem postoji izravna veza između slova i glasa, tj. fonema“ (Jelaska 2004: 100), i mada je izgovor predviđen za uho, a pisanje za oko (Jelaska 2004: 172), ipak nema dvojbe da izgovor utječe na pismo, ali i pismo na čitanje.⁹ Stoga se opravdanim čini razlikovanje „govornoga

7 „Slog je osnovna struktura na temelju koje se fonemi međusobno udružuju“ (Turk 1992: 31). S obzirom na fonemski sastav slogova Marija Turk navodi 16 tipova slogova, od kojih se u hrvatskome jeziku ostvaruje njih 14 (Turk 1992: 35).

8 Za ozbiljno proučavanje slogova i morfema odnosno morfova potrebno je osim slogovnika načiniti i morfovnik hrvatskoga jezika. Tek će se tada moći jasno vidjeti u čem su sličnosti, a u čem razlike tih dviju jezičnih jedinica koje imaju različitu narav i funkciju, ali se količinski i razinski smatraju veoma bliskima (*usp.* Škarić 1991: 327–328). U nekim je jezicima (vijetnamskome, većini kinesko-tibetskih jezika) slog jednak morfemu: „Svaka riječ (ili spoj riječi) ima onoliko slogova koliko i morfema“ (Šajkević: 47–48, 93).

9 Spikerica na Hrvatskome radiju Maja Crnobori Tretinjak jasno i razgovijetno izgovara [je.da.na.est.sa.ti], a ne [je.da.najst.sa.ti], kako (preporu)čaju gramatičari i kako inače govori narod. To znači da pismo itekako može utjecati na izgovaranje, pa ga i u slogovanju treba uzimati u obzir.

i pismovnoga dijeljenja na slogove“ (Jelaska 2004: 172). Tu do izražaja dolazi dubinski problem suodnosa vizualnoga i auditivnoga aspekta jezika – pisma i govora: slog se s jedne strane pojavljuje kao vizualno-grafijska jedinica, a druge – dominantne – strane kao izgovorno-auditivna jedinica

Praktičnu (i uobičajenu) definiciju sloga daje Marija Turk: „Slog čini samoglasnik, sam ili sa suglasnikom, jednim ili više njih“ (Turk 1992: 24). Pritom valja napomenuti da u hrvatskome osim samoglasnika ulogu silabema ili nositelja sloga vrši i *slogotvorno r (r)*, a u nekim ga slučajevima vrše i drugi sonanti – *l, lj, n*. To se međutim događa samo u posebnim položajima – kada se između tih sonanata i samoglasnika nađe još jedan suglasnik. No takva je situacija povezana isključivo s preuzimanjem stranih riječi u hrvatski jezik (/bi.ci.kl/, /nju.tn/, /ru.blj/).

Usto se razlikuje fonetski i fonološki slog. Fonetski se definira kao „maksimum sonorosti i minimum napora artikulacije između minimuma sonorosti i maksimuma napora“, a fonološki kao „samoglasnički fonem ili skup samoglasničkog i suglasničkih fonema, tj. jezični makrosegment koji se sastoji od pristupa, vrha i odstupa, odnosno kontrasta samoglasničkog i suglasničkog fonema“ (Turk 1992: 43). No granice im se preklapaju. „Slogu se, dakle, može pristupiti i kao jedinici govora [fonetski slog] i kao jedinici jezika [fonološki slog]“ (*ibid.*: 44).

Kad je riječ o broju različitih slogova u pojedinim jezicima, podaci se i pretpostavke prilično razlikuju. Već sam spominjao da hrvatskih slogova ima između 5 000 i 5 500, no analiza će pokazati koliko ih je „pravih“ i „produktivnih“, a koliko je stranih, neplodnih (pojedinačnih) ili „parazitskih“. U pekinškoj varijanti kineskoga ima malo više od 400 različitih slogova-morfema¹⁰ (Šajkević 2020: 48), ali ih u engleskome zato ima više od 20 000, a u ruskome nevjerojatnih (u usporedbi s hrvatskim) 50 000 (*ibid.*).¹¹

S aspekta metodologije dosad su se u istraživanju sloga (i fonologije općenito) iskristalizirale dvije škole – strukturalistički fonološki pristup (Muljačić, Junković, Škarić, Turk) i generativni pristup fonologiji (Jelaska, Mihaljević, Josipović Smojver, Volenec). Prva škola tretira slog kao ustrojstvo linearnoga slijeda (tj. kao pojavu u vremenu), a druga kao hijerarhičnu strukturu, tj. kao pojavu apstraktno-prostornu (*usp.* Meštrović i dr. 2015: 7).

2. SLOGOVANJE (RASTAVLJANJE RIJEČI NA SLOGOVE)

Da bi se izradio slogovnik, potrebno je, u skladu s jezičnom situacijom „na terenu“, formulirati pravila i algoritme koji će iz mase jezične građe izvući sve različite slogove što kao svojevrsne opeke građe palaču jezika. Kada se takvi algoritmi prilagode računalnoj tehnologiji, otvaraju se veoma bogate perspektive u proučavanju jezika općenito, a slogova

10 U kineskome tonovi nadoknađuju slogove: uz 400 slogova-morfema postoje i 4 tona: ravni, uzlazni, silazno-uzlazni, silazni (Šajkević 2020: 49).

11 Moram izraziti skepsu u pogledu iznesene količine različitih slogova u ruskome. Jest da se fonološki sustav ruskoga jezika prilično razlikuje od hrvatskoga, ali ta razlika nije tolika da bi broj slogova u jednome i drugome jeziku morao biti drastično različit. Bit će da rusko računalno jezikoslovlje još nije izradilo zadovoljavajući program (algoritam) s pomoću kojega bi se izdvojili i klasificirali ruski slogovi, tj. koji bi pomogao da se izradi „realan“ slogovnik ruskog jezika.

posebno.¹² Pritom valja računati na to da će se akustičko-fonetsko i funkcionalno-fonološko shvaćanje sloga u takvu poslu cijelo vrijeme preklapati.

U temelju potrage za načelima slogovne raščlambe riječi jest nastojanje da se izradi što preciznija i što funkcionalnija ljestvica sonornosti (zvonkosti, čujnosti) fonema određenoga jezika – u našem slučaju hrvatskoga. Mnogi su fonolozi – od Otta Jespersena (koji je razlikovao sedam stupnjeva zvonkosti) nadalje – izrađivali takve ljestvice (o tome v. Jelaska 2004: 131–147). U izradbi *Slogovnika hrvatskoga jezika* (koji će, nadamo se, uskoro biti spreman za tisak) uspješno je iskorištena ljestvica od 15 stupnjeva zvonkosti hrvatskih fonema, što ju je izradila Zrinka Jelaska.

težina	skupina	značenje
1.	p,t,k	bezvučni zapornici
2.	b,d,g	zvučni zapornici
3.	c,č,ć	bezvučni slivenici
4.	đ,dž	zvučni slivenici
5.	s,š,f,h	bezvučni tjesnačnici
6.	z,ž	zvučni tjesnačnici
7.	v,m	usneni približnik
8.	n,nj	nosnici
9.	l,lj	bočnici
10.	r	treptajnik
11.	j	prijelaznik
12.	i,u	visoki otvornici
13.	ije,je	jat
14.	e,o	srednji otvornici
15.	a	niski otvornici

Tablica 1. Ljestvica zvonkosti (Zrinka Jelaska)

Ja sam, oslanjajući se na ruske izvore, pošao od podjele fonema u četiri „jakosne“ skupine, počev od najniže. U prvoj su suglasnici najniže zvučnosti (bezvučni), u drugoj su zvučni suglasnici, u trećoj sonanti, a u četvrtoj – najvišoj – samoglasnici. Svaka skupina,

12 Već postoji „slogovni popis riječi“ (<http://langnet.uniri/pruducts.html>) i detaljna, statistička analiza slogova s različitih aspekata koju je 2015. godine načinila skupina jezikoslovkinja i računalnih stručnjakinja s Riječkoga sveučilišta. No ondje su načela slogovanja bila ponešto drukčija nego u zagrebačke skupine, pa se dakle razlikuju i sami slogovi (po gruboj procjeni u 30-ak% posto slučajeva). Zanimljivo je međutim da i ovdje i ondje broj različitih slogova ispada približno jednak: u njihovu korpusu RJEČNIK (Aničev *Rječnik hrvatskoga jezika*): 5 120, a u korpusu SOBiR (korpus paradigmatičkih oblika): 5 255 (Meštrović i sur. 2015: 18). Naš pak *Slogovnik* ima u ovoj fazi obrade 5 391 slog u svim pojavnica (Essert i sur. 2020: 4).

odnosno razina zvonkosti, ima također svoju unutarnju podjelu-ljestvicu. Strelice i brojke označuju smjer porasta zvonkosti:

bezvučni: 1.1. (p, t, k) → 1.2. (c, č, ć) → 1.3. (s, š, f, h)

zvučni: 2.1. (b, d, g) → 2.2. (-, dž, đ) → 2.3. (z, ž, -, -)

sonanti: 3.1. (v, m) → 3.2. (n, nj) → 3.3. (l, lj), → 3.4. (r) → 3.5. (j)

samoglasnici: 4.1. (ɾ) → 4.2. (i, u) → 4.3. (ě/jat) → 4.4. (e, o) → 4.5. (a)

Na dnu ljestvice nalazi se bezvučni suglasnik *p*, a na vrhu samoglasnik *a*.

Stupanj zvonkosti	Skupine fonema	Nazivi vrsta fonema
4.	(a) (e, o) (ě/jat) (i, u) (ɾ) (slogotvorno <i>r</i>)	Samoglasnici + ɾ
3.	(j) (r) (l, lj) (n, nj) (v, m)	Sonanti
2.	(z, ž, -, -) (-, dž, đ) (b, d, g)	Zvučni suglasnici
1.	(s, š, f, h) (c, č, ć) (p, t, k)	Bezvučni suglasnici

Tablica 2. Ljestvica zvonkosti (Josip Užarević)

Gornja je tablica u punoj sukladnosti s tablicom A.J. Šajkevića, koji je četiri razine zvonkosti odredio na osnovi udjela tona i šuma u pojedinim skupinama glasova:

Značenje obilježja	Naziv razreda	Primjeri
Čisti ton, bez šuma	Samoglasnici	[i], [a], [o]
Ton prevladava, ali ima i šuma	Zvonačnici	[l], [m], [w]
Šum prevladava, ali ima i tona	Zvučni šumnici	[b], [g], [z]
Čisti šum, bez tona	Bezvučni šumnici	[p], [k], [s]

Tablica 3. Razine zvonkosti (Šajkević 2020: 29-30)

Evo kako bi zorno, u skladu s navedenom ljestvicom zvonkosti, mogla biti prikazana podjela na slogove riječi *zgrabiti*:

	a	i	i
r			
z g	b		
			t

z g r a b i t i (numerički: 2234.24.14)

Kad bi se u gornjem primjeru odnosi među fonemima (slovima) prikazali grafikonom, izašla bi na vidjelo slika sloga ne kao „brda“ i ne kao „luka sonornosti“, nego kao ljestava prislomljenih na zid, tj. usmjerenih prema gore. I upravo je to, kako sam već isticao, tipičan (dominantan, najčešći) hrvatski slog. A granicom sloga može se (i treba) smatrati mjesto najviše zvonkosti, koje u načelu pripada samoglasnicima. Tu je veoma zanimljiv slučaj fonema *r* koji, vidjeli smo, može vršiti i ulogu običnoga suglasnika-sonanta, i ulogu silabema (nositelja sloga). Zato je on na ljestvici zvonkosti prikazan u dvjema kategorijama – i kao *slogotvorno r* (*r*) i kao „običan“ *sonant r*. Isto tako valja istaknuti da *r* ima sve kvalitete koje imaju i samoglasnici: može biti dug (dvomoran) i kratak (jednomoran), može primiti sve naglaske (uključujući dijalektni neoakut: *gřm, trń, cřn*); samo ne može biti nositelj posljednjega sloga u riječi (osim u rijetkim stranim riječima kao */ma.sa.kr/*), a veoma se rijetko u samoglasničkoj ulozi pojavljuje i na početku riječi: */r.đal, /rm.ba.til, /r.za.til*. Usto u pjevanju ne može uspješno konkurirati pravim samoglasnicima: prilikom rastezanja ne zvuči kao *srrrce*, nego kao *səəərce*...

Evo nekoliko instruktivnih pravila kojima Ivo Škarić određuje ponašanje suglasnika i suglasničkih skupina u prostoru između dvaju samoglasnika. Time su onda, dakako, dane i upute za povlačenje slogovnih granica unutar riječi. Pritom se podrazumijeva da jedan suglasnik između dvaju samoglasnika nije nikakav problem – granice slogova u takvu slučaju idu ovako: CV.CV.CV.CV. Problematičnije su situacije u kojima se između dvaju samoglasnika nađu dva, tri ili čak četiri suglasnika. (A maksimalno ih može biti pet: *disidEntstvO*.) Evo dakle Škarićevih uputa:

- „Ako se u međusamoglasničkom položaju nađu dva suglasnika od kojih je prvi na višoj ljestvici sonornosti a drugi na nižoj, u slogovanju se ta dva suglasnika obavezno rastavljaju i u normalnom vezanom govoru slogovna granica ide između njih“ (Škarić 1991: 336): */bor.ba/, /sanj.ke/, /bol.no/, /voj.ni/, /ov.ca/*.

- „Ako od dvaju suglasnika u međusamoglasničkom položaju drugi po redu stoji na višoj slogovnoj [sonornoj] stepenici, nesimetrični ih opći oblik našeg sloga oba vuče na početak idućeg sloga“ (*ibid.*): */po.sje.ti.til, /u.mro/, /po.vla.ka/*.

- „U međusamoglasničkom položaju dva suglasnika istog stupnja sonornosti i po izgovornim osobinama podjednako su spojiva i rastavljiva“, ali se „u slogovanju očituje stanovita prednost V-CCV pred VC-CV (1,3 : 1)“: */pa-tka/ i /u-mno/* češće nego */pat-ka/, /um-no/* (*ibid.*). Ovdje treba dodati da u prilog otvorenim slogovima idu i drugi argumenti: tradicija (jezična povijest) te postojanje suglasničkih kombinacija *tk* i *mn* na početku riječi: */tko/, /tka.til, /tki.vo/, /mno.go/, /mniti/*.

- Za tri suglasnika u međusamoglasničkome položaju „vrijede ista pravila kao za dvo-suglasničke skupine“. Ispitanici dvostruko češće sloguju VC-CCV nego V-CCCV, tj. češće /op.sta.ti/ nego /o.psta.ti/, češće /pot.kre.sa.ti/ nego /po.tkre.sa.ti/ (*ibid.*: 337).

Iz rečenoga se razabire da granica sloga u hrvatskome dolazi, kao pravilo, iza glasova najviše sonornosti (zvonkosti, zvučnosti). Tu imamo dva slučaja. Kada se između dvaju susjednih samoglasnika nađe jedan suglasnik – granica je uvijek iza samoglasnika ili slogotvornoga *r* (r): /ru.ka/, /že.na.ma/, /vr.sta/. U slučajevima kada se između dvaju samoglasnika nađu dva, tri ili četiri suglasnika imamo također dvije mogućnosti (u skladu s onim što je govorio Škarić). Kada dvo- ili trosuglasničke skupine tvore slijed usklađen s ljestvicom zvonkosti, one ulaze u isti slog zajedno sa samoglasnikom (ili sa slogotvornim *r*) iza sebe: /pri.snost/, /stra.na/, /se.stra/, /zgra.da/, /zdra.vlje/, /škva.dra/, /zbra.ja.ti/. Kada pak suglasničku skupinu predvodi suglasnik više zvonkosti (sonant ili zvučni suglasnik), a iza njega slijede suglasnici niže zvonkosti, granica sloga povlači se iza suglasnika više zvonkosti, a on sâm, taj suglasnik više zvonkosti, ulazi u prethodni slog kao „odstup“. To jest: taj se zvonkiji suglasnik – sonant ili zvučni suglasnik – priključuje prethodnomu slogu, dolazeći tako *iza* silabema toga sloga (u odstup), a ostali suglasnici idu u sljedeći (kao pristup): /stran.ka/, /ma.ke.don.ski/, /bo.go.molj.ka/, /stvar.nost/, /ov.čar/. Rekao bih da se tu zakon uzlazne zvonkosti ne narušava, nego postaje kompleksniji, prilagođeniji govornoj stvarnosti.

Glasovno organiziranje unutar sloga i među slogovima vodi se dakle ovim načelom: „manje zvonkim glasovima ne dopušta se da se nađu iza zvonkijih u pristupu sloga, a ispred njih u odstupu“ (Jelaska 2004: 162). Usto postoje i različita ograničenja međusuglasničkoga povezivanja. Tako „ograničenje usnenosti“ onemogućuje zatvorniku *p b m f v* da se nađe jedan uz drugi unutar sloga: nemogući su spojevi: *bf, fb, pf, pv, pm, fp, bv, bm, fv, mv, vm* (*ibid.*: 167). Isto tako „ograničenje zvučnosti onemogućuje zvučnim i bezvučnim šumnicima da se nađu u slogu jedan kraj drugoga, to znači *b d g z ž đ dž kraj p t k s š c č ć f h* (*ibid.*: 171). Problem granice nastaje i kada su glasovi jednako zvonki (*ibid.*: 171). „U slogovanju se obavezno rastavljaju dva susjedna prava zvonka suglasnika, dva polusamoglasnika ili dva samoglasnika jer slogovne stepenice mogu prihvatiti samo po jedan takav glasnik“ (Škarić 1991: 336): /da-o/, /ur-lik/, /gor-ljiv/. Čvrsto su razdvojive skupine: *fs, šs, ćc, šc* [?], *ćf*; *tp, db, nm, njm*; *ts, dz, tč, th* („i još poneke“); one se zato moraju se podijeliti u dva sloga: /of.sajd/, /naš.si/, /noć.ca/, /o.tac.će/, /ot.por/ [?], /od.bor/ [?], *fić.fi.rić* [?], /konj.mi/, /pod.zi.da.ti/ [?], /ot.če.pi.ti/, /ot.fr.ka.ti/ (*ibid.*: 337).

Na drugoj pak strani stoje „čvrsto povezane skupine“: *st, št, zd, žd; sp, šp, zb, žb; sk, šk, zg, žg* (*ibid.*).

Jerzy Kuryłowicz formulirao je sedam pravila za diobu na slogove, od kojih Muljačić (1972: 162) donosi četiri najvažnija: 1) jedan konsonant pred vokalom pripada uvijek idućem slogu, tj. konsonant između dva vokala ili između početka riječi i vokala pripada tomu vokalu; 2) konsonantska grupa kojom riječ može završiti može stajati i na kraju sloga, a grupa kojom riječ može početi može stajati i na početku sloga; 3) medijalni elementi kojima riječ ne može počinjati trebaju se podijeliti, npr. lat. *mit-to*, jer nema latinske riječi koja počinje geminatom; 4) grupa konsonant + likvid u sredini riječi pripada idućem slogu na osnovi pravila 2: *du-plex* jer postoji *placeo* (Muljačić 1972: 162).

U danome je kontekstu važno napomenuti da „podjela na slogove (silabacija) ne pozna je univerzalnih zakona“ (*ibid.*: 149).

Za slogovanje u hrvatskome ipak u dobroj mjeri vrijede najmanje dva uzajamno povezana opća pravila. Prvo je načelo uzlazne (narastajuće) zvonkosti, a drugo je načelo otvorenih slogova. Ovo drugo načelo može se izvesti iz prvoga, a zapravo je istovjetno načelu maksimalnoga pristupa koje sve asilabeme nastoji smjestiti ispred silabema, tj. u pristup sloga. Gore navedeno opće pravilo ne funkcionira u slučajevima kada se između dvaju susjednih samoglasnika (silabema) nađu četiri (ili čak pet) konsonanata (asilabema): /di.si.dent.stvo/, /stu.dent.stvo/. Ono isto tako ne vrijedi kada jedan za drugim slijede dva suglasnika kojima je „zabranjeno“ da budu zajedno: /po.čet.ci/, /po.red.ci/, /Hrvat.ska/, /fi-lo-zof-ski/, /papski/... Osobito su zanimljivi slučajevi poput riječi *umrtvljen* i *zabrtvljen*. Iako su posve legitimni (dopušteni) spojevi *tv*, *tlj*, *vlj*, ipak u kombinaciji *tvlj* (jedan bezvučni i dva sonanta) treba razdvojiti *t* od *vlj* kako bi se olakšala izgovorljivost: /u.mrt.vljen/, /za.brt.vljen/.

U sličnome pravcu kao da razmišlja i Veno Volenec: „Još je važnije [od načela maksimalnoga pristupa] načelo poretka sonornosti (engl. *sonority sequencing principle*), koje zahtijeva da sonornost raste od početka pristupa prema jezgri te pada od jezgre prema kraju odstupa. Dakle u hrvatskome će se segmenti [fonemi] maksimalno svrstavati u slogovne pristupe dok god time ne krše načelo poretka po sonornosti, kao što pokazuje raščlamba [san.skřt̩.ki]. Dubinski oblici koji krše načelo poretka po sonornosti ispravljaju se umećanjem segmenata kako bi površinski oblici bili u skladu s hrvatskim fonotaktičkim obrascem“. Samoglasnici se pritom, radi prilagodbe hrvatskomu slogovnomu sustavu, ubacuju samo u odstupe (a ne u pristupe) (Volenec 2020: 323–324).

Zvonimir Junković pak ističe da su „početni suglasnički skupovi – oni koji se ostvaruju ispred slogotvornog člana – mnogo raznovrsniji i bogatiji od završnih suglasničkih skupova – onih što se ostvaruju iza slogotvornog člana. To znači da je glavna obavijest sadržana u početnom dijelu sloga. Brojni jezici znaju samo otvorene slogove, tj. takve u kojima iza samoglasnika suglasnici nisu ostvarivi. Nisu poznati sustavi u kojima bi suglasnici bili ostvarivi samo na kraju sloga [zatvoreni slogovi]“ (Junković 1973: 40).

Spomenuta pravila ne vrijede za strukturiranje posljednjih slogova u riječima, kao ni za jednosložnice. Ti slučajevi zaslužuju posebnu analizu. Shvaćanje sloga kao „luka“ ili kao „brda“ vjerojatno je stvoreno upravo pod utjecajem struktura karakterističnih za posljednje slogove odnosno jednosložnice, gdje prevladavaju zatvoreni slogovi. (Tu ne treba zanemariti ni mogući utjecaj engleskoga jezika koji je prepun jednosložnica, kao ni nedvojbena utjecaj svjetske anglistike (lingvistike) koja je na taj jezik prirodno upućena.)

3. SLOGOVNIK

Glavna je zadaća slogovnika ne samo da dadne iscrpan popis slogova hrvatskoga jezika nego i da bude osnova za proučavanje *slogova kao sustava (odnosno jezičnoga podsustava)*. Jer: tek kada pred sobom ima sve (ili gotovo sve) slogove, istraživač može razmatrati slogovnu građu kao usustavljenu cjelinu.

Možda najvažniji rezultat takva cjelovita sagledavanja jest da slogovi veoma aktivno sudjeluju u izgradnji tzv. gramatičkih značenja u jezičnome sustavu. Tako npr. supostav-

ljanje slogova /va/, /ve/, /vi/, /vu/, /vo/, /vom/ pokazuje da oni čine slogovnu paradigmu povezanu sa svim jedninskim padežima imenica ženskoga roda koje su izgrađene na osnovi silabomorfema *-ava, -eva, -iva, -ova, -rva, -uva*: *trava, djeva, gljiva, sova, svekrva, pričuva*. Drukčije rečeno, slogovi u danome slučaju dosljedno i prepoznatljivo prate te na svoj način reflektiraju sklonidbu odgovarajućih imenica. Tako je i s mnogim drugim slogovima odnosno slogovnim paradigmama: /ba/ - /be/ - /bi/...; /ca/ - /ce/ - /ci/...; /ča/ - /če/ - /či/...; /da/ - /de/ - /di/...; /ga/ - /ge/ - /gi/... Usto se zapažaju ne samo veze među slogovima unutar neke paradigme nego i veze među slogovnim paradigmama, npr. /kra/ : /krav/ u primjerima kao /kra.va/ i /krav.ski/.

Na sličan način slog /čeg/ upućuje na genitiv jednine (glagolskih) pridjeva, /čem/ na instrumental i lokativ jednine, /čen/ kaže da su sve riječi koje taj slog nastanjuje glagolski pridjevi, /čak/ da je riječ o imenicama (i to samo u nominativu jednine), /čneš/ – 2. l. prezenta (*usp.* /čnem/ - 1. l. prezenta), /čnuh/ – aorist, /čnuv/ – glagolski pridjev prošli, /čac/ – nominativ jednine nekih imenica, /čan/ – samo imenice i pridjevi, /čih/ – aorist i genitiv množine nekih pridjeva, /čkaš/ – nominativ jednine imenica i 2. l. prezenta, /đaš/ – nominativ jednine imenica i 2. l. prezenta, /đoh/ - samo aorist, /đoj/ – samo dativ i lokativ jednine pridjeva itd. – do /žli/ (početni slog nekih imenica) i /žvu/ (samo akuzativ jednine nekih imenica). Sve skupa, prema gruboj procjeni, oko 500 takvih „gramatičkih“ slogova i slogovnih paradigmi, što je petina ili čak četvrtina svih slogova (ne računajući jednosložnice koje – kao riječi – nose vlastita leksička i gramatička značenja).

Usto će slogovnik omogućiti da se izdvoje, analiziraju i usporede slogovi-prefiksi (/na/, /u/, /za/, /ne/, /ni/, /i/, /sva/, /po/, /gdje/, /što/) i slogovi-nastavci (/ti/, /či/, /ga/, /mu/, /ji/, /la/, /le/, /li/, /o/). Prefiksalni i nastavčaki slogovi zapravo su morfemi ili, u svakome slučaju, morfoidi (morfemoidi) – prijelazno stanje od slogova prema morfemima i morfovima, i obrnuto.

Među slogovima-jednosložnicama naći ćemo sve vrste riječi: slogove-imenice (/slon/, /konj/, /zid/, /bol/), slogove-pridjeve (/crn/, /bijel/, /žut/, /dug/, /blag/), slogove-zamjenice (/ja/, /ti/, /on/, /mi/, /vi/, /taj/, /ta/, /to/, /tu/), slogove-brojeve (/dva/, /tri/, /pet/, /šest/), slogove-glagole (skraćene infinitive: /htjet/, /smjet/, /pit/, /bit/, imperative: /daj/, /poj/, /znaj/; nenaglašene oblike glagola biti i htjeti), slogove-priloge (/tu/, /gdje/), slogove-prijedloge (/u/, /na/, /pod/, /iz/, /do/, /za/), slogove-veznike (/i/, /pa/, /te/, /ni/, /a/, /no/, /da/, /jer/), slogove-usklike (/eh/, /ih/, /ah/, /oj/, /haj/, /fuj/, /oh/, /ah/), slogove-čestice (/bar/, /baš/, /čak/, /li/, /ma/, /zar/, /da/, /ne/).

U sklopu prikazivanja unutar-slogovnih i međuslogovnih relacija slogovnik će omogućiti i istraživanje međuslogovnih metamorfoza, kao što je npr. odnos slogova /ska/ i /snu/ u riječima *prskati* i *prsnuti*, tj. /pr.ska.ti/ i /pr.snu.ti/. Isto je s /mi/ i /ma/ te /ca/ i /knu/ u /mi.ca.ti/ i /ma.knu.ti/. U primjerima kao /sta.ø.ti/ i /sta.ja.ti/ imamo alternaciju nulti slog /ø/ : /ja/; slično je s /či/ : /knu/ u /sko.či.ti/ i /sko.knu.ti/.

Ako se od ukupna broja različitih hrvatskih slogova, kojih je, vidjeli smo, više od 5 000, oduzmu jednosložnice i slogovi koji se susreću samo u jednoj riječi odnosno u jednome obliku, dobivaju se najfrekventniji, najplodniji, pa i najautentičniji hrvatski slogovi – njih otprilike 2 500. Ta će se problematika moći precizno istražiti kada *Slogovnik* bude u cijelosti zgotovljen.

Dodatno će se na različitim korpusima izračunavati prosječna duljina riječi s motrišta njihove slogovne strukturiranosti. Vidjeli smo da su postojeći podaci različiti – od 2,5 slogova u Škarićevu istraživanju (Škarić 1991: 318) do 3,54 odnosno 3,92 sloga u istraživanju riječke skupine (Meštrović i sur. 2015: 16).

Slogovnik bi se također trebao pozabaviti podacima o apsolutnoj količini i frekventnosti riječi s različitim brojem slogova. Već je utvrđeno da su među najfrekventnijima riječi od dva do pet slogova, s tim da su riječi iz korpusa oblika (pojavnica) dulje zbog paradigmat- skih razloga (*ibid.*).

Veoma je zanimljiv podatak do kojega je u svojim izračunima došao Mario Essert. On je utvrdio da se „99% slogova „ispuca“ već do peteroslogovnih riječi, tj. u jedno-, dvo-, tro- i četveroslogovnm riječima pokriveni su svi hrvatski slogovi. To znači da višeslogovne riječi, npr. šestero- ili sedmeroslogovne u sebi nemaju niti jedan novi slog koji se nije pojavio u onima do 4 (uključno) sloga“ (Essert, pismo od 10. 5. 2020.).

Dosad su se slogovi istraživali na dvama korpusima – na korpusu rječnika hrvatskoga jezika i na korpusu oblika (pojavnica). Tim bi korpusima u budućnosti svakako trebalo do- dati korpus tekstova (knjiga, članaka) – po mogućnosti svega što je dosad na hrvatskome jeziku tiskano... Takav bi korpus osigurao najpotpuniji, pa i najrealniji, uvid u hrvatsku jezičnu baštinu te bi bio osnova za mnoga kapitalna istraživanja.

Računalna tehnologija omogućuje brz uvid u slogovnu građu, njezino razvrstavanje i svestranije sagledavanje. S pomoću računalnih programa automatski se vrši slogovanje te se dobivaju različiti popisi slogova načinjeni prema različitim kriterijima – abecedi, čestoti, vrstama (tipovima) i sl. Svaki od 5 391 sloga dobiva svoju „iskaznicu“ s podatkom o zastupljenosti u pojedinim vrstama riječi. Bit će dani zasebni popisi otvorenih i zatvorenih slogova (s analizom njihovih omjera), jednosložnica, slogova koji se susreću samo u jednoj pojavnici, a isto tako popisi početnih, središnjih i posljednjih slogova u riječima. Svi ti unu- tarslogovni i međuslogovni odnosi, kao i otkrivanje relacija prema drugim (izvanslogov- nim) jezičnim i govornim domenama, čine solidan temelj za daljnja proučavanja hrvatskoga slogovlja.

LITERATURA

- Bondarko, L.V., „Slog“, u: F.P. Filin (ur.) *Russkij jazyk. Ėnciklopedija*, Izdatel'stvo „Sovetskaja ěnciklopedija“, Moskva, 1979., str. 311–312.
- Essert, Mario; Kurtović-Budja; Ivana, Jelaska, Zrinka; Molčanov, Suzana; Orešković, Marko; Užarević, Josip, *Slogovnik hrvatskoga jezika*, Zagreb, 2020. (rukopis)
- Gvozdev, A.N., *Sovremennyj russkij literaturnyj jazyk. Čast' I. Fonetika i morfologija*, Prosveščenie. Izdanie četvertoe, Moskva, 1973.
- Jelaska, Zrinka, *Fonološki opisi hrvatskoga jezika. Glasovi, slogovi, naglasci*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2004.
- Josipović Smojver, Višnja., *Suvremene fonološke teorije*, Ibis grafika, Zagreb, 2017.
- Junković, Zvonimir, „Struktura sloga. I. Fonološka vrijednost suglasnika v u književnom sustavu, u: *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, Vol 21, br. 1, Zagreb, 1973., str. 37–52.
- Mihaljević, Milan, *Generativna i leksička fonologija*, Školska knjiga, Zagreb, 1991.
- Mulić, Malik, *Istorijska fonetika ruskog jezika (Predavanja)*, Sarajevo: „Svjetlost“, OOUR Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Pripremio za štampu Aleksandar Done, 1988.
- Marković, Ivan, *Hrvatska morfologija*, Disput, Zagreb, 2013.
- Meštrović, Ana; Martinčić-Ipšić, Sanda; Matešić, Mihaela, „Postupak automatskoga slogovanja temeljem načela najvećega pristupa i statistika slogova za hrvatski jezik“, u: *Govor*, Zagreb, br. 32, 2015., str. 3–34.
- Muljačić, Žarko, *Opća fonologija i fonologija suvremenoga talijanskog jezika*, Školska knjiga, Drugo i prošireno izdanje, Zagreb, 1972.
- Šajkević, Anatolij Janovič, *Uvod u lingvistiku*, Disput, Zagreb, 2020.
- Škarić, Ivo, *Povijesni pregled, oblici i glasovi hrvatskoga književnog jezika*, Hazu, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1991.
- Turk, Marija, *Fonologija hrvatskoga jezika (raspodjela fonema)*, ICR, Tiskara Varaždin, Rijeka, Varaždin, 1991.
- Užarević, Josip, „Posavski akut u glagolskome sustavu (Gundinački govor)“, u: *Šokačka rič 10. Slavonski dijalektolozi. Zbornik radova znanstvenoga skupa Slavonski dijalekt s međunarodnim sudjelovanjem*, Anica Bilić (ur.), Zajednica kulturno-umjetničkih djelatnosti Vukovarsko-srijemske županije, Vinkovci, 2013., str. 219–279.
- Volenc, Veno, *Generativna fonologija*, Ibis grafika, Zagreb, 2020.

О ХОРВАТСКОМ СЛОГЕ, СЛОГОРАЗДЕЛЕ И СОБРАНИИ СЛОНОВ (КРАТКОЕ ВВЕДЕНИЕ В СЛОГОВЕДЕНИЕ)

В статье рассматриваются проблемы хорватского слога в плане его внутренней структуры, типологии, а также в плане его соотношения с другими уровнями и единицами языка – фонемой, морфемой, словом. Особое внимание уделяется слогу как ритмическому фактору в языке и поэзии.

Ключевые слова: слог; ритм; слогораздел; собрание хорватских слогов

Književni stručak

ŠUTNJA I MISTIFIKACIJA U PRIPOVIJESTI F.M. DOSTOEVSKOG „KROTKA“¹

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 821.161.09DOSTOEVSKIJ, F.M.

[HTTPS://WWW.DOI.ORG/10.17234/9789533790121.28](https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.28)

Šutnja glavnoga junaka i ujedno pripovjedača pripovijesti F.M. Dostoevskog „Krotka“ analizira se kao neverbalni znak s lažnom referencijom te se nastoji upozoriti na bitne točke njezine podudarnosti s mistifikacijom („izgradnja subjekta“, tj. stvaranje lika fiktivnog autora, namjerno dovođenje u zabludu, teatralnost).

Ključne riječi: F.M. Dostoevskij; „Krotka“; mistifikacija; šutnja; tišina

Kasna pripovijest F. Dostoevskog „Krotka“ daje dovoljno povoda da se postavi jedno na prvi pogled neočekivano pitanje: ima li šutnja glavnoga junaka i ujedno pripovjedača, bilo kakvih dodirnih točaka s mistifikacijom? Ukoliko se uzmu u obzir specifičnosti konkretne komunikativne situacije u kojoj se ona realizira, odgovor bi mogao biti potvrđan.

Odmah valja naglasiti da šutnja glavnoga junaka, bivšeg oficira, a u trenutku pripovijedanja zalagaoničara nije tek akustička praznina, „odsutnost zvukova“ te je valja razlikovati od tišine. Doduše, tišina, i to mrtva tišina, izravno se spominje u epizodi u kojoj se opisuje Krotkin bezuspješni pokušaj da iz revolvera puca na svoga supruga. U situaciji u kojoj se među supružnicima privremeno prekida svaki dijalog, svako objašnjenje, odsutnost zvukova opravdano se percipira kao tišina. Valja također pretpostaviti da je u domu zalagaoničara nakon samoubojstva naslovne junakinje trajno zavladała tišina. Međutim, sve do tog trenutka, ako se izuzme gore spomenuta epizoda s revolverom, bitnu komponentu komunikacije među supružnicima činila je upravo šutnja. U osloncu na Rusko-hrvatski frazeološki rječnik Željke Fink Arsovski i njezinih suradnika, moglo bi se čak figurativno reći da su supružnici vrlo brzo nakon sklapanja braka odlučili *igrat' v molčanku*,² tj. ‘uporno šutjeti’ (Fink Arsovski i sur. 2019: 305). Naime, izostanak zvukova odnosno riječi moguće je doživjeti kao šutnju jedino u kontekstu dijaloga, dakle, međuljudskog kontakta kod kojeg je izmjenjivanje riječi normalna i očekivana pojava, a sve drugo je odstupanje od norme (usp. Arutjunova 2000: 422). Nadovezujući se u svojim analizama na Bahtinovu misao da je „šutnja moguća

1 Članak će u punom opsegu biti objavljen na ruskom jeziku u zborniku radova pod radnim naslovom *Mistifikacija v slavjanskih kul'turah: formy, pragmatika, poetika*, pod red. N. Zlydnevoj, Institut slavjanovedenija RAN, Moskva, 2022.

2 Frazu *igrat' v molčanku* autori navedenog rječnika dovode u vezu s različitim igrama u kojima onaj tko prvi progovori plaća kaznu ili ispada iz igre.

samo u ljudskom svijetu (i samo za čovjeka)“ (Bahtin 1986: 357), N.D. Arutjunova povlači jasnu razliku između šutnje i tišine. Evo kako ruska znanstvenica rezimira tu razliku:

Tišina je prirodna pojava, transponirana u svijet čovjeka; šutnja je ljudski fenomen, transponiran u svijet prirode. U temelju transpozicije leži metafora; usp. ‘hladna šutnja polja’ ili ‘u njezinoj su duši carevali tišina i spokoj’. Tišina je ista za sve, a šutnju ima svatko svoju. Zbog toga se može govoriti o dvojnjoj šutnji, ali ne i o dvojnjoj tišini. Tišina je besubjektivna, bezlična, šutnja je subjektivna, lična (Arutjunova 2000: 431).

Za razliku od tišine šutnja, dakle, ima svog autora, svog adresata i svoj predmet. Komentirajući aforizam Ludwiga Wittgensteina „O čemu se ne može govoriti, o tome treba šutjeti“, M. Ćpštejn nastoji pokazati da se šutnja i riječ međusobno ne isključuju. Štoviše, one se „rađaju iz jednog intencionalno-smislaonog polja i u krajnjem su slučaju zamjenjive. Ponekad nastaje situacija kad ‘riječ ništa ne govori’, a ‘šutnja govori sve’ ili ‘riječ govori o onom istom o čemu šutnja šuti!’“ (Ćpštejn 2015: 250). Stoga vitgenštajnovski aforizam Ćpštejn parafrazira na sljedeći način: „O čemu se ne može govoriti, o tome se ne može ni šutjeti zbog toga što se šutjeti može samo o onom o čemu se može i govoriti“ (*ibid.*: 249). Drugim riječima, „šutnja i govor imaju zajednički predmet“ (*ibid.*: 247). Ukratko, u situaciji interpersonalne komunikacije šutnja može postati znakom određenog sadržaja. Taj je sadržaj tada „sliven sa šutnjom kao označeno s nultim označiteljem“ (Arutjunova 2000: 433). Uostalom, na bogate semantičke mogućnosti šutnje, na njezinu relativno veliku smisaonu određenost računa i sam junak u svojoj komunikaciji s Krotkom.

Što se pak tiče mistifikacije – drugog fenomena kojim se bavi ovaj članak – valja istaknuti da ćemo se u njegovu tumačenju osloniti na pionirsko djelo koje je pod naslovom *Književna mistifikacija* na ruskom jeziku 1930. godine objavio Evgenij Lann. Bez obzira na davni datum izlaska spomenute knjige, ona još uvijek pruža zanimljive uvide u pojmovni sadržaj sintagme iz naslova. Pod mistifikacijom u širem smislu Lann podrazumijeva „voljni proces usmjeren na dovođenje u zabludu trećih lica“ (Lann 1930: 15), a pod književnom mistifikacijom u užem smislu on misli na svako književno djelo koje njegov autor pripisuje nekom drugom – stvarnim ili izmišljenim osobama, pa i anonimnim autorima bezličnog narodnog stvaralaštva. Naša analiza u svakom slučaju polazi od jedne ključne Lannove pretpostavke prema kojoj je kreacija fiktivnoga autora prvi i nezaobilazni korak svake književne mistifikacije. Lann, štoviše, smatra da „mistifikacije ne treba klasificirati prema žanrovima, već prema subjektima, koje je stvorio mistifikator – prema onim tobožnjim autorima kojima se pripisuje krivotvorina³“ (*ibid.*: 56). I za mnoge suvremene proučavatelje, kao što su na primjer za I. Popova ili A. Peters, bitna odlika svake književne mistifikacije sastoji se u „konstruiranju Drugog, [...] u stvaranju fiktivne autorske instancije i/ili mita o njoj“ (Peters 2020: 216). Štoviše, „u povijesti su poznati slučajevi književnih mistifikacija koje nisu bile tekstovi u doslovnom smislu riječi (usp. mistifikaciju Muni /S.V. Kissina/)“ (*ibid.*). Bilo kako bilo, u novijim istraživanjima književnih mistifikacija tekstološki problemi povlače se

3 E. Lann u svojim razmatranjima ne pravi razliku između mistifikacije, stilizacije i krivotvorine te ih upotrebljava kao sinonime.

u drugi plan, a u središte pozornosti dospijeva upravo formiranje lika „podmetnutog“ autora (*usp.* Popova 2001: 554). Ne zadržavajući se na ovome mjestu na brojnim drugim zanimljivim aspektima književne mistifikacije, na koje ćemo se po potrebi osvrnuti tijekom analize, ograničit ćemo se zasad zapažanjem o pomalo „karnevalskom“ karakteru književnih mistifikacija, tj. o maskiranju odnosno prerušavanju pravog autora u nekog drugog.

Ono po čemu je šutnja zalagaoničara usporediva s mistifikacijom može se sažeti u nekoliko točaka. Za početak ona nije samo spontani izraz njegova relativno lošeg psihičkog stanja, njegove nelagode, nesigurnosti, uvrijeđenosti i poniženja nego je osviještena manipulativna strategija usmjerena na Krotku kojoj se šalje, kao i kod mistifikacije, poruka s lažnom referencijom. Naime, šutnjom glavni junak nastoji kod Krotke pobuditi pozitivne predodžbe o samome sebi, zapravo, bitno uljepšanu i stoga lažnu sliku samoga sebe koja ne odgovara realnosti. Na taj način njegova šutnja slično mistifikaciji drugu stranu u komunikacijskom procesu „namjerno obmanjuje, dovodi u zabludu“ (Ožegov 1989: 357). Zalagaoničar, namećući Krotkoj svoje idealno, a ne realno Ja, čini isto što i mistifikator koji za publiku pomno gradi lik fiktivnog, podmetnutog autora umjesto da se pojavi pred njom u svom autentičnom obličju.⁴ Kako je već rečeno, takva je „izgradnja subjekta“ (Lann 1930: 54), neizostavna komponenta svake književne mistifikacije. Ne treba, konačno, smetnuti s uma još jednu dodirnu točku između zalagaoničareve šutnje i mistifikacije, a to je aspekt njihove teatralnosti, njihove usredotočene orijentacije na „slušatelja“ odnosno čitatelja koji bi, zahvaljujući manipulaciji mistifikatora, ono što je odigrano i odglumljeno trebali prihvatiti kao da je stvarno.

„Krotka“ je uz zanimljiv podnaslov „fantastična pripovijest“ objavljena u broju za studeni mjesečnika *Piščev dnevnik* za 1876. godinu. Budući da je to kasno prozno djelo Dostojevskog u potpunosti lišeno fantastičnih elemenata, spomenuti podnaslov ne treba shvaćati kao njegovu sadržajno-žanrovsku odrednicu, nego kao oznaku za inovativnu narativnu tehniku na kojoj se ono temelji, a koju autor naziva „fantastičnom“. Evo kako u uvodnom, metatekstualnom dijelu pripovijesti Dostojevskij tumači svoj osebjuni pripovjedački postupak, uspoređujući ga s imaginarnim stenografom koji vjerno, do najsitnijih pojedinosti, oslikava stanje svijesti očajnoga supruga nad odrom svoje mrtve supruge – samoubojice:

Zamislite muža čija žena – samoubojica, koja se nekoliko sati ranije bacila s prozora, leži na odru. On je zaprepašten i još nije uspio sabrati svoje misli. Hoda po svojim sobama i nastoji osmisliti ono što se dogodilo, usredotočiti svoje misli. [...] čas govori samom sebi, čas kao da se obraća nevidljivom slušatelju, nekakvom sucu. Pa tako najčešće i biva u stvarnosti. Ako bi ga kakav stenograf mogao oslušivati i sve za njim zapisivati, ispalo bi grublje i sirovije nego što je predloženo kod mene, no, koliko mi se čini, psihološki bi poredak možda ostao isti. Evo, ta pretpostavka o stenografu koji sve bilježi (a poslije čega bih ja obradio zabilje-

4 K.K. Ruthven u svojim istraživanjima raznovrsnih oblika krivotvorenja u književnosti dovodi u pitanje opoziciju između autentičnosti pravoga i lažnosti fiktivnoga autora upozoravajući da je književnost kao takva „sistemska lažna (*spurious*) zahvaljujući svojoj dugotrajnoj povezanosti s retorikom“ (Ruthven 2004: 3). Međutim, u našoj interpretaciji „Krotke“ jasna distinkcija između pravog, istinskog Ja zalagaoničara i njegova mistificiranog, lažnoga Ja igra ključnu ulogu te je ne bi valjalo gubiti iz vida.

ženo) i jest ono što nazivam fantastičnim u ovoj pripovijesti (Dostoevskij 1979: 387–388).⁵

Dostoevskog je, prema vlastitu priznanju, na taj književni eksperiment nadahnuo Victor Hugo koji je u svojoj pripovijesti „Posljednji dan na smrt osuđenoga“ (1829) dopustio mogućnost da osuđenik na smrt vodi dnevničke zapise do posljednjeg dana, doslovce do posljednje minute svoga života što je, dakako, vrlo malo vjerojatno i više je nalik fantaziji, nego li istini. Spomenimo uzgred, da mnogi interpretatori zamjećuju u „Krotkoj“ ne samo odjeke europskog romantizma, nego i nagovještaje ‘struje svijesti’ u svjetskoj književnosti (Flaker 1975: 329). Inače, ne treba zaboraviti da je takvom, uvjetno rečeno, stenografskom načinu pripovijedanja Dostoevskij pribjegao već u „Zapisima iz podzemlja“ (1864). U njima je k tome zacrtao tip antijunaka koji se bez teškoća prepoznaje i u pripovjedaču „Krotke“. Složimo li se s mišljenjem Bahtina prema kojem je kod Dostoevskog umjetnička dominantna u prikazivanju lika svijest odnosno samosvijest dotičnog lika (Bahtin 1972: 84), tada su „čovjek iz podzemlja“ i zalagaoničar kao njegov izravni „nasljednik“ idealan materijal za takav prikaz.

Pa pogledajmo sada koje je to osobine zalagaoničar naslijedio od čovjeka iz podzemlja, a ključne su za razumijevanje problema šutnje u književnom tekstu, ustvari nezamislivom bez riječi. Istaknimo ponajprije hipertrofiju svijesti gordog usamljenika koja u prvi plan naracije dovodi njegov unutrašnji život, što nam i omogućuje da dokučimo motive i smisao konkretne šutnje. Naime, nalazeći se kao čitatelji cijelo vrijeme unutar granica zalagaoničarove svijesti, tj. poznavajući njegove najskrivenije misli i osjećaje, mi shvaćamo „o čemu“ je on šutio odnosno zašto se u odnosima s Krotkom on namjerno oslanjao na manipulativnu moć šutnje i što je ta šutnja „slušateljici“ trebala sugerirati. Nasuprot tome, o točnom sadržaju junakinjine šutnje možemo samo nagađati jer nemamo kao ni zalagaoničar neposredan pristup u njezin unutrašnji život, tj. nigdje u pripovijesti nije izravno formulirana njezina točka gledanja na događaje. Druga važna osobina, koju zalagaoničar dijeli s čovjekom iz podzemlja jest njegova nesposobnost da zbog svoje usamljeničke pozicije, koja graniči sa solipsizmom, uspostavi bliskost sa svojom okolinom, prije svega sa svojom mladom suprugom. On zapravo neprestano lavira između dva proturječna viđenja samoga sebe: na jednoj su strani njegovo tašto samoljublje i osjećaj superiornosti nad drugima, a na suprotnoj su strani njegov osjećaj inferiornosti i duboka potreba za tuđim priznanjem. On je u isto vrijeme i narcisoidan i iskreno zabrinut zbog vlastite slike u očima drugih. I zacijelo ga upravo nepomirljivost tih dviju pozicija tjera na mistificiranje vlastitog Ja.

Bilo kako bilo, spomenuta „stenografska“ manira pripovijedanja omogućuje nam da, nalazeći se cijelo vrijeme u misaonom i ekspresivnom vidokrugu pripovjedača, bez teškoća pratimo dinamiku njegova duhovnoga puta prema „istini“. Krivudavost, tešku prohodnost, ali i cilj, navodno dosegnut na kraju toga puta opisuje Dostoevskij u uvodnom dijelu svoje pripovijesti na sljedeći način:

Evo, on [zalagaoničar, op. Ž. B.] govori sam sa sobom, priča o stvari, pokušava je sebi razjasniti. Bez obzira na pravidnu logičnost govora on nekoliko puta sam sebi

5 Svi citati iz pripovijesti „Krotka“ navode se prema izdanju Dostoevskij, F. M. 1979. *Povesti i rasskazy*. Moskva: Hudožestvennaja literatura. Dalje se upućuje na to izdanje neposredno u tekstu navođenjem broja citirane stranice u zagradama. Citate je prevela autorica.

proturječi, i u logici i u osjećajima. On i opravdava sebe, i optužuje nju, i upušta se u sporedna objašnjenja: tu je i grubost misli i srca, tu je i dubina osjećaja. Malo-pomalo on si zaista razjašnjava stvar i usredotočuje svoje misli. Niz prizvanih uspomena neumitno ga konačno dovodi do istine; istina neumitno uzvisuje njegov um i srce. Prema kraju se mijenja čak i ton pripovijesti u usporedbi s njezinim razbarušenim početkom. Istina se otkriva nesretniku dosta jasno i određeno, u najmanju ruku za njega samog (387).

Pitanje je, kao prvo, otkriva li zalagaoničar doista neku novu istinu ili samo prestaje bježati od one koja mu je poznata od samog početka⁶, i kao drugo, donosi li mu ta istina doista onakvo duhovno pročišćenje kakvo najavljuje autor u svom uvodu.

Ispovijest zalagaoničara započinje njegovom isprikom zbog nedostatka spisateljskog umijeća, ali upravo bi taj manjak „literarnosti“ trebao svjedočiti o spontanosti i iskrenosti njegova ispovijedanja: „Gospodo, ja sam daleko od toga da budem književnik, i vi to vidite, pa neka, ali ispričat ću onako kako sam shvaćam“ (389). Međutim, unatoč žaljenju pripovjedača što nije književnik i unatoč njegovoj orijentaciji na spontanost usmenog izraza on je u komunikaciji s Krotkom sve prije nego spontan⁷. Autori poticajne studije o problemu šutnje u ovoj pripovijesti T. Brlek i A. Vidić upozoravaju na razvijenu „autorsku svijest“ zalagaoničara kao i na njegovu „usmjerenost na efekt“ (Brlek, Vidić 2021: 98). Već se u svom prvom prisnijem razgovoru s Krotkom on oslanja na jedan književni obrazac obraćajući joj se riječima Goetheova Mefistofelesa: „Čest sam sile ja / Što želeć uvijek zlo, tek dobro stvarat zna“ (392).⁸ Posluživši se tim književnim likom kao svojevrsnom maskom zalagaoničar se predstavio mladoj djevojci u najmanju ruku kao široko obrazovan čovjek. A njezinu moguću sumnju da je tu posrijedi samo hvalisava poza predstavnika prezrene lihvarske profesije, on je preduhitrio isticanjem svoga dobrog ukusa u procjeni vlastitog društvenog položaja: „Molim vas nemojte u meni pretpostavljati tako malo ukusa, da vam se želim predstaviti kao Mefistofeles kako bih zabašurio svoju lihvarsku ulogu. Zalagaoničar i ostaje zalagaoničar. Znamo mi to“ (392–3). Nakon što je Krotka pomalo zbuñeno izjavila da mu „nipošto nije htjela reći nešto takvo“, on si je njezine riječi protumačio poput retora, zadovoljnog što je svojom govorničkom vještinom postigao cilj: „Htjela je reći: ‘Ja nisam očekivala da ste obrazovan čovjek’, no nije rekla, ali ipak sam znao da je to pomislila; strašno sam joj bio po volji“ (393). Na sličan način on komentira i svoju bračnu ponudu, opisujući je takoreći kao javni nastup koji je odlično prošao kod publike:

Govorio sam ne samo kako se pristoji, to jest kao dobro odgojen čovjek, nego i originalno, a to je glavno. Pa što, zar je grijeh to priznati? [...] Još sam se i poslije toga prisjećao s užitkom, iako je to glupo: otvoreno sam i bez zbuñenosti tada izjavio, da prvo, nisam osobito darovit, ni osobito pametan, da nisam možda čak ni osobito dobar, da sam prilično jeftin egoist (sjećam se toga izraza, izmislio sam ga

6 Bahtin drži da je „pripovijest ‘Krotka’ izgrađena na motivu svjesnog neznanja. /.../ Sav njegov (pripovjedačev, op. Ž.B.) monolog se i svodi na to da ga konačno prisili vidjeti i priznati ono, što u biti zna i vidi od samoga početka“ (Bahtin 1972: 426).

7 Zalagaoničar si je dopustio spontanost u komunikaciji s Krotkom tek pred kraj njihova zajedničkog života. Riječ je ustvari o njegovu totalnom gubitku kontrole nad vlastitim emocijama, što, međutim, nije dovelo do zbližavanja supružnika nego upravo suprotno – do njihova definitivnog udaljavanja.

8 Navedeno prema Strozzijevu prijevodu Goethova *Fausta* (Goethe 2004: 58).

tada putem idući k njoj i bio sam njime zadovoljan [...] Sve je to bilo izrečeno s nekim osobitim ponosom, – pa znamo, kako se to govori. Dakako, imao sam toliko ukusa, da nakon što sam velikodušno objavio svoje mane nisam krenuo objavljivati i svoje vrline [...] (395).

Zalagaoničar cijelo vrijeme vodi računa o dojmu koji će ostaviti na svoju izabranicu, pažljivo gradeći svoju sliku – danas bismo rekli imidž – kako bi izazvao njezinu ljubav i poštovanje. U tom smislu on prilikom prosidbe ne iznosi otvoreno svoje planove za budućnost računajući da se „neizravnom aluzijom i tajanstvenom frazom [...] može podmititi mašta“ (395). No, u nastojanju da manipulira Krotkinom maštom, tj. da joj nametne dotjeranu sliku samoga sebe, on poseže za još učinkovitijim sredstvom nego što je neizravna aluzija ili tajanstvena fraza, a to je – šutnja. Odmah valja naglasiti da povremeno šute i drugi likovi u ovoj pripovijesti, prije svega sama Krotka. Međutim, njezina šutnja ima posve drugačiju emocionalnu obojenost i djelovanje na adresata, ali o tome malo kasnije.

Zalagaoničar je za početak prešutio svojoj supruzi jednu dramatičnu zgodu iz svoje prošlosti koja mu je drastično promijenila životnu putanju. Naime, on se još kao oficir izmaknuo dvoboju s pripadnikom rivalskog puka, i to po svoj prilici ne iz kukavičluka, nego prije iz bojazni „da to ne ispadne glupo“ (418). Ipak, oficirski sud časti proglasio ga je kukavicom i primorao da se odrekne vojne službe. Lišen osobne reputacije i sredstava za život, on je pao na samo društveno dno. Nakon tri godine potucanja i bijede uspio je ponovno stati na svoje noge, i to zahvaljujući neočekivanom nasljedstvu koje mu je omogućilo da otvori zalagaonicu. Time je, međutim, svoj društveno prihvatljiv i cijenjen status oficira on „srozao“ na moralno upitnu (s kršćanskog gledišta) profesiju zalagaoničara. Krotka je, udavši se za njega, postala bez ikakve osobne krivnje žrtvom njegova resantimana (*usp.* Suchanek 1985: 126) i ranjene taštine. Istina, ona se pojavila u njegovu životu kao „priječno potreban prijatelj“ (411), ali pritom krajnje neravnopravan prijatelj koji je svojom mladošću i bezizlaznošću svoje životne situacije izazivao u njemu jako ugodan i žarko željen osjećaj superiornosti:

O, iz kakvog sam je ja blata izvukao! Pa ona bi to morala shvaćati, cijeniti moj postupak! Svidale su mi se i razne druge misli, na primjer da je meni četrdeset i jedna godina, a njoj jedva šesnaest. To me je ushićivalo, taj osjećaj nejednakosti, jako je to prijatno, jako prijatno. (397)

Zalagaoničar zapravo glumi pred Krotkom da je nešto što nije premda bi to želio biti – čovjek „iz višeg svijeta“ (394) i ujedno njezin „osloboditelj (395). Stoga joj prešućuje svoj nečasni otpust iz puka pribojavajući se da bi ga i ona mogla smatrati kukavicom. I premda se takvo prešućivanje ne može okarakterizirati kao laž nego prije kao sakrivanje istine, ono nije s etičkog stanovišta posve neproblematično. Tko zna, možda bi Krotka, da je znala za navedenu epizodu iz zalagaoničareve prošlosti, shvatila njegove prave motive za sklapanje braka te bi radije pošla za trgovca?⁹ Naime, upravo je ta epizoda iz zalagaoničareve prošlo-

9 Nad mrtvom Krotkom položenom na improvizirani odar sastavljen od dva kartaška stola zalagaoničar razbija sebi glavu upravo tim pitanjem. Prisjećajući se njezina oklijevanja prije nego što je izrekla svoje sudbonosno Da, on nastoji odvagnuti: „A tko je za nju tada bio gori – ja ili trgovac? Trgovac ili zalagaoničar koji citira Goethea? To je još pitanje! Kakvo pitanje? Zar ne shvaćaš: odgovor leži na stolu, a ti kažeš pitanje!“ (396)

sti ključna za razumijevanje pomalo paradoksalne uloge koju joj je on namijenio u njihovu braku.

Kako bi Krotka mogla ispuniti očekivanja svoga muža i vratiti mu njegovo poljuljano samopouzdanje trebalo ju je „priprijeti, doraditi i čak pobijediti“ (411). Odgojne metode, kojima joj je zalagaoničar nastojao „ucijepiti širinu ravno u srce“ (398), a zapravo probuditi njezino divljenje i obožavanje, nisu urodile planiranim rezultatima. Štoviše, one su redom – od njegove strogosti i umjerenosti u trošenju do njegove nerazgovorljivosti i općenito emocionalne suzdržanosti – u potpunosti zakazale premda su tvorile promišljen sustav. A najveću nadu zalagaoničar je polagao upravo u učinkovitost svoje šutnje. Tako je mladenački zanos, s kojim mu se ona u početku „bacala oko vrata“ (400) u želji da ljubi i bude ljubljena, on „odmah zapljusnuo hladnom vodom“ (397). Na njezine dirljive priče o djetinjstvu, mladosti i roditeljima on je odgovarao „blagonaklonom šutnjom“ (397). U braku se, dakle, nije povodio za svojim neupitnim osjećajem ljubavi prema Krotkoj („Tko može reći da je nisam volio?“ 401), nego za skupom proizvoljnih pravila koja je sam uveo u njihov svakodnevni život te ih je sam povremeno i kršio. Dobar primjer za to su posjete kazalištu za koje je tvrdio da ih u braku neće biti, ali je ipak odveo svoju ženu na nekoliko predstava prisjećajući se s gorčinom:

Išli smo skupa, bili smo tri puta, čini se da smo gledali „Potjeru za srećom“ i „Ptice pjevice“. (O, nije važno, nije važno!) Šuteći smo išli i šuteći se vraćali. Zašto, zašto smo se od samoga početka latili šutnje? Jer isprva se nismo prepirali, nego samo šutjeli. Sjećam se da me čitavo vrijeme krišom promatrala; a ja, čim sam to opazio, počeo sam još više šutjeti. Istina je to, da sam ja na šutnju navalio, a ne ona. (400)

Razlog zalagaoničareve uporne šutnje s Krotkom leži u njegovu planu da svojim šutljivim ponašanjem postane svojoj ženi – zagonetka.¹⁰ Inače, zagonetka također ima jednu zajedničku crtu s mistifikacijom, a to je tajnovitost. Pritom je tajnovitost i jedne i druge prolazne naravi jer se pretpostavlja da će kad-tad zagonetka biti riješena, a mistifikacija demistificirana. Uostalom, nije na odmet prisjetiti se uzgredno da je riječ „mistifikacija“ francuskog podrijetla, tj. da franc. *mystification* etimološki potječe od *mystère*: tajna, misterij¹¹. Bilo kako bilo, paradoksalnost zalagaoničareva plana sastojala se u tome da je Krotka rješenje zagonetke trebala potražiti ne u njegovoj stvarnoj osobi već u njegovoj pomalo narcisoidnoj, svakako krajnje pozitivnoj predodžbi o samome sebi. Pritom je to trebala učiniti bez njegove ili bilo čije tuđe pomoći:

Ja sam cijelo vrijeme šutio, a naročito, naročito sam šutio s njom, sve do jučerašnjeg dana – zašto sam šutio? Pa kao ponosan čovjek. Htio sam da ona sama otkrije, bez mene, ali nikako prema pričama podlaca, da se ona sama domisli o tom čovjeku i da ga shvati. Primajući je u svoj dom, ja sam htio potpuno poštovanje. Htio sam da ona stoji preda mnom u gorljivom zanosu zbog mojih patnji – jer ja

10 O zagonetkama kao temeljnom mehanizmu izgradnje značenjskih odnosa u „Krotkoj“ *usp.* Mihnovac 1999.

11 <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=41205> (Datum pristupa: 10. 7. 2021.).

sam to zaslužio. [...] tada sam bio prisiljen tako postupiti: kako kažu, „sama se dosjeti i procijeniti“! Zato što, složiti ćete se, ako bih joj ja sam stao objašnjavati i došaptavati, okolišati i moliti za poštovanje – pa to bi bilo isto kao da molim za milostinju... (398)

Naime, zalagaoničar je bio siguran da mladoj i neiskusnoj šesnaestogodišnjakinji nema smisla objašnjavati kako je „najvelikodušniji od svih ljudi postao zalagaoničarem“ (401) jer ona to naprosto ne bi shvatila. Mladež je, istina, velikodušna, „no i netrpeljiva te čim joj nešto nije po volji – eto ti odmah prezira“ (398). Za razliku od mladenačke velikodušnosti koja „ne vrijedi ni prebijene pare [...] jer se postigla ne živjevši“ (399), svoju velikodušnost zalagaoničar shvaća kao pothvat „težak, tih, nečujan, bez sjaja, uz klevetu, gdje je mnogo žrtvovanja i ni kaplje slave, - pothvat kod kojeg ste vi, sjajan čovjek, izloženi pred svima kao podlac premda ste najpošteniji čovjek na svijetu [...]“ (399).

Aspekt na temelju kojeg se šutnja zalagaoničara može usporediti s mistifikacijom svodi se na zamjenu njegova istinskoga Ja njegovim idealnim Ja koje, uvjetno rečeno, preuzima ulogu podmetnutoga autora. Kako je već spomenuto, svaka mistifikacija započinje upravo iznalaženjem takva fiktivnog autora u ime kojeg pravi autor piše svoje djelo, samo što u našem konkretnom slučaju nije riječ o umjetničkom tekstu nego o tekstu života, preciznije rečeno, o svakodnevnom ponašanju koje zadobiva znakovni karakter. Drugim riječima, šutnju zalagaoničara shvatit ćemo kao svojevrsan „ponašajni tekst“ („povedenčeskij tekst“) u smislu koji tom pojmu pridaje Ju. Lotman. Evo kako Lotman, istražujući ponašanje dekabrista u svakodnevnom životu, objašnjava navedeni pojam:

Hijerarhija znakovnih elemenata ponašanja stvara se iz redosljeda: gesta – postupak – ponašajni tekst. Ovaj posljednji valja shvaćati kao konačan lanac osmišljenih postupaka, razapet između namjere i rezultata. U realnom ponašanju ljudi – složenom i ovisnom o mnogim čimbenicima – ponašajni tekstovi mogu ostajati nedovršenima, prelaziti u nove, prepletati se s usporednima. Međutim, na razini na kojoj čovjek idealno osmišljava svoje ponašanje, oni uvijek formiraju završene i osmišljene sižeje (Lotman 1992: 307).

Zalagaoničar u svojoj ispovijedi vrlo jasno određuje siže svog ponašajnog teksta: „Sve je bilo jasno, moj je plan bio jasan kao nebo: Surov, ponosan i bez potrebe za ičijom moralnom utjehom, pati šuteći“ (401–402). On, zapravo, za svoju ženu priređuje predstavu u kojoj igra ponosnog i zagonetnog junaka, a ne poniženog i uvrijeđenog antijunaka, kakav je ustvari bio. Kako točno zamjećuje A. Žolkovskij, zalagaoničar nije samo lik-narator „kojemu je autor povjerio prikazivanje događaja iz vlastitog kuta gledanja. On se ističe i svojim autorskim atributima – kreatora one životne predstave, koju sam stvara i režira igrajući u njoj napisanu za sebe ulogu“ (Žolkovskij 2012: 32). Njegovo ponašanje nije lišeno teatralnosti već utoliko što računa na Krotku kao na publiku. Štoviše, bez Krotke kao gledatelja ono u potpunosti gubi smisao. Naime, po priznanju zalagaoničara, Krotka je „bila jedino biće koje je on pripremao za sebe“ (411), a koje je iza njegove teatralne šutnje trebalo otkriti najvelikodušnjeg i „najpoštenijeg čovjeka na svijetu“. U ponašanju zalagaoničara dakle, nikako ne treba previdjeti element prerusavanja i igre, što je još jedan značajan moment podudarnosti konkretne šutnje s mistifikacijom. E. Lann, pitajući se „u čemu je bit ‘instinkta

igre' kod mistifikatora“, dolazi do zaključka da je to „psihološki paralelizam između mistifikatora i glumca. [...] mistifikator i glumac moraju težiti postizanju istog učinka – prisiliti svakog da vjeruje kako oni realno postoje samo u liku 'odglumljenih' lica. Na poprištu mistifikacije mi opažamo teatralizaciju književnosti“ (Lann 1930: 209). Na igru kao psihološku pretpostavku svakog stvaralaštva ukazuje i E. Ju. Genieva koja ujedno ističe da ta igra «kod mistifikatora zadobiva hipertrofirane dimenzije. Mistifikator stvara samo kad rascjepljuje, razlama, umnaža, rastvara svoje pravo ja“ (Genieva 1986).

Šutnja zalagaoničara kao mehanizam njegova manipuliranja Krotkom nije ispunila njegova očekivanja. Naime, zalagaoničar vrlo brzo gubi kontrolu nad tim mehanizmom koji počinje djelovati mimo njegova plana, ili, lotmanovski rečeno, mimo njegova programa. Služeći se Lotmanovim pojmovnim instrumentarijem, mogli bismo reći, da se u slučaju zalagaoničareve šutnje „tekst ponašanja“ i „program ponašanja“ vidljivo razilaze (usp. Lotman 1992: 307). U suprotnosti s programom zalagaoničareve šutnje Krotka, dakle, ne samo da nije odgonetnula zagonetku onako kako se od nje očekivalo, nego se i sama povukla u šutnju pretvorivši se za svoga muža i sama u nerješivu zagonetku. Pritom je njezina šutnja u većoj mjeri nehotična i simptomatična, nego osviještena i semiotična (usp. Arutjunova 2000: 423). Ona je u početku simptom Krotkine zbuđenosti i nedoumice, a kasnije njezina prezira i bunta. I premda ni u jednom trenutku ponašanje Krotke nema osviješteno manipulativni karakter, zalagaoničar se posve neplanirano pretvara iz zagonetača zagonetaka u njihova odgonetača, iz krvnika u žrtvu, iz pobjednika u pobijedenoga. Ne začuđuje stoga da, osjetivši na vlastitoj koži takvu „ironiju sudbine“, on ojađeno uzvikuje: „Ova divota, ova krotka, ovo nebo – bila je tiranin moje duše i moj mučitelj“ (401).

U drugom dijelu svoje ispovijesti lihvar opisuje svoj život s Krotkom nakon njihova „dvoboja“, kad njegovom odlukom više nisu živjeli kao muž i žena. Nakon epizode s revolverom između supružnika je i dalje vladala šutnja. Važno je, međutim, istaknuti da ona sada gubi manipulativan karakter i kao takva ne daje više mogućnost usporedbe s mistifikacijom. Zbog toga ćemo se na motivski kompleks šutnje, onako kako je ostvaren u drugom dijelu zalagaoničareve ispovijesti, samo ovlaš osvrnuti. Sklon samoobmani, zalagaoničar je pogrešno pretpostavio, da Krotka šuti zato što je nakon svoje bezuspješne pobune i bolesti još uvijek „previše potresena i previše poražena“ (409). Pritom nije ni pokušao u otvorenom dijalogu razriješiti nesporazume sa svojom ženom, nego je poput mnogih antijunaka Dostojevskog, nastavio, bježeći od sadašnjosti, maštati o budućnosti.¹² A njegove su se utopijske maštarije i dalje vrtjele oko planova o prodaji zalagaonice za trideset tisuća rubalja te oko predodžbi o „preodgojenoj“ Krotkoj i sretnom životu „negdje na Krymu, na južnoj obali, u brdima, među vinogradima [...] sa ženom, ljubljenom od sveg srca, s obitelji, ako je pošalje Bog, i pomažući suseljanim iz okolice“ (401).

Na samom kraju pripovijesti zalagaoničar ipak skreće svoje misli sa svoje izmaštane budućnosti prema realnosti sadašnjeg trenutka u kojem, suočen sa svojim tragičnim gu-

12 Zalagaoničar zapravo osjeća veliku nelagodu od života u sadašnjosti. Štoviše, on je u trajnom nesuglasju s njom (*dissonance with the present*), kako je uvjerljivo pokazao T. Mochizuki u svojoj analizi kategorije vremena u «Krotkoj», svodeći u konačnici problem bijega od sadašnjosti upravo na „problem samodostatnog sanjara (subjekta bez drugog subjekta)“ kojemu nije potrebno drugo ljudsko biće za stvarni dijalog i zajedništvo (Mochizuki 2000: 78).

bitkom, spoznaje istinu. Čini se, međutim, da suprotno autorovoj uvodnoj najavi, ta istina nimalo ne „usredotočuje njegove misli“ niti „uzvisuje njegov um i srce“. Zadnja rečenica pripovijesti glasi „Ne, zbilja, što ću ja, kad je sutra odnesu?“ (424). Iza tog pitanja, koje ostaje bez odgovora, krije se tek izgubljenost i očaj egocentrika, zarobljenog granicama vlastitoga Ja i nesposobnog izvan tih granica naći bilo kakvo uporište, prije svega uporište u vjeri. Stoga se lako složiti s L. Grossmanom koji je „Krotku“ nazvao „novelom očaja“, i to jednom od najsnažnijih u svjetskoj književnosti (Grossman 2018: 717). No, istovremeno je teško prihvatiti Grossmanovu tvrdnju prema kojoj istina ovom antijunaku uza sve njegove napore «ostaje skrivena i nedostižna» (*ibid.*). Pitanje je, naime, koja mu to istina ostaje „skrivena i nedostižna“? Ako je to istina kršćanske ljubavi, tada bismo se mogli zapitati ne otkriva li mu se umjesto nje neka druga istina koja mu ne donosi utjehu i smirenje, nego ga gura još dublje u očaj? Uostalom, koliko je kršćanska ljubav uopće ostvariva ovdje na zemlji odnosno može li se voljeti svoga bližnjeg kao samoga sebe¹³ – to je jedno od temeljnih pitanja kojim se Dostoevskij zaokuplja ne samo u ovoj pripovijesti, nego i u mnogim drugim svojim djelima. Na to pitanje Dostoevskij uporno traži odgovor, između ostalog i u situaciji u kojoj se kao i njegov književni lik suočava sa ženinom smrću (1864). Tada on, nalazeći se pred lijesom svoje prve žene Marije Dmitrievne Isaevae, u svoju bilježnicu zapisuje: „Nemoguće je prema Kristovoj zapovijedi zavoljeti čovjeka kao samoga sebe. Zakon ličnosti na zemlji to sprečava. Ja sputava [...]“ (*cit. prema* Grossman 2018: 586). Upravo zbog zakona ličnosti odnosno zbog sputavajućeg Ja zalagaoničareva ljubavna priča završava krahom. Međutim, taj krah, onako kako ga prikazuje Dostoevskij, nije samo posljedica zalagaoničarevih psiho-socijalnih ograničenja i njegove potrebe za mistificiranjem vlastitog Ja. Drugim riječima, na ljubavnu tragediju zalagaoničara ne treba gledati isključivo iz psihološke vizure jer s vremenom postaju vidljive i njezine šire, općeljudske, takoreći metafizičke dimenzije. Zalagaoničar u svojoj nemoći da slijedi drugu Isusovu zapovijed ustvari dijeli sudbinu cijeloga ljudskog roda. Prisjećajući se tegobnih trenutaka šutnje u svom braku, on s gorčinom priznaje: „Mi smo prokleti, život ljudi proklet je općenito (Moj naročito!) Sada shvaćam da sam u nečemu pogriješio. Ovdje nešto nije ispalo kakao treba“ (401). U zalagaoničarevoj svijesti izranjaju krhotine kršćanskoga mita o prvotnom grijehu i prokletstvu ljudskoga roda prema kojem su ljudi izgonom iz raja ostali otuđeni ne samo od Boga nego i jedni od drugih. U kontekstu toga mita trebalo bi protumačiti i završni odlomak „Krotke“:

Inercija! O, priroda! Ljudi su na zemlji sami – evo u čemu je nevolja! „Ima li u polju živ čovjek?“ – zavikao je ruski bogatir. Vičem i ja, ne bogatir, i nitko se ne odazivlje. Kažu sunce oživljava svemir. Izaći će sunce i – pogledajte ga, zar ono nije mrtvac? Sve je mrtvo i svugdje su mrtvaci. Tek osamljeni ljudi, a oko njih muk – eto to je zemlja! „Ljudi, ljubite jedan drugoga“ – tko je to rekao? Čiji je to zavjet? Kuca ura njihalica, bešćutno, odvratno. Dva su sata noću. Njezine cipelice stoje kraj kreveta, kao da je čekaju... Ne, zbilja, što ću ja kad je sutra odnesu? (424)

13 Nedvosmisleno negativan odgovor na to pitanje daje u romanu *Braća Karamazovi* Ivan Karamazov koji u razgovoru s mlađim bratom Aljšom uzvikuje: „Nikada nisam mogao shvatiti kako se može voljeti svoje bližnje. Po meni, upravo bližnje nije moguće voljeti, nego samo daljnje. [...] Po meni, Kristova ljubav prema ljudima svojevrsno je čudo, nemoguće na zemlji. Istina, on je bio Bog. No mi nismo bogovi“ (Dostoevskij 1970: 276).

Zalagaoničar, koji očigledno ne prepoznaje Kristove riječi i zacijelo ne prihvaća njegov nauk, osuđen je na život bez „bližnjega svoga“ odnosno na tišinu puste svakodnevice koju prekida tek „bešutno i odvratno“ otkucavanje ure njihalice. Po Dostojevskom, takvu anti-junaku, lišenom ideala kršćanske ljubavi i čvrstog oslonca u Evanđelju, mogla se na kraju otkriti jedino tragična istina o nepremostivosti ljudske samoće. Ne začuđuje stoga da sadržaj njegovih mentalnih slika čine strašni prizori mrtve zemlje, napućene mrtvacima, i mrtvog sunca koje ne daje život. Međutim, u kontekstu problematike, kojom se bavi ovaj članak, slika sveprisutne smrti na kraju pripovijesti mogla bi imati još jedno tumačenje. Ona je metafora ne samo za unutrašnju opustošenost i očaj zalagaoničara uzrokovanih Krotkinim samoubojstvom nego je u nekom smislu i metafora za smrt njega samog, i to kao fiktivnoga autora mistifikacije. Naime, bez Krotke mistificiranje vlastite osobe postaje bespredmetno, a samim time je i fiktivni autor mistifikacije osuđen na nestanak. Kako lucidno konstatira I.L. Popova, raskrinkavanje mistifikacije može se izjednačiti sa smrću podmetnutog autora, a tu smrt „mistifikator proživljava kao svoju vlastitu, kao smrt sebe-umjetnika“ (Popova 1992: 21).

LITERATURA

- Arutjunova, N.D., „Fenomen molčanja“, *Jazyk o jazyke*, pod. red. N.D. Arutjunovoj, Jazyki ruskoj kul'tury, Moskva, 2000., str. 417–436.
- Bahtin, M.M., *Problemy poëtiki Dostojevskogo*, Hudožestvennaja literatura, Moskva, 1972.
- Bahtin, M.M., „Iz zapisej 1970-1971 godov“, *Èstetika slovesnogo tvorčestva*, Iskusstvo, Moskva, 1986., str. 355–380.
- Brek, T., Vidić, A., „Govoriti šuteći, pripovijedati pisanjem: *Krotka*“, u: *Dvjesto godina Dostojevskog*, Vojvodić, Jasmina (ur.), Disput, Zagreb, 2021., str. 93–113.
- Dostojevskij, F.M., *Brat'ja Karamazovy*, Hudožestvennaja literatura, Leningrad, 1970.
- Dostojevskij, F.M., „Krotkaja“, *Povesti i rasskazy*, T. 2., Hudožestvennaja literatura, Moskva, 1979., str. 387–424.
- Èpštejn, M., „Molčanie slova“, *Ironija ideala*, Novoe literaturnoe obozrenie, Moskva, 2015., str. 247–281.
- Flaker, A., „Dostojevskij“, *Ruska književnost*, Flaker, Aleksandar (ur.), Zagreb, Liber, 1986., str. 84–89.
- Genieva, E.Ju., „Derzostnyj obman“, u: *Seržnyje zabavy*, Uajthed, Džon (ur.), Moskva, 1986., <https://lit-ra.pro/serjyoznie-zabavi/uajthed-dzhon/read/1> (Datum pristupa: 10. 7. 2021.)
- Goethe, J. W., *Faust*, Globus media, Zagreb, 2004.
- Grossman, L.P., *Puškin. Dostojevskij. Leskov*. Al'fa-Kniga, Moskva, 2018.
- Kasatkina, T.A., „Krotkaja“, u: *Svjaščennoe v povsednevnom: Dvusostavnyj obraz v proizvedenijah F.M. Dostojevskogo*, IMLI RAN, Moskva, 2015., str. 412–420.
- Lann, E., *Literaturnaja mistifikacija*, Gosudarstvennoe izdatel'stvo, Moskva-Leningrad, 1930.
- Lotman, Ju.M., „Dekabrist v povsednevnoj žizni (Bytovoe povedenie kak istoriko-psihologičeskaja kategorija)“, *Izbrannye stat'i v trëh tomah*, T.1., «Aleksandra», Tallin, 1992., str. 296–336.
- Mihnovec, N.G., „Mehanizm smysloporoždenija v *Krotkoj*: K probleme *Avtor – čitatel'*“, *Dostojevskij i mirovaja kul'tura*, Al'manah No 13, 1999., str. 67–78.

- Mochizuki, T., „The Pendulum is Swinging Insensibly and Disgustingly: Time in *Krotkaja*“, *Dostoevsky Studies*, New Series, Vol. 4, 2000., str. 71–82.
- Ožegov, S.I., „Mistifikacija“, *Slovar' ruskogo jazyka*, pod red. N.Ju. Švedovoj, Russkij jazyk, Moskva, 1989., str. 357.
- Peters, A.L., „Literaturnaja mistifikacija: k probleme termina“, *Izvestija RGPU im. A.I. Gercena*, No 197, 2000., str. 210–219.
- Popova, I.L., „Čerubina de Gabriak – Iz istorii mistifikacii XX veka“, *Vestnik Moskovskogo universiteta*, Ser. 9, Filologija, No 3, 1992., str. 13–23.
- Popova, I.L., „Mistifikacija literaturnaja“, u: *Literaturnaja ènciklopedija terminov i ponjatij*, Nikoljukin, A.N. (ur.), NPK «Intelvak, Moskva, 2001., str. 553–555.
- Fink Arsovski, Ž.; Mokienko, V.; Hrnjak, A.; Barčot, B., *Rusko-hrvatski frazeološki rječnik / Russko-horvatskij frazeološki slovar'*, Knjigra, Zagreb, 2019.
- Ruthven, K.K., *Faking Literature*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- Suchanek, L., „Molča govorit' – Povest' F. M. Dostoevskogo *Krotkaja*“, *Dostoevsky Studies*, Vol. 6, 1985., str. 125–142.
- Žolkovskij, A.K., „Vremja, den'gi i sekrety avtorstva v 'Krotkoj' Dostoevskogo“, *Toronto Slavic Quarterly*, br. 40, 2012., str. 23–56.

МОЛЧАНИЕ И МИСТИФИКАЦИЯ В ПОВЕСТИ Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО «КРОТКАЯ»

Анализируется молчание главного героя и одновременно рассказчика в повести «Кроткая» Ф.М. Достоевского как невербальный знак с ложной референцией, делается попытка указать на существенные элементы его совпадения с мистификацией («построение субъекта», т.е. создание образа фиктивного автора; намеренное введение в заблуждение; театральность).

Ключевые слова: Ф.М. Достоевский; «Кроткая»; мистификация; молчание; тишина

ZAPISI MLADOG LIJEČNIKA M. A. BULGAKOVA IZMEĐU NOVOG ČITANJA I TRANSMUTACIJE¹

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 821.161.09BULGAKOV, M.A.

[HTTPS://WWW.DOI.ORG/10.17234/9789533790121.29](https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.29)

U svojim filmskim teorijskim radovima iz 1920-ih godina ruski formalisti (B. Ėjhenbaum, Ju. Tynjanov, V. Šklovskij) posebnu su pažnju posvetili upravo odnosu između književnoga teksta i filma. Šklovskij je osuđivao ekranizacije književnoga testa nazivajući ih inscenacijama. Namjera ovoga rada jest ukazati na to da je za ekranizaciju teksta potrebna interpretacija, bez koje tekst na ekranu ostaje tek transpozicija, odnosno „mrtva tradicija“ (P. Ricoeur). Stoga je središnji dio rada posvećen problemu ekranizacija *Zapisa mladog liječnika* M. Bulgakova koje pripadaju kategorijama *komentara* i *analogije* (G. Wagner), odnosno *novoga čitanja* i *transmutacije* (L. Nehorošev). Riječ je o analizi ruskoga filma *Morfij* A. Balabanova i britanske televizijske crne komedije *A Young Doctor's Notebook*. Zahvaljujući ”filološkoj montaži” i novoj interpretaciji glavnoga junaka, spomenuta su djela oživjela tradiciju liječničkoga ciklusa *Zapisi mladog liječnika* Mihaila Bulgakova.

Ključne riječi: Mihail Bulgakov; *Zapisi mladog liječnika*; *Morfij*; ekranizacija; novo čitanje; transmutacija

LIJEČNIČKI SLUČAJ M. A. BULGAKOVA

Ciklus *Zapisi mladog liječnika* objavljen je kao cjelina tek 1963. godine (u biblioteci *Ogoněk*), no u „krmjoj“ verziji, odnosno nešto kraćoj od one kakvu poznajemo danas². Ne samo da knjiga *Zapisi mladog liječnika* nije bila objavljena za Bulgakovljeva života nego je njezino objavljivanje praćeno brojnim tekstualnim nepoznanicama i poteškoćama (*Zapisa* kao zaokružene cjeline nema u Bulgakovljevoj ostavštini)³. Iako je većina pripovijedaka koje danas čine liječnički ciklus bila objavljena 1925. i 1926. godine (s nejasnom napomenom da su dio ciklusa), bulgakolozi i tekstolozi nisu bili posve sigurni ni koje sve priče

1 Riječ je o hrvatskom prijevodu i skraćenoj verziji izvornoga znanstvenog rada *Filmska interpretacija in „filološka montaža“ zdravniškoga cikla Mihaila Bulgakova: Dr. Poljakov vs Dr. Bulgakov* objavljenog 2020. godine na slovenskom jeziku u časopisu *Slavistična revija* (god. LXVIII, br. 4, str. 653-669).

2 Bez pripovijetke *Zvezdani osip (Zvezdnaja syp)*, koju je pronašla bulgakologinja Lidija Janovskaja 1980-ih godina. Zanimljivo je da N. Homuk u knjizi *Ranjaja proza M. A. Bulgakova. Poëtika telesnosti* (2015) nju ne uključuju u liječnički ciklus, iako je smatra tematski srodnom.

3 Vidi: Janovskaja, L., *Tvorčeskij put 'Mihaila Bulgakova, Sovetskij pisatel'*, Moskva, 1983.; Janovskaja, L., *Zapiski o Mihaile Bulgakove*, Tekst, Moskva, 2007.

ulaze u njega ni s kojom pričom ciklus započinje⁴, zbog čega danas postoje mnoga izdanja knjige s različitim rasporedom pripovijedaka. U časopisu *Voprosy literatury* (1987) Lidija Janovskaja podsjeća da je Bulgakovljeva treća supruga presudila u korist priče *Ručnik s izvezenim pijetlom* (*Polotence s petuhom*) jer je sudjelovala u objavljivanju prvoga izdanja liječničkog ciklusa, no naglašava i to da je postojanje *Zapisa mladog liječnika* kao zaokružene cjeline danas ravno čudu:

„Sjetite se kako je govorio I'lf: *Posve je svejedno gdje je objavljeno djelo, posve je svejedno na čemu... makar i na toaletnom papiru. Važno je samo da je objavljeno i ono će naći svoga čitatelja*. Uvijek mi se činilo da pretjeruje. Međutim, *Zapisi mladog liječnika* sačuvani su samo zato jer su jednom davno bili objavljeni u posve nezanimljivom časopisu *Medicinskij rabotnik* [...]“ (Janovskaja, el. publ.).

Doista, *Zapisi* su jedinstven „slučaj“ u Bulgakovljevu stvaralaštvu. Kao prvo, oni odudaraju i od njegove ranomoskovske satirične proze (feljtona, kratkih priča i pripovijesti), ali i od tzv. kijevske proze, odnosno proze posvećene Ruskom građanskom ratu u Kijevu (1917. – 1922.). Za razliku od većine satirične proze pisane u prvoj polovici dvadesetih godina 20. st., sve su liječničke pripovijetke pisane u klasičnoj realističkoj maniri. Svaka je priča strukturirana oko jednoga događaja, odnosno medicinskoga slučaja, te je ispričovijedana autodijegetski – kroz zapise glavnoga junaka (što je bio čest postupak u ranoga Bulgakova).

Glavni junak *Zapisa* mladi je liječnik koji se zapošljava u zabačenom ruskom selu po završetku Medicinskoga fakulteta. Važno je reći da je riječ o ciklusu koji ima elemente *bildungsromana*, točnije djela o sazrijevanju/odrastanju mladoga i neiskusnoga liječnika. Unatoč surovim uvjetima rada, geografskoj zabačenosti i neukosti naroda (ili upravo zahvaljujući njima!), mladi liječnik ostvaruje svoj potencijal (profesionalni i psihološki). Da je upravo rad u provinciji bio od formativne važnosti za glavnoga junaka potvrđuje i sam pripovjedač. Liječnička profesija određuje ne samo tematsku, nego i filozofsku okosnicu *Zapisa*, koju Marina Štejman u članku *Svoeobrazie problematiki i poëtiki cikla „Zapiski junogo vrača“ M. Bulgakova* (2014) naziva preispitivanjem liječničke dužnosti. Da je to uistinu tako dokazuje još jedan detalj – liječnik je bezimni junak; njegova je osnovna karakteristika upravo profesija. Nemoguće je ne zamijetiti autobiografske elemente na koje mnogi bulgakolozi ukazuju u pionirskim radovima posvećenim rekonstrukciji Bulgakovljeve biografije, odnosno na činjenicu da je i on sam bio liječnik (M. Čudakova, L. Janovskaja, V. Petelin, Ju. Vilenskij i dr.)⁵. Meni se pak čini da je od pukoga autobiografizma mnogo važnije ukazati na ulogu liječnika kako u pripovjednoj strukturi samih *Zapisa*, tako i u Bulgakovljevom cjelokupnom stvaralaštvu. Dok je Jurij Vilenskij u monografiji *Doktor Bulgakov* (1991) pokušao istražiti medicinsku prošlost samoga Bulgakova i njezinu ulogu u autorovu stvaralaštvu, čuvena ruska bulgakologinja svjetskoga glasa, Mariëtta Čudakova,

4 Bulgakologinja Lidija Janovskaja tvrdi „da urednici nikada neće znati koja priča otvara *Zapise – Ručnik s izvezenim pijetlom* (*Polotence s petuhom* – op. autorice) ili *Čelično grlo* (*Stal'noe gorlo* – op. autorice) jer obje mogu biti prve“ (Janovskaja 1983: 38).

5 Općepoznata je činjenica da je Bulgakov po završetku Medicinskoga fakulteta bio mobiliziran i poslan u selo Nikol'skoe, gdje je od 1916. do 1917. godine radio kao liječnik.

u knjizi *Novi radovi 2003. – 2006. (Novye raboty. 2003. – 2006., 2007)* u prvi plan stavlja tekst i njegovu strukturu: „Liječnik i bolesnik omiljeni su Bulgakovljevi likovi; bolnica je često mjesto radnje, a bolest je jedan od osnovnih sižejno-fabulativnih postupaka“ (Čudakova 2007: 397)⁶.

Napomenut ću još jednom – junak *Zapisa* pobjeđuje nesigurnost, a predanošću medicini zadobiva povjerenje nepovjerljivih seoskih pacijenata. Bez obzira na mladost (dvadeset i četiri su mu godine) i mladolikost (koja mu otežava da pridobije povjerenje i poštovanje kolega i okoline), Bulgakovljev liječnik s lakoćom postavlja dijagnoze; on u pravilu pobjeđuje smrt, zbog čega Čudakova naglašava da se u pojedinim situacijama on doima nadmoćnim i svemogućim. Čak su i njegove unutarnje borbe (strah, neiskustvo, nesigurnost) sastavni dio „inicijacije“, odnosno vatrenoga kršenja koje mu omogućava sazrijevanje u profesionalnom i psihološkom smislu (novajlija postaje stručnjak). Međutim, to ne znači da je on neovisan o (užoj i široj) sredini u kojoj djeluje. Na to ukazuje i Nikolaj Homuk u knjizi *Rana proza M. A. Bulgakova. Poetika tjelesnosti (Ranjaja proza M. A. Bulgakova. Poetika telesnosti, 2015)*, ustrajući na tome da „ponašanje junaka-pripovjedača ovisi (...) o reakciji njegovih pomoćnika, koji imaju ulogu statista (oni su tek nijemi sudionici scene), ali i gledatelja koji ocjenjuju (ima li liječnik pravo ili nema)“ (Homuk 2015: 33). Dakako, to što je glavni junak liječnik nije i ne može biti slučajno. Osim već spomenutoga autobiografskog uporišta (Bulgakov je bio liječnik), držim da je kudikamo važnije istaknuti društvenu obilježenu profesije u Bulgakovljevu stvaralaštvu. Igor' Urjupin u liku liječnika prepoznaje nastavak intelektualne linije (tipične za glavne junake Bulgakovljeve rane proze), a Čudakova naglašava kako je lik liječnika u Bulgakovljevu stvaralaštvu nositelj određenih vrijednosti. Dodala bih da su posrijedi vrijednosti imanentne staroruskoj inteligenciji koju je boljševizacija/sovjetizacija društva htjela iskorijeniti i koju je Bulgakov nerijetko suprotstavljao i novoj kulturi i „novom čovjeku“ (tzv. *homo sovieticus*). Upravo njoj pripada i sam autor, zbog čega ona zauzima posebno mjesto u njegovoj ranoj prozi, u kojoj Bulgakov uspijeva podariti čitateljima opći portret ruske inteligencije.

Autodijegetska naracija važna je odlika Bulgakovljeve „male proze“ iz 1920-ih godina (na nju upućuju i M. Čudakova i V. Gudkova); ona se u pravilu oslanja na pripovjedača koji je svjetonazorski blizak autoru te koji, kako dodatno primjećuje Čudakova, uporište traži upravo u autobiografskom materijalu (imanentno mu je poigravanje s formama *dnevnika* i *zapisa*), umjesto u fikciji. *Zapisi mladoga liječnika*, u kojima je glavni junak ujedno i pripovjedač, najbolji su primjer iznesene tvrdnje. Štejman primjećuje kako je Bulgakovu pošlo za rukom spojiti različite narativne stilove: epsku naraciju (za portret ruskoga sela), dinamizam svojstven drami (za medicinske slučaje, posebice operacije) i ironiju (za neukost ruskoga seljaka). Istovremeno, *Zapisi mladog liječnika* jedno su on najharmoničnijih i najzaokruženijih Bulgakovljevih proznih cjelina, koji svojim linearnim pripovijedanjem odudaraju od većine njegove proze 1920-ih godina. Bulgakovljevi *Zapisi* u pripovjednom i strukturnom smislu tradicionalno su djelo, u kojemu je Bulgakov nastavljajući ruske rea-

6 Nije pretjerano kazati da Bulgakovljeva proza „vrvi“ liječnicima. *Bijela garda (Belaja gvardija)*, *Kobna jaja (Rokovyje jajca)*, *Pseće srce (Sobač'e serdce)*, *Majstor i Margarita (Master i Margarita)* – samo su neka djela koja potvrđuju iznesenu tvrdnju.

listične linije (često su ih uspoređivali sa *Zapisima liječnika* Vikentija Veresaeva, ali i s nekim pripovijetkama Antona P. Čehova). Bulgakov je u njima odustao od svojstvene mu „višeslojnosti“ (v. Jablokov, E. 2001. *Hudožestvennyj mir Mihaila Bulgakova*), zahvaljujući kojoj je u njegovoj prozi istovremeno postojalo nekoliko narativnih linija koje su tvorile jednu cjelinu (kao u romanu *Majstor i Margarita*), ali je zato u njima podario psihološki zaokruženog junaka i uvjerljivu sliku ruske provincije, s naglaskom na problem zaostalosti i neukosti (točnije *mraka* i *tame*). Bez obzira na prevladavajuću dramatičnost, pa čak i neminovni tragizam pojedinih pripovijedaka, Bulgakovljevi *Zapisi* nisu lišeni ni lirskoga ni komičnoga. Štoviše, dramatični medicinski slučajevi (koji su nerijetko popraćeni apokaliptičnim upozorenjima, poput snježne oluje, mećave, vijavice i sl.), protkani su pripovjedačevim ironičnim komentarima. S druge strane, ironija je u *Zapisima* lišena „zlobe“ karakteristične za moskovske feljtone i druga satirična djela (*Kobna jaja*, *Pseće srce*, *Majstor i Margarita*). Sljedeći primjer to ponajbolje dokazuje: „Odmah sam se sjetio raznih priča, nakon čega sam osjetio određenu ozlojeđenost prema Lavu Tolstoju. *Njemu je bilo dobro u Jasnoj Poljani – pomislilih – bit će da ga nisu vodili k umirućima*“ (Bulgakov 1980: 337).

I upravo je topos najveća promjena koju donose Bulgakovljevi *Zapisi*. Evgenij Jablokov u *Umjetničkom svijetu Mihaila Bulgakova* (2001) točno opaža da je Bulgakov prvenstveno pisac grada (za njega se tradicionalno vezuje sintagma *moskovski tekst*), no u *Zapisima* se njegov urbani pripovjedač seli u „zabit“ (rus. gluš³), ruralan kraj, u zabačenu rusku provinciju, u kojoj kroz niz medicinskih slučajeva opisuje provincijski svijet i mentalitet: „Ako se niste vozili konjskom zapregom po zabačenim seoskim putovima, onda vam ne mogu pomoći jer ništa od onoga što slijedi nećete shvatiti“ (Bulgakov 2013: 283). Bulgakovljev junak predstavnik je (staro)ruske inteligencije i kulture, koji je ruralnom stanovništvu kontrapunktiran i po obrazovanju i po kulturi i po svjetonazoru. Iako mlad liječnik nije lišen ironije u prikazivanju seoske neukosti, a posebice njihova nepovjerenja u znanost i medicinu, pripovjedačeva pozicija nije nadmoćna. Štoviše, on ravnopravno sudjeluje u životu provincije, ne lišavajući se ironičnih opažanja, ali i samoironije:

„Još sam si u Moskvi, prije odlaska u ovu zabit, rekao da ću se držati ozbiljno. Mladolik izgled mi je i ondje neprestano stvarao probleme. Stvarno sam morao uvjeravati ljude da sam liječnik [...] – Liječnik? – ja sam mislio da ste student. – Ne, završio sam fakultet – odgovarao sam namršteno, misleći pritom da ću si trebati nabaviti naočale [...]“ (Bulgakov 2013: 286).

Važna pripovjedna strategija glavnoga junaka jest naglašavanje njegove ranjivosti, odnosno nesigurnosti koju glavni junak skriva od kolega i okoline, ali o kojoj se ispovijeda i koju povjerava čitateljima. Homuk je došao do sličnog zaključka, ustvrdivši da Bulgakovljev junak uspijeva postići prisnost s čitateljima jer „u sebi objedinjuje profesionalnu točku gledišta i točku gledišta običnoga čovjeka (početnika, pa čak i laika)“ (Homuk, 2015: 35). Treća novost koju donosi liječnički ciklus tiče se političkoga. Dok je većina moskovske proze, a pogotovo one „kijevske“, strukturirana oko građanskoga rata, odnosno posljedica koje je na rusko društvo ostavila Oktobarska revolucija (kao što je odumiranje staroga *modus vivendi* i stare ruske inteligencije), u liječničkom je ciklusu i povijesni i politički kontekst sveden na minimum; on se tek pozadinski pojavljuje samo u nekim pripovijet-

kama. Znakovito je da mladi liječnik dolazi u provinciju revolucionarne 1917. godine, no Oktobarsku revoluciju Bulgakov ostavlja negdje u pozadini – dovoljno daleko da ne utječe na pripovijetke, ali dovoljno blizu da se pojavljuje na simboličkoj razini, i to putem razornih prirodnih sila (mećave, vijavice i sl.) ili pak naizgled nevažnih jezičnih detalja (seljaci nazivaju liječnika i „gospodine doktore“ i „druže doktore“). Stoga je Jablokov taj čin zataškavanja povijesnoga i političkoga konteksta nazvao neslučajnim. Štoviše, demonstrativnim. Politički je kontekst nešto izraženiji u pripovijesti *Morfij* koja se često (pogrešno) pridodaje *Zapisima*. Glavnu junak zapisuje u svojem dnevniku: „10. ožujka: Ondje se događa revolucija“ (Bulgakov 2013: 353).

Zapise mladog liječnika danas čini sedam pripovijedaka (sedma je nađena tek 1981. godine, kada je i objavljena). U suvremenim izdanjima Bulgakovljeva liječničkoga ciklusa često se pridodaje i pripovijest *Morfij*, koja je objavljena nešto kasnije (1927) te u kojoj nedostaje bilo kakva aluzija i referenca da pripada *Zapisima mladoga liječnika*. Budući da oni kao cjelina nisu pronađeni u Bulgakovljevoj ostavštini, nemoguće je sa sigurnošću tvrditi koje pripovijetke ulaze u ciklus i po kojem rasporedu, odnosno kakva mu je originalna kompozicija. Ipak, stručnjaci uvjerljivo odbacuju mogućnost da *Morfij* pripada ciklusu, iako mu je tematski blizak. Međutim, posrijedi je varljiva bliskost koja se uglavnom svodi na to da je glavni junak liječnik. U *Zapisima* je on bezimena liječnik, dok je u *Morfiju* riječ o doktoru Poljakovu, čije dnevničke bilješke pronalazi drugi liječnik (Bomgard). Nadalje, *Zapisi* su pisani u tradiciji ruskoga realizma, dok je *Morfij* nešto bliži Bulgakovljevom ranomoskovskom proznom izričaju (iz prve polovice 1920-ih godina) kojemu je svojstvena narativna razlomljenost, kompozicijska slojevitost i sl. *Morfij* je razlomljena struja svijesti liječnika-ovisnika u formi dnevničkih zapisa, dok su *Zapisi* zaokružena i harmonična realistička cjelina. U njemu se izmjenjuju dva pripovjedača – zdravi doktor Bomgard i bolesni doktor Poljakov koji Bomgardu šalje svoj dnevnik, što naposljetku i postaje središnji dio pripovijesti. Iz nejasnih, nepotpunih i deliričnih dnevničkih zapisa doznajemo o duševnom i fizičkom raspadu liječnika-ovisnika. Iz toga proizlazi da su *Zapisi* i *Morfij* i na konceptualno dva različita djela. Dok je u fokusu *Zapisa* borba za život, tj. pobjeda života, *Morfij* je posvećeno kraju, raspadu, odumiranju, smrti. To se odražava, dakako, i na razvojnog putu glavnih junaka – neimenovani liječnik iz *Zapisa* pobjeđuje i vlastitu nesigurnost i okolinu koja mu sudi, zbog čega je njegov razvojni put uspješan i uzlazan (a sama atmosfera *Zapisa* pozitivna). Poljakovljeva putanja, s druge strane, ne samo da je destruktivna nego je i konačna (vodi u smrt). Doista, u *Morfiju* prevladava tragična atmosfera moralnoga, fizičkoga i psihološkog odumiranja, a glavni junak – umjesto da bude aktivna sila života, odnosno lik (pred)određen liječničkom profesijom (kao što je to slučaj u *Zapisima*) – postaje aktivna sila kraja, čija je liječnička profesija za sam strukturu djela posve irelevantna.

DOKTOR POLJAKOV VS DOKTOR BULGAKOV

Linearno pripovijedanje, psihološka zaokruženost glavnog lika te dramatičnost medicinskih slučajeva oko kojih je strukturirana radnja svih pripovijedaka u *Zapisima mladog liječnika* čine ih idealnim predloškom za ekranizaciju. Ako je najveće Bulgakovljevo djelo – roman *Majstor i Margarita* – pretrpio niz filmskih *transpozicija* (kako G. Wagner imenuje

prvi tip ekranizacije)⁷ u rodnoj Rusiji, to nije slučaj sa *Zapisima mladoga liječnika* i pripovijesti *Morfij*. Iako je Alekseju Balabanovu veliku slavu donio prvi ruski post-sovjetski blockbuster *Brat* (1997) o mladom ubojici Danili Bagrovu koji će steći kulturni status u ruskoj suvremenoj kulturi, čuveni je ruski redatelj svoju karijeru započeo ekranizacijama S. Becketta i F. Kafke – *Sretni dani* (*Ščastlivye dni*, 1991) i *Dvorac* (*Zamok*, 1994). Godine 2008. na red je došao Bulgakov, odnosno film *Morfij*, kada je Balabanov već stekao titulu velikoga, iako skandaloznoga redatelja. Naime, *Morfij* se pojavio tek godinu dana nakon „filmskoga skandala godine“ (Sirivlja, el. publ.) – filma *Teret 200* (*Gruz-200*, 2007), u kojemu su zbog okrutnosti, surovosti i nasilja odbila sudjelovati dva glumca. Radikalan Balabanovljev film o žestokosti i moralnoj degradiranosti sovjetskoga društva 1980-ih godina polarizirao je kritiku i publiku, čije se reakcije mogu svesti na dihotomiju „Odvratno!!! – Genijalno!!!, s mnogo uskličnika“ (Sirivlja, el. publ.). Film je smjesta dobio žanrovsku odrednicu *crnjak* (rus. *černuha*) tipičnu za ruski film i rusku književnosti 1980-ih i 1990-ih godina. Držim da upravo toj žanrovskoj kategoriji pripada film *Morfij*, a nipošto kostimiranom *retro* filmu, kako ga u članku *Kontrol'nyj vystrel. „Morfij“ v kontekste tvorčestva A. Balabanova* (2009) određuju Daniil Dondurej i Stas Tyrkin. Doduše, Dondurej priznaje da *Morfij* nastavlja liniju *Tereta 200*, odnosno bespoštednu socijalnu kritiku (sovjetskoga) društva. Književni kritičar Dmitrij Bykov nije zaboravio na Balabanovljevu sklonost ka interpretaciji književnoga teksta pa je poentirao da je posrijedi odlična ekranizacija Kafkina *Seoskog liječnika* pod krinkom jedne verzije Bulgakovljevih ranih pripovijedaka.

Dok su Bykov i filmski kritičari usredotočeni na socijalnu dimenziju Balabanovljeve „ekranizacije“ (revolucija = narkotik), mene zanima drugo: kako je „iskorišten“ književni tekst u filmu? Što se dogodilo s glavnim likom, ali i autorom, odnosno ima li Bulgakova u *Morfiju* A. Balabanova i u nekim drugim interpretacijama liječničkoga ciklusa? Ako je suditi po nazivu, *Morfij* sugerira da je posrijedi ekranizacija pripovijetke koja je po tematici donekle srodna s ciklusom, no koja – kao što je već rečeno – ne spada u *Zapise mladog liječnika*. Međutim, scenarist filma Sergej Bodrov mlađi spaja *Morfij* s pripovijetkama iz *Zapisa mladog liječnika*, što u njegovoj scenarističkoj zamisli tvori jedinstvenu kompozicijsku cjelinu. Iako su mu *Zapisi* poslužili da u film unese dinamičnost i dramatičnost, središnja tema Balabanovljeva filma ipak je preuzeta iz Bulgakovljeva *Morfija*, a to je raspad ličnosti, što je – kao što sam već rekla – posve suprotno idejnoj koncepciji *Zapisa mladoga liječnika*. Tu je diskrepanciju zamijetila i povjesničarka književnosti Violetta Gudkova ustvrdivši da je Balabanovljev film lažna ekranizacija (čime ne umanjuje vrijednost filma!) zbog radikalno drugačije koncepcije glavnoga junaka. Iako su Bulgakovljevi čitatelji u pravilu kritični kada filmske verzije ne slijede slijepo „upute“ teksta onako kako oni misle da bi ih trebalo slijediti (kada ekranizacija nije, drugim riječima, *prijenos*, odnosno *transpozicija* personaliziranoga tipa), ovdje nastojim ukazati na drugu vrstu problematike. Gudkova je u svojoj analizi *Bulgakov i Balabanov: dva vzgljada na rossijskuju dejstvitel'nost'* (2009) detaljno usporedila razlike na razini mikrosižeja između tekst(ova) i filma, no ovdje ću izdvojiti zapažanje koje je konceptualne prirode: „junak je u Balabanovljevu filmu promatrač tuđih muka. Kod Bulgakova svaki junak ima svoju povijest, ličnost, karakter“ (Gudkova, el. publ.).

7 v. Wagner, G., *The Novel and the Cinema*, Fairleigh Dickson University Press, Rutherford, 1975.

Bulgakovljeva je bezimena liječnika iz *Zapisa* Balabanov pretvorio u ovisnika Poljakova, koji i jest junak *Morfija*. S obzirom na to da u Bulgakovljevoj ostavštini *Zapisi mladog liječnika* nisu pronađeni kao cjelina (već su izdani na osnovu samostalno objavljenih pripovijedaka), Balabanovljevi čin spajanja dvaju djela (*Zapisa* i *Morfija*) u jedinstvenu cjelinu ne mora biti čin narušavanja umjetničke strukture teksta, nego legitimno nagađanje, odnosno (slobodna) pripovjedna interpretacija. Balabanovu je takvo što bilo nužno jer mu je pozitivan ishod i pozitivan junak (čije profesionalno sazrijevanje pratimo u *Zapisima*) narušavao koncept *crnjaka*. Zbog toga je naglasak prebačen na liječnika Poljakova iz *Morfija*, odnosno na njegovu ovisnost, a ne profesionalni uzlet. Samim time izmijenila se perspektiva pripovijedanja, a zajedno s njom i smisao djela. To je vidljivo od samoga početka, odnosno prvoga medicinskog slučaja, koji u Balabanovljevoj interpretaciji završava porazom⁸. Balabanovljevi *Morfij* započinje smrću, gubitkom pacijenta. Ta je sitna izmjena sižea dala posve novi smisao cjelokupnoj radnji djela – pacijentova smrt postaje povod za Poljakovljevo prvo ubrizgavanje morfija (zbog ispljunutih ugrušaka koji završavaju na njegovu licu), nakon čega se gledatelj i čitatelj percepcija dubinski mijenja. Štoviše, ona utječe i na kraj. Balabanovljeva interpretacija stavlja u prvi plan Poljakovljevu borbu s ovisnošću, dok je Bulgakovljeva pažnja u *Zapisima* usmjerena na profesionalno i psihološko sazrijevanje bezimena liječnika. Balabanov predlaže prstenastu kompoziciju koja započinje i završava smrću – pacijentova smrt, nakon koje Poljakov poseže za morfijem, vodi ka liječnikovoj smrti (propali Poljakov izvršava samoubojstvo u polupraznoj kino dvorani, i to u revolucijom ruiniranoj Moskvi).

Ako je humanističko načelo bilo osnovni pokretač Bulgakovljevih *Zapisa* – koje pobjeđuje „mrak“ pučkoga praznovjerja i neukosti provincije – Balabanovljevi *Morfij* vođen je pak idejom amorfnosti pojedinca i društva koje ga okružuje, zbog čega se radnja na kraju i seli u revolucionarnu Moskvu. Diskrepancija između svjetonazora liječnika-intelektualca i „mraka“ ruske provincije važna je tema za Bulgakova, no Balabanov ne samo da ne razvija spomenutu temu, nego u potpunosti otuđuje liječnika i od okoline i od sebe samoga. Dakako, ta je tendencija postojala i u Bulgakovljevoj pripovijesti *Morfij*, no Balabanov ju je radikalizirao i prenio na liječnika iz *Zapisa*. Bulgakovljevi liječnik u Balabanovljevoj interpretaciji prvenstveno je ovisnik i gubitnik, koji izvršava liječničke dužnosti, no ne može biti liječnik u punom smislu riječi. Čini mi se da se u tome krije najveća promjena koju donosi Balabanov, a to je apsolutni gubitak humanizma. „Mrak“ ruske zabiti postao je sveprisutna nepobjediva sila u Balabanovljevom ratku, zbog čega su mnogi kritičari filmu pripisali društvenu angažiranost, odnosno kritiku prošlosti, ali i suvremenosti. Gudkova ukazuje i na to da Poljakov predaje svoje dnevničke bilješke o raspadu ličnosti drugom liječniku (Bomgardu) s namjerom da one nekome pomognu. Balabanovljevi Poljakov lišen je takvih vrlina. Bulgakovljevoj je poetici imanentna satiričnost, ali ne i *crnjak*, što je pak tipično za Balabanova. Ipak, Balabanovljevi *Morfij* nije pogubio Bulgakova. Štoviše, Balabanov je vrlo autentično reproducirao gotovo sve događaje iz *Zapisa mladog liječnika* i *Morfija* ne libeći se učiniti ih *svojima*, baš kao što je to učinio s glavnim junakom. Ne samo da Balaba-

8 Na to je među prvima ukazala V. Gudkova u članku *Bulgakov i Balabanov: dva vzgljada na rossijskuju dejstvitel'nost'*.

novljev *Morfij* nije rukovao s književnim materijalom kao sa svetinjom nego joj je udahnuo novi život, zbog čega *Morfij* nije doslovna ekranizacija Bulgakovljeva liječničkog ciklusa, nego Bodrovljeva i Balabanovljeva interpretacija Bulgakovljeva teksta.

Scenaristi britanskog televizijskog serijala *A Young Doctor's Notebook* (2012) napravili su isto što je i scenarist S. Bodrov mlađi za Balabanovljev *Morfij*: spojili su radnje svih pripovijedaka iz liječničkoga ciklusa s pripovijetkom *Morfij*. Britanci su otišli i korak dalje; serijal, koji su podijelili u 8 dvadesetominutnih epizoda (razlomljenih u dvije sezone⁹), obogatili su novim događajima i aluzijama na potencijalnog „doktora“ Bulgakova, odnosno autora problematičnih *Zapisa* koji se bori sa sovjetskim represivnim sustavom 1930-ih godina. Time su proširili kronotop liječničkoga ciklusa, koji je inače usidren u Mur'evsku bolnicu 1917. godine, a u koju se radnja serijala retrospektivno vraća iz 1934. godine, i to iz Moskve. Za razliku od Balabanovljeva filma u kojemu Poljakov odmah razvija ovisnost o morfiju, što postaje središnja preokupacija djela, britanski serijal odgodio je ovisnost¹⁰, dopustivši gledateljima da najprije upoznaju liječničke performanse novoga člana bolnice te njegovo „osvajanje“ okoline. Dok je Balabanovljev Poljakov već na početku filma pretrpio poraz (izgubio je pacijenta), to nije slučaj u britanskome serijalu. Osim što se scenarij serijala nešto „čvršće“ držao Bulgakovljeva teksta, britanski junak medicinski trijumfira već u prvoj epizodi te uspješno porađa ženu s djetetom okrenutim na zadak.

Sljedeća tri ključna elementa razlikuju Balabanovljevu interpretaciju od britanske inačice, koja je i u kronološkom smislu ekstenzivnija jer u njoj postoje dva pripovjedna vremena – 1934. i 1917. godina. U širem smislu, prva se razlika tiče okoline. U užem smislu, ta okolina ima ime: Leopold Leopoldovič, odnosno „mitski doktor“ (termin V. Gudkove). Sudar dvaju svjetova, onog obrazovanog i neukog, gradskoga i seoskoga – kakav je dan u Bulgakovljevim *Zapisima mladog liječnika* – donekle je očuvan i u britanskom serijalu, no mnogo je više pažnje posvećeno problematici asimilacije mladoga liječnika u radnu okolinu, odnosno skepticizmu njegovih najbližih suradnika – vidar i primalja. Bulgakovljev liječnik obilježen je mladošću, odnosno neiskustvom. Na tome ustraje i britanski serijal, u kojemu je njegova nesigurnost dovedena do karikaturalnih razmjera. Ne samo da je mladi liječnik nesiguran, nego postaje i nespretn (što se ostvaruje raznim gegovima), a samopouzdanje mu narušava i sjećanje okoline na mitskoga Leopolda Leopoldoviča, čijom je zaslugom bolnica sjajno opremljena i čiji portreti krase zidove. „Izgleda da je taj Leopold Leopoldovič bio neki genijalac“ – tako razmišlja o svojem prethodniku i nedostižnom uzoru mladi liječnik u pripovijetci *Ručnik s izvezenim pijetlom* (Bulgakov 2013: 288). U Balabanovljevu filmu ta mitska figura ne igra važnu ulogu, ali zato britanski serijal ustraje na njegovoj prisutnosti kako bi otežao svome junaku, stvorio mu dodatni pritisak¹¹.

I već je u tom odnosu između golobradog novajlije i mitskoga bradatog velikana došao do izražaja osnovni razlikovni element između britanskoga i Balabanovljeva liječnika. Britanska interpretacija Bulgakovljeva teksta ne samo da njeguje humor kao jednu od najvažni-

9 Prva je sezona serijala prikazana 2012., a druga 2013. godine.

10 Prvo ubrizgavanje događa se malo prije kraja prve sezone serijala, u 3. od sveukupno 4. epizode.

11 Neiskusni liječnik svome prethodniku nije ni fizički dorastao. Brada Leopolda Leopoldoviča simbol je muževnosti i zrelosti, dok glatko lice novoga liječnika izaziva nepovjerenje okoline.

jih odrednica Bulgakovljeve poetike nego ga dodatno naglašava karikaturom. To se najbolje vidi u portretu glavnoga junaka. Bulgakovljev nesigurni i zabrinuti liječnik u britanskoj seriji postaje smušeni infantilni brbljavac kojega sjajno utjelovljuje britanski glumac Daniel Radcliffe. Njegova se teatralna karikaturalnost postiže gegovima, nespretnošću i pretjeranom verbalizacijom, čime ne samo da se odmiče od Bulgakovljeva junaka nego poprima crte tipično britanskih crnohumornih likova. Čini se da su britanski serijal i Balabanovljev film radikalizirali dvije različite tendencije koje nude Bulgakovljevi *Zapisi* i *Morfij* – amorfnost i humor. Naglašavajući prvu tendenciju, Balabanov je podario autorski *crnjak*, dok se serijal odlučio za drugu tendenciju (humor), i to tako da ju je „nacionalizirao“, pretvorivši Bulgakovljev liječnički ciklus u britku britansku crnu komediju. Ta je crta ponajviše došla do izražaja u trećem elementu serijala na koji želim skrenuti pažnju, ujedno i najvećem narativnom otklonu od Bulgakovljeva originala. Pred Bulgakovljevim mladim liječnikom koji Moskvu zamjenjuje dalekom provincijom predstoje dvije borbe: s „mrakom“ okoline, odnosno neukosti pacijenata, ali i sa samim sobom. Dramatičnost ciklusa, ali i unutarnje drame glavnoga junaka, proistječu upravo iz ta dva konflikta. Dok je prvi faktor destabilizacije junaka vanjski (okolina), drugi je unutarnji.

Linearno pripovijedanje glavnoga junaka narušava se učestalim unutarnjim monolozima, no u trenucima najveće nesigurnosti ili ekstremnih medicinskih situacija u operacijskoj sali – kada je pacijent na granici života i smrti – pojavljuje se „tuđi glas“¹²: „Dovest će ti nekoga s kilom – saskočio me brutalan glas u glavi – neprohodnim putovima se neće zaputiti netko s hunjavicom [...] Ušuti – rekao sam glasu [...] Kako siješ, tako ćeš žeti – sarkastično mi je odgovorio glas“ (Bulgakov 2013: 289); „Eto kako izgleda polagano umiranje zdrobljenoga čovjeka – pomislih – kojemu nema spasa. A onda sam, gotovo ne prepoznajući svoju glas, neočekivano naredio [...]“ (2013: 293). Budući da je Balabanov bio usredotočen na raspad ličnosti glavnoga junaka, a ne na pripovjedne finese, nije pridavao mnogo pažnje alternaciji glasova. No njima su se pozabavili scenaristi britanskoga serijala, i to tako što su se dosjetili udvostručiti glavnoga junaka. Liječnikov tuđi glas personificirali su u njegov *alter ego*, koji je utjelovio glumac Jon Hamm. Interakcijom između mladoga liječnika (D. Radcliffe) i njegova starijeg „ja“ (J. Hamm), odnosno autora dnevnika (J. Hamm) koji se iz Stalinoe Moskve 1934. godine prisjeća vlastita junaka (D. Radcliffe), dobilo se na pripovjednoj dinamici serije, ali i na komičnosti. Mladi i stariji liječnik vješto izmjenjuju uloge dr. Jekylla i mr. Hydea – na početku serije nevinoj neiskvarenosti mladoga liječnika kontrapunktiran je njegov ostarjeli *alter ego* koji se pokušava domoći morfija da bi već nakon 3. epizode mladi liječnik postao mr. Hyde – morfinist. Ironični dijalozi, crnohumorna podbadanja i tjelesni obračuni između mladog liječnika i njegove ostarjele verzije postaju središnji dio serijala te jedna od uspješnijih nadogradnji Bulgakovljeva teksta i njegova *tuđeg glasa*.

Dvadesete godine 20. stoljeća u ruskoj su kinematografiji poznate kao razdoblje filmske avangarde, koja se dotad uglavnom svodila na *transpozicije* ruskih klasika (zbog čega Neja Zorkaja drži da je na Zapadu ruski film bio prvenstveno percipiran kao „ekranizator“¹³).

12 Homuk ga naziva „vanjskim glasom“: „(...) u kritičnim situacijama izravne opasnosti, neobičnoga stanja *bolesnoga tijela* drugoga čovjeka te su forme svijesti za junaka personificirane u vanjske glasove“ (Homuk 2015: 34).

13 v. Zorkaja, N., *Kino, teatr, literatura: opyt sistemnogo analiza*, Agraf, Moskva, 2010.

Filmska avangarda nije odustala od klasika, ali im je pristupila drugačije – htjela ih je interpretirati na novi način, osuvremeniti ih. Avangardisti su dokinuli robovanje književnome originalu, odnosno doslovni *prijenos* književnoga teksta na ekran, a jedan od najboljih primjera *novoga čitanja* ili *transmutacije* teksta (Leonid Nehorošev predlaže trodijelnu klasifikaciju ekranizacije: *ilustracija/peresskaz-illjustracija – novo čitanje/novoe pročtenie – transmutacija/pereloženie*)¹⁴, odnosno nove interpretacije djela, jest *Kabanica* (Ščinel') redatelja G. Kozinceva i L. Trauberga, odnosno scenarij Ju. Tynjanova. Ruski formalist predložio je 1926. godine avangardnoj umjetničkoj skupini FĖKS¹⁵ da se Gogoljeva *Kabanica* ekranizira na posve nov način. Tynjanovljev scenarij kao da je vođen Ėjhenbaumovim postulatom iz članka *Literatura i kino* 1926. godine o umijeću pronalazjenja stilskih analogija u filmskom izričaju kojim bi se mogao prenijeti jezik književnoga djela. To je značilo samo jedno: original je trebalo oživjeti novom interpretacijom. Stoga je ključna novost u Tynjanovljevu scenariju bila montaža sižeja – Gogoljevoj *Kabanici* dodao je *Nevskij prospekt* (*Nevskij prospekt*) i *Pripovijest o tome kako su se posvadili Ivan Ivanovič i Ivan Nikičorovič* (*Povest' o tom, kak possorilis' Ivan Ivanovič s Ivanom Nikičorovičem*) te niz aluzija na djela Dostojevskoga, Tolstoja, Puškina. Dok je tako prvi dio filma o mladom Bašmačkinu podsjećao Urju na *Nevskij prospekt*, u drugom dijelu (o starom Bašmačkinu) dominira Gogoljeva *Kabanica*. Takvu su „filološku montažu“¹⁶, odnosno spajanje nekoliko djela u jednu cjelinu, primijenili i Sergej Bodrov mlađi za Balabanovljev *Morfij* i britanski scenaristički tim za serijal *A Young Doctor's Journal*, koji su, baš kao što su to svojevremeno učinili avangardisti, ponudili novo osuvremenjeno „čitanje“ Bulgakova, usredotočivši se prvenstveno na jedno obilježje Bulgakovljeve poetike i pronalazeći mu analogni filmski izraz.

Ruski formalist Viktor Šklovskij u svojim ranim teorijskim radovima nijekao je mogućnost suživota književnosti i filma. Šklovskij, koji je tih godina bio u najmanju ruku skeptičan prema filmu, već je u članku *Literatura i kinematograf* (1923) ustvrdio: „Pokušaji da se književnost iskoristi za film završili su ničim. Štoviše, čak i gore – inscenacijama“ (Šklovskij 2016: 218). Štoviše, na ekranizaciju je Šklovskij gledao kao na nemogući prijevod: „Prilikom prevođenja djela iz materijala jednoga jezika na materijal drugoga pojavljuju se gotovo nepremostive poteškoće“ (*ibid.*). Ruski formalisti (B. Ėjhenbaum, Ju. Tynjanov, V. Šklovskij) ponudili su prva ruska teorijska razmatranja o filmskoj umjetnosti te su posebnu pažnju posvetili upravo vezi između književnosti i filma¹⁷. Jurij Tynjanov i Boris Ėjhenbaum su, za razliku od Šklovskoga, bili nešto optimističniji u pogledu razvoja filma. Tynjanov je držao da su poezija i film vrlo bliski (*Problemy stihotvornogo jazyka*, 1924), a Ėjhenbaum je u članku *Literatura i kino* 1926. godine dopustio mogućnost uspješnoga prijevoda, odnosno ekranizacije: „Prevesti književno djelo na filmski jezik znači umjeti pronaći u filmskom jeziku analogije stilskim principima toga djela“ (*prema* Nehorošev 2009: 376).

Stoga valja zaključiti sljedeće: ma koliko bili različiti scenaristički pristupi Bulgakovljevim tekstovima u Balabanovljevom *Morfiju* i britanskom serijalu *A Young Doctor's Jour-*

14 v. Nehorošev, L., *Dramaturgija fil'ma*, VGIK, Moskva, 2009.

15 Akronim za *Fabrika èkscentričeskogo aktëra* (1921–1926).

16 v. Civ'jan, Ju., *Na podstupah k karpalistike: dviženie i žest v literature, iskusstve i kino*, 2010.

17 v. Ėjhenbaum, B. (ur.), *Poëtika kino. Teoretičeskie raboty 1920-h gg*, 1926.

nal, u svakome od njih i dalje živi duh "tradicije" (kakvu spominje P. Ricoeur¹⁸), odnosno bar pojedini aspekti Bulgakovljeve poetike. Iako oba uratka posjeduju i elemente *novoga čitanja* i *transmutacije*, odnosno i *komentara* i *analogije*, čini mi se da su obje ekranizacije bile pokušaj *transmutacije* Bulgakovljeva liječničkog ciklusa. Doduše, Balabanovljeva je ekranizacija uistinu hibrid jer *transmutacija* graniči i s autorskim filmom i s *novim čitanjem*. Bulgakovljevi *Zapisi* prvenstveno valja shvatiti kao trijumf prosvjećenosti nad zaostalosti, odnosno pobjede života nad smrću. U Balabanovljevoj interpretaciji „mrak“ zadaje osnovni ton djela, dok britanski serijal vraća u prvi plan Bulgakovljev humor, i to onaj koji izranja iz tragičnoga da bi u njega opet zaronio. Čak i kada se u tom humoru počinje gubiti veza s autorom te on postaje britanski crnohumorni junak, Bulgakovljevi *Zapisi mladog liječnika* i sporna pripovijetka *Morfij* nastavljaju živjeti u novoj (osvježenoj i stranoj) interpretaciji. Štoviše, u njima je Bulgakov kudikamo prisutniji nego u *transpozicijama* u kojima je književni tekst ilustracija, ništa drugo doli mrtvi kapital.

LITERATURA

- Bykov, Dmitrij, „Morfij: Avtor Brata opjat' skazal vse, što nabolelo“, u: *Komsomol'skaja pravda*, 2008., <https://www.kp.ru/daily/24206.5/410968/> (Datum pristupa: 30. 11. 2021.).
- Civ'jan, Jurij, *Na podstupah k karpalistiche: dviženie i žest v literature, iskusstve i kino*, Novoe literaturnoe obozrenie, Moskva, 2010.
- Čudakova, Mariëta, *Novye raboty. 2003 – 2006*, Vremja, Moskva, 2007.
- Čudakova, Mariëta, *Žizneopisanie Mihaila Bulgakova*, Kniga, Moskva, 1988.
- Dondurej, Daniil; Tyrkin, Stas, „Kontrol'nyj vystrel. „Morfij“ v kontekste tvorčestva A. Balabanova“, u: *Iskusstvo kino*, №4, 2009., <https://old.kinoart.ru/archive/2009/04/n4-article3> (Datum pristupa: 6. 11. 2021.).
- Èjhenbaum, Boris, „Literatura i kino“ (1926), u: *Kinoevedčeskie zapiski*, №1, 1990., str. 3–8.
- Gudkova, Violetta, „Bulgakov i Balabanov: dva vzgljada na rossijskuju dejstvitel'nost'“, u: *Iskusstvo kino*, №4, 2009., <https://old.kinoart.ru/archive/2009/04/n4-article4> (Datum pristupa: 4. 10. 2021.).
- Homuk, Nikolaj, *Ranjaja proza M. A. Bulgakova. Poëtika telesnosti*, Izd. Tomskogo universiteta, Tomsk, 2015.
- Jablokov, Evgenij, *Hudožestvennyj mir Mihaila Bulgakova*, Jazyki slavjanskoj kul'tury, Moskva, 2001.
- Janovskaja, Lidija, „Publikuetsja Mihail Bulgakov“, u: *Voprosy literatury*, №1, 1987., <https://voplit.ru/article/publikuetsya-mihail-bulgakov/> (Datum pristupa: 1. 11. 2021.).
- Janovskaja, Lidija, *Tvorčeskij put' Mihaila Bulgakova*, Sovetskij pisatel', Moskva, 1983.
- Janovskaja, Lidija, *Zapiski o Mihaile Bulgakove*, Tekst, Moskva, 2007.
- Kaspè, Irina, „Rukopisi hranjat'sja večno: teleserialy i literature“, u: *Novoe literaturnoe obozrenie*, №1, 2006., <https://magazines.gorky.media/nlo/2006/2/rukopisi-hranyatsya-večno-teleserialy-i-literatura.html> (Datum pristupa: 7. 11. 2021.).
- Nehorošev, Leonid, *Dramaturgija fil'ma*, VGIK, Moskva, 2009.

18 Vidi: Ricoeur, P. 1969. *Le conflit des interprétations. Essais d'herméneutique*.

- Riker, Pol, *Konflikt interpretacij*, Kanon-Press-C, Moskva, Kučkovo pole, 2002.
- Sirivlja, Natal'ja, „Bez boga v duše, bez carja v golove“, u: *Novyj mir*, №9, 2007., http://www.nm1925.ru/Archive/Journal6_2007_9/Content/Publication6_2147/Default.aspx (Datum pristupa: 17. 11. 2021.).
- Šklovskij, Viktor, „Literatura i kinematograf“, u: *Poëtika kino. Teoretičeskie raboty 1920-h gg.*, Ėjhenbaum, Boris (ur), Al'ma Mater, Akademičeskij proekt, Moskva, 2016.
- Štejman, Marina, „Svoeobrazie problematiki i poëtiki cikla „Zapiski junogo vrača“ M. Bulgakova“, u: *VESTNIK VGU*, №1, 2014., <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/phyllolog/2014/01/2014-01-29.pdf> (Datum pristupa: 17. 11. 2021.)
- Urjupin, Igor', „Nacional'no-kul'turnyj arhetip mastera v *Zapiskah junogo vrača* M. A. Bulgakova“, u: *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo gumanitarnogo instituta*, №1, 2013., str. 67–73.
- Vilenskij, Jurij, *Doktor Bulgakov*, Zdorov'ja, Kiev, 1991.
- Zorkaja, Neja, *Kino, teatr, literatura: opyt sistemnogo analiza*, Agraf, Moskva, 2010.
- Wagner, Geoffrey, *The Novel and the Cinema*, Fairleigh Dickson University Press, Rutherford, 1975.

IZVORI

- Balabanov, Aleksej, *Morfij*, 2008.
- Bulgakov, Mihail, *Izbrannoe. Roman Master i Margarita. Rasskazy*, Hudožestvennaja literatura, Moskva, 1980.
- Bulgakov, Mihail, *Kako se kalio Majstor. Rana proza Mihaila Bulgakova*. Naklada Ljevak, Zagreb, 2013.
- Bulgakov, Mihail, *Zapisi mladog liječnika*, Alfa, Zagreb, 2013.
- Hardcastle, Alex, McKillop, Robert, *A Young Doctor's Notebook*, 2012.

A YOUNG DOCTOR'S NOTEBOOK BY M. BULGAKOV BETWEEN "NEW READING" AND "TRANSMUTATION"

Russian Formalists (B. Eichenbaum, Y. Tynianov, V. Shklovsky) wrote about the relationship between literature and cinema in their film theory of the 1920s. Shklovsky criticised cinema for its inadequacy as a medium for literary adaptations, which he referred to as pageants. This paper will emphasise the necessity of interpretation in cinema adaptation. Adaptation without interpretation is merely a transposition of literary material, which can be defined as “dead tradition” (P. Ricoeur). Taking that into account, this paper will analyse the Russian film *Morphine* by A. Balabanov and the British TV dark comedy *A Young Doctor's Notebook* as *commentary* and *analogy* (G. Wagner), i.e. *new reading* and *transmutation* (L. Nehoroshev). The “philological montage” and new interpretation of the main character in these adaptations will revitalise the tradition of Mikhail Bulgakov's doctor's cycle *A Young Doctor's Notebook*.

Keywords: Mikhail Bulgakov; *A Young Doctor's Notebook*; *Morphine*; adaptation; new reading; transmutation

GERCENOV POLJUBAC (O POLJUPCU U ROMANU *TKO JE KRIV?* ALEKSANDRA GERCENA)¹

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 821.161.09GERCEN, A.I.

[HTTPS://WWW.DOI.ORG/10.17234/9789533790121.30](https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.30)

U radu se preko poljupca kao kontaktnog znaka ljubavi (prijateljstva, privrženosti; izdaje i dr.) analizira roman *Tko je kriv?* (1847) ruskoga pisca Aleksandra Ivanoviča Gercena (1812. – 1870.). Posebna je pozornost posvećena poljupcu kao obliku haptike (Epštejn 2009) i kao erotemu (Epštejn 2009) – erotskom događaju, jedinici čulnog doživljaja ili osnovnoj jedinici (gesti) kojom se prekoračuje granica intimnog prostora tijela/ploti, ali i poljupcu u njegovu metaforičkom značenju. Analiziraju se tri različita poljupca u romanu koja mijenjaju tijekom radnje: poljubac između Petra Bel'tova i Sofi (nasilnički, ukradeni), između Dmitrija Kruciferskog i Glafire L'vovne (tobožnji i zamjenski) te između Vladimira Bel'tova i Ljubon'ke (istinski i „pogrešan“). Sva tri poljupca utječu na sudbine glavnih junaka: Bel'tova, Kruciferskog i Ljubon'ke.

Ključne riječi: A. I. Gercen; erotem; fizički kontakt; frazem; gesta; poljubac; tijelo

O POLJUPCU

U središtu je našeg interesa književni poljubac u romanu *Tko je kriv?* (*Kto vinovat?*) ruskoga pisca i publicista Aleksandra Ivanoviča Gercena² (1812. – 1870.). Roman je objavio 1847. pod pseudonimom Iskander, a tadašnji vrlo utjecajan književni kritičar Vissarion Grigor'evič Belinskij proglasio ga je najboljim književnim djelom u toj godini (Belinskij 1948). U ovom ćemo radu Gercenov roman pročitati kroz prizmu tjelesno-kulturološkog fenomena kakav je poljubac, koji u njemu ima ključnu ulogu.

Sama riječ *poljubac*, u hrvatskom jeziku još više riječ *cjelov*, upućuje na pozdravnu gestu, ljubavnu snagu te iscjeliteljsku moć, ali i na moć spajanja i stapanja. „Cjelov“ je,

1 Rad pod naslovom *Kriv je poljub. Interpretacija romana „Gdo je kriv?“ A. I. Hercena* objavljen je na slovenskom jeziku u ljubljanskom časopisu *Slavistična revija* (god. LXVIII, br. 4, str. 639–651) za 2020. godinu. Ovdje je riječ o prevedenom i prerađenom članku koji se bavi istim problemom poljupca.

Rad je nastao u sklopu projekta *Ruske književne transformacije od 1990. do 2020.* (Transform IP-2020-02-2441) Hrvatske zaklade za znanost.

2 U nekim pregledima književnosti – Hercen (vidi, primjerice, Šrepl 1894, Radić 1937). To je prezime Aleksandru Ivanoviču prema njemačkom *Herz* (srce) nadjenuo otac Ivan Aleksandrovich Jakovlev.

etimološki gledano, 'cio', 'čitav' (*цѣль* od *koil-o-s* – 'zdrav', 'čitav', Gluhak 1993; rus. *celostno* – čitavo, Dal' 2003), pa se poljupcem kao sjedinjujućim dodirrom dvoje ljudi ostvaruje cjelina.³ Ljubiti, dakle, znači težiti cjelini, „cjelovitom ovladavanju predmetom strasti“ (Fet 1991). U ruskom jeziku imenica *poljubac* dolazi od imperativa glagola ljubiti (rus. *poceлуй!*), a značenje joj je također 'pozdravljati', 'zaklinjati se' (Fasmer 1987). Na cjelovitost i ljubav ukazuje i biblijska *Pjesma nad pjesmama* koja počinje stihovima: „Poljubi me poljupcem usta svojih, ljubav je tvoja slađa od vina“ (*Proslov, Čeznja za zaručnikom*: 1,2), što upućuje na neposredan ljubavni kontakt i stapanje dvaju tijela. Kada je u pitanju stapanje dvaju tijela, valja ukazati na razliku u ruskoj terminologiji između „tijela“ i „ploti“ (rus. *telo/plot'*), svetog i grešnog (rus. *osvjaščennoe telo i grehovnaja plot'*, v. Užarević 2016: 186; v. također Dal' 2003). Za razliku od „tijela“ „plot“ je beskrajna, ona je pojava bezgraničnosti u ograničenosti tijela (Epštejn 2009: 125). „Plot“ je riječ koja je uvijek u jednini i ona se, za razliku od tijela, ne može osvojiti, „sa njom se može jedino spajati, postajati deo nje“ (*ibid.*). „Plot“ se uvijek stapa s drugom „ploti“ (rus. *obleč'sja v krov' i plot'* – utjeloviti se; *plot' ot moej ploti* – krv moje krvi). „Plot se sastoji od prelaza: od tvrdog do mekog, od udubljenja do ispunjenja, od toplog do prohladnog, a plotsko uživanje jeste poznanje svih tih prelaza, u njihovoj munjevitosti ili postepenosti, u njihovoj javnosti ili tajnosti. Tela se srodavaju, spajaju kroz plot“ (*ibid.*). Pretapanje tjelesnog u „plotsko“ (meso, krv) događa se u ljubavi i braku, pri čemu je prvi stadij tog pretapanja poljubac, koji nas u tom smislu i zanima. U *Postanku* se jasno ukazuje na stapanje dvaju tijela: „Stoga će čovjek ostaviti oca i majku da prione uza svoju ženu, i bit će njih dvoje jedno tijelo“ (Post. 2,24). U ruskom je jeziku stapanje u navedenom biblijskom primjeru izraženo riječju „plot“, a ne „tijelo“ (oni su „jedna plot“) (rus. „budut odna plot“).

Poljubac kao prva fizička faza stapanja, što će nam biti važno u analizi književnog poljupca u Gercenovu romanu, preko tjelesnog označava duhovno sjedinjenje i njime se spaja duh s dušom (*unitas spiritus*) (Chevalier i Gheerbrant 2007: 569). Duhovno značenje poljupca i danas je zadržano u sakralnim obredima (cjelivanje križa, ikone, relikvija i sl.), dok se njegovo svjetovno značenje očituje u iskazu poštovanja prilikom susreta s drugim. Za primjer nam može poslužiti preporuka svetog Pavla iz *Poslanice Rimljanima*: „Pozdravite jedan drugoga svetim cjelovom!“ (16,16). Pozdrav je izražen bliskim kontaktom, pa su tako i cjelina i poljubac, kao što vidimo, etimološki bliski. No nije svaki poljubac iscjeliteljski i povezujući. Upućen nekome i primljen od nekoga, poljubac podrazumijeva čitav sustav znakova u kontaktu ljudskog tijela čiji je intimni prostor narušen. Narušavanje intimnog prostora tijela možemo čitati i kao presijecanje granice, pa se poljubac može nazvati erotemom, poput leksema ili mitema, odnosno osnovnom jedinicom čulnog doživljaja u uzajamnosti dodira, ili „strukturno-tematsk[om] jedinica[om] dodira“ (Epštejn 2009: 116). Premda postoji „zračni poljubac“ (Grigor'eva, Grigor'ev, Krejdlin 2001: 39), koji ne narušava zamišljeni privatni i intimni prostor druge osobe i ne presijeca granicu jer je drugoj osobi poslan „zrakom“, kao i „poljubac mira“ u značenju čina izmirenja, koji također nije nužno

3 Na etimologiju glagola cjelivati upućuje Alemko Gluhak u *Hrvatskom etimološkom rječniku* (1993), ali i drugi autori. Vidi npr. M. Deanović i Lj. Jonke, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1971.

izražen kontaktom (Matešić 1982: 491), „kontaktni“ je poljubac najčešći i znači usnama dodirnuti drugu osobu. Upravo je o takvom poljupcu riječ u Gercenovu romanu.

Uobičajeni su poljupci oni prijateljski i rodbinski poljupci u obraz pri susretu i opraštanju, kao i poljupci koji obilježavaju roditeljske i druge bliske odnose, poput poljupca djeteta u tjemenu, poljupca u čelo, rukoljuba i sl. (Pronnikov, Ladanov 2001: 96-102). Potonje se zadržalo u obliku frazema *ljubim ruke*, ali bez nužne geste ljubljenja, za razliku od drugih gestualnih frazema kao što su *moj naklon*, *skidam kapu* i sl. „Ljubiti ruku“, međutim, gesta je koja naglašava hijerarhijski odnos (ljubljenje ruke gospodaru, poput ljubljenja skuta), za razliku od rukovanja kao pozdrava dviju ravnopravnih osoba.⁴

Poljubac je, kako vidimo, slojevit i bogat značenjem. On može iscijeliti ranu, ublažiti ili odagnati bol (poljubac u bolno mjesto), a može imati i magično značenje. Takvo značenje ima u bajci *Uspavana ljepotica* u kojoj je princ dodirnom usana udahnuo život usnuloj djevojci i probudio je iz stoljetnoga sna. Poljubac je u toj bajci i ljubavni i iscjeliteljski, a njegova magija stopila je junake bajke i označila početak novog života.

Najčešće značenje poljupca jest ljubavničko (strastven, „francuski“). Mihail Ševljakov (1892), koji se u svojoj knjizi o poljupcu bavio fiziološkim, povijesnim, pravnim, filološkim i drugim značenjima poljupca, navodi da su ostali poljupci, za razliku od ljubavničkog, samo umiljavanje (rus. *laska*), premda je riječ o bliskosti unutar intimnog prostora. Poljubac nije samo znak, nego erotem (Epštejn 2009) i oblik seksualne stimulacije (Morris 1985: 103). Potonje zadovoljstvo ljubljenja nije isto u svim dijelovima svijeta. Charles Darwin, koji je proučavao emocionalnu izražajnost u čovjeka i životinje napominje da tvrdnja kako je gesta dodirivanja usana pri ljubljenju zaljubljenih naslijeđena gesta majčina hranjenja djeteta usitnjenom hranom usta na usta nakon prestanka dojenja, nije točna.⁵ Naime, u nekim se dijelovima svijeta zaljubljenost i seksualna stimulacija iskazuju drukčijim gestama bliskosti, primjerice dodirivanjem nosova (Darwin 1998: 213–214), dodirivanjem nosom partnerova/partneričina obraza ili nosa (tzv. eskimski poljubac) ili samo doticanjem usana (tzv. japanski poljubac) (*Jazyk i semiotika tela*, T. 2, 2020: 251).

Brojni su frazemi koji se vezuju uz taj u kulturološkom i povijesnom smislu bremenit kontakt i uzajamnu gestu dvoje ljudi jer su se kroz povijest učvrstila mnoga značenja njegove upotrebe, čime se i gesta verbalizirala. Poljubac se, dakle, ostvaruje kao kontaktni znak, ali se ujedno izražava i verbalno, bez te geste uzajamnosti. Renata Volos u knjizi *Ruska neverbalna komunikacija* (1995) poljubac svrstava među takozvane „on-geste“, koje odražavaju odnos prema drugom licu, tj. međuljudske odnose, jer poljubac se upućuje i prima. Poljubac je dodir dviju osoba, a „dodir je uvek uzvratni čin, to je uvek boravak na onoj granici koja istovremeno deli i spaja dvoje, a koja zbog svoje graničnosti ne može da pripada samo jednom“ (Epštejn 2009: 43). Onaj koji dodiruje istovremeno je i dodirnut, a poljubac kao vrsta dodira pripada najprimitivnijoj, ali i najintimnijoj taktilnoj komunikaciji. Gledati možemo bez uzvratnog pogleda, a slušati možemo bez uzvraćanja zvuka, što znači

4 Autori *Hrvatskog frazeološkog rječnika* (Menac, Fink-Arsovski, Venturin 2014: 207) navode zanimljiv primjer frazema *ljubiti kroz kamiš* u značenju hinjene ljubavi, sloge ili prijateljstva, odnosno skrivene netrpeljivosti.

5 Pobornik tvrdnje o poljupcu kao reliktu koji se sačuvao preko geste majčina hranjenja djeteta usta na usta je i Desmond Morris, o čemu je pisao u knjizi o govoru tijela (1985).

da vid i sluh nisu nužno uzajamni. Oni se temelje na otuđenosti subjekta i objekta, dok je „u dodiru iskonski ugrađena uzvratnost/uzajamnost“ (*ibid.*: 44). Vrsti uzajamne taktilnosti pripada i zagrljaj, koji uvijek podrazumijeva grljenje drugoga. U hrvatskom i ruskom jeziku glagoli *grliti* i *ljubiti* u izražavanju uzajamnosti povratni su glagoli: *grliti se*, *ljubiti se* (rus. *obnimat'sja*, *celovat'sja*) (*Jazyk i semiotika tela*, T. 2, 2020: 223–224), čime jasno upućuju na drugoga.

Premda su nam frazemi *strastveni poljubac*, *obasuti poljupcima*, *zračni poljubac*, *poljubiti vrata* (‘naići na zatvorena vrata, uzalud doći, otići neobavljena posla’) (Menac, Fink-Arsovske, Venturin, 2003: 344; Menac, Fink-Arsovske, Venturin 2014: 678) i sl. svima dobro poznati, u kršćanskim kulturama najpoznatiji je vjerojatno *Judin poljubac*, koji je opisan u evanđeljima (v. Mt 26,47-49; Lk 22,47-48; Mk 14,44-45).⁶ Taj poljubac Kristova učenika koji je izabrao upravo bliski kontakt kako bi pokazao svog učitelja oznaka je izdaje pod krinkom prijateljstva (Menac, Fink-Arsovske, Venturin, 2003: 226, Menac, Fink-Arsovske, Venturin 2014: 439, Fink-Arsovske, Mokienko, Hrnjak, Barčot 2019: 414).

U Gercenovu romanu *Tko je kriv?* osvrnut ćemo se na poljubac prijekare, zamjene i na ukradeni poljubac, imajući na umu da taj fizički kontakt, ta intimna taktilnost (haptika) i presijecanje granice nose bogata povijesna, religijska i kulturološka značenja. No najvažnije je, čini nam se, da poljubac mijenja tijek radnje romana.

TRI POLJUPCA U ROMANU

U romanu *Tko je kriv?* poljubac zauzima važno mjesto. Ostvaruje se triput, a ulogu igraju tri različita para.⁷ Dva se poljupca zbivaju u prvom dijelu romana, a treći u drugom. Prvi poljubac, koji je to samo po fabularnoj kronologiji, ali ne i po sižeju, jest poljubac između Bel'tovljeva oca Petra i sluškinje Sofi. Riječ je o ukradenom poljupcu, o poljupcu nasrtljivca, ako nasrtljivost čitamo kao nemogućnost kontroliranja afekta tipičnu za nasilničko ponašanje u ranijim društvima, kada su nagoni i emocije bili nesputaniji i neposredniji (Elias 1996: 247). Pětr Bel'tov, otac glavnoga junaka Vladimira, bio je mladić koji je volio karte, piće i oružje te „se udvarao svim ženama mlađima od trideset godina i bez većih mana na licu“ (Gercen 2001: 130). Taj bogati i razvratni mladić, koji svojim ponašanjem utjelovljuje „divljinu“ arhaičnog društva, posjećivao je svoju tetku kod koje je živjela Sofi. Jednoga ju je dana, ostavši s njom nasamo, bez puno oklijevanja obujmio oko struka i „izljubio“ (*ibid.*). Djevojka se istrгла iz njegovih ruku i odbila ga, zbog čega se on silno uvrijedio. Sofi je otputovala u Peterburg za novim poslom guvernante, ali nije dugo bila na miru. Bel'tov je raširio loš glas o njoj, pa je ostala i bez posla i bez primanja. U krajnjem očaju piše mu pismo, ali u njemu ne traži milost, nego izražava posvemašnji prijezir prema njemu („Pišem vam, pišem vam jedino zbog, po svoj prilici, posljednje radosti u svom životu [...] da vam izrazim sav

6 Frazem *Judin poljubac* (rus. *iudin poceluj*, *poceluj ludy*) rabi se i u ruskom i u hrvatskom jeziku. Nije stoga neobično da se spominje i objašnjava kako u hrvatskim i ruskim rječnicima tako i u poredbenim frazeološkim rječnicima hrvatskoga i ruskoga jezika.

7 Ovom ćemo prilikom izostaviti iz analize Meduzinov prijateljski poljubac upućen Dmitriju Jakovleviču koji je značajan samo zato što je to poljubac kojim će Dmitrij postati „posvećen“ i ući u društvo svojih kolega, odnosno nije ljubavni poljubac, koji nas ovdje zanima.

svoj prijezir“; *ibid.*: 137) i svoju gordost, naglašavajući da piše mladiću koji u društvu slovi za poštena čovjeka (dok zapravo piše grubijanu koji je stekao dobar glas i u pismu se to ne usteže iskazati). I dok je Pětr Bel'tov kradljivac poljupca, predstavnik arhaičnog društva nespunitih afekata u kojem razmjena nježnosti, uključujući i poljubac, nije bila uobičajena, Sofi je „mudra“, kako joj i ime kaže (od grč. *sofia* – mudrost, v. Klaić 1988), ona nadrasla grubijana i hrabro mu se opire. Dok je on svoje osjećaje izrazio fizički – otimanjem poljupca – ona je svoje izrazila pismom (usput, ona je guvernanta koja govori francuski), čime ga je civilizacijski nadrasla. On je rudiment boljara, velikaša grubijanske čudi i surova ponašanja u srednjovjekovnoj Rusiji u kojoj poljubac kao ljubavni i nježni kontakt nije bio dio svakodnevice (Ševljakov 1892: 39). U srednjovjekovlju, kako primjećuje Ševljakov u svom istraživanju tog taktilno-kulturološkog fenomena s različitih aspekata, poljupci nježnosti među mladima bili su rijetki jer se brakovi nisu sklapali iz ljubavi i prema želji mladih, nego prema očevoj zapovijedi (*ibid.*). Pětr Bel'tov, kao ostatak ili primjer tog arhaičnog društva i boljarskog grubog mentaliteta, nasilnim poljupcem želi doći do djevojke jer je njemu takvo ponašanje prihvatljivo. Bel'tovljev poljubac nije „iznuđeni“ poljubac kakav poznaje literatura, odnosno poljubac strastvene ljubavi muškarca koji iskazom takve strasti ne očekuje uzvratni poljubac (tzv. *suāvium* u drevnih Rimljana, rus. *sorvat' poceluj* – iznuditi, oteti poljubac, vidi o tome: *Jazyk i semiotika tela*, T. 2, 2020: 246), nego je ukraden i nasilnički. No primivši pismo, Bel'tov se ipak pokolebao i zaprosio Sofi. Ta promjena u ponašanju nasilnika i nasrtljivca, arhaičnog boljara, svjedoči da je osjetio sram koji nije samo posljedica pritiska okoline, nego i promjene u njemu samom, jer je sram zapravo „strah od socijalne degradacije“ (Elias 1996: 506). Bel'tov je od grubijana koji krade poljubac nezaštićenoj djevojci postao skrušen prosac. Tako je započeo njihov brak u kojemu će dobiti sina Vladimira Petroviča Bel'tova, glavnoga junaka drugoga dijela romana, koji će također ukrasti poljubac od udane žene, Kruciferske. Poljubac je tako zakovitlao radnju romana sa statičnim, gotovo otočki napisanim biografijama glavnih protagonista i povezao ih čvrstom niti.

Dok je prvi, ukradeni poljubac značio ljutnju, razlaz, a onda pokajanje i brak, drugi je poljubac, također u prvom dijelu romana, pokazao isprva nemogućnost braka, a zatim njegovo ostvarenje. Taj drugi romaneskni poljubac, između Dmitrija Jakovleviča Krucferskog i djevojke Ljubon'ke, nije se dogodio uistinu, nego se „kao“ dogodio. Došlo je do prave dramske zamjene jer poljubac koji je bio namijenjen jednoj ostvaren je s drugom osobom, no svejedno je doveo do sretnog ishoda – braka dvoje mladih, Dmitrija i Ljubon'ke. Ovdje bi trebalo spomenuti da je Ljubon'ka izvanbračno dijete Alekseja Abramoviča Negrova i djevojke Dunje, koje je živjelo s njim i njegovom ženom Glafrirom L'vovnom potpuno pomućena identiteta. Odgajali su je čas kao sluškinju, čas kao člana obitelji. Pritom su joj davali do znanja da je ona dama „zbog milosti“, a ne po rođenju, što ju je prilično segregiralo od ostalih ukućana. Nesretna i nevoljena djevojka, čija sudbina podsjeća na sudbinu nesretne i lijepe djevojke iz bajke i koje se otac na nagovor svoje nove žene, a djevojčine maćeha, želi riješiti, ipak je ostvarila svoje ime (rus. *ljubov'* – ljubav) tijekom romana i zapravo izgradila svoje „ja“, koje će najviše doći do izražaja u vođenju dnevnika u kojemu bilježi najintimnije osjećaje. Djevojka Ljubov'/Ljubon'ka zaljubiti će se u Dmitrija Krucferskog u neku ruku zbog zahvalnosti što ju je izbavio iz čvrstih stega u kojima je živjela. Naime, zaljubljeni, romantični idealist, pravi „mali čovjek“ kakvoga poznajemo iz rane

proze Dostoevskog ili one Gogoljeve, Dmitrij Jakovlevič Kruciferskij, koji je kod krutog i grubog Alekseja Negrova radio kao učitelj njegova sina, jednoga je dana izjavio ljubav Ljubon'ki na posve književan način: čitajući joj stihove Vasilija Andreeviča Žukovskoga.⁸ Zanimljiva je ovdje književna slojevitost opisanog prizora i zapravo naznaka posrednosti koja će se očitovati u kasnijem poljupcu:

Do kojeg je stupnja za mladog čovjeka opasno i štetno čitati mladoj djevojci ista osim programa čiste matematike, to je na onom svijetu ispričala Francesca da Rimini Danteu vrteći se u prokletom valceru *della bufera infernale*: rekavši kako je prešla od čitanja prema poljupcu i od poljupca prema tragičnom svršetku (Gercen 2001: 96).

Ta sjajna usporedba Danteove suvremenice „paklenske“ snage književnosti i ljubavi izražene poljupcem kao prvim fizičkim kontaktom i erotemom (Epštejn 2009) znakovita je za priču o Dmitriju i Ljubon'ki. Za vrijeme čitanja balade *Alina i Al'sim* Vasilija Žukovskog o dvoje nesretnih ljubavnika koji na početku balade jedno drugom izjavljuju ljubav Dmitrij počne plakati. Na Ljubon'kino pitanje: „Što vam je?“ Dmitrij odgovara: „Budite moja, Alina!“ (Gercen 2001: 97). Balada Žukovskoga pretočila se u njihovu stvarnost i tako je Dmitrij posredno zaprosio Ljubon'ku. On postaje Al'sim, a ona Alina iz balade ruskoga romantičarskog pjesnika, čime se najavljuje njihov nesretni budući život. Da je njihova ljubav od početka posredovana, prvo književnim tekstom, a zatim preko treće osobe, pokazuje se još iste večeri kad prilikom Dmitrijeva pokušaja da poljubi Ljubon'ku dolazi do zamjene, pravog dramskog *qu pro quo*. Dmitrij Kruciferskij zamišlja da ga čeka Ljubon'ka i već pri izlasku iz kuće i pogledu na vrt „pričinilo“ mu se da vidi bijelu haljinu (Gercen 2001: 98), što je već pokazatelj njegova suženog pogleda na stvarnost. Pogledao je prema balkonu i „bez obzira na to što se posve smrklo“ (*ibid.*), vidio je bijelu haljinu. Popeo se do balkona, ali ni boja glasa ni ton („Ah, to ste vi?“; *ibid.*: 99) koje je čuo nisu ga otrijeznili. Vid i sluh u njegovu slučaju doista pokazuju iracionalnu tjelesnu otuđenost od objekta njegovih želja, ali i izrazitu želju da vidi i dodirne voljenu, pa je njegova stvarnost posve iskrivljena, jer on vidi i čuje ono što bi želio vidjeti i čuti.

U tom znakovitom „balkonskom prizoru“ nakon vidne i slušne pogreške razvija se kratki dijalog između Dmitrija Kruciferskog i Glafire L'vovne, za koju on u svojoj opijenosti drži da je Ljubon'ka. Čak ni kad je primi za ruku, ne uviđa da to nije ona. Umjesto da shvati s kim razgovara i kome izjavljuje ljubav, njegovo oduševljenje raste i dolazi do kontakta, kada su „njegove usne dodirnule njezine“ (*ibid.*), što se Glafiri, dopalo pa „mu je utisnula, strastven, dug i drhtav poljubac“ (*ibid.*). No Dmitrij se ni tada ne „trijezni“, naprotiv: „Nikada Dmitrij Jakovlevič nije bio tako sretan“ (*ibid.*). Uzajamnost kontakta, jer onaj koji dodiruje istodobno je i dodirnut, zbog čega je poljubac, smatra Epštejn, erotem, u njihovu slučaju nije ista. Dmitrij ljubi plod svoje mašte, on vidi i osjeća ono što želi vidjeti i osjetiti, a Ljubon'kina maćeha polaskana je pažnjom mladog ljubavnika, pa iskorištava njegovu zbunjenost. Ipak, podigavši glavu, shvatio je što je učinio i ta mu se pogreška činila nepo-

8 Znakovit je izbor upravo pjesnika Žukovskog. Naime, riječ je o pjesniku s čijim se imenom povezuje početak stilske formacije romantizma u ruskoj književnosti (Flaker 1986: 49).

pravljiivom. No premda je sve napravio pogrešno: prišao je i udvarao se drugoj ženi, Ljubon'kinjoj maćehi, poljubio je i ostavio joj ljubavno pismo namijenjeno Ljubon'ki, stvar se ipak izgledala i Dmitrij je zaprosio Ljubon'ku i naposljetku se oženio njome. Peripetije jesu riješene, ali problemi u životu bračnoga para tek će početi.

Prvi dio romana završava vjenčanjem i čini se da je time sve riješeno: bez obzira na nesporazum Dmitrij je zaprosio Ljubon'ku, dvoje mladih vole se i stupaju u brak, a Ljubon'kin otac Negrov i njezina maćeha Glafira L'vovna suglasni su s time. Štoviše, takav im rasplet odgovara jer su se djevojke ionako htjeli „riješiti“, a udaja je najbolji način za to. Bolju priliku, smatraju oni, Ljubon'ka nije smjela čekati. Problemi se, međutim, naslućuju već na početku odlomka koji nosi naslov „Vladimir Bel'tov“, u kojemu se najavljuje pojava istoimenog junaka u gradiću N. N.

U drugom dijelu romana ostvaruje se treći poljubac, između Ljubon'ke i Vladimira Bel'tova, sada već kućnog prijatelja Kruciferskih. Sretna obitelj Kruciferskih, koju čine Dmitrij i Ljubon'ka, proširena je i trećim članom, sinčićem Jašom. Uz kućnoga prijatelja, doktora Krupova, Kruciferske posjećuje i posve novo lice – Vladimir Bel'tov i tom se prilikom zameće klica ljubavi između njega i Ljubon'ke koja ocrta klasični ljubavni trokut. Jednoga dana u parku dolazi do ljubavnog priznanja i istodobno konačnog razlaza dvoje ljudi koji su postali bliski, što književni povjesničar Aleksandr Revjakin naziva kulminacijom u odnosu Bel'tova i Ljubon'ke (Revjakin 1981: 508), te do trećeg, istinskog ljubavnog erotema, ali ponovno „pogrešnog“ i književnom naracijom posrednog poljupca. Tek je taj treći poljubac pravi ljubavni jer nije ni ukraden ni upućen pogrešnoj osobi. U njemu dolazi do istinske haptike, istinskog međusobno željenog dodira. Poljubac je ipak „pogrešan“ jer je riječ o poljupcu izvan braka, a posredan zato što se ne opisuje izravno. Naime, u parku na klupi gdje se našlo dvoje mladih, Ljubov' se Bel'tovu bacila u naručje, dok su joj se „suze u potocima slijevale na [njegov – op. a.] šareni pariški prsluk“ (Gercen 2001: 250), ali o poljupcu nema ni riječi. Za njega saznajemo preko njezinih misli, prave prethodnice unutarnjeg monologa junakinje, čija su psihička proživljavanja rastrzana, ali ih ipak daje sveznajući pripovjedač, prenoseći Ljubon'kinu zbunjenost i nedoumice:

Nije se usudila shvatiti, nije se usudila jasno prisjetiti što se dogodilo... ali jednoga se nekako grozno prisjećala, ona sva, cijelim bićem – to je vruć, plameni, dugotrajan poljubac u usta, i ona ga je htjela zaboraviti, i tako je dobar bio, da se ona ni za što na svijetu ne bi odrekla uspomene na njega (*ibid.*).

Želja da ga zaboravi i da ga čuva u sjećanju razdirat će mladu suprugu i majku, a njezina muža Dmitrija odvesti u pijanstvo. Brak Kruciferskih od tog je kobnog poljupca krenuo nizbrdo i zapravo se naslovno pitanje romana „tko je kriv?“ uglavnom temelji na nerazriješanim odnosima u tom zamršenom ljubavnom trokutu zakovitlanom poljupcima: Ljubon'ka voli muža Dmitrija, ali i Bel'tova, Bel'tov voli udanu ženu Ljubov' Krucifersku i u nemogućnosti da riješi svoj položaj, odlazi u inozemstvo. Dmitrij pak voli svoju ženu Ljubon'ku, ali shvaća da ona voli drugoga pa se, ne mogavši to podnijeti, odaje piću.

Elena Sozina drži da se u Gercenovu romanu ponavlja Oneginova sudbina – Bel'tov jedini spas od otuđenosti u životu vidi u ljubavi, ali ga voljena odbija, kao što Tat'jana odbija Oneginu nakon njegova ljubavnog priznanja (Sozina 2011: 282). Sam je Bel'tov, poput

Onegina, lik „suvišnog čovjeka“, a u njegovu se karakteru posebno ističu crte takozvane umne izlišnosti (Revjakin 1981: 506) jer nije potreban ni gradu N. N. ni udanoj ženi. Ako je Bel'tov tip Onegina iz Puškinova romana, onda je mladi i romantični Kruciferskij oličenje Vladimira Lenskog (Lebedev 2001: 26) jer je, poput njega – „ubijen“. Osim toga, u romanu se Dmitrij izrijeком uspoređuje s tim Puškinovim junakom: „[...] volio je kao što može voljeti nemirna romantična čud, volio je kao Werther, kao Vladimir Lenskij“ (Gercen 2001: 96). Vladimir Bel'tov i Dmitrij Kruciferskij ne izlaze na dvoboj kao Puškinovi junaci, ali Bel'tov odlazi u inozemstvo i ponavlja Oneginovu sudbinu, dok se Kruciferskij „ubija“ pićem. Uz to, „ubijeni“ junaci naoko ponavljaju sudbinu Žukovskijevih Aline i Al'sima iz čijih su književnih stranica izašli. U baladi Alinin ljubomorni muž ubija Alinu i Al'sima dok odzvanjaju Alinine riječi o njezinoj nevinosti jer – tko je zapravo kriv što je Alina kao udana žena, poput Puškinove Tat'jane, odbila Al'sima? Na isti način i Ljubon'ka ostaje uz svoga muža, dok Bel'tov odlazi.

Poljubac, od kojega sve kreće, spaja i razdvaja, liječi i razbolijeva junake. Osim ljubavnih poljubaca, postoji i prijateljski poljubac koji Dmitrij dobiva od kolege Meduzina (vidi bilješku br. 7) i koji će učvrstiti njegov položaj u muškom društvu u kojem se kreće, ali će mu istovremeno otvoriti vrata u svijet pijanstva i bijega od kuće. Poljubac ne samo da preokreće smjer radnje nego i emancipira junakinje u dvije generacije: Sofi i Ljubon'ku. Sofi je nježna majka Vladimira Bel'tova koja je vrlo odrješito i odlučno stala pred naprasita muškarca, svoga budućeg supruga, a nakon što ga je nadživjela, pomagat će Ljubon'ki, koju će posjećivati znajući da je ona jedina ljubav njezina sina. Ljubon'ka pak, ta nesretna i nikom potrebna djevojka, rođena izvan braka i poljuljana identiteta, izrast će u samosvjesnu mladu ženu. Svojim ponašanjem i posebice vođenjem dnevnika pokazat će da je žena koja želi izaći iz granica uskoga obiteljskog kruga u samo središte društvenih zbivanja (Lebedev 2001: 28). Ona je snažna žena koja je čuvala snagu za budućnost, ona je „tigrica“, kako ju je opisao Semën Ivanovič Krupov, liječnik i kućni prijatelj Kruciferskih: „[...] te oči, ta boja lica, taj drhtaj koji ponekad prođe njezinim licem, – ona je tigrić koji još nije upoznao svoju snagu [...]“ (Gercen 2001: 117). Taj je „tigrić“ još nesvjestan svoje snage bio zatvoren u „kavezu“ obitelji Negrov. Kruciferskij ju je poljupcem (doduše pogrešnim) i prosidbom izvukao iz tog kaveza da bi je poljubac s Vladimirom Bel'tovom iznova učinio zatvorenicom („Da sam od samog početka bila iskrena prema njemu [mužu – op. a.], to se nikada ne bi dogodilo“, *ibid.*: 260). Lažni poljubac odvući će je na put lažne sreće, dok će pravi čuvati u sjećanju.

S točke gledišta poljupca kao intimnog kontakta dvoje ljudi, istinski, pravi poljubac bio je upravo onaj s Bel'tovom. Ne zaboravimo da je Dmitrij zabunom poljubio drugu ženu, majku svoje odabranice, pa pravog kontakta, pravog erotema, ljubavnog dodira između Dmitrija i Ljubon'ke nije ni bilo. Iz tog ne-poljupca, poljupca s pogrešnom osobom ili poljupca „kao“ razvija se klimav brak, zapravo ne-brak, „kao“ brak, i naposljetku Ljubon'kina ljubav prema drugome koju će izraziti jedinin pravim poljupcem u romanu. Pravi je poljubac onaj u kojemu se ostvaruju svi elementi taktilnosti odnosno, Ėpštejnovim riječima, „uzajamne povratnosti“ (Ėpštejn 2009: 41). To je erotem u kojemu se ostvaruje istinski „elektricitet“ (Ševljakov 1902: 109), poljubac čija je sila (elektriciteta) toliko jaka da se ne opisuje neposredno i u trenutku dok se dogodio, nego posredno i naknadno – u junakinjinu sjećanju.

Poljubac pokazuje da strast postoji jedino između Ljubon'ke i Bel'tova jer jedino su oni ostvarili takav oblik kontakta. Ljubon'ka, kao što znamo, nije osjetila „elektricitet“ Dmitrijeva poljupca jer je on poljubio drugu ženu, pa je brak Kruciferskih izrastao zapravo kao brak bez fizičkog kontakta. Čak i pojava sina u drugom dijelu romana ne svjedoči o strasti i taktilnosti mladog bračnog para, jer se njihov sin pojavljuje poput marionetske lutke, neutralna talijanskog naziva, poput Geppettova Pinokija, kao izvanjski „dodatak“ njihovu braku: „[...] vode za ruku trogodišnjeg *bambina*, maloga Jašu“ (Gercen 2001: 185).

Ljubov' će, unatoč intimno-taktilnoj sreći koju je osjetila s Bel'tovom, pokleknuti pred građanskim okovima i pitanjem: kako voljeti dva muškarca?, što će razarati i nju kao osobu i njezin brak. Ipak, njezino osamostaljivanje u romanu nije nevažno. Sabina Merten u analizi posvećenoj razvoju psihološkog realizma u ruskoj književnosti naglašava da likom Ljubon'ke „književno psihologiziranje poprima takve ‘tipično ženske’ crte kao što su neuroza, emocionalnost, ponekad čak i neuravnoteženost u svojstvu opozicije društvenom kriteriju ‘normalnosti’“ (Merten 2005: 116). Tijek od poljupca namijenjenog njoj, ali ostvarenog s drugom, do iskrenog poljupca s Vladimirom Bel'tovom pokazuje njezin unutarnji razvoj i prilagodbu društvenim normama.

POLJUBAC JE KRIV

Poljubac je u romanu pokretač i preokretač zbivanja. Ukradeni, zamjenski i pogrešni poljubac upućuje na svijest o taktilnosti, o dodiru koji pobuđuje ljubav i bliskost te o socijalnom statusu junaka i junakinja, koji se ne mire u potpunosti sa svojom društvenom sredinom, ali nisu u stanju riješiti ni svoja unutarnja previranja ni svijet oko sebe. Tjelesno („plotsko“), a u tom smislu i taktilno kosi se s društvenim normama, koje junaci nisu u stanju nadvladati, ali se opiru sentimentalnom i romantičarskom kobnom svršetku (dvojoj, samoubojstvo).

Poljubac kao kulturološki zadana gesta i ujedno intimni kontakt dvoje ljudi u sva tri primjera predstavlja prekretnicu u radnji. U Gercenovu romanu preokret u zbivanju nije donio Bel'tovljevi dolazak u grad N. N. ni upoznavanje obitelji Kruciferskih, nego poljubac od kojega sve kreće u drugom smjeru. „Što ti je, što ti je, moj anđele?“ (Gercen 2001: 251), pitat će Dmitrij svoju ženu koja je, vrativši se kući iz parka, gotovo u nesvijesti ležala nekoliko sati „kažnjena grižnjom savjesti iznutra i oblogom od gorušice izvana zbog Bel'tovljeva poljupca [...]“ (*ibid.*). Taj će kobni poljubac okrenuti kolo njihova života u suprotnom smjeru i oni će se od sretne obitelji prometnuti u posve nesretnu. Slijedeći poetiku poljupca u romanu *Tko je kriv?*, možemo zaključiti da se poljubac između Ljubon'ke i Vladimira Bel'tova morao dogoditi jer su junaci, premda su izrasli iz ukradenog i lažnog poljupca, težili iskrenom intimnom kontaktu. Brak Kruciferskih morao se urušiti, a Dmitrij Kruciferskih primoran je „nositi križ“ (*crucifer* – križonoša) te biti osuđen na patnju (od *crucio* – na križ udariti; mučiti; metnuti na muke, v. Žepić 2000, Divković 1987). Na osnovno pitanje romana, pitanje krivnje ne dobivamo jednoznačan odgovor, ali s druge strane čini nam se da je pitanje krivnje sudbinski, „krvno“ određeno naslijeđem nasilnog i *qui pro quo* poljupca koji dovodi do onog razornog poljupca, haptike i erotema koji je Ljubov', paradoksalno, htjela zaboraviti, ali se „ni za što na svijetu ne bi odrekla uspomene na njega“ (Gercen 2001: 250).

LITERATURA

- Belinskij, Vissarion, „Vzgljad na russkuju literaturu 1847 goda“, u: *Sobranie sočinjenij v treh tomah*, OGIZ, GIHL, Moskva, 1948., http://az.lib.ru/b/belinskij_w_g/text_1847.shtml (Datum pristupa: 10. 3. 2020.)
- Biblija. Stari i Novi zavjet*, prev. Silvije Grubišić, Filibert Grass, Ljudevit Rupčić, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2001.
- Dal', Vladimir, *Tolkovnyj slovar' živogo velikoruskogo jazyka. V četyreh tomah. Tom Tretij*, Russkij jazyk, Moskva, 2003.
- Darwin, Charles, *The Expression of the Emotions in Man and Animals. Third edition*, Oxford University Press, Oxford, New York, 1998.
- Divković, Mirko, *Latinsko-hrvatski rječnik*, Naprijed, Zagreb, 1987.
- Chevalier, Jean; Gheerbrant, Alain, *Rječnik simbola. Mitovi, snovi, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*, Kulturno-informativni centar, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2007.
- Elias, Norbert, *O procesu civilizacije. 1-2. Sociogenetska i psihogenetska istraživanja*, Antibarbarus, Zagreb, 1996.
- Epštejn, Mihail, *Filozofija tela*, Geopoetika, Beograd, 2009.
- Fasmer, Maks, *Ètimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, Izdatel'stvo Progress, Moskva, 1987., <https://azbyka.ru/otchnik/Spravochniki/etimologicheskij-slovar-russkogo-jazyka-fasmer/> (Datum pristupa: 20. 11. 2021.)
- Fet, Afanasij, „O pocelue“, u: *Russkij Èros, ili Filosofija ljubvi v Rossii*, Progress, Moskva, 1991., http://az.lib.ru/f/fet_a_a/text_1892_o_potzelue.shtml (Datum pristupa: 20. 11. 2021.)
- Fink-Arsovski, Željka; Mokienko, Valerij; Hrnjak, Anita; Barčot, Branka, *Rusko-hrvatski frazeološki rječnik / Russko-horvatskij frazeologičeskij slovar'*, Knjigra, Zagreb, 2019.
- Flaker, Aleksandar, „Novija ruska književnost“, u: *Ruska književnost*, Aleksandar Flaker (ur.), Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1986., str. 39–143.
- Gercen, Aleksandr Ivanovič, *Kto vinovat? Detskaja literatura*, Moskva, 2001.
- Gluhak, Alemko, *Hrvatski etimološki rječnik*, August Cesarec, Zagreb, 1993.
- Grigor'eva, Svetlana; Grigor'ev, Nikolaj; Krejdlin, Grigorij, *Slovar' jazyka russkih žestov*, Jazyki russkoj kul'tury i Wiener Slawistischer Almanach, Moskva, Vena, 2001.
- Jazyk i semiotika tela. T. 2, Estestvennyj jazyk i jazyk žestov v komunikativnoj dejatel'nosti čeloveka*, Kolektiv autorov, NLO, Moskva, 2020.
- Klaić, Bratoljub, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1988.
- Lebedev, Jurij, „Duhovnye skitanija A. I. Gercena“, u: A. I. Gercen, „*Kto vinovat?*“ *Roman v dvuh častjah*, Detskaja literatura, Moskva, 2001., str. 5–36.
- Matešić, Josip, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, IRO „Školska knjiga“, Zagreb, 1982.
- Menac, Antica, Fink-Arsovski, Željka, Venturin, Radomir, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2003.
- Menac, Antica, Fink-Arsovski, Željka, Venturin, Radomir, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2014.
- Merten, Sabina, „Poètika mediciny: ot fiziologii k psihologii v rannem russkom realizme“, u: *Russkaja literatura i medicina. Telo, predpisanija, social'naja praktika*, Bogdanov, Konstantin, Murašov, Jurij, Nikolozij, Rikkardo (ur.), Novoe izdatel'stvo, Moskva, 2006., str. 103–122.
- Morris, Desmond, *Govor tijela. Priručnik o ljudskoj vrsti*, August Cesarec, Zagreb, 1985.

- Pronnikov, Vladimir, Ladanov, Ivan, *Jazyk mimiki i žestov*, Stles, Moskva, 2001.
- Radić, Antun, „O ruskoj književnosti. Ruska škola. Rasprave. Prevodi“, u: *Sabrana djela, sv. XVII*, Seljačka sloga, Zagreb, 1937.
- Revjakin, Aleksandr Ivanovič, *Istorija ruskoj literatury XIX veka. Pervaja polovina*, Prosvečćenie, Moskva, 1981.
- Sozina, Elena, *Soznanie i pis'mo v ruskoj literature*, Izd-vo Ural'skogo universiteta, Ekaterinburg, 2011.
- Ševljakov, Mihail, *Poceluj. Issledovanija i nabljudenija. Poceluj s točki zrenija fiziološkičkoj, istoričeskoj, ètnografičkoj, juridičkoj, gipnotičeskoj, filologičkoj i dr.*, Sankt-Peterburg, 1892., <https://www.prlib.ru/item/438711> (Datum pristupa: 20. 11. 2021.)
- Šrepel, Milivoj, *Ruski pripovjedači*, Matica hrvatska, Zagreb, 1894.
- Užarević, Josip, „Ideja tijela (na promjerima iz *Slučaja Kukockoga* Ljudmile Ulicke)“, u: *Tijelo u tekstu. Aspekti tjelesnosti u suvremenoj kulturi*, Vojvodić, Jasmina (ur.), Disput, Zagreb, 2016., str. 183-194.
- Volos, Renata, *Ruska neverbalna komunikacija*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 1995.
- Žepić, Milan, *Latinsko-hrvatski rječnik. XIII. izdanje*, Školska knjiga, Zagreb, 2000.

ПОЦЕЛУЙ ГЕРЦЕНА (О ПОЦЕЛУЕ В РОМАНЕ КТО ВИНОВАТ? А. И. ГЕРЦЕНА)

В настоящей работе, через рассмотрение поцелуя как контактного знака любви (дружбы, близости; измены и др.) между двумя телами анализируется роман Александра Ивановича Герцена (1812. – 1870.) *Кто виноват?* (1847). Особое внимание уделено поцелую, который мы понимаем как особый вид «гаприки» (Эпштейн 2009) и как «эротему» (Эпштейн 2009) – эротическое событие, единицу чувственного переживания или основную единицу (жест) пересечения границы интимного пространства данного тела/плоти, а также и поцелую в его метафорическом значении. В тексте анализируются три разных поцелуя в романе, меняющих направление сюжета: поцелуй Петра Бельтова и Софи (насильственный, украденный), поцелуй Дмитрия Круциферского и Глафиры Львовны («якобы» и заместительный поцелуй) и последний – поцелуй Владимира Бельтова и Любоньки (настоящий и «ошибочный»). Три упомянутых поцелуя влияют на судьбу главных героев: Бельтова, Круциферского и Любоньки.

Ключевые слова: А. И. Герцен; жест; поцелуй; тело; физический контакт; фразеологизм; эротема

Studentski stručak

Draga naša profesorice Fink¹,

obraćam Vam se u ime svih studenata rusistike koji su slušali ili položili Vaš kolegij Sintaksa ruskoga jezika. Ovaj je kolegij bio naš prvi susret s Vama kao predavačem, lingvistom i što je najvažnije – „strogim“ sintaktičarom. Što pod ovim „strogim“ mislim? Pa, iako navedeni pridjev sadrži možebitno negativnu konotaciju, iza njega se krije Vaš izrazito pozitivni pristup ne samo sintaksi, već i samom načinu predavanja te odnosu prema nama, svojim studentima. Krenimo od zadnjega. Generacije i generacije rusista koje su se susretale s Vama proteklih godina, točnije desetljeća, živo se sjećaju nemalog broja Vaših doskočica na satu kojima biste se referirali na našu angažiranost na nastavi, na domaće zadaće ili pak na uspjeh na kolokviju ili ispitu. Priznajem, aljkavost nam nije bila strana, ona nam je dapače bila jača strana, pa ste stoga nerijetko tomu morali doskočiti ironijom i slikovitim pojašnjenjem (citirao: „Это не риторический вопрос, коллега“ uz diskretno zakašljavanje). Morali ste gotovo svakodnevno trpjeti pitanja poput „А што то значи?“ i na njih odgovarati s, citiram, „Бедняжки, у вас нет словаря дома?!“ ili ste pak morali moliti za zadnje trzaje pažnje ponedjeljkom oko 15.26 (citirao: „Последняя парта, я вас ОЧЕНЬ прошу!“). Dojavljeno mi je i da ste nekoliko puta gotovo sišli s uma (citiram ponovno: „Я сейчас умру!“; prema usmenoj predaji sadašnje četvrtе godine). Ipak, uz sve te tegobe uzrokovane ruskom sintaksom impresionirali ste nas jasnoćom izlaganja, jednostavnošću vlastitih uputa, pravednošću u ophođenju sa svim studentima i naravno, općenito profesionalnošću. Vaša su predavanja uvijek bila jasno koncipirana, no nije ih uvijek bilo lako pratiti jer se od nas tražila maksimalna usredotočenost i aktivnost. Upravo zato smo svi doživjeli popriličan šok kroz prvih nekoliko tjedana nastave, no ono što smo dobili radeći s Vama taj šok daleko premašuje. Pojašnjenje slijedi. Prema mom osobnom mišljenju, u lingvističkim krugovima na ovim prostorima sve do danas vlada određeno „antisintaktičko“ ozračje. I zaista, njome se nije nimalo lako baviti, stoga je se lingvisti nerijetko odriču. Kao i mnogi drugi studenti filoloških studija, i mi studenti rusistike osjetili smo to na vlastitoj koži te smo se nebrojeno puta zapitali „zašto uopće sve to učimo“ i „hoćemo li to ikada shvatiti“. Ipak, zahvaljujući Vašem udžbeniku, uspješno smo se snašli u mnoštvu nedoumica, iznimaka i krivih jezičnih tragova. Zahvaljujući rješavanju nebrojenih zadataka određivanje rečeničnih sastavnica sada je za nas vještina ravna vožnji bicikla (rijetkima još uvijek parobroda, ali dobro). Zarezima smo u ruskome tako dobro ovladali, da biste naprosto bili ponosni na katastrofalne greške koje radimo sa zarezima u materinskom jeziku. Drugim riječima, uz malo čvrste ruke, par sramotnih eskapada (za koje smo si sami krivi) i držanja brzog tempa, usadili ste nam marljivost, pedantnost i predanost radu. Napoljetku, svojim pristupom sintaksi pokazali ste, obranili i opravdali potrebu za postavljanjem jasnih (ali uvijek relativnih) granica između sintaktičkih struktura. Pa, ni u životu nije puno drugačije, zar ne? Osim toga, dodatna vrijednost Vaših sintaktičkih lekcija zasigurno je i naše sigurnije, hrabrije i kvalitetnije služenje ruskim jezikom, posebice njegovim poslovicama i frazemima. Stoga Vam se u ime

1 Govor održan na svečanome okruglom stolu u čast prof. dr. sc. Željki Fink Arsovske pod nazivom „Frazeološki kotač i dalje se vrti...“ 16. studenoga 2018. godine na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

svih bivših i sadašnjih studenata od srca zahvaljujem na upornosti, volji i entuzijazmu do posljednjeg nastavnog susreta. Možete mirne duše uživati u mirovini, znajući da smo u stanju razlikovati apsolutno sve tipove zavisnosloženih rečenica.

Linda Jurković

<https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.31>

Draga profesorice¹,

obraćam Vam se u ime studenata koji su pohađali kolegij Frazzeologija ruskoga jezika. Kao i većinu kolegija iz ruskoga jezikoslovlja, moja je generacija Frazzeologiju slušala u A-118. No, ipak osjećam da se način na koji ste predavali dotični kolegij uvelike razlikovao od ostalih Vaših kolegija.

Dok se na Sintaksi raspravljalo o jednostavnim, složenim i ostalim vrstama rečenica, na Frazzeologiji smo istraživali većini dotad još neotkriven svijet frazema. Na Sintaksi ste znali postavljati pitanja poput „Эти два определения, они однородные?“, dok Vas je na Frazzeologiji zanimalo jesmo li dosad u govoru naših vršnjaka, roditelja i poznanika ikad čuli za frazem biti za sjeme ili pak pakrački dekret, što nam je, po tom mišljenju, bilo uglavnom puno zanimljivije i bliskije od analiziranja rečenica.

Na Sintaksi bi studentima nerijetko odlutale misli, povelu bi se među njima uz Sintaksu nevezani razgovori pa biste izgovorili Vaše famozno „Я вас ооочень проуу“, a kada bi studenti posrtali i neumješno odgovarali na Vaša pitanja odmahnuili biste glavom i uputili im znakoviti pogled neodobravanja iznad naočala. Na Frazzeologiji toga nije bilo, a svi smo sa zanimanjem pratili što imate za reći o toj kraljici lingvistike. I pripovijedali ste uvijek s osobitim žarom, što je za nas bila dodatna motivacija.

Frazzeologija nas je odvodila u opipljivi iskustveni izvanjezični svijet. Sa zanimanjem smo slušali o ruskim (ali i hrvatskim!) frazemima iz mitologije, povijesti, sporta, književnosti. Neke od njih smo znali, ali neki su nam bili potpuno nepoznati, što ste brzo ispravili, u smislu da ste nas uspješno poučili novomu. Mogu slobodno reći da smo se na nastavi Frazzeologije redovito pretvarali u uho na što nas je nesumnjivo navelo Vaše bogato iskustvo u frazeologiji i frazeografiji. Nastava Frazzeologije bila je sve samo ne nastava u onom klasičnom, strogom smislu. Učili smo, smijali se i uistinu zabavljali. Nadamo se da smo i mi Vama tih sat i pol tjedno u A-118 učinili vrijednim pamćenja.

Na kraju Vam se u ime studenata Frazzeologije zahvaljujem što ste nam svojim pristupom, načinom podučavanja i svesrdnom pomoći prilikom pisanja završnih i diplomskih radova usadili ljubav prema frazeologiji. Od srca Vam želim sretnu mirovinu, iskreno se nadajući da će Vam, kao i meni, a vjerujem i ostalim kolegicama i kolegama, nastava Frazzeologije ostati zauvijek u posebno lijepom sjećanju.

Nikola Kušćer

<https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.32>

1 Govor održan na svečanome okruglom stolu u čast prof. dr. sc. Željki Fink Arsovski pod nazivom „Frazzeološki kotač i dalje se vrti...“ 16. studenoga 2018. godine na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

